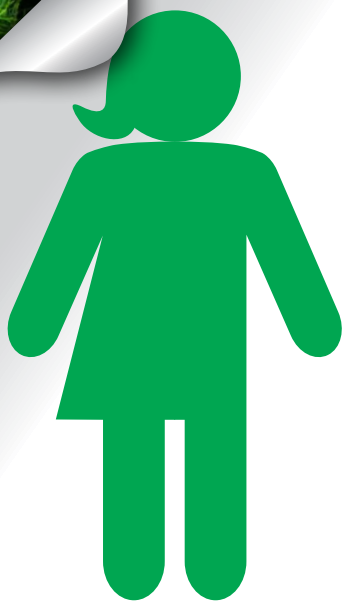

SOCIO-EKOLOŠKA TRANSFORMACIJA

slovensko
sociološko
društvo

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE
Ljubljana, 4. in 5. november 2022

SOCIO-EKOLOŠKA TRANSFORMACIJA

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE
Ljubljana, 4. in 5. november 2022

Ljubljana, 2022

Izdajatelj:

Slovensko sociološko društvo
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

Uredniki:

Miroljub Ignjatović, Aleksandra Kanjuo Mrčela, Roman Kuhar

Tehnični urednik:

Igor Jurekovič

Programski odbor:

Predsedstvo Slovenskega sociološkega društva

Recenzentke:

Anja Zalta, Alenka Švab in Veronika Tašner

Oblikovanje in prelom:

Polonca Mesec Kurdija

Korekture:

avtorji

Elektronska izdaja:

Publikacija je brezplačno dostopna na elektronskem naslovu:
<http://www.sociolosko-drustvo.si/>.

Ljubljana, 2022

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 129718787
ISBN 978-961-94302-7-9 (PDF)

KAZALO

NAGOVOR PREDSEDNICE SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA Hajdeja Iglíč	9
PROGRAM SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA SREČANJA 2022 SOCIO-EKOLOŠKA TRANSFORMACIJA Ljubljana, 4. in 5. november	11
PLENARNA OKROGLA MIZA: VODA V PRESEČIŠČU NARAVOSLOVNIH IN DRUŽBOSLOVNIH PREUČEVANJ <i>Moderator:</i> Pavel Gantar	17
PLENARNA OKROGLA MIZA: HRANA V ČASU PODNEBNIH IZZIVOV <i>Moderatorka:</i> Gaja Brecej	18
PLENARNO PREDAVANJE: HOW CAPITALISM AFFIRMS ITS HEGEMONY – The Imperial Mode of Living and Possible Alternatives Ulrich Brand:	19
OKROGLA MIZA: EKOFEMINIZMI MED TEORIJO IN PRAKSO <i>Moderatorka:</i> Anja Zalta	20
OKROGLA MIZA: DRUŽBENA SPREJEMLJIVOST PROSTORSKIH UČINKOV V SCENARIJIH RABE OVE <i>Moderatorja:</i> Slavko Kurdija in Tadej Bevk	21
SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE »DRUŽINA JE NAJPOMEMBNEJŠA!« VLOGA DRUŽINE PRI INTEGRACIJI PRISELJENIH OTROK V ŠOLSKO OKOLJE Zorana Medarić, Maja Zadel	22
MED DIGITALNIM IN ANALOGNIM: VLOGA INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE PRI INTEGRACIJI PRISELJENIH MLADOSTNIKOV Lucija Dežan, Blaž Lenarčič	28
PREVLADA ELITNIH GLASOV IN DISKRIMINATORNEGA DISKURZA: TWITTER V OBDOBJU BEGUNSKE »KRIZE« V SLOVENIJI Rok Smrdelj	33

OTROKOSREDIŠČNA AZILNA POLITIKA: PERSPEKTIVE MLADOLETNIH PROSILCEV ZA MEDNARODNO ZAŠČITO Barbara Gornik	40
OKROGLA MIZA: EPIGENETIKA: SPRAVA MED BIOLOGIJO IN SOCIOLOGIJO? <i>Moderator:</i> Drago Kos	45
OKROGLA MIZA: SPREMEMBE V ODNOSU MED SOCIOLOGIJO IN OKOLJSKO TEMATIKO V ČASOVNI PERSPEKTIVI <i>Moderatorica:</i> MAJDA PAHOR	46
DOKONČNA IZGORELOST ALI PREZGODNJA SMRT MOTORJA Z NOTRANJIM IZGOREVANJEM? Ana Hafner, Rade Škorić, Dolores Modic	47
ŠTUDENTSKA OKROGLA MIZA: ZELENI KAPITALIZEM, OPIJ LJUDSTVA: RAZREDNO OKOLJSKA TRANZICIJA ALI GLOBALNI PROPAD, KVA TI TUKI NI JASNO? <i>Moderatorji:</i> Nika Gradišek, Jan Sabadžija, Andrej Lukšič	53
OKROGLA MIZA: SISTEMSKA UREJENOST PREPREČEVANJA IN SANKCIONIRANJA SPOLNEGA NADLEGOVANJA IN DRUGIH OBLIK SPOLNEGA NASILJA V AKADEMSKEM POLJU V SLOVENIJI <i>Moderator:</i> Rok Smrdelj	54
SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO	
PRAKSE POROČANJA O TRAJNOSTNEM RAZVOJU V VELIKIH PODJETJIH V SLOVENIJI Helena Kovačič	55
SOCIALNO PSIHOLOŠKA ANALIZA SPODBUD K TRAJNOSTNEMU VEDENJU Minea Rutar	61
V IMENU LJUBEZNI DO DELA: PSIHOLOŠKA TAKTIKA ZA UPRAVLJANJE MEJA MED DELOM IN ZASEBNIM ŽIVLJENJEM Tinca Lukan, Jožica Čehovin Zajc	67
ZAPLETENI ODNOS MED KAPITALIZMOM IN OKOLJEM: PROBLEMI KOLEKTIVNEGA DELOVANJA IN VPRAŠANJE OKOLJSKE KUZNETSOVE KRIVULJE Tibor Rutar	72
ZELENA DELOVNA MESTA: POTENCIALI IN IZZIVI Miroljub Ignjatović, Jasna Mikić Ljubi	76

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

AMERIŠKI EVANGELIJCI IN OKOLJSKA OZAVEŠČENOST

Maruša Novak 83

OVREDNOTENJE KOGNITIVISTIČNEGA PREUČEVANJA RELIGIJE Z VIDIKA KONCEPTUALIZACIJE TELESA

Igor Jurekovič 91

RELIGIJA IN EVROPSKE INTEGRACIJE: OD ROBERTA SCHUMANA DO PAPEŽA FRANČIŠKA

Igor Bahovec 98

»STRUKTURNA GREŠNOST« SOCIALIZMA IN KATOLIŠKA CERKEV V 3. TISOČLETJU

Maca Jogan 103

OKROGLA MIZA:

QUO VADIS, MODERNA KORPORACIJA?

Moderator: Andrej Rus 111

SEKCIJA ZA PROSTORSKO IN OKOLJSKO SOCIOLOGIJO

NA POTI K ZBIRKI PODATKOV O OKOLJU

Sonja Bezjak, Janez Štebe 112

ODZIVANJE SLOVENSКИH IN AVSTRIJSКИH PODJETIJ V GOZDNO-LESNEM SEKTORJU NA PODNEBNE SPREMEMBE

Ana Slavec, Lea Primožič, Annechien Hoben,
Miguel Moreno Torres, Tobias Stern 120

PODNEBNA RANLJIVOST: KONCEPT, KI NASLAVLJA GLOBALNO PERIFERIJO?

Špela Kastelic, Simona Zavratnik 127

DRUŽBENA SPREJEMLJIVOST PROSTORSКИH UČINKOV V SCENARIJIH RABE OVE

Mojca Golobič, Tadej Bevk, Tina Vovk, Andreja Urbančič,
Katarina Trstenjak, Matija Svetina, Slavko Kurdija 132

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

ORGANIZACIJSKA PODPORA DELU OD DOMA

Andrej Kohont 141

POGLEDI LJUDI NA ZASLUŽNOST BREZDOMCEV

Tatjana Rakar, Miriam Hurtado Monarres Maša Filipovič Hrast 146

POVEJ MI, KOLIKO PLAČUJEŠ ZA VRTEC, IN POVEM TI, KJE V LJUBLJANI ŽIVIŠ

Tamara Narat, Urban Boljka, Maja Škafar 150

PRIPISOVANJE ODGOVORNOSTI ZA PROBLEME STARIH LJUDI V OSREDNJEM SLOVENSKEM ČASOPISU	
Otto Gerdina.....	156
»ZELENI PREHOD«, »ODRAST« IN NARAVNI VIRI V KRIZNIH RAZMERAH: ENERGETSKA NEENAKOST V SVETU, SLOVENIJI IN NA PERIFERIJ	
Damir Josipovič	161
OKROGLA MIZA:	
PREDSTAVITEV IN ZASNOVA OKOLJSKE ZBIRKE PODATKOV	
<i>Moderator:</i> Marjan Hočevar	169
SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO	
»BOLJE BI BILO, ČE BI TE SPLAVILI«: IZKUŠNJE IN PERCEPCIJE NASILJA V DRUŽINI NAD LGBTIQ+ OSEBAMI V SLOVENIJI	
Rok Smrdelj, Jasna Podreka	170
INCELI: SPLETNI EKSTREMIZEM PROTI ENAKOSTI SPOLOV	
Aleksandra Kanjuro Mrčela, Ela Eterović	176
SPOLNO ZAZNAMOVANO NASILJE IN MIZOGINIJA USMERJENA PROTI ŽENSKAM V POLITIKI NA DRUŽBENIH OMREŽJIH	
Milica Antić Gaber, Jure Skubic	181
VEČNO AKTIVNI SPERMIJI IN »ZMATRANI« JAJČNIKI: DRUŽBENE POSLEDICE OSPOLJENOSTI MEDICINSKIH SPOZNANJ	
Aleksandra Kanjuro Mrčela, Jasna Mikić Ljubi, Špela Koprivnikar	187
PEDAGOŠKA SEKCIJA	
AKTIVNO OKOLJEVARSTVO DIJAKOV V OKVIRU SOCIOLOGIJE	
Polona Strnad Bensa	193
OKROGLA MIZA:	
SEKSUALNO DELO V SLOVENIJI SKOZI PRIZMO POKLICNIH TVEGANJ IN ZMANJŠEVANJA ŠKODE	
<i>Moderator:</i> Iztok Šori	196
METODOLOŠKA SEKCIJA	
ŠTUDENTSKE EVALVACIJSKE ANKETE: INTERPRETACIJA MEJNIH VREDNOSTI POVPREČIJ NA ORDINALNIH MERSKIH LESTVICAH	
Andreja Praček, Vasja Vehovar	198
ANKETE V SODOBNEM DRUŽBOSLOVNEM RAZISKOVANJU: ALI NEVERJETNOSTNI SPLETNI PANELI LAHKO NADOMESTIJO VERJETNOSTNE VZORCE?	
Gregor Čehovin, Vasja Vehovar	204

PRIPRAVLJENOST NA SODELOVANJE PRI SPLETNIH IN OSEBNIH ANKETAH V IZJEMNIH OKOLIŠČINAH	
May Doušak	210
RAZUMEVANJE SUBJEKTIVNEGA SOCIALNEGA STATUSA V ANKETAH: PREIZKUS S KOGNITIVNIM INTERVJUJEM	
Mitja Hafner Fink, Valentina Hlebec, Samo Uhan	215
STARI, STAREJŠI, SENIORJI, STAROSTNIKI ALI OSTARELI? SOCIOLOŠKI RAZMISLEK O TERMINOLOŠKI ZAGATI	
Otto Gerdina	221

SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

EMOCIONALNO DELO KOT VIDIK SKRBTSTVENEGA DELA ZA STAREJŠE	
Ana Jagodic	226
IZRAŽANJE MOČI SKOZI ODLOČITVE O(B) KONCU ŽIVLJENJA	
Sinja Čož	230
KDO SO MLADI V SLOVENIJI, KI ZAUPAJO ZNANOSTI? SKUPINE MLADIH MED TEORIAMI ZAROTE IN ZNANOSTJO V KONTEKSTU CEPLJENJA PROTI COVIDU-19	
Nina Perger, Tanja Kamin, Andreja Vezovnik, Andreja Živoder, Sara Atanasova	235
MESO IN OKOLJSKI IZZIVI: SLOVENSKA MLADINA IN NJIHOV ODNOS DO MESA IN MESNIH NADOMESTKOV	
Andreja Vezovnik	244
INDIVIDUALIZACIJA ODGOVORNOSTI ZA TRAJNOSTNE PREHRANSKE ODLOČITVE V EVROPSKI POLITIKI	
Dora Matejak	249

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO POLITIKE IN DRUŽBE

EKOLOGIJA NEENAKOSTI	
Srečo Dragoš	254
MOŽNOSTI ZA ZELENI SOCIALNI SPORAZUM V SLOVENIJI	
Gorazd Kovačič	262
PROTISLOVJA ZELENE DRŽAVE	
Marko Hočevar	268
PROLETARIAN ENTREPRENEURS IN A WORKERS' STATE: ALBANIAN PRIVATE CRAFTSMEN IN SOCIALIST SLOVENIA	
Mladen Zobec	273

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ZNANOSTI

EKOSISTEM NEZAUPANJA: PREZRTO POLJE BIOPOLITIKE
V DIGITALIZIRANEM ZDRAVSTVU

Renata Šribar 279

IZZIVI UPORABE ZNANJA V DRUŽBENIH KRIZAH:
KAJ SE LAHKO NAUČIMO IZ PANDEMIJE?

Maruša Gorišek 284

EPIGENETIKA IN SOCIOLOGIJA:
TEORETSKA IN ANALITIČNA SOPOTJA

Igor Jurekovič 290

TVEGANJA RAZVOJA NOVIH NAPREDNIH TEHNOLOGIJ
IN S TEM POVEZANA PRO-AKCIJSKA IN SVARITELJSKA NAČELA

Franc Mali 297

THE BECOMING OF SANITARY SYSTEMS

Jennie Olofsson 303

PREDSTAVITEV AVTORJEV IN AVTORIC 309

NAGOVOR PREDSEDNICE SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA

Spoštovane članice in člani
Slovenskega sociološkega društva!
Spoštovane kolegice in kolegi!

Po petih desetletjih od pojava prvih sodobnih okoljskih gibanj smo se znašli v situaciji, ki jo opisujemo kot bližajočo globalno okoljsko katastrofo. Grozi nam globalno segrevanje, onesnaženje zraka in vode, kisli dež, kopičenje odpadkov, uničenje habitatov, vse manjša biotska raznovrstnost, itd. Podobno kot drugod po svetu, zavedanje o okoljskih problemih tudi v Sloveniji prerašča okvire nevladnih organizacij in postaja predmet široke javne razprave ter z velikim korakom vstopa v institucionalizirano poliko. Evropska unija je sprožila proces evropskega zelenega dogovora, zato zelene vsebine in poudarki napolnjujejo politične programe in vplivajo na slovenske politične stranke v super volilnem letu 2022. Referendum o vodah v lanskem letu pa je pokazal na izjemen mobilizacijski potencial nekaterih ključnih okoljskih tematik.

Okoljska sociologija se je rodila kot odgovor na sodobna okoljska gibanja. Velik zagon k njenemu razvoju sta prispevala naftni šok v začetku 1970-ih in jedrska katastrofa v Černobilu (1986), s ponovitvijo v Fukushimi (2011). Okoljska sociologija razvija sociološko imaginacijo v navezavi na širok spekter okoljskih vprašanj in sodeluje pri razvijanju svetovne ekološke kulture in njenih lokalnih različic. Da bi preprečili okoljsko katastrofo, je potrebno razumeti povezavo med družbeno organizacijo in izkoriščanjem naravnega sveta; dvojno vlogo, v kateri se znajdejo posamezniki, ki so hkrati proizvajalci in potrošniki; implikacije družbenih neenakosti za okolje in koncept podnebne pravičnosti; razmerja moči in institucionalne pogoje za razvoj nevednosti; družbena tveganja novih tehnologij; mehanizme kolektivne mobilizacije; pomen vključevanja in spoštovanja družbene raznolikosti pri iskanju okoljskih rešitev; možnosti in omejitve pri oblikovanju strategij za prestrukturiranje v trajnostno naravnano družbo.

Z izborom tematike letošnjega sociološkega srečanja želimo postaviti ekološko tematiko med središčne naloge slovenske sociologije v prihodnje. Sociološko okoljsko raziskovanje se odvija v sodelovanju z drugimi družboslovnimi in naravoslovnimi vedami, v katerem prihaja do izraza intrinzična vrednost sociološke perspektive pri razumevanju aktualne ekološke krize. V razpravi bomo opozorili tudi na dosedanje težave pri vzpostavljanju skupnega komunikacijskega prostora med naravoslovno-tehničnimi in družboslovnimi (sociološkim) diskurzi.

Srečanje organiziramo v sodelovanju z oddelkom za sociologijo na Fakulteti za družbene vede, ki obeležuje 60 letnico obstoja in razvoja temeljnih disciplin, med njimi tudi sociologije. Veselimo se srečanja z vami in se vam v naprej zahvaljujemo za vašo prisotnost in sodelovanje na našem osrednjem letnem dogodku.

dr. Hajdeja Igljč,
predsednica Slovenskega sociološkega društva

PROGRAM

SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA SREČANJA 2022
SOCIO-EKOLOŠKA TRANSFORMACIJA
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
4. in 5. november

PETEK, 4. 11. 2022

8:30 – 18:00

REGISTRACIJA

Fakulteta za družbene vede

09:00–09:15

DOBRODOŠLICA

Hajdeja Iglič, *predsednica Slovenskega sociološkega društva*

POZDRAVNI NAGOVOR

Iztok Prezelj, *dekan Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani*

Andrej Kirn, *zaslužni profesor Univerze v Ljubljani in častni član Slovenskega sociološkega društva*

FDV-Velika dovrana

09:15–10:45

PLENARNA OKROGLA MIZA:

VODA V PRESEČIŠČU NARAVOSLOVNIH IN DRUŽBOSLOVNIH PREUČEVANJ

Sodelujejo: Mihael Brenčič; Andrej Lukšič; Lidija Globevnik;

Nataša Atanasova; Mihael J. Toman

Moderira: Pavel Gantar

FDV-Velika dovrana

10:45–11:00 Odmor

11:00–12:30

PLENARNA OKROGLA MIZA:

HRANA V ČASU PODNEBNIH IZZIVOV

Sodelujejo: Andreja Vezovnik; Dora Matejak; Vesna Leskošek;

Miroslav Budimir; Majda Černič Istenič

Moderira: Gaja Brecelj (*Umanotera – slovenska fundacija za trajnostni razvoj*)

FDV-Velika dovrana

12:30–13:30 Odmor za kosilo

13:30–14:30

PLENARNO PREDAVANJE:

**Ulrich Brand: HOW CAPITALISM AFFIRMS ITS HEGEMONY –
The Imperial Mode of Living and Possible Alternatives**

FDV-Velika dovrana

14:30–14:45 Odmor

14:45–16:15

OKROGLA MIZA:

EKOFEMINIZEM MED TEORIJO IN PRAKSO

Sodelujejo: Petra Meterc; Nadja Furlan Štante; Mojca Terčelj

Moderira: Anja Zalta

FDV-20

OKROGLA MIZA:

**DRUŽBENA SPREJEMLJIVOST PROSTORSKIH UČINKOV
V SCENARIJIH RABE OVE**

Sodelujejo: Lučka Kajfež Bogataj; Pavel Gantar; Stane Merše; Mojca Golobič

Moderirata: Slavko Kurdija in Tadej Bevk

FDV-21

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE

Sodelujejo: Rok Smrdelj; Lucija Dežan in Blaž Lenarčič;

Zorana Medarić in Maja Zadel; Barbara Gornik

Moderira: Mateja Sedmak

FDV-18

16:15–16:30 Odmor

16:30–18:00

OKROGLA MIZA:

EPIGENETIKA: SPRAVA MED BIOLOGIJO IN SOCIOLOGIJO?

Sodelujejo: Franc Mali; Ana Cergol Paradiž; Tim Prezelj;

Tamara Pavasović Trošt; Gregor Tomc

Moderira: Drago Kos

FDV-20

OKROGLA MIZA:

**SPREMEMBE V ODNOSU MED SOCIOLOGIJO
IN OKOLJSKO TEMATIKO V ČASOVNI PERSPEKTIVI**

Sodelujejo: Valerija Korošec; Darka Podmenik; Ana Hafner,

Rade Škorić in Dolores Modic

Moderira: Majda Pahor

FDV-18

ŠTUDENTSKA OKROGLA MIZA:

**ZELENI KAPITALIZEM, OPIJ LJUDSTVA: RAZREDNO OKOLJSKA
TRANZICIJA ALI GLOBALNI PROPAD, KVA TI TUKI NI JASNO?**

Sodelujejo: Ajda Cafun, Taj Zavodnik in Maša Cvetežar

Moderirajo: Nika Gradišek, Jan Sabadžija in Andrej Lukšič

FDV-21

18:00–18:15 Odmor

18:15–19:15

POZDRAVNA NAGOVORA IZ TUJINE

Sari Hanafi, *predsednik Mednarodnega sociološkega združenja*

Lígia Ferro, *predsednica Evropskega sociološkega združenja*

OBČNI ZBOR ČLANOV IN ČLANIC SSD

Poročilo o delu

Izbor častnega_e člana_ice

Volitve v društvene organe

FDV-Velika dovrana

19:15–20:00

PODELITEV NAGRAD SSD

Fakulteta za družbene vede

20:00–22:00

VEČERJA

Fakulteta za družbene vede

22:00

VEČERNO DRUŽENJE

Fakulteta za družbene vede

SOBOTA, 5. 11. 2022

8:45 – 12:15

REGISTRACIJA

Fakulteta za družbene vede

9:00–10:30

OKROGLA MIZA:

**SISTEMSKA UREJENOST PREPREČEVANJA IN SANKCIONIRANJA
SPOLNEGA NADLEGOVANJA IN DRUGIH OBLIK SPOLNEGA NASILJA
V AKADEMskem POLJU V SLOVENIJI**

Sodelujejo: Milica Antić Gaber; Jasna Podreka; Lucija Dežan; Andrej Kirbiš;

Marina Tavčar Krajnc; Katja Filipčič; Manja Skočir

Moderira: Rok Smrdelj

FDV-21

SEKCIJA EKONOMIJA IN DRUŽBA

Sodelujejo: Minea Rutar; Miroljub Ignjatović in Jasna Mikić Ljubi; Tibor Rutar; Helena Kovačič; Tinca Lukan in Jožica Čehovin Zajc

Moderira: Aleksandra Kanjuo Mrčela

FDV-20

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

Sodelujejo: Jochen Töpfer; Maca Jogan; Igor Jurekovič; Anja Zalta; Maruša Novak; Igor Bahovec

Moderira: Anja Zalta

FDV-18

10:30–10:45 Odmor

10:45–12:15

OKROGLA MIZA:

QUO VADIS, MODERNA KORPORACIJA?

Sodelujejo: Jože Bajuk; Marko Jaklič; Gorazd Podbevšek; Gerald Davis

Moderira: Andrej Rus

FDV-21

SEKCIJA ZA PROSTORSKO IN OKOLJSKO SOCIOLOGIJO

Sodelujejo: Špela Kastelic in Simona Zavratnik; Klemen Ploštajner; Ana Slavec, Lea Primožič, Annechien Hoben, Miguel Moreno Torres in Tobias Stern; Mojca Golobič, Tadej Bevk, Tina Vovk, Andreja Urbančič, Katarina Trstenjak, Matija Svetina in Slavko Kurdija

Moderira: Marjan Hočevar

FDV-20

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

Sodelujejo: Otto Gerdina; Andrej Kohont; Tatjana Rakar, Maša Filipovič Hrast in Miriam Hurtado Monarres; Damir Josipović, Maja Škafar, Tamara Narat in Urban Boljka

Moderira: Maša Filipovič Hrast

FDV-18

12:15–12:30 Odmor

12:30–14:00

OKROGLA MIZA:

PREDSTAVITEV IN ZASNOVA OKOLJSKE ZBIRKE PODATKOV

Sodelujejo: Brina Malnar; Barbara Lampič; Sonja Bezjak in Janez Štebe

Moderira: Marjan Hočevar

FDV-20

SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO

Sodelujejo: Rok Smrdelj in Jasna Podreka; Aleksandra Kanjuo Mrčela, Jasna Mikić Ljubi in Špela Koprivnikar; Aleksandra Kanjuo Mrčela in Ela Eterović; Milica Antić Gaber in Jure Skubic

Moderira: Milica Antić Gaber

FDV-21

PEDAGOŠKA SEKCIJA

Sodelujejo: Valerija Zorko; Polona Strnad Bensa; Mirjam Počkar, Leonida Konič in Jernej Jakelj

Moderira: Živa Kos

FDV-18

14:00–15:00 Odmor za kosilo

15:00–16:30

OKROGLA MIZA:

SEKSUALNO DELO V SLOVENIJI SKOZI PRIZMO POKLICNIH TVEGANJ IN ZMANJŠEVANJA ŠKODE

Sodelujejo: Majda Hrženjak; Roman Kuhar; Tjaša Učakar; Leja Markelj

Moderira: Iztok Šori

FDV-20

METODOLOŠKA SEKCIJA

Sodelujejo: Andrej Praček in Vasja Vehovar; Gregor Čehovin in Vasja Vehovar; Mitja Hafner Fink, Valentina Hlebec in Samo Uhan; May Doušak; Otto Gerdina

Moderira: Mitja Hafner Fink

FDV-18

SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Sodelujejo: Sinja Čož; Ana Jagodic; Andreja Vezovnik; Dora Matejak; Nina Perger, Tanja Kamin, Andreja Vezovnik, Andreja Živoder in Sara Atanasova

Moderira: Alenka Švab

FDV-21

16:30–16:45 Odmor

16:45–18:15

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO POLITIKE IN DRUŽBE

Sodelujejo: Marko Hočevar; Mladen Zobec; Gorazd Kovačič; Janez Štebe; Srečo Dragoš

Moderira: Hajdeja Iglič

FDV-20

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ZNANOSTI

Sodelujejo: Igor Jurekovič; Renata Šribar; Jennie Olofsson;

Maruša Gorišek; Olga Markič

Moderira: Franc Mali

FDV-21

Srečanje bo spremljala razstava plakatov s fotografijami svetovno znanega fotografa Yanna Arthusa Bertranda – Zemlja, pogled z neba.

PLENARNA OKROGLA MIZA: VODA V PRESEČIŠČU NARAVOSLOVNIH IN DRUŽBOSLOVNIH PREUČEVANJ

V zadnjih dvajsetih letih opazamo porast sodelovanja med naravoslovnimi in družboslovnimi znanostmi pri proučevanju vode in vodnega okolja. Podlago za sodelovanje tvori spoznanje o večpomenskosti vode, ki je ni mogoče zreducirati zgolj na naravni vir in njene biofizikalne lastnosti, ki so pomembne z vidika človekove rabe. Voda je vedno igrala pomembno vlogo v človekovem gospodarskem in družbenem razvoju, še posebej pa moderni dobi, ki jo zaznamuje vzpon namenske racionalnosti, industrializacija, urbanizacija in kapitalistični razvoj. Danes govorimo o »krizi vode« tako z vidika njene razpoložljivosti (availability) v količinskem in dostopnosti (accessibility) v socio ekonomskem pomenu ter z vidika upravljanja z vodami.

Z vidika različnih naravoslovno tehničnih in družboslovnih znanosti bomo poskušali osvetliti:

- Multipomenskost voda in povečanje okoljske, družbene in politične senzitivnosti »vodnega vprašanja«, kar se je še posebej izrazilo ob referendumu o spremembah in dopolnitvah zakona o vodah;
- Kakšno vlogo imajo družbene strukture in delovanja v preoblikovanju voda. Od vodnega kroga (hydro-cycle) k vodno družbenemu krogu (hydrosocial cycle).
- Kateri so glavni problemi upravljanja z vodami;
- Priložnosti in problemi sodelovanja med naravoslovno tehniškimi in družboslovnimi znanostmi.

Sodelujejo: MIHAEL BRENČIČ,
ANDREJ LUKŠIČ,
LIDIJA GLOBEVNIK,
NATAŠA ATANASOVA,
MIHAEL J. TOMAN.

Moderator: **PAVEL GANTAR**

PLENARNA OKROGLA MIZA: HRANA V ČASU PODNEBNIH IZZIVOV

Zavedanje o vplivu hrane na okolje je v zadnjih letih postalo bolj osrednja tema. Zaslugo za umeščanje hrane in okolja na agende imajo predvsem mednarodne organizacije in think tanki ter nenavsezadnje tudi Evropska komisija (strategija Odkmetije do vilic), ki so opozorile na pomembnost prehoda na trajnostne in zdrave načine prehranjevanja, katerih cilj je zmanjšanje vpliva prehranskih sistemov na okolje. V Sloveniji se v okviru nevladnih organizacij (NVO) že dolgo opozarja na težave, ki jih prehranski sistemi povzročajo okolju, a diskurzi in kampanje NVO se osredotočajo predvsem na posamična etično sporna živila, plastično embalažo in prehranske odpadke. Pri tem nekateri pomembni problemi vpliva prehranskih sistemov na okolje ostajajo v ozadju, kar posledično pomeni, da tudi javnost določenih prehranskih praks ne percipira kot okoljsko problematičnih. Okrogla miza se bo zato lotila prav teh vidikov in skušala osvetliti predvsem problem mesa kot okoljski problem, problem pridelave hrane na kmetijah in v ruralnem okolju v povezavi z naslavljanjem okoljskih vprašanj, problem prehranskih bank in prehranske dobrodelnosti kot redistribucije odpadne in zavržene hrane in del krožne ekonomije. Te prakse niso samo del okoljskega, temveč tudi socialnega problema ter problem slovenskih in evropskih politik, ki se ukvarjajo z vplivom hrane na okolje.

Sodelujejo: ANDREJA VEZOVIK,
DORA MATEJAK,
VESNA LESKOŠEK,
MIROSLAV BUDIMIR,
MAJDA ČERNIČ ISTENIČ.

Moderatorica: **GAJA BRECELJ** (Umanotera)

PLENARNO PREDAVANJE: **Ulrich Brand: HOW CAPITALISM AFFIRMS ITS HEGEMONY – The Imperial Mode of Living and Possible Alternatives**

Critical social and social scientific thinking has a rich tradition of conceptualizing and concretely analysing stability, change, and crises in capitalist societies. While mainstream social sciences usually speak of problems (to be solved) without looking at the root causes of those problems, analyses inspired by critical theory have as their starting point the inherently contradictory and also contested character of social relations. The concept of the “imperial mode of living” aims to grasp some historical and current contradictions with an emphasis on a major challenge of our times: the deepening ecological crisis and its relationship to globalizing capitalism.

The deeply rooted patterns of production and consumption, which dominate above all in the early industrialized capitalist societies, presuppose disproportionate access to nature and labour power on a global scale. This leads to the destruction of ecosystems, the overstretching of ecological sinks, high unemployment in many countries, and an uneven division of labour which tends to place an extra burden on precarious workers, women, and (undocumented) migrants.

One of developed capitalism’s characteristics is its need for a less developed or non-capitalist geographical and social “outside” from which it obtains raw materials and intermediate products, to which it shifts social and ecological burdens, and in which it appropriates both paid labour and unpaid care services. It is exclusionary and exclusive and presupposes an imperialist world order. At the same time, that order is normalized in countless and structured acts of production and consumption, which render its violent character invisible to those who benefit from it.

Ulrich Brand’s work looks also at emerging alternatives what he calls the “solidary mode of living” and will present some thoughts on it.

OKROGLA MIZA: EKO-FEMINIZMI MED TEORIJO IN PRAKSO

Ekofeminizem (p)ostaja ena osrednjih feminističnih perspektiv in gibanj, povezanih (tudi) z novimi socialno-ekološkimi modeli. Pojem leta 1974 upelje francoska avtorica Françoise D'Eaubonne v knjigi *Le Féminisme ou la Mort* (Feminizem ali smrt), kjer ekofeminizem predstavi kot stališče, da imajo ženske večji potencial za uresničevanje političnih sprememb, ki so nujne za ohranitev življenja na planetu. Leta 1978 pojem prevzame Mary Daly o knjigi *Gyn/ecology*, sledi ji Rosemary Radford Ruether, znamenita feministična teologinja, ki razvije tako imenovani teološki eko-feminizem, ki povezuje ekološko krizo s patriarhatom in krščansko doktrino. V naslednjih desetletjih se uveljavijo različni modeli ekofeminizmov (od ekofeminističnega modela aktivističnih in družbenih gibanj, akademskega modela ekofeminizma, že omenjenega religijskega do socialističnega in radikalnega ekofeminizma itd.). Gre za različne poskuse definiranja in razmejevanja ekofeminizmov, pri vseh pa govorimo o feministični perspektivi, ki temelji na predpostavki, da sta zatiranje žensk in zlorabljanje narave medsebojno povezana pojava. Tisto, kar vodi do zatiranja, so med drugim patriarhalni sistem(i), kartezijanska dualistična paradigma, sistem(i) prevlade, globalni kapitalizem oz. izkoriščevalski hierarhični odnosi zapovedi in ubogljivosti, antropocentričnost, rušenje harmonične povezanosti človeka in narave, podrejanja nečloveške narave itn. Na okrogli mizi, kjer bodo sodelovale antropologinja Marija Mojca Terčelj, feministična teologinja Nadja Furlan Štante, ter filmska kritičarka in prevajalka Petra Meterc, bomo skušale misliti nove izzive ekofeminizmov, predvsem, kakšni so ekofeministični odzivi na stanje stvari na terenu in t.i. direktne akcije (od Ynestre King, ki izhaja iz konceptov družbene ekologije Murraya Bookchina, do Karren Warren, Carolyn Merchant, Ariel Salleh, Vandana Shive in drugih).

Sodelujejo: NADJA FURLAN ŠTANTE,
MARIJA MOJCA TERČELJ,
PETRA METERC.

Moderatorica: ANJA ZALTA

OKROGLA MIZA: DRUŽBENA SPREJMLJIVOST PROSTORSKIH UČINKOV V SCENARIJIH RABE OVE

Večanje deleža obnovljivih virov (OVE) je med glavnimi ukrepi zmanjševanja podnebnih sprememb. Kot omejujoč dejavnik večanja proizvodnje se kaže družbena sprejemljivost objektov za proizvodnjo OVE v prostoru. V sklopu raziskave Slovensko javno mnenje (2019) smo preučevali podporo javnosti rabi OVE. Vsebina raziskave je bila zastavljen v treh sklopih. V prvem smo merili splošno podporo virom energije, v drugem so respondenti ocenjevali tri nacionalne scenarije, v tretjem pa situacijo bivanja ob vetrni (VE) ali sončni elektrarni (SE). Rezultati kažejo na visoko družbeno sprejemljivost rabe OVE v vseh treh delih, predvsem VE in SE. Obe tehnologiji sta zaznani kot okolju prijazni, a vseeno lahko povzročita nekatere negativne vplive. Za večjo družbeno sprejemljivost razvoja OVE se glede na odziv javnosti zdi ključno nasloviti negativne vidike in koristi že v zgodnjih fazah načrtovanja posega in ga jasno umestiti v nacionalno strategijo odziva na podnebne spremembe.

Sodelujejo: LUČKA KAJFEŽ BOGATAJ,
PAVLE GANTAR,
STANE MERŠE,
MOJCA GOLOBIČ.

Moderatorja: **SLAVKO KURDIJA** in **TADEJ BEVK**

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE

ZORANA MEDARIĆ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

MAJA ZADEL

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

»DRUŽINA JE NAJPOMEMBNEJŠA!« VLOGA DRUŽINE PRI INTEGRACIJI PRISELJENIH OTROK V ŠOLSKO OKOLJE

Povzetek: V prispevku preučujemo vlogo družine pri integraciji priseljenih otrok v šolsko okolje. Predstavljeni bodo rezultati pregleda literature in rezultati empiričnih študij med šolskim osebjem in otroki v slovenskih šolah. Poudarek je na vlogi družine pri njihovi splošni blaginji, izobraževalnih dosežkih in vključevanju v širšo družbo. Prispevek se opira na teoretično analizo vloge staršev in družine pri integraciji v okviru podoktorske raziskave in na empirične podatke projekta MiCREATE – »Otroci priseljenci in priseljske skupnosti v spreminjajoči se Evropi« pri otrocih in mladostnikih, starih med 10 in 17 let. Pri raziskovanju so bila uporabljena načela otrokosrediščnega pristopa, ki se osredotoča na izkušnje in glasove otrok in mladostnikov, na njihove lastne interpretacije s poudarkom na refleksivnosti v raziskovalnem procesu.

Ključne besede: integracija, priseljeni otroci, družina, šola, otrokosrediščni pristop

1 Uvod¹

V prispevku obravnavamo vlogo družine pri integraciji priseljenih otrok v šolsko okolje s poudarkom na vlogi staršev. Starševstvo je v zahodnem svetu vse bolj vključujoče in intenzivno, kar pomeni, da se od staršev poleg materialne in čustvene podpore pričakuje tudi aktivno sodelovanje v šolskih dejavnostih, kot je na primer pomoč pri šolskih nalogah, ter ne nazadnje pri izbiri izobraževalnih poti otrok (Antony-Newman 2019). Ule (2015) ugotavlja, da so po podatkih raziskav, izvedenih v okviru projekta »Upravljanje izobraževalnih potekov v Evropi« (*Governance of Educational Trajectories in Europe*), slovenski starši v primerjavi z drugimi evropskimi državami zelo vpleteni v izobraževalne procese in šolsko delo otrok ter imajo visoke aspiracije, ki jih prevzamejo tudi otroci. Močna vključenost staršev tako predstavlja nov dejavnik socialne diferenciacije, saj so tisti starši in otroci, ki so zaradi različnih vidikov

---

1. Članek je objavljen s finančno podporo programa Evropske unije Obzorje 2020, Program raziskav in inovacij po sporazumu o dodelitvi sredstev št. 822664 in ARRS programa Mejna področja: Območja kulturnega in družbenega sobivanja v dobi tveganja in ranljivosti (št. P6-0279) ter ARRS podoktorskega projekta »Otrokosrediščni pristop pri integraciji priseljenih otrok: vloga šole pri integraciji glede na aspekt staršev« (Z5-3219).

manj vključeni, prikrito sankcionirani. Sankcionirani so tako, da je na starše preložena odgovornost za socializacijske in izobraževalne manke njihovih otrok, pri čemer pa so prezrte obstoječe družbene neenakosti in družbene delitve, ki nanje vplivajo (Ule 2015: 43).

Kljub splošni vključenosti staršev nekatere raziskave kažejo, da so ti manj vključeni v šolske dejavnosti v tistih šolah, v katerih je visok delež učencev, ki doma ne govorijo učnega jezika, kot v tistih, kjer je učencev s priseljeniškim ozadjem manj (Eurydice 2019: 26). Starši priseljenih otrok se pri vključevanju v šolske aktivnosti otrok običajno srečujejo s posebnimi izzivi (Turney in Kao 2009). Antony-Newman ugotavlja, da gre predvsem za izzive, ki izhajajo iz jezikovnih ovir in nepoznavanja izobraževalnega sistema ter vloge, ki jo ima šola v okolju, v katerega so se priselili (Antony-Newman 2019). Priseljeni starši npr. včasih ne poznajo družbenih norm glede zaželenih stopnje svoje vključenosti pri izobraževanju otrok (Hornby in Lafaele 2011; Jørgensen 2019), kar lahko vodi do dodatne etnifikacije priseljenih staršev ter ojača predsodke učiteljev in drugega šolskega osebja do njih kot neodgovornih staršev (Jørgensen 2019; Mathiesen 2015). Pri tem Jørgensen (2019) ugotavlja, da se učenci priseljenih staršev pogosto zavedajo teh negativnih podob, ki jih imajo učitelji. Poleg tega lahko na stopnjo vključenosti staršev vplivajo tudi socio-ekonomski ali kar »logistični« dejavniki, ko so npr. priseljeni starši, zaposleni v slabše plačanih in manj fleksibilnih službah (Hornby in Lafaele 2011; Jørgensen 2019).

2 Metodologija

Predstavljeni empirični rezultati izhajajo iz raziskave, opravljene med šolskim osebjem in otroki v okviru projekta MiCREATE – »Otroci priseljenci in priseljenjske skupnosti v spreminjajoči se Evropi«: 1.) iz raziskave med predstavniki šolske skupnosti² (junij 2019–december 2019), kjer je bilo izvedenih 54 intervjujev in 14 fokusnih skupin v 16 slovenskih šolah,³ in 2.) iz raziskave med otroki in mladostniki (starih med 10 in 17 let) (oktober 2019–marec 2021), kjer so bili na izbranih sedmih šolah opravljene opazovanje z udeležbo (15 opazovalnih dni/šolo), intervjuji – avtobiografske zgodbe (99) in fokusne skupine z otroki (11). Namen je bil pridobiti vpogled v zaznave, stališča in mnenja šolskega osebja, vključno s pristopi, ukrepi in celotnim procesom integracije priseljenih otrok v šolsko okolje, ter pridobiti mnenja in poglede priseljenih in lokalnih otrok o njihovi splošni blaginji, vprašanih identitete in pripadnosti, vsakdanjem šolskem življenju, družini in drugem.

3 Vloga družine pri integraciji priseljenih otrok v šolskem okolju

Pričakovanja glede vključenosti družine oziroma staršev priseljenih otrok v šolske dejavnosti se v različnih kontekstih in med šolami zelo razlikujejo, prav tako pa na njihovo vključevanje vplivajo razredna in etnična pripadnost, spol in priseljeniški status (Baquedano-Lopez in drugi 2013; Hornby in Lafaele 2011; Calzada in dr. 2015). Socio-ekonomski status družine med drugim vpliva na možnost vključevanja otrok v obšolske dejavnosti, ki imajo pomembno vlogo pri gradnji socialne mreže in integraciji (Rerak-Zampou, 2014).

-
2. Z ravnateljci, svetovalnimi delavci, zaposlenimi, ki se ukvarjajo s priseljenimi otroki, učitelji in drugim izobraževalnim osebjem.
  3. Preliminarna raziskava na 16 osnovnih in srednjih šolah, izmed katerih je bilo izbranih sedem šol (tri osnovne in štiri srednje šole) za nadaljnji del raziskave z intervjuji in fokusnimi skupinami med učitelji in šolskim osebjem ter otroki.

Na vključevanje otrok v družbo, njihovo šolsko uspešnost in dosežke lahko ključno vplivajo podporni družinski odnosi. Motivacija otrok za učenje pa je povezana tudi s tem, da prepoznavajo vlogo, trud in delo staršev, ki ga ti vlagajo v zagotavljanje boljše prihodnosti svojih otrok (Moskal in Sime 2016). Na željo po vključevanju pogosto vpliva občutek odgovornosti, ki jo otroci čutijo do svoje družine. Tako se pogosto znajdejo v vlogi podpornikov, na primer kot prevajalci in posredniki staršev, ki ne znajo komunicirati v jeziku okolja (Moskal in Sime 2016).

Raziskave, ki so bile izvedene v šolskih okoljih na Danskem, kažejo tudi, da na proces integracije priseljeniških otrok pomembno vpliva sprejemanje priseljeniških družin oziroma različnih etničnih skupin s strani šolske in lokalne skupnosti; če otroci nasprotno zaznavajo, da so njihove družine izpostavljene negativnim predsodkom in diskriminaciji, to zaviralno vpliva na njihov proces vključevanja (Piekut in dr. 2021; Jørgensen 2019). Podobno omejujoče vpliva na njihovo vključevanje, če se družine priseljenih otrok soočajo s pomanjkanjem informacij, do katerih pride zaradi jezikovnih omejitev. Včasih tudi otroci ne predajo informacij staršem, ker jih ne želijo obremenjevati ali jih skrbi za javno podobo družine (Säävälä in dr. 2017). Obstoječe politike in prakse integracije v evropskih šolah pogosto ne vključujejo informiranja staršev priseljenih otrok o šolskih pravilih in vsakodnevnem življenju v različnih jezikih, čeprav obstaja potreba po tovrstni podpori (Sedmak 2021). V Sloveniji se je pomanjkanje informacij za priseljene otroke in njihove družine v njihovem jeziku izkazalo kot posebej pereče v času pandemije covid-19, zlasti v prvem valu, ko je bil tudi proces vključevanja priseljenih otrok v šolsko okolje zelo omejen (Gornik in dr. 2020).

Študije kažejo, da je podpora šole staršem priseljenih otrok ključna za uspešno integracijo otrok. Lopez in drugi (2001) na primer v svoji raziskavi izpostavljajo, da imajo ameriške šole težave pri spopadanju z nižjimi šolskimi dosežki in osipom priseljenih otrok, in ugotavljajo, da so pri vključevanju staršev uspešne tiste šole, ki so se osredotočile na specifične in raznolike potrebe priseljenih staršev.

4 Pogledi na vlogo družine pri integraciji otrok v slovenske šole

Družina predstavlja priseljenim otrokom in mladostnikom osrednjo vrednoto in ima ključno vlogo v procesu njihove integracije. Njena podporna vloga je še posebej pomembna pri na novo priseljenih otrocih, saj jim daje občutek povezanosti, zasidranosti, varnosti in identitete. Raziskava o sidranju, torej o povezovanju z novo družbo in njihovem procesu psihološke in socialne stabilizacije (Grzymala-Kazłowska 2015; 2017) med priseljenimi otroki v Sloveniji je pokazala, da je družina eno osrednjih sidrišč, ki jim omogoča dobro počutje in varnost (Sedmak in Medarić 2022). To so prepoznali kot relevantno tudi v nekaterih šolah, zlasti osnovnih, kjer so bile zaznane različne prakse sodelovanja šol s starši priseljenih otrok. Kot je dejala ena od intervjuvank:

Pomembno je to, kot sem povedala, na prvem mestu se morajo počutiti varne in sprejete. Ker če se starši počutijo varne in sprejete, potem to vpliva na otroke, da se tudi otroci bolje počutijo. (svetovalna delavka, OŠ)

V takih šolah so skušali nasloviti izzive, s katerimi se soočajo starši priseljenih otrok, npr. jezikovne izzive, pomanjkanje informacij in podobno, zato so organizirali posebno podporo staršem priseljenih otrok pri vpisovanju v šolo, uvodne dneve, jezikovne tečaje za starše priseljenih otrok, podporo staršem v lokalni skupnosti ali se osredotočili na dodatno izobraževanje šolskega osebja o integraciji priseljenih otrok, upravljanju z večkulturnostjo in podobno. Take aktivnosti so bile pogostejše v šolah iz večkulturnih okolij, kjer so kulturna,

jezikovna in verska raznolikost in integracija priseljenih otrok prepoznane kot relevantne teme.

V intervjujih so priseljeni otroci večkrat poudarili osrednjo vlogo družine z besedami: *družina mi pomeni vse*, pri čemer so starši zaupniki, pogosto jih otroci vidijo kot edine, ki jim lahko zaupajo v novem okolju. Nemalokrat imajo starši osrednjo vlogo čustvene podpore ob priselitvi, ko jim pomagajo prebroditi težavno obdobje priselitve, kar je izrazila tudi ena od sogovornic:

Starši so se vedno z mano pogovarjali. /.../ Meni je to pomenilo, da so se vsak dan pogovarjali z mano, da bo vse v redu, da se bom počasi navadila, da sta onadva tu zame in take stvari. (dekle, 16 let, priseljena iz Bosne)

V pogovorih z otroki in mladostniki je bilo moč opaziti tudi predhodno omenjeni občutek odgovornosti do staršev, ki se trudijo, da bi jim omogočili boljšo prihodnost, kar zagotovo pomembno vpliva na akademsko uspešnost nekaterih priseljenih otrok.

Ne, sem si dala cilj: »Okej, tvoja starša sta prišla sem, veš, kako je bilo dol, da ni bilo zdaj tako lahko,« in sem si dala cilj: »Boš končala šolo in, če lahko, tudi fakulteto, nekaj več ...« (dekle, 15 let, priseljena iz Bosne)

Čeprav starši nudijo čustveno oporo, pa otrokom pogosto ne morejo biti v pomoč pri šolskih aktivnostih zaradi jezikovnih ovir ali (prepleta) drugih dejavnikov, kot so pomanjkljivo znanje, pomanjkanje časa ali drugo. Nasprotno, otroci so pogosto v vlogi prevajalcev in podpornikov staršev, bratov ali sester.

Meni je bilo težje. Ker moja mama ne razume, na primer, ko jaz nisem imela pouka zjutraj ob 7.00 ali 7.30, sem morala bratu pomagat, ker on je v 1. razredu, pa če ni česa razumel, sem morala jaz vse prevajati pa razložiti. (dekle, 13 let, priseljena iz Kosova)

Vprašanje (ne)znanja jezika je bilo med šolskim osebjem pogosto izpostavljeno kot pomembno z vidika sodelovanja šole s starši. Učitelji in drugo šolsko osebje so pri tem izpostavljali *ad-hoc* rešitve, ki se jih v šolah poslužujejo pri komuniciranju s starši, npr. otroci ali starši drugih otrok v vlogi prevajalcev. Ni pa sistemskih rešitev, kot so npr. tolmači in prevajalci ali medkulturni posredniki.

5 Zaključek

Za vzpostavitev rednega sodelovanja staršev priseljenih otrok in šol je potrebno sprejeti holističen, sistemski, zakonsko in finančno podprt ter zavezujoč pristop k integraciji, ki bi bolje zagotovil trajnost integracijskih ukrepov, ki se posledično ne bi razlikovali glede na posamezne šole in ne bi bil odvisni od pripravljenosti posameznikov. Nasploh sta se v intervjujih zrcalila pomanjkanje finančno podprtih sistemskih rešitev in dejstvo, da se številne dobro zastavljene smernice, ki v različnih dokumentih naslavljajo tudi sodelovanje šol z družinami priseljenih otrok, v praksi najpogosteje ne izvajajo. Tako še zmeraj obstaja velika vrzel med dobro zastavljenimi politikami⁴ in vsakodnevno prakso v slovenskih šolah (glej npr. Dežan in Sedmak 2020, Medarić in dr. 2020).

4. Kot so Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (2011), Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji (2007), Smernice za izobraževanje otrok tujcev v vrtcih in šolah (2009), Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrtce in šole (2012), Predlog programa dela z otroki priseljenci za področje predšolske vzgoje, osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja (2018) itd.

Literatura/Viri:

- Antony-Newman, Max (2019): Parental involvement of immigrant parents: A meta-synthesis. *Educational Review*, 71 (3): 362–381.
- Baquedano-Lopez, Patricia, Rebecca A. Alexander, and Sera J. Hernandez (201): "Equity Issues in Parental and Community Involvement in Schools: What Teacher Educators Need to Know." *Review of Research in Education*, 37 (1): 149–182.
- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (2011): Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije.
- Calzada, Esther J., Huang, Keng-Yen, Hernandez, Miguel, Soriano, Erika, Acra, C. Françoise, Dawson-McClure, Spring, Kamboukos, Dimitra, in Brotman, Laurie (2015): Family and Teacher Characteristics as Predictors of Parent Involvement in Education During Early Childhood Among Afro-Caribbean and Latino Immigrant Families. *Urban Education*, 50 (7): 870–896.
- Dežan, Lucija in Sedmak, Mateja (2020): Policy and Practice: the Integration of (Newly Arrived) Migrant Children in Slovenian Schools. *ANNALES: Series Historia et Sociologia*, 30 (4): 559–574.
- Gornik, Barbara, Dežan, Lucija, Sedmak, Mateja, Medarić, Zorana (2020): Distance learning in the time of the COVID-19 pandemic and the reproduction of social inequality in the case of migrant children. *Družboslovne razprave*, 36 (94/95): 149–168.
- Grzymala-Kazłowska, Aleksandra (2015): Social Anchoring: Immigrant Identity, Adaptation and Integration Reconnected?. *Sociology*, 50 (6): 1123–1139.
- Grzymala-Kazłowska, Aleksandra (2017): From Connecting to Social Anchoring: Adaptation and "Settlement" of Po-lish Migrants in the UK'. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44 (2): 252–269.
- Hornby, Garry, in Lafaele, Rayleen (2011): Barriers to Parental Involvement in Education: An Explanatory Model. *Educational Review*, 63 (1): 37–52.
- Jørgensen, Anne Hovgaard (2019): Overcoming mistrusted masculinity: contesting ethnic minority fathers' involvement in home-school cooperation in Denmark. *Gender and Education*, 31 (3): 377–393.
- López, Gerardo R., Scribner, Jay D., in Mahitivanichcha, Kanya (2001): Redefining parental involvement: Lessons from high-performing migrant-impacted schools. *American Educational Research Journal*, 38 (2): 253–288.
- Mathiesen, Noomi Christine Linde (2015): A struggle for equitable partnerships: Somali diaspora mothers' acts of positioning in the practice of home-school partnerships in Danish public schools. *Outlines. Critical Practice Studies*, 16 (1): 06–25.
- Medarić, Zorana, Sedmak, Mateja, Dežan Lucija in Gornik, Barbara (2020): Integration of migrant children in Slovenian schools (La integración de los niños migrantes en las escuelas eslovenas). *Culture and Education – Cultura y Educación*, 33 (4): 758–785.
- Moskal, Marta, & Sime, Daniela (2016): Polish migrant children's transcultural lives and transnational language use. *Central and Eastern European Migration Review*, 5 (1): 35–48.
- European Education and Culture Executive Agency, Eurydice (2019) Integrating students from migrant backgrounds into schools in Europe: national policies and measures, Publications Office, <https://data.europa.eu/doi/10.2797/819077> Dostopno na: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/eurydice/files/integrating_students_from_migrant_backgrounds_into_schools_in_europe_national_policies_and_measures.pdf (20. 07. 2022).

- Piekut, Anke, Hellesdatter Jacobsen, Gro, Hobel, Peter, Sindberg Jensen, Søren in Høegh, Tina (2021): National report on qualitative research. Denmark (Newly arrived migrant children, Long-term migrant children, Local children). Project MiCREATE Report, Odense, University of Southern Denmark.
- Predlog programa dela z otroki priseljenci za področje predšolske vzgoje, osnovnošolskega in srednješolskega (2018): Ljubljana: ISA Institut.
- Rerak-Zampou, Monika (2014): Social Integration of Polish Adolescents from Greek and Polish High Schools in Athens. *Studia Migracyjne - Przegląd Polonijny*, 3 (153): 259–276.
- Säävälä, Minna, Turjanmaa, Elina and Alitolppa-Niitamo, Anne (2017): Immigrant Home-School Information Flows in Finnish Comprehensive Schools. *International Journal of Migration, Health, and Social Care*, 13 (1): 39–52.
- Sedmak Mateja (2021): Comparative Report on Qualitative Research – Newly Arrived Migrant Children – Slovenia (MiCREATE Project Report). Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Koper.
- Sedmak, Mateja in Medarić, Zorana (2022, v tisku) Anchoring, Belongings and Identities of Migrant Teenagers in Slovenia. *Study of Ethnicity and Nationalism*.
- Smernice za izobraževanje otrok tujcev v vrtcih in šolah (2009): Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrtce in šole (2012): Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji (2007): Ljubljana, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije.
- Turney, Kristin, in Kao, Grace (2009): Barriers to school involvement: Are immigrant parents disadvantaged?. *The Journal of Educational Research*, 102 (4): 257–271.
- Ule, Mirjana (2015): Vloga staršev v izobraževalnih potekih otrok v Sloveniji. *Sodobna Pedagogika*, 66 (1): 30–45.

LUCIJA DEŽAN

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

BLAŽ LENARČIČ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

MED DIGITALNIM IN ANALOGNIM: VLOGA INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE PRI INTEGRACIJI PRISELJENIH MLADOSTNIKOV

Povzetek: *Informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT) ima izjemen pomen v življenju posameznikov (predvsem na Zahodu), pri čemer mladostniki niso izjema. Priljubljenost IKT med mladostniki je predmet znanstvenega zanimanja različnih študij, ki ugotavljajo, da je tehnologija pomembna v mladinski kulturi. Nasprotno imamo le malo informacij o odnosu in izkušnjah z IKT s strani priseljenih mladostnikov. Po eni strani je ta skupina del migracijskih procesov, hkrati pa tudi najpogosteje uporablja IKT. V prispevku se osredotočamo na to, kako je lahko IKT uporabljena tekom različnih faz migracij (npr. pri usvajanju jezika, tekom izobraževanja, iskanja namestitve), ki so pomembne v procesu integracije priseljenih mladostnikov.*

Gljučne besede: *IKT, integracija, migranti, mladostniki, vključevanje*

1 Uvod

Sodobno družbo zaznamuje vrsta sprememb, med katerimi izstopata hiter tehnološki napredek in porast migracij na globalni ravni. Prispevek obravnava oba procesa in se osredotoča na potencial, ki ga lahko imajo informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) v procesu integracije priseljenih mladostnikov. Ta skupina sodi med najpogostejše uporabnike IKT, omenjena tehnologija pa predstavlja ključni del sodobnih zahodnih družb, ki so obenem tudi najbolj zaželeni končne destinacije priseljencev. Podobno kot trenutnih gospodarskih, političnih in kulturnih okoliščin ni mogoče v celoti razumeti brez upoštevanja vloge IKT velja enako za razumevanje sodobnih migracijskih in integracijskih procesov.

Mednarodna literatura dokazuje, da uporaba IKT prispeva k večji blaginji priseljencev (Beiser idr. 2015; Gifford in Wilding 2013; Quereshi 2017), poleg tega pa IKT povečuje družbeno participacijo priseljencev v državah prihoda (npr. preko skupnostnega dela ter prostovoljstva). Navkljub jasno dokumentiranim prednostim pa so koristi in priložnosti, ki jih ima IKT za priseljene mladostnike, redko obravnavane ločeno. Izhodišče prispevka je tako analiza različnih IKT, ki prispevajo k večji integraciji te družbene skupine ter naslavljajo različna družbena polja. Za potrebe tega prispevka uporabljamo definicijo mladih, kot so jo sprejeli Združenih narodi, in sicer so to posamezniki, stari med 15. in 24. let.

2 IKT kot orodje v procesu integracije

V zahodnih državah so IKT eno izmed ključnih orodij za vzpostavljanje in vzdrževanje povezav med posamezniki, skupinami in institucijami. V tem smislu imajo digitalne večšine mladih priseljencev pogosto ključno vlogo pri pridobivanju potrebne podpore in informacij o življenju v državi prihoda (Borkert idr. 2018). Izhodišče tega prispevka temelji na vprašanju o naravi informacij in storitev, ki jih na novo prispeli priseljeni mladi potrebujejo ob prihodu in tekom integracije. Odgovor je kompleksen, zaradi narave procesa integracije, ki poteka na več področjih. Ob tem velja poudariti, da lahko izkušnja na enem področju pozitivno ali negativno vpliva na izkušnjo drugega področja.

Znotraj naše analize bomo sledili konceptualnemu okvirju integracijskih področij, ki sta jih razvila Ager in Strang (2008); slednji temelji na percepcijah uspešne integracije. Prvi nivo modela (t. i. kazalci in sredstva) se nanaša na dostop in dosežke priseljencev na področjih, ki so obenem tudi območja, kjer priseljenici in člani večinske družbe najpogosteje stopajo v interakcije. Med temi področji so za priseljene mladostnike relevantna predvsem področja izobraževanja, zdravstva, zaposlitve in stanovanja. Drugi nivo (socialna povezanost) opisuje vlogo medosebnih povezav, ki vodijo proces integracije. Mednje umeščamo na primer odnose med družinskimi člani, različnimi etničnimi skupinami, priseljenici in člani večinske družbe, ter odnos med priseljenici in državo. V tretjem nivoju (facilitatorji) so dejavniki, ki predstavljajo ovire za integracijo, denimo ovire na področju jezikovnega in kulturnega znanja (npr. pomanjkljivo znanje jezika države prihoda vpliva na družbene interakcije z njenimi člani) ter na področju varnosti in stabilnosti (npr. zaznan občutek osebne varnosti). Zadnji nivo obsega prakse, povezane z državljanstvom, odgovornostjo, obveznostmi in pravicami. V nadaljevanju prispevka glede na predstavljena področja analiziramo obstoječa orodja IKT in njihovo vlogo pri vključevanju mladih priseljencev.

2.1 Metodologija

Z namenom pridobivanja podatkov o obstoječih orodjih IKT smo s pomočjo brskalnika Google iskali aplikacije, spletne strani in platforme, ki naslavljajo obravnavano tematiko. Pri iskanju smo uporabili različne kombinacije naslednjih ključnih besed: migranti, integracija, migracija, podpora in prilagoditev. Naše iskanje je potekalo tudi v dveh spletnih trgovinah s ponudbo aplikacij (Google Play Store za Android uporabnike in App Store za iOS uporabnike). Rezultati iskanja so pokazali veliko število razpoložljivih aplikacij, spletnih strani in platform, vendar nobena ni bila namenjena izključno priseljenim mladim. Iskalnim kriterijem smo nato dodali dodatna kriterija; orodje naj bo usmerjeno na območje EU in pokriva eno izmed prej omenjenih integracijskih področij. V nadaljevanju podrobneje predstavljamo le najbolj inovativna digitalna orodja, uporabna za mlade priseljence .

2.2 Rezultati

Glede na študije (npr. Ager in Strang 2008; Castles idr. 2002; Tomlinson in Egan 2002) med ključne vidike integracije sodijo področja zaposlovanja, namestitve, izobraževanja in zdravstva. Ta področja namreč ključno vplivajo na celostno blaginjo priseljencev.

Zaradi pomanjkanja jezikovnega znanja in/ali ker nimajo uradnih dokazil o izobrazbi, imajo mladi priseljenici običajno omejene možnosti za sodelovanje v izobraževalnih programih. Kljub temu pa lahko izkoristijo priložnosti, ki jih ponuja izobraževanje na daljavo. V zadnjih letih je bilo razvitih več digitalnih učnih orodij, ki jih ponujajo različne izobraževalne ustanove;

na tem mestu izpostavljamo na primer *Kiron University for Open Higher Education for Refugees*¹. Osebam, ki imajo dokazilo o statusu begunca, univerza ponuja brezplačno izobraževanje na daljavo. Z izobraževanjem lahko pričnejo kadarkoli, kar je z vidika te družbene skupine še posebej pomembno. Ob uspešnem zaključku zahtevanega števila predmetov prejme posameznik veljavno dokazilo o zaključku izobraževanja.

Kot primer s področja zaposlovanja predstavljamo večjezično aplikacijo *Workeen*², ki je bila razvita z namenom pomagati priseljencem (pa tudi beguncem in prosilcem za azil) pri vključevanju na evropski trg dela. Aplikacija nudi pomoč pri razumevanju birokracije in pripravljanju na razgovore. Kot prednost omenjene aplikacije izpostavljamo uporabo tehnike igrifikacije, zaradi česar je posebej privlačna za mlajše generacije. *Workeen* deluje na dveh ravneh; prva raven je namenjena iskanju zaposlitve, druga pa integraciji na delovnem mestu. Poleg omenjenega aplikacija ponuja informacije, kako iskati zaposlitev in kako se prilagoditi novemu delovnemu okolju z razvojem mehkih veščin, ki so za delodajalce bistvene (npr. bonton na delovnem mestu).

Na stanovanjskem področju izpostavljamo nemško platformo *Zusammenleben Willkommen*³. Platforma izhaja iz zavedanja, da skupinske namestitve priseljenca stigmatizirajo in izključujejo. Platforma zato na enem mestu združuje posameznike, ki nudijo stanovanja, ter priseljenca, ki potrebujejo namestitev. Poleg tega nudi iskalcem nasvete pri iskanju namestitev, spremstvo na ogledih ter pripravo ocene stroškov najema.

Na področju pridobivanja informacij, povezanih z zdravjem, izstopa platforma *MEET (Meeting the Health Literacy Needs of Immigrant Population)*⁴, ki ponuja spletno usposabljanje za krepitev zdravstvene pismenosti priseljencev. Pri zdravstveni oskrbi priseljencev je ključnega pomena dostop do storitev, ki zadevajo duševno zdravje. Motnje v duševnem zdravju predstavljajo pomemben dejavnik tveganja za mlade priseljenca. Tudi aplikacija *ALMHAR*⁵ nudi podporo pri duševnih težavah, s katerimi se srečujejo različne priseljenke skupine. Aplikacija je bila razvita kot odziv na naraščajoče število priseljencev in beguncev z vojnih in konfliktnih območij. Njen namen je naslavljanje najpogostejših čustvenih težav, s katerimi se soočajo priseljenci, in pomoč pri njihovem reševanju. Poleg tega ponuja osnovne informacije o težavah, kot so stres, tesnoba, motnje koncentracije, ter praktične nasvete, kako se spopasti z njimi.

Priseljeni mladostniki za potrebe komunikacije in ohranjanja socialnih vezi uporabljajo aplikacije kot so *WhatsApp*, *Viber*, *TikTok*, *Instagram*, *Facebook Messenger* in sorodne. Tovrstne aplikacije so koristne za izmenjavo informacij o državi, v kateri se nahajajo, njeni kulturi in tradiciji, jeziku in vsakdanjem življenju, nenazadnje pa z njihovo pomočjo ohranjajo tudi stik z lastno kulturo. V tem kontekstu je pomembno izpostaviti komunikacijo priseljencev z državnimi institucijami. Aplikacija *Integreat*⁶ nudi informacije s področja pravic in dolžnosti priseljencev in beguncev, nameščenih v Nemčiji, v različnih jezikih. Vsebinsko prilagaja glede na lokacijo uporabnika in s tem zagotovi aktualnost in uporabnost predstavljenih informacij.

Eno od ključnih področij integracijskega procesa za mlade priseljenca je sporazumevanje

1. <https://kiron.ngo/en>
2. www.sirius-project.eu/news/workeen-sirius-game-launched-today
3. <https://zusammenleben-willkommen.de>
4. <http://migranthealth.eu/etraining>
5. <http://almhar.org>
6. <https://integreat-app.de>

v jeziku države prihoda. Med različnimi orodji, ki so namenjena učenju tujega jezika, izpostavljam avstrijsko aplikacijo *uugot.it*⁷, ki na preprost, cenovno dostopen in interaktiven način krepi znanje jezika. Aplikacija temelji na dodajanju interaktivnih podnapisov televizijskim vsebinam. Kadar uporabnik naleti na besedo, ki je ne razume, klikne nanjo in beseda je simultano prevedena v njegov materni jezik.

S spodbujanjem družbene vključenosti ponuja IKT mladim priseljenecem različne možnosti sodelovanja v družbenih in političnih dejavnostih znotraj države prihoda ter olajša interakcijo med priseljenjskimi skupnostmi in vladami (AbuJarour idr. 2019). Obenem je za tovrstne postopke značilno da prinašajo priseljenecem številna birokratska bremena in terjajo interakcijo z velikim številom zelo različnih vladnih institucij. Tekom raziskovanja smo opazili, da obstaja veliko informacijskih platform, ki jih vodijo prostovoljci ali priseljenici, vendar nudijo pomanjkljive ali netočne informacije o življenju v državi prihoda. Kot primer dobre prakse, kako se izogniti temu, izpostavljam večjezično platformo *Handbook Germany*⁸. Ekipo urednikov sestavljajo profesionalni novinarji (nekateri imajo priseljenjsko ozadje), ki nenehno preverjajo točnost posredovanih informacij, obenem pa sodelujejo tudi z Zvezno agencijo za migracije in begunce, ter z različnimi ministrstvi in nevladnimi organizacijami.

3 Zaključek

V zadnjih desetletjih smo priča pospešeni digitalizaciji družb oziroma »digitalizacijskemu hupu« (Bloomerg 2018), pri čemer priseljenjske skupnosti niso nobena izjema. Pričujoči prispevek nakazuje, da so procesi migracij in integracije ter razvoj in uporaba IKT neločljivo povezani. Izkušnje kažejo, da lahko IKT uporabljamo v različnih družbenih situacijah in sferah, ki so pomembne tekom različnih faz priseljevanja, pa tudi pri vključevanju v državo prihoda. Mobilne aplikacije predstavljajo priseljenecem pomembno orodje za vzdrževanje stikov s sorodniki in prijatelji, omogočajo iskanje ključnih informacij, povezanih z nastanitvijo, izobraževanjem in zaposlitvijo, hkrati pa omogočajo naslavljanje kulturnih razlik in usvajanje jezika države prihoda.

Navkljub številnim pozitivnim doprinosom pa, podobno kot to velja na splošno za IKT in procese digitalizacije, s seboj prinašajo tudi nekatere dejavnike tveganja, ki so jim mladi priseljenici kot posebej ranljiva skupina, dodatno izpostavljeni. Mednje lahko umestimo etnično spletno nasilje, izpostavljenost lažnim novicam in več priložnosti za primerjanje z vrstniki. Glede nadaljnjega razvoja in uvajanja IKT v proces integracije bi tako veljajo podrobno premisliti, kakšne so širše implikacije digitalnih tehnologij v kontekstu priseljenih mladih.

Zavest o potencialu IKT za priseljenca je še posebej pomembna v luči dejstva, da številne države kot eno izmed strategij znotraj t.i. *push back* prijemov uporabljajo odvzem in uničenje pametnih telefonov. S poudarjanjem koristi, ki jih IKT prinaša v procesu integracije (tudi za državo prihoda) se lahko nadajamo močnejše skupnosti, ki lahko v sodobnem času deluje kot blažilec številnih negativnih učinkov, ki jih s seboj prinašajo negotove družbene spremembe in ki botrujejo odločitvi mladih priseljenecv za selitev.

7. www.uugot.it

8. <https://handbookgermany.de>

Literatura

- AbuJarour, Safa'ain dr. (2019): ICT-enabled refugee integration: A research agenda. *Communications of the Association for Information Systems*, (44): 874–890.
- Ager, Alastair, in Strang, Alison (2008): Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21 (2): 166–191.
- Beiser, Morton in dr. (2015): Cultural distance and emotional problems among immigrant and refugee youth in Canada: Findings from the New Canadian Child and Youth Study (NCCYS). *International Journal of Intercultural Relations*, (49): 33–45.
- Bloomberg, Jason (2018). Digitization, Digitalization, And Digital Transformation: Confuse Them At Your Peril. Dostopno prek: https://moniquebabin.com/wp-content/uploads/articulate_uploads/Going-Digital5/story_content/external_files/Digitization%20Digitalization%20and%20Digital%20Transformation%20Confusion.pdf (20 . 7. 2022)
- Borkert, Maren in dr. (2018): The best, the worst, and the hardest to find: How people, mobiles, and social media connect migrants in(to) Europe. *Social Media + Society*: 1–11.
- Castles, Stephen, idr. (2002): Integration: Mapping the Field. Home Office Online Report, 29/03: 115–118. Dostopno prek: <https://forcedmigrationguide.pbworks.com/w/page/7447907/Integration%3A%20Mapping%20the%20Field> (17. 7. 2022).
- Gifford, Sandra M., in Wilding, Raelene (2013): Digital escapes? ICTs, settlement and belonging among Karen youth in Melbourne, Australia. *Journal of Refugee Studies*, 26 (4): 558–575.
- Quereshi, Sajda S. (2017): Improving outcomes from Information and Communication Technology for Development (ICT4D) studies. *Information Technology for Development*, 23 (4): 645–647.
- Tomlinson, Frances, in Egan, Sue (2002): From marginalization to (dis)empowerment: Organizing training and employment services for refugees. *Human Relations*, 55 (8): 1019–1043.

ROK SMRDELJ

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

PREVLADA ELITNIH GLASOV IN DISKRIMINATORNEGA DISKURZA: TWITTER V OBDOBJU BEGUNSKE »KRIZE« V SLOVENIJI

Povzetek: *Proučevanje migracij v množičnih medijih je dobro pokrito, družbeni mediji pa so redkeje obravnavani. Ta manko bomo zapolnili z osredinjanjem na razpravo na Twitterju v obdobju begunske »krize« v letih 2015–2016 v Sloveniji. Zanima nas, ali je bil Twitter platforma za uveljavljanje ne-elitnih glasov (na primer predstavnikov nevladnih organizacij in manjšin) ali pa je ohranjal prevlado elitnih akterjev (na primer predstavnikov politične elite), katerih pogledi so običajno privilegirani tudi v množičnih medijih. Zanima nas tudi, kakšen je bil diskurz najvidnejših tvtov v tem času. Ugotavljamo, da so razpravo na Twitterju določali elitni glasovi (predstavniki množičnih medijev in politične elite), analiza diskurza najpogosteje retvitanih objav pa je razkrila premoč diskriminatornega diskurza.*

Ključne besede: *begunska »kriza«, migracije, Twitter, množični mediji, politična elita*

1 Uvod

Od leta 1991 so Slovenijo zaznamovali trije množični prihodi oseb: prihod bosanskih beguncev v obdobju 1992–1993, migrantov iz republik nekdanje Sovjetske zveze, Azije, Bližnjega vzhoda in Afrike v letih 1999–2001 ter beguncev in migrantov iz Sirije, Afganistana in Iraka v obdobju 2015–2016. Za tretje obdobje je v primerjavi s prvim in drugim značilna drugačna medijska krajina, ki jo poleg množičnih medijev obvladujejo tudi družbeni mediji. Slednji so v primerjavi z množičnimi mediji redkeje obravnavani (Smrdelj 2021). Ta manko bomo zapolnili z osredinjanjem na razpravo na Twitterju v obdobju begunske »krize« v letih 2015–2016 v Sloveniji. Zanima nas, ali je bil Twitter platforma za uveljavljanje ne-elitnih glasov (na primer predstavnikov nevladnih organizacij in manjšin) ali pa je ohranjal prevlado elitnih akterjev (na primer predstavnikov politične elite), katerih pogledi so privilegirani tudi v množičnih medijih (Chadwick 2013; Siapera in dr. 2018). Zanima nas tudi, kakšen je bil diskurz najvidnejših tvtov v tem času.¹

1. Zakaj prav Twitter? Prvič, Twitter je v primerjavi s priljubljenejšim Facebookom bolj odprt za javnost. Objave lahko spremljamo, tudi če nismo prijavljeni uporabniki (Kreis 2017; Jesenšek in dr. 2021: 51–52). Pomembno je, kdo obvladuje razpravo na mediju, na katerem so objave dostopne tako rekoč vsakomur. Drugič, Twitter je namenjen političnim razpravam in informiranju o družbenem dogajanju ter manj druženju tako kot Facebook (Kwak in dr. 2010). Tretjič, zaradi kratke forme in aktualnih političnih vsebin se objave na Twitterju pogosto znajdejo v poročanju množičnih medijev (Conway in dr. 2015).

2 Družbeni mediji kot sredstvo vzpostavitve ne-elitnih glasov

Pri proučevanju uporabnikov in vsebin na Twitterju izhajamo iz uveljavljene predpostavke v proučevanju sodobnega hibridnega medijskega sistema (Chadwick 2013), po kateri množični mediji privilegirajo predstavnike družbene moči in vpliva, družbeni mediji pa so priložnost za artikulacijo in krepitev ne-elitnih glasov (Siapera 2019). Proučevanje sodobnega hibridnega medijskega sistema spremlja ideja, da naj bi bila za družbene medije značilna vsesplošna odprtost in vključenost. Vsakdo ima možnost, da si na posameznem družbenem mediju odpre uporabniški račun, objavlja svoje poglede in mnenja, ob tem pa se povezuje z drugimi uporabniki. Prav možnost uporabniškega ustvarjanja medijskih vsebin (angl. *user-generated content*) je osrednja lastnost družbenih medijev, po kateri se razlikujejo od množičnih medijev, kjer vsebine praviloma ustvarjajo novinarji (Zajc 2016).

Izhajajoč iz opisane predpostavke nas zanima, ali so bili glasovi na Twitterju v obdobju begunske »krize« v Sloveniji zgolj odmev najvplivnejših glasov v družbi ali pa je bil Twitter platforma, na kateri so se uveljavili glasovi, ki v širši družbi ne zasedajo položajev moči in vpliva? In še, ali so se diskriminatorni in izključevalni diskurzi o migrantih, sicer običajno značilni za množične medije (Eberl in dr. 2018), pojavljali tudi v razpravah na Twitterju?

Navedeni vprašanji tematiziramo v luči teorije prednostnega tematiziranja, po kateri mediji določajo prednostno obravnavo tem v javnosti. Teme, ki so najvidnejše in najbolj izpostavljene, so tudi teme, ki vzbujajo največje zanimanje javnosti, zato so tudi najvplivnejše (McCombs 2014). Ni dovolj, da preverimo, ali se na družbenih medijih pojavljajo ne-elitni akterji, ampak se moramo tudi vprašati, kakšen položaj zasedajo med najvplivnejšimi glasovi. Če ne-elitni akterji predstavljajo najvplivnejše uporabnike, potem lahko trdimo, da družbeni mediji krepijo njihov glas, v nasprotnem primeru pa so zgolj platforma, na kateri sicer imajo možnost, da objavljajo svoja stališča, vendar pa ta nimajo širšega dometa.

Vpliv opredeljujemo kot zmožnost ali lastnost nekoga, da s svojimi stališči in pogledi vpliva na mnenje drugih o posamezni temi (Katz in Lazarsfeld 2006; Dang-Xuan in dr. 2013). Kot osnovno enoto za merjenje vpliva na Twitterju smo določili retvit (angl. *retweet*), ki pomeni posredovano oziroma ponovno objavo. Možnost retvitanja uporabnikom omogoča, da objave drugih uporabnikov sami ponovno objavijo in posredujejo lastnemu omrežju sledilcev. Retvitanje posamezne objave pomeni zanimanje in podporo za to objavo kot tudi za njegovega avtorja (Metaxas in dr. 2021). Najpogosteje retvitane objave so glavni kazalec prevladujočega diskurza na Twitterju (Kwak in dr. 2010). Pod pojmom »najvplivnejši uporabniki« opredeljujemo uporabnike, katerih objave so bile najpogosteje retvitane, »najvplivnejše objave« pa označujejo najpogosteje retvitane objave (Dang-Xuan in dr. 2013; Xie in Luo 2019; Jesenšek in dr. 2021).

3 Raziskovalni vprašanji, vzorec in metoda analize

Na podlagi predstavljenih izhodišč si v prispevku postavljamo dve raziskovalni vprašanji. RV 1: Kdo so bili najvplivnejši uporabniki? RV 2: Katere objave so bile najvplivnejše? Kakšen je diskurz teh objav?

Vzorec analize zajema 13.189 retvitov,² objavljenih med 1. septembrom in 31. decembrom 2015, ko je bil prihod migrantov v Slovenijo najštevilčnejši (Vlada Republike Slovenije 2016),

---

2. Podatke smo pridobili 25. aprila 2021 prek spletnega vmesnika Twitter API v sodelovanju z dr. Urošem Godnovom z Inštituta za kakovost podatkov, d.o.o. Zajeli smo vse slovenske objave med

posledično pa so potekale najburnejše razprave. Pri analizi retvitov smo sledili predpostavkam kritičnih študijev diskurza, ki so uveljavljena perspektiva raziskovanja javnih diskurzov (Vezovnik 2018).

4 Rezultati analize

4.1 Najvplivnejši uporabniki: prevlada elitnih glasov

Tabela 1 prikazuje seznam dvajsetih najvplivnejših uporabnikov. Glede na skupno število retvitov dvajsetih najvplivnejših uporabnikov (n=4.212) se dve tretjini retvitov (n=2.732, 65 %) nanaša na uporabnike, povezane z množičnimi mediji, slaba tretjina (n=1.179, 28 %) na uporabnike, povezane s politično elito, preostanek retvitov (n=30, 17 %) pa na druge uporabnike. Razen predzadnjega uporabnika so vsi javno znane osebe.

Tabela 1: Najvplivnejši uporabniki

	Uporabnik	Število retvitov
1.	@RevijaReporter	448
2.	@strankaSDS	326
3.	@Nova24TV	311
4.	@24ur_com	309
5.	@vladaRS	301
6.	@JozeBiscak	291
7.	@Domovina_je	236
8.	@JJansaSDS	235
9.	@Delo	184
10.	@matjasec	179
11.	@DamirCrncec	171
12.	@STA_novice	154
13.	@drVinkoGorenak	146
14.	@Demokracija1	146
15.	@ZerjavicDelo	139
16.	@vecer	138
17.	@srdjan_c	137
18.	@BojanPozar	124
19.	@Miran7777	122
20.	@vinkovasle1	115
	Skupna vsota	4.212

Vir: lastni prikaz.

1. septembrom in 30. decembrom 2015, ki vsebujejo najmanj enega od naslednjih ključnikov in/ali najmanj eno od naslednjih besed oziroma njenih delov: »#begunci«, »#migranti«, »#begunskakriza«, »#migrantskakriza«, »#ilegalnimigranti«, »#ilegalci«, »#prebežniki«, »#ŽičnaOgraja«, »begun-«, »migra-«, »prebežni-«, »ilegal-« in »azil-«.

Med najvplivnejšimi uporabniki, povezanimi z množičnimi mediji, zasledimo osem množičnih medijev (Reporter, Nova24TV, 24ur.com, Domovina, Delo, STA, Demokracija in Večer), štiri slovenske novinarje (Peter Žerjavič, Srdjan Cvjetović, Bojan Požar, Vinko Vasle) in enega urednika (Jože Biščak). Prevladujejo tiskani mediji, televizijski mediji pa so prisotni v manjšem deležu. Prvo in drugo mesto najvplivnejših uporabnikov, povezanih z množičnimi mediji, zasedata desno usmerjena medija (Reporter, Nova24TV). Med dvajsetimi najvplivnejšimi uporabniki ne najdemo ne-komercialnih množičnih medijev (RTV Slovenija, RŠ). Enako ni med najvplivnejšimi uporabniki radijskih medijev.

Med uporabniki, povezanimi s politično elito, prevladujejo predstavniki desnice (SDS, Janez Janša, Damir Črnčec, Vinko Gorenak). Množični mediji in politični akterji, ki jim je mogoče pripisati desno politično usmeritev, so prisotni v dvotretjinskem deležu (64 %, n=2.686).

4.2 Najpogosteje retvitane objave: premoč diskriminatornega diskurza

Tabela 2 prikazuje seznam dvajsetih najpogosteje retvitanih objav (n=653). V grobem jih lahko razvrstimo v dve skupini. V prvo spadajo objave, ki krepijo negativne stereotipe o migrantih (n=385, 59 %). Sem umeščamo 1., 2., 7., 8. in 12.–19. objavo. Izpostavljam 2., 7., 8., 13., 14. in 19. objavo, ki temeljijo na varnostnem diskurzu (n=202, 31 %). V drugi skupini so objave, katerih namen je preseganje negativnih stereotipov o migrantih (n=268, 41 %). Gre za 3.–6., 9.–11. in 20. objavo.

V prvi skupini objav smo prepoznali številne diskurzivne diskriminatorne prakse. Na primer, migranti so poimenovani stereotipno (tujci, ilegalni migranti). Pripadniki »dominantne« družbe (Slovenci) so prikazani kot »drugorazredne« žrtve nasilja v nasprotju do migrantov, ki jim je zanikan položaj manjšine (15. objava). Vzpostavljena je tudi klasična delitev na »upravičene begunce« (predvsem matere in otroke) ter »neupravičene ekonomske migrante«, večinoma (mlade) moške, ki bi morali ostati v domovini in se boriti (18. objava). Prisotno je zamišljanje Slovenije kot države prehoda (17. objava). Migranti so opredeljeni kot povzročitelji gospodarske škode (16. objava). V okviru varnostne obravnave migrantov je med drugim izpostavljen pomen represivnih aparatov države pri obvladovanju množičnega prihoda migrantov (14. objava). Pojavi se tudi povezovanje »beguncev« s »teroristi« (trinajsta objava) in zgražanje nad »nekontroliranim spuščanjem prebežnikov čez mejo« (12. objava).

Nasprotno pa objave, ki poskušajo presegati negativne stereotipe o migrantih, opozarjajo na protislovja diskriminatornega diskurza. Na primer, kritike je deležno stališče glede domnevne »islamizacije« Evrope (5. objava) in tudi stereotipno ločevanje na »nas« in »njih« (6. objava). Prisoten je poziv k odprtju meja in varnemu prehodu za migrante (9. objava). Omenjena je gesta humanitarne pomoči (11. objava), 20. objava pa opozarja na klavrn položaj migrantskih otrok.

Tabela 2: Najpogosteje retvitane objave

	Besedilo objave	Število retvitov
1.	RT @policija_si: Po prvih podatkih so policisti uporabili plinski razpršilec zoper nasilne protestnike in ne zoper tujce. #begunci	50
2.	RT @JJansaSDS: Madžarska bo jutri zaprla mejo s Hrvaško za migrante. Pozivamo@vladaRS , da istočasno sprejme enak ukrep.	46
3.	RT @FranciKek: Kako je lahko nekdo tako neumen in zloben, da ne vidi, da begunci bežijo pred tem, kar se je zgodilo v Parizu in niso del IS ...	41
4.	RT @Pizama: A: Otroci so lačni. Pomagajmo jim. B: Pri nas ni lačnih otrok. To je propaganda. A: Pomagajmo beguncem. B: Zakaj nihče ne po ...	39
5.	RT @SafetAlibeg: Ko na vrata Evrope potrkaajo begunci, gre za islamizacijo, ko v Afriko odhajajo duhovniki širiti vero v Jezusa, gre za huma ...	36
6.	RT @SafetAlibeg: Naš problem niso begunci. Ti bodo prišli in večinoma odšli. Naš problem so domači fobi. Ti bodo ostali.	36
7.	RT @JJansaSDS: Lažejo vam, kako vsakega migranta varnostno preverijo. In vzamejo prstni odtis. @vladaRS vam debelo laže. https://t.co/O5ty3 ...	35
8.	RT @ZanMahnic: Ukrepi ZA varnost: 1.) Takojšnje zaprtje meja za vse ilegalne migrante 2.) Sprememba azilne zakonodaje 3.) Zakon o Islamu po ...	34
9.	RT @ntokomc: Potrebujemo odprte meje in varen prehod za begunce. Vse drugo je barbarstvo, ki ga bomo še drago plačali. #blog http://t.co/C ...	31
10.	RT @ervinh: Kristus je bil begunec. Trubar tudi. Če bi utonila, mi ne bi imeli krščanskih temeljev.	31
11.	RT @TelekomSlo: Beguncem bomo s predplačniškimi karticami pomagali pri povezanosti s sorodniki. Želimo jim vsaj malo polepšati dan. http:// ...	30
12.	RT @DamirCrnec: Kako se bomo v Sloveniji opredelili do zemljevida, ki ga Grki delijo ilegalnim migrantom? http://t.co/k7VSIKA9rG http://t ...	30
13.	RT @BojanPozar: En francoski terorist je v Pariz prišel kot begunec. Zdaj pa ne vem točno, je poročanje o tem sovražni govor ali ne. Čakam ...	29
14.	RT @JJansaSDS: Slovenija je hvaležna @policija_si @Slovenskavojska prostovoljcem in vsem ostalim, ki se trudijo za obvladovanje migrantskeg ...	29
15.	RT @freewiseguy: Je kdo opazil kako nasilje nad begunci? Jaz sem ga opazil zgolj nad Slovenci. Nad drugorazrednimi. https://t.co/bPkemmnHUn	28
16.	RT @JJansaSDS: Za gospodarsko škodo v obmejnih občinah je odgovoren @MiroCerar , ki je bedasto zavračal predlog RH, da vlaki z begunci vozi ...	28
17.	RT @DamirCrnec: S tem, ko je NEM zaprla mejo za ilegalne migrante, ni več ciljne države. To pomeni, da bodo ostali med TUR in Avstrijo. Kaj ...	26
18.	RT @vladaRS: V zadnjem tednu v Slovenijo prišlo 47.510 migrantov oz. #begunci, 45% ženske in mladoletniki, 55% Sircev, 25% Afgan. https://t...	25
19.	RT @juretepina: Hrvaška igra zelo umazano igro. Vlake ustavlja daleč pred mejo in prebežnike spušča nekontrolirano čez mejo. Tako sicer del ...	25
20.	RT @borutmekina: @MiroCerar Prihaja noč. Otroci so postali zaspani. #begunci http://t.co/U03jaV0ZcF	24
	Skupna vsota	653

Vir: lastni prikaz.

5 Razprava

V sklopu RV 1 smo ugotovili, da prevladujejo elitni akterji (predstavniki množičnih medijev in politične elite), za katere je značilna desna politična usmeritev. Predpostavka v proučevanju hibridnega medijskega sistema, po kateri so družbeni mediji sredstvo vzpostavitve ne-elitnih glasov, se je izkazala za netočno, saj najvplivnejše uporabnike predstavljajo elitni akterji.

Vpliven položaj množičnih medijev, ki so bili uveljavljeni že pred pojavom spleta (Reporter, Delo, Večer), je mogoče pojasniti s politično-ekonomskim pristopom k proučevanju spleta, po katerem so na spletu uspešni predvsem tisti medijski akterji, ki so bili tudi pred obstojem spleta uveljavljeni na medijskem trgu, saj imajo dovolj ekonomskega kapitala in veliko publiko, ki jo lahko nagovorijo tudi na spletu (Herman in Chomsky 2002). Prisotnost mlajših, predvsem desno usmerjenih medijev (Nova24TV, Domovina), in tudi desno usmerjenih političnih akterjev je mogoče pojasniti z organiziranim deljenjem vsebin desne politične opcije. Amon Prodnik (2016) ugotavlja, da imajo politične stranke, kot je SDS, izobraževalne tečaje za njihove člane glede uporabe družbenih medijev za promocijo stranke. Sklepamo lahko, da so podporniki in člani stranke SDS strateško retvitali objave z desno usmerjenimi političnimi prepričanji.

V sklopu RV 2 smo ugotovili premoč diskriminatornega diskurza s poudarkom na varnostnem razumevanju prihoda migrantov. Tudi navedeno ugotovitev lahko pojasnimo s prevlado desno usmerjenih akterjev v razpravi kot tudi vsebin desnih množičnih medijev. Za slednje raziskave kažejo, da temeljijo na proti-priseljskih stališčih (na primer Pušnik 2017; Smrdelj in dr. 2021).

6 Zaključek

V prispevku smo proučevali razpravo na Twitterju v obdobju begunske »krize« v letih 2015–2016 v Sloveniji. Ugotovili smo, da jo določajo elitni glasovi (predstavniki množičnih medijev in politične elite), analiza diskurza najpogosteje retvitanih objav pa je razkrila tako negativne kot tudi pozitivne načine obravnave migrantov. V prihodnje bi veljalo opraviti raziskavo, v kateri bi prek metode polstrukturiranih intervjujev proučevali razloge, zaradi katerih predstavniki leve in ne-elitnih akterjev (na primer nevladne in humanitarne organizacije) niso bolj organizirano vključeni v razpravo na Twitterju. Poleg tega bi bilo na primeru novejših tem (na primer ukrajinski begunci) zanimivo preveriti, kako se je spremenila struktura razprave na Twitterju v primerjavi z razpravo, ki smo jo tematizirali v prispevku.

Viri in literatura

- Chadwick, Andrew (2013): *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Conway, Bethany A., in dr. (2015): *The Rise of Twitter in the Political Campaign: Searching for Intermedia Agenda-Setting Effects in the Presidential Primary*. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20 (4): 363–380.
- Dang-Xuan, Linh, in dr. (2013): *An Investigation of Influentials and the Role of Sentiment in Political Communication on Twitter During Election Periods*. *Information Communication and Society*, 16 (5): 795–825.

- Eberl, Jakob-Moritz, in dr. (2018): The European Media Discourse on Immigration and Its Effects: A Literature Review. *Annals of the International Communication Association*, 42 (3): 207–223.
- Herman, Edward S., in Chomsky, Noam (2002): *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books.
- Jesenšek, Luka, in dr. (2021): Struktura slovenske politične razprave na Twitterju ob volitvah v Evropski parlament. *Teorija in praksa*, 58 (1): 49–71.
- Katz, Elihu, in Lazarsfeld, Paul Felix (2006): *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. New Brunswick; London: Transaction.
- Kreis, Ramona (2017): #refugeesnotwelcome: Anti-refugee discourse on Twitter. *Discourse & Communication*, 11 (5): 498–514.
- Kwak, Haewoon, in dr. (2010): What is Twitter, a social network or a news media? V *WWW '10: Proceedings of the 19th international conference on World wide web*: 591–600. New York: Association for Computing Machinery.
- McCombs, Maxwell (2014): *Setting the Agenda. The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge: Polity Press.
- Metaxas, Panagiotis, in dr. (2021): What Do Retweets Indicate? Results from User Survey and Meta-Review of Research. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 9 (1): 658–661.
- Pušnik, Maruša (2017): Dinamika novičarskega diskurza populizma in ekstremizma: moralne zgodbe o beguncih. *Dve domovini*, 45: 137–152.
- Siapera, Eugenia, in dr. (2018): Refugees and network publics on Twitter: Networked framing, affect, and capture. *Social Media + Society*, 4 (1): 1–21.
- Siapera, Eugenia (2019): Refugee solidarity in Europe: Shifting the discourse. *European Journal of Cultural Studies*, 22 (2): 245–266.
- Smrdelj, Rok (2021): Research on Migration in Slovenian Media: The »Other« in the Period of »Crisis«. *Annales*, 31 (3): 519–534.
- Smrdelj, Rok, in dr. (2021): Marginalizacija intersekcijske perspektive: istospolna partnerstva in tujci na slovenskih novičarskih spletnih portalih. *Javnost – The Public*, 28 (S1): 122–140.
- Vezovnik, Andreja (2018): Metode analize diskurza. V M. Ule, T. Kamin in A. Švab (ur.): *Zasebno je politično: kritične študije vsakdanjega življenja*: 147–161. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Vlada Republike Slovenije (2016): Migracije v številkah. Dostopno prek: https://www.policija.si/images/stories/DelovnaPodrocja/meja/migracije/angleska_besedila/2016/02_februar/02_februar/160202_migranti.pdf (19. 8. 2022).
- Xie, Quan in, Luo, Tian (2019): Examining User Participation and Network Structure via an Analysis of a Twitter-Supported Conference Backchannel. *Journal of Educational Computing Research*, 57 (5): 1160–1185.
- Zajc, Melita (2016): *Medijski pojmovnik za mlade*. Maribor: Aristej.

BARBARA GORNIK

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

OTROKOSREDIŠČNA AZILNA POLITIKA: PERSPEKTIVE MLADOLETNIH PROSILCEV ZA MEDNARODNO ZAŠČITO

Povzetek: Mladoletni prosilci za mednarodno zaščito se zaradi svojega priseljskega statusa pogosto znajdejo v prekarjem položaju, medtem ko so njihovi interesi na ravni oblikovanja azilnih podpornih mehanizmov največkrat zastopani posredno. Pričujoči prispevek želi manko političnega glasu (vsaj nekoliko) zapolniti, in sicer s predstavitvijo perspektiv mladoletnih migrantov, kar obenem služi tudi kot osnova za diskusijo o možnostih oblikovanja otrokosrediščne azilne politike. Prispevek izhaja iz raziskave, izvedene med avgustom in oktobrom 2020, ki je zaobjela 21 mladoletnih prosilcev za mednarodno zaščito, nastanjenih v izpostavi azilnega doma v Logatcu in Dijaškem domu Postojna. Analiza vsebuje refleksijo prisotnosti oz. odsotnosti temeljnih načel otrokosrediščnega pristopa v slovenski azilni politiki ter podaja ključne ugotovitve z vidika možnosti uskladitve politike in prakse s stališči mladoletnih prosilcev za mednarodno zaščito.

Ključne besede: otrokosrediščni pristop, mladoletni migranti brez spremstva, azilna politika, blaginja, participativne pravice, Slovenija

1 Uvod

Slovenija je država pogodbenica Konvencije ZN o otrokovih pravicah (v nadaljevanju KOP), ki skupaj s Konvencijo ZN o statusu beguncev, evropskim azilnim pravom in nacionalno zakonodajo predstavlja pravni okvir za obravnavo otrok migrantov, ki iščejo mednarodno zaščito (v nadaljevanju prosilci). KOP ima pomembno vlogo, saj pravice priznava vsem otrokom brez kakršnih koli razlik, vključno s prosilci, otroki brez državljanstva in iregularnimi migranti. Eno od zavezujočih jamstev KOP je otrokova pravica »biti slišan« (right to be heard) (12. člen), ki je tako individualna kot kolektivna pravica; ta od vlade in uradnikov zahteva, da upoštevajo mnenja mladoletnih prosilcev v upravnih postopkih (individualno) in tudi mnenja prosilcev kot posebne družbene skupine otrok pri oblikovanju azilne politike (kolektivno) (UNCRC, 2009). Slovenski državni sistem ne pozna mehanizmov vključevanja mnenj otrok migrantov kot osnove oblikovanja zakonov in programov njihovega varstva. Pričujoči članek skuša to vrzel zapolniti s predstavitvijo pogledov in izkušenj mladoletnih prosilcev za azil brez spremstva o sprejemu in azilnih postopkih v Sloveniji, ki lahko služijo kot podlaga za vrednotenje azilne politike z otrokosrediščne perspektive.

2 Otrokosrediščni pristop k oblikovanju politik

Koncept otrokosrediščnega pristopa se je razvil kot odgovor na prepričanje, da so otroci ranljivi posamezniki z omejeno avtonomijo in sposobnostjo odločanja, ki za uresničevanje svojih interesov in pravic potrebujejo zaščito odraslih (James in Prout 1997; Land 2003; Lewis 2006; Qvortrup in dr. 1994). Skladno s feministično kritiko družbenih odnosov

tudi raziskovalci otroštva menijo, da ranljivost in nemoč nista naravni značilnosti otrok – še posebno starejših otrok –, temveč ideološki konstrukt, ki onemogoča njihovo politično participacijo (Appel, 2009; Corsaro 1997; Lister 2008). Glavna značilnost otrokosrediščnega pristopa k oblikovanju politik je stališče, da morajo otroci kot posebna družbena skupina s specifičnimi mnenji, interesi in perspektivami imeti možnost, da svoja stališča izrazijo (12. člen KOP) (Lansdown 2005). Po drugi strani je blaginja otrok z vidika zagotavljanja otrokovih pravic enako pomembna kot participacija (Ridge 2002). V tem kontekstu sta blaginja in dobro počutje (*well-being*) na eni strani ter (individualno in kolektivno) sodelovanje (*participation*) na drugi temelj otrokosrediščnega pristopa (Gilbert in dr. 2011; Roche 1999; Stasiulis 2002).

3 Metodologija

Terensko delo v azilnem domu v Logatcu je potekalo od avgusta do oktobra 2020. V tem obdobju smo opravili okoli 30 dni opazovanja z udeležbo in osem (individualnih in skupinskih) intervjujev z 19 mladoletniki. Dodatna dva intervjuja sta bila opravljena v dijaškem domu v Postojni. V raziskavo so bili vključeni fantje, stari med 14 in 17 let, ki so v Slovenijo prišli brez spremstva staršev (v nadaljevanju prosilci ali mladoletni migranti). V intervjujih smo želeli pridobiti vpogled v njihove osebne izkušnje glede sprejemnih in azilnih postopkov in izvedeti več o tem, kako doživljajo podporne mehanizme in integracijske ukrepe, ki so jih ob tem deležni. Na ta način smo želeli pridobiti vpogled v dejavnike, ki vplivajo na njihovo dobro počutje in splošno blaginjo (*well-being*) kot tudi na njihovo participacijo v uradnih postopkih (12. člen KOP).

4 Blaginja in dobro počutje

Mladoletni migranti brez spremstva v azilnem domu v Logatcu so nastanjeni v prostorsko segregiranem območju z malo ali nič stikov z lokalno skupnostjo. Razmere, v katerih so nastanjeni, so neprimerne zlasti zaradi pomanjkanja prostora in zasebnosti ter neustreznih življenjskih pogojev. Mladoletniki prav tako ne prejemajo zadostne finančne in materialne pomoči. Izboljšanje njihovih življenjskih razmer in zagotavljanje ustrezne finančne podpore sta bistvenega pomena za njihovo družbeno vključevanje in osebni razvoj.

Čeprav je šola običajno prvi in pogosto tudi edini kraj vključevanja in druženja z vrstniki iz lokalnega okolja – ter tako ključna za doseganje dobrega počutja otrok – mladoletni migranti pogosto niso vključeni v redne programe izobraževanja. Integracijske politike bi morale te omejitve preseči z vključevanjem prosilcev v šolsko okolje in spodbujanjem njihove participacije v lokalni skupnosti.

Pomanjkanje informacij je ena ključnih in pogostih težav, s katerimi se mladoletni migranti soočajo; ti pogosto ne razumejo poteka in vsebine postopkov ter ne poznajo svojih pravic, kar negativno vpliva na njihov občutek varnosti in dobro počutje. Informacije o postopkih, ki jih prejmejo, so pogosto skope in niso ustrezno prilagojene njihovi starosti in kulturnemu ozadju. Na ravni državnih politik bi bilo zato treba zagotoviti učinkovitejše informiranje in pravno svetovanje o postopkih kot tudi možnostih, ki jih mladoletni migranti v dani situaciji imajo, vključno z možnostmi izobraževanja in bodoče zaposlitve.

Za dobro počutje mladoletnih migrantov je izjemnega pomena tudi skrben in čuteč odnos zaposlenih v institucijah (policistov, socialnih delavcev, uradnikov, odločevalcev idr.). Čeprav so bili nekateri z odnosom osebja v ustanovah zadovoljni, so drugi izpostavili, da so bili obravnavani brez ustrezne skrbi in spoštovanja. Da bi postopke sprejema in psihosocialne

oskrbe bolje prilagodili dejanskim potrebam in blaginji otrok, je nujno treba zagotoviti ustrezno kadrovske okrepitve in usposabljanje vseh, ki delajo z mladoletnimi migranti (o kulturno senzibilni komunikaciji, otrokovih pravicah, delu z ranljivimi skupinami ipd.).

Počutje mladoletnih migrantov je odvisno tudi od stopnje njihove avtonomije oziroma možnosti odločanja v vsakdanjem življenju. Za mladoletnike v azilnem domu veljajo predpisi, ki pogosto omejujejo možnost njihovega samostojnega odločanja. Omejene možnosti preživljanja prostega časa, nezmožnost odločanja o dnevni rutini in dolgotrajno čakanje na razrešitev azilnega postopka negativno vplivajo na njihovo dobro počutje in blaginjo. Potrebna sta prestrukturiranje praks in reorganizacija namestitvenih centrov na način, da bodo mladoletni migranti lahko aktivneje odločali in delovali v svojem vsakdanjem življenju.

Ne nazadnje so za dobro počutje in blaginjo mladoletnih migrantov ključnega pomena družinski in prijateljski odnosi, še posebej z vidika podpore, ohranjanja pozitivne samopodobe in socializacije. Mladoletniki izpostavljajo, da jim družina in prijatelji pomagajo ohraniti občutek varnosti. Pri otrocih, zlasti tistih, nameščenih v ustanovah (v centrih za pridržanje, azilnih domovih), je zato treba preprečiti ločitev od prijateljev, družine oziroma oseb, ki jih poznajo in jim zaupajo.

5 Participativne pravice v azilnih postopkih

Za učinkovito zagotavljanje pravice izvajanja sodelovanja v azilnem postopku je pomembna vloga zakonitega zastopnika. Prosilci so pogosto poročali, da podpora, ki so bili deležni s strani zakonitih skrbnikov, ni bila zadostna; pogosto niso razumeli poteka postopkov, bili so zmedeni glede svojih pravic. Ključna težava v tem pogledu je nezadostna finančna podpora zakonitim zastopnikom s strani države na eni strani ter pomanjkanje nadzora nad njihovim delom na drugi. Pri izvajanju te pomembne funkcije namreč obstajajo velike razlike, ki so odvisne predvsem od osebnih značilnosti zakonitih zastopnikov oziroma njihove predanosti. Prosilci bi za učinkovito uresničevanje participativnih pravic potrebovali dodatno pravno podporo, svetovanje ter informacije o svojih pravicah in možnostih v azilnem postopku.

Azilni postopki niso v dovoljni meri prilagojeni potrebam otrok in dejstvu, da mladoletni migranti potrebujejo prilagojene pogoje in dodatno podporo pri podajanju razlogov za pridobitev mednarodne zaščite. Čeprav je protokol zaslišanja prilagojen otrokom (npr. mladoletniki si lahko med zaslišanjem vzamejo kratke odmore), se te prilagoditve ne zdijo zadostne, saj zaslišanja lahko trajajo tudi do šest ur. Nekateri prosilci so povedali, da so bili pred prvim zaslišanjem zaskrbljeni in da bi svojo zgodbo lažje povedali nekemu, ki mu zaupajo. Ključnega pomena je, da se med celotnim azilnim postopkom pri otrocih prosilcih nameni dovolj časa za krepitev zaupanja, saj sta nezaupanje do uradnikov in samozaščita najpogostejši oviri otrok pri razkrivanju njihovih življenjskih zgodb.

Pomembna je tudi ugotovitev, da vprašanja v azilnem postopku niso vedno prilagojena starosti in kulturnemu ozadju otrok. Kulturne norme vplivajo na (ne)posedovanje pomembnih informacij (npr. starši otrokom ne povedo vseh stvari), konceptualizacijo pomembnih dogodkov in časa (npr. rojstva, letnic, oblik preživetja) kot tudi na (ne)razumevanje pravnih in abstraktnih konceptov (npr. razlogi za mednarodno zaščito), ki so del zahodne pravne kulture. Če odločevalci ne upoštevajo otrokovega kulturnega ozadja, to lahko vodi h krivični obravnavi in negativno vpliva na izid azilnega postopka.

Ocena verodostojnosti otroka med azilnim postopkom prav tako zasluži posebno pozornost pri zagotavljanju njegovih pravic. Dejstvo namreč je, da azilni postopek vključuje dokumentacijo iz predhodnih postopkov (npr. izjave otrok ob prijemu s strani obmejne policije), ki se uporablja za presojo neskladnosti med izjavami prosilca v okviru ocene njegove verodostojnosti. To je problematično predvsem, ker mladoletni migranti v policijskem postopku pogosto nimajo prevajalca ali zakonitega zastopnika (oziroma skrbnika za poseben primer), postopki pogosto ne potekajo individualno (PIC 2020: 22), otroci so lahko preutrujeni ali ne razumejo, kaj se jih sprašuje. Medtem ko so navedene okoliščine, ki lahko privedejo do nedoslednosti v otrokovi zgodbi, občasno upoštevane, odločevalci neskladja med prvim in drugim postopkom pogosteje vidijo kot kazalnik otrokove (ne)verodostojnosti.

Za uresničevanje participativnih pravic je pomembno tudi prevajanje pričanja v azilnem postopku. Problematično v tem pogledu je predvsem, da tolmači za nekatere jezike v Sloveniji niso na voljo in da nekateri izmed njih nimajo znanj medkulturnega prevajanja. Posledično vključevanje prevajalčevih zdravorazumskih predpostavk in subjektivnih mnenj v razlago ima lahko izjemne posledice za odločanje o azilu, še posebej zato, ker odločitev v azilnem postopku temelji na otrokovi zgodbi in lahko tako negativno vpliva tako na azilni postopek kot na presojo verodostojnosti.

6 Zaključek

Slovenska azilna politika formalno temelji na načelih, ki jih določata Konvencija ZN o statusu beguncev in KOP, vendar na tem področju obstajajo očitne nedoslednosti med migracijsko zakonodajo »na papirju« in njenim izvajanjem na terenu. Ugotovili smo, da v praksi dobro počutje in družbeni razvoj mladoletnih migrantov ne zaslužita zadostne pozornosti s strani deležnikov in odstopata od pogojev, ki jih prosilci razumejo kot temelj njihove blaginje. Pogosto je zanemarjena njihova potreba po vključevanju v lokalno in šolsko okolje, skrbnih medsebojnih odnosih z osebje v institucijah, možnosti odločanja v vsakodnevih rutinah kot tudi potreba po ustrezni informiranosti. S ciljem boljšega uresničevanja otrokovih participativnih pravic v azilnih postopkih so nujna zlasti dodatna usposabljanja prevajalcev, uradnikov in odločevalcev, saj je treba postopke v celoti prilagoditi potrebam otrok, njihovim zmožnostim, izobrazbi in kulturnemu ozadju.

Literatura

- Appell, Annette Ruth (2009): *The Pre-political Child of Child-Centred Jurisprudence*. *Houston Law Review*, 46 (3): 703–758.
- Corsaro, William A. (1997): *The sociology of childhood*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Gilbert, Neil, Nigel Parton, in Marit Skivenes (ur.) (2011): *Child protection systems: international trends and orientations*. New York: Oxford University Press.
- James, Allison, in Alan Prout (1997): *Constructing and reconstructing childhood*. London: Falmer Press.
- Land, Hilary (2003): *Children, families, states, and changing citizenship*. V J. Scot, J. Treas in M.P.M. Richards (ur.): *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*: 54–68. Oxford: Blackwell.
- Lansdown, Gerison (2005): *The evolving capacities of the child*. Florence: Innocenti Research Centre, UNICEF/Save the Children.

- Lewis, Jane (ur.) (2006): Children, changing families and welfare states. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.
- Lister, Ruth (2008): Unpacking Children's Citizenship. V A. Invernizzi in J. Williams (ur.): Children and Citizenship: 9–19. London: Sage.
- Qvortrup, Jens, Marjatta Bardy, Giovanni Sgritta, in Helmut Wintersberger (ur.) (1994): Childhood matters: social theory, practice and politics. Aldershot, UK: Avebury.
- PIC (2021): The Asylum Information Database (AIDA) Country Report: Slovenia. Asylum Information Database. Dostopno prek: https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2021/03/AIDA-SI_2020update.pdf (20. 7. 2022).
- Ridge, Tess (2002): Childhood Poverty and Social Exclusion: From a Child's Perspective. Bristol: Policy Press.
- Roche, Jeremy (1999): Children: rights, participation and citizenship. *Childhood*, 6(4): 475–93.
- Stasiulis, Daiva (2002): The active child citizen: lessons from Canadian policy and the children's movement. *Citizenship Studies*, 6(4): 507–36.
- UNCRC (United Nations Committee on the Rights of the Child) (2009): General comment No. 12 2009: The right of the child to be heard. Dostopno prek: <https://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html> (22. 7. 2022).

OKROGLA MIZA: EPIGENETIKA: SPRAVA MED BIOLOGIJO IN SOCIOLOGIJO?

»Sociology is becoming more open to biological suggestions, just at a time when biology is becoming more social.« (Meloni, M., 2014)

Spodbude za okroglo mizo o pomenu »epigenetske revolucije« (Nessa Carey, 2012) prihajajo tako iz družboslovnih vrst, kot tudi iz krogov »znanosti o življenju«, kot nekateri ekskluzivno označujejo biologijo. Epigenetika je poglaviti razlog, da vse pogosteje slišimo ali beremo, kako **meje med »natura in kulturo« (nature and nurture dichotomy) postajajo vse bolj nepregledne**, da je zato težko nedvoumno določiti, v kolikšni meri je dedovanje »naravno« fenomen oz. kako na ta proces, v večji ali manjši meri vplivajo okoljski, družbeni in kulturni dejavniki.

»V genomu samem torej niso zapisane vse informacije, ki jih mati posreduje svojim potomcem. To pomeni, da je mogoče določene pridobljene lastnosti podedovati in jih posredovati naslednji generaciji ali dvema. Tovrstno delovanje ni del neodarvinistične teorije. Nasprotno, bliže je tabuju, imenovanem »lamarkizem« (Noble Denis, 2006).

V **»stari genovski paradigmi«** je življenje organizmov praviloma skoraj povsem odvisno od (»sebičnih«) **genov**. V novi epigenetski paradigmi, pa ne samo da geni niso nujno »sebični«, tudi njihov vpliv na dedovanje ni vedno prevladujoč. Pri pojasnjevanju življenja je v epigenetskem okviru **treba upoštevati še vrsto negenskih, okoljskih dejavnikov** razvrščenih od mikro celične do globalne, celo kozmične ravni. Poleg tega je treba upoštevati še medsebojne kombinacije genov in množice znanih in neznanih okoljskih dejavnikov. Skupni spoznavni in komunikacijski prostor biologije in sociologije (družboslovja) se tako širi in preprečuje prevlado socialno darvinističnih teorij, ki so bile nekoč konceptualna podlaga zelo problematičnih praks, kot je npr. evgenika.

Zloraba darvinizma je povzročila njegovo odbojnost, predvsem pa okrepila **nezaupanje v praktično uporabo genskih inženirskih metod**. Visoka stopnja nezaupanja ni presenetljiva tudi zaradi neverjetnega, celo šokantnega potenciala novih biotehnologij. Nekateri teoretiki v tem kontekstu govorijo in pišejo o **transhumanizmu** oz. o »človeštvu pod št. 2« (Fuller, S., 2011). Pri analiziranju tega nelagodja, je smiselno upoštevati, da ti dosežki sovpadajo s splošnim padcem kredibilnosti ekspertnih sistemov v modernih družbah (Habermas, J., 1973).

Sodelujejo: FRANC MALI,
ANA CERGOL PARADIŽ,
TIM PREZELJ,
TAMARA PAVASOVIĆ TROŠT,
GREGOR TOMC.

Moderator: DRAGO KOS

OKROGLA MIZA: SPREMEMBE V ODNOSU MED SOCIOLOGIJO IN OKOLJSKO TEMATIKO V ČASOVNI PERSPEKTIVI

Predstave, da je (naravno) okolje domena naravoslovnih znanosti, temeljijo tudi na dolgoletni izgradnji ločenih diskurzov in obrambi poklicnih teritorijev. Odnos do naravnega okolja je podaljšek odnosov do ljudi, to je družbenih odnosov. Naša razprava se bo oprla na izkušnje v sociološkem in nesociološkem delovnem okolju glede sprememb v odnosu do okolja in vlogi sociologije pri tem. Vprašali se bomo, kako lahko reflektiramo svoje izkušnje, jih povzamemo in osmislimo v kontekstu socio-ekološke transformacije družbe. Ali sociologija vzpodbuja krepitev socialnega okolja, ki je občutljivo in spoštljivo do naravnega okolja? Koliko smo na osnovi sociološke profesionalne socializacije prispevali k spremembi odnosa do okolja tam, kjer smo delali? Uvodničarke se bodo dotaknile različnih vidikov vloge sociologije pri socio-ekološki transformaciji družbe in (ne)uspehov pri tem. Naslovljena bo problematika izvedbe trajnostne strategije za učinkovito realizacijo globalnih ciljev skozi predstavitev, koliko so (bili) rezultati aplikativnih socioloških raziskav vključeni v resorne politike. Naslednji vidik te transformacije je preseganje energetske revščine, ki so ji najbolj izpostavljene ženske, kar Slovenija že leta dopušča in vztraja na inertnih pozicijah ohranjanja status quo patriarhalne družbe. Pod vprašaj bo postavljena selektivnost politične podpore samo nekaterim tim. čistim tehnologijam. Ne nazadnje pa se odpira tudi vprašanje strankarsko organiziranih in formaliziranih akterjev socio-ekološke transformacije družbe.

Sodelujejo: VALERIJA KOROŠEC,
DARKA PODMENIK,
ANA HAFNER,
RADE ŠKORIČ in
DOLORES MODIC.

Moderatorica: **MAJDA PAHOR**

ANA HAFNER

Fakulteta za informacijske študije v Novem mestu in JRZ Rudolfovo

RADE ŠKORIČ

Fakulteta za informacijske študije v Novem mestu

DOLORES MODIC

Business School, Nord University in JRZ Rudolfovo

DOKONČNA IZGORELOST ALI PREZGODNJA SMRT MOTORJA Z NOTRANJIM IZGOREVANJEM?

Povzetek: *V luči evropskih smernic po zmanjšanju odvisnosti od fosilnih goriv in prehodu na okolju prijaznejša pogonska sredstva, smo se lotili raziskave patentov na pogonih za avtomobile. Prišli smo do presenetljivega odkritja. Ne glede na to, da se o motorju z notranjim izgorevanjem (MNI) že vsaj dvajset let govori kot o »umazani tehnologiji«, ki pomembno prispeva k izpustom toplogrednih plinov, se število patentov na tem področju ne znižuje dovolj in še vedno presega število patentov na drugih, domnevno »čistih« in okolju prijaznih tehnologijah. Vprašanje, ki si ga zastavljamo, je, ali je ta tehnologija res že dočakala svojo »znanstveno smrt«, kjer ni več možnosti za izboljšave – tudi v smeri boljšega izkoristka fosilnih goriv in zmanjševanja izpustov – ali gre predvsem za »politično smrt« in ali so »čiste« tehnologije res že dovolj izpopolnjene, da bi v kratkem času lahko nadomestile MNI.*

Ključne besede: *motor z notranjim izgorevanjem, električni pogonski sistem, baze patentov, avtomobilska industrija, okolju prijazne tehnologije*

1 Uvod

Motorje z notranjim zgorevanjem (MNI) pogosto opisujejo kot »umazano tehnologijo« (Aghion in dr. 2016) ali kot »tehnološke dinosavre«, medtem ko se baterijski električni pogon povečuje kot rešitelj planeta (Ziegler 2020). Čeprav so električna vozila dejansko še starejša od teh, ki jih poganja MNI, je zgodovina sodobnega avtomobila gotovo neločljivo povezana z MNI, ki ga je izumil Nikolaus Otto (1862). Prvi avtomobil s tem pogonom je izdelal Karl Benz leta 1885, medtem ko je Gottlieb Daimler naredil svojega v naslednjem letu.

Zmanjšanje porabe goriva in emisij so že mnogo let cilj raziskovalcev in proizvajalcev MNI, ki so dosegli tolikšen napredek, da je današnji MNI »tehnološki čudež« (Reitz in dr. 2019). Vendar je v zadnjih najmanj desetih letih njegov ugled upadel tudi zaradi emisijskih škandalov, kot je Dieseltgate, zahteve po zamenjavi z električnimi pogoni pa so postale vse številnejše. Friedl in dr. (2020) ugotavljajo, da je MNI trenutno v najbolj turbulentni fazi v svoji več kot 100-letni zgodovini: od tehnologije, ki je omogočila individualno mobilnost in svobodo, je postal, zlasti v Evropi, torej na celini, ki ga je izumila in ima v njem tradicionalno najmočnejše znanje, ključni onesnaževalec zraka.

Da bi izpolnila cilje Pariškega sporazuma, mora Evropska unija do leta 2050 postati (prva) podnebno nevtralna družba, pri čemer je evropski zeleni dogovor še potrdil ta ambiciozen cilj (Pichler in dr. 2021). Ker prometni sektor največ prispeva k podnebni krizi,

saj predstavlja 27% emisij CO₂ v EU (isto), je tehnologija MNI prva na seznamu za hitro opuščanje.

Glede na to negativno podobo in politično usmerjenost bi lahko pričakovali, da so raziskovalni interesi za MNI ter naložbe v raziskave in razvoj v zadnjih letih znatno upadle. Obenem lahko pričakujemo tudi povečano zanimanje za električni pogon skupaj z drugimi »čistimi« (glej Aghion in dr. 2016) tehnologijami. Na podlagi tega se sprašujemo, ali lahko iz patentnih baz razberemo trend upadanja patentov na tehnologiji MNI?

2 Metodologija

V zadnjih letih je večina znanstvenikov, ki se ukvarjajo z razmerjem med okoljsko politiko in tehnološkimi inovacijami, analizirala podatke o patentih kot merilo inovativnih dejavnosti v določeni industriji (Lee in dr. 2011; Naumanen in dr. 2019; Barbieri 2015; Kesidou in Wu 2020; Fabrizi in dr. 2018). Znano je sicer, da so patenti nepopolno merilo inovativnih dejavnosti in rezultatov (Griliches 1990). Na primer, vse inovacije niso patentirane, kakovost, uporabnost in vrednost posameznih patentov pa se lahko zelo razlikujejo (Lanjouw in dr. 1998). Toda »ena največjih prednosti uporabe patentnih podatkov je ta, da patenti ponujajo obilo razpoložljivih podatkov z organizacijskimi in tehničnimi podrobnostmi« (Lee in dr. 2011: 1243). Poleg tega je velika prednost uporabe patentnih podatkov njihova dostopnost v »velikem številu in za zelo dolge časovne serije« (Archibugi in Pianta 1996: 453). Zato patentna statistika prikazuje trende tehnološkega razvoja po državah in panogah ter tako omogoča primerjavo različnih držav, industrij ali podjetij.

Naša analiza je osredotočena izključno na mednarodne patentne prijave PCT (»Patent Cooperation Treaty« – po Pogodbi o sodelovanju na področju patentov), saj je geografski obseg patenta sorazmeren z uspehom inovacije (Grimaldi in dr. 2014). Dejstvo, da je bil patent vložen v skladu s sistemom PCT, bi lahko uporabili kot splošni približek velikosti družine patentov in s tem vrednosti patenta (Sternitzke 2008), saj gre za postopek, ki omogoča vlogo patentne zaščite za izum v trenutno 156 državah (državah pogodbenicah) z vložitvijo ene same mednarodne patentne prijave, čeprav podeljevanje patentov ostaja pod nadzorom nacionalnih ali regionalnih patentnih uradov (WIPO 2022). Čeprav številne prijave PCT končno niso podeljene v več državah, lahko trdimo, da je vsak prijavitelj, ki je investiral v postopek PCT, verjel v visok mednarodni komercialni potencial zaščitene izuma. Vloge PCT so tudi predmet vsebinskega preizkusa patenta. Medtem ko več nacionalnih uradov podeli patent le na podlagi formalnega preizkusa, pa v primeru PCT organ, pristojen za mednarodno poizvedbo, preveri »stanje tehnike« (podobne patente in druge dokumente) in pripravi pisno mnenje o patentabilnosti izuma.

Patentni dokumenti so razvrščeni po mednarodni patentni klasifikaciji. Za MNI, električne motorje (EM), hibridne motorje (HB) in vodikove tehnologije (VT) smo uporabili kode mednarodne patentne kvalifikacije, ki so jih predlagali Aghion in dr. (2016), kasneje pa jih je za njimi prevzel tudi inštitut Bruegel (Fredriksson in dr. 2018).

Za iskanja smo uporabili naslednje iskalne nize:

- Za MNI: (F02B or F02D or F02F or F02M or F02N or F02P).
- Za EM: (B60L11 or B60L3 or B60L15 or B60K1 or B60W10/08 or B60W10/24 or B60W10/26).
- Za HB: (B60K6 or B60W20 or B60L7/1 or B60L7/20).
- Za VT: (B60W10/28 or B60L11/18 or H01M8).

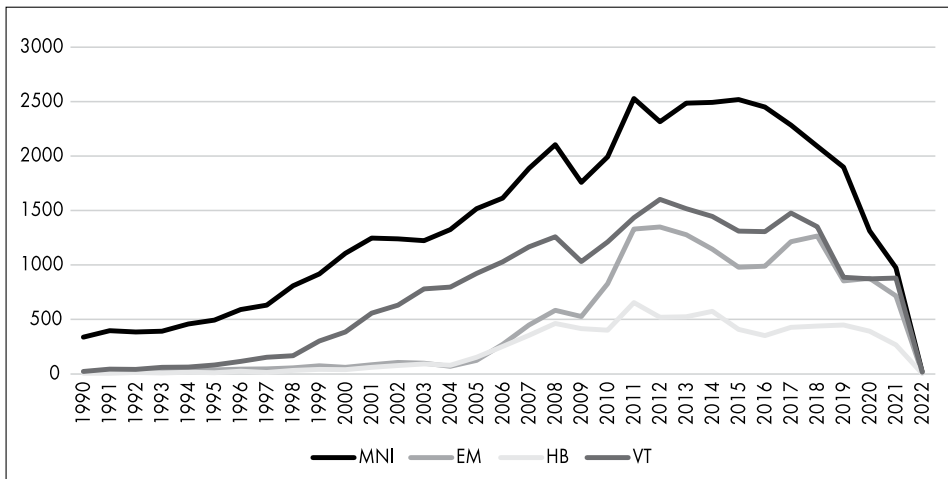
Za pridobitev podatkov smo uporabili prosto dostopno bazo Patentscope, s katero upravlja Svetovna organizacija za intelektualno lastnino (WIPO), podatke smo pridobili 24.7.2022. Patent je običajno objavljen šele po 18 mesecih, zato smo za analizo patentnih trendov namesto datuma objave patenta izbrali datum prijave patenta. Patent kljub temu do objave še vedno ni viden v bazi, zato so zadnja leta v analizah patentnih podatkov praviloma izpuščena, saj bi lahko napačno nakazovala trend upadanja prijav. Vendar v našem primeru to ni tako pomembno, saj primerjamo med seboj štiri tehnologije, ki imajo lahko vse enaka razmerja »upadanja« v zadnjih letih, zato smo vključili tudi zadnja leta.

3 Rezultati

Kot je razvidno iz grafikona 1, tehnologija MNI ne nazaduje, ampak presenetljivo še vedno kaže na razmeroma stabilen trend, pri čemer število patentov v MNI še vedno presega število patentov vseh drugih tehnologijah. Zmanjšanja patentnih prijav v letih 2015–2016, ki jih opazimo pri drugih pogonih, pri MNI niso zaznana, šele obdobje po letu 2017 nakazuje postopno upadanje števila patentnih prijav.

Zanimivo je tudi, čeprav se trenutno največ upanja polaga v elektro pogone, da je bilo več rezultatov razvoja (merjenega s številom patentov) pravzaprav v vodikovih tehnologijah (in gorivnih celicah).

Grafikon 1: Število patentnih prijav v štirih tehnologijah od leta 1990 do danes.

Ker pa sčasoma narašča tudi število patentov drugih tehnologij, MNI očitno počasi izgublja svoj absolutni primat. Od leta 2000 do 2010 je delež patentov MNI v primerjavi z drugimi tehnologijami padel s 70% na 45%, pri čemer je bilo leto 2006 zadnje leto, ko je MNI še imel več kot 50% delež patentnih prijav v primerjavi z drugimi tremi tehnologijami. Vendar pa je padec deleža MNI od leta 2010 do danes, ne glede na močne okoljske pritiske, razmeroma blag, kar je vidno v tabeli 1. Zelo zanimivi sta tudi leti 2015 in 2016, ko se število patentnih prijav za MNI spet poveča na skoraj 50 % – tudi zaradi dejstva, da se je število prijav za električne in vodikove pogone v teh letih nenadoma zmanjšalo. V skladu z ugotovitvami Nilssona (2019) imamo razlog za domnevo, da je padec inovacijskih aktivnosti, povezanih z alternativnimi pogonskimi sistemi v obdobju 2015–2016, povezan s padcem cen nafte v istem časovnem obdobju.

Tabela 1: Število in deleži patentnih prijav štirih tehnologij od leta 2010.

Leto	MNI	EM	HB	VT	Skupaj	% MNI	% EM	% HB	% VT
2010	1993	828	402	1212	4435	45	19	9	27
2011	2529	1331	656	1435	5951	42	22	11	24
2012	2316	1351	520	1603	5790	40	23	9	28
2013	2485	1278	525	1516	5804	43	22	9	26
2014	2492	1144	574	1445	5655	44	20	10	26
2015	2518	980	409	1310	5217	48	19	8	25
2016	2450	990	351	1305	5096	48	19	7	26
2017	2285	1214	427	1477	5403	42	22	8	27
2018	2089	1267	439	1351	5146	41	25	9	26
2019	1897	855	449	888	4089	46	21	11	22
2020	1313	878	391	873	3455	38	25	11	25
2021	975	717	266	879	2837	34	25	9	31
2022	19	13	5	17	54	35	24	9	31

4 Diskusija

Rezultati naših analiz kažejo, da tehnologija MNI še ni izčrpana, čeprav je minilo že 15 let, odkar so patenti za MNI nazadnje dosegli več kot 50% delež vseh ustreznih patentov. Še vedno smo lahko priča velikemu številu patentnih prijav MNI v primerjavi z električnimi, hibridnimi ali vodikovimi pogoni. Trend patentov MNI zaenkrat še ne kaže očitne motnje v inventivni dejavnosti, zato menimo, da tehnologija še ni izčrpana za morebiten napredek v smeri izboljšav k manjši porabi goriva in nižjemu ogljikovemu odtisu.

»V nasprotju s tem, kar mnogi mislijo, MNI nikakor ni dosegel konca razvojne linije. Prvi motorji s 50-odstotnim toplotnim izkoristkom zavor so že na trgu in obstajajo številne priložnosti za nadaljnje izboljšave obstoječega MNI,« trdi Ziegler (2020: 28). Po drugi strani pa pomanjkanje polnilne infrastrukture in visoke cene električnih vozil odvrta državljanke EU od nakupa električnih avtomobilov. Število električnih avtomobilov v obtoku ostaja razmeroma nizko in cilji razširitve trga za takšna vozila do leta 2030 še vedno niso izpolnjeni (Pollák in dr. 2021). Zato hitra opustitev MNI verjetno ni upravičena: MNI ima še vedno potencial za nadaljnji razvoj, medtem ko se morajo ostale tehnologije (in infrastruktura zanje) še razviti. Kot navsezadnje trdi Serrano (2017), električni motorji in baterije niso novi, niso čisti in na splošno niso brez težav – natančneje, dveh velikih težav. Prvič, tehnologija je še vedno nezrela zaradi časa polnjenja goriva, gostote energije, vzdržljivosti (življenjske dobe), recikliranja in dobave materialov (surovine, potrebne za izdelavo baterij, so skoncentrirane le v nekaj državah, kar predstavlja resna geopolitična vprašanja in negotovost v dobavi). Drugič, električna energija se na svetovni ravni še vedno ne proizvaja dovolj iz obnovljivih virov.

Nekatere okoljske študije zato postavljajo pod vprašaj zeleno zmanjšanje emisij CO₂ pri zamenjavi običajnih vozil z električnimi. Towoju (2021) trdi, da bi afriška celina s prehodom na električna vozila več prispevala h globalnemu segrevanju zaradi dejstva, da se glavni akterji

na celini zanašajo na neobnovljive vire za proizvodnjo večine svoje električne energije. V tistih državah, ki imajo zelo čisto proizvodnjo električne energije, kot je Norveška, so emisije njihovih električnih vozil precej nižje kot pri vozilih na MNI, toda v tistih državah, kjer še vedno prevladuje proizvodnja električne energije iz premoga, so emisije zaradi obratovanja električnih vozil veliko višje od učinkovitih vozil na MNI (Zheng in Peng 2021).

5 Zaključek

Namen tega prispevka je bil spodbuditi razpravo o morebitnem preostalem potencialu tehnologije MNI. Predstavili smo analizo PCT patentnih prijav po taksonomiji mednarodnih patentnih klasifikacij za MNI in alternativne pogonske sisteme, ki so jo razvili Aghion in dr. (2016). Naša analiza kaže, da obseg in pomen MNI ostajata razmeroma visoka, kljub negativnemu javnemu mnenju in političnim pritiskom. Predpostavljamo, da je MNI lahko še vedno pomemben v tej dobi tranzicije in bi lahko potencialno celo pomagal k doseganju nekaterih kratkoročnih zelenih ciljev. Menimo namreč, da nam črno-bel pristop z dokončno prepovedjo uporabe in financiranja razvoja MNI ne bo omogočil optimizacije prehoda.

Sociološki pogledi na intelektualno lastnino, zlasti na patentiranje, so še vedno redki, vendar so potrebni, saj ekonomski in pravni pristopi zanemarjajo njeno močno simbolno vlogo (Wilkofer 2019). Želja avtorjev tega prispevka je spodbuditi nadaljnje raziskave nastajajočih okolju prijaznih tehnologij prek patentnih analiz, npr. tudi v povezavi s krožnim gospodarstvom (glej Modic in dr. 2021). Odrpte in prosto dostopne patentne baze namreč ne predstavljajo le pomembnega vira informacij za izumitelje in podjetja, temveč tudi za sociologe, ki raziskujejo družbene vidike novih tehnologij. Omenimo naj, da se je letos junija začel triletni evropski projekt IPR4SC¹, ki povezuje uporabo baz pravic intelektualne lastnine s spodbujanjem večje trajnosti, okoljske ozaveščenosti in krožnega gospodarstva. V sklopu tega projekta se bodo raziskovalci lahko dodatno seznanili z uporabo patentnih baz v podobne raziskovalne namene, kot smo jih v tem članku.

Literatura

- Aghion, Philippe, in dr. (2016): Carbon taxes, path dependency, and directed technical change: Evidence from the auto industry. *Journal of Political Economy*, 124(1), 1-51.
- Archibugi, Daniele, in Planta, Mario (1996): Measuring technological change through patents and innovation surveys. *Technovation*, 16(9), 451-519.
- Barbieri, Nicolò (2015): Investigating the impacts of technological position and European environmental regulation on green automotive patent activity. *Ecological Economics*, 117, 140-152.
- Fabrizi, Andrea, in dr. (2018): Green patents, regulatory policies and research network policies. *Research Policy*, 47(6), 1018-1031.
- Fredriksson, Gustav, in dr. (2018): Is the European automotive industry ready for the global electric vehicle revolution? Bruegel: Bruselj.
- Friedl, Hubert, in dr. (2020): Highest efficiency and ultra low emission–internal combustion engine 4.0. *Combustion Engines*, 180(1), 8-16.
- Griliches, Zvi (1990): Patent statistics as economic indicators: 1990. National Bureau of Economic Research.

1. »Developing skills in Intellectual Property Rights Open Data for sustainability and circularity«, ki ga sofinancira Evropska unija prek mehanizma Erasmus + (Alliances for Innovation).

- Grimaldi, Michele, in dr. (2015): The patent portfolio value analysis: A new framework to leverage patent information for strategic technology planning. *Technological forecasting and social change*, 94, 286-302.
- Kesidou, Effie, in Wu, Lichao (2020): Stringency of environmental regulation and eco-innovation: Evidence from the eleventh Five-Year Plan and green patents. *Economics Letters*, 190, 109090.
- Lanjouw, Jean O., in dr. (1998): How to count patents and value intellectual property: The uses of patent renewal and application data. *The journal of industrial economics*, 46(4), 405-432.
- Lee, Jaegul, in dr. (2011): Linking induced technological change, and environmental regulation: Evidence from patenting in the US auto industry. *Research policy*, 40(9), 1240-1252.
- Modic, Dolores, in dr. (2021): Towards Measuring Innovation for Circular Economy using Patent Data. In: *Research Handbook of Innovation for a Circular Economy* (ur. Jakobsen, T. Lauvås, F. Quatraro, E. Rasmussen, M. Steinmo). Edward Elgar Publishing.
- Naumanen, Mika, in dr. (2019): Development strategies for heavy duty electric battery vehicles: Comparison between China, EU, Japan and USA. *Resources, Conservation and Recycling*, 151, 104413.
- Nilsson, Mathias Malik (2019): The Effect of Oil Prices on Patents in Renewable Energy: A DTC Approach; magistrska naloga. Dostopno prek: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1365501/FULLTEXT01.pdf%208> (24.07.2022).
- Pichler, Melanie, in dr. (2021): EU industrial policy: Between modernization and transformation of the automotive industry. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 38, 140-152.
- Reitz, Rolf D., in dr. (2019): IJER editorial: the future of the internal combustion engine. *International Journal of Engine Research* 21.1 (2020): 3-10.
- Serrano, José Ramón (2017): Imagining the future of the internal combustion engine for ground transport in the current context. *Applied Sciences*, 7(10), 1001.
- Sternitzke, Christian (2009): The international preliminary examination of patent applications filed under the Patent Cooperation Treaty—a proxy for patent value?. *Scientometrics*, 78(2), 189-202.
- Towoju, Olumide A. (2021): Carbon footprint reduction with the adoption of the electricity-powered vehicles. *International Energy Journal*, 21(1A).
- Wilkof, Neil (2019): IP and Sociology: the symbolism of IP. *IPKat*. Dostopno prek: <https://ipkitten.blogspot.com/2019/04/ip-and-sociology-symbolism-of-ip.html> (22.09.2022).
- WIPO (2022): Protecting your Inventions Abroad: Frequently Asked Questions About the Patent Cooperation Treaty (PCT). Dostopno prek: <https://www.wipo.int/pct/en/faqs/faqs.html> (25.07.2022).
- Zheng, Ge, in Peng, Zhijun (2021): Life Cycle Assessment (LCA) of BEV's environmental benefits for meeting the challenge of ICExit (Internal Combustion Engine Exit). *Energy Reports*, 7, 1203-1216.
- Ziegler, Marc (2021): The combustion engine has not by any means reached the end of the line. *MTZ worldwide*, 82(1), 26-29.

ŠTUDENTSKA OKROGLA MIZA: ZELENI KAPITALIZEM, OPIJ LJUDSTVA: RAZREDNO OKOLJSKA TRANZICIJA ALI GLOBALNI PROPAD, KVA TI TUKI NI JASNO?

Na okrogli mizi bomo z mladimi aktivistkami iz različnih okoljskih gibanj razpravljali o razrednem aspektu okoljskih sprememb in možnostih okoljevarstvene tranzicije. S tem poskušamo doprinesiti vpogled v razmišljanja, unikatne izkušnje in izzive, s katerimi se soočajo mladi, ki aktivno soustvarjajo javno razpravo o okoljski krizi in se borijo za pravičnejšo okoljsko tranzicijo. Danes je jasno, da je zeleni kapitalizem pojem, ki je le prazna lupina, v katerega se vpisujejo lažne pretencioznosti velikega kapitala, pogosto s političnimi interesi v ospredju. Z mladimi aktivisti, ki se s tem teoretsko in praktično ukvarjajo, bomo zato naslavljali, kako je nadaljnja eksploatacija marginalnih oziroma perifernih držav ključen predpogoj za zeleni kapitalizem sedanosti in (če se situacija ne spremeni) prihodnosti. Tako bomo v prvem delu razprave problematizirali aktualne smernice okoljske tranzicije v Sloveniji in širše in možne problematike le-teh. V drugem delu pa se bomo ozrli v prihodnost in se spraševali, kje so vzvodi moči okoljskih in civilnih gibanj (na nacionalni in transnacionalni ravni), kje so »prave ali resnične« bitke, kako jih biti in kako mobilizirati ljudi in kolektive za delovanje.

Na okrogli mizi želimo odpreti različna vprašanja, kako na državni ravni in na ravni globalne produkcijske verige delovati tako, da se zaščiti najšibkejši člen in se izogne okoljskemu elitizmu. Naslavljali bi vprašanje omejevanja industrializacije Kitajske, Indije in podobnih držav v kontekstu kolonializma, vprašanje razvoja zelenih delovnih mest ob izgubi delovnih mest v umazanih industrijah, vprašanje finančne dostopnosti okoljsko zavednega potrošništva (če kaj takega sploh kadarkoli obstaja) in podobno.

Sodelujejo: AJDA CAFUN,
TAJ ZAVODNIK,
MAŠA CVETEŽAR.

Moderatorji: NIKA GRADIŠEK,
JAN SABADŽIJA,
ANDREJ LUKŠIČ.

OKROGLA MIZA: SISTEMSKA UREJENOST PREPREČEVANJA IN SANKCIONIRANJA SPOLNEGA NADLEGOVANJA IN DRUGIH OBLIK SPOLNEGA NASILJA V AKADEMSKEM POLJU V SLOVENIJI

Problematika spolnega in drugega nadlegovanja ter spolnega nasilja obsega teme, ki v javnem diskurzu niso nove. Da smo tem temam posvečali bistveno manj pozornosti kot nekaterim drugim oblikam spolno zaznamovanega nasilja (npr. nasilje v družini, intimno partnersko nasilje, medvrstniško nasilje), se kaže tudi v močni raziskovalni podhranjenosti tega področja in pomanjkanju ustreznih, strokovno in znanstveno podprtih javnih razprav, kot tudi v neustrezni sistemski ureditvi tega področja. Spolno nadlegovanje se je začelo aktivneje problematizirati predvsem v kontekstu plačanega dela in zaposlovanja žensk, a je bilo ciljno usmerjeno na posamezne poklice, pri čemer akademsko polje v Sloveniji ni bilo med njimi ali pa je bilo le deloma naslovljeno. V akademskem polju se oblikujejo in reproducirajo družbene norme, ki odražajo in utrjujejo obstoječi spolni red, strukture razporejanja družbene moči in načine socializiranja spolov. Zato je pomembno, da se vprašamo, kako je ta problematika obravnavana v akademskem polju v Sloveniji, kako se institucije z njo soočajo, katere konkretne korake so naredile, in kje ter zakaj so se pojavili zastoji pri njenem naslavljanju. Vse to smo kot izhodišče raziskovanja postavili v ciljnem raziskovalnem projektu z naslovom **Institucionalne, zakonodajne in ozaveščevalne rešitve ter aktivnosti pri naslavljanju spolnega nadlegovanja in drugih oblik spolnega nasilja v visokošolskih in raziskovalnih organizacijah v Sloveniji.**

Na okrogli mizi pa bomo predstavili trenutno stanje stvari na tem področju in ponudili možnost razprave o temi, ki je bila dolgo časa zamolčana.

Sodelujejo: MILICA ANTIĆ GABER,
JASNA PODREKA,
LUCIJA DEŽAN,
ANDREJ KIRBIŠ,
MARINA TAVČAR KRAJNC,
KATJA FILIPČIČ,
MANJA SKOČIR .

Moderator: ROK SMRDELJ

SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO

HELENA KOVAČIČ

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

PRAKSE POROČANJA O TRAJNOSTNEM RAZVOJU V VELIKIH PODJETJIH V SLOVENIJI

Povzetek: V prispevku obravnavamo prakse poročanja o trajnostnem razvoju v velikih podjetjih v Sloveniji. Poročanje o trajnostnem razvoju je instrument, s katerim podjetje dobaviteljem, kupcem in širši družbi, poleg finančnih informacij, sporoča tudi nefinančne informacije o svojem delovanju in o sprejetih ukrepih v smeri trajnostnega razvoja. Številna slovenska podjetja v svoja letna poročila že vključujejo poglavja o trajnostnem razvoju, nefinančno poročanje pa je z letom 2017 postalo obvezno za subjekte javnega interesa z več kot 500 zaposlenimi. V prispevku analiziramo letna poročila 20 največjih slovenskih podjetij in prikazujemo trenutno stanje o poročanju teh podjetij o izbranih kategorijah trajnostnega razvoja, s poudarkom na odnosu do dobaviteljev in do lokalnega okolja. Analiza rezultatov je pokazala, da sta sektor in lastništvo pomembna dejavnika obsega poročanja.

Ključne besede: Trajnostni razvoj, nefinančno poročanje, dobavitelji, največja podjetja, Slovenija

1 Razvoj dobaviteljskih verig

Podjetja imajo pomembno vlogo pri delovanju družbe v smeri trajnostnega razvoja. Na ekonomske, okoljske in družbene učinke, ki jih podjetja imajo, vplivajo tudi z izbiro svojih dobaviteljev. Podjetja z izborom ustreznih dobaviteljev zmanjšajo tveganja zaradi npr. nepravočasne dobave ali neustrezne kakovosti, poleg tega pa s samim izborom dobaviteljev vplivajo na lokalno in na širše družbeno okolje npr. z okoljskimi izpusti in zaposlovanjem. Temelj obstoja dobaviteljev in dobaviteljskih verig je odločitev za nakup na trgu, namesto za lastno proizvodnjo. V zadnjih 30 letih smo bili priča trem različnim trendom v pozicioniranju izvajanja dejavnosti podjetij in v razvoju dobaviteljskih verig: (1) prenos proizvodnje blaga ali storitev na cenovno konkurenčnejše trge, (2) razvoj globalnih proizvodnih in dobaviteljskih verig in (3) premik poslovnih operacij in dobaviteljskih verig nazaj v državo izvora.

Razmah selitve izvajanja proizvodnih dejavnosti v cenovno konkurenčnejše države Azije in Vzhodne Evrope je bil značilen za 90-ta leta 20. stoletja in se je nadaljeval v začetku 21. stoletja. Peta širitev EU v maju 2004 je še pospešila dinamiko tega razvoja (Egger in Egger 2006, Kinkel in dr. 2007). Gospodarska kriza leta 2008 je močno vplivala na delovanje podjetij in na strateške odločitve glede selitve proizvodnih aktivnosti in na odločitve o sodelovanju in izbiri dobaviteljev. Negotovost, ki je posledica tovrstnih kriz, ima negativen vpliv na verjetnost selitve (Kinkel 2012). Leta 2009 je Slovenija doživela 7,5 odstotni padec BDP (SURS 2022), povečalo se je število stečajev in brezposelnost je začela naraščati, zlasti v zasebnem sektorju. Spremenilo se je tudi lastništvo, številna podjetja so prešla v tujo last.

Z gospodarsko krizo so se povečala tveganja v nabavi, zlasti cenovna, tveganja nedobav zaradi stečajev oziroma nelikvidnosti ter plačilne nediscipline.

Druga značilnost razvoja so ti. globalne dobaviteljske verige, saj trend globalizacije podjetjem omogoča, da v večji meri poslujejo čezmejno. Recesija, ki smo ji bili priča od leta 2008 naprej, je trend globalizacije, mednarodne trgovine in tujih neposrednih investicij sicer začasno ustavila. Toda Agenda OZN za trajnostni razvoj do leta 2030 ponovno v ospredje postavi mednarodno trgovino in poziva, da je potrebno okrepiti reforme, povečati naložbe ter spodbujati trajnostno trgovino in globalne dobaviteljske verige (OZN 2015).

Tretja smer razvoja se kaže v večji integraciji in regionalizaciji. Razvoj globalizacije je v zadnjem obdobju ponovno postavljen pred preizkušnjo, saj številne države (ZDA, VB) s svojimi bolj ali manj protekcionističnimi ukrepi posegajo tudi v razvoj globalne trgovine. Tudi kriza, ki je posledica Covid-19, je svetovno trgovino in naložbe v dobaviteljske verige močno omejila. Ne gre le za oslabitev globalizacije, ampak za vzpon regionalizacije, kjer ekonomski akterji nadomeščajo mednarodne ekonomske povezave z ekonomskimi aktivnostmi v domačem ali bližnjem gospodarskem okolju (Zhang in dr. 2022), predvsem zaradi visokih stroškov prevoza, stroškov goriva in višanja stroškov dela.

Kljub številnim omejitvam pri strategiji oblikovanja dobaviteljskih verig, se dobaviteljske verige še vedno pogosto organizirajo okrog najmanjših stroškov. Prizadevanje podjetij za učinkovitost pri stroških dela pa pogosto ne pomeni tudi koristi za gospodarstva, zaposlene, okolje in širšo družbo. Zaradi razdrobljenosti dobaviteljskih verig še vedno prihaja do kršitev človekovih pravic, vključno s pravicami delavcev in sindikatov. V nedavni študiji, ki jo je opravil Generalni direktorat za pravosodje (Evropska komisija 2020), samo ena tretjina anketiranih podjetij izvaja potrebno skrbnost v zvezi z učinki na človekove pravice in okolje, pri čemer jo večina izvaja samo za svoje neposredne dobavitelje.

2 Razkritje nefinančnih informacij

Za obvladovanje prehoda k trajnostnemu globalnemu gospodarstvu, je po mnenju Evropske komisije nujen korak tudi razkritje nefinančnih informacij. Direktiva 2014/95/EU o nefinančnem poročanju, ki je stopila v veljavo januarja 2017, večjim podjetjem javnega interesa nalaga obveznost poročanja o učinkih in tveganjih njihovih dejavnosti ter od podjetij se pričakuje, da bodo, razkrila bistvene informacije v zvezi z oskrbovalno verigo. Zadnja kriza je še okrepila podporo tem ukrepom.

Zahteva direktiv je bila v slovensko pravo vključena z novelo Zakona o gospodarskih družbah (ZGD1-J). Subjekti javnega interesa, katerih povprečno število zaposlenih je večje od 500, morajo v svoje poslovno poročilo vključiti tudi izjavo o nefinančnem poslovanju, ki vsebuje vsaj informacije o okoljskih, socialnih in kadrovske zadevah, spoštovanju človekovih pravic ter v zadevah v zvezi z bojem proti korupciji in podkupovanju. Študija, ki jo je opravila Oxford Brookes ugotavlja, da so poročila podjetij (72%), uvrščenih med FTSE 100, zelo ozko zastavljena in omejena glede obsega odgovornosti (EFRAG 2021).

Tudi sektor, v katerem podjetje deluje, je povezan z nivojem razkritja družbenih in okoljskih informacij (Fernandez-Feijoo in dr. 2014). Podjetja iz občutljivih sektorjev zahtevajo višjo stopnjo razkritja nefinančnih informacij. Bolj obširno poročanje o nefinančnih dejavnikih se pričakuje tudi od večjih podjetij (Patel in dr. 2002), ker so večja podjetja bolj izpostavljena zunanjim pritiskom po doseganju legitimnosti. Pomemben dejavnik pri

nivoju razkritja nefinančnih informacij je tudi lastništvo. Podjetja z večjim deležem velikih delničarjev v manjši meri prostovoljno razkrivajo svoje prakse delovanja. Eden od razlogov, ki jih literatura navaja, je manjša potreba tovrstnih podjetij, da svojo odgovornost prikažejo navzven (Elmagrhi in dr. 2016).

3 Empirična študija

3.1 Vzorec

V prispevku obravnavamo 20 največjih slovenskih podjetij in želimo identificirati trenutno stanje o poročanju podjetij o njihovem sodelovanju navzven in o njihovi vključenosti v lokalno okolje. Bolj kot preverjanje izpolnjevanja zahtev po razkrivanju nefinančnih informacij, nas zanima obseg in trend poročanja o izbranih kategorijah. V vzorec je vključenih 20 največjih podjetij po prihodkih od prodaje v Sloveniji v letu 2020, kar je predstavljalo 9,7% vseh podjetij. Podjetja so ustvarila 16,6% prihodkov od prodaje vseh podjetij v Sloveniji in pri tem zaposlovala 4,2% zaposlenih v letu 2020. Podatki so pridobljeni neposredno iz letnih poročil in se nanašajo na finančno leto 2020. Izbrana podjetja delujejo v različnih sektorjih.

3.2 Metodologija

Obseg letnih poročil in obseg poročanja o trajnostnem razvoju je prikazano s številom strani v letnih poročilih podjetij. Pojavnost sodelovanja podjetij z dobavitelji in njihove vključenosti v lokalno okolje smo ugotavljali s prisotnostjo posameznih terminov v letnih poročilih podjetij. V obravnavo smo vključili dva kazalnika: dobavitelj in lokalno. Beseda *dobavitelj* se najbolj pogosto pojavlja v besednih zvezah »dobaviteljske verige«, »izbira dobaviteljev« in »odgovornost do dobaviteljev«. Beseda *lokalno* se največkrat pojavlja v besednih zvezah »lokalna skupnost«, »lokalno okolje« in »lokalni dobavitelj«. Za primerjavo v poročanju o sodelovanju z dobavitelji in okoljem smo, glede na dostopnost podatkov, v analizo vključili podatke iz letnih poročil za leto 2017 in leto 2020. Prisotnost navajanja besed dobavitelj in lokalno smo analizirali glede na sektor in lastništvo. Pri lastništvu smo podjetja razvrstili v dve skupini, in sicer na podjetja, ki so v večinski lasti domačih lastnikov in podjetja, ki so v večinski lasti tujih podjetij ali posameznikov. Naredili smo analizo lastništva 20 podjetij z največjimi prihodki v letu 2020 in ugotovili, da polovico podjetij obvladujejo tuji lastniki, med njimi največ nemški.

3.3 Analiza rezultatov

Tabela 1 prikazuje obseg letnih poročil in obseg poročanja o trajnostnem razvoju oz. o nefinančnih informacijah. Od 20 podjetij, ki so vključena v analizo, je 5 podjetij v letu 2020 objavilo ločena poročila o trajnostnem razvoju, ki vključujejo nefinančne informacije o poslovanju. Ta podjetja delujejo v različnih sektorjih in so v večji meri v domači lasti (4 od 5). Glede na lastništvo, je povprečni obseg letnih poročil in obseg poročanja o trajnostnem razvoju približno dvakrat manjši pri podjetjih v tuji lasti. Največji obseg obeh poročil je prisoten pri družbah javnega interesa.

Tabela 1: Povprečni obseg letnih poročil in poročanja o trajnostnem razvoju oz. nefinančnih podatkih glede na lastništvo.

	N	Vrsta poročila	
		Letno poročilo	Trajnostno poročilo
Tuje lastništvo	10	112	19
Domače lastništvo	10	200	46
Družbe javnega interesa	6	269	68

Tabela 2 prikazuje obseg letnih poročil in obseg poročanja o trajnostnem razvoju oz. o nefinančnih informacijah glede na sektor. Od 20 podjetij, ki so vključena v analizo, je 7 podjetij delovalo v sektorju Predelovalne dejavnosti. Enako število podjetij je iz sektorja Trgovina, 3 podjetja iz sektorja Oskrba z električno energijo, plinom in paro, 2 podjetji iz sektorja Promet in skladiščenje in 1 podjetje iz sektorja Finančna in zavarovalniška dejavnost. Povprečni obseg letnih poročil in obseg poročanja o trajnostnem razvoju je v podjetjih iz sektorja z najvišjim povprečjem skoraj za pet krat višji kot pri podjetjih iz sektorja z najnižjim povprečjem.

Tabela 2: Povprečni obseg letnih poročil in poročanja o trajnostnem razvoju oz. nefinančnih podatkih glede na sektor.

Dejavnost	N	Vrsta poročila	
		Letno poročilo	Trajnostno poročilo
Predelovalne dejavnosti	7	137	23
Oskrba z električno energijo, plinom in paro	3	261	51
Trgovina	7	137	22
Promet in skladiščenje	2	243	104
Finančna in zavarovalniška dejavnost	1	53	0
Skupaj	20	166	40

Tabela 3 prikazuje spremembe v obsegu poročanja za izbrane besede oz. besedne zveze glede na leto poročanja. Rezultati kažejo, da se je obseg poročanja, kjer je vključena beseda *dobavitelj*, od leta 2017 do leta 2020 povečal, in sicer se je skupni obseg poročanja za leto 2020 povečal več kot dvakrat glede na leto 2017. Fisherjev test kaže na povezanost med tema dvema spremenljivkama ($p < .01$; 0.00001). Pri kategoriji *lokalno* se obseg poročanja od leta 2017 do leta 2020 ni bistveno povečal.

Tabela 3: Skupni in povprečni obseg poročanja za izbrane besede.

Leto	Število besed		Povprečno število besed	
	Dobavitelj	Lokalno	Dobavitelj	Lokalno
2017	187	318	9	16
2020	386	319	19	16

Tabela 4 podrobneje prikazuje povprečni obseg poročanja besed *dobavitelj* in *lokalno* v letnih poročilih glede na sektor. Podrobnejša obravnava po sektorju nam pokaže, da se v določenih dejavnostih povprečni obseg poročanja besede *dobavitelj* v obravnavanem obdobju

veliko bolj povečal, kot v drugih dejavnostih. Drugače velja za besedo *lokalno*, kjer se je v obravnavanem obdobju povprečni obseg poročanja v določenih dejavnostih povečal, v določenih dejavnostih pa celo zmanjšal. V sektorju Finančna in zavarovalniška dejavnost ni razlik v obsegu poročanja.

Tabela 4: Povprečni obseg poročanja za izbrane besede glede na sektor.

Dejavnost	N	Povprečno št. besed dobavitelj		Povprečno št. besed lokalno	
		2017	2020	2017	2020
Predelovalne dejavnosti	7	9	23	18	12
Oskrba z električno energijo, plinom in paro	3	2	4	9	16
Trgovina	7	10	17	15	21
Promet in skladiščenje	2	21	35	26	22
Finančna in zavarovalniška dejavnost	1	0	0	0	0
Skupaj	20	8	16	13	14

Ključni doprinos prispevka je v boljšem razumevanju praks nefinančnega poročanja. Analiza rezultatov je pokazala, da podjetja tujih lastnikov letnemu poročilu, kot tudi poročanju o nefinančnih vidikih poslovanja, namenjajo manjši obseg od podjetij slovenskih lastnikov. Rezultati tudi kažejo, da je sektor, v katerem podjetja delujejo, pomemben dejavnik obsega poročanja. Občutljivi sektorji, kot je npr. oskrba z električno energijo, plinom in paro, z višjimi emisijami plinov in vplivi na onesnaženje zraka, razkrivajo več finančnih in nefinančnih informacij, kar je tudi pričakovano. Poleg tega naši podatki kažejo, da se je v teh sektorjih v obdobju med 2017 in 2020 povprečen obseg navajanja besede »lokalno« povečal, glede na druge sektorje, kjer se je ta obseg celo zmanjšal. Naša študija ima določene omejitve. Prvič, uporabljene metode so omejene na deskriptivno analizo letnih poročil. Drugič, v analizo je vključeno omejeno število podjetij, ki izhajajo iz ene države.

Literatura

- Egger, H. in Egger, P. (2006): International outsourcing and the productivity of low-skilled labour in the EU". *Economic Inquiry*, 44 (1): 98-108. Dostopno: <https://ideas.repec.org/p/wfo/wpaper/y2001i152.html> (19.7.2022)
- EFRAG (2021): Current Non-financial Reporting Formats and Practices. Dostopno: https://www.efrag.org/Assets/Download?assetUrl=%2Fsites%2Fwebpublishing%2FSiteAssets%2FEFRAG%2520PTF-NFRS_A6_FINAL.pdf&AspxAutoDetectCookieSupport=1 (25.7.2022)
- Elmagrhi, M. H., in Collins G. in Ntim Yan Wang (2016): Antecedents of voluntary corporate governance disclosure: a post-2007/08 financial crisis evidence from the influential UK Combined Code. *Corporate Governance*, 16 (3): 507 – 538. Dostopno: <https://doi.org/10.1108/CG-01-2016-0006> (12.6.2022)
- Evropska komisija. 2020: Study on due diligence requirements through the supply chain. Dostopno: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8ba0a8fd-4c83-11ea-b8b7-01aa75ed71a1/language-en> (22.7.2022)
- Fernandez-Feijoo B., Romero S in Ruiz S. (2014): Effect of stakeholders' pressure on transparency of sustainability reports within the GRI framework. *J Bus Ethics*. 122 (1): 53–63. Dostopno: <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1748-5> (12.6.2022)

- Kinkel, Steffen (2012): Trends in production relocation and backshoring activities: Changing patterns in the course of the global economic crisis. *International Journal of Operations & Production Management*, 32 (6): 696 – 720. Dostopno: <http://dx.doi.org/10.1108/01443571211230934> (20.6.2022)
- OZN Agenda za trajnostni razvoj 2030. Dostopno: https://ec.europa.eu/info/strategy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-and-united-nations-common-goals-sustainable-future_sl (10.2.2022)
- Patel S. A., Balic A. in Bwakira L. (2002): Measuring transparency and disclosure at firm-level in emerging markets. *Emerging Markets Review*, 3 (4): 325-337. Dostopno: [http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1566-0141\(02\)00040-7](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1566-0141(02)00040-7) (3.4.2022)
- SURS. Dostopno: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/0301910S.px/table/tableViewLayout2/> (9.7.2022)
- Zhang Yu in dr. (2022): From globalization to regionalization? Assessing its potential environmental and economic effects, *Applied Energy*, 310. Dostopno: <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2022.118642> (3.7.2022)

MINEA RUTAR

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

SOCIALNO PSIHOLOŠKA ANALIZA SPODBUD K TRAJNOSTNEMU VEDENJU

Povzetek: Prispevek obravnava specifičen vidik okoljske krize, tj. trajnostno vedenje, v luči sodobnih spoznanj na področju socialne psihologije in vedenjske ekonomije. V prispevku je predstavljena empirična in teoretična ocena nekaterih glavnih vedenjskih strategij, h uporabi katerih se najpogosteje spodbuja posameznike z namenom zmanjševanja negativnih učinkov okoljske krize. Strnjeno povzamem trenutno podporo za uporabo materialnih spodbud (incentivov), mehkih spodbud (ang. nudging strategies) in sklicevanje na družbene norme, ki se izkažejo za najbolj učinkovite ter omenim vlogo kognitivne disonance, informiranja in pozivanje k verbalnim zavezam, za katere se zdi, da imajo relativno majhen učinek na trajnostno vedenje. Sklenemo, da je pri izbiri vedenjskih intervencij potrebno usakič oceniti, kako veliko oziroma stroškovno vedenjsko spremembo zahtevajo od posameznikov, in tej oceni prilagoditi vrsto uporabljene intervencije.

Ključne besede: okoljska kriza, trajnostno vedenje, družbena dilema, spodbude, kolektivno delovanje

1 Uvod: družbene dileme in izzivi kolektivnega delovanja

Okoljska kriza je ena najpomembnejših družbenih dilem, s katerimi se trenutno ukvarjajo raziskovalci, politiki, civilna družba in posamezniki. Manj konsenza (tako v političnem kot znanstvenem diskurzu) pa obstaja glede vprašanja, kako najbolj učinkovito in najhitreje ublažiti škodljive družbene posledice te krize ali vsaj preprečiti njeno poglobljanje. V prispevku problematiko okoljske krize predstavim kot primer družbene dileme, tj. situacije, v kateri individualna racionalnost (vedenje, ki je racionalno z vidika vsakega posameznika) vodi h kolektivni neracionalnosti (končnemu družbenemu rezultatu, v katerem so vsi posamezniki na slabšem, kot bi bili, če bi se vedli drugače, tj. individualno neracionalno). V drugem delu predstavim teoretično utemeljenost in empirično podporo glavnih pristopov spodbujanja k trajnostnemu vedenju ter pogoje, v katerih je kateri od pristopov učinkovitejši.

Kaj natančno pomeni, da je okoljska kriza oblika družbene dileme? Družbene dileme so situacije, v katerih bi se morali za dosego nekega kolektivnega oz. družbenega cilja posamezniki odpovedati svojemu trenutnemu individualnemu interesu (Van Lange in Joireman 2008). Na kratko, gre za situacije, v katerih bi bilo za vse posameznike bolje, če bi sodelovali pri zasledovanju skupnega cilja, a takšno zasledovanje ni v individualnem interesu nobenega posameznika, saj ima individualno vedenje vsakega posameznika zanemarljiv vpliv na dosego tega cilja. Drugače rečeno, nikomur ni v interesu sodelovati, ker se vsakdo zaveda, da bo končni rezultat enak ne glede na to, ali vsak konkreten posameznik sodeluje. Prototipična oblika take dileme je dilema virov (ang. resource dilemma), v kateri se morajo ljudje odločiti, koliko bo vsak vzel od nekega skupnega vira; v primeru trajnostnega vedenja, nujnega za zmanjševanje poglobljanja okoljske krize, kakšen bo ogljični odtis vsakega posameznika (Van Lange in Joireman 2013). V takih situacijah bo rezultat vedenja racionalnih akterjev t.i.

pojavnost zastojnosti; za vsakega posameznika je najbolj racionalno, da prispeva k zmanjšanju onesnaževanja okolja čim manj (glej npr. Ostrom 2014; Choi in Robertson 2019). Neodvisno od njegovega individualnega obnašanja se bo zgodilo eno od dveh. Če bo pri zmanjševanju onesnaževanja bo sodelovalo dovolj drugih ljudi, da bo končni rezultat manjša stopnja onesnaženosti, bo posameznik, ki se ni vedel trajnostno, vseeno užival vse koristi sodelovanja drugih, njemu samemu pa ni bilo treba trpeti stroškov, nujnih za doseg tega cilja (zmanjšana poraba virov, finančni stroški). V drugem primeru, če pri zasledovanju tega skupnega cilja ne bo sodelovalo dovolj posameznikov in cilj ne bo dosežen (ogljčni odtis se ne bo pomembno zmanjšal), pa je bilo za posameznika prav tako mnogo boljše (in bolj racionalno), da ni trpel stroškov, ki bi jih od njega zahtevalo trajnostno vedenje. Vprašanje, s katerim se v luči tega ukvarjajo tako sociologi kot politiki, je, kako nam lahko družboslovna spoznanja pomagajo pri razvijanju strategij, ki bi čim učinkovitejše spodbudile ljudi h kolektivnemu delovanju *kljub* temu paradoksu.

2 Ocena prevladujočih vedenjskih intervencij

Teorije, kako pripraviti čim večje število ljudi k trajnostnemu vedenju, in iz njih izhajajoče intervencije, so številne. Prav tako obstaja vse več empiričnih raziskav, ki proučujejo učinkovitost vedenjskih strategij oz. intervencij, ki izhajajo iz posameznih teorij. V tem razdelku sistematično predstavim logiko in empirično podporo za nekaj glavnih intervencij.

2.1 Materialne spodbude

Klasična instrumentalna teorija kolektivnega delovanja ponuja prepričljivo teoretsko razlago, zakaj ne smemo pričakovati, da bodo ljudje prispevali h kolektivnim ciljem, če takšno vedenje ne bo hkrati prispevalo tudi k zasledovanju njihovim individualnim interesom (Ostrom 2000; Willer 2009). Za racionalne akterje ni smiselno sodelovati pri zasledovanju družbenih ciljev, kot je zmanjšanje ogljičnega odtisa, ker je posameznikov prispevek k takemu cilju zanemarljiv. Materialne spodbude lahko tako razumemo kot strukturno rešitev za tovrstno družbeno dilemo, ker bistveno zmanjšajo konflikt med posameznikovimi in kolektivnimi interesi oz. konflikt med interesi *vsakega* posameznika na eni strani in *vseh* posameznikov na drugi (Van Lange in Joireman 2008). Spodbude so lahko različnih oblik, a vse vključujejo zagotovitev zaželenih (najpogosteje materialnih) posledic za posameznikovo vedenje ali rezultat vedenja, običajno v obliki nagrad (za sodelovanje) in kazni (za nesodelovanje). Raziskave kažejo, da je tovrstna regulacija vedenja samozainteresiranih posameznikov ne samo teoretsko prepričljiva, temveč tudi dejansko učinkovita. Raziskave kažejo, da so materialne spodbude lahko zelo močno in učinkovito orodje za motiviranje vedenjskih sprememb; večji kot je strošek oz. korist nekega vedenja, verjetneje se bo posameznik odzval na želen način (Geller 2002). V kontekstu spodbujanja trajnostnega vedenja se materialne spodbude običajno uporabljajo na področju trajnostnega ravnanja z odpadki ter varčevanju z energijo in vodo ter so pogosto učinkovite v primerjavi s kontrolnimi skupinami (Rajapaksa idr. 2019; Sovacool idr. 2018; Grilli in Curtis 2021). Tu je nekaj specifičnih primerov učinkovitih materialnih spodbud. Ponujanje neposrednih finančnih nagrad za nakup učinkovitejših avtomobilov poveča njihovo porabo, nagrajevanje trajnostnih stanovanjskih aktivnosti (kot je varčevanje z energijo) pa pomembno poveča učinkovitost porabe energije na domu (Schultz in Kaiser 2012). Kazen za neželeno oz. netrajnostno vedenje, kot je podražitev bencina, opazno zmanjša porabo bencina, podražitev prevoza odpadkov glede na količino proizvedenih odpadkov pa

pogosto vodi v večjo uporabo množičnega prevoza (Schultz in Kaiser 2012). Dalje, meta analiza skoraj dvestotih raziskav je pokazala, da so nagrade in kazni imele statistično značilen zmeren pozitiven učinek na sodelovanje (nekoliko večji za kazni kot za nagrade) (Gächter idr. 2008). Tovrstni ukrepi spodbujajo ljudi k zasledovanju lastnega interesa na način, ki sočasno prispeva k uresničitvi kolektivno zaželenega cilja. Drugače rečeno, materialne spodbude (sploh velike) zanesljivo povečajo sodelovalno vedenje. Pa so materialne spodbude vselej enako učinkovite pri spodbujanju takšnega vedenja? Ne; poznamo nekaj pogojev, v katerih take spodbude delujejo bolj in take, v katerih delujejo manj zanesljivo ali učinkovito. Bolj smo nagnjeni k sodelovanju z ljudmi, ki spadajo v našo družbeno skupino in imajo podoben družbeni status (Kalkhoff in Barnum 2000) ter tistimi, ki so nam na splošno bolj podobni (Parks in Rumble. 2001). Prav tako bolj verjetno upoštevajo osebe na položajih moči, ko je ta moč razpršena namesto centralizirana (Carpenter in Matthews 2009). Medtem ko so kazni učinkovitejše v dilemah, ki se zgodijo samo enkrat, so nagrade učinkovitejše v ponovljenih dilemah (Balliet idr. 2011).

2.2 Mehke spodbude

Drugačna oblika spodbud, ki se jih vse pogosteje uporablja kot osnovo vedenjskih intervencij, so mehke spodbude. Te ne nagrajujejo ali kaznujejo materialno, temveč ljudi posredno spodbujajo k zelenemu vedenju tako, da nagovarjajo posameznikove samodejne nekognitivne procese namesto zavestne kognitivne procese (za primere na področju trajnostnega vedenja glej Byerly idr. 2018), ki se aktivirajo, ko smo soočeni z materialnimi spodbudami. Sploh na področju trajnostnega vedenja obstaja precej raziskav, ki poročajo o vsaj zmernih učinkih mehkih spodbud na zelene vedenjske spremembe (Byerly idr. 2018; Wee idr. 2021; Bimonte idr. 2020; Zimmermann idr. 2021). Nedavna pregledna raziskava zaključuje celo, da »večina raziskav o učinkih mehkih spodbud kaže pozitivne učinke pri spodbujanju ciljnega vedenja ljudi in dokazuje« in da »ima ta strategija velik potencial za vplivanje na trajnostno vedenje« (Wee idr. 2021). Vendar pa nekateri opozarjajo, da se učinki tovrstnih intervencij pogosto ne ohranijo po koncu intervencije in da je potrebujemo raziskave o dolgotrajnih učinkih mehkih spodbud (Marchiori idr. 2017). Prav tako tovrstne spodbude delujejo predvsem, ko vedenje, h kateremu nas spodbujajo, za nas ni preveč stroškovno, tj. ne zahteva prevelikega žrtvovanja materialnih interesov (Schulz 2014). Najnovejše raziskave pa namigujejo celo na možnost, da je učinek mehkih spodbud na vedenjske spremembe zanemarljiv, ko statistično nadzorujemo za pristranskost objav (ang. publication bias) (Maier idr. 2022).

2.3 Družbene norme

Na področju socialne psihologije obstaja dolga tradicija raziskav o vplivu družbenih norm na človeško delovanje, ki kažejo robustne učinke na vrsto vedenj, vključno s trajnostnimi vedenji, kot je varčevanje z energijo (Schultz idr. 2008). Ena učinkovitejših intervencij je informiranje ljudi o njihovi relativni porabi energije glede na ostale prebivalce ter glede na normativno oz. zeleno porabo, sploh če so posamezniki, ki te norme zastopajo, predstavniki iste ali podobne družbene referenčne družbene skupine. Ta intervencija je pokazala 10% zmanjšanje v porabi elektrike v primerjavi s kontrolno skupino, ki je bila informirana le o svoji porabi (prav tam). Sodobne meta analize poročajo le o zmernih učinkih družbenih norm na spremembe v smeri trajnostnega vedenja (Klöckner 2013; Farrow idr. 2017), ki delujejo

predvsem, ko to vedenjske spremembe od posameznikov ne zahtevajo velikega odpovedovanja ali drugih ovir, tj. so relativno nezahtevne (Schultz 2014).

2.4 Ostale intervencije

Informiranje. Empirična podpora za vzročni vpliv informiranja na spodbujanje trajnostnega vedenja je zelo šibka. Desetletja raziskovanja poskusov spodbuditi ljudi k trajnostnemu vedenju zgolj ali predvsem z informativnimi kampanjami kažejo, da tudi če kampanje dejansko povečajo količino znanja o določeni temi, to povečanje ne vpliva opazno na spremembe vedenje (Abrahamse idr. 2005). Zdi se, da tovrstne kampanje, ki ljudem ponujajo informacije in navodila oz. priporočila, kako se vesti, ne povišajo motivacije za vedenjske spremembe.

Verbalne zaveze. Strategije, s katerimi se posamezniki zavežejo k bolj trajnostnemu vedenju, so prav tako učinkovite predvsem, ko so usmerjene k že visoko motivirani populaciji (Lokhorst idr. 2009; Schultz 2014).

Kognitivna disonanca. Raziskave, ki proučujejo učinek občutka nelagodja ob zaznani nekonsistentnosti med posameznikovimi prepričanji na eni strani in dejanskimi vedenji na drugi, nakazujejo, da čeprav je kognitivna disonanca blag motivator vedenjskih sprememb, na vedenje nima pomembnega vpliva, če je strošek, ki ga taka vedenjska sprememba zahteva oz. ko so ovire za želeno vedenjsko spremembo nizke (Thøgersen 2004). Zdi se, da so raziskave, ki kažejo na učinkovitost takih intervencij (npr. Dickerson idr. 1992), učinkovite le, ko so posamezniki že motivirani za vedenjsko spremembo (Schulz 2014). Z drugimi besedami, kognitivna disonanca je morda res izkustveno neprijetna, toda stroški, ki jih prinaša vedenjska sprememba v smeri večje trajnosti, so zelo verjetno neprijetnejši (Thøgersen 2004).

3 Zaključek

Eno glavnih spoznanj obstoječe literaure na področju vedenjske ekonomije in socialne psihologije je, da na učinkovitost vedenjskih strategij ključno vpliva kontekst. Čeprav obstajajo prepričljivi dokazi za učinkovitost posameznih strategij pri spodbujanju trajnostnega vedenja, obstaja presenetljivo malo jasnih smernic za odločanje, *kdaž* oz. pod kakšnimi pogoji naj politiki posežejo po katerem od teh orodij (Schultz 2014). Najsplošnejši sklep, ki sledi iz literature, je, da je pri izbiri intervencij potrebno oceniti, kako veliko oziroma stroškovno vedenjsko spremembo zahtevajo od posameznikov, in tej oceni prilagoditi vrsto intervencije. Čeprav so pod določenimi pogoji učinkoviti tudi drugi pristopi, kot je pozivanje k normam in mehke spodbude, se po desetletjih raziskovanja vpliva različnih strategij na vedenjske spremembe še vedno zdi, da najbolj robustni dokazi obstajajo za klasične materialne spodbude oz. kot sklenejo Balliet idr. (2011), prisila je verjetno še vedno najučinkovitejše orodje za spodbujanje ljudi, da žrtvujejo lastne interese za skupno korist..

Vendar pa obstaja nekaj pomembnih omejitev na posameznika omejitvah na posameznika usmerjenih strategij reševanja okoljske problematike. Prvič, tiste intervencije, ki so se empirično izkazale za uspešne, zelo pogosto ne dosežejo tistih, ki imajo moč, da bi tudi ustvarili in dejansko izvajali te intervencije v primernem obsegu, tj. na institucionalni ravni, da bi se učinek intervencij ohranil na dolgi rok (Williams 2010). Drugič, pogosto obstaja precejšnje neskladje med intervencijami, katerih učinek avtorji raziskujejo, ker ga je enostavno operacionalizirati in meriti (npr. recikliranje in varčevanje z energijo) ter vedenji, ki bi jih bilo dejansko najpomembneje spreminjati (npr. zmanjšanje porabe mesa in letov).

Kot zaključí Williams (2010), je morda ključni razlog to, da so vedenjski znanstveniki vedno iskali žeblice, ki bi jih lahko zadela naša kladiva« namesto žebeljev, ki jih je dejansko treba zadeti. In nazadnje, kritiki izpostavljajo inherentnost omejitev na posameznika usmerjenih strategij reševanja okoljske problematike in poudarjajo pomen strukturnih družbenih vplivov na okoljsko krizo (npr. Malmberg in Urbas, 2021). Zdi se torej, da natančno poznavanje pogojev, v katerih so učinkovite različne vedenjske intervencije, ni zadosten za sistemski premik k trajnostnemu vedenju, morda pa je prvi korak na poti k temu cilju.

Literatura

- Abrahamse, Wokje, Linda Steg, Charles Vlek, in Talib Rothengatter (2005): A review of intervention studies aimed at household energy conservation. *Journal of environmental psychology*, 25 (3): 273–291.
- Abrams, Dominic, in dr. (1990): Knowing what to think by knowing who you are: Self-categorization and the nature of norm formation, conformity and group polarization. *British journal of social psychology*, 29 (2): 97–119.
- Albanese, Robert, in Van Fleet, David (1985): "Rational behavior in groups: The free-riding tendency. *Academy of Management review*, 10 (2): 244–255.
- Balliet, Daniel, Laetitia Mulder, in Paul Van Lange. (2011): Reward, punishment, and cooperation: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, 137 (4): 594.
- Bimonte, Salvatore, Luigi Bosco, in Arsenio Stabile (2020): Nudging pro-environmental behavior: evidence from a web experiment on priming and WTP. *Journal of Environmental Planning and Management*, 63 (4): 651–668.
- Byerly, Hilary, in dr. (2018): Nudging pro-environmental behavior: evidence and opportunities. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 16 (3): 159–168.
- Carpenter, Jeffrey, in Matthews, Peter Hans (2009): What norms trigger punishment? *Experimental Economics*, 12 (3): 272–288.
- Choi, Taehyon, in Peter Robertson (2019): Contributors and free-riders in collaborative governance: A computational exploration of social motivation and its effects. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 29 (3): 394–413.
- Dickerson, Chriss Ann, Ruth Thibodeau., Elliot Aronson, in Dayna Miller (1992): Using cognitive dissonance to encourage water conservation. *Journal of applied social psychology*, 22 (11): 841–854.
- Farrow, Katherine, Gilles Grolleau, in Lisette Ibanez (2017): Social norms and pro-environmental behavior: A review of the evidence. *Ecological Economics*, 140: 1–13.
- Gächter, Simon, Elke Renner, in Martin Sefton (2008): The long-run benefits of punishment. *Science*, 322 (5907): 1510–1510.
- Geller, Scott (2002): The challenge of increasing proenvironment behavior. *Handbook of environmental psychology*, 2, 525–540.
- Grilli, Gianluca, in Curtis, John (2021): Encouraging pro-environmental behaviours: A review of methods and approaches. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 135, 110039.
- Groves, Theodore, in Ledyard, John (1977): Optimal allocation of public goods: A solution to the "free rider" problem. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 783–809.
- Kalkhoff, Will, in Barnum, Christopher (2000): The effects of status-organizing and social identity processes on patterns of social influence. *Social Psychology Quarterly*, 95–115.
- Klöckner, Christian A (2013): A comprehensive model of the psychology of environmental behaviour—A meta-analysis. *Global environmental change*, 23 (5): 1028–1038.

- Lokhorst, Anne Marike, Eric van Dijk, in Henk Staats (2009): Public commitment making as a structural solution in social dilemmas. *Journal of Environmental Psychology*, 29 (4): 400–406.
- Maier, Maximilian, Bartoš, František, Stanley, T.D., Wagenmakers, Eric-Jan (2022). No evidence for nudging after adjusting for publication bias. *PNAS*, 119 (31). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1073/pnas.2200300119> (22.7.2022).
- Marchiori, David, Adriaanse, Marieke, in De Ridder, Denise (2017): Unresolved questions in nudging research: Putting the psychology back in nudging. *Social and Personality Psychology Compass*, 11 (1), e12297.
- Malmberg, Claes, Urbas, Anders (2021): The Framing of Health and Sustainable Development as Individual Responsibility Contributes to the Paradox of Responsibility. V A. Zeyer in R. Kyburz-Graber (ur.): *Contributions from Science Education Research*, vol 10.: 85–103. Cham: Springer.
- Ostrom, Elinor (2000): Collective action and the evolution of social norms. *Journal of economic perspectives*, 14 (3): 137–158.
- Ostrom, Elinor (2014): A polycentric approach for coping with climate change. *Annals of Economics and Finance*, 15 (1): 97–134.
- Parks, Craig, Rumble, Ann (2001): Elements of reciprocity and social value orientation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27 (10): 1301–1309.
- Rajapaksa, Darshana, in dr. (2019). Do monetary and non-monetary incentives influence environmental attitudes and behavior? Evidence from an experimental analysis. *Resources, Conservation and Recycling*, 149: 168–176.
- Rydin, Yvonne, in Pennington, Mark (2000): Public participation and local environmental planning: the collective action problem and the potential of social capital. *Local environment*, 5 (2): 153–169.
- Schultz, P. Wesley, in Kaiser, Florian (2012). *Promoting pro-environmental behavior. The Oxford handbook of environmental and conservation psychology.*
- Schultz, P. Wesley. (2014). Strategies for promoting proenvironmental behavior: Lots of tools but few instructions. *European Psychologist*, 19 (2): 107.
- Sovacool, Benjamin., Jonn Axsen, in Steve Sorrell (2018): Promoting novelty, rigor, and style in energy social science: Towards codes of practice for appropriate methods and research design. *Energy Research & Social Science*, 45: 12–42.
- Thøgersen, John (2004): A cognitive dissonance interpretation of consistencies and inconsistencies in environmentally responsible behavior. *Journal of environmental Psychology*, 24 (1): 93–103.
- Van Lange, Paul, in Joireman Jeff (2008): How we can promote behavior that serves all of us in the future. *Social Issues and Policy Review*, 2 (1): 127–157.
- Van Lange, Paul, Jeff Joireman., Craig Parks, in Eric Van Dijk (2013): The psychology of social dilemmas: A review. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 120 (2): 125–141.
- Willer, Robb (2009): Groups reward individual sacrifice: The status solution to the collective action problem. *American Sociological Review*, 74 (1): 23–43.
- Williams, Neville Farley (2010): Promoting a Reduction in Meat Consumption: An Initial Study on the Efficacy of a Commitment Strategy. Dostopno prek: <https://vtechworks.lib.vt.edu/handle/10919/45327?show=full> (18.7.2022).
- Zimmermann, Sina, Andreas Hein, Thomas Schulz, Heiko Gewalt, in Helmut Krcmar (2021): Digital Nudging Toward Pro-Environmental Behavior: A Literature Review. *PACIS*, 226: 1–14.

TINCA LUKAN

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

JOŽICA ČEHOVIN ZAJC

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

V IMENU LJUBEZNI DO DELA: PSIHOLOŠKA TAKTIKA ZA UPRAVLJANJE MEJA MED DELOM IN ZASEBNIM ŽIVLJENJEM

Povzetek: *Uravnoteženost med delom in zasebnim življenjem predstavlja enega večjih izzivov današnjosti tako na ravni organizacij kot posameznikov. Kako posamezniki ustvarjajo, ohranjajo in spreminjajo meje med različnimi delovnimi in zasebnimi sferami ter vlogami, proučuje teorija upravljanja meja. V obsežni literaturi so raziskovalci v zadnjih treh desetletjih med drugim predstavili taktike, ki jih posamezniki uporabljajo za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem. Kreiner in drugi (2009) so predstavili tipologijo štirih taktik: vedenjske, časovne, prostorske in komunikacijske taktike, ki so jih s podkategorijami poglobili Allen in drugi (2021). V pričujočem prispevku obstoječo tipologijo za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem aktualizirava s psihološko taktiko za usklajevanje meja med delom in zasebnim življenjem. Psihološko taktiko definirava kot postavljanje ali odpravljanje psiholoških meja in ovir med službenimi in drugimi vlogami.*

Ključne besede: *usklajevanje dela in prostega časa, teorija upravljanja meja, delo*

1 Uvod

Sferi dela in zasebnega življenja sta močno povezani in neizogibno vplivata ena na drugo. Uravnoteženost med delom in zasebnim življenjem predstavlja enega večjih izzivov današnjosti tako na ravni organizacij kot posameznikov (Allen in dr. 2014; Kanter 1989). Obstoječa literatura ugotavlja, da konflikt med delom in zasebnim življenjem vpliva na posameznikovo emocionalno izčrpanost, depresijo, alkoholizem in nižje zadovoljstvo z življenjem (Bedeian in dr. 1988; Frone in dr. 1997; Kossek in Ozeki 1998) in napoveduje višjo stopnjo zapuščanja organizacij, absentizem in slabšo delovno uspešnost (Andreson in dr. 2002).

Kako posamezniki postavljajo, ohranjajo in spreminjajo meje med delovno in zasebno sfero ter različnimi vlogami v teh sferah, proučuje teorija upravljanja meja (Ashforth in dr. 2000). Družbene vloge se spreminjajo glede na čas in lokacijo. Tako je na primer družinska vloga bolj relevantna v sferi doma in ob koncih tedna, medtem ko je vloga zaposlenega bolj relevantna na delovnem mestu in med delovnim tednom. Vsaka vloga ima meje. Meje med vlogami so lahko segmentirane - kjer ima vsaka vloga striktno določeno lokacijo in čas. Lahko pa so tudi integrirane, kjer se različne vloge pojavljajo na isti lokaciji in času (Nippert-Eng 1996).

Upravljanje meja lahko raziskujemo iz vidika organizacij ali posameznikov. Na organizacijski ravni študije raziskujejo, kako organizacije uvajajo ukrepe fleksibilnega dela in v zadnjem času dela od doma (Allen in dr. 2020). Na ravni posameznikov lahko raziskujemo taktike za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem. Raziskave veliko več pozornosti

namenjajo ukrepom na ravni organizacij, zato se ta prispevek ukvarja z individualno ravno upravljanja meja med zasebnim in delovnim življenjem.

1.2 Taktike za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem

Študije, ki se ukvarjajo z individualno ravno upravljanja meja med zasebnim in delovnim življenjem kvalitativno in kvantitativno raziskujejo, kako posamezniki v svojih mikro-okoljih upravljajo z mejami med različnimi vlogami. Kreiner in drugi (2009) so na primeru protestantskih duhovnikov v Združenih državah Amerike predstavili tipologijo štirih taktik za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem: vedenjske, časovne, prostorske in komunikacijske taktike s podkategorijami. V nedavni študiji dela od doma so Allen in drugi (2021) razširili to tipologijo z dodatnimi podkategorijami.

Vedenjske taktike za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem vključujejo naslednje podkategorije: 1) uporaba drugih ljudi, kot je sprejemanje pomoči od drugih, 2) uporaba tehnologije, kot je na primer ustvarjanje različnih e-naslovov za zasebno in službeno elektronsko pošto, 3) sklicevanje na pomembnost zadolžitev iz ene sfere in 4) diferencialna prepustnost, kot je na primer izbira, da bodo določeni aspekti dela in družine povsem ločeni oziroma bodo meje nepropustne (Kreiner in dr. 2009: 715). V nedavni študiji dela od doma so Allen in drugi (2021) prepoznali dodatno podkategorijo vedenjskih taktik, in sicer posnemanje pisarniške rutine kot strategijo postavljanja meja med delom in domom.

Med *časovne taktike* za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem, Kreiner in drugi (2009) uvrščajo strategije, ki se ukvarjajo s časom in vključujejo naslednje podkategorije: 1) nadzor nad delovnim časom, kot je točno določanje segmentov časa, ki so namenjeni določeni aktivnosti in 2) iskanje predaha od delovnih ali zasebnih obveznosti za določen čas (prav tam: 719). Allen in drugi (2021) so prepoznali dve dodatni podkategoriji časovnih taktik, in sicer 1) namenski odklop, kot je aktivno početje stvari, da bi odvrnili misli od dela in 2) zmanjševanje prekrivanja dela in zasebnega življenja, kot je opravljanje dela, ko ni članov družine v bližini.

Fizične taktike se nanašajo na upravljanje s fizičnimi mejami, kot je 1) uporaba različnega fizičnega prostora za zasebne in delovne aktivnosti, 2) ustvarjanje ali zmanjševanje fizične distance od delovnega okolja in 3) upravljanje s fizičnimi predmeti. Fizične meje lahko predstavljajo stene, razdalja med delom in domom ali pa tudi živa meja (Kreiner in dr. 2009: 721).

Komunikacijske taktike vključujejo dve podkategoriji 1) postavljanje pričakovanj glede ne-prepustnosti meja med delom in zasebnim življenjem in 2) soočenje s kršitelji meja tako, da kršiteljem med ali po prestopu meja povemo, da so prestopili meje (prav tam: 722).

2 Psihološka taktika za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem

Avtorici sva tekom raziskovanja v zadnjih dveh letih prepoznali dodatno taktiko za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem, ki jo imenujemo *psihološka taktika*. Definirava jo kot postavljanje ali odpravljanje psiholoških meja in ovir med delovnimi in drugimi vlogami (glej Lukan in Čehovin Zajc, 2022). Psihološka taktika je lahko uporabljena tako za segmentacijo meja med različnimi vlogami ali pa za integracijo meja med vlogami. Primer uporabe psihološke taktike za integracijo vlog ponazarjata naslednja citata: "Medtem ko plavam v morju, meljem v glavi, kaj vse moram še postoriti" (Ivy, 2021) in "Naš poklic

ni, da greš na dopust in daš telefon v omaro. Jaz tudi na dopustu razmišljam o temah, ki so povezane s službo” (Tom, 2021). Avtorici sva uporabo psihološke taktike za integracijo meja med vlogami zasledili v povezavi z diskurzom o delu iz ljubezni in veselja do dela samega, ki je v zadnjem desetletju vzniknil predvsem na zahodu (Tokumitsu 2015). V tem kontekstu je psihološka taktika uporabljena predvsem za utemeljitev in upravičevanje odpravljanja meja med delom in zasebnim življenjem v prid delu, “delo iz ljubezni” pa spremljajoči diskurz, ki služi kot motivacija in utemeljitev integracije meja med delovno in drugimi vlogami.

2.1 Novi duh kapitalizma

Psihološko taktiko za integracijo meja med delom in zasebnim življenjem ter spremljajoči diskurz o “delu iz ljubezni” velja razumeti kot individualno strategijo in taktiko preživetja posameznic in posameznikov v okoliščinah sodobnega kapitalizma. Novi duh kapitalizma, katerega analizo sta pred več kot desetletjem podala Luc Boltanski in Eve Chiapello (2005) v istoimenski knjigi, avtorja opredelita kot “ideologijo, ki opravičuje delovanje v kapitalizmu” (prav tam: 2). Po njunem je namreč med delavci in kapitalisti neprestano prisoten “motivacijski deficit”, ker je uspeh v tem sistemu omejen na peščico. Zato mora duh kapitalizma ljudi motivirati. Vendar to ni dovolj, poleg tega mora kapitalizem neprestano odgovarjati in integrirati kritike, ki bi ga sicer lahko oslabile. Podobno kot Debord (1997) in Jameson (1991), Boltanski in Chiapello (2005) trdita, da je preživetje kapitalizma povezano z njegovo zmožnostjo integrirati kritike.

Avtorja s pomočjo Maxa Webera pravita, da se je duh kapitalizma v zgodovini spremenil trikrat. Vsaka sprememba duha kapitalizma po svoje motivira delavce in odgovarja ter integrira kritike. Podjetniški duh kapitalizma je trajal od devetnajstega stoletja do velike depresije v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Ponujal je meščanske vrednote prihrankov in askeze ter dobrotelosti. Med štiridesetimi in sedemdesetimi leti se ta spremeni v duh kapitalizma, zaznamovan s fordističnim kompromisom - delavci so v zameno za repetitivno in odtujujoče delo prejeli plače, prosti čas, varnost zaposlitve in socialni dialog. Ta se je v devetdesetih letih spremenil v današnji duh kapitalizma kot odgovor na “umetniško kritiko kapitalizma” generacije 1968. Slednja je kapitalizmu očitala manko občutka za lepoto, poudarjala avtentično izkustvo in vzklikala geslo: “Praksa sreče je subverzivna, ko postane kolektivna” (Berardi 2009: 101). Novi duh kapitalizma je to geslo integriral vase, kar se danes kaže predvsem v managerjih za srečo, zahtevah delovnih mest, da moramo imeti radi svoje delo in, kjer se delovna mesta prezentirajo kot “drudjetja” (ang. fampanies). Namesto birokratskih podjetij trenutni duh kapitalizma zaznamujejo majhni oddelki, startupi in projektno delo. Delavci so sami svoji šefi, najbolj cenjene pa so inovacije in kreativnost (Boltanski in Chiapello 2005; Jaffe 2021).

2.2 Etika ljubezni do dela

Novi duh kapitalizma je privedel do vznika nove delovne etike, etike ljubezni do dela (ang. labor of love ethic). Sarah Jaffe jo definira kot etiko, kjer se pričakuje, da bodo delavci uživali v delu zaradi dela samega. V tem kontekstu je varnost zaposlitve zamenjana z osebno izpolnitvijo in karakteristike, ki so jih delavci včasih obdržali zase, kot so prijateljstva, občutki in partnerstva, so del povpraševanja na trgu delovne sile. “Današnji idealni delavci so veseli in prilagodljivi, omreženi, kreativni in skrbni. Radi imajo svoje delo, vendar menjajo službe kot serijski monogamisti, njihove ure se raztezajo čez celoten dan, meja med domom in delovnim mestom pa se zabriše” (Jaffe 2021: 34).

V tem kontekstu je vzniknila psihološka taktika za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem, ki prežema tudi ostale štiri taktike. Vpliva in oblikuje namreč vedenjske, časovne, prostorske in komunikacijske taktike. Ker imajo posamezniki radi svoje delo, so mu pripravljene posvetiti večino svojega časa in v ta namen uporabljajo tehnologijo, manipulirajo čas, prostor in komunikacijo.

Tabela 1. Razširjena tipologija taktik za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem.

Vedenjske taktike	<p>Uporaba drugih ljudi: sprejemanje pomoči od drugih</p> <p>Uporaba tehnologije: ustvarjanje različnih naslovov za elektronsko pošto</p> <p>Sklicevanje na pomembnost: prioritizacija zadolžitev iz ene sfere</p> <p>Diferencialna prepustnost: odločitev, da bodo nekateri aspekti dela in družine povsem ločeni</p> <p>* Posnemanje pisarniške rutine</p>
Časovne taktike	<p>Nadzor nad delovnim časom: točno določanje segmentov časa, ki so namenjeni točno določeni aktivnosti</p> <p>Iskanje predaha: od delovnih ali zasebnih obveznosti za določen čas, npr. dopust</p> <p>* Namenski odklop: aktivno početje stvari, da bi odvrnili misli od dela</p> <p>* Zmanjševanje prekrivanja dela in zasebnega življenja: npr. opravljanje dela, ko ni članov družine v bližini.</p>
Fizične taktike	<p>Manipuliranje fizičnega prostora: ustvarjanje ali odstranjevanje fizičnih meja med delom in drugimi sferami</p> <p>Ustvarjanje ali zmanjševanje fizične distance: npr. odločitev, da se bomo vozili na delo</p> <p>Upravljanje s fizičnimi predmeti: uporaba oprijemljivih predmetov kot so koledarji, ključi, fotografije za ločitev ali združevanje sfer</p>
Komunikacijske taktike	<p>Postavljanje pričakovanj: glede prepustnosti meja med delom in zasebnim življenjem</p> <p>Soočenje s kršitelji meja: opozorila kršiteljem med ali po prestopu meja</p>
** Psihološke taktike	<p>Postavljanje ali odpravljanje psiholoških meja in ovir med delovnimi in drugimi vlogami</p>

(Vir: Kreiner in drugi 2009, *podkategorije iz študije Allen in drugi, 2021, **nova kategorija)

3 Zaključek

V pričujočem prispevku obstoječo tipologijo za upravljanje meja med delom in zasebnim življenjem razširiva in aktualizirava z dodatno, psihološko taktiko za usklajevanje meja med delom in družino. Psihološko taktiko definirava kot postavljanje ali odpravljanje psiholoških meja in ovir med službenimi in drugimi vlogami, ki je podprta ne s protestantsko, pač pa z etiko ljubezni do dela.

Literatura

- Allen, Tammy in dr (2014): Work–family boundary dynamics. *Annual review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1(1): 99-121.
- Allen, Tammy in dr (2021): Boundary management and work -nonwork balance while working from home. *Applied Psychology*, 70(1): 60–84.
- Anderson, Stella in dr (2002): Formal organizational initiatives and informal workplace practices: Links to work-life conflict and job-related outcomes. *Journal of Management*, 28(6): 787–810.
- Ashforth in dr (2000): All in a day's work: Boundaries and micro role transitions. *Academy of Management review*, 25(3): 472-491.
- Bedeian, Arthur in dr (1988): Outcomes of work–family conflict among married male and female professionals. *Journal of Management*, 14(3): 475–491.
- Berardi, Franco (2009): *The Soul at work: from alienation to autonomy*. South Pasadena, CA: Semiotext(e).
- Boltanski, Luc in Chiapello, Eva (2005): The new spirit of capitalism. *International journal of politics, culture, and society*, 18(3): 161-188.
- Deobrd, Guy (1999): *Družba spektakla: Komentarji k družbi spektakla*. Ljubljana: ŠOU Študentska založba.
- Frone, Michael in dr (1997): Relation of work-family conflict to health outcomes: A four-year longitudinal study of employed parents. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70(4): 325–335.
- Jaffe, Sarah (2021): *Work won't love you back: How devotion to our jobs keeps us exploited, exhausted, and alone*. London: Hurst Publishing.
- Jameson, Fredric (1991): *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso.
- Kanter, Rosalin (1989): Work and family in the United States: A critical review and agenda for research and policy. *Family Business Review*, 2(1): 77-114.
- Kossek, Ellen Erst in Ozeki, Cynthia (1998): Work–family conflict, policies, and the job-life satisfaction relationship: A review and directions for organizational behavior–human resources research. *Journal of Applied Psychology*, 83(2): 139–149.
- Kreiner, Glen in dr (2009): Balancing borders and bridges: Negotiating the work-home interface via boundary work tactics. *Academy of management journal*, 52(4): 704-730.
- Lukan, Tinca in Čehovin Zajc, Jožica (2022): "If you don't agree to be available 24/7, then you have nothing to do in journalism": the boundary work tactics of precarious journalists. *Community, Work & Family*, DOI: 10.1080/13668803.2022.2050356
- Nippert-Eng, Christena (1996): *Home and work: Negotiating boundaries through everyday life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tokumitsu, Miya (2015): *Do what you love: And other lies about success & happiness*. New York: Simon and Schuster.

TIBOR RUTAR

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

ZAPLETENI ODNOS MED KAPITALIZMOM IN OKOLJEM: PROBLEMI KOLEKTIVNEGA DELOVANJA IN VPRAŠANJE OKOLJSKE KUZNETSOVE KRIVULJE

Povzetek: *Samoumevno se zdi, da temeljni vidiki kapitalističnega gospodarstva, kot so trgi, profiti in gospodarska rast, niso skladni z dolgoročno okoljsko vzdržnostjo tega ekonomskega sistema. Antropogene podnebne spremembe se običajno izpostavlja kot očitni pojav, ki je nastal zaradi kapitalizma. V svojem prispevku natančneje predstavim osnovne argumente zelenih kritikov kapitalizma in raziščem, kateri od argumentov prestanejo kritično analizo in v kolikšni meri. Teoretsko podvomim v tezo, da so specifično kapitalistični pojavi bodisi edini glavni bodisi neizbežni razlogi, odgovorni za podnebne spremembe. Prek teorije racionalne izbire in pojma tržnih neuspehov pokažem, da obstajajo tudi pomembni in strukturni nekapitalistični razlogi za okoljsko neodgovornost (v nasprotju s tezo o kapitalizmu kot edinem glavnem razlogu) in da lahko negativne tržne eksternalije internaliziramo (v nasprotju s tezo o kapitalizmu kot inherentnem razlogu). Poleg tega povzamem empirične izsledke metaanaliz, ki preučujejo, ali večja stopnja ekonomske razvitosti vodi k večji stopnji onesnaževanja, in pokažem, da odnos med rastjo in onesnaževanjem ni nujno enoznačen.*

Ključne besede: *kapitalizem; podnebne spremembe; onesnaževanje; Kuznetsova krivulja; družbene dileme*

1 Uvod

Celo v Združenih državah Amerike, kjer je zanikanje nekaterih vidikov znanstvenega konsenza notorično razširjeno, večina odraslega prebivalstva (72 %) danes ne zanika, da se podnebne spremembe dogajajo (Marlon in drugi 2022). Večina (57 %) jih tudi pravilno ocenjuje, da so prvenstveno antropogen, ne naraven pojav. Pomembneje, že 2/3 odraslih Američanov (Monmouth 2018) sta zaskrbljeni zaradi podnebnih sprememb (54 % jih vidi kot »zelo resen problem«) in velika večina si želi tako regulacije CO₂ (72 %) kot tudi večje odgovornosti podjetij (70 %) v zvezi s tem nevarnim pojavom (Marlon in drugi 2022). Drugod po svetu, denimo v Evropi, sta zavedanje in skrb glede podnebnih sprememb še toliko večja (Eurobarometer 2021).

Preprosta ideja, da se ljudje obnašajo neodgovorno do okolja preprosto zato, ker se ne zavedajo dovolj dobro, kaj so posledice neodgovornega obnašanja, ali pa ker niso ustrezno zaskrbljeni glede podnebnih sprememb, tako ne more več držati. Toda zakaj smo iz leta v leto – kljub vedno boljši javni ozaveščenosti – bližje nevarnim klimatskim scenarijem? Zakaj ljudje ne spremenijo svojega obnašanja (bolj) v skladu s svojo miselnostjo?

Splošni odgovor, ki se tipično ponuja, je da je okoljska neodgovornost zakoreninjena v strukturi sodobne družbe in da zato ne more izginiti kar čez noč, tj. z ozaveščanjem posameznikov (Hickel 2020). Problem sploh nista zavest in posameznik, ampak širša,

nezavedna družbena struktura. Natančneje, kapitalistični tržni način proizvodnje in menjave, ki je temelj sodobnih družb, ima vase vgrajeno neizbežno protislovje med zasebnim in javnim, individualnim in kolektivnim, pri čemer sta prioritizirana prva dva pojma v obeh dihotomijah. Ker je okolje javno in kolektivno, nima vrednosti in je v skladu z ekonomsko racionalnostjo lahko spregledano ali celo uničeno. Implikacija tega kritičnega odgovora je, da če želimo zaščititi okolje, bomo morali bodisi odpraviti bodisi radikalno prilagoditi kapitalistični ekonomski sistem, v katerega smo ujeti. Šele potem se bodo ljudje verjetno začeli obnašati tako, da družbe ne bodo drvele proti okoljski apokalipsi. Je to res?

2 Splošnost problemov kolektivnega delovanja: negativne eksternalije na trgu in izven njega

Kapitalistični trgi ne delujejo družbeno optimalno. Osnovna neoklasična ekonomska teorija nas uči, da lahko trgov hitro spodleti pri doseganju temeljnega ekonomskega kriterija Paretove učinkovitosti, tj. stanja, v katerem se ne more več izboljšati položaj nobenega tržnega akterja, ne da bi se poslabšal položaj vsaj enega (Cowen in Tabarrok 2015). Trgi so nepopolni v tem smislu oziroma izkušajo »tržne neuspehe« zaradi več razlogov. Eden takšnih so zunanji stroški ali »negativne eksternalije«. Ker si noben tržni akter ne lasti zraka na Zemlji, nihče od njih ne more zaračunati proizvajalcem in kupcem dobrin, ki ta zrak onesnažujejo, stroškov, ki nastanejo zaradi onesnaževanja. Onesnaževanje ima denimo negativne posledice na zdravje ljudi, ki zrak vdihujejo, in čez čas vodi k nevarnim podnebnim spremembam. Trg bi deloval učinkovito, če bi tržne cene dobrin odslikavale te nastale stroške – a jih zaradi kolektivne narave dobrine, tj. čistega zraka, ne.

Tržni neuspehi niso neizbežni. Močen, centraliziran, zunajtržni akter, kot je država, lahko oceni družbeni strošek, ki nastaja pri onesnaževanju, in ga z mehanizmom davka umetno internalizira. Proizvajalci in kupci, ki onesnažujejo, morajo zdaj plačati višjo ceno na trgu kot prej – ceno, ki domnevno odslikava resnični strošek proizvodnje ali dobrine. Če je ta proces uspešen, tržna interakcija zopet doseže stanje Paretove učinkovitosti in tržni neuspeh je odpravljen. V našem primeru je konkretna posledica takšne povrnitve učinkovitosti tako zmanjšanje onesnaževanja (saj povpraševanje po onesnaževanju zaradi višje cene pade) kot tudi kopičenje državnega denarja, s katerim se lahko spodbuja investicije za tehnološke inovacije, ki bi v prihodnosti omogočale proizvodnjo (in dobrine) z manjšo stopnjo onesnaževanja.

Sodobno kapitalistično gospodarstvo, v katerem imata vlogo svobodni trg in ciljana državna intervencija, tako ne podlega nujno kroničnim negativnim eksternalijam. V tem smislu radikalna sprememba ali odprava kapitalizma ni tako zelo potrebna, kot namigujejo kritiki.

Da strukturne krivde za onesnaževanje in podnebne spremembe ne moremo pripisati zgolj kapitalizmu, lahko vidimo še na en način. Ko gre za kolektivne dobrine, kot so čist zrak in neokrnjeno okolje, se ljudje v velikih skupinah, v kakršnih živimo v sodobnem svetu, velikokrat znajdemo pred tragično »družbeno dilemo« (Olson 1965; Hardin 1968; Kollock 1998). To drži tudi v družbenih sferah, ki nimajo nič opraviti s kapitalizmom.

Družbena dilema je strukturna situacija, v kateri posameznik s svojim individualnim početjem ne more odločilno vplivati na kolektivni izkupiček, ki bo doletel skupino, katere del je – *ne glede na to, kaj storijo vsi ostali posamezniki*. Ker ne more odločilno vplivati, je pred neizbežno dilemo: (1) bodisi ravnati odgovorno (denimo, ne onesnaževati), a s tem ne zares odločilno prispevati k čistemu zraku, hkrati pa poslabšati svoj položaj (denimo, nič več

hitrega in udobnega transporta z avtomobilom); (2) bodisi ravnati neodgovorno (denimo, še naprej onesnaževati), a s tem prav tako ne zares odločilno poslabšati čistega zraka, hkrati pa izboljšati svoj položaj (denimo, še naprej uživati hiter in udoben transport z avtomobilom). Izbira (2) je psihološko privlačnejša od izbire (1). Tako je ne le zato, ker je izbira (2) sebično koristna, izbira (1) pa ne, marveč tudi in še posebej zato, ker izbira (1) zgolj izrazito malo, zanemarljivo prispeva k izboljšanju kolektivne dobrine, denimo čistega zraka. Tako s sebično kot z altruistične perspektive ni izbira (1) za posameznika nič bolj privlačna od izbire (2). Tudi informiranost glede podnebnih sprememb verjetno ne bo radikalno vplivala na posameznikovo odločitev. Če posameznik ve, da je onesnaževanje (na kolektivni ravni) problematično, ali če tega ne ve, njegova lastna individualna odločitev še vedno v nobenem primeru ne bo ničesar spremenila (na kolektivni ravni).

Seveda če se tako kot ta en posameznik (recimo mu posameznik A) odloči *veliko število* posameznikov, se njihove individualno zanemarljive odločitve seštejejo v odločilno dejanje, ki vodi k izčrpanju kolektivne dobrine, denimo k močnemu onesnaženju zraka ali k podnebnim spremembam. Toda, ključno, to velja neodvisno od odločitve *vsakega posameznega akterja*. Tudi če se naš posameznik A zaveda, da bo mnogo »neodgovornih« odločitev (2) vodilo h kolapsu kolektivne dobrine, to verjetno ne bo vplivalo na njegovo *lastno* odločitev, saj je ta v situaciji družbene dileme po definiciji zanemarljiva v svojem učinku. Karkoli stori A, je usoda kolektivne dobrine (bodisi pozitivna bodisi negativna) izven njegovih rok. Zato se A odloči za izbiro (2) namesto (1). Tako stori tudi večina drugih posameznikov, B, C, Č, itd. Rezultat je tragedija skupnega.

Toda kar velja za tržne neuspehe, velja tudi za (netržne) družbene dileme: v določenih pogojih se jim lahko izognemo. Tipična rešitev tragedije skupnega se skriva v močnem centralnem akterju (denimo državi), katerega vpliv je – za razliko od posameznikov – odločilen, ne zanemarljiv.

3 Empirični odnos med ekonomskim razvojem in onesnaževanjem

Neodvisno od problemov kolektivnega delovanja in vprašanja njihove splošnosti obstaja še en razlog, zaradi katerega lahko podvomimo v okoljsko vzdržnost kapitalizma. Ena glavnih posledic kapitalistične preobrazbe sveta v zadnjih dveh stoletjih je izhod iz malthusovske stagnacije, kjer vlada princip ekstenzivne rasti, in posledični vznik intenzivne, samoobnavljajoče se gospodarske rasti (Brenner 2007; Cowen in Tabarrok 2015). In zdi se, da je takšna gospodarska rast jasno in linearno povezana z onesnaževanjem in torej podnebnimi spremembami. Tako tudi če kapitalizma ne moremo izpostaviti kot enoznačnega in inherentnega krivca za onesnaževanje v točki negativnih eksternalij, mogoče to lahko storimo v točki gospodarske rasti. Je to res?

Ne nujno. Med letoma 1990 in 2019 se je denimo britansko gospodarstvo povečalo za 77 %, letne emisije CO₂ pa so se zmanjšale za 22 %; ta podatek vključuje tudi emisije, ki so zaradi britanske potrošnje nastale izven njenega ozemlja (Ritchie in drugi 2017[2020]). Takšno absolutno razhajanje med gospodarsko rastjo in emisijami CO₂ se je v preteklih desetletjih pojavilo še v 17 drugih razvitih državah (Le Quére in drugi 2019).

Ti in drugi trendi – denimo več desetletno upadanje emisij SO₂ in smrti zaradi onesnaženosti zraka v razvitem svetu – sugerirajo, da je odnos med ekonomski razvojem in onesnaževanjem zapletenejši, kot si včasih mislimo. Zanimiva hipotez v tem vidiku je, da je odnos med obema spremenljivkama (tj. okoljem in onesnaževanjem) oblikovan kot

naokoli obrnjena črka U oziroma kot Kuznetsova krivulja. Ideja je, da je pri nizkih stopnjah gospodarskega razvoja onesnaževanja malo. Nato se začne z razvojem onesnaževanje večati do točke, ko je ekonomija srednje razvita, onesnaževanja pa je največ. Po tej sredinski točki se nadaljnji razvoj gospodarstva ne kaže več v povečevanju, marveč v zmanjševanju onesnaževanja, tako da najbolj razvita gospodarstva onesnažujejo tako malo, kot so nekoč najmanj razvita. Mehanizmov, ki bi bili odgovorni za tak odnos, je več: visoka ekonomska razvitost pomeni tehnološke preboje, zaradi katerih je raba energije učinkovitejša in ne temelji več na fosilnih gorivih; visoka ekonomska razvitost implicira močno državo, ki je zmožna in si lahko privoščiči internalizacijo siceršnjih eksternalij; visoka ekonomska razvitost pomeni prebivalstvo, ki ni več ujeto v materialno pomanjkanje, marveč si lahko privoščiči skrb za okolje. A kljub omenjenim znakom okoljske Kuznetsove krivulje, široki pregledi empirične literature trenutno razkrivajo, da med raziskovalci še ni konsenza glede obstoja krivulje ali njene konkretne oblike (Shahbaz in Sinha 2019). Različna časovna obdobja, različne geografske regije sveta in različne metode merjenja dajejo mešane rezultate. Še več, kjer krivulja najverjetneje obstoja (v državah razvitega sveta), je upadanje emisij prepočasno, da bi si zgolj z zanašanjem nanj zagotovili ugodnejše klimatske scenarije. Potrebni so dodatni državni podvigi, tržne inovacije in regulacije. Toda kljub temu ostaja dejstvo, da najbolj razvite ekonomije sveta vendarle kontraintuitivno kažejo, da gospodarska rast ne zahteva nujno vse večjega onesnaženja – in da zmanjševanje onesnaževanja ne zahteva nujno popolne zaustavitve rasti.

Literatura

- Cowen, Tyler, in Tabarrok, Alex (2015): *Modern Principles of Economics*. New York: Worth.
- Eurobarometer (2021): *Special Eurobarometer 513: Climate, Report*. European Union. Dostopno prek: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2273> (21. 7. 2022).
- Hardin, Garrett (1968): *The Tragedy of the Commons*. *Science*, 162 (3859): 1243–1248.
- Hickel, Jason (2020): *Less is More. How Degrowth Will Save the World*. New York: Penguin.
- Kollock, Peter (1998): *Social Dilemmas: The Anatomy of Cooperation*. *Annual Reviews of Sociology*, 24: 183–214.
- Le Quéré, Corinne, Korsbakken, Jan Ivar, Wilson, Charlie, Tosun, Jale, Andrew, Robbie, Andres, Robert J., Canadell Josep G., Jordan, Andrew, Peters, Glen P., in van Vuuren, Detlef P. (2019): *Drivers of Declining CO₂ in 18 Developed Economies*. *Nature Climate Change*, 9 (3): 213–217.
- Marlon, Jennifer, Neyens, Liz, Martial, Jefferson, Howe, Peter, Mildemberger, Matto, in Leiserowitz, Anthony (2022): *Yale Climate Opinion Maps 2021*. Yale Program on Climate Change Communication. Dostopno prek: <https://climatecommunication.yale.edu/visualizations-data/ycm-us/> (21. 7. 2022).
- Monmouth (2018): *Climate Concerns Increase; Most Republicans Now Acknowledge Change*. Monmouth University Polling Institute. Dostopno prek: https://www.monmouth.edu/polling-institute/reports/monmouthpoll_US_112918/ (21. 7. 2022).
- Olson, Mancur (1965): *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard: Harvard University Press.
- Ritchie, Hannah, Roser, Max, in Rosado, Pablo (2017): *CO₂ and Greenhouse Gas Emissions*. OurWorldInData.org. Dostopno prek: <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions> (21. 7. 2022).
- Shahbaz, Muhammad, in Sinha, Avik (2019): *Environmental Kuznets Curve for CO₂ Emissions: A Literature Survey*. *Journal of Economic Studies*, 46 (1): 106–168.

MIROLJUB IGNJATOVIĆ

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

JASNA MIKIĆ LJUBI

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ZELENA DELOVNA MESTA: POTENCIALI IN IZZIVI

Povzetek: *Rast prebivalstva, energetska revščina, vse slabše stanje okolja, v katerem živimo, in občutnejše pomanjkanje naravnih virov, so izzivi, ki so prepoznani tako na evropski kot svetovni ravni (Bogataj 2016) in na katere v zadnjih desetletjih uspešno odgovarja zeleno gospodarstvo. Pomemben del prehoda k zelenemu gospodarstvu predstavljajo zelena delovna mesta, ki »zajemajo vsa delovna mesta, ki so odvisna od okolja ali so ustvarjena, zamenjana ali na novo definirana (glede naborov veščin, delovnih metod, ozelenjenih profilov itd.) v procesu prehoda na bolj zeleno gospodarstvo« (European Commission 2012: 4). Ta naj bi povečevala konkurenčnost gospodarstva z energetske in snovno učinkovitostjo, zmanjševala škodljive vplive na okolje, spodbujala tehnološke in družbene inovacije in so tesno povezana s pojmom dostojnega dela (Karba in dr. 2014). Cilj prispevka je raziskati prednosti in potencialne zelenih delovnih mest ter hkrati opozoriti na nekatere pasti in izzive, ki jih lahko predstavljajo.*

Ključne besede: *zelena delovna mesta, zeleno gospodarstvo, dostojna delovna mesta, družbena odgovornost.*

1 Uvod

Vse pogostejši pojavi globalnih izzivov, kot so izčrpavanje naravnih virov, okoljske spremembe, ponavljajoče se gospodarske in finančne krize, povečanje potrošnje (Trevino in Marvasti 2019; Macionis 2019), so privedli do nastanka novih razvojnih paradig, kot so trajnostni razvoj (Ibisch 2019), zelena gospodarska rast ali celo »odrast« (de-growth),¹ in do prepoznavanja potrebe po reorganizaciji sodobnih družb in njihovih gospodarstev. Kljub temu pa so mnenja o naravi razmerja med okoljem in gospodarstvom še vedno deljena. Prevladuje zavedanje, da so podnebni ukrepi nujni, vendar nekateri opazovalci opozarjajo, da bo premik k trajnostnemu razvoju škodoval gospodarstvu. Po drugi strani postaja čedalje bolj jasno, da sta gospodarska blaginja in zaposlenost močno pogojeni in odvisni od stabilnega podnebja in zdravih ekosistemov, saj nevdržnost okolja povzroča tudi velike gospodarske in družbene stroške. Okoljski in družbeno-ekonomski izzivi so medsebojno tesno povezani, zato jih je treba obravnavati in reševati skupaj (Poschen 2015; Motoi 2020).

Ideja o zelenem gospodarstvu vključuje uporabo naravnih virov, energije in novih tehnologij ter proizvodnih metod, ki ne onesnažujejo, in zagotavlja veliko spodbudo za nova zaposlovanja prek ustvarjanja novih zelenih delovnih mest (dalje ZDM) ter zaščite in

---

1. ‚De-growth‘ kot omejevanje virov in pripravljenost sprejeti nižje stopnje rasti, tudi negativne, da bi dosegli ravnovesje med naravnim in ekonomskim sistemom. (Vazquez-Brust in Plaza-Ubeda 2021).

preoblikovanja obstoječih delovnih mest (Poschen 2015). Pojav ZDM tako lahko prinaša številne prednosti in potencialne, saj lahko postane ključno gospodarsko gonilo, ki pripomore k izgradnji trajnostnega in nizkoogljičnega svetovnega gospodarstva. Po drugi strani se moramo zavedati tudi nekaterih pasti in izzivov, saj gre za obsežne naložbe v nove tehnologije, opremo, zgradbe in infrastrukturo, hkrati pa odpirajo nove potrebe po dodatnem izobraževanju in usposabljanju. Cilj prispevka bo osvetliti obe strani ZDM.

2 Zeleno/okoljsko gospodarstvo in zelena delovna mesta

Okoljsko ali zeleno gospodarstvo je koncept, ki se razvija od konca 20. stoletja (Motoi 2020) in pomeni »odgovor na vse večje izzive in zahteve današnjega časa, kot so hitro in učinkovito prilagajanje na vedno hitreje spremembe: tako družbene, ekonomske, podnebne in druge; omejitve naravnih virov, zagotavljanje ohranjanja in krepitev količine in kakovosti naravnih virov ob istočasnem zagotavljanju razvojnih možnosti, izzivi z vidika zdravja ljudi, preprečevanje energetske revščine in druge« (Bogataj 2016: 5).

Prehod na zeleno gospodarstvo vključuje različne prakse, ki temeljijo na politikah in naložbah, ki naj bi srednjeročno in dolgoročno povezovali gospodarski razvoj, biotsko raznovrstnost, ekosistem, podnebne spremembe, zdravje in blaginjo prebivalstva (Babonea in Joia 2012). Hkrati pa naj bi prinašal tudi vrsto sinergijskih učinkov:² zmanjševanje stroškov, ustvarjanje novih dejavnosti/industrij, izdelkov in storitev z dodano vrednostjo, povečanje samooskrbe z energijo, ohranjanje in učinkovito upravljanje z naravnimi viri, zagotavljanje kakovosti bivalnega in delovnega okolja, razvijanje in trženje lokalnega znanja in storitev (Ministrstvo za okolje in prostor 2015; Karba in dr. 2014).

Potreba po prestrukturiranju svetovnega gospodarstva pa ne pomeni samo nastanka novih dejavnosti/industrij, temveč tudi enega od odločilnih dejavnikov za rast zaposlenosti (Apergis in Payne 2010) z ustvarjanjem tako novih (zelenih) delovnih mest v povsem novih poklicih kot tudi dodajanjem novih značilnosti/zahtev obstoječim poklicem (ILO 2011). Ob tem je vredno opozoriti, da ni enotno sprejete mednarodne definicije ali opredelitve pojma ZDM. Namesto tega obstajajo številne definicije (Bowen 2012; Winter in Moore 2013; Bowen in Kuralbayeva 2015; Taberham 2022), ki se pri definiranju ZDM pogosto osredinijo na poklice in spretnosti s prepoznavnim okoljskim poudarkom, večina pa se osredotoča na zaposlovanje v panogah (ali posebnih projektih), katerih proizvodi veljajo za okoljske koristi (Bowen 2012). Med pogosteje uporabljenimi definicijami je definicija ILO,³ ki opredeli ZDM kot »dostojna delovna mesta, ki prispevajo k ohranjanju ali obnavljanju okolja, pa naj bo to v tradicionalnih sektorjih, kot sta proizvodnja in gradbeništvo, ali v novih, nastajajočih zelenih sektorjih, kot sta obnovljivi viri energije in energetska učinkovitost« (ILO 2016). ILO tako pri definiciji ZDM (Slika 1) uporabi dve merili: (1) delo je dostojno; in (2) bodisi (i) proizvajajo blago ali opravljajo storitve, ki koristijo okolju, bodisi (ii) uporabljajo tehnologije,

2. Okoljsko gospodarstvo ustvarja letno pomemben delež BDP (leta 2017 je ustvarilo 698 milijard evrov proizvodnje in 287 milijard evrov dodane vrednosti, kar je 2,2 % BDP), je hitro naraščajoče in celo presega celotno gospodarstvo. Njegova nominalna dodana vrednost (129,6 milijarde evrov v letu 2000) se je več kot podvojila do leta 2017, medtem ko je bila realna rast (z inflacijo prilagojena) prav tako pomembna, 69 %, kar v povprečju ustreza 3,2 % na leto – medtem ko se je celotno gospodarstvo v tem obdobju realno povečalo za 26 % (1,4 % letno) (European Commission 2020).
3. Mednarodna organizacija dela.

ki prispevajo do okolju prijaznejših procesov (ILO 2016; UNDP 2018). Uporaba »etičnega« merila dostojnosti (dela, delovnega mesta) je posebnost in pomemben vidik, ki naj bi omogočil ne samo ustvarjanje večjega števila novih dostojnih ZDM, temveč tudi pretvorbo obstoječih »zelenih, a ne dostojnih« delovnih mest v bolj dostojna, z večjo varnostjo, socialno zaščito in formalizacijo (UNDP 2018).

Slika 1: Shematski prikaz definicije zelenih delovnih mest ILO

Vir: ILO 2016; UNDP 2018: 2.

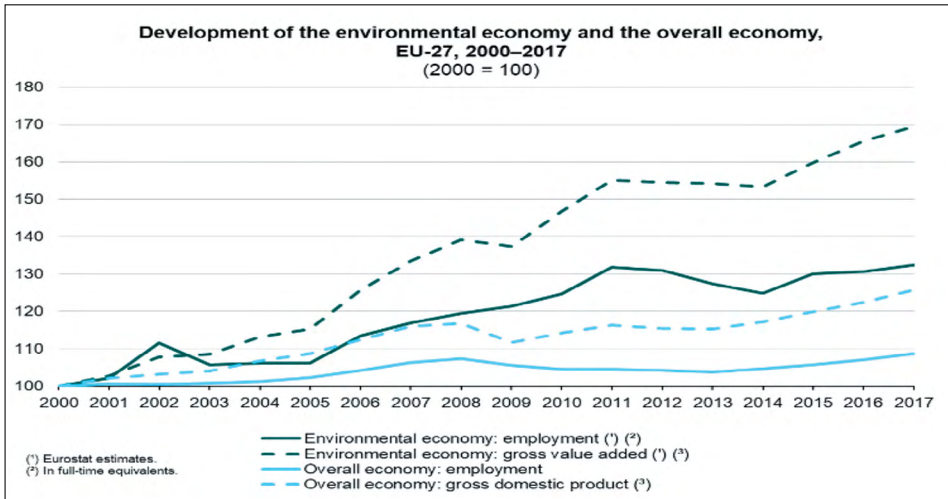
3 Potenciali in izzivi zelenih delovnih mest

Zagovorniki prehoda na zeleno gospodarstvo med drugim poudarjajo tudi ogromen potencial ZDM, ki naj bi zagotovila blaginjo prihodnjih generacij, podporo trajnostni gospodarski rasti, zmanjšanje brezposelnosti ter uveljavitev visokokakovostnega in dostojnega dela (Motoi 2020). Po mnenju OECD lahko z naložbami v obnovljive vire energije ustvarimo do leta 2030 kar 20 milijonov delovnih mest na svetu: 2,1 milijona delovnih mest v proizvodnji vetrne energije, 6,3 milijona na področju fotovoltaične sončne energije in 12 milijonov v kmetijskih in industrijskih biogorivih (Robins in dr. 2009; OECD 2011; UNEP 2012).

Podatki, prikazani na Sliki 2, kažejo, da zaposlenost v EU v okoljskem sektorju (v ZDM) raste veliko hitreje kot v celotnem gospodarstvu (za 32 % med letoma 2000 in 2016 v primerjavi z 9 % na splošno), količina ZDM pa se je letno povečevala za skoraj 3 % (v povprečju). 3,2 milijona ZDM (ekvivalentov polnega delovnega časa) iz leta 2000 se je do leta 2011 povečalo na približno 4,1 milijona (European Commission 2020).

Slika 2: Razvoj okoljskega gospodarstva v primerjavi s celotnim gospodarstvom; 2000–2017.

Vir: European Commission 2020.

Ocene posledic prehoda na zeleno gospodarstvo in ZDM kažejo na pozitivne splošne in socialno-ekonomske učinke zelenih politik v EU, npr. podnebne/energetske politike, ki naj bi do leta 2030 dodale manj kot 1 % BDP in 0,5 % zaposlenosti (približno 1 milijon delovnih mest) in učinkovitost virov, ki bi podobno dodala do 1 % oziroma 0,5 % k omenjenim učinkom. Nedavne projekcije kažejo na še večji doseg teh politik: učinkovita raba virov in krožno gospodarstvo lahko skupaj povečata BDP za dodatnih 7 % in zaposlenost za 1 % (2 milijona delovnih mest). Pri tem je treba upoštevati tudi posredne učinke, pri katerih se ocenjuje, da bi lahko podnebni/energetski ukrepi privedli do prihrankov zdravstvenih stroškov v višini 38 milijard EUR, stroške škode, ki jo povzroči CO₂ med 16–74 milijard, zmanjšali bi se stroški nadzora onesnaževanja za 50 milijard, imeli bi tudi za 250 milijard nižje stroške prilagajanja podnebnim spremembam na leto do leta 2050. Obnovljivi viri in krožni ukrepi skupaj lahko prinesejo skupne letne koristi v višini 1,8 bilijona EUR, s čimer bi se razpoložljivi dohodek gospodinjstev EU do leta 2030 povečal za 11 % (European Commission 2020).

O tem, da je potencialov zelenega gospodarstva in ZDM veliko, ni dvoma. Vendar pa oba koncepta s sabo nosita tudi izzive in kritike, ki so povezane predvsem s prehodom in implementacijo obeh konceptov. V povezavi z uvajanjem ZDM bomo v nadaljevanju našteali le nekaj (zaradi omejenega prostora) najpomembnejših izzivov in kritik.

Poleg že omenjenega pomanjkanja enotne definicije⁴ ZDM je velik poudarek kritikov na ekonomski (ne)vzdržnosti razvoja ZDM. Za ustvarjanje več ZDM in v podporo razvoju zelene infrastrukture (Price 2022) so namreč potrebne obsežne naložbe (Bogataj 2016; European Commission 2020) v obliki finančnih spodbud in subvencij, ki jih ekonomisti

4. Številni kritiki namreč poudarjajo, da ravno pomanjkanje »univerzalne« definicije ZDM omogoča zagovornikom in raziskovalcem poljubno izbiro (definicij, sektorjev dejavnosti, vzorcev delovne sile, obdobj analiz), ki bo poudarila prednosti uvajanja ZDM ter onemogočila ali otežila primerjavo med obstoječimi raziskavami.

vidijo kot strošek, ki presega končne neto ekonomske koristi (Michaels in Murphy 2009). To je lahko pomemben in velik izziv za sodobne družbe. Kritiki hkrati poudarjajo nerealistična pričakovanja predvsem političnih in nevladnih struktur glede razvoja zelenega gospodarstva, ki naj bi ponujal več⁵ ZDM, kot bo izguba delovnih mest v drugih dejavnostih oziroma ki naj bi omogočal razvoj večinoma dostojnih ZDM.

Ob tem nekatere analize (npr. Bowen 2012; Popp in dr. 2020) opozarjajo tudi na neenakomeren vpliv finančnih spodbud za razvoj ZDM zaradi geografskih, sektorskih in izobrazbenih razlik. Finančne spodbude/subvencije v različno razvitih regijah sveta, državah in regijah ter dejavnostih znotraj njih lahko pomenijo nevarnost izbire zmagovalcev in poražencev (Michaels in Murphy 2009) s strani vlad oziroma lahko pomembno vplivajo na strukturne spremembe in naraščanje brezposelnosti oziroma neenakosti med lokalnimi trgi delovne sile in znotraj njih (Popp in dr. 2020). Prehod na zeleno gospodarstvo in ZDM bodo prav tako zahtevali razvijanje novih znanj in spretnosti ter njihovo implementacijo prek izobraževanja na vseh ravneh gospodarstva in družbe za zagotavljanje ustrezne kvalificirane delovne sile, ki bo zapolnila nove poklice in vrzeli v kvalifikacijah v preoblikovanih poklicih. Naraščanje povpraševanja po »zelenih veščinah« bo velik pritisk na sisteme izobraževanja in usposabljanja, hkrati pa postavlja izziv, kako ustrezno in pravično porazdeliti te veščine v družbi. Namreč tisti, ki bodo prvi usvojili veščine, naj bi imeli možnost zasesti delovna mesta v zelenih poklicih (Motoi 2020), ki naj bi bila bolj varna, kakovostna in perspektivna. To pa se po drugi strani ne sklada z določenimi analizami (Popp in dr. 2020; O'Connor 2021), ki kažejo na naraščanje slabo plačanih ZDM s slabimi delovnimi razmerami.

4 Sklep

Zaradi skoraj vsakodnevnih težav, povezanih z okoljskimi spremembami, narašča potreba po alternativnih poteh razvoja sodobnih družb, ki naj bi omogočile tako okoljsko kot gospodarsko vzdržnost. Ena od teh alternativnih poti je prehod v zeleno gospodarstvo in z njim tudi ustvarjanje ZDM, ki so razumljena kot velik potencial za povečevanje zaposlovanja s hkratnim reševanjem ekoloških izzivov. Vendar ZDM za zdaj predstavljajo v praksi le majhen delež med vsemi delovnimi mesti v sodobnih družbah.

Finančne spodbude in podpore predvsem političnih struktur igrajo pomembno vlogo pri transformaciji v zelena gospodarstva, kar pogosto kritizirajo ekonomisti, saj naj taka podpora ne bi bila ekonomsko racionalna. A pomembnost omilitve učinkov klimatskih sprememb in ustvarjanja okoljsko vzdržne družbe/sveta, ki pomeni dolgoročno preživetje ne samo ljudi, temveč tudi celotnega sveta, opravičuje prevlado okoljskih, etičnih in političnih/družbenih prioritet pred ekonomskimi.

---

5. »S spodbujanjem več delovnih mest namesto večje produktivnosti zelena delovna mesta, opisana v literaturi, dejansko spodbujajo nizko plačana delovna mesta v manj zaželenih razmerah. Gospodarske rasti ne morejo ukazati kongres ali Združeni narodi (ZN). Vmešavanje vlade v gospodarstvo – kot je omejevanje uspešnih tehnologij v korist špekulativnih tehnologij, ki jim dajejo prednost posebni interesi – bo povzročilo stagnacijo.« (Morris in dr. 2009: 3)

Viri

- Apergis, Nicholas, in Payne, James E. (2010): Renewable energy consumption and economic growth: Evidence from a panel of OECD countries. *Journal of Energy Policy*, 38 (1): 656–660.
- Babonea, Alina-Mihaela, in Joia, Radu-Marcel (2012): Transition to a green economy – a challenge and a solution for the world economy in multiple crisis context. *Theoretical and Applied Economics* 10 (575): 105–114.
- Bogataj, Tanja (2016): Povezani za rast: zeleni, pametni, učinkoviti. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor. Dostopno prek: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Publikacije/e35669b8c8/povezani_za_rast.pdf (11. 5. 2022).
- Bowen, Alex (2012): ‚Green‘ Growth. ‚Green‘ Jobs and Labor Markets. The World Bank. Policy Research Working Paper 5590, Marec 2012. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/256014467_‘Green‘_Growth_‘Green‘_Jobs_and_Labor_Markets (9. 7. 2022).
- Bowen, Alex, in Kuralbayeva, Karlygash (2015): Looking for green jobs: the impact of green growth on employment. Policy Brief. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment; Global Green Growth Institute. Dostopno prek: https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2015/03/Looking-for-green-jobs_the-impact-of-green-growth-on-employment.pdf (10. 7. 2022).
- European Commission (2012): Exploiting the employment potential of green growth. Commission staff working document. Strasbourg, 18.4.2012. Dostopno prek: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7621&langId=en> (7. 5. 2022).
- European Commission (2020): Green growth, jobs and social impact fact sheet. DG ENV.F1-DEC.2020.
- Hughes, Gordon (2011): The Myth of Green Jobs. The Global Warming Policy Foundation. GWPF Report 3. Dostopno prek: https://www.thegwpf.org/images/stories/gwpf-reports/hughes-green_jobs.pdf (12. 6. 2022).
- Ibisch, Pierre (2019): *Humans in the Global Ecosystem: An Introduction to Sustainable Development*. London: Green Books.
- ILO (2011): *Skills for Green Jobs: A Global View*. Geneva: ILO.
- ILO (2016): What is green job? Dostopno prek: https://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/news/WCMS_220248/lang-en/index.htm (12. 5. 2022).
- Karba, Renata, in dr. (2014): *Zelena delovna mesta: stanje, potenciali, dobre prakse*. Republika Slovenija, Urad Vlade RS za komuniciranje. Dostopno prek: <http://www.arhiv.zelenadelovnamesta.ukom.gov.si/upload/Katalog%20dobrih%20praks%20ZDM.pdf> (10. 5. 2022).
- Macionis, John J. (2019): *Social problems*. New York: Persons Education
- Michaels, Robert, in Murphy, Robert (2009): *Green Jobs Fact or Fiction? An Assessment of the Literature*. Institute for Energy Research. Dostopno prek: <https://www.instituteforenergyresearch.org/green-jobs-fact-or-fiction/> (8. 7. 2022).
- Ministrstvo za okolje in prostor (2015): Okvirni program za prehod v zeleno gospodarstvo – OPZG z Akcijskim načrtom izvajanja OPZG (ANi OPZG) in Načrtom aktivnosti ministrstev in vladnih služb (NAMVS) 2015–2016. Dostopno prek: https://www.greencycle.si/wp-content/uploads/2018/01/opzg_akcijski_nacrt_in_nacrt_aktivnosti.pdf (13. 5. 2022).
- Morriss, Andrew P., Bogart, William T., Dorchak, Andrew, in Meiners, Roger E. (2009): 7 Myths About Green Jobs. University of Illinois, Law & Economics Research Paper No. LE09-007 in Case Western Reserve University, Research Paper Series No. 09-14. Dostopno prek: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1357440 (13. 7. 2022).
- Motoi, Gabriela (2020): The challenges and opportunities of green economy and green jobs. From a global to a European approach. *Social Sciences and Education Research Review* 2 (7): 195–205.

- O'Connor, Sarah (2021): Not all green jobs are safe and clean. *Financial Times* 26.10.2021. Dostopno prek: <https://www.ft.com/content/111f9600-f440-47fb-882f-4a5e3e96fae2> (13. 6. 2022).
- OECD (2011): *Towards green growth*. Paris: Publications of OECD.
- Popp, David, Vona, Francesco, Marin, Giovanni, in Chen, Ziqiao (2020): *The Employment Impact of Green Fiscal Push: Evidence From the American Recovery Act*. National Bureau of Economic Research. WP 27321. Dostopno prek: <https://www.nber.org/papers/w27321> (13. 6. 2022).
- Poschen, Peter (2015): *Decent Work, Green Jobs and the Sustainable Economy. Solutions for Climate Change and Sustainable Development*. Dostopno prek: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_373209.pdf (13. 5. 2022).
- Price, Rupert (2022): *Green Jobs in Construction – Opportunities and Challenges*. Dostopno prek: <https://ellisfox.co.uk/green-jobs-in-construction-opportunities-and-challenges/> (10. 5. 2022).
- Robins, Nick, Clover, Robert, in Singh, Charanjit (2009): *A Climate for Recovery. The Colour of Stimulus Goes Green*. London: HSBC Bank.
- Taberham, Justin (2022): *Global Environmental Careers. The Worldwide Green Jobs Resource*. Wiley Blackwell.
- Trevino, Javier, in Marvasti, Amir (2019): *Researching Social Problems*. London: Routledge.
- UNEP (2012): *Towards a green economy. Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication A Synthesis for Policy Makers*. Dostopno prek: www.unep.org/greeneconomy (11. 5. 2022).
- UNDP (2018): *Green economy and green jobs: challenges and opportunities in Europe and Central Asia*. Dostopno prek: <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/sustainable-development/green-economy-and-green-jobs-challenges-and-opportunities.html> (12. 6. 2022).
- Vazquez-Brust, Diego, in Plaza-Ubeda, Jose A. (2021): *Green Growth Policy, De-Growth and Sustainability: The Alternative Solution for Achieving the Balance between Both the Natural and the Economic System*. Dostopno prek: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/9/4610> (14. 6. 2022).
- Winter, Jennifer, in Moore, Michail C. (2013): *The 'Green Jobs' Fantasy: Why the Economic and Environmental Reality Can Never Live Up to the Political Promise*. *The School of Public Policy, SPP Research Papers* 6 (31). Dostopno prek: <https://www.policyschool.ca/wp-content/uploads/2016/03/j-winter-green-jobs-final.pdf> (13. 6. 2022).

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

MARUŠA NOVAK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

AMERIŠKI EVANGELIJCI IN OKOLJSKA OZAVEŠČENOST

Povzetek: Ekologija je močno pogojena z našim verovanjem in prepričanjem, zato sodobnih okoljskih problemov ne moremo obravnavati brez razumevanja religij. Te imajo različen odnos do narave in okolja – nekatere v središče svoje doktrine postavljajo človeka (to so antropocentrične religijske tradicije, kot je krščanstvo), medtem ko se druge bolj kot na človeka osredotočajo na naravo (denimo ekocentrične religijske tradicije, kot je džainizem), spet tretje ne spadajo v nobeno od omenjenih tradicij. Članek obravnava ameriške evangelijske protestante, ki so glede na podatke različnih anketnih raziskav (PRRI, Pew idr.) pogosto skeptični do podnebnih sprememb, prav tako pa redkeje kot druge religijske skupine podprejo podnebne ukrepe in politike. Kljub temu so v preteklih dveh desetletjih vzniknile različne podnebne iniciative, med drugim tudi mladinska Young Evangelicals for Climate Change. Članek ponuja kratek pregled delovanja ameriških evangelijcev na področju okoljevarstva v zadnjih desetletjih. Sprašujem se, kakšni trendi se kažejo med različnimi starostnimi skupinami evangelijcev glede na okoljsko ozaveščenost. Podatke bom predstavila s statistično analizo podatkov iz podatkovne baze Pew Research Center.

Ključne besede: religija, ameriški evangelijci, okoljevarstvo, klimatske spremembe, skrb za stvarstvo

1 Uvod

Značilnost ameriškega prostora je, da so številna družbena vprašanja izrazito polarizirana. Kot druga moralna vprašanja (splav, pravice istospolnih idr.) je tudi vprašanje okoljevarstva in podnebnih sprememb v ZDA v zadnjih desetletjih postalo močno politizirano. Podnebni skepticizem je predvsem posledica ameriške politike, ne toliko same religije in verskega prepričanja (Stover 2019). To je moč dokazati prav na primeru ameriških evangelijcev – religijske skupine, ki se v ZDA zaradi izrazite politične, kulturne in etnične determiniranosti pogosto povezuje z belopoltnimi podporniki republikanske stranke in podnebnim skepticizmom.

Da je podnebni skepticizem stvar politike in ne toliko religije, dokazuje obstoj številnih združenj evangelijcev po svetu, ki si prizadevajo za ukrepe in politike za zajezitev podnebnih sprememb.¹ Prav tako je zgovorna tudi primerjava latinskoameriških in belopoltnih evangelijcev – prvi so namreč veliko bolj (34 %) zaskrbljeni nad posledicami okoljskih in podnebnih sprememb kot belopoltni evangelijci (13 %) (glej Tabela 1). To se kaže predvsem v spremembi

1. World Evangelical Alliance; Lausanne Creation Care Action Network; Tearfund; A Rocha

demografije ameriških evangelijcev v zadnjih dveh desetletjih – število belopoltnih evangelijcev se zmanjšuje, medtem ko število latinskoameriških narašča. Ti so običajno mlajši od belopoltnih evangelijcev² in se pogosteje opredeljujejo za demokrate ali politično neodvisne³ (PPRI 2021) in so posledično veliko bolj dovzetni za vprašanja podnebnih in drugih okoljskih vprašanj (Stover 2019).

Tabela 1: Kako pomembno je za vas reševanje globalnih podnebnih sprememb?

	Zame osebno je osebno največja skrb	Ena od pomembnih stvari	To zame ni pomembna skrb
Belopoltni evangelijci, ki niso latinskoameriškega izvora	13 %	27 %	60 %
Temnopoltni evangelijci, ki niso latinskoameriškega izvora	31 %	50 %	18 %
Latinoameriški evangelijci	34 %	41 %	24 %
Drugi evangelijci	24 %	33 %	43 %
Azijski evangelijci, ki niso latinskoameriškega izvora	27 %	44 %	27 %

Pričujoča študija poda kratko predstavitev različnih pogledov na okolje liberalnih in konservativnih evangelijcev ter na podlagi statistične analize izbrane podatkovne baze raziskuje, kako se okoljska ozaveščenost kaže glede na različne starostne skupine evangelijcev. Liberalni in konservativni okoljski evangelijci

Kljub temu da sta termina »konservativen« in »liberalen« politično zelo nabita pojma, sta lahko uporabna za prikaz izrazite polarnosti ameriške družbe v razumevanju okoljske krize, kar se jasno zrcali tudi znotraj evangelijske skupnosti. V grobem lahko govorimo o liberalnih in konservativnih okoljskih evangelijcih.

Skupino liberalnih okoljskih evangelijcev pogosto imenujemo tudi aktivisti za »skrb za stvarstvo« (angl. »*creation care*« *activists*). Koncept »skrbi za stvarstvo« predstavlja evangelijsko okoljsko miselnost, ki sicer še vedno poudarja nezmotljivost Biblije, a sprejema pomembnost drugih virov informacij, vključno z znanstvenimi raziskavami. Čedalje številnejša skupina liberalnih okoljskih evangelijcev tako podpira močnejše pobude za reševanje perečih okoljskih vprašanj ter sprejema osnovne znanstvene ugotovitve o globalnem segrevanju in drugih okoljskih grožnjah ob spoznanju, da je uničevanje okolja prav tako moralno vprašanje kot katerikoli drugo (pravica do življenja, pomoč revnim, spreobrnjenje in odrešenje) (Harrington 2009). Kristjani so torej moralno obvezani, da zavarujejo božje stvarjenje. Kljub temu si v nasprotju z drugimi naravovarstvenimi skupinami za pozitivne podnebne in okoljske ukrepe še vedno bolj prizadevajo iz religijskih, in ne toliko iz političnih ali znanstvenih razlogov

2. Mediana starosti celotnih ZDA 47, mediana starosti belopoltnih evangelijskih protestantov pa 56. Največ belopoltnih evangelijcev najdemo v starostni skupini nad 65 let (22 %) (PPRI, 2021).
3. Eden od petih (20 %) latinskoameriških protestantov se opredeljuje za republikanca, 33 % se jih za demokrate in 42 % za neodvisne.

(Stover 2019).⁴ »Skrb za stvarstvo« spodbuja tudi sodelovanje evangelijskih aktivistov z neevangelijskimi krščanskimi skupinami, kot so prezbiterijanci, metodisti in katoličani (Harrington 2009).

Druga skupina konservativnih evangelijscev je pogosto skeptična do znanstvenih dokazov, ki podpirajo teorijo o človeških posledicah na okolje. Ker naj bi bilo blaženje vplivov na okolje predrago (in tudi protiameriško), konservativni evangelijski menijo, da je bolj smiseln pristop spodbujanje gospodarskega razvoja, ki pomaga pri prilagajanju na okoljske spremembe⁵ (Stover 2019). Dobri skrbniki božjega stvarstva so tako nujno tisti, ki izvajajo aktivno dominizacijo nad zemeljskimi viri, tisti, ki uresničujejo zapovedi o podrejanju in vladanju ter spodbujanju k rodovitnosti in množenju, saj na ta način »spreminjajo puščavo v vrt« (McCammock 2017: 648). Prepričani so, da bo »bog poskrbel za vse« ali celo, da so podnebne spremembe znak prihajajočega odrešenja »poslednjih dni«, kar pomeni, da planeta, ki bo tako ali drugače doživel ponovni prihod Jezusa, ni smiselno varovati. »Skrb za stvarstvo« je za konservativne kroge evangelijscev še toliko bolj problematično, saj naj bi s tem častili mater naravo namesto boga očeta (Stover 2019).

2 Rezultati

Analiza temelji na podatkovni bazi organizacije Pew Research Center, in sicer American Trends Panel številka 89, ki je prosto dostopna na spletni strani organizacije. Spletna anketa je bila izvedena v obdobju od 20. do 29. aprila 2021, nanjo pa je odgovorilo 13.031 respondentov. Za namen pričujoče raziskave so iz omenjene baze podatkov izbrani le tisti, ki so se opredelili kot *ponovno rojeni Kristjani* (angl. *born again Christians*) oziroma *evangelijski*.⁶ Vzorec moje raziskave tako obsega 3516 respondentov.

Ker je osrednji cilj študije predstaviti razlike v okoljski ozaveščenosti med različnimi starostnimi skupinami evangelijscev – predvsem med najmlajšo in najstarejšo – je bila za neodvisno spremenljivko izbrana starostna skupina, to pa sem jo križala z drugimi odvisnimi spremenljivkami, ki tematsko naslavlja okoljevarstvo.

Mlajša generacija ameriških evangelijscev je izrazito bolj etnično in rasno raznovrstna kot starejša generacija. V najstarejši starostni skupini, nad 65 let, je osem od desetih evangelijscev belopolnih, medtem ko se v starostni skupini 18–29 le dobra polovica identificira za belopolto osebo. V isti skupini skoraj tretjino predstavljajo latinskoameriški evangelijski (glej Tabela 2).

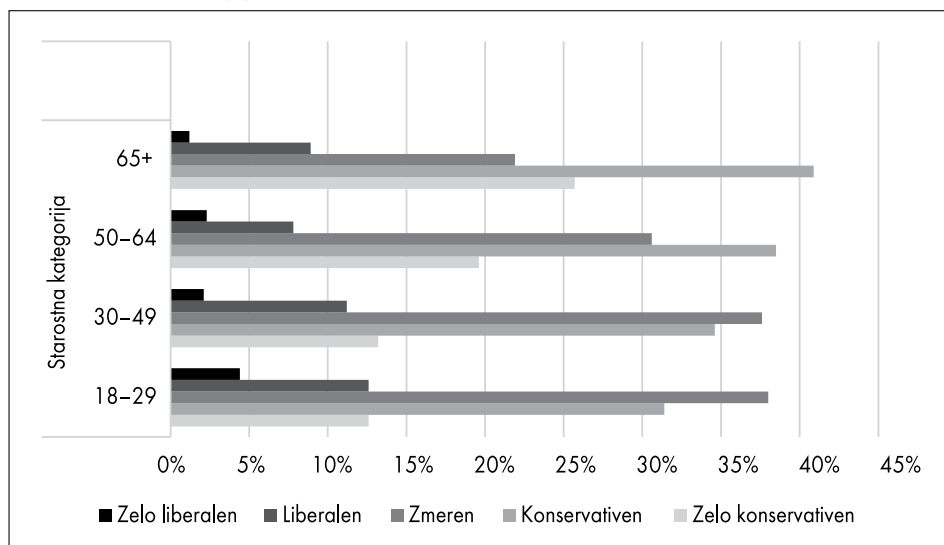
-
4. Liberalne evangelijske okoljevarstvenike zastopata *Evangelical Environmental Network* (EEN) in *Evangelical Climate Initiative* (ECI). Med glavnimi podporniki skupine so Rick Warren, avtor uspešnice *Purpose-Driven Life*, Richard Cizik, podpredsednik NAE za vladne zadeve, Jim Ball, izvršni direktor EEN, in Leith Anderson, predsednik Nacionalnega združenja evangelijscev (McCammack 2007).
  5. Konservativne evangelijske okoljevarstvenike zastopata *Interfaith Council for Environmental Stewardship* – ICES in *Interfaith Stewardship Alliance* – ISA. Najvidnejša podpornika ISA sta Charles Colson, ustanovitelj *Prison Fellowship Ministries*, in James Dobson, ustanovitelj organizacije *Focus on the Family*. Najglasnejši konservativni evangelijski pa je E. Calvin Beisner, predstavnik ISA in izredni profesor na Knox Theological Seminary, ki skoraj izključno poudarja le okoljske teološke temelje konservativne strani (McCammack, 2007).
  6. V praksi je pojem »evangelijski« težko določljiv. Pogosto se pojem uporablja kot sopomenka pojmom »fundamentalisti«, »ponovno rojeni (*born again*) kristjani« ali celo »biblični protestanti« (*Bible Believers*).

Najmlajša starostna skupina se tudi redkeje opredeljuje za zelo konservativne (13 %) kot najstarejša (26 %) (glej Graf 1).

Tabela 2: Kakšna je vaša rasna pripadnost?

	Belopolti, ki niso latinsko- ameriškega izvora	Temnopolti, ki niso latinsko- ameriškega izvora	Latino- američani	Drugi	Azijsko poreklo
18–29	52 %	13 %	29 %	4 %	2 %
30–49	53 %	18 %	21 %	5 %	2 %
50–64	64 %	18 %	12 %	4 %	1 %
65+	79 %	10 %	5 %	3 %	1 %

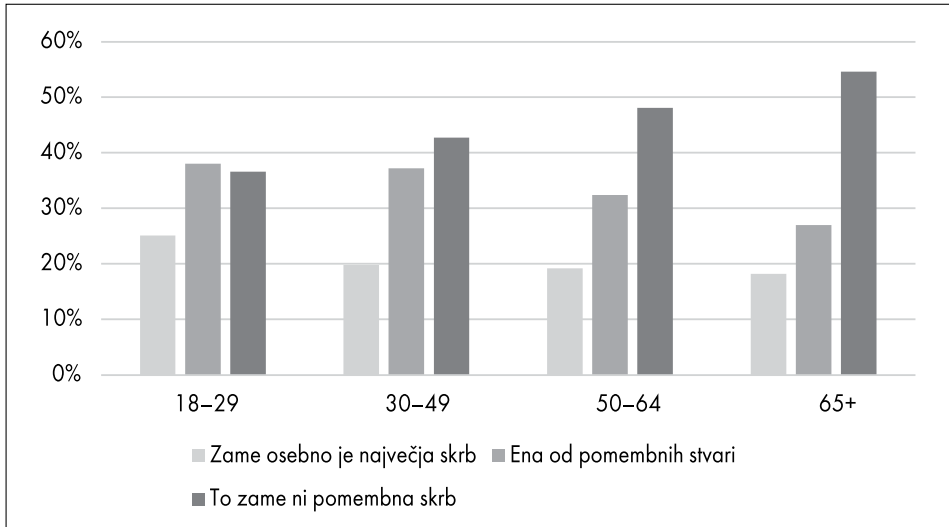
Graf 1: Ideologija

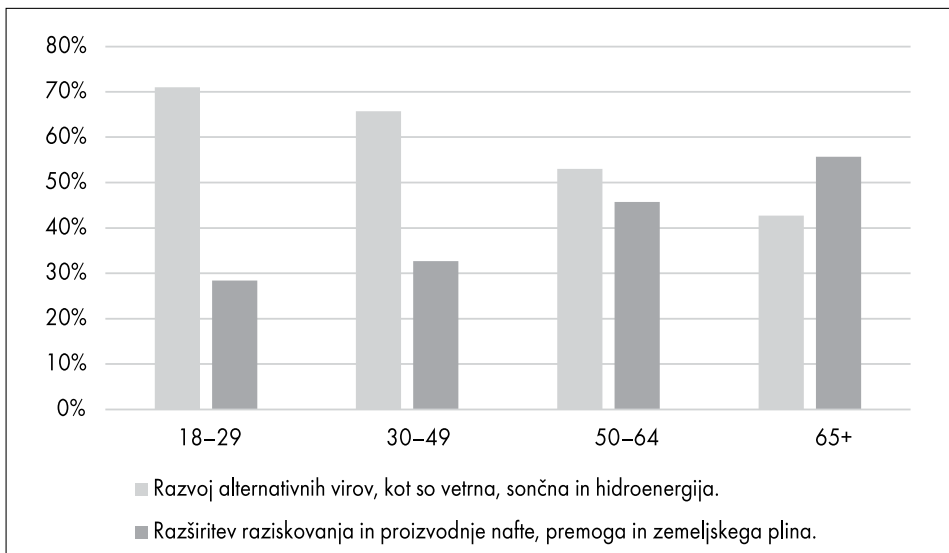
Iz spodnjega grafa je razvidno, da reševanje globalnih podnebnih sprememb kar četrtini respondentov v starostni skupini 18–29 let predstavlja največjo skrb. Višja ko je starostna skupina, manj izrazito je tovrstna tematika zastopana kot največja skrb.

Graf 2: Pomembnost reševanja globalnih podnebnih sprememb

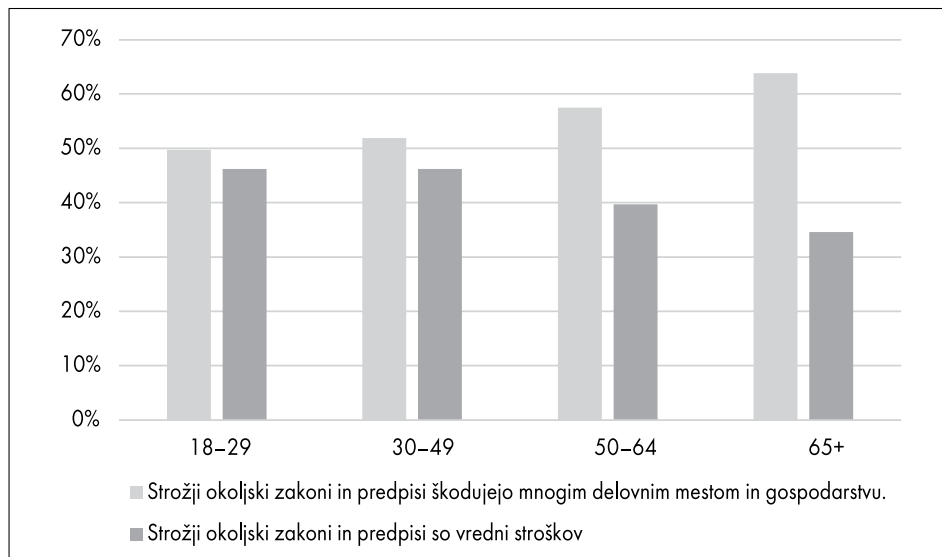
Kar 71 % vprašanih v najmlajši starostni skupini obravnava razvoj alternativnih virov energije kot najpomembnejšo nalogo ZDA. V najstarejši starostni skupini odstotek pade na 43 %.

Graf 3: Stališče anketiranih o najpomembnejši nalogi pri reševanju oskrbe ZDA z energijo

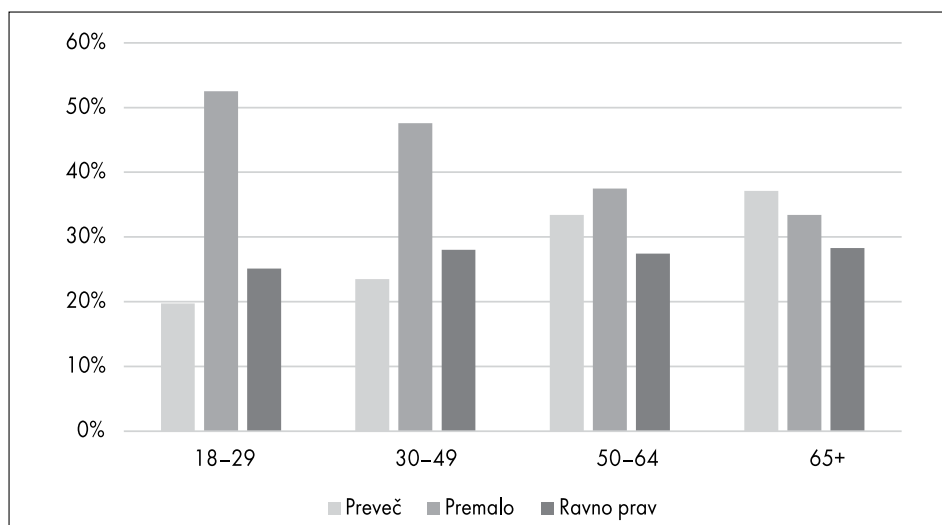
Starostna skupina nad 65 let bolj kot druge starostne skupine zavzema stališče, da strožji okoljski zakoni in predpisi škodujejo mnogim delovnim mestom in gospodarstvu, medtem ko je v prvih dveh starostnih skupinah moč zaznati izrazito razdeljenost mnenj.

Graf 4: Stališče o strožjih okoljskih zakonih

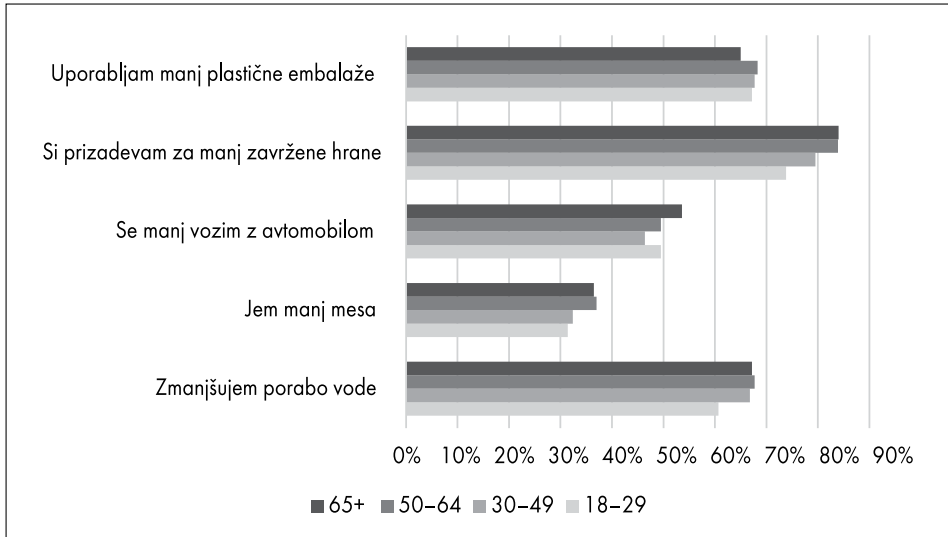
Več kot polovica (53 %) anketiranih v starostni skupini 18-29 meni, da vlada naredi premalo za zmanjšanje učinkov globalnih podnebnih sprememb. Nekoliko manjši delež vprašanih v starostni skupini 30-49 meni enako, medtem ko je le tretjina vprašanih v najstarejši starostni skupini enakega mnenja.

Graf 5: Stališče o tem, koliko zvezna vlada naredi za zmanjšanje učinkov globalnih podnebnih sprememb

Podatki prikazujejo, da ne prihaja do večjih odstopanj pri individualnih načinih varovanja okolja glede na različne starostne skupine. Še več, moč je opaziti, da je najmlajša starostna skupina pri nekaterih načinih manj aktivna kot najstarejša (prizadevanje za manj zavržene hrane, manj pogosto uporabo avtomobila, manj zaužitega mesa in zmanjšano porabo vode). Kljub temu so odstotki individualnih načinov varovanja okolja pri vseh starostnih skupinah visoki.

Graf 6: Prakticiranje posameznih vsakdanjih aktivnosti, ki pomagajo varovati okolje

3 Sklep

S spreminjajočo splošno ameriško demografijo se je zgodil tudi preobrat med ameriški evangelijski, katerih demografija se čedalje bolj nagiba k mlajšim, nebelopolitim in politično liberalnejšim volivcem. To se kaže tudi v večji podpori okoljskim ukrepom med evangelijski. Podatki kažejo, da so mladi manj konservativni, bolj odprti za okoljske ukrepe, podpirajo strožje okoljske zakone in razvoj alternativnih virov energije. Po drugi strani nekoliko zaostajajo za drugimi starostnimi skupinami pri izvajanju vsakdanjih dejavnosti, ki jih posameznik lahko naredi za okolje. Vsekakor se kažejo premiki v okoljski senzibilnosti med evangelijski, predvsem med mlajšo generacijo. Da pa bi lahko postavili nove okoljske trende evangelijscev v širši kontekst, je potrebna nadaljnja raziskava, s katero bi primerjali različne religijske skupine v ZDA.

Literatura

- Harrington, Jonathan (2009): Evangelicalism, Environmental Activism, and Climate Change in the United States. *Journal of Religion and Society*, 11. Dostopno prek: <https://www.semanticscholar.org/paper/Evangelicalism%2C-environmental-activism%2C-and-climate-Harrington/4f8592b4a3c0289ea497bbee2d104c2c4b2548ea> (27. 6. 2022).
- McCammack, Brian (2007): Hot Damned America: Evangelicalism and the Climate Change Policy Debate. *American Quarterly*, 59(3): 645–668. Dostopno prek: <https://www.jstor.org/stable/40068444> (18. 5. 2022).

- Stover, Dawn (2019): Evangelicals for climate action. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 75(2): 66–72. Dostopno prek: DOI: 10.1080/00963402.2019.1580878 (24. 5. 2022).
- Pew Research Center, Trend Panel 89 (20.-29. april 2021). Dostopno prek: <https://www.pewresearch.org/science/dataset/american-trends-panel-wave-89/> (20. 7. 2022).
- PRRI (2021, 7. avgust): The 2020 Census of American Religion: The American Religious Landscape in 2020. Dostopno prek: <https://www.prii.org/research/2020-census-of-american-religion/> (21. 8. 2021).

IGOR JUREKOVIČ

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

OVREDNOTENJE KOGNITIVISTIČNEGA PREUČEVANJA RELIGIJE Z VIDIKA KONCEPTUALIZACIJE TELESA

Povzetek: Kognitivna znanost religije (KZR) je ena izmed najpomembnejših oblik preučevanj religije, ki se je oblikovala v zadnjih treh desetletjih. V prispevku bomo ovrednotili pristope kognitivne znanosti religije z vidika konceptualizacije telesa. Sprva bomo predstavili temeljne poteze KZR ter vidike religijskih pojavov, ki jih pristopi KZR uspešno pojasnjujejo. V jedru prispevka se bomo osredotočili na raziskovalni vprašanje – na kakšen način kognitivna znanost religije opredeljuje telo ter ali uspe v preučevanju religije prelomiti s tradicijo enačenja religije z verovanjem. Pokažemo, da KZR apropiira protestantsko-centrično razumevanje religije in telesa, zaradi česar religija ostane zreducirana na verovanje v nadnaravna bitja. Telesu, po drugi strani, pa je pripisana sekundarna vloga izražanja religijskih prepričanj.

Ključne besede: kognitivna znanost religije, religija, telo, verovanje, utelešenost

1 Uvod

Družboslovno preučevanje religije je v zadnjih desetletjih doživelo epistemološki preporod. Kritike religije kot zahodno-centričnega koncepta, ki religijo v prvi vrsti razume kot verovanje v nadnaravna bitja, so pripeljale do kuhnovske revolucije preučevanja religije, revolucije, ki jo praviloma imenujemo materialni obrat (Hazard 2013). Namesto koncepta religije kot »nekaj mentalnega in spiritualnega, in le redko, ter sekundarno, materialnega«, t. i. materialni obrat religijo razume kot nabor »materialnih predmetov in pojavov – predmetov, praks, prostorov, teles, občutkov, afektov« (prav tam, str. 58). Del te materializacije preučevanja religije je zasedla materializacija telesa, tj. preučevanje religije skozi telo. Pri čemer pa je pomembno razumeti, da, teoretsko gledano, vključevanje telesa v preučevanje religije *lahko* predstavlja ključ prenehanja redukcije religije na idejno, mentalno, tj. ključ preloma s tradicijo redukcije *religije na verovanje*.¹ Med znanostmi, ki so stopile po poti večjega poudarka telesa (ter biologije) v preučevanju religijskega, najdemo tudi kognitivno znanost in nevroznanost. Slednji, predvsem kognitivna znanost religije (KZR), sta predmet preučevanja v tem besedilu. V njem bomo odgovarjali na dve raziskovalni vprašanji: prvič, na kakšen način kognitivna znanost religije konceptualizira telo, ter, drugič, ali uspe KZR skozi konceptualizacijo telesa prelomiti z redukcijo religije na verovanjsko razsežnost. Sprva bomo na kratko povzeli pojav ter temelje kognitivne znanosti religije, čemur bo sledilo ovrednotenje z vidika konceptualizacije telesa ter zaključek, v katerem bomo strnili misli prispevka.

1. Za podatkov več o tej redukciji, zlasti o značilnih protestantskih potezah tovrstne konceptualizacije religije, glej Mellor in Shilling (1997: 1–64), Orsi (2016: 1–48) in Fitzgerald (2000: 3–54).

2 Kognitivistični pristopi k preučevanju religije²

Kognitivna znanost religije je razmeroma mlada znanost, ki se je v zadnjih treh desetletjih oblikovala kot odgovor na dozdevno pomanjkanje *pojasnjevanja* religije, saj naj bi družboslovno-religiološki pristop poskušali religijo le *razumeti* (Lawson 2000; Geertz 2016). Zatorej ne čudi, da v svojih namenih ni skromna: njena naloga je religijo pojasniti³, ne (le) razumeti. Temeljna teza kognitivnega preučevanja religije je, da je religija *naravna*. To pomeni, da religija nima svoje *sui generis* 'narave'⁴, temveč je produkt istih kognitivnih aparatov kot sleherno (banalno) človeško delovanje (Barret 2000; Lawson 2000). Kognitivni znanstveniki so prepričani, da je družboslovno raziskovanje mnogih variacij religijskega izražanja zameglilo pogled na uniformne temelje religije, saj da je »religija [...] konstelacija človeških pojavov, ki jih naravno človeško zaznavanje in kognicija komunicirajo in regulirajo« (Barret 2000: 29). Thomas Lawson, pionir kognitivne znanosti religije, je kategoriziral tri ključna raziskovalna področja KZR (2000: 344): kako človeški um reprezentira religijske ideje, kako človeški umi prevzamejo religijske ideje, ter katere oblike delovanja (obredja) zahtevajo takšne ideje.

Formatu primerno lahko izpostavimo le nekaj ključnih dognanj KZR. Prvič, religija naj bi bila produkt evolucijske adaptacije naših kognitivnih aparatov, ki pripisujejo namensko *agentnost* (oziroma delovanje) nečloveškim pojavom (Barret 2007a: 6–7). S t. i. teorijo hiperobčutljive prepoznavne agentnosti (ang. *Hypersensitive Agency Detection Device*, HADD) kognitivni znanstveniki pojasnjujejo, zakaj so verovanja v nadnaravna bitja tako pogosta – in ne kulturno zamejena. Podobno Robert Fuller (2008: 17–20) trdi, da so se naši možgani razvili na tak način, da so nagnjeni k osmišljanju okolja, v katerem se mora sleherno človeško bitje orientirati, da bi v njem smiselno delovalo. Religija naj bi bila v tej perspektivi le stranski produkt naše potrebe po pripisovanju pomena okolju in orientaciji v njem. S tem je povezana tudi druga vrsta izsledkov v sklopu t. i. teorije kognitivnega optimuma (ang. *cognitive optimum*), ki jo je oblikoval Pascal Boyer (2001). Slednji je želel s

2. V prispevku se bomo v največji meri sklicevali na kognitivistične prispevke, čeprav bomo občasno posegli tudi po nevroznanstvenih primerih. Pravzaprav bi bilo smiselno govoriti o skupnem terminu, ki bi zaobjel obe področji, čeprav ju nikakor ne gre zamenjevati. Da pristopa v določeni meri lahko razumemo kot tesno povezana, pišeta tudi Schjoed in van Elk v *The Oxford Handbook of Cognitive Science of Religion* (2022: 343): »Modele kognitivne znanosti religije je nujno prevesti v preverljive hipoteze o možganih, če si prizadevamo razumeti človeško naravo. Nevroznanost, po drugi strani, pa potrebuje kognitivno znanost, da oblikuje preverljive hipoteze o delovanju možganov.« Skratka, gre za prepleten, dvonivojski pristop k preučevanju religije, ki temelji na preučevanju delovanja kognicije in možganov.
3. V tej luči velja izpostaviti, da so izsledki KZR pritegnili pozornost ti. novih ateistov, npr. Richarda Dawkinsa in Sama Harrisa, saj naj bi KZR pokazala na 'iracionalnosti' religijskega verovanja (White 2018: 36). Nenazadnje je eden izmed vodilnih kognitivnih znanstvenikov religije tudi sam predstavnik gibanja novega ateizma – Daniel Dennet (2008). Dennet je skupaj z omenjenima Dawkinsom in Harrisom ter Christopherjem Hitchensom tvoril ti. »štiri jezdece apokalipse« religije. Kljub popularnosti KZR med novimi ateisti, raziskovalci KZR praviloma ne želijo presojsati o pomenu svojih dognanj za 'veljavnost' religije (gl. npr. Barret 2007a; Thurow 2011).
4. Kar sta na primer trdili tradicionalna primerjalna religiologija ter fenomenologija religije. Ako je religija *sui generis*, potem je njeno razumevanje izmahnjeno znanstvenemu, družboslovnemu razumevanju (Fitzgerald 2000; Sharpe 1986).

številnimi raziskavami opredeliti lastnosti tistih religijskih idej, ki bi lahko postale popularne in medkulturno prenosljive. Na ta način je definiral t. i. minimalno protiintuitivne koncepte (ang. *minimally counterintuitive concepts*, MCI). Namreč ugotovil je, da morajo biti religijske ideje, v kolikor želijo biti (med)kulturno prenosljive, v le minimalnem smislu nasprotujoče si s človeško intuicijo.⁵ Tretje polje KZR, ki povezuje prvi dve, trdi, da smo človeška bitja do neke mere rojeni verniki – torej smo nagnjeni religioznosti. Deborah Kelemen (2004) je na podlagi svojih preučevanj oblikovala idejo, da smo kot otroci „intuitivni teisti“, saj imamo močno nagnjenje, da svet razumemo kot namensko urejen. Spet drugi so na podlagi tovrstnih raziskav odkrivali, da otroci predpostavljajo vsevednega stvarnika (Barret 2007a). Da povzamem: najplivnejši kognitivni znanstveniki religije religijo razumejo predvsem kot »nabor konceptualnih aparatov, ki posameznikom pomagajo procesirati informacije iz okolja« (Vásquez 2011: 186).

Kognitivna znanost religije je tako na različnih področjih pokazala, da je religija zasidrana v običajnih oblikah kognicije. Karkoli si mislimo o njeni konceptualizacije telesa, gre vendarle poudariti, da KZR bistveno prispeva k razumevanju religije kot medkulturnega pojava, ki kljub bogati pestrosti manifestacij stoji na enakih (kognitivnih) temeljih.

3 Kaj pa telo?

Kljub temu v prispevku želimo kognitivistične pristope ovrednotiti s specifičnega zornega kota. Pretresti želimo opredelitev telesa v KZR, tj. razumeti KZR kot poskus materializacije telesa v preučevanju religije. Na tej točki bi veljajo skupaj s kognitivističnimi pristopi obravnavati tudi nevroznanstvene, ki želijo »odkriti nevrobiološke temelje« (Schoejdt in Elk, 2022: 327) tistih kognitivnih mehanizmov, ki porodijo religijo. Paleta tovrstnih pristopov bi lahko povzeli tako: gre za razumevanja religije kot »poskuse [biološkega] telesa, da bi rekonstruiralo realnost v sklopu njegovega nenehnega prilagajanja na okolje« (Fuller 2008: 7). V tem smislu kognitivistični pristopi predstavljajo neposreden izziv, svojevrstno protitež, običajnim družbeno-konstruktivističnim pristopom – tako v smislu preučevanja religije kot tudi v smislu konceptualizacije telesa (prav tam, str. 8; Lawson 2000; White 2018). Fuller, kognitivni znanstvenik, jasno izrazi težavo konstruktivističnih – oziroma postmodernih, kot se sam izrazi – pristopov k preučevanju religije in telesa, ko zapiše: »Na žalost je le malo humanističnih strokovnjakov vključilo znanstvene interpretacije ‚bioloških dejstev‘ v preučevanje človeškega izkustva [...] večina gleda na telo na povsem postmoderen način, po katerem ga v celoti sestavljajo družbeni, ne biološki dejavniki« (Fuller, 2008: 8). V sklopu naporov, da bi raziskovalci religije rematerializirali telo, se zdijo takšni pristopi upravičeno dobrodošli.

A vsakega poudarka telesa, sleherne interpretacije bioloških dejstev, v preučevanju religije ne gre vzeti enakovredno. Da bi ovrednotili kognitivne pristope z vidika konceptualizacije

5. Za ponazoritev MCI vzemimo naslednje primere (Barret 2007a: 4): ‚rjavi pes, ki laja na drugi strani ograje‘ ali ‚rjavi pes na drugi strani ograje, ki laja, in lahko prehaja skozi trde predmete«. Prvi primer je povsem razumljiv, drugi pa že zahteva več kognitivnega napora. Vzemimo potem še naslednji primer: ‚pes, ki prehaja skozi trdne objekte, je narejen iz železa, lahko koti piščance, čas dojema nazaj, lahko bere misli in izgine, kadar se mu zahoče‘. Po Boyerju bi si lažje zapomnili primer drugega psa, in ne prvega, ter niti tretjega. Pri tem pa intuitivnost in neintuitivnost ideje po Boyerju zavisi od naših mentalnih orodij - in ne kulturnih specifik okolja procesiranja informacij.

telesa, se spomnimo, *zakaj* si za slednje sploh prizadevamo. Čemu materializirati telo v preučevanju religije? Saj sleherna teorija religije predpostavlja določeno konceptualizacijo telesa, opredelimo dva tesno povezana razloga, zakaj si materializacije – ali subjektivizacije – telesa želimo v našem primeru: prvič, želimo zaobiti moderno redukcijo religije na idejne razsežnosti, tj. past redukcije religije na verovanje; in drugič, na podlagi sodobnih znanstvenih preučevanj utelešenosti si prizadevamo telo materializirati tako, da ne bi tvorilo le izvršilnega aparata *dejansko* religioznega – prepričanj ali verovanj. Glede na to, da sta kognitivna znanost – ter zlasti nevroznanost – osredotočeni na preučevanje možganov ter kognitivnega aparata, hitro ugotovimo, da se osredotočata na *stvarno*, biološko telo. A težava, ki je najbolj izrazita pri kognitivni znanosti, leži v definiranju religije oziroma njenem nedefiniranju. Kajti če logika argumenta, ki mu želimo slediti, veleva, da naj premislimo opredelitev religije s pomočjo boljše konceptualizacije telesa, da bi njeno uporabnost preučili v empiričnem raziskovanju, kognitivna znanost sledi drugačni logiki: obdržimo zdravorazumsko in običajno znanstveno definicijo religije (to, za katero pravimo, da je modernistično obremenjena) da bi jo uporabili pri preučevanju vloge telesa v religiji.⁶

Takšnega pristopa KZR ne skriva, temveč je eden izmed njenih temeljev (Barret 2000: 29; 2007a: 1; White 2018: 37–38). KZR namreč zagovarja pristop k preučevanju religije ‚od spodaj navzgor‘. To pomeni, da pojavom ne vsiljujejo vnaprej danih teoretskih konstrukcij religije, ‚temveč k ‚religiji‘ pristopijo na nesistematičen način, saj najprej identificirajo človeške misli in delovanje, ki bi jih lahko razumeli kot ‚religijske‘, nato pa poskušajo pojasniti, zakaj se ti vzorci pojavijo v različnih kulturah« (Barret, 2007a: 2). A vendarle KZR mora na nek način ločiti med potencialno religijskimi in potencialno nereligijskimi pojavi. Natančno branje, kako KZR opisuje ‚religijsko‘, nam hitro ponudi odgovor, kako KZR vendarle razume religijo. Barret (2000: 32) v opisu temeljev KZR zapiše, da »religije niso le nabor skupnih konceptov, temveč vključujejo tudi delovanje kot *odziv* na te koncepte«. Zgoraj smo že povzeli Lawsonov opis KZR, kjer zapiše, da se KZR ukvarja tudi z delovanjem, ki je *posledica* religijskih *idej*. Barret je nekje drugje pisal (2007a: 7–8) o tem, da »kognitivna znanost ponuja [...] delovno definicijo boga«, za katerega pravi, da je »neintuitivni agent, ki spodbuja delovanje – v kolikor se v njegov obstoj verjame«, kar zlasti lahko počnejo otroci, katerih kognitivni aparat jih naredi za ‚rojene vernike‘. Glede na to, da KZR ne želi postavljati definicije religije, je njihov nabor potencialno religijskih elementov nenavadno blizu ustaljenim, tylorističnim opredelitvam religije, ki religijo razumejo kot verovanje v nadnaravna bitja (npr. Kapogiannis in dr. 2009).⁷

---

6. Da se razume: ne gre le za težave nevrokognitivne znanosti, temveč za občé religioške poskuse, da bi vključili telo v preučevanje religije (npr. Nikkel, 2019). Na primer, finski religilog Matti Kampinen v prispevku, posvečenem konceptu telesa v religilogiji, ločuje med tremi oblikami t. i. religijskega telesa (2011: 207, poudarki dodani): religijsko telo je telo, ki bodisi »*ima* religijska prepričanja in želje ‚za volanom‘«, bodisi »deluje na podlagi pravil religijske organizacije« bodisi »mu drugi akterji pripisujejo religijski pomen in je obravnavano na podlagi teh religijskih pomenov«. Ta kategorizacija odlično povzame dominantno telesno konceptualizacijo v religilogiji, ki (religijsko) telo sicer vzame kot zanimiv predmet preučevanja, a ga razume le kot *medij*, kot posrednik dejansko religijskega – verovanj. Tako tudi sam sklene svoje misli: »Da povzamem, religijska telesa v opisanih treh smislih so središnji predmet preučevanja religilogije« (prav tam).

7. Kritika (ne)definiranja religije v kognitivni znanosti ni nova – niti ni edina. Za pregled preostalih kritik gl. McCauley, 2008.

A KZR vendarle konceptualizira telo, četudi hkrati ostaja zavezana evropocentričnim ter ‚protestantskim‘ opredelitvam religije. Kakšno vlogo ima torej telo? Sledeč kognitivni znanosti (in sorodni nevroznanosti) lahko rečemo, da je religija naravni (četudi stranski) produkt delovanja naših možganov: »Verovanje v bogove izhaja iz naravnega delovanja povsem običajnih mentalnih orodij, ki delujejo skupaj z naravnimi in družbenimi konteksti« (Barret 2004: 21). Telo, njegova biologija, je v tem smislu substrat, ki porodi religijo – njene ključne razsežnosti, tj. ideje in verovanje. A subjektivizacija telesa se tu ustavi – religija je pač stranski produkt danega evolucionističnega razvoja možganov, torej človeškega telesa. Obenem pa je telo, kot smo videli že zgoraj, performativno orodje teh istih religijskih prepričanj.⁸ Raziskovalni aparat prevladujočih teorij kognitivne znanosti religije tako vodijo tiste teoretske predpostavke, katerim želimo z rematerializacijo preučevanja religije ter zlasti z materialistično konceptualizacijo telesa ubežati.

4 Zaključek

Ni dovolj, da se telesu posvečamo v preučevanju religije. V kolikor tega ne bomo storili na podlagi temeljitejših epistemoloških prelomov, bomo sicer opazili kakšne zanimivosti, ki jih poprej ne bi, a religije zatorej ne bomo nič bolje razumeli. Prepričani smo, da mora sociologija – ter obče družboslovje – primerno konceptualizirati telo ne kot objekt, temveč kot (so)subjekt religije ter preostalih družbenih pojavov, ki jih preučujemo. V prispevku smo prikazali, da kognitivna znanost v glavnem telesa ne razume kot konstitutivnega dela religije, saj (nenamerno) pristaja na zastarele, krščansko-centrične teorije religije. Te trdijo, da je religija stvar verovanja, šele nato pa tudi delovanja. Če želimo primerno sociološko konceptualizirati telo, vrstnega reda vzročnosti ne gre obrniti, temveč poskušati razumeti, da so religijske ideje in religijsko početje ko-konstitutivne razsežnosti istega pojava. To presekane z implicitnim kartezijanskim subjektom bi nam omogočilo, da religijskega početja ne bi razumeli zgolj kot izraza predhodnih religijskih idej, temveč, mdr. kot konstitutivni del prav teh idej. S pomočjo znanosti in sociologije utelešenosti⁹ bi tako sledili principu t. i. utelešenega konstruktivizma (Meloni 2015: 136; podobno tudi Vásquez 2011: 21– 210), ki se osredotoča na ko-konstitutivnost delovanja (obredja) in mišljenja (verovanja) družbenega pojava religije.

-
8. V ozadju pričujočega, nujno poenostavljenega prikaza, stojijo velike teorije o spoznavanju in znanju, ki bi jih lahko v grobem označili za teorije reprezentacije. Te teorije spoznavanja so, tudi na področju raziskovanja religije, prišle pod izrazito kritiko konkurenčne teorije znanja in spoznavanja, ki bi jim lahko rekli teorije utelešenosti. Za natančnejši pregled njunih razlik na področju konceptualizacije religije gl. Vásquez, (2011: 173–210).
  9. Formatu primerno se v prispevku ne moremo primerno posvetiti alternativnim konceptualizacijam telesa v sodobnem znanstvenem preučevanju religije, ki izhajajo iz načel utelešenosti človeške kognicije in delovanja. Takšne raziskave (npr. Soliman in dr. 2015; Jones 2020; Van Cappellen in dr. 2021a/2021b; tudi Barsalou in dr. 2005) kažejo, da ima telo – sociološko rečeno tehnike telesa - konstitutivno vlogo pri oblikovanju prepričanj, kar pod vprašaj postavlja sekundarnost religijskih ritualov kot golih izrazov ‚dejansko‘ religijskega.

Literatura

- Barret, Justin (2000): Exploring the natural foundations of religion. *Trends in the Cognitive Sciences*, 4(1): 29–34.
- Barret, Justin (2004): *Why Would Anyone Believe in God?* New York: Rowman & Littlefield.
- Barret, Justin (2007a): Cognitive Science of Religion: What is it and why is it? *Religion Compass* 1: 1–22.
- Barret, Justin (2007b): Is the Spell Really Broken? Bio-psychological explanations of religion and theistic belief. *Theology and Science*, 5(1): 57–72.
- Barsalou, Lawrence, Barbey, Aron, Simmons, Kyle in Santos, Ava (2005): Embodiment in Religious Knowledge. *Journal of Cognition and Culture* 5(1–2): 14–57.
- Boyer, Pascal (2001): *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. New York: Basic Books.
- Denner, Daniel (2008): Religion: Bound to Believe? *Nature*, 455: 1038–1039.
- Fitzgerald, Timothy (2000): *The Ideology of Religious Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Fuller, Robert (2008): *Spirituality in the Flesh: Bodily Sources of Religious Experience*. Oxford: Oxford University Press.
- Geertz, Armin (2016): Cognitive Science of Religion. V Michael Stausberg in Steven Engler (ur.): *The Oxford Handbook of the Study of Religion*: 97–111. Oxford: Oxford University Press.
- Hazard, Sonia (2013): The Material Turn in the Study of Religion. *Religion and Society*, 4: 58–78.
- Jones, James (2020): How ritual might create religion: a neuropsychological exploration. *Archive for the Psychology of Religion*, 00(0): 1–17.
- Kamppinen, Matti (2011): The Concept of Body in Religious Studies. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 23: 206–215.
- Kapogiannis, Dimitrios, Barbey, Aron, Su, Michael, Zamboni, Giovanna, Krueger, Frank in Graframm, Jorda (2009): Cognitive and neural foundations of religious belief. *PNAS* 106(12): 4876–4881.
- Kelemen, Deborah (2004): Are Children 'Intuitive Theists'? Reasoning about Purpose and Design in Nature. *Psychological Science*, 15(5): 295–301.
- Lawson, Thomas (2000): Towards a Cognitive Science of Religion? *Numen*, 47: 338–349.
- McCauley, Robert (2008): Common Criticism of the Cognitive Science of Religion – Answered. *Bulletin CSSR* 37(4): 112–115.
- Mellor, Philip in Shilling, Chris (1997): *Re-forming the Body: Religion, Community and Modernity*. London: SAGE Publications.
- Nikkel, David (2019): A Theory of Embodied Nature of Religion. *The Journal of Religion*, 99: 137–172.
- Orsi, Robert (2016): *History and Presence*. Harvard: Belknap Press.
- Schjoedt, Uffe in van Elk, Michiel (2022): Neuroscience of Religion. *Čaka na objavo*. Dostopno prek: https://www.academia.edu/40786475/Neuroscience_of_Religion_Review
- Sharpe, Eric (1986): *Comparative Religion: A History*. London: Duckworth.
- Soliman, Tamer, Johnson, Kathryn in Song, Hyunjin (2015): It's not 'All in your Head': Understanding Religion From an Embodied Cognition Perspective. *Perspectives on Psychological Science*: 852–864.
- Thurrow, Joshua (2013): Does Cognitive Science show Belief in God to be Irrational? The Epistemic Consequences of the Cognitive science of Religion. *International Journal for Philosophy of Religion*, 74: 77–98.

- Van Cappellen, Patty in Edwards, Megan (2021a): The Embodiment of Worship: Relations Among Postural, Psychological and Psychological Aspects of Religious Practice. *Journal of the Cognitive Science of Religion*, 6(1–2), 1–36.
- Van Cappellen, Patty, Cassidy, Stephanie in Zhang, Ruixi (2021b): Religion as an Embodied Practice. Documenting the Various Forms, Meanings, and Associated Experience of Christian Prayer Postures. *Psychology of Religion and Spirituality*. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1037/rel0000412>
- Vásquez, Manuel (2011): *More than Belief*. Oxford: Oxford University Press.
- White, Claire (2018): What Does the Cognitive Science of Religion Explain? V Hans van Eyghen, Rik Peels in Gijsbert van den Brink (ur.): *New Developments in the Cognitive Science*: 35–49. New York: Springer.

IGOR BAHOVEC

Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani

RELIGIJA IN EVROPSKE INTEGRACIJE: OD ROBERTA SCHUMANA DO PAPEŽA FRANČIŠKA

Povzetek: Schumanova deklaracija predstavljena 9. maja 1950 je ključni korak v razvoju evropskih povezav in Evropske unije. V prispevku obravnavamo vprašanje odnosa med religijo in politiko glede evropskih integracij v delovanju ustanovnih očetov EU, zlasti Roberta Schumana, pa tudi de Gasperija in Adenauerja. Schuman je bil globoko veren kristjan, vendar se je potrebno vprašati, kakšno je njegovo razumevanje odnosa krščanstva in politike, saj je radikalno drugačno od vsakega povezovanja krščanstva in političnih religij. Prispevek sklenemo z razmislekom o odnosu med evropskimi integracijami, demokracijo in religijo. Schumanovo vizijo in delovanje soočimo s prizadevanji papeža Frančiška, ki je glede Evrope imel več odmevnih govorov, tudi v evropskem parlamentu. Kratko naslovimo tudi vprašanje islama, demokracije in Evrope.

Ključne besede: Robert Schuman, ustanovni očetje, krščanstvo, demokracija, papež Frančišek, Evropska unija.

Schumanova deklaracija predstavljena dne 9. maja 1950 je ključni korak v razvoju evropskih integracij, ki so privedle do Evropske unije. Tri minute, potrebne za branje deklaracije, so radikalno spremenile politični razvoj Evrope. V kriznih časih je dobro poživiti spomin na vizijo in delovanje ustanovnih očetov evropskega združevanja. Vizija je lahko navdih in referenčna točka pri soočenju z izzivi sedanjosti.

O razvoju Evrope utemeljeni na enakovrednem povezovanju evropskih držav so pred in po drugi svetovni vojni razmišljali misleci in politiki različnih političnih in idejnih usmeritev (Ferruta 2001)¹. Churchill (2001) je denimo leta 1946 menil, da bi lahko Evropa v prihodnje živela »v miru, varnosti in svobodi« le, če oblikuje neke vrste združene države Evrope. Prvi korak »mora biti sodelovanje med Francijo in Nemčijo«, s čimer bi Francija spet »pridobila moralno vodstvo Evrope.«

Vendar, nekaj je pisati in objavljati razprave, govore in deklaracije, drugo pa je oblikovati konkreten politični načrt, prevzeti odgovornost in voditi daljši družbeni proces. To je naredil francoski zunanji minister Robert Schuman. Schuman (2003: 100-105) se je zavedal tveganja – zato o pripravi in vsebini ni vnaprej vedela niti večina vlade niti parlament niti javnost: francoska vlada je načrt »sprejela v petih dneh«. Zanj je tik pred sprejetjem prejel soglasje

---

1. V Evropsko antologijo je Ugo Ferruta (2001) poleg Schumana med drugim vključil besedila oziroma govore Federal Union (1940), italijanskih antifašistov Altiera Spinellija in Ernesta Rossija, avtorjev Ventotenskega manifesta (1941), Luigija Einaudija (1947), predsednika povojne Italije, akterjev Haškega kongresa (1948), nizozemskega člana Zveze evropskih federalistov Hendrika Brugmansa, Jeana Monneta (1952-55), Konrada Adenauerja (1952) in papeža Pija XII (1953). Fountain (2017: 60-61) posebej omenja tudi lorda Actona, Alberta Einsteina, Arnolda Toynbeeja in Panevropsko gibanje.

nemškega kanclerja Adenauerja. Predlogu so mnogi nasprotovali: v Franciji so bili proti tako komunisti kot pristaši De Gaulla (Fountain 2017: 44; 63). Vseeno je uspel.

Po analizah Krijtenburgove (2012), Fountaina (2017) in Dominga (2020) gre sklepati, da je temeljna ideja načrta Schumanova, pri oblikovanju besedila pa je imel odločilno vlogo v pripravljalni skupini Jean Monnet. Za uspeh pa so zaslužni mnogi, ki so mislili in delovali v isto smer, najprej vsi ustanovni očetje Evrope.

Glede na pomen tedanjih dogajanj preseneča, da o ustanovnih očetih danes v Evropi mnogi ne vedo skoraj nič. Daleč smo od tega, da bi bil spomin na njihovo vizijo in delovanje integralni del izobraževanja.

Schuman je o neke vrste francosko-nemški spravi kot pogoju trajnemu miru v Evropi razmišljal že pred in med 2. svetovno vojno (Audisio in Chiara 2013: 19-20). Vprašanje pa je bilo, kako sprožiti proces. Zanimivo, vir procesa je postalo sporno vprašanje glede proizvodnje premoga in jekla v stičšču Francije, Nemčije, Luksemburga in Belgije. Schumanov načrt je predvidel ustanovitev skupne naddržavne visoke oblasti nad proizvodnjo, s čimer bi izboljšali gospodarski razvoj vseh članic povezave in hkrati preprečili, da bi v prihodnje prišlo med njimi do vojne (Schuman 2003: 99-102). Dejansko je šlo za več: Schuman je ekonomijo in politiko »uporabil« kot pot za spravo med narodi, najprej med zmagovalcem Francijo in poraženo Nemčijo. Pomislimo, to je bilo pet let po koncu velike vojne!

Schumanova delovanje za Evropo je nemogoče ločiti od njega osebno in okolja, v katerem je živel. Bil je človek meje, a meje je videl kot priložnost srečanja, povezanosti in dialoga. Bil je velik patriot, hkrati pa je bil zoper vsak nacionalizem. Pričeval in prizadeval si je za razvoj »dvojnega patriotizma«: imeti hkrati dve domovini, denimo francosko in evropsko.

Podobno so delovali drugi ustanovni očetje Evrope, zlasti de Gasperi in Adenauer (Audisio in Chiara 2013). K temu je pripomoglo njihovo podobno razumevanje krščanstva. Po eni strani so zavračali desničarstvo in nacionalizem, po drugi so bili proti internacionalizmu (npr. internacionalizmu komunizma). Omenimo, da je de Gasperi imel težave, ko je nasprotoval iniciativi po povezavi italijanske Cerkve in desničarske stranke (ibid. 127). Nacionalno državo so videli kot anahronizem, naddržavno povezanost pa kot način politične prihodnosti v katerem je prostor za povezanost v skupnem in ohranjanje enkratnosti različnih držav.

Schuman je imel izjemen uvid v kulturo in zgodovino držav in narodov. Njegova predstavitev odnosa Francije, Nemčije in Anglije do evropskih povezav v knjigi *Za Evropo* (Schuman 2003: 15-24; 51-77) presega tedanji čas. Njegova pronicljivost glede Anglije pojasni veliko vidikov, ki so desetletja kasneje vodila k brexitu.

Omenjeni ustanovni očetje so navdih za politično delovanje črpali tudi v krščanstvu. Poglejmo na nekaj vidikov.

1) Zgodovinsko izkušnjo krščanstva v Evropi so imeli za referenčno točko evropskih povezav. Krščanstvo je na eni strani povezovalo narode Evrope, na drugi pa ohranjalo in ustvarjalo narodno različne kulture (povezanost kot edinost v različnosti).

2) Vidik skupnostnih vezi med ljudmi, narodi, državami: skupnost v njihovem pomenu ni izključujoča kolektivnost (ideoloških kolektivizmov od nacionalizmov do fašizma, nacizma in komunizma) niti ni skupnost, ki je usmerjena vase. Pristnost skupnosti se izraža kot sodelovanje in solidarnost navznoter in navzven. Schumanu poudarja tudi odgovornost Evrope do Afrike.

3) Povezanost krščanstva in politike se kaže pri razumevanju človeka, demokracije in identitete političnih skupnosti. Schuman (ibid. 38-45) temelje sodobnih demokracij prej

kot v antičnem grškem svetu (demokracija je vključevala le svobodne ljudi) prepoznava v krščanstvu: vsak človek je poklican, da »uresniči dostojanstvo človekove osebe« (npr. v svobodi in spoštovanju pravic ter v bratski ljubezni do drugih ljudi). »Nikoli pred Kristusom niso bile izražene podobne ideje«. Enakost ljudi ne utemeljuje na racionalni ideji ampak na pripadanju različnim skupnostim. Zgodovina kaže, da so bila potrebna stoletja za uresničitev te temeljne ideje. V teh stoletjih so bile tudi v krščanstvu mnoge stranpoti.

4) Zdi se, da so ustanovni očetje sledili usmeritvam družbenega učenja (rimskokatoliške) Cerkve. Temeljni poudarki so dostojanstvo človeka, solidarnost, skupno dobro, subsidiarnost. Nekateri teh poudarkov so postali del pravnih vidikov EU (npr. solidarnost in subsidiarnost), drugi ne.

5) Schuman je vedno zagovarjal demokracijo, čeprav je izkusil tako njeno moč kot omejitve in šibkosti. Demokracijo je tesno povezoval s krščanstvom, npr.: »skupaj z Bergsonom sklepam, demokracija je evangeljske narave, saj je njeno gibalno ljubezen« (Schuman 2003: 45). Meni, da »bi bila protikrščanska demokracija le parodija (karikatura), ki bi padla ali v tiranijo ali v anarhijo«. ² Danes so nekatera teh stališč vprašljiva. Vendar je treba priznati, razvoj sodobne demokracije poudarja individualizem a nima »vzvodov« za primeren odgovor na kulturo indiferentnosti (vseenosti za drugega). Poudarjanje svobode »od« vodi k fragmentaciji in družbi tveganja – zato ne preseneča, da nekateri iščejo trdnost v nasprotnih usmeritvah: poenotenju vse do fundamentalizma (desnega in levega). Koliko je to povezano z odsotnostjo razmisleka o povezanosti demokracije in ljubezni, je odprto vprašanje, ki presega okvir tega prispevka.

6) Za Schumana je eno ključnih vprašanj evropskih povezav vidik odnosa med družbenimi institucijami in duhom. »Nikakor ni mogoče prevečkrat poudariti, da evropske enotnosti ne bodo ustvarile edino in predvsem evropske institucije: ustanovitvi teh bo sledila poti duha« (ibid. 39). Po prvem desetletju obstoja evropskih institucij (Skupnost za premost in jeklo, Euratom in svobodni trg s svobodnim pretokom blaga, kapitala in ljudi) je zapisal: institucije »globoko in nepovratno spreminjajo odnose med pridruženimi državami«. Države vse bolj postajajo deli nove celote. Vendar taka »celota ne bo mogla in ne bo smela biti le gospodarski in tehnični podvig. Potrebna ji bo duša, zavest o zgodovinskih sorodnostih ter sedanjih in prihodnih odgovornostih, politična volja za služenje istemu človeškemu idealu« (ibid. 50). Države se povezujejo, če imajo zavest o nečem skupnem, nujen del tega je spomin: spomin na skupno pot, ki potrebuje »spravo src in duš«, spravo duha (Perkins 2004: 108).

Podobno kot je Schumanu poudarjal pomen duha je Monnet poudarjal pomen kulture. Mnogi njuni nasledniki niso ubrali enake smeri: Evropa je gradila institucije. Izmed voditeljev Evropske komisije sta bila na vidik »duše Evrope« pozorna francoski socialist Jacques Delors (Fountain 2013: 90-93) in italijanski demokristjan Romano Prodi (2002). Vendar sta menila, da to vprašanje ostaja neodgovorjeno.

Menimo, da temeljni problem ni toliko v tem, da smo Evropejci v tem procesu zastali, ampak ta, da tega vprašanja praktično ne naslovimo. S tem prezremo sporočilo ustanovnih očetov in mnogih drugih. Pomenljiv je razmislek Vaclava Havla (1998: 18-20), ki je izkusil osvoboditev od komunizma, a je bil prepričan, da Evropa po demokratični revoluciji potrebuje revolucijo duha. Menil je, da zaradi odsotnosti pravega duha poskusi reševanja ključnih problemov zahodnega sveta ostajajo na pol poti.

---

2. Prevod združuje rešitvi slovenskega in angleškega prevoda (Schuman 2010).

Nekateri menijo, da je vprašanju duše Evrope treba nameniti več pozornosti. Strinjamo se s Prodijevu (2002) ugotovitvijo, da odgovora ni pričakovati od enega misleca ali enega pogleda na svet, ampak v komunikaciji različnih akterjev. Dialog in srečanje sta dva od poudarkov papeža Frančiška (2016; 2017), ki je imel o Evropi več govorov, od evropskega parlamenta do konference Ponovno premisliti Evropo. Evropa potrebuje »transfuzijo spomina« na izkušnje srečevanja narodov v preteklosti. Pot je dialog, zavest o dostojanstvu vseh ljudi in posebna pozornost do ubogih – ne le, da se jim pomaga, ampak se jim tudi prisluhne in sprejme kot družbene akterje. To nagovarja ljudi različnih pogledov in vere.

Bauman (2017: 164-167) je denimo v njegovi drži prepoznava upanje za Evropo. Zanimivo, nagovorili so ga skoraj isti poudarki, ki jih je papež Frančišek (2017) kasneje predstavil kot ključne točke ponovnega razmisleka o Evropi: občutek za stisko človeka in družbe, vključevanje vseh in vsakogar, »prostor solidarnosti«, pot dialoga (tudi kot pot ustvarjanja novega), obljuba miru. Glede na spoznanja Baumana o tekoči družbi, fragmentaciji in negotovosti sta pomembna tudi poudarka papeža glede osebe in skupnosti (povezanost, skupna zgodovina in kultura) ter tema duše Evrope.

Zdi se, da je vizija ustanovnih očetov Evropskega povezovanja povezana s takim krščanstvom, ki si ne prizadeva za privilegije ampak iz krščanstva izrazi vsebine dobre za vse ljudi in družbo. Ni vsako krščanstvo tako. Temeljno vprašanje je torej kakšno krščanstvo in širše kakšna religija. Duh skupne izjave o bratstvu papeža Frančiška in velikega imama kairske univerze Al Azhar Ahmada Al Tayeba kaže, da so religije lahko pozitiven akter demokracije (Frančišek 2020). Seveda ob pogoju, da v njih prevladuje odprtost za dialog in bratstvo. To velja tudi širše. V taki družbi je pomemben vsak, elita pa ni le družbeno odgovorna ampak tudi prisluhne vsem, zlasti obrobim in ubogim. Pomoč ubogim je potrebna, a ni dovolj; potrebna je spodbujati dejavno vključenost v družbo in razvoj samostojnosti.

Zastaviti si je treba tudi vprašanje kakšno demokracijo in kakšno povezanost Evrope želimo. Odkrit družbeni dialog o teh vprašanjih je več kot potreben, sicer bodo o tem odločali tisti, ki imajo ekonomsko, idejno ali politično moč in bo od demokracije ostajala le formalnost izbor med konkurenčnimi elitami. Menimo, da je čas, da glede svobode preidemo iz »svobode od« in »svobode za« k »svobodi z«, to je v dialoško pot, kjer je prostor za dejaven prispevek vseh.

Literatura

- Audisio, Giuseppe in Alberto Chiara (2013 [orig. 1999]): Utemeljitelji združene Evrope. Ljubljana: Salve.
- Bahovec, Igor (2017): Robert Schuman in Evropa: delovanje iz vizije. V J. Fountain. Globoko ukoreninjen. Evropska vizija Roberta Schumana: 177-195. Ljubljana: Družina.
- Bauman, Zygmunt (2017): Retrotopia. Cambridge: Polity.
- Churchill, Winston (2001 [1946]): Znova moramo ustvariti evropsko družino (1946). V U. Ferruta (ur.): Evropska antologija: 89-91. Gorica: Laboratorio Europeo, Združenje za politično kulturo.
- Domingo, Rafael (2020): Robert Schuman and the process of European integration. V R. Domingo in J. Witte Jr. (ur.): Christianity and Global Law: 178-193. London: Routledge. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/340381442_Robert_Schuman_and_the_process_of_European_integration (20. 7. 2022)
- Ferruta, Ugo (ur.) (2001): Evropska antologija. Gorica: Laboratorio Europeo, Združenje za politično kulturo.
- Fountain, Jeff (2017): Globoko ukoreninjen. Evropska vizija Roberta Schumana. Ljubljana, Družina.

- Frančišek, papež (2016): Narod, ki ga je treba zgraditi : razmišljanja papeža Frančiška o pripadnosti narodu in državi. Ljubljana: Družina.
- Frančišek, papež (2017): Address of His Holiness Pope Francis to the Commission of the Bishops' Conferences of the European Community [Govor na konferenci (Re)Thinking Europe – a Christian Contribution to the Future of the European Project]. 28 October 2017. Dostopno prek: https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2017/october/documents/papa-francesco_20171028_conferenza-comece.html (20.1.2022)
- Frančišek, papež (2020): Vsi smo bratje, Fratelli tutti : o bratstvu in družbenem prijateljstvu. Ljubljana: Družina.
- Havel, Václav (1998): Vera v svetu. Ampak, dodatek Nove revije (199/200): 18–21.
- Krijtenburg, Margriet (2012): Schuman's Europe: His Frame of Reference. Leiden: Leiden University.
- Perkins, Mary Ann (2004): Christendom and European Identity. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Prodi, Romano (2002 [1999]): Moja Evropa. Beograd: BMG.
- Schuman, Robert (2003 [1963]): Za Evropo. Celje: Mohorjeva družba.
- Schuman, Robert (2010): For Europe. Paris: Nagel.

MACA JOGAN

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

»STRUKTURNA GREŠNOST« SOCIALIZMA IN KATOLIŠKA CERKEV V 3. TISOČLETJU

Povzetek: Predmet obravnave je enciklika papeža Janeza Pavla II. *Centesimus annus*, ki je nastala ob stoletnici znamenite okrožnice *Rerum novarum* (1891), da bi družbeni nauk Katoliške cerkve, ki ga je celovito oblikoval papež Leon XIII. pred koncem 19. stoletja, prilagodila spremenjenim družbenim razmeram konec 20. stoletja, ter tako usposobila Cerkev za učinkovito odpravljanje negativnih posledic sekularizacije, za uresničevanje moralne obnove z rekatolizacijo in za vzpostavljanje »demokratskega ideala« zlasti v postsocialističnih družbah (žrtvah »komunističnega totalitarizma«). Na podlagi ocene stanja v tem tipu družb (nemoralne, duhovno prazne, brez vrednot, odtujen človek, nesvoboda) in na izhodiščih RN je v CA orisana edino sprejemljiva pot k »pravemu napredku« s svobodno Cerkvijo kot varuhinjo privatne lastnine, človekovih pravic, svetosti življenja, dostojanstva človeka in podpornico države, ki deluje v območju kulture; v središču vsake kulture pa je odnos do Boga. CA je eden od glavnih virov strategije za delovanje KC na Slovenskem v 21. stoletju.

Gljučne besede: ateizem, katoliška cerkev, dostojanstvo človeka, (ne)moralna, rekatolizacija, socializem/komunizem.

1 Uvod

Katoliška cerkev (KC) si kot tradicionalna večdimenzionalna integrativna institucija kljub mnogim spremembam tudi na začetku 3. tisočletja zasluži vso spoznavno pozornost, saj deluje kot (so)producentka pomenskega ovoja, vira urejevalnih pravil za obvladovanje vsega (zemskega) človeškega delovanja. Centralistično vodena KC že od sredine 19. stoletja zavrača socialistične/komunistične ideje; označuje jih kot »blodna načela«, ki so omogočila prevlado »zmotnega« reševanja delavskega/socialnega vprašanja v socializmu; ta pa predstavlja najhujšo nevarnost za človeštvo, ker z ateizmom postavlja človeka na mesto Boga.

Teoretični temelj za boj zoper to novodobno »kugo« je postavil papež Leon XIII. z encliko *Rerum novarum* 1891 (RN). Ob stoletnici te proaktivno naravnane okrožnice, ki velja kot »Magna Charta socialnega reda«, je papež Janez Pavel II. (JP II.) pripravil okrožnico *Centesimus annus* (1991, CA); ta naj bi na podlagi uvida v »zlo rešitve« s socializmom v 20. stoletju¹ in ob upoštevanju splošnih (modernizacijskih) sprememb predstavljala sedanjim družbenim razmeram prilagojen (»neideološki«) družbeni nauk Cerkev (DNC), po katerem naj bi se uravnaval družbeni razvoj v 3. tisočletju. Zaradi izjemno omejenega prostora so v prispevku predstavljene le nekatere ključne značilnosti sodobnega DNC po tej encikliki.

1. Na negativne posledice uresničevanja socialističnega modela družbene ureditve je opozarjal že Leon XIII. v RN, Pij XI. pa je v encikliki *Divini redemptoris* (1937: 74) izrazil prepričanje, da so vsi brezbožni človeški »produkti« (od posameznih oseb do držav) lečasni in nimajo zagotovljene trajnosti.

2 Na pravo pot z Jezusom Kristusom!

Podobno kot konec 19. je stanje ob koncu 20. stoletja spodbudilo papeža JP II., da pripravi celovito strategijo za zdravljenje sodobnih (»odtujenih« in »nemoralnih«) družb, za odpravljanje negativnih posledic različnih vrst modernizma in sekularizacije. Dolžnost za njeno uresničevanje je papež kot neodložljivo nalogo naložil v prvi vrsti vsem pastirjem Cerkve, ki jih je bilo treba ustrezno »oborožiti« z vseobsegajočim DNC, ki spada na področje moralne teologije.

Zato se je Janez Pavel II. (JP II.) pri analizi »nekaterih dogodkov iz najnovejše zgodovine«, ki naj usmerja prihodnje pastoralno delovanje, čvrsto naslonil na okrožnico RN². Navdih za CA je JP II. – tako kot Leon XIII. – našel v evangelijskem sporočilu, zakladu, ki »vsebuje že davno sprejeto ‚staro‘ in dovoljuje tolmačiti ‚novo‘, v katerem se dovršuje življenje Cerkve in sveta« (3). In v tem poteku življenja ima trajno veljavo Jezusova trditev: »Jaz sem pot in resnica in življenje; nihče ne pride k Očetu razen po meni« (Janez 14, 6), ki je hkrati izhodišče in cilj pojasnjevanja življenja človeka in družbe v okrožnici CA. Po navodilih te okrožnice bo KC tudi v prihodnje razumela človekovo pot kot svojo, po kateri pa ne hodi sama, temveč z »Jezusom Kristusom, svojim Gospodom. On je pot človeka napravil za svojo in hodi z vsemi ljudmi, čeprav se tega prenekateri ne zavedajo, /.../ /On pa/ je bil isti včeraj, kakor je danes in bo na veke (62).

3 Človek, Bog in morala

Kot temelj za ustrezen vpogled v moderno družbo je JP II. predstavil pomembne značilnosti razlag Leona XIII. v RN,³ med njimi najprej skupek tistih, ki zadevajo razmerje med delom in kapitalom, ter o odnosu med državo in državljani, ki je z vključeno kritiko socializma in kapitalizma še vedno spodbudna tudi »za današnji čas«; v »najnovejšem« času pa je postala še bolj pomembna »pravica do svobodnega spolnjevanja verskih dolžnosti« (9), ki »temelji v božjih zapovedih.«

Prežet s spoznanji o izjemnih lastnostih RN, in ob priznanju daljnovidnosti papeža Leona XIII., ki je presenetljivo točno napovedal »negativne posledice družbenega reda, kakor ga je predložil socializem« (12), je JP II. v svoji okrožnici v 2. poglavju (»Na poti današnjemu ‚novemu‘«) predstavil »novo«, družbene novosti, ki so jih potrdili prevratni dogodki v letih 1989 in 1990.

Prav neustrezno razumevanje človeka je po JP II. glavna napaka socializma, saj gleda posameznika

samo kot predmet in molekulo družbenega organizma; tako naj bi bil blagor posameznika povsem podrejen dogajanjem gospodarsko-družbenega organizma /.../ /ob tem pa izginjal pojem osebe kot samostojnega nosilca moralnega odločanja, na katerem bi se moral graditi družbeni red. Iz tega zgrešenega pojmovanja osebe sledi iznakaženost prava, ki določa prostor za uresničevanje svobode in prav tako ukinitvev zasebne lastnine (13).

V nasprotju s tem skrčenim socialističnim pojmovanjem človeka in družbenega reda pa »pravilna vizija družbe« izhaja le iz krščanskega pojmovanja človeka, ki družbene narave

---

2. V nadaljevanju bodo v oklepaju navedeni le člani v okrožnici CA.

3. V priloženi tabeli so jedrnatno predstavljene glavne trditve DNC na eni in (pripisane) ocene o socialistih oz. socializmu na drugi strani.

človeka ne omejuje le na državo, temveč jo razume kot posledico ustvarjanja v različnih »vmesnih« skupinah (od družine do ekonomskih, socialnih, političnih, kulturnih), ki imajo »lastno samostojnost« znotraj meja skupne blaginje. JP II. poudarja, da je to »subjektiviteta družbe«, ki jo je skupaj s »subjektiviteto posameznika realni socializem uničil«; glavni vzrok za to napačno pojmovanje pa je ateizem, kajti »če človek taji Boga, izgubi nosilen temelj in stopa v nek nepopolni družbeni red, ki ne pozna dostojanstva in odgovornosti človeške osebe« (13). Zamisel o popolnosti, ki nastopa kot preverljiva in resničnosti-bližja predpostavka, v povezavi s pojmovanjem osebe, ki ne more doseči vsega želenega, upravičuje teološko definirano dopolnilo: odrešitev z zveličanjem; vera v to pa je pogoj, da je človek pripoznan kot oseba. Tako je (minljivo) človekovo zemsko bivanje le delček, trenutek, ki mora biti natančno in strogo nadzorovan prav zaradi vpetosti v večnostno eksistenco. Tu pa je – po JP II. – socializem zatajil.

4 Totalitarizem, Cerkev in svoboda

V razčlembi hib (»grehov«) socializma je ena najhujših razredni boj. V sedanjosti je ta boj vreden obsojanja predvsem zaradi tega, ker je opustil »etična in pravna načela« v nenasilnem boju za »pravičnost«; preprosto, ker je nemoralen, saj tudi »nima pred očmi splošne blaginje družbe, temveč izključno koristi neke skupine, ki se postavlja namesto skupnega dobrega, in hoče uničiti vse, kar mu nasprotuje« (14). JP II. označuje tak tip razrednega boja kot izraz doktrine »totalnega boja« (ki sta ga izvajala fašizem in nacizem v mednarodnih razmerjih), posledica pa je totalitarizem⁴ kot sistem; socializem/komunizem kot plod razrednega boja je torej že ab ovo totalitarizem.

Ob skrčenju vzrokov za razredni boj na idejno raven JP II. posebej opozarja na nevarnost v »sodobnem času totalitarizma«, ki se opira na marksistično-leninistično teorijo, država pa ne preprečuje »človeške samovolje«, kar povzroča totalitarizem, ki ga kaže:

zanikanje resnice; če ni presežne resnice, ki naj jo človek posluša, da doseže svojo polno identiteto, potem ni nobenega zanesljivega načela, ki bi zagotavljalo prave medčloveške odnose. Razredni, skupinski in nacionalni interesi jih neizogibno tirajo v medsebojna nasprotja. Če pa ni priznana presežna resnica, potem prevladuje nasilje ... /.../ Korenina modernega totalitarizma tiči torej v zanikanju duhovnega dostojanstva človeka kot vidne podobe nevidnega Boga (44).

Edino zdravilo zoper totalitarizem v sodobnosti nudi Cerkev, kajti »z obrambo svoje svobode Cerkev hkrati brani človeka, ki mora Boga bolj poslušati kakor ljudi« (45). Zaradi pomenske redukcije pojma totalitarizem,⁵ je ta pojem v procesih nove evangelizacije nadvse

4. Totalitarizem je v zadnjih desetletjih (uveljavljanja zgodovinskega revizionizma) postal splošno uporabljeni pojem, ki izvorno temelji na izenačevanju fašizma, nacizma in komunizma, dejansko pa se uporablja kot sopomenka za komunizem/socializem: medtem ko se nacistična grozodejstva minimizira, se v javnem diskurzu napihuje skrajno nasilje v SZ (državi komunizma) in se hkrati generalizira na vse tipe socializma.
5. Takšno krčenje je tudi podlaga za dokument Evropskega parlamenta Resolucija o evropski zavesti in totalitarizmu (2. 4. 2009), katere vsebinsko (ideološko/politično) usmeritev je po desetih letih povzela in jo nekoliko spremenila tudi druga resolucija Pomen evropskega zgodovinskega spomina za prihodnost Evrope (19. 9. 2019). Stranki SDS in NSi se že od prve resolucije naprej trudita, da bi jo DZ RS sprejel in razglasil 23. avgust za »vseevropski dan spomina na žrtve vseh totalitarnih režimov« (Jogan 2019).

uporaben kot krovni pojem za vse zlo, ki se od začetka DNC pripisuje socializmu, komunizmu. V boju zoper sodobni totalitarizem je zato po JP II. enciklika RN vredna vsega spoštovanja, saj je določila pot (15) pravičnih reform (z državo kot zaščitnico »svobodne ekonomije«), pri njihovem (delno državnem) uresničevanju pa je odigralo pomembno vlogo tudi »pravo« delavsko gibanje,⁶ ki mu je kasneje »do neke mere« vladala marksistična ideologija; prav zoper to je nastopala RN (16), »velika enciklika«, ki se je »uprla ideologijam sovraštva in pokazala na pota pravičnosti, po katerih je mogoče premagati nasilje in sovraštvo« (17). Zaradi neupoštevanja »poti pravičnosti« je po JP II. prišlo do mnogih in obsežnih zmot, katerih posledice so se izrazile na družbeno-ekonomskem področju; v jedru je zmotno »pojmovanje človeške svobode, ki zanikuje poslušnost resnici in s tem tudi dolžnosti, da spoštuje človekove pravice« (17).

JP II. je posebej skrbela »razširitev komunističnega totalitarizma na več kot polovico Evrope in širne dele sveta« (19), zato je delovanju Cerkev v osemdesetih letih in zlasti v prevratnih dogodkih leta 1989 (ki jim namenja tretje poglavje v CA) pripisal izredno pomembno vlogo. Bistveno v delovanju KC v »močno ideologiziranem okolju«, v katerem vlada »duhovna praznina«, je tedaj bilo predvsem zavzemanje Cerkev za »obrambo in pospeševanje človekovih pravic«, kajti vsak človek »nosi v sebi božjo podobo in si zato zasluži spoštovanje (22). Po JP II. naj bi k razširjanju zavesti o človekovih pravicah »znaten delež« prispeval⁷ tudi Sveti sedež (21).

Prevratne dogodke 1989 je JP II. ocenil kot uspeh dialoško in evangelijsko navdahnjene močne volje nad nemoralnim nasprotnikom, kar lahko pomeni, da se je boj za prevrat »v določenem smislu« rodil iz molitve, in si ga ni mogoče misliti brez neomajnega zaupanja v Boga, Gospodarja zgodovine, ki drži človekovo srce v svojih rokah (25). Z molitvijo se je po JP II. torej povečeval prostor svobode posameznega človeka, katerega narava je ustvarjena za svobodo; ker pa je bila prej družba organizirana tako, da je bil prostor svobode razdejan, se je počasi razkrajala in končno propadla.

5 Svoboda Cerkev in »pravi napredek«

Odpravljanje sistemskega zla v vzhodno-evropskih družbah je po JP II. pomembno za »celotno človeško družino«, saj predstavlja »izziv človeški svobodi k sodelovanju pri božjem zveličavnem načrtu za svet« (26). Konec 20. stoletja, ko se je pokazalo, da po različnih poskusih »sporazum med marksizmom in krščanstvom« ni možen, čeprav so ga poskušali doseči tudi mnogi verniki, je po JP II. sedanjí čas »primeren premagati vse, kar je bilo v teh poskusih

---

6. Po JP II. je to gibanje, ki se je posvečalo vsakdanjim zadevam delavcev in se srečevalo tudi s krščanskimi prizadevanji, razvilo obsežne sindikalne in prenovitvene dejavnosti »daleč proč od ideološke megle« (16).

7. O tem, kako je Sveti sedež prispeval k uresničevanju ČP žensk, kažejo stališča Vatikana do različnih ukrepov OZN za odpravljanje diskriminacije žensk v svetu. Kot primer lahko upoštevamo njegovo držo na svetovni konferenci ob koncu prvega desetletja za ženske (pod naslovom Enakopravnost, razvoj in mir) v Nairobiju (15.-26. 7. 1985), ko je Sveti sedež nasprotoval stališčem o načrtovanju družine, zlasti tistim členom Nairobijske strategije za izboljšanje položaja žensk do leta 2000 (156-159), ki so zahtevali vzpostavitev celovitih družbenih pogojev za svobodno odločanje (parov in posameznih ljudi) o rojstvih otrok. (Svetska konferenca ... 1985, 22 in 71-72) Takšna usmeritev se z vključitvijo najrazličnejših civilnih iniciativ globalno nadaljuje v 21. stoletju.

nedopustnega,⁸ in nagiba k temu, da znova uveljavi pozitivno vrednost pristne teologije o človeški osvoboditvi« (26) ter da se človeku omogoči oblikovanje vesti, »ki je zavezana samo resnici, tako naravni kakor razodeti« (29).

Pri predstavitvi poti k pravemu napredku, na kateri za boj zoper kapitalistični gospodarski sistem »ne pride v poštev kot alternativni model socialistični sistem, ki dejansko ne predstavlja nič drugega kakor državni kapitalizem« (35), se je JP II. (v obsežnem četrtem poglavju) oprl na RN, v kateri je Leon XIII. zoper takratni socializem »z različnimi dokazi poudarjal naravni značaj pravice do zasebne lastnine«, ki jo je »Cerkev vedno branila do današnjega dne« (30). V duhu posodobljenja je JP II. kritičen tudi do gospodarstev industrijskih držav, ki s spodbujanjem potrošništva prispevajo k uničenju naravnega okolja (37). Še usodnejše kot rušilno poseganje človeka v naravno okolje pa je po JP II. »uničevanje človeškega okolja«, ker se »veliko premalo prizadevamo za ohranitev moralnih pogojev zdrave, humane ekologije« (38). Zato zagovarja odstranjevanje družbenih struktur greha, ker ne usmerjajo ljudi na »pot resnice in dobrega«, ter jih nadomeščati s »pristnejšimi oblikami sožitja«, kar pa zahteva pogum in vztrajnost.

Delovanje struktur v korist »humane ekologije« temelji na družini, natančno se tu misli »na zakonu ustanovljeno družino«, namenjeno »posredovanju življenja«, v kateri človek dobi tudi začetne nauke, kaj »določno pomeni biti oseba, /.../ se začne zavedati svojega dostojanstva in se more pripravljati na soočenje s svojo enkratno in neponovljivo usodo« (39). Da bi se zoperstavili »kulturi smrti«, je treba družino znova »spoštovati kot svetišče življenja« in središče porajanja življenja ter se boriti proti »novim oblikam zatiranja«, splavu in kontroli rojstev,⁹ kar je posledica zanemarjanja nravnosti in verskih razsežnosti (39); za kar mora v »novem kapitalizmu« skrbeti država, ki je odgovorna tudi za to, da se svoboda upošteva v etični in religiozni dimenziji. Da bi bili kristjani dobro seznanjeni s svojimi pravicami in da bi lahko vztrajali pri pojmovanjih, ki jih določata »vera in zdrava pamet«, so v CA tudi navedene vsebine posameznih človekovih pravic, ki naj jih po zlomu komunističnih režimov uresničujejo kristjani, da bi družbe dosegle »demokratični ideal«.

6 Cerkev in človekovo dostojanstvo v 3. tisočletju

V CA se Cerkev kaže kot popolna varuhinja človekovega dostojanstva, ki ga (trajno) bogati z oznanjanjem božjega odrešenja, s posredovanjem božjega življenja prek zakramentov in s kazanjem ljubezni do Boga. »Tudi v tretjem tisočletju bo Cerkev zvesto naredila pot človeka za svojo lastno pot« (62) se glasi trdna zaobljuba JP II., ki ji je zvesta tudi Cerkev na Slovenskem. Že ob začetku »demokratizacije« in moralne obnove (via rekatolizacije) družbe v samostojni državi je Cerkev svoje občestvo ustrezno idejno teoretsko usmerila, kajti knjiga A. Stresa »Oseba in družba in okrožnica Centesimus annus sta nedvomno dva dokumenta promocije človekovih pravic« (Štuhec 1991: 353).

Ta dva dokumenta, ki priznavata le eno vrsto moralnih načel, izključujeta pa vse druge interpretacije obstoječe družbene povezanosti in medčloveškega sodelovanja, določata, da je moralno pozitivno (ali poenostavljeno kar „moralno“) delovanje takrat (in samo takrat), kadar

8. KC na Slovenskem je to priporočilo upoštevala v celoti in za ves čas, ko je bila izključena iz javnega zunaj-cerkvenega delovanja, tako na ravni teorije, strategije (za 21. stoletje) ter praktičnih zahtev na materialnem in duhovnem področju.

9. Več o tem vprašanju v Jogam 2001: 123-147.

je v skladu s katoliškimi opredelitvami. Prav izključevalnost katoliške »moralne inspiracije« je rdeča nit v sodobnih rekatolizacijskih prizadevanjih, ki dajejo pozitiven odgovor na vprašanje: »Ali se nam po sto letih socialne misli, ki je na Slovenskem inspirirala ljudi, kakor so bili /.../ obeta nova renesansa na tem področju?« (Štuhec 1991: 352). V nasprotju z razširjevalci »nove renesanse« pa empirično raziskovanje v zadnjih desetletjih na Slovenskem prinaša izsledke,¹⁰ ki ne potrjujejo obstoja glavnih »grešnih« značilnosti socializma.

Glede na stalno izničevanje, zasramovanje in zavračanje vsega, kar je kakorkoli povezano s socializmom, se pred koncem ustavimo še pri presoji teološko sociološkega pristopa, ki ga CA (in drugi dokumenti KC) uporablja za opredeljevanje predmeta (tarče) svojega zavračanja in za upravičevanje edino-veljavnosti lastnih razlag. Predmet vrednotenja in zavračanja nastane tako, da se povežeta redukcionistično zajemanje delov pojava in na tem temelju (torej daleč presegajoče) posploševanje. Ta spoznavna pot do pojasnjevanja delovanja človeške družbe vsebuje problematične postopke: idealno-tipske posplošitve, ki zajemajo le skrajnosti družbenega urejanja medčloveških odnosov (absolutno dobro, raj na zemlji) se upošteva kot empirično preverjene trditve o celovitem obstoječem pojavu (cilj in praksa komunistične oblasti), in zaradi absurdnosti in nemožnosti uresničitve idealnega tipa družbenega reda (kar je potem označeno kot utopično in ideološko), se obsoja in celostno zavrača uresničljive modele družbene ureditve; hkrati pa se za obvladovanje dejanskih medčloveških odnosov poudarjeno zahteva dosledno spoštovanje primarnih zapovedi, ki izhajajo (in so upravičene, uzakonjene) iz empirično nepreverljivih trditev in razlag (absolutni vir resnice in počelo vsega, Bog), katerih nepreverljivost (in izključitev dvoma) je neločljiva sestavina njih samih, prav tako opredelitev, da niso ideološke.

S tem je vzpostavljeno hierarhično razmerje glede veljavnosti razlag (naukov), v katerem je na najvišjem mestu teološko antropološka (»neideološka«) razlaga, z njo tudi institucija, ki jo je vzpostavila in jo ohranja (s pomočjo vseh dosegljivih materialnih in duhovnih prisilnih sredstev); pod tem pa so vse tiste razlage, ki se ne opirajo na nepreverljivo pojavnost, temveč se navdihujejo v preverljivih pojavih, ne malikujejo absolutne resnice, ohranjajo dvom, so – glede na primarno - odklonske in ideološke. In če drugačne razlage zagovarjajo človeške ukrepe, ki bi ogrozili monopolni vrhunski položaj KC in DNC, potem so njihovi nosilci deležni razvrednotenja, češ, da so ideološki in za zagovornike pravega človekovega dostojanstva nesprejemljivi. Ker takšno neenako umestitev določajo (po samoopredelitvi) nosilci čiste resnice, o kateri se ne dvomi, se potem ta lahko prenaša na vse ravni družbenega delovanja. Kar posebej izstopa v tem utemeljevanju boja Cerkev zoper zlo, je prenašanje vzorca razlaganja družbenega delovanja, ki je v jedru DNC, na celotno posvetno, njej nasprotno interpretacijo človeškega družbenega delovanja, pri čemer postavlja čisto fikcijo (božje kraljestvo) nasproti realno dosegljivim izboljšavam položaja večine pripadnikov neke skupnosti (denimo s socialno državnimi ukrepi). Na podlagi izhodiščne, temeljne večvrednosti in primarnosti lastnih (od Boga izvirajočih) razlag vsega bivajočega Cerkev potem z lahkoto zavrača katere koli radikalne praktične spremembe, če te niso v skladu z njenimi nauki in praktičnimi političnimi zahtevami (npr. po »koristnem sodelovanju«). Zamisel, ki v nobenem primeru ni izvedljiva, je merilo za vrednotenje človeško uresničljivih načrtov sprememb v družbi.

---

10. Gre zlasti za raziskovanje M. Smrketa, predstavljeno v izvirnih znanstvenih člankih: 2004, 2004a, 2005 in 2008.

Literatura

- Janez Pavel II. (1991): Centesimus annus. Okrožnica ob stoletnici. Ljubljana: Družina.
- Jogan, Maca (2001): Seksizem v vsakdanjem življenju. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2019): Resolucija o evropski zavesti in totalitarizmu. Moralna prenova Evrope. Svobodna beseda, julij 2019: 3.
- Leon XIII. (1891/1976): Rerum novarum. V Katoliška socialna in politična doktrina I, II. Zbornik zbranih tekstov: 65-115. Ljubljana: FSPN Univerze v Ljubljani, Partizanska knjiga.
- Pij XI. (1937/1976): Divini redemptoris. V Katoliška socialna in politična doktrina I, II. Zbornik zbranih tekstov: 181-218. Ljubljana: FSPN Univerze v Ljubljani, Partizanska knjiga.
- Smrke, Marjan (2004): Brezbožni in srečni. Ateizem in srečnost v medevropskih primerjavah. V zborniku Brina Malnar, Ivan Bernik (ur.): S Slovenkami in Slovenci na štiri oči; ob 70-letnici sociologa Nika Toša, 233-252. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.
- Smrke, Marjan (2004a): (A)teizem in pojmovanja smisla življenja v postsocialističnih deželah«. TiP, 41 (3-4): 575-585.
- Smrke, Marjan (2005): Ateizem in morala v postsocializmu. TiP, 42 (4-6): 658-673.
- Smrke, Marjan in Hafner, Mitja (2008): (Ne)religioznost in socialna distanca do izbranih družbenih manjšin v postsocialistični Evropi. Teorija in praksa, 45 (3-4): 285-300.
- Stres, Anton (1991): Oseba in družba: pregled katoliškega družbenega nauka. Celje: Mohorjeva družba.
- Svetska konferencija za pregled i ocenu dostignuća dekadene UN za žene, Nairobi – Kenija 15-26. jul 1985. Beograd 1986.
- Štuhec, Ivan (1991): Sto let prizadevanj za osebo in družbo. Naši razgledi, 21. junij 1991: 352-353.

Priloga

Leon XIII.: Rerum novarum, 1891.

Cerke	Socializem, socialisti
»Prava« rešitev delavskega vprašanja (DV)	»Zmotno« reševanje delavskega vprašanja
*DV je versko vprašanje, Cerkev je »varuhinja delavskih pravic« in brez vere se »gotovo ne bo našla« rešitev DV.	*Socializem ni sposoben reševati DV, vodi v novo »sužnost državljanov«; socialisti povzročajo nered.
*Družbeni red temelji na »naravnih zakonih«, pravica do zasebne lastnine je »sveta«.	*Z odpravo zasebne lastnine in s skupno lastnino ruši red in je nepravilčen do gospodarjev.
*Neenakost je večna zaradi različnih »naravnih lastnosti« ljudi, zato neenako »imetje«.	*Enakost je »prazno stremljenje«, »nesmiselna«.
*Složnost med razredi, delavec naj se ne upira, »pravična« delitev dobrin in ljubezen med razredi, ki jo omogoča »večnostna vzgoja«.	*Razredni boj, sila, »ugonabljanje življenjske sreče«.
*Družina z očetno oblastjo in vzgojna vloga v oblikovanju »krščanskega človeka«, katerega cilj je »resnično« (=večno) življenje.	*Socialisti »razdirajo družine«, so »nevarni«, kerhočejo »državno skrbstvo«.
*Vzgoja »proletarcev« h »kreposti«, k »sprijaznjenosti z Bogom«, dostojanstvo človeka kot »osebe« in (duhovna) svoboda; najvišje skupno moralno dobro je Bog.	*Človek brez vere ni »krščanski človek«, je »pogan«, pohlepen, nagnjen k pokvarjenosti in »zmotnim predstavam«.

* Dobrodelnost do revnih (ob »pravični rabi posesti«) je izraz »krščanske ljubezni«;

* Država mora skrbeti za red v skupnosti »najvišjih in najnižjih«, po načelu »razdelilne pravičnosti« in v skladu z božjimi zapovedmi; mora varovati predvsem »duhovne dobrine«, da se spoštuje in spolnjuje vera; varovati (naravni) red, če je treba, tudi »s silo«;

* Delavci in gospodarji sodelujejo v združenjih, pokornih Cerkvi in »imajo poštene namene«; to so prave organizacije, zato: »Krščanske delavske organizacije naj si osvoje svet!«

* Socializem je »nevaren«, ker hoče dobrodelnost po javnih zakonih.

* Združevanje z »nepoštenimi nameni«, pripadniki žive življenje »nasprotno veri«; ženeta jih zavist in sovraštvo, v namišljeni enakosti ni spodbude za nadarjenost in spretnost posameznikov, »sužnost državljanov«.

* Skrivni povzročitelji delavskih »udruženj«, nosilci »neznosnega nasilja«.

OKROGLA MIZA: QUO VADIS, MODERNA KORPORACIJA?

Korporacija, ki jo za naš namen definiramo ohlapno kot kolaborativni projekt številnih raznovrstnih udeležencev, je po drugi svetovni vojni doživela nesluten vzpon. Velikanska koncentracija virov je omogočila izjemno gospodarsko rast ter povezovanje sveta. Danes je njena podoba drugačna. S premikom poudarka iz ustvarjanja nove vrednosti na ustvarjanja vrednosti za delničarje, ki se je začel v 80-tih letih, je korporacija videti kot instrument za izpolnjevanje sebičnih interesov investitorjev, ki so pogosto v nasprotju s potrebami družb in držav. S tem je moderna korporacija prišla na rob krize, ki jo naznanjajo vse glasnejše zahteve javnosti in politike po večji odgovornosti in večji uravnoteženosti interesov. Diskusija na okrogli mizi bo izhajala iz vprašanja, do katere mere se je ta hrabri novi svet implementiral v Sloveniji. Slovenska podjetja so v obdobju po privatizaciji, od leta 1994 dalje doživela več transformacij, ki so bile zaznamovane s procesi v globalnem korporativnem svetu. Medtem ko je bilo več govora o procesih razpršitve in koncentracije lastništva, je bilo manj pozornosti namenjene transformaciji korporacij na teritoriju Slovenije. Na okrogli mizi bomo spregovorili o tem, do katere mere se je investitorska sebičnost prenesla tudi v slovenski korporativni prostor, kaj se dogaja v podjetjih, ki so v delni ali popolni državni lasti, kaj se dogaja z družbeno odgovornostjo podjetij in kakšne perspektive se odpirajo gelde na trenutni odpor do ravnanja sodobnih korporacij.

Sodelujejo: JOŽE BAJUK,
MARKO JAKLIČ,
GORZAD PODBEVŠEK,
GERALD DAVIS.

Moderator: **ANDREJ RUS**

SEKCIJA ZA PROSTORSKO IN OKOLJSKO SOCIOLOGIJO

SONJA BEZJAK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

JANEZ ŠTEBE

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

NA POTI K ZBIRKI PODATKOV O OKOLJU

Povzetek: V podatkovno intenzivni dobi arhivi podatkov vse bolj predstavljajo platformo, ki povezuje raziskovalne skupnosti ter prispeva k interdisciplinarnemu sodelovanju in uresničevanju vključujoče odprte znanosti. V prispevku bomo prikazali izkušnje in prakse delovanja evropskih arhivov družboslovnih podatkov, združenih v konzorcij CESSDA. Namen prikaza je postaviti okvir za razpravo o zasnovi okoljske zbirke podatkov. Zanima nas, kako jo konceptualizirati, koga povabiti in kaj vključiti, da bo zbirka podatkov o okolju prispevala k oblikovanju skupnosti, zainteresirane za okoljske teme, ter kako vključiti nevladne deležnike in občansko raziskovanje.

Ključne besede: okolje, narava, podatkovni arhivi, odprti podatki, zbirke podatkov, družboslovje

1 Uvod

V Arhivu družboslovnih podatkov (ADP) želimo raziskovalno skupnost spodbuditi k objavi podatkov s področja raziskovanja okolja, prav tako želimo spodbujati k rabi že objavljenih podatkov in k vključevanju različnih deležnikov, ki se ukvarjajo z okoljskimi vprašanji. V prispevku so predstavljene teme in raziskave, povezane z raziskovanjem okolja, prikazano je tudi, kako so področje opredelili različni arhivi in o čem bi še veljalo razmišljati pri snovanju okoljske zbirke podatkov v Sloveniji.

Informatizacija, digitalizacija in popodatkovljenje številnih segmentov posameznikovega in družbenega življenja pomenijo večanje obsega podatkov o okolju in njihove raznovrstnosti (Bezjak in Masten, 2021). V takšnih okoliščinah, ko so podatki zbrani na sistematične ali nesistematične načine ter z različnimi metodami, se raziskovalne infrastrukture, zadolžene za podatke, soočamo s skupnimi izzivi, npr. kako omogočiti interdisciplinarno sodelovanje pri reševanju okoljskih težav in spodbuditi (iz)rabo raznolikih podatkovnih virov (Zhao in Hellström, 2020). V podatkovno intenzivni dobi se večajo potrebe po razvrščanju, evalvaciji, klasifikaciji podatkov in predvsem po dobrem opisu, ki omogoča, da najdemo podatke, ki jih potrebujemo.¹ Pomemben dejavnik najdljivosti in povezljivosti podatkov je t. i. preverjen nabor

---

1. Govorimo o načelih FAIR, glej: <https://www.go-fair.org/fair-principles/>.

pojmovnih opredelitev znotraj znanstvene skupnosti. Arhivi CESSDA² raziskave s podatki klasificiramo s pomočjo t. i. vsebinskih področij³ in s koncepti iz tezavra ELSST (European Language Social Science Thesaurus).⁴ Določene tematike lahko zaradi svojega pomena za družbo predstavljajo prednostna raziskovalna področja,⁵ kakor kaže zgled iz britanskega arhiva UKDS, kjer so raziskovalne podatke predstavili po sklopih aktualnih družbenih izzivov: staranje, COVID-19, kriminal, gospodarstvo, okolje in energija, izobraževanje, etničnost, hrana, zdravje, stanovanja, informacije in komunikacija, delo, politika in revščina.⁶ Podobno so v finskem arhivu FSD predstavili tematske sklope kot napotilo za iskanje oz. kot predloge zanimivih raziskovalnih tem.⁷

2 Podatki o okolju v arhivih CESSDA

Hiter pregled skupnega kataloga podatkov CESSDA kaže, da arhivi širom Evrope ponujajo podatke s področja raziskovanja okolja. V katalogu CDC je na voljo 42.188 raziskav (20. 7. 2022), v kategorijo »okolje« je uvrščenih 5864 raziskav, 57 raziskav je objavljenih v ADP. Preglednica 1 prikazuje število raziskav s področja "okolje", za iskanje smo uporabili pojme iz ELSST.

Preglednica 1: Raziskave o okolju v katalogu podatkov CESSDA

Število raziskav po izbranih pojmi iz ELSST	Arhivi CESSDA	ADP
ENVIRONMENT – okolje	5864	57
BIODIVERSITY – biodiverzitetata	76	0
COUNTRYSIDE – podeželje	229	1
ENVIRONMENTAL AWARENESS – okoljska ozaveščenost	397	0
ENVIRONMENTAL CHANGES – okoljska sprememba	701	0
ENVIRONMENTAL CONSERVATION – varstvo okolja	807	3
ENVIRONMENTAL MANAGEMENT – okoljski management	552	2
ENVIRONMENTAL QUALITY – kakovost okolja	771	9
HABITATS – habitat	21	0
HUMAN ENVIRONMENT – človekovo okolje	1089	5
LANDSCAPE – pokrajina	226	1

2. V Konzorcij evropskih arhivov družboslovnih podatkov (CESSDA) so vključeni arhivi iz 22 držav članic EU in širše. Poslanstvo CESSDA je, da te arhive povezuje ter spodbuja harmonizacijo orodij, storitev in izobraževanj. Plod dolgoletnega mednarodnega sodelovanja arhivov je skupni katalog podatkov CESSDA (CDC), ki danes šteje okoli 43.000 družboslovnih raziskav (<https://datacatalogue.cessda.eu/>).
3. <https://vocabularies.cessda.eu/vocabulary/TopicClassification>
4. <https://thesauri.cessda.eu/elsst/en/>
5. Evropska komisija je v finančnem okviru programa Obzorje Evropa (2021–2027) opredelila prednostne aktualne družbene izzive, za katere bo razpisala raziskovalna sredstva (<https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/obzorje-evropa/o-programu-obzorje-evropa/>).
6. <https://ukdataservice.ac.uk/find-data/browse/ageing/>
7. <https://www.fsd.tuni.fi/en/data/by-theme/>

NATURAL ENVIRONMENT – naravno okolje	1235	5
NATURAL HERITAGE – naravna dediščina	45	1
POLLUTION – onesnaževanje	1031	5
RURAL ENVIRONMENT – podeželsko okolje	897	6
SOCIAL ENVIRONMENT – družbeno okolje	5208	57
SUSTAINABILITY – trajnostni razvoj	257	2
URBAN ENVIRONMENT – urbano okolje	1100	5
WEATHER – vremenski pogoj	346	12
WILDLIFE – živalski in rastlinski svet	84	0
ENVIRONMENTAL SCIENCES – okoljske vede	2101	7
ENVIRONMENTAL ENGINEERING – okoljsko inženirstvo	81	0
HUMAN ECOLOGY – ekologija človeka	53	0

Vir: <https://datacatalogue.cessda.eu/> (20. 7. 2022). Seznam raziskav ADP iz CDC je priloga prispevka.

3 ADP in podatki o okolju

V katalog ADP so do sedaj podatke iz raziskav s področja “okolje” prispevali raziskovalci iz več kot 15 raziskovalnih centrov oz. organizacij. Največji producent podatkov je Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Inštitutu za družbene vede FDV. V okviru raziskave Slovensko javno mnenje so bodisi celotno raziskavo namenili temi okolja ali pa so o tem spraševali v okviru drugih tem. Za ilustracijo predstavljamo nekaj ključnih besed, ki kažejo raznolikost spremenljivk: odnos do naravnega in bivalnega okolja, navezanost na kraj, odnos do načina bivanja, odseljevanje s podeželja (1969); instance odgovornosti za odpadke, prostorsko umeščanje odpadkov, določanje lokacije odlagališč, pogoji za pristanek na odlagališča odpadkov v svojem kraju, druge rešitve za odpadke (1980); JE Krško, ekologija in napredek, plačevanje ekoloških stroškov, zaznave splošne in osebne ogroženosti okolja (1997); vloga moderne znanosti v okolju, pravice živali, odnos do poseganja človeka v naravo, odnos narava – gospodarska rast, odnos narava – vera, osebna pripravljenost za ekološko obnašanje (2000); klimatske spremembe, odnos do okolja (2018).

Okoljske tematike so presečne za različne raziskovalne skupine, kar kaže pestrost organizacij in centrov, ki so objavili svoje podatke. Na FDV so jih večkrat prispevali s Centra za prostorsko sociologijo in Centra za proučevanje družbene blaginje, po eno raziskavo tudi s Centra za teoretsko sociologijo, Obramboslovnega raziskovalnega centra in Centra za politološke raziskave. Po eno raziskavo so objavili z Urbanističnega inštituta RS, Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete UL, Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU, Gimnazije Jesenice, CRJM UP ZRS – Centra za raziskovanje javnega mnenja Univerze na Primorskem, Znanstveno-raziskovalnega središča Koper, še dve raziskavi sta z Ekonomske fakultete UL. Med financerji raziskav so tudi občine (npr. Nova Gorica, Koper), Stanovanjski sklad RS, Savske elektrarne in Zavod za gozdove ter različna ministrstva ali državni uradi. Omeniti velja še podatke, ki so nastali v sklopu velikih mednarodnih raziskav, kot sta ISSP in Eurobarometer.

4 Okoljski podatki javnega sektorja

Za razvoj družboslovne zbirke o okolju je pomembno upoštevati tudi podatke iz javnega sektorja in jih kolikor mogoče izkoriščati za povezovanje z drugimi podatki (Cole in dr., 2020). Različne vrste registrov in zbirk podatkov o prostoru nastajajo in se vzdržujejo na Geodetski upravi RS, Geološkem zavodu RS, Agenciji RS za okolje in na Statističnem uradu RS. Na podlagi evropske direktive INSPIRE so vzpostavljeni metapodatkovni standardi in povezljivost podatkov.⁸ Iskanje po metapodatkih podatkov iz teh virov in informacij o dostopu je mogoče preko portala OPSI – Odprti podatki Slovenija.⁹

5 Potencial okoljskih podatkov za ponovno uporabo

Promocija uporabe podatkov je osnovni del aktivnosti pri zasnovi zbirke. Pomen zbirke o okolju in energiji v UKDS npr. utemljujejo s potrebo po »razumevanju medsebojnih vplivov med družbo in naravnim okoljem in vseh ravneh, lokalni, regionalni, nacionalni in nadnacionalni, kar je ključnega pomena za razvoj trajnostnih družb, zato UKDS omogoča dostop do podatkov, od porabe energije v gospodinjstvih do globalnih zbirk podatkov o izpustih toplogrednih plinov, ohranjanju ter proizvodnji in porabi nafte, plina in električne energije po vsem svetu« (<https://ukdataservice.ac.uk/find-data/browse/environment-and-energy/>). Da bi raziskave približali raziskovalcem in širši javnosti, poljudno predstavljajo primere raziskav, v katerih so raziskovalci uporabili podatke, objavljene v UKDS.¹⁰

Omeniti velja, da se raziskovalne organizacije v Veliki Britaniji sistematično posvetujejo z javnostmi, da ugotovijo in določijo teme raziskovanja glede na potrebe na nekem konkretnem področju. Npr. Univerza v Warwicku je leta 2021 ustanovila panuniverzitetno vozlišče za vključevanje javnosti v delo univerze. S ciljem demokratizacije znanosti skušajo raziskovalci ljudi pritegniti v vse faze raziskovanja, od zasnove raziskave do objave znanstvenih rezultatov.¹¹ O vključevanju ljudi v raziskovanje govori tudi novi Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (Uradni list RS, št. 186/21), ki je lahko dodatna spodbuda, da tudi v Sloveniji iščemo priložnosti za sodelovanje npr. z okoljskimi nevladnimi organizacijami, ljudmi, ki so izpostavljeni okoljskemu tveganju, in posamezniki, ki lahko prispevajo znanje, izkušnje ali obratno uporabijo podatke za iskanje rešitev (glej Bezjak in Masten, 2021; Mlinar, 2021).

6 Okolje z vidika družbe: kaj sodi v zbirko podatkov o okolju

V zaključku povzemamo nekaj definicij, vprašanj in dilem, ki so lahko v pomoč pri zasnovi zbirke podatkov.

1. Za razpravo o tem, katere teme želimo vključiti v zbirko o okolju, ponujamo pojme s seznama »vsebinskih področij«. Krovni termin je NARAVNO OKOLJE, z njim so povezana naslednja štiri podpodročja in njihove opredelitve:

8. <https://inspire.ec.europa.eu/inspire-directive/2>

9. <https://podatki.gov.si/>

10. Npr. raziskava iz junija 2019 z naslovom *Sick and stuck at home? Does living with health challenges influence people's energy use?* (<https://ukdataservice.ac.uk/case-study/sick-and-stuck-at-home-does-living-with-health-challenges-influence-peoples-energy-use/>).

11. <https://warwick.ac.uk/wie/aboutwie/>

- *Energija in naravni viri*: Naravni viri so dobrine, kot so zemljišča, gozdovi, energetski viri, voda, minerali, ki se nahajajo v naravi in se lahko uporabljajo za gospodarsko proizvodnjo ali potrošnjo. Energetski viri vključujejo fosilna goriva, kot so nafta, zemeljski plin ali premog, pa tudi jedrske, sončne, vodne in vetrne vire ali vire živih organizmov, ki jih je mogoče nadomestiti.
  - *Okolje in varstvo okolja*: Zajema vprašanja uničevanja okolja, onesnaževanja, varstva okolja, podnebnih sprememb, preprečevanja poplav, erozije tal.
  - *Naravne krajine*: Pokriva krajine in elemente zemljišč, ki jih ljudje niso neposredno spremenili.
  - *Rastline in živali*: Pokriva udomačene, vzrejne in divje živali, pa tudi vse vrste rastlin (npr. cvetje, drevesa, mah, zelenjavo).¹²
2. Kako oceniti potencial podatkov o okolju, ki so jih raziskovalci zbrali v preteklosti in jih (še) niso objavili, ter kako raziskovalce pritegniti k sodelovanju?
  3. Katere producente okoljskih podatkov (poleg raziskovalnih ustanov) vključiti v okoljsko zbirko:
    - državni uradi, javni zavodi, občine
    - nevladne organizacije
    - občanski raziskovalci in raziskovalke
    - drugi
  4. Katerim potencialnim uporabnikom predstaviti podatke in na kakšne načine? Odgovore na ta vprašanja bomo iskali na okrogli mizi z naslovom Predstavitev in zasnova okoljske zbirke podatkov na Sociološkem srečanju leta 2022.

Literatura

- Bezjak, S. in Masten, S. (2021). Od podatkovnega kolonializma do podatkovne pravičnosti : primer obravnave manjšin v dobi podatkov. *Časopis za kritiko znanosti*, 282(49), 203–218. Pridobljeno s <https://dirros.openscience.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=13839>
- Cole, S., Iqbal, D., Sautmann, A., in Vilhuber, L. 2020. Using Administrative Data for Research and Evidence-Based Policy: An Introduction. V: Cole, Dhaliwal, Sautmann in Vilhuber (ur), *Handbook on Using Administrative Data for Research and Evidence-based Policy Handbook on Using Administrative Data for Research and Evidence-based Policy*. Cambridge, MA: Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab. Pridobljeno s: DOI: 10.31485/admindatahandbook.1.0
- Mlinar, Z. (2021). Kaj nam prinašata koncept in gibanje občanska znanost/citizen science? : uveljavljanje raziskovanja kot sestavine vsakdanjega življenja. *Časopis za kritiko znanosti*, 282(49), 23–63. Pridobljeno s <https://dirros.openscience.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=13828>
- Zhao, Z. in Hellström, M. (2020). Towards Interoperable Research Infrastructures for Environmental and Earth Sciences A Reference Model Guided Approach for Common Challenges: A Reference Model Guided Approach for Common Challenges. Springer - LNCS Pridobljeno s <https://doi.org/10.1007/978-3-030-52829-4>

---

12. <https://vocabularies.cessda.eu/vocabulary/TopicClassification>

Seznam raziskav ADP iz CDC

- Adam, F. in Tomšič, M. (2009). Razširitev na vzhod, razširitev na zahod: Kulturna srečanja v evropskem gospodarstvu in družbi po vstopu v EU [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: DIOSCU07. https://doi.org/10.17898/ADP_DIOSCU07_V1
- Evropska Komisija. (2013). Evrobarometer 74.3: Evropski parlament, oskrba z energijo, varstvo podatkov in elektronska identiteta, označevanje kemikalij ter redke bolezni, november-december 2010 [Podatkovna datoteka]. Cologne: GESIS Datenarchiv. ZA5450, Različica 5.2.0. <http://dx.doi.org/10.4232/1.11627> ADP - IDNo: EB743.
- GfK Gral - Iteo. (2017). *Raziskava o gospodarskem in poslovnem okolju, poslovni etiki in neuradnih plačilih na Slovenskem, 2006* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: KORUPG06. https://doi.org/10.17898/ADP_KORUPG06_V1
- Gidaković, P. in Žabkar, V. (2020). *Anketa o ugledu korporativnih blagovnih znamk, 2019: Porabniške zaznave korporativnega ugleda ameriških znamk* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: AUKZ19. https://doi.org/10.17898/ADP_AUKZ19_V1
- Gidaković, P. in Žabkar, V. (2020). *Eksperiment o korporativnem ugledu, porabniških stereotipih in zaupanju, 2019* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: EKUPSZ19. https://doi.org/10.17898/ADP_EKUPSZ19_V1
- Hočevar, M. (2018). Prostorske in okoljske vrednote, 2004 [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: POV04. https://doi.org/10.17898/ADP_POV04_V1
- International Social Survey Programme. (2002). Mednarodna splošna družboslovna anketa (ISSP): Ekologija [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: ISSP93. Dostopno prek <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/issp93/>
- International Social Survey Programme. (2002). Mednarodna splošna družboslovna anketa (ISSP): Ekologija II [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: ISSP00. Dostopno prek <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/issp00/>
- ISSP raziskovalna skupina. (2012). Mednarodna splošna družboslovna anketa (ISSP), 2010: Okolje III [Podatkovna datoteka]. Cologne: GESIS Datenarchiv. ZA5500, Različica 2.0.0. <http://dx.doi.org/10.4232/1.11418> ADP - IDNo: ISSP10.
- Jambreč, P., Toš, N., Goati, V., Jančičević, M., Obradović, V., Šiber, I., ... Bernik, I. (1999). *Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe, 1987* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: KB87. https://doi.org/10.17898/ADP_KB87_V1
- Kerbler, B., Filipovič Hrast, M., Mandič, S., Sendi, R., Černič Mali, B. in Mrzel, M. (2019). *Inovativne oblike bivalnih okolij za starejše ljudi v Sloveniji, 2015* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: INFES15. https://doi.org/10.17898/ADP_INFES15_V1
- Klinar, A. (2002). *Druga modernizacija pri jeseniških gimnazijah* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: MODJES01. https://doi.org/10.17898/ADP_MODJES01_V1
- Kos, D. (2000). *Socialno prostorski vplivi avtocest v Sloveniji, 1997: Drugi del* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: CESTE97. https://doi.org/10.17898/ADP_CESTE97_V1
- Kos, D. (2001). Družbena prehrana, 1981 - 1983 [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: DRPREH81. https://doi.org/10.17898/ADP_DRPREH81_V1

- Kos, D. (2010). Izdelava strateškega in operativnega načrta komuniciranja z lokalnimi skupnostmi pri načrtovanju odlagališča nizko in srednje radioaktivnih odpadkov [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: NSRAO99. https://doi.org/10.17898/ADP_NSRAO99_V1
- Kos, D., Hočevar, M., Trček, F., Uršič, M., Zavrtnik, S. in Zorman, A. (2018). Kvaliteta življenja v Ljubljani, 2010 [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: LJKZ10. https://doi.org/10.17898/ADP_LJKZ10_V1
- Lajh, D., Novak, M. in Štremfel, U. (2020). Učenje evropskih vsebin v slovenskih šolah, 2018 [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: EUSOLA18. https://doi.org/10.17898/ADP_EUSOLA18_V1
- Mandič, S. (2011). *Stanovanjska anketa 2005: Razvojno-raziskovalni projekt* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: STAN05. https://doi.org/10.17898/ADP_STAN05_V1
- Kurdija, S. (2007). Stališča prebivalcev občine Bled o obnovi HE Moste [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: HEBLED04. https://doi.org/10.17898/ADP_HEBLED04_V1
- Mlinar, Z. (2001). *Projekt Nova Gorica 2000: Sociološka in urbanistična vprašanja razvoja mesta* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: NG82. https://doi.org/10.17898/ADP_NG82_V1
- Mlinar, Z. (2006). *Sociološki vidiki razvoja občine Koper: Anketa med koprskimi dijaki* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: KP96. https://doi.org/10.17898/ADP_KP96_V1
- Oršanič, H. (). *Ohranjanje narave in lastništvo gozda - na primeru Posavja* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: GOZD04. https://doi.org/10.17898/ADP_GOZD04_V1
- Polič, M. (). *Spoznalni zemljevid Slovenije* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SZS99. https://doi.org/10.17898/ADP_SZS99_V1
- Prebilič, V. in Kopač, E. (). *Upravljanje človeških virov v SV: pogodbeni rezerva, družine in konec vojaške službe, 2009: Rezervni častniki vojnih enot in pogodbeni rezerva* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: CVSVRC09. https://doi.org/10.17898/ADP_CVSVRC09_V1
- Sedmak, M. (2009). Primerjalna analiza slovenske manjšine v Italiji in italijanske v Sloveniji [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: MANJ06. https://doi.org/10.17898/ADP_MANJ06_V1
- Svetlik, I. (2003). *Družbena struktura in kvaliteta življenja, 1991* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: LOL91. https://doi.org/10.17898/ADP_LOL91_V1
- Svetlik, I. (1998). *Kvaliteta življenja v Sloveniji 1994: Retrospektivna študija 1974-1994* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: LOL94. https://doi.org/10.17898/ADP_LOL94_V1
- Tiran, J. (2018). Kakovost bivalnega okolja v izbranih slovenskih mestih, 2014 [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: BIVOK14. https://doi.org/10.17898/ADP_BIVOK14_V1
- Toš, N. (1999). *Slovensko javno mnenje 1969* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM69. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM69_V1
- Toš, N. (1999). *Slovensko javno mnenje 1980* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM80. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM80_V1

- Toš, N. (2000). Slovensko javno mnenje 1993/2: Mednarodna raziskava o okolju in družini [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM932. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM932_V1
- Toš, N. in Grizold, A. (2000). Slovensko javno mnenje 1990/3: Raziskava stališč o nacionalni varnosti ter o vprašanih energetike in ekologije [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM903. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM903_V1
- Toš, N. in Kos, D. (2000). *Slovensko javno mnenje 1994/3: Raziskava o avtocestah v Sloveniji* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: CESTE94. https://doi.org/10.17898/ADP_CESTE94_V1
- Toš, N. (2000). Slovensko javno mnenje 1997/3: Mednarodna raziskava Stališča o delu in ekološka sondaža [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM973. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM973_V1
- Toš, N. (2000). *Slovensko javno mnenje 1998/1: Mednarodna raziskava o neenakosti in religiji* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM981. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM981_V1
- Toš, N. (2001). *Slovensko javno mnenje 2000/2: Raziskava o okolju in raziskava o medčloveških stikih (ISSP)* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM002. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM002_V1
- Toš, N. (). *Slovensko javno mnenje 2003/2: Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti in Stališča o lokalni demokraciji* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM032. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM032_V1
- Hafner-Fink, M., Štebe, J., Malnar, B., Stanojević, M., Ignjatović, M. in Černigoj-Sadar, N. (2013). *Slovensko javno mnenje 2011/1: Mednarodna raziskava o okolju (ISSP 2010), zdravju in zdravstvenem varstvu (ISSP 2011), o odnosu delo-družina in psihičnem nasilju na delovnem mestu* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM111. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM111_V1
- Kurdija, S., Hafner Fink, M., Malnar, B. in Podnar, K. (2016). *Slovensko javno mnenje 2016/1: Raziskava o odnosu delo-družina, Stališča Slovencev o družinski problematiki in potrebah družin, Stališča o izbranih vidikih zdravja in zdravstva, Ogledalo javnega mnenja* [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM161. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM161_V1
- Hafner Fink, M., Hočevar, M., Grošelj, D., Uršič, M., Zavratnik, S. in Medved, P. (2019). Slovensko javno mnenje 2018/1: Ogledalo javnega mnenja, mednarodna raziskava Socialna omrežja in socialni viri (ISSP 2017), Vrednote prostora in okolja, Uporaba novih tehnologij/interneta [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM181. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM181_V1

ANA SLAVEC

InnoRenew CoE Center odličnosti za raziskave in inovacije
na področju obnovljivih materialov in zdravega bivanjskega okolja

LEA PRIMOŽIČ

InnoRenew CoE Center odličnosti za raziskave in inovacije
na področju obnovljivih materialov in zdravega bivanjskega okolja

ANNECHIEN HOBEN

Inštitut za sistemske znanosti, inovacije
in raziskave trajnostnega razvoja Univerze v Gradcu

MIGUEL MORENO TORRES

Inštitut za sistemske znanosti, inovacije
in raziskave trajnostnega razvoja Univerze v Gradcu

TOBIAS STERN

Inštitut za sistemske znanosti, inovacije
in raziskave trajnostnega razvoja Univerze v Gradcu

ODZIVANJE SLOVENSКИH IN AVSTRIJSKIH PODJETIJ V GOZDNO-LESNEM SEKTORJU NA PODNEBNE SPREMEMBE

Povzetek: Podnebne spremembe so eden ključnih izzivov sodobnih družb. Pri blaženju podnebnih sprememb in strategijah prilagajanja nanje imajo pomembno vlogo tudi gospodarske dejavnosti povezane z gozdom, saj ima uvajanje inovacij v gozdno-lesnem sektorju lahko potencialno velike koristi za okolje. V prispevku predstavljamo rezultate raziskave na vzorcu 293 slovenskih in avstrijskih podjetij v tem sektorju, ki je potekala sredi leta 2021. Z anketnim vprašalnikom smo proučili vpliv podnebnih sprememb na podjetja, njihov odnos do tega pojava in motivacijo za ukrepanje. Ugotovili smo, da je večina podjetij usaj nekoliko zaskrbljenih zaradi podnebnih sprememb, le redka pa so razvila s tem povezane inovacije. Njihovo obnašanje lahko do neke mere pojasnimo na osnovi teorije načrtovanega vedenja. Na podlagi rezultatov podamo priporočila, s kakšnimi ukrepi in komunikacijo lahko spodbudimo podjetja k blaženju podnebnih sprememb.

Ključne besede: podnebne spremembe, podjetja, anketna raziskava, Avstrija, Slovenija

1 Uvod

Po eni strani vse pogostejši in resnejši vročinski valovi, daljša obdobja suše, neurja in druge naravne nesreče predstavljajo vedno večjo grožnjo evropskim gozdovom in s tem povezanim gospodarskim dejavnostim (Seidl in dr. 2017). Po drugi strani pa imajo gozdovi s shranjevanjem ogljika, uravnavanjem ekstremnih vremenskih pojavov in zaustavljanjem degradacije tal potencial blažiti podnebne spremembe. Inovacije v gozdno-lesnem sektorju, kot so spodbujanje novih obnovljivih materialov in proizvodov, ki nadomestijo tiste iz neobnovljivih virov, imajo zato pomembno vlogo pri strategijah blaženja podnebnih sprememb in prilagajanju nanje (Hurmekoski in dr. 2021).

Vendar obstaja le malo raziskav o odpornosti podjetij v gozdno-lesnem sektorju na podnebne spremembe in njihovi sposobnosti prilagajanja (Seidl in dr. 2017). Ena redkih je anketa lastnikov in upravljalcev gozdov v sedmih evropskih državah, kjer so ugotovili velike razlike v deležu tistih, ki so prilagodili prakse upravljanja, od 14 % na Portugalskem do 57 % na Slovaškem (Sousa-Silva in dr. 2018). Prav tam so nedavno izvedli tudi anketno raziskavo o inovativnosti in okoljski ozaveščenosti gozdarjev pogodbenikov, ki je pokazala, da več kot polovica v zadnjih treh letih ni implementirala nobene inovacije z okoljskimi koristmi ter da je pri inovacijah šlo le za privzemanje idej drugih in ne za originalne ideje (Štěrbová in dr. 2021). Ugotovila je tudi, da so dejavniki, ki vplivajo na uvedbo tovrstnih inovacij dostopnost finančnih virov, informacij in svetovanja, sodelovanje z drugimi akterji pa tudi zakonodaja, predvsem pa okoljska ozaveščenost podjetja (Štěrbová in dr. 2021). Slednjo so izpostavile tudi raziskave stališč inovacij z okoljskimi koristmi v splošnem oziroma v drugih sektorjih (Corsini in dr. 2019; Zhang in dr. 2020).

Za pojasnjevanje ravnanj v zvezi z podnebnimi spremembami se v literaturi včasih uporablja teorija načrtovanega vedenja (TNV) (Ajzen 1991), ki obravnava vpliv stališč, subjektivnih norm (tj. vpliv socialnega okolja) in zaznane kontrole vedenja (tj. zaznavanje omejitev za izvedbo vedenja) na vedenjske namere, slednje pa za napovedovanje dejanskega vedenja. Pretežno gre za raziskave stališč različnih populacij posameznikov (Chan in Bishop 2013; Chen 2016; Masud in dr. 2016; Morten in dr. 2018; Liobikiénė in dr. 2021; Kaffashi in Shamsudin 2019), nekaj pa je tudi raziskav na poslovnih subjektih, od kmetov (Zhang in dr. 2020) do vodstev podjetij (Sawang in Kivits 2014; Kaplan in dr. 2016). Vse navedene raziskave so potrdile, da lahko na podlagi stališč in norm vsaj do določene mere napovemo vedenjske namere, z izjemo dveh raziskav (Masud in dr. 2016; Kaffashi in Shamsudin 2019) pa je bil značilen tudi učinek zaznane kontrole vedenja in v nekaterih je bilo na podlagi modela možno pojasniti tudi dejansko vedenje posameznikov oziroma podjetij (v različnih raziskavah je model na podlagi TNV pojasnil od 20 do 60 % odstotkov variance).

Izvedli smo presečno anketno raziskavo, ki je zajela dve izmed nadpovprečno gozdnatih držav v Evropski Uniji, in sicer Slovenijo in Avstrijo. Cilj raziskave je bil razumeti, kako podjetja v gozdno-lesnem sektorju dojemajo podnebne spremembe in kako se to odraža v njihovih inovacijskih dejavnostih. V prispevku skušamo oceniti zaskrbljenost podjetij zaradi podnebnih sprememb in ugotoviti, ali je njihovo dejavnost možno pojasniti s TNV.

2 Metode

Poleti 2021 smo med aktivnimi avstrijskimi in slovenskimi podjetij v gozdno-lesnem sektorju izvedli anketo na temo dejavnikov, ki vplivajo na njihove inovacijske dejavnosti v povezavi z blaženjem podnebnih sprememb in prilagajanju nanje. Vprašalnik je bil pripravljen v nemškem in slovenskem jeziku, vključeval pa je vprašanja o stališčih in vedenju na različnih ravneh, o inovacijah izdelkov in procesov ter o inovacijah, povezanih s podnebnimi spremembami, končal pa se je s sklopom vprašanj o značilnostih podjetja in respondentih.

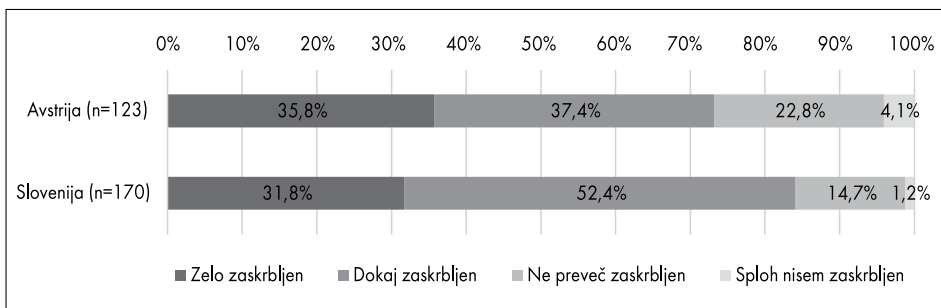
Seznam podjetij oziroma njihovih elektronskih naslovov je bil pridobljen iz registra firmeninfo.at za Avstrijo in bizi.si za Slovenijo, pri čemer smo zajeli podjetja vseh velikosti, tudi tista z manj kot 10 zaposlenimi (mikropodjetja). K sodelovanju smo povabili vseh 5352 podjetij na seznamu, za katera smo imeli elektronski naslov (3048 avstrijskih in 2294 slovenskih). Za izboljšanje stopnje odgovora smo poslali do štiri opomnike. Podatki so bili

analizirani s programskim paketom SPSS in so na voljo preko Arhiva družboslovnih podatkov (Slavec in dr. 2022).

3 Rezultati

V anketi je sodelovalo 293 podjetij, 123 avstrijskih in 170 slovenskih, pri čemer je bila stopnja odgovora 5,8 % (4,2 % za Avstrijo in 7,8 % za Slovenijo). Na začetku smo podjetja vprašali, kako zaskrbljena so zaradi podnebnih sprememb (B1). Kot je razvidno iz Slike 1, je večina vsaj precej zaskrbljena, zlasti v Sloveniji (84,1%) pa tudi v Avstriji (73,2 %), vendar ima slednja višji delež zelo zaskrbljenih (35,8%). Razlika med državama je statistično značilna ($\chi^2=5,25$, $p<0,05$), a je to lahko posledica razlik v strukturi podjetij v vzorcu, čeprav pri analizi nismo zaznali značilnih razlik po sektorju ($\chi^2=1,90$, $p=0,37$) ali številu zaposlenih ($\chi^2=0,15$, $p=0,70$).

Slika 1: Kako zaskrbljeni se zaradi podnebnih sprememb?

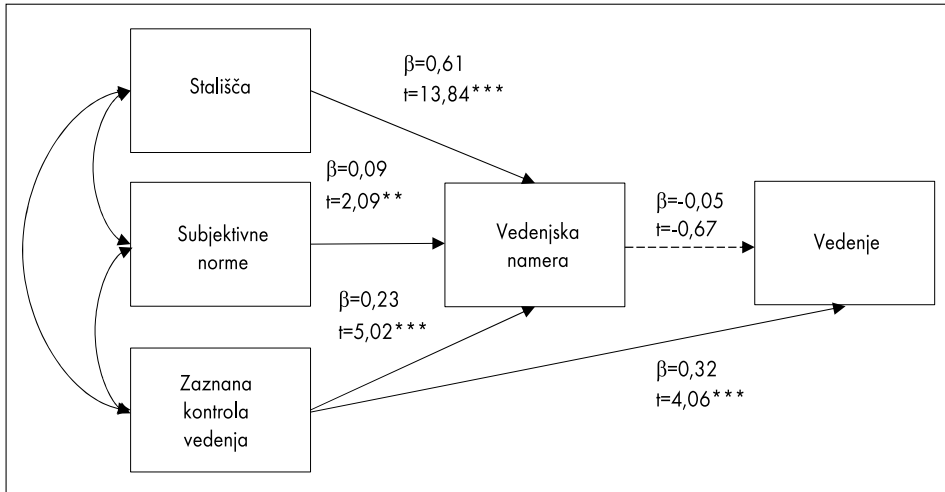

Za analizo okoljsko ozaveščenega delovanja smo uporabili TNV, ki smo jo implementirali z dvema regresijskima modeloma. Najprej smo izvedli linearno regresijo z vedenjsko namero kot odvisno spremenljivko in stališči, subjektivnimi normami in zaznano kontrolo vedenja kot neodvisnimi. Te koncepte smo operacionalizirali na podlagi vprašanja B2, ki je merilo strinjanje z desetimi trditvami na 5-stopenjski lestvici (Priloga). Vedenjsko namero smo izračunali kot povprečje prvih dveh postavk (1-2) z visoko zanesljivostjo (Cronbachov $\alpha=0,86$). Stališča smo izmerili le z eno postavko, in sicer pozitivnimi občutki glede sodelovanja pri ukrepih za blažitev podnebnih sprememb oziroma prilagajanja nanje (3). Subjektivne norme smo izračunali kot povprečje štirih postavk (4-7), ki so prav tako imele dobro zanesljivost (Cronbachov $\alpha=0,82$). Zaznana kontrola vedenja je bila izračunana kot povprečje zadnjih treh postavk (8-10), ki so imele le vprašljivo zanesljivost (Cronbachov $\alpha=0,67$), a smo se vseeno odločili, da jo uporabimo v analizi.

Model je statistično značilen ($F=251,38$, $p<0,01$) in pojasni 72 % variance odvisne spremenljivke. Kot je razvidno iz Slike 2, imajo vse tri spremenljivke značilen učinek na vedenjsko namero, zlasti je velik za stališča ($\beta=0,61$), medtem ko gre pri zaznani kontroli vedenja za srednje velik učinek ($\beta=0,23$), pri subjektivnih normah pa za nizek ($\beta=0,09$).

V drugem regresijskem modelu je bila odvisna spremenljivka vedenje, vedenjska namera in zaznana kontrola vedenja pa neodvisni. Vedenje je bilo merjeno s tretjo postavko v vprašanju C3, ki je spraševalo o strinjanju s trditvijo, da so podnebne spremembe v zadnjih letih privedle do tega, da je podjetje sprejelo nove procese glede upravljanja dobavnih verig.

Slika 2: Rezultati dveh regresijskih modelov.

Tudi ta model je statistično značilen ($F=12,91$, $p<0,01$), ampak pojasni manj kot 8 % variance v vedenju. Samo zaznana kontrola vedenja ima namreč značilen (srednje močen) učinek ($\beta=0,32$), medtem ko učinek vedenjske namere ni statistično značilen.

4 Razprava in zaključek

Na podlagi spletne ankete med avstrijskimi in slovenskimi podjetji v gozdnem sektorju smo ugotovili, da je velika večina vsaj nekoliko zaskrbljena zaradi podnebnih sprememb ter pokazali, da njihovo obnašanje do neke mere lahko pojasnimo s TNV. Najmočnejši dejavnik namere so stališča, več kot pol manjši je učinek zaznane kontrole vedenja in še manjši subjektivnih norm, a še vedno značilen. Rezultat je nekoliko v neskladju z nekaterimi izmed prejšnjih raziskav, ki so na podobnih temah uporabile TNV, a jim za vpliv zaznane kontrole ni uspelo potrditi učinka (Masud in dr. 2016; Kaffashi in Shamsudin 2019), a v skladu z več drugimi (Zhang in dr. 2020; Chen 2016; Morten in dr. 2018; Chan in Bishop 2013; Liobikiénė in dr. 2021; Sawang in Kivits 2014; Kaplan in dr. 2016). Pojasnjena varianca vedenjske namere (72 %) je celo višja, kot so poročale predhodne raziskave (Chan in Bishop 2013; Kaffashi in Shamsudin 2019; Sawang in Kivits 2014), medtem ko je odstotek za vedenje (8 %) precej nižji kot v literaturi. Poleg tega ni bil potrjen učinek vedenjske namere na vedenje. Seveda pa je rezultate težko direktno primerjati, saj so posamezni koncepti v različnih raziskav različno operacionalizirani.

Ker nismo uspeli potrditi povezave med vedenjsko namero in vedenjem, se postavlja vprašanje, kateri so dejavniki, ki dejansko vplivajo na vedenje podjetij. Nekateri izmed preteklih raziskav so model TNV na primer dopolnili s koncepti, kot sta moralna obveza (Chen 2016) in zaskrbljenost zaradi podnebnih sprememb (Liobikiénė in dr. 2021). Lahko bi tudi še nadalje raziskali, katere značilnosti podjetij in njihovega okolja predstavljajo oviro, da se vedenjska namera ne odrazi v dejanskem vedenju. TNV je le ena izmed teorij, s katerimi lahko pojasnimo vedenjske namere in dejansko vedenje, zato bi veljalo v prihodnjih raziskavah proučiti tudi alternativne teorije, kot je na primer teorija norme-prepričanje-vrednote (VBN),

ki je bila v eni izmed prejšnjih raziskav že primerjana s TNV (Zhang in dr. 2020). Še ena smer prihodnjega raziskovanja bi lahko bile razlike v dejavnikih med dvema oblikama vedenja, blaženjem in prilagajanjem, saj je ena izmed raziskav nakazala, da so norme bolj povezane z blaženjem zaznana kontrola vedenja pa s prilagajanjem (Zhang in dr. 2020).

Naša raziskava ima tudi določene omejitve. Subjektivne norme in vedenje smo operacionalizirali le na podlagi enega indikatorja, zato je njuna veljavnost in zanesljivost vprašljiva. Raziskava je omejena le na dve srednjeevropski državi in kot so ugotovile predhodne raziskave (Sousa-Silva in dr. 2018) lahko med njimi prihaja do velikih razlik, zato rezultatov ne moremo posplošiti. Ena izmed omejitev je tudi nizka stopnja odgovora, kar je sicer tipično za ankete podjetij; vendar je dejansko višja od stopnje odgovora navedene v eni izmed prejšnjih raziskav (Kaplan in dr. 2016). Kljub omejitvam raziskava predstavlja pomemben prispevek k raziskovanju ravnanja v zvezi s podnebnimi spremembami, saj je večina raziskav osredotočenih na posameznike, medtem ko so raziskave vedenja podjetij redkejšje.

Zahvala

Avtorji se zahvaljujejo za prejem sredstev Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS za projekta Inovativnost avstrijskih in slovenskih podjetij v gozdno-lesni verigi [BI-AT/2-21-006] in Uporaba vprašalnikov za merjenje stališč in vedenj uporabnikov stavb [Z5-1879 (B)] ter Evropske komisije za projekt InnoRenew v okviru programa Obzorje 2020 [H2020 WIDESPREAD-2-Teaming: #739574].

Literatura

- Ajzen, Icek (1991): The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50 (2): 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).
- Chan, Lucy, in Brian Bishop (2013): A moral basis for recycling: Extending the theory of planned behaviour. *Journal of Environmental Psychology* 36: 96–102. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.07.010>.
- Chen, Mei Fang (2016): Extending the theory of planned behavior model to explain people's energy savings and carbon reduction behavioral intentions to mitigate climate change in Taiwan-moral obligation matters. *Journal of Cleaner Production* 112: 1746–53. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.07.043>.
- Corsini, Filippo, Francesco Paolo Appio, in Marco Frey (2019): Exploring the antecedents and consequences of environmental performance in micro-enterprises: The case of the Italian craft beer industry. *Technological Forecasting and Social Change* 138 (June): 340–50. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.10.018>.
- Hurmekoski, Elias, Carolyn E. Smyth, Tobias Stern, Pieter Johannes Verkerk, in Raphael Asada (2021): Substitution impacts of wood use at the market level: a systematic review. *Environmental Research Letters* 16 (12): 123004. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/AC386F>.
- Kaffashi, Sara, in Mad Nasir Shamsudin (2019): Transforming to a low carbon society; an extended theory of planned behaviour of Malaysian citizens. *Journal of Cleaner Production* 235: 1255–64. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.07.047>.
- Kaplan, Sigal, Johannes Gruber, Martin Reinthaler, in Jens Klauenberg (2016): Intentions to introduce electric vehicles in the commercial sector: A model based on the theory of planned behaviour. *Research in Transportation Economics* 55: 12–19. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2016.04.006>.
- Liobikienė, Genovaitė, Renata Dagiliūtė, in Romualdas Juknys (2021): The determinants of renewable energy usage intentions using theory of planned behaviour approach. *Renewable Energy* 170: 587–94. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.01.152>.

- Masud, Muhammad Mehedi, Abul Quasem Al-Amin, Ha Junsheng, Ferdous Ahmed, Siti Rohani Yahaya, Rulia Akhtar, in Hasanul Banna (2016): Climate change issue and theory of planned behaviour: Relationship by empirical evidence. *Journal of Cleaner Production* 113: 613–23. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.11.080>.
- Morten, Alistair, Birgitta Gatersleben, in Donna C. Jessop (2018): Staying grounded? Applying the theory of planned behaviour to explore motivations to reduce air travel. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour* 55: 297–305. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2018.02.038>.
- Sawang, S., in R. A. Kivits (2014): Greener workplace: Understanding senior management's adoption decisions through the Theory of Planned Behaviour. *Australasian Journal of Environmental Management* 21 (1): 22–36. <https://doi.org/10.1080/14486563.2013.848418>.
- Seidl, Rupert, Dominik Thom, Markus Kautz, Dario Martin-Benito, Mikko Peltoniemi, Giorgio Vacchiano, Jan Wild, in dr. (2017): Forest disturbances under climate change. *Nature Climate Change* 2017 7:6 7 (6): 395–402. <https://doi.org/10.1038/nclimate3303>.
- Slavec, Ana, Moreno Torres, Miguel, in Stern, Tobias (2022): Odnos do podnebnih sprememb in inovacijske dejavnosti slovenskih in avstrijskih podjetij v gozdno-lesnem sektorju, 2021 [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP-IDNo: OPSIDP21. https://doi.org/10.17898/ADP_OPSIDP21_V1
- Sousa-Silva, Rita, Bruno Verbist, Ângela Lomba, Peter Valent, Monika Suškevičs, Olivier Picard, Marjanke A. Hoogstra-Klein, in dr. (2018): Adapting forest management to climate change in Europe: Linking perceptions to adaptive responses. *Forest Policy and Economics* 90 (November 2017): 22–30. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2018.01.004>.
- Štěrbová, Martina, Jozef Výboštok, in Jaroslav Šálka (2021): A classification of eco-innovators: Insights from the Slovak forestry service sector. *Forest Policy and Economics* 123. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2020.102356>.
- Zhang, Lu, Jorge Ruiz-Menjívar, Biliang Luo, Zhihui Liang, in Mickie E. Swisher (2020): Predicting climate change mitigation and adaptation behaviors in agricultural production: A comparison of the theory of planned behavior and the Value-Belief-Norm Theory. *Journal of Environmental Psychology* 68: <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101408>.

Priloga

Seznam trditev v okviru vprašanja B2:¹

1. S svojega položaja v podjetju nameravam v celotnem poslovanju podjetja podpirati ukrepe za blažitev podnebnih sprememb ali prilagajanje nanje.
2. Želim raziskati možnosti za izvajanje ukrepov za blažitev podnebnih sprememb oziroma prilagajanje nanje v svojem podjetju.
3. Pozitivno gledam na sodelovanje podjetja pri ukrepih za blažitev podnebnih sprememb ali prilagajanje nanje.
4. Kolegi želijo, da naše podjetje pri svojem poslovanju podpira inovacije za blažitev podnebnih sprememb ali prilagajanje nanje. Pomembno mi je, kaj kolegi mislijo, da bi morali početi v zvezi s podnebnimi spremembami.
5. Stranke pričakujejo, da bo naše podjetje v svojem poslovanju podpiralo inovacije, ki naslavlajo blaženje podnebnih sprememb ali prilagajanje nanje.

---

1. Vprašanje se je glasilo: »Prosim, da izjave ocenite na naslednji lestvici: 1 (sploh se ne strinjam), 2 (ne strinjam se), 3 (niti se strinjam, niti se ne strinjam), 4 (strinjam se), 5 (popolnoma se strinjam).

6. Pomembno mi je, kaj stranke mislijo, da bi morali storiti v zvezi s podnebnimi spremembami.
7. Prepričan sem da je možno v našem podjetju izvajati ukrepe za blažitev podnebnih sprememb oziroma prilagajanje nanje. Imam dostop do virov, ki so potrebni za izvajanje ukrepov za blažitev podnebnih sprememb oziroma prilagajanje nanje.
8. Za izvajanje ukrepov, povezanih s podnebnimi spremembami, je potreben dostop do virov.

ŠPELA KASTELIC

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, ZRC SAZU

SIMONA ZAVRATNIK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

PODNEBNA RANLJIVOST: KONCEPT, KI NASLAVLJA GLOBALNO PERIFERIJU?

Povzetek: Podnebne spremembe v sodobnosti so družbeni problem, ki prinaša širok razpon škodljivih učinkov, nevarnosti in družbenih tveganj. Zaradi posledic podnebnih sprememb se poglobljajo družbene neenakosti in družbena ranljivost. Omejena zmožnost prilagajanja ter zmanjšana odpornost proti podnebnim učinkom in okoljskim stresom povečujeta pojav podnebne ranljivosti, fenomena, ki ga obravnavamo in kontekstualiziramo skozi perspektivo globalni center vs. periferija. V prispevku se osredotočava na procese prisilnih migracij kot pomembnega odziva podnebno ranljivega prebivalstva na okoljske spremembe. Koncept podnebnih migracij razumeva kot odziv na družbene neenakosti pri prevzemanju odgovornosti za podnebna bremena, pri čemer je ključno varovanje pravic in življenj razseljenih oseb.

Ključne besede: podnebne spremembe, migracije, ranljivost, center vs. periferija, pravičnost

1 Uvod

Vse očitnejša realnost podnebnih učinkov in grožnja negotovosti ustvarjata strahove (Baumann 2006), ki se množijo preko meja racionalnega. Po eni strani gre za strah pred uničenjem stabilnosti družbeno-ekonomskih sistemov, v katerih prednjačijo le nekatere družbene skupine, po drugi strani pa govorimo tudi o vprašanju varnosti in zaščite nekaterih skupin pred drugimi. Beck (2010) meni, da so podnebne politike tiste, ki povzročajo globalizacijo in radikalizacijo družbenih neenakosti, saj regulirajo in institucionalizirajo odzive mednarodne skupnosti in držav na podnebne učinke ter soustvarjajo dojemanje tveganj in strahu pred negotovostjo.

Radikalizacija neenakosti je na globalni ravni najboljčutnejša pri vprašanju zaščite podnebno ranljivih posameznikov in skupnosti kot tudi pri t. i. varnostnih vprašanjih morebitnih podnebnih migracij. V prispevku se osredotočava na koncept družbene ranljivosti v kontekstu povezav med podnebnimi spremembami in (prisilnimi) migracijami. Pri tem migracije razumeva kot večlokalne strategije preživetja in kot le enega od številnih načinov prilagajanja družbenim neenakostim in okoljskim spremembam (Sakdalporak 2014).

2 Razprava o fenomenu podnebnih migrantov

Naravno okolje in človekovi posegi vanj so v preteklosti že imeli vlogo dejavnikov prisilnih migracij. Pričakovati je, da bodo podnebne spremembe zanesljivo vplivale na migracije, v polje razseljevanja prebivalstva pa bodo prinesle tudi nekaj novosti, kot je odzivanje prebivalstev na nesreče. Govorimo o antropogenih dejavnikih in sorazmerni hitrosti učinkov podnebnih sprememb. Projekcije že kažejo, da bo izredno veliko število svetovnega prebivalstva postalo dovzetno za škodljive učinke podnebnih sprememb, kar lahko povzroči velike ovire že

uveljavljenim vzorcem prilagajanja, ki so jih bili ljudje v preteklosti sposobni razviti (McAdam 2011). Pretekle študije podnebnih migracij so poudarjale množične mednarodne migracije, nekatera mednarodna telesa pa so tudi svarila pred nasilnimi civilnimi konflikti, ki bi lahko povečali nevarnost vojnih izbruhov ter zavirali zaustavitev podnebnega razseljevanja.

Realnost številčnosti razseljevanja pa bo bolj skopa, kot se na splošno predvideva in pričakuje. Kritične raziskave o povezavah med podnebjem in migracijami namreč ostro prevprašujejo špekulacije raziskav in politik o neposrednih vplivih podnebja na prekomerno naraščanje prisilnih migracij, razseljevanje lokalnega prebivalstva ter preseljevanje beguncev in oseb z ranljivih območij. Te oblike preseljevanja naj bi predvsem ogrožale mednarodno varnost, vplivale na nove oblike humanitarnih kriz ter dodatno obremenile režim mednarodne zaščite (Baldwin in dr. 2019). Podnebne migracije so razumljene kot resen problem (Bettini 2017), ki ni vezan na obstoječe družbene in ekonomske dejavnike, ki že vplivajo na migracije. Govorimo o premočrtnih predpostavkah, da bodo škodljivi učinki podnebnih sprememb neposredno vplivali na porast begunskih gibanj z globalnega juga na sever. Vendar je ta monokavzalna interpretacija fenomena napačna (Irudaya Rajan in Bhagat 2018), saj zanemarija trenutne življenjske situacije in priložnosti različnih skupin prebivalstva.

Verjetneje je, da bodo podnebne spremembe vplivale na mobilnost preko že obstoječih družbeno-ekonomskih in političnih gonil. To pomeni, da se bodo gonila migracij, naj bodo družbena, politična, ekonomska, okoljska, podnebna ali demografska, med seboj prepletala in vplivala drugo na drugo (Black in dr. 2011). Preminuli snovalec pojma »okoljski migrant« Graeme Hugo je dejal, da bodo podnebne spremembe postale le eden od številnih dejavnikov, ki bodo določali mobilnost in tudi nemobilnost (Hugo 2012). Verjetnejši razlog za prisilno preseljevanje kot posledico podnebnih sprememb bodo že obstoječa ranljivost ter družbeno-ekonomske ovire nekaterih skupin svetovnega prebivalstva. Za objektivno razumevanje povezav med okoljskimi/podnebnimi stresi in (ne)mobilitetjo sta tako potrebni obravnava odnosa med ekonomskimi in družbeno-političnimi procesi kot tudi razumevanje distribucije družbene in politične moči ter njenega vpliva na dostop do virov (Zetter in Morrissey 2016) in tudi do kvalitete življenja.

Smiselno se je torej vprašati, kako bodo podnebne spremembe preko različnih podnebnih scenarijev ter politik blaženja in prilagajanja vplivale na vzorce mobilnosti ter koliko bo mobilnost vplivala na oblikovanje tovrstnih politik (Boas in dr. 2019) in na njihovo pravičnost. Podnebni učinki bodo prinesli nevarnosti za celotna prebivalstva, nastalo škodo pa bodo oblikovale »družbene, politične in ekonomske ranljivosti oseb in družb« (Ribot 2010: 47).

3 Ranljivost v dobi podnebnih sprememb

V raziskovanje podnebnih migracij je torej globoko vpeta kategorija ranljivosti. Gre za družbeni konstrukt, na katerega vpliva kopica družbeno-ekonomskih in političnih značilnosti, procesov in trendov. Pomembno je razumeti, kakšni so podnebni učinki v povezavi s tveganji, nevarnostmi in katastrofami ter kako te vplivajo na posameznike in skupnosti. V preteklosti so se raziskave na tem področju, ki so omejeno vključevale tudi ranljivost, bolj naslanjale na razumevanje fizičnih učinkov in obvladovanje tveganj. Ta tehnokratski pristop je vzpostavil razumevanje, da so družbe sposobne sprejeti ukrepe za izogibanje in blaženje nesreč, povezanih z okoljskimi ali podnebnimi učinki (Bankoff 2002). S tem se je resno zmanjšal pomen družbenih, političnih in ekonomskih dejavnikov nesreč (Miszta 2011), zaradi česar so spregledali ranljivosti prebivalstva in družbene procese, vključene v sam izvor nesreč ter

v ukrepe za zmanjševanje tveganj (Hogan in Marandola 2005). Neupoštevanje vprašanja revščine, vloge državnih politik in ekonomskih interesov ter njihovega vpliva na ranljive skupine je tako pogosto zabilisalo izkušnje prebivalstva pri shajanju z okoljskimi katastrofami, samo prebivalstvo pa prikazalo kot pasivno in neodzivno (Hewitt 2011).

Bankoff (2001) je takšna razmišljanja opisal kot etnocentristična in paternalistična, sam diskurz, znotraj katerih so se oblikovala, pa izhaja iz dominantne zahodne liberalne zavesti. Opis ranljivosti po njegovem kaže na nadaljevanje zahodnocentričnega pogleda na globalno periferijo, saj prebivalstvo držav v razvoju predstavlja kot žrtve, podrejene, neizobražene ter nesposobne osebe, ki potrebujejo vodenje, znanje in naložbe razvitih zahodnih držav. Zapuščina teh študij na pragu tisočletja je v mednarodnih podnebnih politikah vrzel v dojemanju, kako bodo ranljive družbe sploh razvijale strategije in ukrepe za dolgoročno prilagajanje podnebnim spremembam (Adger in Kelley 2000). Na lestvici družbene ranljivosti namreč razpad družbenega reda najbolj občutijo neprivilegirani (Beck 2010). Vprašanja, kako preživeti dobo podnebnih sprememb, so torej reducirana na hierarhičnost in privilegije.

Družbeni dejavniki v polju raziskovanja podnebne ranljivosti in migracij kažejo na dejstvo, da pri odzivanju in prilagajanju na okoljske/podnebne spremembe nimajo vsi enakega dostopa do virov. Ranljivost prebivalstva tako oblikuje širok razpon družbenih spremenljivk, ki določajo njegovo izpostavljenost (Dey 2018). Ljudje tudi različno doživljajo ranljivost, saj nanje vplivajo različna tveganja. Družbe namreč same ustvarjajo stanja, zaradi katerih se različni prebivalci različno soočajo z nevarnostmi (Blaikie in dr. 1994). Nekatere skupnosti in posamezniki nekaterih družb so tudi bolj nagnjeni dovetni za škodo. Tako obstaja identifikacija ključnih družbenih karakteristik, ki opredelijo osebe, ki so bolj podvržene tveganju, s tem pa tudi ranljivejše. To so družbeni razred, poklic, kasta, etnična pripadnost, spol, invalidnost, zdravstveno stanje, starost in priseljenki status (dokumentirani ali nedokumentirani). Najranljivejši so navadno tudi na »najslabšem« koncu spektra (Wisner in dr. 2006).

4 Sklep

Posledice podnebnih sprememb variirajo glede na kontekst, saj enak podnebni dejavnik nima enakega učinka na osebe z različnimi družbenimi karakteristikami (Dey 2018). Sposobnost, da se družba pripravi in odzove na potencialno grozeče in zahtevne razmere, je v veliki meri odvisna od razvitosti, družbeno-politične strukture in demografije prizadetega območja (Mayer 2016). Migracije so odziv prebivalstva na podnebne strese kot tudi na družbeno, ekonomsko in politično stanje (Black in dr. 2011). Mogoče je celo pričakovati, da se bo pravna zaščita razseljenih oseb razlikovala glede na podnebni učinek. Zetter (2012) poudarja izzive pri zagotavljanju zaščite v primerih počasi napredujočih podnebnih učinkov, ne le za tiste, ki se bodo preseljevali, ampak tudi za tiste, ki bodo (prisiljeni) ostati.

Podnebno ali drugače prizadeto prebivalstvo namreč ne migrira vedno. Veliko verjetneje je, da bodo zaradi pomanjkanja sredstev revnejša prebivalstva primorana ostati v degradiranih območjih, čeprav bodo zaradi nekaterih podnebnih in okoljskih dogodkov najhuje prizadeta (Mayer 2016). Ker počasna ali hipna degradacija ne vodita nujno v razseljevanje, bi morali družbene dimenzije ranljivosti razumeti kot priložnost za izboljšanje kapacitet odpornosti prebivalstva proti podnebnim učinkom. Glede na primanjkljaj v standardih zaščite okoljsko razseljenih oseb se pojavlja vprašanje družbenih pravic razseljenih ter odgovornosti držav in mednarodne skupnosti za neuspešne adaptacijske strategije najranljivejšega prebivalstva.

Podnebne spremembe v sodobnosti so tako postale pokazatelj najbolj perečih polemik današnjega časa: o nerazvitosti, globalni pravičnosti, nesolidarnosti med državami, človekovih pravicah in varnosti (Dey 2018). S tem odpiramo zahtevno razpravo, ki sega globoko v jedro političnih, gospodarskih in moralnih struktur, obenem pa zastavlja tudi nasprotujoča si vprašanja o pravičnosti sedanjih in prihodnjih političnih usmeritev.

Viri in literatura

- Adger, Neil W., in Kelley, Mick P. (2000): Theory and Practice in Assessing Vulnerability to Climate Change and Facilitating Adaptation. *Climatic Change*, 47: 325–352.
- Baldwin, Andrew, in dr. (2019): From climate migration to Anthropocene mobilities: shifting the debate. *Mobilities*, 14 (3): 289–297.
- Bankoff, Gregory (2001): Rendering the world unsafe: »vulnerability« as Western discourse. *Disasters*, 25 (1): 19–35.
- Bauman, Zygmunt (2006): *Liquid fear*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2010): Climate change, or how to create a green modernity?. *Theory, Culture & Society*, 27 (2–3): 254–266.
- Bettini, Giovanni (2017): Where next? Climate change, Migration, and the (bio)politics of adaptation. *Global Policy*, Volume 8 (Suppl. 1): 33–39.
- Black, Richard, in dr. (2011): The effect of environmental change on human migration. *Global Environmental Change*, 21 (1): 3–11.
- Blaikie, Piers, in dr. (1994): *At Risk. Natural Hazards*. London: Routledge.
- Boas, Ingrid, in dr. (2019): Climate migration myths. *Nature Climate Change*, 9: 898–903.
- Dey, Bratati (2018): Spaces of recognition of climate migrants in India: Question of rights and responsibilities. V: S. Irudaya Rajan in R. B. Bhagat (ur.): *Climate change, vulnerability and migration*: 283–298. London, New York: Routledge.
- Hogan, Daniel Joseph, in Marandola, Eduardo (2005): Towards an interdisciplinary conceptualisation of vulnerability. *Population, Space and Place*, 11 (6): 455–71.
- Hugo, Graeme (2012): Climate change-induced mobility and the existing migration regime in Asia and the Pacific. V J. McAdam (ur.): *Climate change and displacement: Multidisciplinary Perspectives*: 9–35. Oxford, Portland: Hart Publishing.
- Irudaya Rajan, S., in Bhagat, R. B. (2018): *Climate change, vulnerability and migration*. London, New York: Routledge.
- Mayer, Benoît (2016): *The Concept of Climate Migration: Advocacy and its Prospects*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- McAdam, Jane (2011): Refusing »refuge« in the Pacific: (de)constructing climate-induced displacement in international law. V: E. Piguet, A. Pécout in P. de Guchteneire (ur.): *Migration and climate change*: 102–137. Cambridge: Cambridge University Press.
- Misztal, Barbara A. (2011): *The Challenges of Vulnerability: In Search of Strategies for a Less Vulnerable Social Life*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Ribot, Jesse (2010): Vulnerability Does Not Fall from the Sky: Toward Multiscale, Pro-Poor Climate Policy. V: R. Mearns in A. Norton (ur.): *Social Dimensions of Climate Change: Equity and vulnerability in a warming world*: 47–74. Washington: The World Bank.
- Sakdapolrak, Patrick (2014): Building resilience through translocality: Climate change, migration and social resilience of rural communities in Thailand. *TransRe Working Paper Series*, 1: 3–24.

- Wisner, Ben, in dr. (2006): *At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters*, 2. izdaja. London: Routledge.
- Zetter, Roger (2012): Are refugees an economic burden or benefit? *Forced Migration Review*, 41: 50–52.
- Zetter, Roger, in Morrissey, James (2016): *The Environment-Mobility Nexus: Reconceptualising the Links Between Environmental Stress, (Im)mobility, and Power*. V E. Fiddian-Qasimiyeh, G. Loescher, K. Long in N. Sigona (ur.): *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*: 342–354. New York: Oxford University Press.

MOJCA GOLOBIČ

Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani

TADEJ BEVK

Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani

TINA VOVK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ANDREJA URBANČIČ

Inštitut Jožef Stefan

KATARINA TRSTENJAK

Inštitut Jožef Stefan

MATIJA SVETINA

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

SLAVKO KURDIJA

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

DRUŽBENA SPREJEMLJIVOST PROSTORSKIH UČINKOV V SCENARIJIH RABE OVE

Povzetek: Večanje rabe obnovljivih virov energije (OVE) je ena od strateških usmeritev Slovenije in Evropske unije, ki v trenutnih geostrateških razmerah postaja vedno večja prioriteta. Namenščanje novih proizvodnih naprav bo neogibno spremenilo prostor v katerem živimo, zaradi česar pogosto prihaja do nasprotovana javnosti načrtovanim ureditvam. V sklopu raziskave Slovensko javno mnenje 2019 smo v modulu obnovljivi viri energije izmerili odnos javnosti do prostorskih posledic večanja OVE na treh prostorskih ravneh: splošni (abstraktni), državni in lokalni. Na vseh treh ravneh je opazna močna podpora sončnim in vetrnim elektrarnam, medtem ko so mnenja o hidroelektrarnah precej bolj deljena. Rezultati kažejo, da je kritičen dejavnik pri sprejemljivosti posegov zaznana pravičnost delitve škode in koristi.

Ključne besede: obnovljivi viri energije, prostorski razvoj, družbena sprejemljivost, anketna raziskava, slovensko javno mnenje

1 Uvod

Pridobivanje energije iz obnovljivih virov (OVE) je med glavnimi ukrepi doseganja podnebnih ciljev (Vlada RS 2020). Na splošno raba OVE uživa široko podporo javnosti, zato se zdi, da je uspešnost energetske tranzicije le tehnično vprašanje iskanja pravih potencialov in tehnologij. A konkretni projekti pogosto naletijo na neodobranje deležnikov – lokalne javnosti, civilnih iniciativ, naravovarstvenikov ipd. Energetska tranzicija tako ni le tehnični problem, temveč širši družbeni izziv (Pasqualetti 2011; Wüstenhagen in dr. 2007), ki ga je treba upravljati na različnih merilih – od naddržavnega in državnega z oblikovanjem politik in strategij, preko lokalnega do ravni posameznika z vplivi na okolje in kakovost življenja.

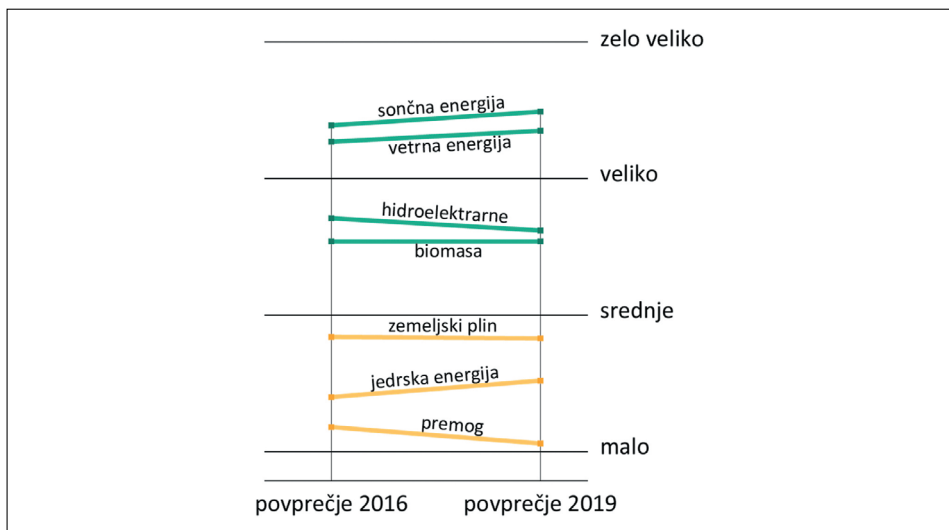
Opisano problematiko večanja rabe OVE smo naslovili v temeljnem raziskovalnem projektu Družbena sprejemljivost prostorskih učinkov v scenarijih rabe OVE, ki je potekal med

leti 2018 in 2019. Glavni cilj raziskave je bilo z javnomnenjsko anketo ugotoviti odnos javnosti do scenarijev (večanja) rabe OVE in prostorskih posledic, ki jih to prinese. V sodelovanju s Centrom za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJMMK, FDV) smo okviru programa Slovensko javno mnenje leta 2019 raziskavo izvedli na reprezentativnem vzorcu (N=1079) polnoletnih prebivalcev Slovenije. Operativni del raziskave je koordiniral CJMMK, medtem ko so pri oblikovanju vsebine anketnega modula sodelovalo vsi projektni partnerji (BF, FDV, FF, IJS). Modul je vključeval tri dele, v prvem smo merili splošno podporo različnim virom energije, v drugem podporo trem nacionalnim scenarijem (hidro, vetrni in sončni), v tretjem pa mnenje o situaciji bivanja ob vetrni ali sončni elektrarni. V vseh treh delih smo pri anketirancih preverjali odnos do bistvenih prednosti in slabosti določenih vidikov, na koncu pa še o kompenzacijah in odnosih med posameznimi akterji pri načrtovanju rabe OVE.

2 Rezultati

Po večinskem mnenju vprašanih bi iz obnovljivih virov energije (hidro, vetrne in sončne elektrarne, biomasa) morali proizvesti *zelo veliko* do *veliko* energije, saj se je v povprečju za ta dva odgovora odločilo skoraj 68 % vprašanih, izstopajo predvsem sončne (86,5 %) in vetrne (81,4 %) elektrarne. Večji deleži odgovorov za neobnovljive vire (jedrska energija, zemeljski plin, premog) se uvrstijo med *srednje* do *sploh nič*; v nižjem obsegu se pojavlja jedrska energija (24,9 %) in premog (29,2 %).

Slika 1: Primerjava povprečij 2016 (ESS - Evropska družboslovna raziskava) in 2019 (SJM19/1). Opazno je povečanje podpore rabe OVE in padec podpore ostalih virov. Izjemi sta hidroenergija in jedrska energija. V obeh letih je bila podpora rabe OVE višja kot podpora ostalim virom energije.

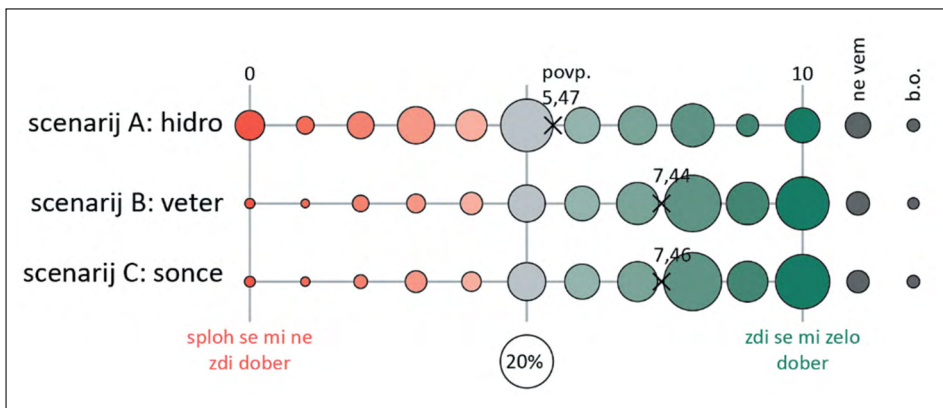
Primerjava z enakim vprašanjem v sklopu Evropske družboslovne raziskave – ESS 2016 (Kurdija in dr. 2016) pokaže podobno razvrstitev odgovorov. Z izjemo hidroelektrarn se je povprečna ocena podpore vseh obnovljivih virov energije povečala (slika 1). Hidroelektrarnam je podpora nekoliko padla (-7,5 odstotne točke oz. 12,6 % v seštevku odgovorov *zelo veliko* in *veliko*). Povprečna ocena za premog in zemeljski plin je padla, podpora rabi jedrske energije

se je nekoliko dvignila (+4,9 odstotne točke oz. 29,7 % v številku odgovorov zelo veliko in veliko). Statistično značilni sta razliki povprečnih ocen za premog in sončno energijo.

Na vprašanje o največji koristi rabe obnovljivih virov energije izstopata odgovora *manj izpustov toplogrednih plinov* (37,3 %) in *ti viri so neomejeni, obnovljivi* (22 %). Poleg odgovora *ne vem* je najmanj anketirancev izbralo odgovor *ta energija je cenejša* (8,4 %).

Primerjava ocenjevanja scenarijev, ki so si jih anketiranci lahko ogledali na kartah (v prilogi) pokaže, da se scenarija, ki temeljita na vetrni in sončni energiji, vprašanim zdita podobno dobra, s povprečno oceno 7,44 oz. 7,46 na lestvici od 0 do 10, kjer višja ocena pomeni ‚boljši‘. Scenarij, ki temelji na hidroenergiji, je prejel povprečno oceno 5,47; opazno več je odgovorov na skrajnem negativnem polu lestvice (*sploh se mi ne zdi dober*) (slika 2). Ocene scenarijev so skladne s prvim vprašanjem, saj kažejo močno odobravanje vetrne in sončne energije.

Slika 2: Primerjava razporeditve ocen scenarijev. Vetrni in sončni scenarij imata podobno razporeditev ocen, hidro scenarij je deležen manjše podpore.

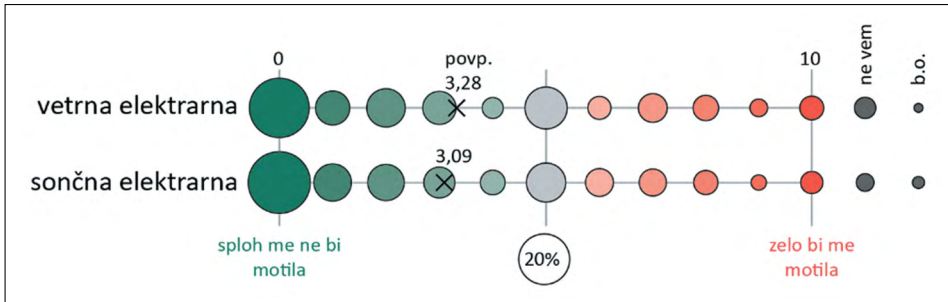

Glavna prednost vetrnega in sončnega scenarija je *prijaznost do okolja*, sledi odgovor, da je *ta energija poceni*. Med slabostmi je v obeh primerih izpostavljeno, da *vetrne/sončne elektrarne niso zanesljiv vir energije*. Za odgovorom *ne vem* je na tretjem mestu za VE trditev, da *vetrne elektrarne niso na ustreznih lokacijah*, za SE pa, da je *energija iz sončnih elektrarn draga*. Med drugimi slabostmi so pri vetrnem scenariju navedeni še vpliv na ptice, vizualni vpliv in hrup ter odpadki in nevarnost požara pri sončnem scenariju. Drugačni so odgovori za hidro scenarij, kjer je največ anketiranih za prednost izbralo *zanesljivost vira* in *višanje energetske samooskrbe države*. Glavna slabost je njihova *škodljivost za okolje*. Naslednja najbolj pogosta odgovora sta *ne vem* in *hidroelektrarne niso na ustreznih lokacijah*.

Visoka podpora vetrnim in sončnim elektrarnam je izkazana tudi na nivoju lokacije. Anketiranci so ob vizualnem prikazu sončne in vetrne elektrarne (Priloga 2) večinoma ocenili, da jih niti vetrna niti sončna elektrarna v soseščini ne bi motili. Povprečni oceni sta 3,28 za vetrno elektrarno in 3,09 za sončno elektrarno na lestvici od 0 do 10, kjer 0 pomeni *sploh me ne bi motila* (slika 3).

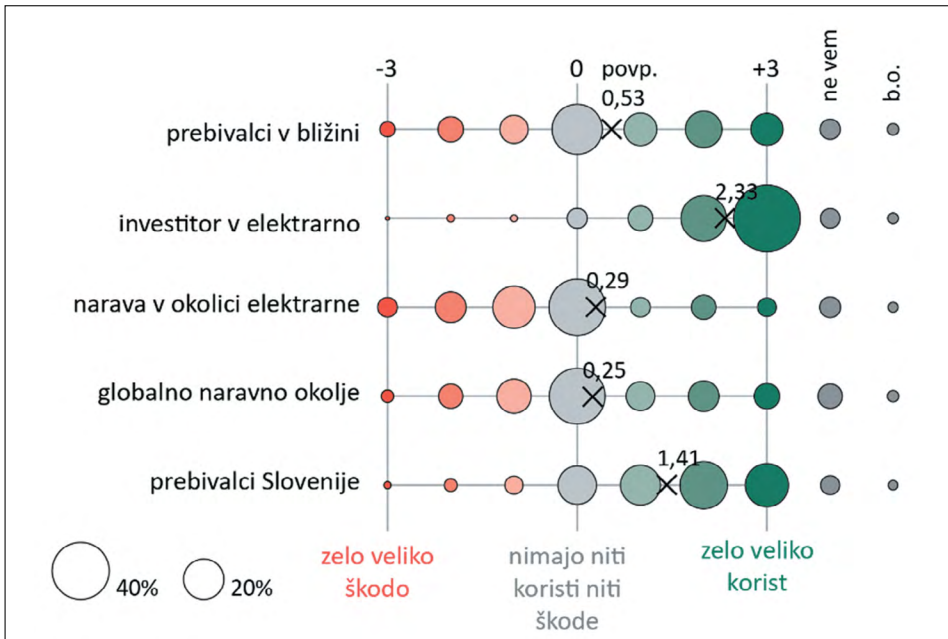

Slika 3: Primerjava razporeditve odgovorov na vprašanji Kaj bi menili, če bi živeli v bližini vetrne oz. sončne elektrarne.

Strukturi odgovorov o koristih posameznih akterjev (slika 4) sta si pri vetrni in sončni elektrarni zelo podobni. Prevladuje mnenje, da ima investitor *zelo veliko korist* (povprečje 2,22 za VE oz. 2,33 za SE na sedem stopenjski lestvici od -3 do 3). Stališče prebivalcev v bližini se nagiba v smer, da *nimajo niti koristi ni škode*, medtem ko se mnenje za prebivalstva Slovenije v povprečju bolj nagiba proti *koristim*. Narava v bližnji okolici in globalno naravno okolje pa po mnenju vprašanih *nima niti koristi niti škode*. Ta odgovor je po svoje presenetljiv, saj naj bi bile ključne prednosti sončnih in vetrnih elektrarn ravno v povezavi z okoljem. Postavimo lahko hipotezo, da ljudje *korist in škodo* razumejo predvsem finančno in ne kot (širšo) okoljsko ali družbeno korist.

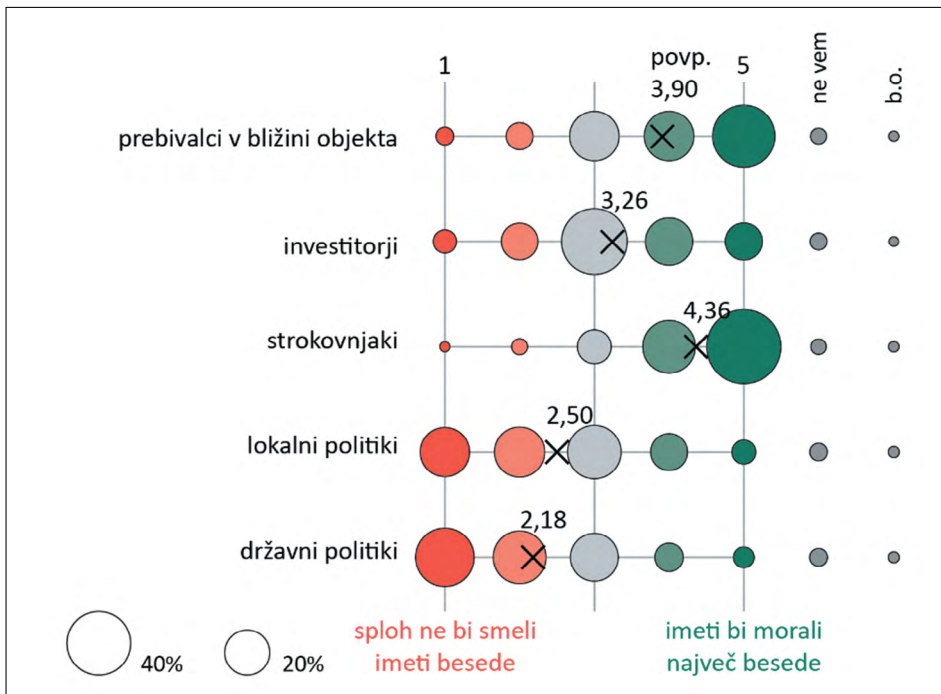
Slika 4: Razporeditev odgovorov o škodi in koristi različnih akterjev pri izgradnji sončne elektrarne. Razporeditev za vetrne elektrarne je zelo podobna.

Med ponujenimi kompenzacijami za podporo gradnje sončne ali vetrne elektrarne je največ (dobra polovica) vprašanih izbrala *vlaganje lastnika elektrarne v lokalni razvoj* (53,8 %). Z 20,8 % ji sledijo *neposredna finančna izplačila in sodelovanje pri delitvi dobička* (15 %). Kaže se izrazita zavezanost k skupni dobrobiti, ki lahko izhaja predvsem iz želje po izpolnitosti pričakovanj.

Po mnenju vprašanih bi pri umeščanju teh objektov morali sodelovati predvsem strokovnjaki (slika 5). Na lestvici od 1 do 5, kjer 1 pomeni *sploh ne bi smeli imeti besede*, je ta skupina dobila povprečno oceno 4,36. Sledijo jim prebivalci v bližini objekta s povprečno oceno 3,90. Najmanj besede pa bi anketiranci pustili državnim (2,18) in lokalnim politikom (2,50). Povprečna ocena za investitorje je 3,26. Ti odgovori so dokaj skladni s siceršnjim nezaupanjem Slovencev v politične subjekte, še posebej v povezavi z dvomi o njihovi ne-koruptivnosti.

Slika 5: Razporeditev odgovorov o vplivu različnih deležnikov na postavitve vetrne ali sončne elektrarne.

3 Sklepi in razprava

Z raziskavo smo osvetlili družbeni vidik energetskega prehoda; to je tisti del procesa, ki ni rešljiv z izboljšanjem tehnologij, in v zadnjem času predstavlja večjo oviro od tehnoloških rešitev. Rezultati ankete kažejo, da družbena sprejemljivost ne bi smela biti ovira za postavitve objektov za rabo OVE, saj večina javnosti tudi na primeru konkretnih objektov ne vidi večjih problemov. Medtem ko je visoka podpora na splošni in nacionalni ravni skladna z rezultati večine drugih raziskav (Segreto in dr. 2020), je visoka sprejemljivost na lokalni ravni bolj problematična, prav tako kot konkretni primeri v praksi. Razumevanje tega neskladja lahko

razložimo z naslednjimi hipotezami: 1) Vprašalnik je bil zastavljen tako, da je presojanje projektov na konkretni lokaciji postavil v kontekst splošnih in nacionalnih ciljev, anketiranci pa znotraj istega vprašalnika načeloma odgovarjajo konsistentno, torej ne nasprotujejo lastnim izjavam, 2) lokacije so anketiranci obravnavali abstraktno, »nekje drugje«, in se niso identificirali kot sosodje objekta, zato so rešitvam manj nasprotovali, 4) konkretnim projektom nasprotuje t.i. »glasna manjšina«, medtem ko se večina s projektom strinja oz. mu ne nasprotuje, in ravno to tiho večino predstavlja raziskava.

Kaj nam anketiranje pove o »družbeni sprejemljivosti« objektov za rabo OVE? Javnomenjska slika, ki jo kaže raziskava, izhaja iz reprezentativnega vzorca anketirancev in njihovih stališč izraženih s pomočjo standardiziranih anketnih orodij. V resnici pa se odnos do dilem implementacije OVE v prostor in s tem povezan »javni interes« artikulirata na kompleksen način, v postopkih odločanja in soočanja stališč. Tudi lokalna javnost ni homogena in nima nujno koherentnega stališča. Veliko dilem je tudi močno povezano z občutkom (ne)pravične delitve stroškov in koristi. Simptom NIMBY (ne na mojem dvorišču) tako ni zadovoljiva razlaga nasprotovanju. Pogosto celo nasprotno: kot lahko razberemo iz nekaterih primerov v praksi (npr. Volovja reber) in kar potrjuje tudi literatura (npr. Frantál in Nováková 2019), najbližji sosodje tovrstnim objektom pogosto ne nasprotujejo, saj v njih vidijo tudi svojo potencialno ali dejansko korist (največkrat v obliki odkupa zemljišč ali rente).

Glede na rezultate je pri energetski tranziciji treba računati na projekte predlagane »od spodaj navzgor« ali pa tiste, ki so strokovno preverjeni, utemeljeni in vpeti v jasne in institucionalno usklajene strateške dokumente. Jasno je treba prikazati negativne vplive, okoljske koristi ter kompenzacije, ki so jih deležni vpletene. Sklenemo lahko, da je anketa pri tem koristna, saj odkrije potencial za podporo javnosti, na katerega lahko projekt računa. Vendar ta ne zadošča. »Družbena sprejemljivost« je cilj, ki se ga je treba lotiti z načrtovanjem, transparentnim in ustrezno strokovno podprtim postopkom ter podpornimi dejavnostmi.

V retrospektivi se ob raziskavi odpira še vprašanje konteksta oz. časovne veljavnosti: ker odkriva le en časovni presekok, nimamo zanesljivega vpogleda v to, ali se stališča prebivalcev do OVE spreminjajo, in kaj nanje vpliva. Delno lahko na vpliv javnih medijev sklepamo iz sorazmerno slabše ocene hidro scenarija; saj se je v zadnjih letih zvrstilo kar nekaj kontroverznih predlogov HE, z glasnim nasprotovanjem nevladnih organizacij. Predvidevamo lahko, da bi spremenjene okoliščine, kot je npr. sedanja energetska kriza, vplivala na odgovore, ne vemo pa, ali v korist OVE ali morda v korist lastne oskrbe s tradicionalnimi gorivi (NEK; TEŠ). V tem oziru seveda velja razmisliti o možnostih za ponovitev raziskave, ki bi pokazala predvsem, kako so novonastale krizne okoliščine vplivale na sprejemljivost obstoječih OVE strategij v našem prostoru.

Literatura

- Frantál, Bohumil in Nováková, Eva (2019): On the spatial differentiation of energy transitions: Exploring determinants of uneven wind energy developments in the Czech Republic. *Moravian Geographical Reports* 27(2): 79-91.
- Kurdija, Slavko., in dr. (2018): Evropska družboslovna raziskava 2016, tematska bloka o osebni in družbeni blaginji (D) in o energetiki, podnebnih spremembah (E) : mednarodne primerjave rezultatov meritev v osemnajstih državah. V: T. Niko (ur.): *Vrednote v prehodu XII. : Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah: ISSP 1994-2018, ESS 2002-2016, EVS/WVS 1992-2017, SJM 2018*. Knjižna zbirka Dokumenti SJM. 740 – 821. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.

Pasqualetti, M. J. (2011): Social Barriers to Renewable Energy Landscapes. *Geographical Review* 101(2): 201–223.

Segreto, Marco in dr. (2020). Trends in Social Acceptance of Renewable Energy Across Europe—A Literature Review. *International journal of environmental research and public health* 17(24): 9161.

Vlada Republike Slovenije (2020): Celoviti nacionalni energetski in podnebni načrt Republike Slovenije. https://www.energetika-portal.si/fileadmin/dokumenti/publikacije/nepn/dokumenti/nepn_5.0_final_feb-2020.pdf (21. 6. 2020)

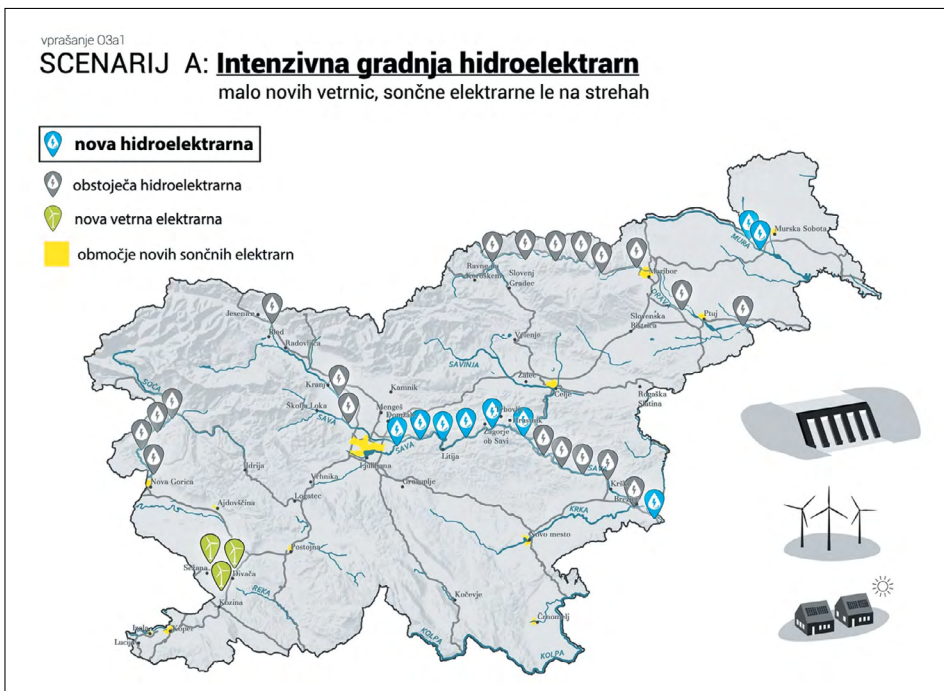
Wüstenhagen, Rolf in dr., (2007): Social acceptance of renewable energy innovation: An introduction to the concept. *Energy Policy* 35(5): 2683–2691.

Podatkovni viri

Hafner Fink, M., Dolenc, E., Slabe, D., Kovačič, U., Bevk, T. in Golobič, M. (2021). Slovensko javno mnenje 2019/1: Ogljedalo javnega mnenja, Mednarodna raziskava o vernosti in cerkvi, Raba obnovljivih virov energije, Vegetarijanstvo in veganstvo, Odnos do nujenja prve pomoči, Uporaba interneta in internetnih družbenih omrežij, Sovražni govor [Podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov. ADP - IDNo: SJM191. https://doi.org/10.17898/ADP_SJM191_V1

Priloge

Priloga 1: Prikaz scenarijev

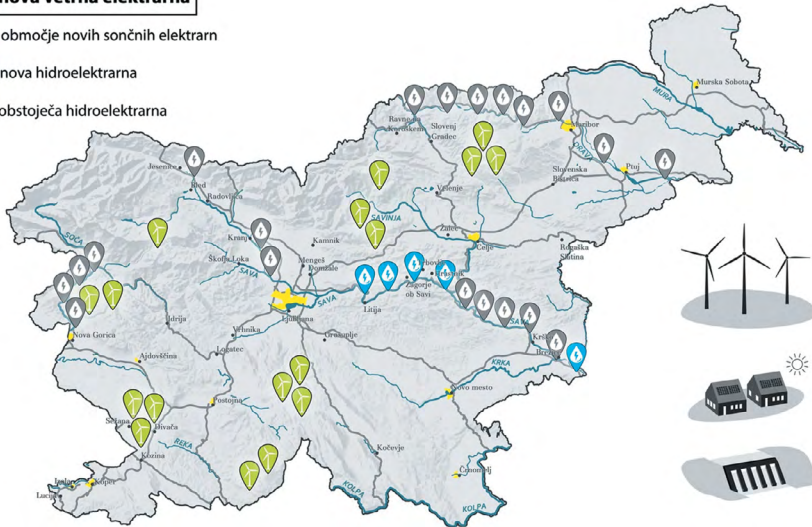
vprašanje 03b1

SCENARIJ B: Intenzivna gradnja vetrnih elektrarn

sončne elektrarne le na strehah, hidroelektrarne le na vodotokih, kjer so že sedaj

 nova vetrna elektrarna
 območje novih sončnih elektrarn

 nova hidroelektrarna

 obstoječa hidroelektrarna

vprašanje 03c1

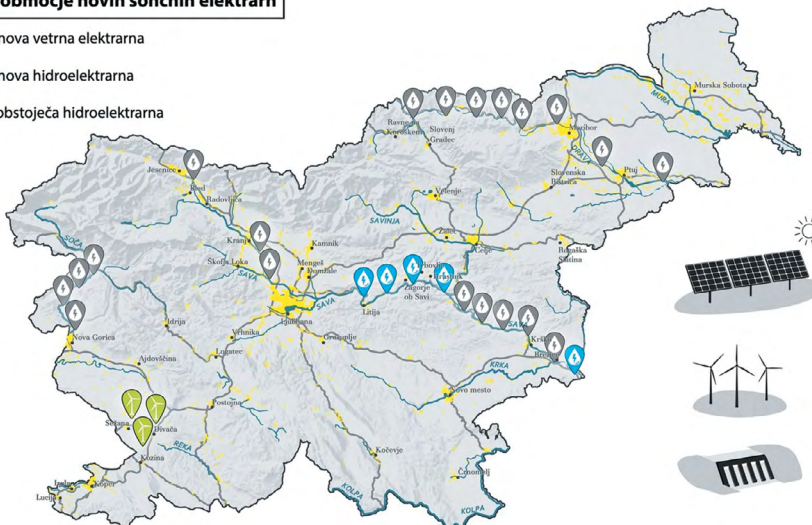
SCENARIJ C: Intenzivna gradnja sončnih elektrarn

malo novih vetrnic, hidroelektrarne le na vodotokih, kjer so že sedaj

 območje novih sončnih elektrarn

 nova vetrna elektrarna

 nova hidroelektrarna

 obstoječa hidroelektrarna

Priloga 2: Prikaz simulacij sončne in vetrne elektrarne

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

ANDREJ KOHONT

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ORGANIZACIJSKA PODPORA DELU OD DOMA

Povzetek: Cilj raziskave je analizirati učinke dela od doma med pandemijo covid-19 z vidika zaposlenih in vodij. Osredinili smo se na: 1) glavne izzive in razlike v organizaciji dela od doma v primerjavi z delom pred pandemijo; 2) obseg delovnih obremenitev in možne negativne učinke na počutje delavcev ter usklajevanje dela in družine; 3) organizacijsko podporo zaposlenim, vključno s komunikacijo, IT-strokovnjaki in vodji ter razvojem kompetenc za izvajanje dela; 4) organizacijsko podporo delovnemu procesu, vključno z oddaljenim dostopom do podatkov ter zagotavljanjem opreme in IKT. Rezultati v veliki meri potrjujejo izsledke prejšnjih raziskav. Poudarjajo, da je pandemija nenadoma popolnoma spremenila delo od doma in izpostavila potrebo po pravici do odklopa, usklajevanju dela in družine, stalni komunikaciji med sodelavci in vodji, dogovorih o organizaciji in obsegu dela ter pripadajoči organizacijski podpori.

Ključne besede: delo od doma, organizacijska podpora, zaposleni, vodje, covid.

Delo od doma je ena najbolj vidnih posledic organizacije dela v pandemiji covid-19 (Fana 2020). Ta je v kombinaciji z digitalno disrupcijo, priporočenim delom od doma in zaprtjem vrtcev in šol povzročila povečanje dela od doma. Ocenjujejo, da je med pandemijo približno 30 do 50 odstotkov zaposlenih v zahodnih gospodarstvih delalo na daljavo (Eurofound 2020; Brynjolfsson idr. 2020). V številnih primerih se je delo na daljavo izvajalo kot nestrukturirano virtualno delo, ki je bilo uvedeno ad hoc, brez predhodne priprave, z namenom čimprejše izvedbe delovnega procesa.

Delo od doma so že raziskovali v preteklosti (Wheatley 2020; Nakrošiene idr. 2019; Makarius in Larson 2017; Reyt idr. 2015; Ammons in Markham 2004; Sullivan 2003), toda tisto, kar vemo o vplivu dela na domu in na daljavo na kakovost dela pred izbruhom pandemije, ne velja nujno tudi za opravljanje dela na domu v času pandemije (Fana idr. 2020). Razlogov je več. Na eni strani so raziskave o delu od doma pred pandemijo pokazale, da so delavci v tej obliki dela običajno delo opravljali iz domače pisarne, imeli so informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, potrebno za delo, ter internetno povezavo in ni jim bilo treba deliti digitalnih naprav z drugimi družinskimi člani (Cohen 2009). Tudi če so redno delali na daljavo od doma, so lahko, ko je bilo to potrebno za učinkovito opravljanje nalog in izvedbo delovnih procesov, delo opravili v prostorih delodajalca (Nakrošiene idr. 2019). Poleg tega jim v večini primerov ob delu od doma ni bilo treba hkrati opravljati skrbstvenih vlog. Raziskave pred pandemijo so ves čas izpostavljale tako negativne kot pozitivne vidike dela od doma (Wheatley

2020; Kelliher in Menezes 2019; Gschwin in Vargas 2019; Zhang 2016; Dale in Burrell 2011; Morganson idr. 2010; Kalleberg 2009; Tietze idr. 2009; Wight in Raley 2009; Gajendran in Harrison 2007; Johnson idr. 2007; Fleming in Spicer 2004; Madsen 2003; Bailey in Kurland 2002; Harpaz 2002; Baruch 2000), obenem pa potrdile, da možnost individualne proste izbire dela od doma pozitivno vpliva na motivacijo in uspešnost zaposlenih (McGregor in Doshi 2015; Fonner in Roloff 2010). Vendar je delo od doma s polnim delovnim časom, ki so ga spodbudili ukrepi javnega zdravja, namenjeni zaježitvi širjenja koronavirusne bolezni, za številne zaposlene, ki nikoli prej niso delali na daljavo ali so imeli z delom od doma v običajnih okoliščinah omejene izkušnje, svojstven primer organizacije dela in pomeni ogromen družbeno-organizacijski eksperiment (EU 2020; Ojo 2021).

V prispevku predstavljamo izsledke raziskave, ki smo jo opravili v drugem valu pandemije na temelju več kot stotih spletnih strukturiranih intervjujev z zaposlenimi in vodji, ki so delali od doma. V središču obravnave je pomen organizacijske podpore delu od doma (Rhoades in Eisenberger 2002) v okviru modela zahtev in virov (Bakker in Demerouti 2017). Z analizo podatkov o delu od doma v obdobju pandemije prispevamo k obstoječi literaturi na to temo. Na drugi strani je za Slovenijo značilno, da je ena od desetih držav EU, v katerih so bile šole in vrtci zaprti najdlje – več kot 154 dni (Eurostat 2021). To je povzročilo izjemen pritisk na skrbstvene vloge in vpetost staršev v šolanje na daljavo ob hkratnem opravljanju dela od doma, obenem pa je delo od doma – v primerjavi s klasičnim delom v prostorih delodajalca – zahtevalo precej več časa in drugačne kompetence zaposlenih, pri čemer je bila za uspešno delo bistvenega pomena organizacijska podpora, ki so jo bili deležni zaposleni.

Cilj raziskave je identificirati: 1) spremembe obsega dela in delovnih obremenitev pri delu od doma ter njihovih učinkov na kakovost dela ter usklajevanje dela in družine/prostega časa; 2) načine in obseg organizacijske podpore, ki jo delo od doma zahteva na ravni posameznega zaposlenega in zajema podporo in komunikacijo s sodelavci, IT-strokovnjaki in vodji; 3) načine organizacijske podpore delovnemu procesu doma, vključno z dostopom do podatkov, zagotavljanjem informacijsko-komunikacijske tehnologije, razvojem pričakovanih delovno specifičnih in organizacijskih kompetenc; 4) ključne izzive in razlike v organizaciji in izvedbi dela od doma v primerjavi z rednim delom pred pandemijo.

Rezultati raziskave kažejo, da se je v času dela od doma (DOD) zelo povečal obseg dela. Številni delavci so imeli težave, kako se odklopiti od dela, zaradi potrebe po stalni razpoložljivosti (za stranke). Meja med delom in prostim časom je zelo zabrisana in izjemno »težko je usklajevati družino z delom (šolanje in varstvo otrok), težko se je zbrati, organizirati čas na obeh področjih«.

Učinkovita organizacija dela pa je močno odvisna od dogovorov o dolžini delovnika v organizacijah. Stiki s sodelavci so bili omejeni, zato sta bila komunikacija in usklajevanje dela še dodatno oteženi.

Četrtnina respondentov je imela težave z dostopom do podatkov (nedigitalizirano gradivo, neustrezna oprema doma, tehnične težave, slaba internetna povezava, pomanjkanje IT-podpore). Je pa DOD prispevalo k razvoju kompetenc zaposlenih (42 % jih je pridobilo nova programska znanja in znanja s področja spletnih komunikacijskih orodij). Pri tem jim je bila – ob pomanjkanju organizacijske podpore – v veliko oporo pomoč znancev in družinskih članov.

Uspešna organizacijska podpora je zajemala oblikovanje rešitev za dostop do podatkov na daljavo, digitalizacijo arhivov, nadgradnjo strojne in programske opreme, zagotovitev opreme za DOD, povračilo stroškov za usposabljanje zaposlenih za uporabo IKT ter zagotovitev stalne podpore vodilnim in zaposlenim.

Prednosti DOD so zelo odvisne od družinskih razmer, zlasti od skrbstvenih vlog, individualnih preferenc in možnosti ločenega delovnega prostora doma. Respondenti med prednostmi DOD izpostavljajo prožnejši urnik, neodvisnost od lokacije, mirnejše, bolj sproščeno, manj stresno ter bolj zdravo delovno okolje (vmesna vadba, sprehodi, bolj zdrava prehrana, več odmorov). Ker delajo sami, delo opravljajo lažje in bolj učinkovito.

14 % organizacij ni uvedlo novih oblik virtualnega komuniciranja, ampak so začele intenzivneje uporabljati obstoječe. Obseg virtualnih srečanj se je močno povečal. Informacije o delu pa so zaposleni dobivali po vsaj dveh do treh kanalih hkrati.

Na področju vodenja zaposleni poročajo, da jih vodje večinoma razumejo in spodbujajo, spremljajo njihovo delo ter jih sproti obveščajo. Je pa odzivni čas vodij daljši, hkrati pa umanjajo nekatere (običajno neformalno in »na hodnikih« pridobljene) informacije. 55 % zaposlenih zelo pogreša stike s sodelavci in svojimi vodji. Na drugi strani vodje poročajo o nemotiviranosti sodelavcev, iskanju smisla v delu, utrujenosti, tesnobi in stresu zaradi hkratnega šolanja otrok.

Raziskava opozarja na posebnosti dela od doma v pandemiji z vidika delavcev in vodij, kar je v obstoječi literaturi še redko. Drugič, analizira delo od doma v dolgem obdobju zaprtja šol in vrtcev ter njihovih posledic na individualne obremenitve, izvedbo in obseg dela, počutje delavcev ter usklajevanje dela in družine. Tretjič, poudarja pomen organizacijske podpore zaposlenim, priprave in usposabljanje zaposlenih za delo od doma in prilagoditev delovnega procesa – z namenom zmanjšanja negativnih učinkov na ravni zaposlenih in organizacije. Identificira tudi primere dobrih praks organizacijske podpore, ki bi jih lahko organizacije uporabljale v prihodnosti tako pri delu od doma kot pri hibridnem delu.

Med omejitvami raziskave izpostavljamo, da se nismo osredinili na kontekstualno specifične značilnosti organizacij, iz katerih prihajajo sodelujoči in lahko pomembno določajo razvoj, obseg in metode organizacijske podpore med delom od doma, še posebej v odnosih med zaposlenimi in vodji. To ponuja priložnosti za nove raziskave na temelju študij primerov organizacij, s katerimi bi lahko presegli omenjene omejitve in dobili podrobnejši vpogled. Pri obravnavi organizacijske podpore na ravni posameznika in delovnega procesa smo se osredotočili le na dva vidika in pri tem izpustili druge pomembne deležnike, ki zagotavljajo individualno in organizacijsko podporo delovnim procesom, vključno s sodelavci na isti ravni, menedžerji in zunanji deležniki, kot so strokovna združenja, strokovnjaki ipd.

Rezultati na eni strani zelo potrjujejo izsledke predhodnih raziskav o prednostih in slabostih dela od doma. Na drugi pa izpostavljajo, da je pandemija nenadno izjemno spremenila delo od doma in pri tem močno izpostavila vprašanja, povezana z usklajevanjem dela in družine oz. prostega časa, komunikacijo s sodelavci in vodji, razvojem potrebnih kompetenc za delo od doma, organizacijo in obsegom dela in organizacijsko podporo.

Literatura

- Ammons, Samantha, in Markham, Wiliam (2004): Working at home: Experiences of skilled white collar workers. *Sociological Spectrum*, 24(3): 191–238. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1080/02732170490271744> (12. 7. 2022).
- Bailey, Diane, in Kurland, Nancy (2002): A review of telework research: Findings, new directions, and lessons for the study of modern work. *Journal of Organisational Behaviour*, 23(4): 383–400. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1002/job.144> (12. 7. 2022).
- Bakker, Arnold, in Demerouti, Evangelia (2017): Job demands–resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 22 (3): 273–285. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1037/ocp0000056> (12. 7. 2022).
- Baruch, Yehuda (2000): Teleworking: Benefits and pitfalls as perceived by professionals and managers. *New Technology, Work and Employment*, 15(1): 34–49. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1111/1468-005X.00063> (12. 7. 2022).
- Brynjolfsson, Erik, Horton, John, Ozimek, Adam, Rock, Daniel, Sharma, Gaima, in Tu Ye, Hong-Yi (2020): COVID-19 and Remote Work: An Early Look at US Data. NBER Working Paper. Cambridge, MA: NBER.
- Dale, Karen, in Burrell, Gibson (2011): All together, altogether better: The ideal of »community« in the spatial reorganisation of the workplace. V: A. van Marrewijk in D. Yanow (ur.), *Organizational Spaces: 14–19*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Eurofound (2020): Living, Working and COVID-19. Loughlinstown: Eurofound.
- Fana, Marta, Milasi, Santo, Napierala, Joanna, Fernandez-Macias, Enrique, Gonzalez Vazquez, Ignacio (2020): Telework, work organisation and job quality during the COVID-19 crisis: A qualitative study. JRC Working Papers on Labour, Education and Technology; JRC122591. Sevilla: JRC.
- Fleming, Peter, in Spicer, Andre (2004): You Can Checkout Anytime, but You Can Never Leave: Spatial Boundaries in a High Commitment Organization. *Human Relations*, 57(1): 75–94. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1177/0018726704042715> (12. 7. 2022).
- Fonner, Kathryn, in Roloff, Michael (2010). Why Teleworkers are More Satisfied with Their Jobs than are Office-Based Workers: When Less Contact is Beneficial. *Journal of Applied Communications Research* 38(4): 336–361. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1080/00909882.2010.513998> (12. 7. 2022).
- Gajendran, Ravi, in Harrison, David (2007): The good, the bad, and the unknown about telecommuting: Meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. *Journal of Applied Psychology*, 92(6): 1524–1541. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.6.1524> (12. 7. 2022).
- Gschwin, Lutz, in Vargas, Oscar (2019): Telework and its effects in Europe. V: J. C. Messenger (ur.), *Telework in the 21st Century: 36–75*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Harpaz, Itzhak (2002): Advantages and disadvantages of telecommuting for the individual, organization and society. *Work Study*, 51(2): 74–80. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1108/00438020210418791> (12. 7. 2022).
- Johnson, Laura, Andrey, Jean, in Shaw, Susan (2007): Mrs. Dithers Comes to Dinner: Telework and the merging of women's work and home domains in Canada. *Journal of Feminist Geography*, 14 (2): 141–161. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1080/09663690701213701> (12. 7. 2022).
- Kalleberg, Arne (2009): Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition. *American Sociological Review*, 74 (1): 1–22. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1177/000312240907400101> (12. 7. 2022).

- Kelliher, Clare, in De Menezes, Lilian (2019): *Flexible Working in Organisations: A Research Overview*. Abingdon: Taylor & Francis.
- Madsen, Susan (2003): The effects of home-based teleworking on work-family conflict. *Human Resources Development Quarterly*, 14(1): 35–58. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1002/hrdq.1049> (12. 7. 2022).
- Makarius, Erin, in Larson, Barbara (2017): Changing the Perspective of Virtual Work: Building Virtual Intelligence at the Individual Level. *Academy of Management Perspectives*, 31(2): 159–178. Dostopno prek: <https://doi.org/10.5465/amp.2014.0120> (12. 7. 2022).
- McGregor, Lindsay, in Doshi, Neel (2015): *Primed to Perform: How to Build the Highest Performing Cultures through the Science of Total Motivation*. New York: Harper Collins.
- Morganson, Valerie, Major, Debra, Oborn, Kurt, Verive, Jennifer, in Heelan, Michelle (2010): Comparing telework locations and traditional work arrangements. *Journal of Managerial Psychology*, 25(6): 578–595. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1108/02683941011056941> (12. 7. 2022).
- Nakrošienė, Audrone, Bučiūnienė, Ilona, in Goštautaitė, Bernadeta (2019): Working from home: Characteristics and outcomes of telework. *International Journal of Manpower*, 40(1): 87–101. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1108/IJM-07-2017-0172> (12. 7. 2022).
- Ojo, Adedapo, Fawehinmi, Olawole, in Yusliza, Mohd (2021): Examining the Predictors of Resilience and Work Engagement during the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 2021, 13(5): 2902–2921. Dostopno prek: <https://doi.org/10.3390/su13052902> (12. 7. 2022).
- Reyt, Jean-Nicolas, in Wiesenfeld, Batia (2015). Seeing the forest for the trees: Exploratory learning, mobile technology, and knowledge workers' role integration behaviors. *Academy of Management Journal*, 58(3): 739–762. Dostopno prek: <https://doi.org/10.5465/amj.2013.0991> (12. 7. 2022).
- Rhoades, Linda, in Eisenberger, Robert (2002). Perceived organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4): 698–714. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.4.698> (12. 7. 2022).
- Sullivan, Cath (2003): What's in a name? Definitions and conceptualisations of teleworking and homeworking. *New Technology, Work and Employment*, 18(3):158–165. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1111/1468-005X.00118> (12. 7. 2022).
- Tietze, Susanne, Musson, Gill, in Scurry, Tracey (2009): Homebased work: A review of research into themes, directions and implications. *Personnel Review*, 38(6). 585–604. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1108/00483480910992229> (12. 7. 2022).
- Wheatley, Daniel (2020): *Changing Places of Work*. John Saunders, Chris Brewster in Peter Holland (ur.), *Contemporary Work and the Future of Employment in Developed Countries*, 208–225. London: Rutledge.
- Wight, Vanessa, in Raley, Sara (2009): When home becomes work: Work and family time among workers at home. *Social Indicator Research*, 93(1): 197–202.
- Zhang, Jindan (2016): The Dark Side of Virtual Office and Job Satisfaction. *International Journal of Business and Management*, 11(2):40. Dostopno prek: <https://doi.org/10.5539/ijbm.v11n2p40> (12. 7. 2022).

TATJANA RAKAR

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

MIRIAM HURTADO MONARRES

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

MAŠA FILIPOVIČ HRAST

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

POGLEDI LJUDI NA ZASLUŽNOST BREZDOMCEV

Povzetek: *Stališča in odnos do brezdomcev se oblikujejo znotraj kulturnega in socialnega konteksta; pomembno vplivajo tudi na razvoj socialnih politik. V srednje- in vzhodnoevropskih državah je bilo brezdomstvo pogosto razumljeno kot izraz deviantnosti in povezano z osebnimi težavami; razvoj socialnih politik je bil pogosto v smeri vedenjskih sprememb brezdomnih oseb in kriminalizacije brezdomstva. S prispevkom skušamo nasloviti vrzel v raziskovanju zaslužnosti brezdomcev v študijah stališč do države blaginje. V prispevku analiziramo argumente zaslužnosti v okviru kvalitativnega pristopa, uporabljenega v nekaterih raziskavah stališč do države blaginje. Analiza temelji na podatkih fokusnih skupin, kjer smo udeležence povprašali o upravičenosti brezdomcev do pomoči države blaginje.*

Ključne besede: *brezdomci, zaslužnost, odnos do brezdomcev, država blaginje, stališča.*

1 Uvod

V Sloveniji prevladujejo lastniška stanovanja, kar je značilno tudi za druge srednje- in vzhodnoevropske države (glej Lux 2014; Stephens in dr. 2015), medtem ko je stanovanjska oskrba ranljivih prepuščena predvsem občinam, ki pa se soočajo s pomanjkanjem financiranja in sistemske podpore za razvoj tega področja (glej Filipovič Hrast 2019). Z brezdomstvom se socialna politika ukvarja predvsem s socialnega vidika skrbi za ranljive skupine. Brezdomci so pogosto prikazani kot posebna ranljiva skupina, s katero so povezane različne težave, kot so zloraba alkohola in drog ter težave v duševnem zdravju (Speak in Tipple 2006; O' Sullivan 2020). Brezdomstvo se lahko dojema kot nevarno, antisocialno; t. i. 'ulična scena' je razumljena kot grožnja družbi in daje občutek nelagodja (Fitzpatrick in Jones 2005; Johnsen in dr. 2018). Ti pogledi in odnos javnosti do brezdomcev so prepleteni s podobami in stališči o tem, ali in na kakšen način si brezdomci zaslužijo pomoč države blaginje. Podobo brezdomstva v javnosti in stališča do zaslužnosti brezdomcev v Sloveniji proučujemo s pomočjo kvalitativnih podatkov. Zanima nas, kakšno mnenje imajo ljudje o brezdomcih, kakšna je njihova percepcija o zaslužnosti te ranljive skupine do pomoči države blaginje in kakšne so utemeljitve zanjo.

2 Pogledi ljudi na zaslužnost brezdomcev

V kontekstu stališč javnosti do tistih, ki potrebujejo različne oblike pomoči in storitev države blaginje, je še posebej pomembna teorija zaslužnosti (glej Van Oorschot 2000; van Oorschot in Roosma 2017; Leanen in Roosma 2022). Ta proučuje kriterije, na podlagi katerih splošna javnost utemeljuje svoje sodbe o odnosu do drugih in ugotavlja, ali si ti bolj ali manj zaslužijo podporo države blaginje. Osnova za percepcijo zaslužnosti so t. i. kriteriji 'CARIN'

– nadzor, odnos, vzajemnost, identiteta in potreba (Van Oorschot 2000; van Oorschot in Roosma 2017). Kriterij nadzora je povezan s stopnjo osebne odgovornosti za situacijo, v kateri se je oseba znašla. Kriterij odnosa se nanaša na to, kako se oseba obnaša in ali je njen odnos sprejemljiv, podrejen, hvaležen za pomoč ali ne. Vzajemnost se nanaša na predhodne prispevke osebe k družbi ali pa na njen morebiten doprinos k družbi v prihodnosti. Kriteriji identitete se predvsem nanaša na nacionalno identiteto in odnos do tujcev. Kriterij potrebe se nanaša na stopnjo nujnosti pomoči osebi. V skladu s temi kriteriji bo javnost bolj podpirala socialne politike in ukrepe za brezdomstvo, če bodo ti dojeti kot žrtve strukturnih dejavnikov, ne pa kot krivci za lastno stanje brezdomstva zaradi 'neodgovornega' vedenja, uživanja prepovedanih drog, alkoholizma, kriminalnih dejanj itd. V prispevku analiziramo argumente zaslužnosti v okviru kvalitativnega pristopa, ki je bil uporabljen že v predhodnih raziskavah stališč do države blaginje (glej Taylor Gooby in Leruth 2018).

3 Metodologija

Za zbiranje podatkov smo uporabili kvalitativen pristop. Analiza temelji na podatkih fokusnih skupin, v katerih smo udeležence povprašali, do katerih socialnih prejemkov in storitev naj bodo osebe na izbranih vinjetah (upokojenec, delavec z nizkimi dohodki, brezposelna oseba in brezdomec) upravičene in pod kakšnimi pogoji. Odnos ljudi do brezdomcev primerjamo z drugimi skupinami, predvsem z vidika stopnje univerzalnosti in pogojenosti pravic. Organizirali smo dve fokusni skupini (vsaka osem oseb), ki sta potekali v Ljubljani novembra 2021. Prepisi pogovorov so bili kodirani v NVivo v skladu s kodirno shemo na podlagi deduktivnega in induktivnega pristopa.

4 Rezultati

4.1 Razvrstitev zaslužnosti brezdomcev

Glede razvrščanja zaslužnosti brezdomcev v primerjavi z drugimi skupinami so udeleženci fokusnih skupin na eni strani po kriteriju potrebe razvrstili brezdomca na prvo mesto, saj ta pomoč najbolj potrebuje: *»Ja, meni se ta najbolj smili. Meni se zdi, da ta v tem trenutku je brez doma in je verjetno brez tudi hrane in rabi v tem trenutku neko pomoč. ... «* (2B). Po drugi strani pa bi ga uvrstili na rep zaslužnosti zaradi ekonomskega argumenta, saj je delo z njim predolgotrajen proces in bi državo največ stal: *»Tisti vsi, ki so sposobni, vsi, ki lahko delajo, oz. tisti, ki bodo največ vrnili v fond, iz katerega pridobijo. Pa ni nujno, da so samo finančna sredstva. Ampak bodisi izobraževanje, pomoč pri iskanju tega, na prvo mesto. Zato, ker oni bodo najhitreje vrnili. Grdo ali pa lepo. Saj se grdo sliši, ampak brezdomec v takem primeru, ko bi rabil velikokrat največ obravnave, bi rabil iti na zadnje mesto. Ker ti rabiš imeti še zmeraj dovolj denarja, da ti prvo zaženeš čisto celotno kolo. Ker tu moraš gledati kot kolo. Na vrhu tisti, ki jih boš najlažje prekucnil, da se bo kolo začelo samo vrteti.«* (2G). Nadalje poudarijo, da bi brezdomci morali delati in poskrbeti zase, tudi zato, da bodo prejeli pokojnine; pri tem vidijo težave z zasvojenostjo z drogami in zato tudi potrebo po skrbi zanje s strani državnih institucij.

4.2 Argumenti zaslužnosti

Udeleženci fokusnih skupin odgovornost za reševanje socialno-ekonomskih težav na prvem mestu pripisujejo državi, nato posamezniku in nevladnim organizacijam/skupnosti. Pri nudenju socialne pomoči bi se tako v skladu s kriterijem odnosa moralo ločiti posameznike na tiste, ki dela res ne najdejo, od posameznikov, ki ne želijo delati: *»To je čisto druga stvar.*

Gre za to, da če zdaj ta človek pač res ne najde službe ali jo noče najti.» (2B). Nekateri namreč menijo, da se brezdomcem bolj izplača prosjačiti kot delati: »Samo da so oni brezdomci, jim lahko daš delo, pa bo mogoče dva dni delal, potem bo pa rekel hvala lepa, grem jaz raje na 1 €.« (2A).

Brezdomcem in odvisnikom bi bilo potrebno v skladu s kriterijem odnosa pridobitev neprofitnega stanovanja pogojevati z zdravljenjem, lepim obnašanjem itd. Stanovanjske skupnosti za brezdomce udeleženci vidijo bolj kot začasno rešitev; potrebne bi bile tudi dolgotrajnejše rešitve: *»Oboje je potrebno. Vseeno bi rekla mogoče tole dolgotrajno bi bila boljša rešitev definitivno, da se človek počuti bolj doma nekje.« (1C). Socialna pomoč bi tako morala biti pogojena z napredkom brezdomcev zato, da lahko bivajo v zavetiščih: »Jaz bi rekel na napredek, ki ga ta oseba izkazuje. Zdaj mu rok postaviti, če ne boš čez 14 dni naredil iz sebe. Merilo mora biti.« (2D).*

Menijo torej, da bi morali brezdomci za denar delati, ne pa da se jim vse podari. V skladu s kriterijem recipročnosti, npr. da bi bili bolj proaktivni, npr. naj v zameno za stanovanje zaslužijo za stroške: *»V narekovajih javno-zasebno partnerstvo. Se pravi, država ti je dala stanovanje, ti boš pa po največji meri se probal vsaj za stroške zaslužiti.« (2A). »Ne vem, meni se pa to zdaj, ko prodajajo Kralje ulice, mi zdi super. Maš občutek, da se sam potrudim.« (1H).*

Toda udeleženci tudi opozarjajo, da so brezdomci pogosto diskriminirani in se jim ne nudi zadostnih priložnosti za delo. Zato veliko brezdomcev ni motiviranih za delo. Nekateri so menili, da bi vsi brezdomci morali imeti dom, ker to človeka motivira, da dela dobro: *»Ja, saj imamo vsi to potrebo, to je ena izmed naših osnovnih potreb. Mislim, da tle ni treba kaj dosti razglabljat. Potem bi, posledično bi začel boljše delovati, bi imel več motivacije za si, bodisi poiskat službo ali se samo socializirat. Ta občutek biti doma, imeti neko stalno prebivališče je zelo pomemben.« (1C). Drugi pa so nasprotno menili, da brezdomci nočejo delati in tudi ne želijo imeti svojega doma. »Ja, to so zelo problematični ljudje. Ker del njim je to filozofija, da živi na cesti. Tako da tudi so ljudje, ki zavračajo pomoč, ki tudi recimo jim zrihtajo neko prenočišče ali pa zavetišče in rečejo, da to pač ni njihov stil. Tako da tu je od do. Ko ste rekli, da je treba pogledati, kaj je ta vzrok. In ta psihosocialna pomoč. In potem definirati, kje, komu lahko kaj damo. Zdaj če nekomu daš garsonjero. Ja, zdaj če jo bo on drugi dan razbil ali pa spustil golobe noter, potem kaj smo naredili?« (2B).*

5 Zaključek

Brezdomci so skupina ljudi, ki je potisnjena na rob družbe. Na splošno o njih veljajo stereotipna prepričanja, da so to ljudje, ki so v splošnem odklonilni, prestopniki, ne želijo delati in živijo v neko obliko zasvojenosti (alkoholizem ali droge). To kažejo tudi ugotovitve anketne raziskave, ki je bila izvedena v več evropskih državah, kjer je večina sodelujočih menila, da brezdomci ostajajo brezdomni po lastni izbiri (Petit in dr. 2019). Pomemben dejavnik pri presoji zaslužnosti brezdomcev je tudi t. i. komponenta vzajemnosti (kriterij recipročnosti), e. g. kako ljudje vidijo vrednost posameznika za družbo in kaj je k njej prispeval ali pa bo v prihodnosti. V skladu s tem, ker v sistemu ne sodelujejo aktivno in ga ne podpirajo, družba brezdomce označuje za tiste, ki niso več »koristni« in/ali njeni »aktivni« člani (Belcher in Deforge 2012). Rezultati diskusije fokusnih skupin pokažejo, da je bil pomemben pomislek pri pomoči brezdomcem v Sloveniji ravno na podlagi kriterija recipročnosti v ekonomskem kontekstu, saj bi bilo potrebno preveč truda in sredstev ter bi trajalo predolgo, da bi brezdomci to pomoč družbi lahko vrnil. Poleg tega jih je veliko izpostavilo kriterij kontrole v povezavi

z odnosom brezdomcev, t. j. da so brezdomci največkrat sami odgovorni za svoje stanje, saj ne želijo delati in ne želijo pomoči oz. aktivno izboljšati svoje življenje. Velik poudarek je bil torej tudi na lastni vlogi in aktivnosti brezdomcev. To kaže na pomanjkanje prepoznavanja strukturnih razlogov za brezdomstvo, ki so vezani na delovanje stanovanjskega trga v Sloveniji, ter pomemben poudarek, ki se daje lastni odgovornosti za izboljšanje položaja.

Literatura

- Belcher, John R., in DeForge, Bruce R. (2012): Social Stigma and Homelessness: The Limits of Social Change. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 22 (8): 929-946.
- Filipovič Hrast, Maša (2019): Challenges to development of policy on homelessness in Slovenia. *European journal of homelessness*, 13 (2): 111-130.
- Fitzpatrick, Suzanne, in Jones, Anwen (2005): Pursuing social justice or social cohesion? Coercion in street homelessness policies in England. *Journal of Social Policy*, 34 (3): 389–406.
- Johnsen, Sarah, Fitzpatrick, Suzanne, in Watts, Beth (2018): Homelessness and social control: a typology. *Housing Studies*, 33 (2).
- Leanen, Tijs, in Roosma Femke (2022): Who should get what and why? Insights from welfare deservingness theory. V M. A. Yerkes in M. Bal (ur.): *Solidarity and Social Justice in Contemporary European Societies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lux, Martin (2014): Milestones in the Development and Implementation of a Governmental Strategy on Homelessness in the Czech Republic. *European Journal of Homelessness*, 8 (2): 95-118.
- O'Sullivan, Eoin, in dr. (2020): Distorting Tendencies in Understanding Homelessness in Europe. *European Journal of Homelessness*, 14 (3).
- Petit, Junie, in dr. (2019): European public perceptions of homelessness: A knowledge, attitudes and practices survey. *PLoS ONE*, 14 (9): 1-16.
- Speak, Suzanne, in Tipple, Graham (2006): Perceptions, Persecution and Pity: The Limitations of Interventions for Homelessness in Developing Countries. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30: 172–88.
- Stephens, Mark, Lux, Martin, in Sunega, Petr (2015): Post-socialist Housing Systems in Europe: Housing Welfare Regimes by Default? *Housing Studies*, 30 (8): 1210-1234
- Taylor-Gooby, Peter, in Leruth, Benjamin (ur.) (2018): Attitudes, Aspirations and Welfare: Social Policy Directions in Uncertain Times: 63-93. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Van Oorschot, Wim (2000): Who Should Get What, and Why? On Deservingness Criteria and the Conditionality of Solidarity Among the Public. V *Policy & Politics*, 28 (1): 33–48.
- Van Oorschot, Wim, in Roosma, Femke (2017): The Sociaervasl Legitimacy of Targeted Welfare and Welfare Deservingness. V W. van Oorschot F., Roosma B., Meuleman, in T. Reeskens (ur.): *The social legitimacy of targeted welfare: Attitudes to welfare deservingness*. Cheltenham, Gloucestershire, Northampton, Massachusetts, USA: Edward Elgar Publishing, Inc.

TAMARA NARAT

Inštitut RS za socialno varstvo

URBAN BOLJKA

Inštitut RS za socialno varstvo

MAJA ŠKAFAR

Inštitut RS za socialno varstvo

POVEJ MI, KOLIKO PLAČUJEŠ ZA VRTEC, IN POVEM TI, KJE V LJUBLJANI ŽIVIŠ

Povzetek: V prispevku obravnavamo revščino in dohodkovno neenakost v Ljubljani (MOL) na primeru višine subvencij plačila vrtca, in sicer na ravni četrtnih skupnosti in izbranih ljubljanskih sosesk. Revščina in dohodkovna neenakost sta med seboj povezani tako na ravni četrtnih skupnosti kot tudi izbranih sosesk. Za prostorske enote, kjer družine v povprečju plačujejo nižji delež plačila vrtca, velja večja razpršenost plačil (in obratno). Ta povezava je močnejša na ravni sosesk, kar razkriva, kako lahko večje prostorske enote kot raven analize skrijejo prisotne neenakosti.

Gljučne besede: družine z otroki, Ljubljana, revščina, razslojenost

1 Uvod

V družbi, ki dohodkovno neenakost nekritično sprejema kot nezaželen stranski učinek kapitalizma, kar Bauman (2013) poimenuje »kolateralna škoda« kapitalizma, se zdi o obstoju neenakosti pomembno govoriti. Odnos do dohodkovne neenakosti lahko v Sloveniji razlagamo skozi prizmo »ideologije minimaliziranja« (Dragoš in Leskošek 2003). Družbena neenakost je pri nas sprejemljiva, saj »je v tržnotekmovalnih razmerah nujna in potrebna, dokler ni prevelika; in drugič, ker dejansko ni prevelika, saj je nižja od evropskega povprečja, ki je nižja od povprečja na drugih kontinentih« (2003, 21). Po zadnjih razpoložljivih podatkih je Ginijev količnik v letu 2020 za Slovenijo znašal 23,5 %, kar nas uvršča na drugo mesto držav z najnižjo dohodkovno neenakostjo v EU (Eurostat 2022). Problematičen resda ni niti trend gibanja Ginijevega količnika za zadnjih 15 let, saj se ta stalno giblje okrog 23 % oziroma 24 % (SURS, 2022). Navkljub temu moramo družbene neenakosti jemati resno zaradi različnih razlogov:

- Povprečja in mere razpršenosti, izračunane za večje prostorske enote (npr. države), skrijejo obstoječe dohodkovne neenakosti, ki jih posamezniki vsakodnevno občutijo.
- Nizka dohodkovna neenakost na ravni populacije ne pomeni nujno takšne neenakosti znotraj posameznih družbenih skupin¹;
- neenakosti med otroci so nesprejemljive, saj ti na ekonomski položaj svoje družine ne morejo vplivati (Schweiger in Graf 2015), za neenakosti je značilen tudi generacijski prenos (Evropska Komisija 2017 in OECD 2019:13).

---

1. Npr. po dohodkovni neenakosti otrok se Slovenija umešča na 19. mesto med 41-imi državami, vključenimi v analizo. (UNICEF 2016)

Analize odnosa med revščino in dohodkovno neenakostjo so na makro ravni držav relativno pogoste. Tako npr. velja, da tiste države, za katere so značilne višje stopnje tveganja revščine (otrok), beležijo tudi večjo dohodkovno neenakost (in obratno) (UNICEF 2016, IBO 2014).

Bolj redke so analize součinkovanja revščine in dohodkovne neenakosti znotraj manjših prostorskih ravni, kot so npr. četrtne skupnosti in soseske, čeprav je to ključnega pomena za kakovost vsakdanjega življenja posameznikov. Za daljše časovno obdobje namreč pomembno določa vsakdanjo subjektivno izkušnjo prostora, v katerem živimo, življenjskih pogojev in priložnosti, ki nam jih ponuja. To, da je svet, ki jih neposredno obdaja, čim manj nepravičen, je še posebej pomembno za otroke in otrokov razvoj (Bronfenbrenner in Morris 1998).

2 Metode

V prispevku analiziramo odnos med revščino in dohodkovno neenakostjo na primeru družin z vrtčevskimi otroki, ki živijo na območju Ljubljane (MOL); obe spremenljivki umeščamo v prostorski kontekst ljubljanskih četrtnih skupnosti in izbranih (stanovanjskih) sosesk. Uporabljamo podatke o deležu plačila polne cene vrta po vlagateljih, ki živijo v MOL, in sicer za obdobje 2013–2020.

Zanima nas, ali v četrtnih skupnostih in stanovanjskih soseskah z nižjim povprečnim deležem plačila polne cene vrta obstaja tudi višja dohodkovna neenakost in obratno.

Podatki o subvencijah vrta so posebej primerni, saj skupaj z dohodkom upoštevajo tudi premoženje². Še več, s svojimi prostorskimi identifikatorji (naslovi) so izredno uporabni za analizo manjših prostorskih enot, kot so npr. stanovanjske soseske. Uradna statistika tovrstnih podatkov ne objavlja, prav tako večinoma niso dostopni v raziskovalne namene³.

V prispevku dohodkovno neenakost v MOL izmerimo z Ginijevim količnikom. Ta je opredeljen kot razmerje med kumulativnimi deleži prebivalstva, razporejenimi glede na raven ekvivalentnega razpoložljivega dohodka, in kumulativnim deležem ekvivalentnega skupnega razpoložljivega dohodka, ki ga prejmejo. V našem primeru ne gre za dohodek, ampak za delež plačila polne cene vrta. Definiran je med vrednostima 0 in 1 (izražen v %). Nižji količnik pomeni večjo enakost, višji pa večjo neenakost.

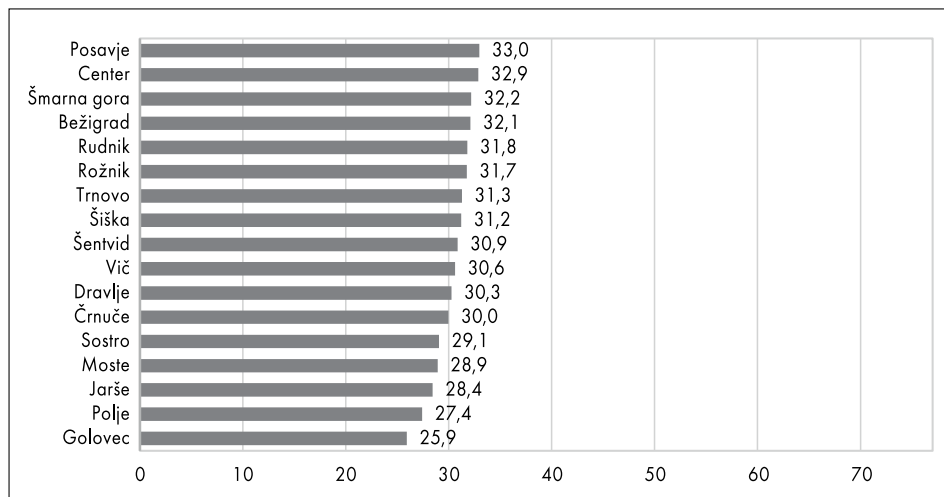
Med pomanjkljivostmi našega pristopa velja omeniti arbitrarno določen prag revščine⁴ in »bogastva«. Kot revne smo opredelili tiste, ki plačujejo le 10 % polne cene vrta, kot najbogatejše pa tiste, ki plačujejo več kot 65 % polne cene vrta.

2. »Pravzaprav je edino področje, ki upošteva tudi premoženje, zakonodaja na socialnem področju, kjer se pri dodeljevanju pravic iz javnih sredstev upošteva celoten materialni položaj posameznikov oz. družin« (Trbanc idr. 2013).
3. Podatki o stopnji tveganja revščine so na primer na voljo zgolj za analizo revščine na ravni držav in statističnih regij, ne pa na ravni manjših prostorskih enot, kot so občine, četrtne skupnosti ali pa celo soseske. Podobno velja za mere variabilnosti (kot je npr. Ginijev koeficient), za katerega je dostopen podatek le na ravni celotne države.
4. Arbitrarnost pri določitvi praga tveganja revščine je tudi sicer problematična in ena od kritik splošne uveljavljene mere »relativna stopnja tveganja revščine«, s katero merimo revščino pri nas in po svetu.

3 Rezultati

Analiza podatkov pokaže (prikazujemo podatke za leto 2020), da se višina deleža plačila bistveno ne razlikuje med posameznimi četrtinami skupnosti, odstopata Golovec z najnižjim deležem 25,9 % in Polje s 27,4 %. Ostale četrtne skupnosti so si precej podobne, saj je razlika med Jaršami, ki dosegajo tretji najnižji delež (28,4 %) in Posavjem, ki dosega najvišjega (33,0 %), le 4,6 odstotne točke.

Graf 1: Delež plačila polne cene vrta po četrtnih skupnostih MOL v letu 2020

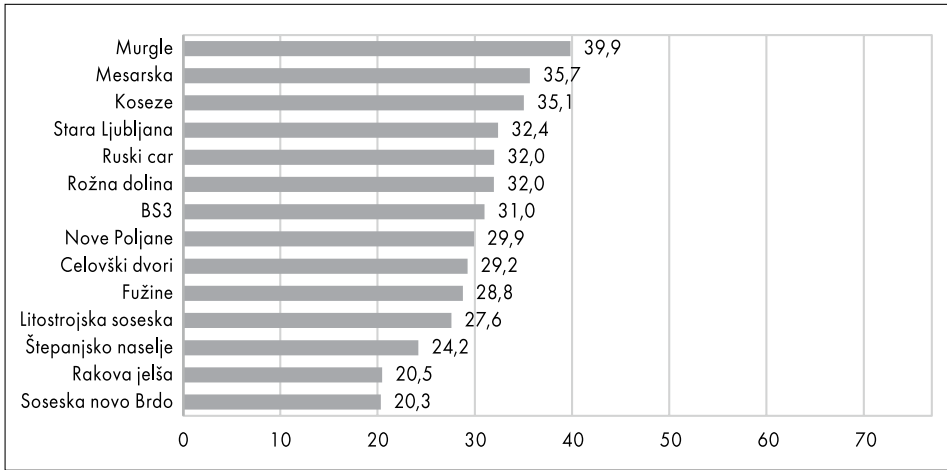
Četrtne skupnosti se ne razlikujejo močno tudi na podlagi Ginijevega količnik, ta se giblje med 33 in 38. Najmanjšo variabilnost imata sicer Posavje in Šmarna gora, ki se umeščata med četrtne skupnosti z največjim deležem plačila. S tega vidika se nakazujeta kot najbolj homogeni in »elitni« četrtne skupnosti MOL. Na drugi strani so četrtne skupnosti Golovec, Jarše in Dravljje z največjo variabilnostjo, torej neenakostjo, – vse tri spadajo v spodnjo polovico četrtnih skupnosti po plačilu deleža vrta.

Enako analizo smo naredili na ravni manjših prostorskih enot, in sicer za 14 izbranih stanovanjskih sosesk MOL. Večino sosesk smo zaradi pomanjkanja uradnih zamejitev zamejili arbitrarno.

Povprečni deleži plačil za vrtec v letu 2020 se med posameznimi soseskami precej razlikujejo. V Murglah v povprečju plačujejo dvakrat več (skoraj 40 %) kot na Rakovi jelši in Novem Brdu (20 %) oziroma skoraj dvakrat več kot v Štepanjskem naselju (24 %). Med elitnejše soseske spadata še Mesarska (36 %) in Koseze (35 %), medtem ko se ostale izbrane soseske med seboj bistveno ne razlikujejo.

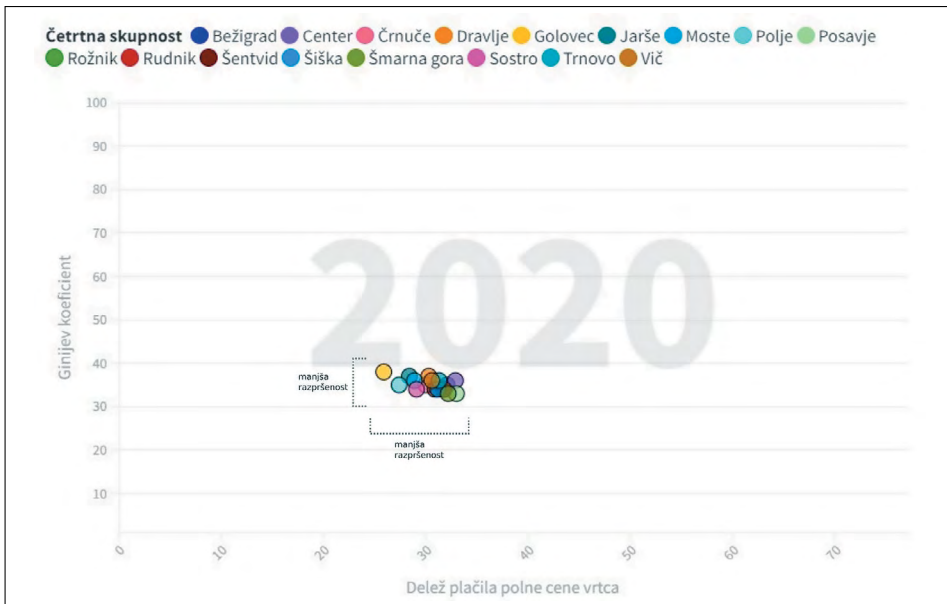
Razpršenost višine deleža polne cene vrta v letu 2020 je v posameznih ljubljanskih soseskah bistveno višja v primerjavi z razpršenostjo v četrtnih skupnostih. Ginijevev količnik pokaže, da je največja na Novem Brdu, v Celovških dvorih, na Rakovi Jelši in v Štepanjskem naselju. Vse našete soseske so tudi povsem na repu glede na povprečen delež plačila polne cene vrta, z izjemo Celovških dvorov, ki pa se vseeno nahaja v spodnji polovici sosesk. Na drugi strani so soseske, kot so Murgle, Mesarska in Koseze, za katere velja najmanjša razpršenost in povprečno najvišji delež plačila polne cene vrta. Iz tega sledi, da so »elitnejše« soseske tudi bolj homogene.

Graf 2: Delež plačila polne cene vrta po stanovanjskih soseskah MOL

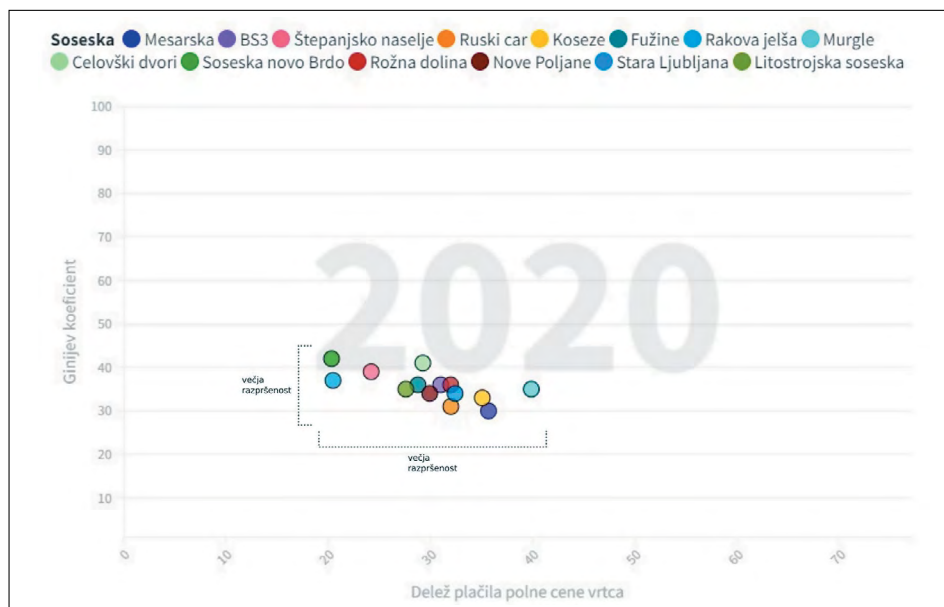
Če povedano prikažemo še z razsevnima grafikonoma⁵, lahko tako na ravni četrtnih skupnosti kot tudi stanovanjskih sosesk opazimo povezanost obeh spremenljivk – večji kot je povprečen delež plačil, manjša je razpršenost v prostorski enoti (in obratno). Povezanost teh dveh spremenljivk je precej močnejša v stanovanjskih soseskah (v primerjavi s četrtnimi skupnostmi).

Slika 1: Odnos med deležem plačila polne cene vrta in Ginijevim koeficientom v četrtnih skupnostih MOL v letu 2020

5. Interaktivni verziji podatkovnih upodobitev za obdobje 2013-2020: <https://public.flourish.studio/visualisation/10718451/>; <https://public.flourish.studio/visualisation/10718614/>

Slika 2: Odnos med deležem plačila polne cene vrtca in Ginijevim koeficientom stanovanjskih soseskah MOL v letu 2020

4 Zaključek

Zaključimo lahko, da četrtni skupnosti MOL »skrijejo« precejšen del neenakosti, ki je na ravni stanovanjskih skupnosti bolj očitna. Kot take so četrtni skupnosti manj primerna raven analize preučevanja revščine in dohodkovne neenakosti v Ljubljani. Rezultati analize jasno odkrivajo, da dohodkovna neenakost narašča z manjšanjem prostorskih enot, ki zamejujejo preučevano populacijo. Ginijev količnik je na ravni države neprimerno nižji kot na ravni četrtinskih skupnosti in še manjši v primerjavi s soseskami.⁶

Tukaj pa, za razliko od makro ravni opazovanja, naletimo na dilemo, kako vrednotiti neenakost. Če je ta na ravni države praviloma opredeljena kot nezaželena, pa se na ravneh četrtinskih skupnosti in sosesk postavlja vprašanje, ali ni nemara neenakost zaželena. Kakšni naj bosta idealna četrtna skupnost in soseska? Dohodkovno homogeni ali heterogeni? Glede na to, da za tista območja Ljubljane, kjer je revščina višja in so obenem tudi razlike v dohodkih prebivalstva manjše, obstaja večja verjetnost pojava družbenih problemov, bi lahko zaključili, da je za dobrobit lokalnega prebivalstva bolje, če živi v dohodkovno heterogenih okoljih. Vsekakor bi bilo v primeru nadaljnjih študij smotrno analizirane podatke o dohodkih družin z vrtčevskimi otroki povezati še z drugimi podatki, pomembnimi za dobrobit in kakovost življenja.

6. Pri tej primerjavi sicer ne smemo spregledati dejstva, da se pri izračunu Ginijevega količnika na ravni države upošteva zgolj dohodek posameznika, medtem ko se pri izračunu deleža plačila za vrtec upoštevajo tudi drugi kriteriji (premoženje, najemnine, krediti itd.), vendar pa ima največji prispevek ravno dohodek.

Literatura

- Bauman, Zygmunt. (2013): Kolateralna škoda. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL, Oddelek za sociologijo.
- CJMMK – Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (2019): Ljubljana, Slovenija: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Dostopno prek: <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm191/> (06. 06. 2022).
- Dragoš, Srečo, in Leskošek, Vesna (2003): Družbena neenakost in socialni kapital. Ljubljana: Mirovni Inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Eurostat (2022): Database – Population and social conditions – Living conditions and welfare – Income and living conditions – Inequality – Gini coefficient. Dostopno prek: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (15. 07. 2022).
- Evropska Komisija (2017): Tematski informativni pregled v okviru evropskega semestra – obravnavanje neenakosti. Dostopno prek: https://www.european-semester_thematic-factsheet_addressing-inequalities_sl.pdf (6. 06. 2022).
- IRSSV (2014): Indeks blaginje otrok IBO. Dostopno prek: <https://ibo.irssv.si/#/> (21. 06. 2022).
- OECD (2019): Changing the odds for vulnerable children: Building Opportunities and Resilience. OECD Publishing, Paris. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1787/a2e8796c-en> (15. 06. 2022).
- Schweiger, Gottfried in Gunter Graf (2015): A Philosophical Examination of Social Justice and Child Poverty. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- SURS (2022). Podatkovna baza SI-STAT. Neenakost porazdelitve dohodka - Ginijev količnik (%), Slovenija, letno. Dostopno prek: <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/53/kakovost-zivljenja> (15. 07. 2022).
- Trbanc, Martina, Črnak Meglič, Andreja, Dremelj, Polona, Smolej Jež, Simona, Narat, Tamara, Kovač, Nadja in Barbara Kobal Tomc (2013): Socialni položaj v Sloveniji 2013–2014, končno poročilo. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo.
- UNICEF Office of Research (2016): Fairness for Children: A league table of inequality in child well-being in rich countries. Innocenti Report Card 13, UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence.
- Bronfenbrenner, U. in Morris, P. A.. V Ben Arieh, A., Phipps, S. in Kamerman, S.B. ur. (2010): From Child Welfare to Child Well-Being: An International Perspective on Knowledge in the Service of Policy Making. New York: Springer.

Viri

- MDDSZ (2022): Podatki o višini subvencije za vrtce po vlagateljih za obdobje 2013–2020. Zaprošeni podatki po dogovoru z MDDSZ (podatki v excl obliki)

OTTO GERDINA

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

PRIPISOVANJE ODGOVORNOSTI ZA PROBLEME STARIH LJUDI V OSREDNJEM SLOVENSKEM ČASOPISU

Povzetek: *Odgovornost za probleme v grobem dojemamo na dva načina. Na eni strani so problemi zaznani kot posledica individualnih značilnosti posameznikov, pogosto tistih, ki jih problemi zadevajo. Ker problem izhaja iz napak posameznikovega vedenja, se trud za doseganje spremembe (rešitev) osredotoča na doseganje vedenjskih sprememb. Na drugi strani pa družbeni problemi izhajajo iz napak v družbenih pogojih. Trud za reševanje problemov je pri slednjih osredotočen na spremembe v vladnih politikah, institucionalnih praksah in/lali širših družbenih silah. V prispevku bodo predstavljeni rezultati kvalitativne analize vsebine časopisa Delo, ki se osredotoča na pripisovanje odgovornosti za probleme starih ljudi in so sicer del širše raziskave reprezentacij starosti v slovenskih dnevnikih časopisih. Cilj prispevka je odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri, na ravni reprezentacij vzrokov za probleme starih poteka pripisovanje družbene odgovornosti in v kolikšni meri se ta odgovornost individualizira.*

Ključne besede: *reprezentacije, vzroki, problemi starih, pripisovanje odgovornosti, časopis Delo*

1 Uvodne besede

Prikazovanje problemov, s katerimi se spoprijemajo stari, obsega tudi vprašanje, kako so predstavljeni vzroki in rešitve zanje, slednje pa je povezano s konceptom odgovornosti. Kim in drugi (2010) menijo, da odgovornost za probleme v grobem dojemamo na dva načina. Na eni strani je problem zaznan kot posledica individualnih značilnosti posameznikov, pogosto tistih, ki jih problem zadeva. Ker problem izhaja iz napak posameznikovega vedenja, se trud za doseganje spremembe (rešitev) osredotoča na doseganje vedenjskih sprememb. Na drugi strani pa družben problem izhaja iz napak v družbenih pogojih, kot so denimo neenake možnosti, neenaka distribucija družbenih in ekonomskih virov, z geografskim prostorom povezane neenakosti ali neenakosti zaradi diskriminatornih praks. Trud za reševanje problemov je pri slednjih osredotočen na spremembe v vladnih politikah, institucionalnih praksah in/lali širših družbenih silah.

2 Pripisovanje odgovornosti za probleme starih v preteklosti

Starost in z njo povezani problemi so bili večino zgodovine obravnavani kot individualni problem (Katz 1996). S starostjo povezani problemi se kot družbeni problemi pojavijo šele na začetku dvajsetega stoletja, ko postanejo položaj in problemi starih obravnavani kot posledica negativnih posledic demografskih trendov, industrializacije in gospodarske krize (prav tam). Ker so njihovi problemi zaznani kot v veliki meri neodvisni od njihovih individualnih lastnosti (pomanjkljivosti), je odgovornost zanje pretežno pripisana državi. Gre za pogled, ki je pripomogel k oblikovanju prvih obrisov starostnih politik v okviru nastajajoče države

blaginje (Chapleski 2011; Macnicol 2015). Na ozemlju današnje Slovenije je denimo obvezno pokojninsko zavarovanje za nekatere poklice¹ začelo veljati leta 1906. Za legitimacijo tovrstne državne pomoči je bilo ključno, da so bili stari ljudje obravnavani skozi sočutne stereotipe, torej kot pasivne žrtve neugodnih družbenih okoliščin (Binstock 2010). V obdobju ko so prevladovali sočutni stereotipi, so bili prepoznani kot upravičeni prejemniki družbenih virov.

Od sredine sedemdesetih let dvajsetega stoletja začnejo sočutne stereotipe v ZDA in VB nadomeščati bolj sovražni stereotipi, ti pa okrepijo prepričanje, da so za probleme, s katerimi se spoprijemajo, primarno odgovorni posamezniki, najpogosteje subjekti problema. Gre za retoriko, ki spodbuja politiko razlikovanja in opravičuje državo, da ne opravlja svojih obveznosti skozi ves življenjski potek (Katz 1992). Ker privlači občinstvo, je posebno pogosta pri medijskih reprezentacijah staranja populacije, v katerih so stari opisani kot posebna, ločena in odvisna populacija, katere obstoj ogroža družbeno prosperiteto v prihodnosti (Lindgreen in Ljuslinder 2011). Za enainvajseto stoletje tako Pickard (2019) v Združenem kraljestvu ugotavlja, da so reprezentacije starih, ki si jemljejo neproporcionalni in nepravilno velik del družbenega bogastva na račun življenjskih priložnosti mladih, vse pogostejše. To državo blaginje izpostavlja kritiki, da na račun mladih ohranja (pre)visok standard starih, ki so za ‚neodgovorno‘ vedenje ‚nagrajeni‘ še s privilegiji v starosti (prav tam). V tem kontekstu je bolj verjetno, da bodo stari reprezentirani kot dejavni akterji, odgovorni za lastne probleme. Laliberte Rudman (2006) je v analizi časopisnega poročanja o starosti v Kanadi nekaj let prej podobno ugotovila, da se problemov v starosti, kot so revščina, nižji življenjski standard, obvezna upokojitev, hendikep, odvisnost in socialna izolacija, ter njihovih rešitev in posledic ni obravnavalo kot družbene probleme, temveč se jih je individualiziralo.

Če so problemi posledica njihovega individualnega ‐deviantnega‘ vedenja, so tudi sami odgovorni za posledice. Če so sami odgovorni za posledice, potem dodatna zaščita in dodeljeni družbeni viri za reševanje teh problemov niso več upravičeni. V kolikšni meri je do individualizacije odgovornosti za probleme, s katerimi se spoprijemajo stari, prišlo v Sloveniji, je težko oceniti, saj tega še ni preučila nobena raziskava. Da bi zapolnili to vrzel, bomo v tem prispevku skušali odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri je v osrednjem nacionalnem časopisu Delo na ravni reprezentacij vzrokov za probleme starih v obdobju 2004–2018 potekalo pripisovanje družbene odgovornosti, in v kolikšni meri se je ta odgovornost individualizirala. V nadaljevanju so predstavljeni rezultati kvalitativne analize vsebine časopisa Delo, ki se nanašajo na pripisovanje odgovornosti za probleme, s katerimi se spoprijemajo stari, in so del širše raziskave reprezentacij starosti v slovenskih dnevnikih časopisih, ki jo je avtor opravil v sklopu svojega doktorskega dela Reprezentacije starosti v slovenskih dnevnikih časopisih.

3 Na kratko o metodi

Prispevki za analizo so bili pridobljeni v sklopu večje raziskave reprezentacij starosti v slovenskih dnevnikih časopisih² s pomočjo internega elektronskega iskalnika po časopisni dokumentaciji ČZP Delo. V sklopu te širše raziskave sta bila za izbor besedil uporabljena dva ločena iskalna niza po elektronski bazi, s katerima smo iskali prisotnost korena *star*

1. Do univerzalnega pokojninskega zavarovanja za vse delavce v praksi pride šele leta 1937 (Počivalšek, 2017), kmetje pa univerzalno pravico do pokojnine dobijo šele v drugi polovici dvajsetega stoletja (Remec, 2017).
2. Za podrobnejši opis raziskovalnega poteka glej poglavje Gradivo in metode (Gerdina 2022).

in *pokoj* kjerkoli v besedilih, ki so bila del dnevnih izdaj Dela, od ponedeljka do sobote brez prilog v letih 2004, 2008, 2011, 2014 in 2018. V vzorec so bila prav tako vključena le besedila novinarskih prispevkov³ z več kot 50 % vsebine o starosti, staranju ali starih ljudeh, ki niso sodila v sledeče kategorije:

- humoreska, vic ali drugačna anekdota, katere namen je zabavati občinstvo
- prispevek, objavljen v rubriki črna kronika
- recenzija umetniškega dela, vključno s filmi, gledališkimi predstavami, knjigami ipd.

Končna baza podatkov je vsebovala 1243 besedil. S pomočjo kvantitativne analize vsebin so bili prispevki kodirani glede na to, ali so primarno obravnavali družben problem,⁴ s katerim se neposredno spoprijemajo stari ljudje, ali ne. V kvalitativno analizo smo vključili tiste prispevke, ki primarno obravnavajo družbene probleme, s katerimi se neposredno spoprijemajo stari ljudje v Sloveniji, kar velja za 80 prispevkov. Gradivo smo analizirali s kvalitativno analizo vsebin. Ker kvalitativni pristop ne kategorizira okvirov vnaprej, smo sledili pristopu utemeljene teorije, za katerega je bolj verjetno, da ujame nepričakovane ali izkrivljene elemente. To pomeni, da kategorije niso bile oblikovane s teoretičnim znanjem, ampak so nastale neposredno iz podatkov.

4 Oris rezultatov

Vzroki za probleme, s katerimi se spoprijemajo stari, so bili pri večini kategorij omenjeni na mikro- in makroravni ter so torej osvetljevali družbene, strukturne in individualne dejavnike marginalizacije starih ljudi, pri čemer so bili družbeni in strukturni vzroki bolj izpostavljeni kot individualni. Med desetimi kategorijami problemov⁵ so se individualni vzroki za probleme pojavili le na področju trga dela (npr. nizka motivacija starih ljudi za iskanje zaposlitve); v povezavi z nasiljem nad starimi (npr. nepripravljenost starih ljudi, da prijavijo povzročitelja nasilja) in socialno izključenostjo (npr. izključenost kot posledica neinformiranosti starih ljudi glede svojih pravic), pa še na teh področjih so bili v manjšini, saj so bili bolj poudarjeni vzroki, kot so:

- negativna predstava o starosti med delodajalci, pomanjkanje zavedanja, da je razpoložljiva delovna sila omejena, pomanjkanje delovnih mest za stare delavce, na področju trga dela;
- slaba organizacijska kultura v socialnovarstvenih ustanovah, nestrpnost do in nerazumevanje starih ljudi, na področju nasilja nad starimi; ter

-
3. Iz analize so bila izključena pisma bralcev, plačane promocije, osmrtnice ter netekstovno gradivo, kot so tabele, zemljevidi in slike.
  4. Družben problem je po Jamrozniku in Nocelli (1998) razumljen kot problem, ki izpolnjuje tri zahteve. Prvič, nanaša se na nekaj, kar je nezaželeno, negativno ali ogrožajoče za pomembne družbene vrednote in interese oziroma je dojeno kot ogrožajoče za družbo. Drugič, zadeva nekaj, kar je družbenega izvora (npr. družbeno okoliščino, proces, ureditev ali stališče). Tretjič, mora biti družbeno obvladljiv in dostopen družbenemu nadzoru.
  5. Problemi so se združevali okoli sledečih kategorij: slab gmotni položaj starih in s tem povezani problemi; problemi na področju trga dela; drugi problemi na področju materialnih in finančnih virov; problemi na področju storitev; problemi, povezani z grajenim okoljem in infrastrukturo; drugi problemi na področju storitev, grajenega okolja in infrastrukture; nasilje nad starimi in s tem povezani problemi; z odnosom do starih ljudi povezani problemi; socialna izključenost in z njo povezani problemi; drugi problemi na področju družbenih odnosov (za podrobnejši opis glej Gerdina 2022).

- neurejenost zakonske podlage na področju dolgotrajne oskrbe in splošno slab gmotni položaj starih (predstavlja oviro za sodelovanje v družbi), na področju socialne izključenosti.

5 Diskusija

V nasprotju z ugotovitvami v angleških in kanadskih medijih (Laliberte Rudman, 2006; Pickard 2019) smo v naši analizi reprezentacij problemov, s katerimi se spoprijemajo stari, ugotovili, da prevladujejo družbeni vzroki za probleme. Slednje lahko delno pripišemo razlikam v kulturnemu in družbenemu kontekstu. Prvič, individualizem je v Sloveniji manj izrazit kot v nekaterih 'zahodnih' in postsocialističnih družbah (Zver in Živko, 2004), s tem pa je toliko manjša tudi osredotočenost na individualno odgovornost (Kim in drugi 2010). In drugič, slovenski blaginjski sistem se je konstituiral kot dualni model konservativno korporativističnega in socialnodemokratskega sistema blaginje (Kolarič 2009), kjer sta država in družina prevladujoča akterja blaginje, medtem ko sta kanadski in angleški sistem blaginje konstituirana kot liberalna sistema blaginje, v katerih država prevzema le minimalno odgovornost za tveganja, ki jih trg ne sprejme (Mandič in Hrast 2009; Esping-Andersen, 1990). V tem pogledu so ugotovitve naše raziskave bližje ugotovitvam praviloma nordijskih raziskav, ki kažejo, da je družba v glavnem spoznana kot glavni vir oskrbe (Koskinen in drugi 2014). Lahko pa je na naše rezultate vplivalo tudi dejstvo, da smo analizirali reprezentacije vzrokov za probleme v osrednjem nacionalnem časopisu, ki velja za najkakovostnejši dnevni časopis v državi. V manj kakovostnih časopisih in še posebej v tabloidnem tisku, ki se pogosteje sklicuje na zdrav razum in »bolj kot potrebo po informiranju zadovoljuje potrebo po obrekovanju« (Vezovnik 2018: 260), bi verjetno zaznali več primerov individualizacije odgovornosti. Omeniti velja tudi, da so v Delu na probleme starih najpogosteje opozarjali predstavniki države in interesnih skupin (Gerdina 2022), ki so dobro pozicionirani za to, da se osredotočajo na izboljševanje družbenih in strukturnih virov problemov, ali pa novinarjem priskrbijo veliko gradiva, ki vključuje oris družbenih vzrokov za probleme, s katerimi se spoprijemajo stari.

Če sklenem, na ravni reprezentacij vzrokov za probleme, s katerimi se spoprijemajo stari, v slovenskem osrednjem časopisu v obdobju 2004–2018 poteka pripisovanje odgovornosti zanje družbi in legitimira programe zaščite v starosti. To pomeni, da v nasprotju z drugimi raziskavami medijskih reprezentacij naša raziskava ni potrdila trenda individualizacije odgovornosti za probleme, s katerimi se spoprijemajo stari.

Financiranje

Doseženi raziskovalni rezultati so nastali v okviru nalog, ki so bile (so)financirane iz državnega proračuna po pogodbah, ki so bile sklenjene med ARRS in izvajalcem.

Literatura

- Binstock, H. Robert (2010): From compassionate ageism to intergenerational conflict?. *The Gerontologist*, 50(5): 574–585.
- Chapleski, Edson Elizabeth (2011): Reflections on ageism: Perspective of a septuagenarian on the avoidance of burdenhood. V R. E. Ray in T. Calasanti (ur.), *Nobody's burden: Lessons from the great depression on the struggle for old-age security*: 273–292. Lanham: Lexington Books.
- Esping - Andersen, Gøsta (1990): *The three worlds of welfare capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.

- Gerdina, Otto (2022): *Reprezentacije starosti v slovenskih dnevnikih* [doktorska naloga]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jamrozik, Adam in Nocella, Luisa (1998): *The sociology of social problems: Theoretical perspectives and methods of intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, Stephen (1992): Alarmist demography: Power, knowledge, and the elderly population. *Journal of Ageing Studies* 6(3): 203–225.
- Katz, Stephen (1996): *Disciplining old age: The formation of gerontological knowledge*. Charlottesville: University Press of Virginia
- Kim, Sei-Hill, Carvalho, John P. in C. Davis, Andrew (2010): Talking about poverty: News framing of who is responsible for causing and fixing the problem. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 87(3-4): 563–581.
- Kolarič, Zinka. (2009). Medgeneracijska solidarnost v primežu reform evropskih držav blaginje. V S. Mandič in M. Filipovič Hrast (ur.): *Blaginja pod pritiski demografskih sprememb*: 205–224. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Koskinen, Sanna, Salminen, Leena in Leino - Kilpi, Helena (2014): Media portrayal of older people as illustrated in Finnish newspapers. *International journal of qualitative studies on health and well-being*, 9(1):1–11.
- Rudman, Laliberte Debbie (2006): Shaping the active, autonomous and responsible modern retiree: An analysis of discursive technologies and their links with neo-liberal political rationality. *Ageing & Society*, 26(2): 181–201.
- Lundgren, Anna Sofia in Ljuslinder, Karin (2011): The baby-boom is over and the ageing shock awaits: populist media imagery in news-press representations of population ageing. *International Journal of Ageing and Later Life*, 6(2): 39–71.
- Macnicol, John (2015): *Neoliberalising old age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mandič, Srna in Filipovič Hrast, Maša. (2009). Blaginja v starajoči se družbi: analitična izhodišča. V S. Mandič in M. Filipovič Hrast (ur.): *Blaginja pod pritiski demografskih sprememb*: 7–26. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Pickard, Susan (2019): Age war as the new class war? Contemporary representations of intergenerational inequity. *Journal of Social Policy*, 48(2): 369–386.
- Počivalšek, Marija (2017): V (varno) starost brez penzije. Oris trgovsko-podjetniške družine Strupi. V M. Šorn (ur.): *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*:105–122. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Remec, Meta (2017): Začetki pokojninskega zavarovanja kmetov: od preužitka do zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. V M. Šorn (ur.): *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*:77–104. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Vezovnik, Andreja (2018): Migranti v tabloidu Slovenske novice: kritična analiza diskurza. V M. Ule, T. Kamin in A. Švab (ur.): *Zasebno je politično: Kritične študije vsakdanjega življenja*: 258–273. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zver, Milan in Živko, Tjaša. (2004). Kulturna umestitev Slovencev v Evropi: aplikacija Hofstedejevega modela. *Družboslovne razprave*, 20(45): 59–77.

DAMIR JOSIPOVIČ

Inštitut za narodnostna vprašanja

»ZELENI PREHOD«, »ODRAST« IN NARAVNI VIRI V KRIZNIH RAZMERAH: ENERGETSKA NEENAKOST V SVETU, SLOVENIJI IN NA PERIFERII

Povzetek: *Avtor predstavlja problemsko področje »zelenega prehoda« v luči porabe energije. Ugotavlja, da obstajajo zelo velike razlike v porabi energije med svetovnimi regijami, ter da delež obnovljivih virov po dosedanji dinamiki povečevanja ne bo mogel v doglednem času nadomestiti fosilnih virov. Zato v ospredje postavlja vprašanje »odrast«, to je zmanjšanja primarne porabe energije, ki je skoraj povsem odsotno iz javnih diskurzov. Avtor nadalje analizira strukturo proizvodnje in porabe energije in ugotavlja, da se Slovenija uvršča med zelo »fosilne« družbe z visoko porabo energije. Po drugi strani pa lahko identificiramo regije, ki porabijo bistveno manj energije, a hkrati ohranjajo visoko kakovost bivalnega okolja. Skupna značilnost območij nižje primarne porabe energije v Sloveniji je periferen in obmejni položaj s prisotnostjo manjšinskih populacij, hkrati pa večje tveganje revščine.*

Ključne besede: *razogljichenje, odrast, zeleni prehod, poraba in proizvodnja energije, periferija*

1 Uvod

V prispevku želimo osvetliti problematiko zelenega prehoda in razogljichenja ter z obema tesno zvezano »odrast«. Zanima nas, kakšni so potenciali za odrast pri sedanjih ravneh potrošnje energije v svetu in Sloveniji. Na osnovi analize podatkov opredeljujemo območja nižje porabe energije in potencialne možnosti za zmanjšanje skupne porabe energije kot ključnega dejavnika razogljichenja. Medtem ko dvostranski proces razogljichenja največkrat označujemo z besedno zvezo zeleni prehod, imamo v mislih opuščanje rabe fosilnih goriv na eni strani, na drugi strani pa njihovo nadomeščanje z obnovljivimi viri. Gre za v jedru različna procesa, ki pa lahko potekata simultano. V okviru doktrine zelenega prehoda obstaja naziranje in implicitna zahteva, da naj bi zmanjševanje rabe fosilnih goriv potekalo ob hkratnem uvajanju novih tehnologij, ki bodo zagotovile trajnostno dostopnost energije. Ni pa jasno, na kakšen način se bo udeleževala energetska pravičnost glede na velike razlike v dostopu do energije različnih subpopulacij tako na ravni svetovnih regij, kot tudi v Sloveniji.

Zeleni prehod zato predstavlja izreden izziv za globalno populacijo, ki odpira mnoge probleme na nivoju načinov, kako doseči spremembe v zeleni smeri. V zvezi s temi cilji pa v ospredje stopa predvsem že omenjena izrazita energetska neenakost v rabi in razpoložljivosti virov. Zlasti manjšine in pa periferne populacije so pri tem najbolj ogrožene. Vojna v Ukrajini kaže tudi na krhkost mednarodnih dogovorov in nepredvidljivost odzivov vodstev posameznih držav, ki lahko imajo globalne posledice. Predvsem na področju zagotavljanja virov energije ta vojna in z njo kriza razgaljata nedoslednosti posameznih vodstev držav, kadar gre za potencialno odgovornost za pomanjkanje energentov. Vendar, kaj pomeni pomanjkanje

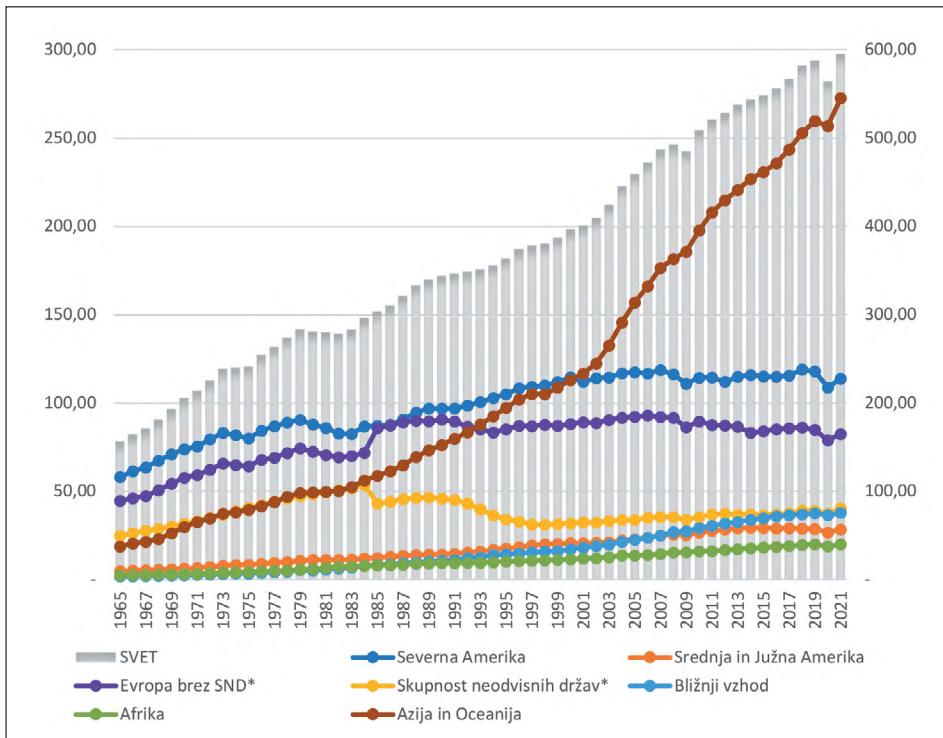
energentov? Pri tem, da je Slovenija kot del »kolektivnega zahoda« in »njegovega načina življenja« soodgovorna za prekomerno skupno porabo energije, je potrebno najprej pogledati razmerja skupne porabe energije.

Leta 2019 je Slovenija porabila svoje letne zaloge naravnih virov, ki se lahko obnovijo, že do 27. aprila (Priatelj Videmšek 2019). Torej smo kot država trikrat bolj potratni, kot bi smeli biti glede na nosilnost okolja. Če ob tem upoštevamo, da smo polovično energetska odvisni¹ od uvoza energije iz tujine (46,9 %), kaj kmalu postane jasno, da smo v še večjih težavah, saj bi za energetska samooskrbnost morali prepoloviti porabo energije in se ne le razogljčiti. Pri tem proizvedemo le četrtnino (25,0 %) energije iz obnovljivih virov².

2 Proizvodnja in poraba energije v Sloveniji ter energetska revščina

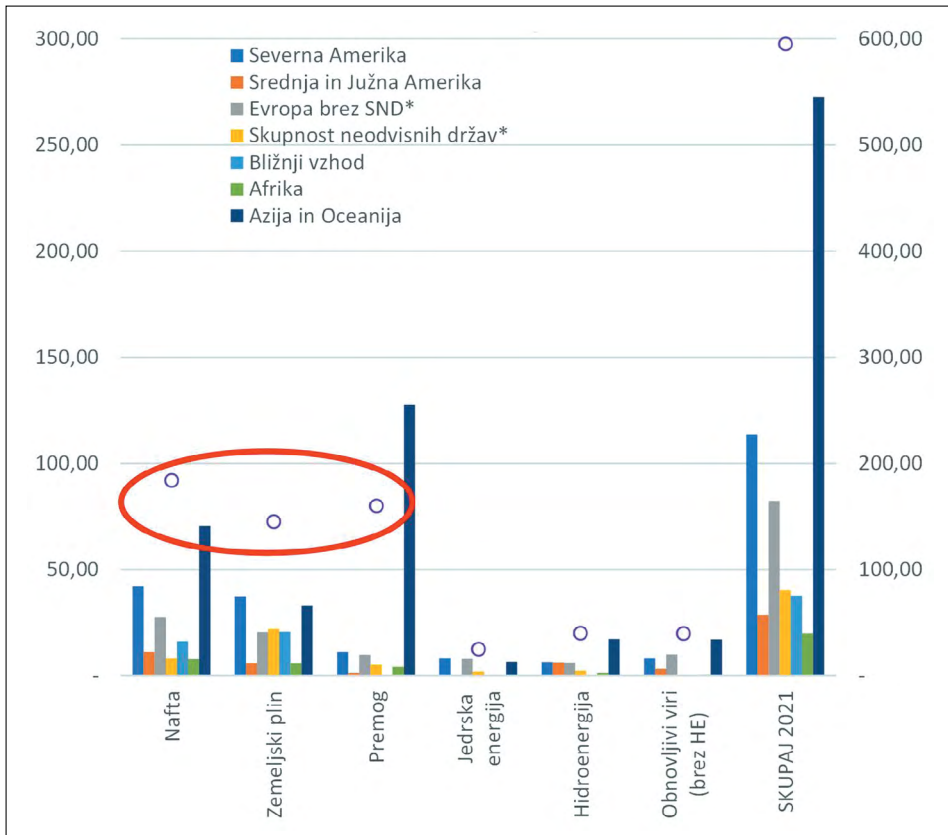
Svetovna potrošnja energije kljub rahlemu upadu v EU in ZDA nezadržno raste, zlasti v Aziji po letu 2001, sicer pa je energijsko najmanj potratna Afrika (grafi 1, 2 in 3).³

Graf 1: Primarna poraba energije po svetovnih regijah (vir: BP 2022)

1. Energetska odvisnost je razmerje med neto uvozom energije in oskrbo z energijo na ravni države.
2. Delež energije iz obnovljivih virov v bruto končni porabi energije je bruto končna poraba energije iz obnovljivih virov, deljena z bruto končno porabo energije iz vseh virov energije. Kazalnik se izračunava v skladu z določili Direktive 2009/28/ES o spodbujanju uporabe energije iz obnovljivih virov.
3. Razmerje med najbolj potratnimi Američani (poraba 240 GJ na prebivalca na leto) in najbolj skromnimi Afričani (okrog 20 GJ na leto) je 1:12 (Graf 3).

Graf 2: Primarna poraba energije po virih energije, svetovne regije (vir: BP 2022)

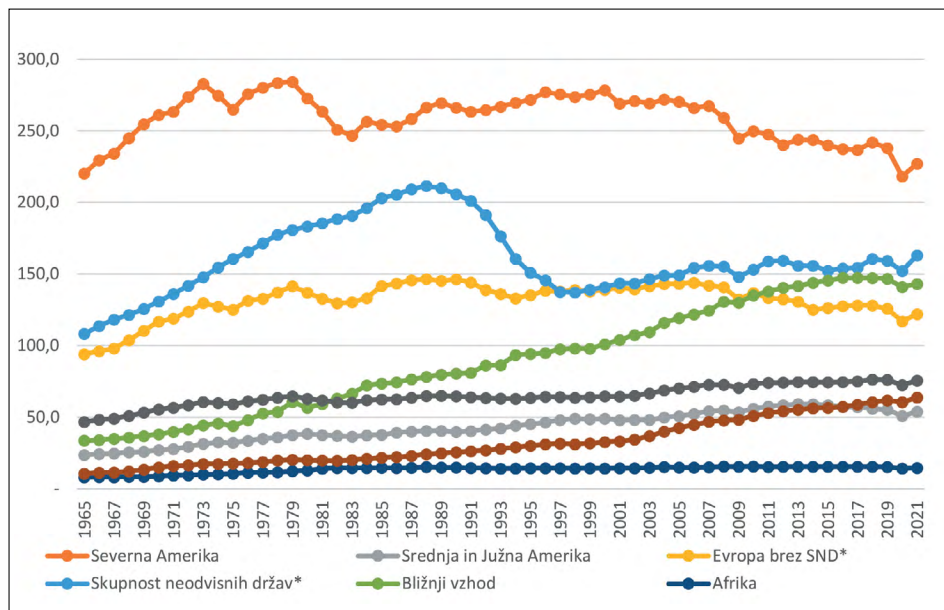

Izraženo v tonah naftnih ekvivalentov (toe) proizvedemo v Sloveniji 3,349 milijonov toe, skupna končna poraba energije pa dosega 4,489 milijonov toe (vir: SURS 2022). Samo v zasebnih gospodinjstvih je skupna poraba energije leta 2020 znašala 44.891 TJ (terajoule)⁴, kar je pomenilo 17 % letne celokupne porabljene energije v Sloveniji. Ta energija se v gospodinjstvih porabi za ogrevanje in ohlajanje prostorov, za ogrevanje sanitarne vode, za kuhanje in za druge gospodinske namene. Od tega odpade na električno energijo 3.634 GWh ali 29 % v gospodinjstvu porabljene energije.⁵

4. 1 TJ (terajoule) = 277,778 MWh; 44.891 TJ = 12.470 GWh

5. Slovensko gospodinjstvo v povprečju porabi 4.407 kWh električne energije na leto. Referenčno leto je bilo prvo pandemično leto 2020, kar ni nujno najboljša referenca porabe zaradi »zapiranja« in drugih omejitvenih ukrepov.

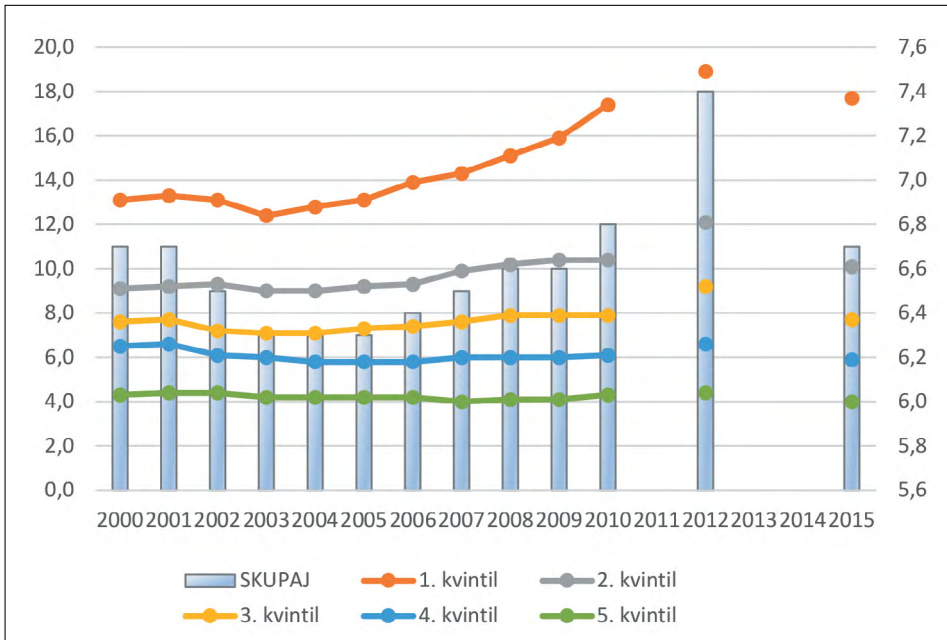
Graf 3: Primarna potrošnja energije na prebivalca, svetovne regije (vir: BP 2022)

Vendar skupna poraba energije ni enakomerno porazdeljena med družbenimi akterji in opazovalci. Podatkov o porabi energije na regionalni ali občinski ravni v Sloveniji nimamo na voljo. Da obstajajo razlike med regijami in občinami v Sloveniji pa lahko sklepamo preko podatkov o življenjski ravni, tveganju socialne izključenosti in porabi električne energije, saj nimamo neposrednih podatkov o energetske revščini, čeprav bi bili nujno potrebni. Zato bomo uporabili podatke Statističnega urada Republike Slovenije o razpoložljivih sredstvih gospodinjstev porabljenih za elektriko, plin in druga goriva, saj so ta v neposredni zvezi s celokupno porabo energije.

Iz grafa je razvidno, da je po letu 2000 izrazito narasla energetska revščina pri najrevnejših (1. kvintil). Razpoložljivi dohodek potreben za plačilo energentov se je sicer zmanjševal do leta 2005, nato pa je začel naraščati, zlasti po letu 2009, in dosegel vrhunec leta 2012, kar sovpada s časovnim potekom finančno-gospodarske krize. Do leta 2015 se je stanje znova v povprečju vrnilo na raven iz let 2009 in 2010, torej še vedno na pokrizno raven. Najslabše so bile razmere v gospodinjstvih 1. kvintila, kjer so tovrstni izdatki leta 2012 dosegali eno petino (19 %), niti do leta 2015 pa niso občutno upadli (18%). To kaže na poglobljanje notranjih razlik med prebivalstvom, saj je bil splošni trend zmanjšanja od leta 2012 do 2015 s 7,4 % na 6,7 % razpoložljivega dohodka (Graf 4).

Graf 4: Povprečna razpoložljiva sredstva gospodinjstev, porabljena za elektriko, plin in druga goriva v stanovanjih (vir: SURS 2022)

3 Ali Slovenija lahko stopi na pot odrasti?

Ne glede na globalne razmere lahko majhne države storijo mnogo več na poti odrasti. Slovenija se doslej z ambicioznostjo podnebnih ciljev ni proslavila, čeprav zagotavlja iz domačih virov komaj dobro polovico potreb po energiji (153.000 TJ ali 57 % od skupno porabljenih 267.000 TJ ali ekvivalentno 74.167 GWh), ostalo (pretežno naftne proizvode) pa uvažuje. Uvoz je problematičen, saj je podvržen visokim cenovnim nihanjem glede na sezonske vplive, razpoložljivost virov, potrebe in nenazadnje glede na globalne geopolitične razmere⁶.

Od skupno proizvedene električne energije v Sloveniji leta 2020 (153.000 TJ) je 45 % odpadlo na jedrsko energijo, 31 % na hidroenergijo (skupaj z zelo nizkim deležem ostalih obnovljivih virov), hkrati pa kar četrtino energije (24 %) na premog (lignit). Če štejemo, da bi po scenariju »odrastati« Slovenija morala zmanjšati porabo energije za 50 %, bi z lastno proizvodnjo lahko pokrila skoraj vse svoje potrebe.⁷ Kljub temu bi bilo še vedno potrebno pripraviti scenarij zmanjševanja rabe energije, zlasti potrošnje fosilne energije v transportu in industriji ter z odpovedjo določenim dejavnostim in uvedbo številnih novih, sonaravnih dejavnosti. V takšni strukturi porabe energije bi premog še vedno predstavljal okrog 40

6. Ob pričakovani rasti cen plina zaradi sankcij in motenih oskrbnih poti je še posebej problematična uporaba takoimenovane »energetske cenovne kapice«. Ta ukrep naj bi preprečeval pretirane cene energentov, vendar je zelo problematičen, saj ne odpravlja glavnega vzroka za generiranje visokih cen, to pa je evropska borza el. energije. Ukrep posledično vodi v javno zadolževanje, kar gre znova na račun prebivalstva, kateremu naj bi ukrep koristil.
7. Polovica proizvedene električne energije v nuklearki Krško pripada solastnici, Republiki Hrvaški.

%, kar pa bi bilo lahko na ravni ogljične nevtralnosti glede na emisije in ponore CO² v Sloveniji. Po tem scenariju bi se morali odreči vsem naftnim derivatom, ki so pomembni zlasti v transportu, in pa zemeljskemu plinu, ki je ob specifičnih industrijah zlasti pomemben kot energent ogrevanja in kot energent plinskim centralam za reguliranje nihanja napetosti v električnem omrežju. Pri tem bi morali izrazito spremeniti način mobilnosti iz fosilne v trajnostno⁸, saj je zmanjšanje potreb po ogrevanju bistveno zahtevnejše in izvedljivo le do določene mere.

3.1 Kakšna je naša sedanja struktura potrošnje energije?

Glede na leto 2020, kljub pandemičnim omejitvam, močno prednjačijo fosilni viri s skupno 56 % (naftni proizvodi 29 %, premog 16 % in zemeljski plin 11 %), jedrska energija je predstavljala četrtno (25 %), hidroenergija vključno z ostalimi obnovljivimi viri pa manj kot petino (19 %). Hidroenergija je poleg biomase trenutno edini relevanten obnovljivi vir v Sloveniji. Nihanja vodostajev, zlasti vpliv sušnih razdobj, je denimo v prvi polovici leta 2022 prepolovil proizvodnjo hidroelektrarn, ko beležimo zgodovinsko nizke vodostaje rek (Hreščak 2022). Slednje lahko prav tako povezujemo z globalnimi in lokalnimi spremembami v razporeditvi padavin kot posledico globalnega segrevanja (Kajfež Bogataj 2022).

Po sektorjih porabe še vedno prednjači promet (35 % vse porabljene energije) in to kljub petinskemu (-18 % glede na leto 2019) upadu prevozov zaradi zapiranja (Josipovič 2021). Drugi največji sektorski porabnik energije v Sloveniji je predelovalna industrija. Ta je vključno z gradbeništvom porabila skoraj tretjino (28 %) energije. Gospodinjstva za ogrevanje, kuhanje, pranje, čiščenje, polnjenje baterij in ostale sorodne dejavnosti porabijo skoraj četrtno (24 %) vse energije, vsi ostali porabniki pa še preostalih 13 %.

Pogled na strukturo končne porabe kaže na »fosilno« naravo naše civilizacije. Daleč na prvem mestu so naftni derivati (42 %), ki skupaj z zemeljskim plinom (13 %) predstavljajo kar 55 % potrošnje. Sledijo električna energija (ne glede na vir proizvodnje) s 25 % in obnovljivi viri s komaj 15 % vse porabljene energije v Sloveniji. Preostalih 5 % predstavljata zajeta toplota (4 %) in trdna goriva (1 %). Znotraj te strukture potrošnje si je mogoče kaj hitro predstavljati majhen potencialen delež prihrankov pri ogrevanju stavb preko izboljšanja njihovih izolacijskih lastnosti, pri čemer moramo vselej upoštevati tudi trajnost obnovljenih npr. fasad in ogljični odtis proizvodnje vgradnih materialov⁹. Gospodinjstva namreč tri petine energije (62 %) porabijo za ogrevanje prostorov, za razsvetlavo in električne naprave slabo petino (17 %), dodatno petino pa za ogrevanje sanitarne vode (16 %) in kuhanje (4 %). Za hlajenje prostorov gre trenutno 1 % vse porabljene energije, z rastjo najvišjih poletnih temperatur pa se utegne pritisk na tovrstno porabo še zvečati.

Glede virov (surovin) porabe energije v gospodinjstvih predstavlja lesna biomasa več kot tretjino (36 %) in je teoretično obnovljiva, če se ne izseka preveč gozdov. V obliki elektrike gospodinjstva porabijo 29 %, v obliki kurilnega olja ter naftnega in zemeljskega plina pa 22 %

-
8. Največje možnosti za prehod v trajnostno obliko mobilnosti so predvsem preusmeritev tovora s cest na elektrificirane magistralne železnice, oblikovanje policentričnega jedrnega tipa poselitve z učinkovitim (po možnosti elektrificiranim) javnim medkrajevnim in intraurbanim prevozom.
  9. Če bi povprečna izboljšana izolacija stavbe prispevala 20 % prihrankov v strukturi porabljene energije v gospodinjstvih za ogrevanje (62 %), bi se to odrazilo v le 3 % prihranku skupne porabljene energije in to brez upoštevanja ogljičnega odtisa proizvodnje materialov in energije potrebne za njihovo vgradnjo.

vse porabljene energije. Sončna energija predstavlja le 1 %, izmenjava toplote z okolico preko toplotnih črpalk pa še 4 % (brez vštete porabe energije za delovanje toplotne črpalke) porabljene energije.

4 Zaključek

Ugotavljamo, da obstajajo zelo velike razlike v porabi energije med svetovnimi regijami, da se raba energije globalno še vedno zvišuje, ter da delež obnovljivih virov po dosedanji dinamiki povečevanja ne bo mogel v doglednem času nadomestiti fosilnih virov. Zato se v ospredje čedalje bolj vsiljuje vprašanje »odrasti«, to je zmanjšanje primarne porabe energije, ki je skoraj povsem odsotno iz javnih diskurzov. Že leta 2018 je 5. poročilo IPCC¹⁰ za leto 2014 ugotavljalo, da smo že preseгли točko, ko bi bilo mogoče globalno povišanje temperature ustaviti pri 1°C, ostaja pa nam še dobrih šest let za zaustavitev segrevanja na 1,5°C (IPCC 2018). Pri tem določajo dinamiko sproščenih toplotnih učinkov ogljikovega dioksida izpusti toplogrednih plinov izpred približno 30 let (Ricke in Caldeira 2014; Zickfeld in Herrington 2015). Poraba primarne energije pa je v neposredni vzročni zvezi z izpusti toplogrednih plinov, saj ta še vedno pretežno sloni na fosilnih gorivih (EDGAR 2022). Vendar resnih in širokih javnih razprav o tem, kako zmanjšati porabo energije, praktično ni. Zmanjšanje porabe energije vodi v zmanjšanje razlik v energetskei revščini tako v perifernih delih jedrnih območij kot tudi na globalni periferiji. Celo v majhni Sloveniji so regionalne razlike v porabi energije zelo velike. Prav revnejše periferne regije, ki porabijo bistveno manj energije, a ohranjajo visoko stopnjo kakovosti življenja (Pomurska in Goriška regija), so lahko zgled za splošno zmanjšanje porabe energije. Skupna značilnost teh regij je obmejni položaj, nadpovprečna prisotnost manjšin in večje tveganje socialne izključenosti zaradi revščine. Zato se postavlja vprašanje, kako znižati porabo energije, hkrati pa ohraniti sprejemljivo kakovost življenjske ravni. Ključni pogoji za uveljavitev odrasti so v spremembi družbene paradigme, kar nujno vodi v spremembo lastninskih in produkcijskih odnosov, s čimer se bodo nosilci velekapitala težko sprijaznili. Spomnimo, da je leta 1965 Fourastié napovedal, da bo do leta 2000 zaradi avtomatizacije in robotizacije delovnih procesov potreba po delu iz osmih ur padla na dve v delovnem dnevu (Fourastié 1972).

Literatura

- Fourastié, Jean (1972 [1965]): 40.000 ur – o položaju človeka v XXI. Stoletju. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Hreščak, Anja (2022): Slaba zima, slabše poletje, katastrofalno leto. Dnevnik, 29.7.2022. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042993843/posel/novice/slaba-zima-slabse-poletje-katastrofalno-leto/> (29. 7. 2022).
- Kajfež Bogataj, Lučka (2022): Že zdaj bi si skoraj upala reči, da bo suša tudi poleti. Dnevnik, Dnevnikov objektiv, 2. 4. 2022, Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042986345/objektiv-nova/dr-lucka-kajfez-bogataj-ze-zdaj-bi-si-skoraj-upala-rci-da-bo-susa-tudi-poleti/> (29. 7. 2022).
- Prijatelj Videmšek, Maja (2019). Trošimo vse več in vse hitreje. Delo, 29.7.2019. Dostopno prek: <https://www.delo.si/novice/okolje/trosimo-vse-vec-in-vse-hitreje/> (29. 7. 2022).
- Ricke, Katherine in Caldeira, Ken (2014): Maximum warming occurs about one decade after a carbon dioxide emission. *Environmental Research Letters*, 9. Dostopno prek: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/9/12/124002/pdf/> (29. 7. 2022).

10. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC).

Zickfeld, Kirsten in Herrington, Tyler (2015): The time lag between a carbon dioxide emission and maximum warming increases with the size of the emission. *Environmental Research Letters*, 10. Dostopno prek: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/10/3/031001/pdf> (29. 7. 2022).

Viri

EDGAR (2022): Emissions Database for Global Atmospheric Research. GHG Emissions Report 2021. Dostopno prek: https://edgar.jrc.ec.europa.eu/booklet/GHG_emissions_of_all_world_countries_booklet_2021report.pdf (29. 7. 2022).

IPCC (2018): Climate Change 2014. The Fifth Synthesis Report. Dostopno prek: <https://www.ipcc.ch/ar5-syr/> (29. 7. 2022).

SURS (2022): Energetika, podatkovni portal siStat. Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno prek: <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/186/energetika/> (29. 7. 2022).

OKROGLA MIZA: PREDSTAVITEV IN ZASNOVA OKOLJSKE ZBIRKE PODATKOV

Sociologi se radi sklicujemo na klasično predstavo o tem, da je sociologija najbolj posplošujoča in vključujoča družboslovna disciplina. Sociologi, ki delujemo na prostorskem in okoljskem področju raziskovanja to predstavo dopolnjujemo s prepričanjem, da smo najboljše usposobljeni za analitično uokvirjanje ter interdisciplinarno povezovanje prostorskih in okoljskih disciplin, ki preučujejo odnos med naravo in družbo (npr. mobilnost/migracije, urbanizem, gradbeništvo, arhitektura, poselitev, planiranje, hidrologija, okolijsko pravo itd.). Če takšna samo-predstava do določene mere (še) drži, pa smo sociologi v prostorsko okoljski praksi (na ekspertni ravni), zunaj znanstveno raziskovalne sfere bolj na obrobju in »za zraven«, kot zastopniki »posebne perspektive«. To je v nasprotju z našo pričakovano vlogo integratorja raznovrstnih strokovnih perspektiv. Na ravni ekspertnega sodelovanja ali oblikovanja politik in strategij prostora/okolja običajno, razen izjemoma, nimamo večje teže. Očitke o preveliki splošnosti (abstraktnosti) in premajhni operativnosti (konkretnosti) »družbenega pogleda« na prostor/okolje razumemo kot protislovnega in ga zavračamo z argumentom o neprimernosti hierarhičnih, sektorskih in normativnih pristopov za razmere naraščajoče kompleksnosti. Obsežna družbeno-okoljska transformacija je (ponovna) priložnost za prepričljivo argumentacijo nepogrešljivosti integrativne sociološke refleksije. Toda, vzporedno je potreben tudi resen samo kritiški razmislek o še vedno precej ločeni obravnavi (fizičnega) prostora in okolja v sociologiji, tako v akademskem okviru kot pri operativnih ekspertizah politik in strategij prostora/okolja. Brez smiselne Integracije prostorske in okoljske sociološke perspektive, ali bolj slikovito, brez »pometanja pred lastnim pragom«, ne moremo pričakovati prepričljivega preboja k povezovalni vlogi epistemskih kultur v znanosti in preseganju sektorskih pristopov v praksi. Če je bila osredotočenost prostorskih sociologov preseganje dihotomije fizičnega in družbenega, okoljskih sociologov pa naravnega in družbenega, bo potrebno v razmerah, sedaj vsem očitne epohalne transformacije razmerja med človeškimi družbami in naravnim okoljem najti »trajnostno« sobivanje obeh socioloških perspektiv.

Prostorsko okoljska sekcija bo na tem srečanju skušala uokviriti nekatere teoretske dileme in praktične primere socio-ekološke transformacije s štirimi prispevki, nato pa bo sledila predstavitev in diskusija o osnovi okoljske zbirke podatkov, ki so jo pripravili sodelavci Arhiva družboslovnih podatkov (ADP).

Sodelujejo: BRINA MALNAR,
BARBARA LAMPICĀ,
SONJA BEZJAK,
JANEZ ŠTEBE.

Moderator: MARJAN HOĀEVAR

SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO

ROK SMRDELJ

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

JASNA PODREKA

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

»BOLJE BI BILO, ČE BI TE SPLAVILI«: IZKUŠNJE IN PERCEPCIJE NASILJA V DRUŽINI NAD LGBTIQ+ OSEBAMI V SLOVENIJI

Povzetek: Čeprav je problematika nasilja v družini v Sloveniji razmeroma dobro dokumentirana, opažamo, da imajo raziskave in podatki na tem področju še veliko sivih polj in pomanjkljivosti. Nedvomno je mogoče ugotoviti, da je zelo malo znanega o tem, kako razširjeno je nasilje v družini nad LGBTIQ+ osebami in kakšne so njegove značilnosti ter posebnosti. To vprašanje smo obravnavali v okviru mednarodnega projekta *Call It Hate*. Ugotovili smo, da je nasilje v družini najpogosteje povezano z nesprejemanjem spolne identitete, spolnega izraza ali spolne usmerjenosti respondentov oziroma respondentk s strani njihovih družinskih članov oziroma članic ter da jih nasilje v družini prizadene precej bolj kot nasilje zunaj doma. Prav tako ugotavljamo, da nasilje redkeje prijavo pristojnim organom zaradi še vedno močno prisotnih predsodkov in stigmatizacije LGBTIQ+ oseb v družbi.

Ključne besede: nasilje v družini, LGBTIQ+ osebe, spolna usmerjenost, spolna identiteta, spolni izraz, sovražno nasilje

1 Uvod: nasilje v družini nad LGBTIQ+ osebami

Čeprav je problematika nasilja v družini v Sloveniji razmeroma dobro dokumentirana, opažamo, da imajo raziskave in podatki na tem področju še veliko sivih polj in pomanjkljivosti. Nedvomno je mogoče ugotoviti, da smo vsa leta raziskovanja in dokumentiranja tega področja vključevali le en vidik nasilja v družini, in sicer nasilje, ki se dogaja znotraj družin, ki jih sestavljajo heteroseksualni pari in cispolne osebe (Filipčič 2002; Antić Gaber in dr. 2009; Leskošek in dr. 2010). Zelo malo pa je znanega o tem, kako razširjeno je nasilje v družini nad LGBTIQ+ osebami in kakšne so njegove značilnosti ter posebnosti.¹ To vprašanje smo deloma obravnavali tudi v okviru mednarodnega projekta *Call It Hate*.²

1. Med raziskavami, ki so naslovno tematiko v Sloveniji – vsaj deloma – že obravnavale, lahko izpostavimo naslednje: Švab in Kuhar (2005), Kuhar in Švab (2014), Transakcija (2015), Perger in dr. (2018) in Koletnik (2019).
2. Glavni cilj projekta je bil izmeriti stopnjo ozaveščenosti o obstoju sovražnega nasilja nad LGBTIQ+ osebami in identificirati najučinkovitejše strategije za izvedbo kampanje o ozaveščanju

V pričujočem prispevku nasilje v družini opredeljujemo v najširšem pomenu besede, in sicer kot vsakršno uporabo fizičnega, spolnega, psihičnega ali ekonomskega nasilja enega družinskega člana oziroma družinske članice proti drugemu družinskemu članu oziroma družinski članici oziroma zanemarjanje ali zalezovanje žrtve ne glede na starost, spol ali katero koli drugo osebno okoliščino žrtve ali povzročitelja nasilja (Podreka, 2017). Nasilje v družini nad LGBTIQ+ osebami opredeljujemo kot nasilje, ki je povezano z nesprejemanjem spolne usmerjenosti, spolne identitete ali spolnega izraza osebe s strani ene ali enega od njegovih oziroma njenih družinskih članov oziroma družinskih članic. Nasilje v družini nad LGBTIQ+ osebami se kaže skozi različne oblike nasilja, za katere je značilno izključevanje, šikaniranje, nesprejemanje, zaničevanje in težnja k spremembi spolne usmerjenosti, spolne identitete ali spolnega izraza s strani družinskih članov oziroma družinskih članic (npr. Transakcija 2016; Braga in dr. 2018; Martin in dr. 2022).

Raziskave prav tako kažejo (npr. O'Halloran 2015), da LGBTIQ+ osebe v primerjavi s heteroseksualnimi cispolnimi osebami težje poiščejo pomoč in prijavijo nasilje v družini, predvsem zaradi pomanjkanja ustrezne krizne nastanitve, majhnih možnosti za pregon storilcev, nezaupanja v policijo in druge uradne institucije ter zaradi vsesplošne diskriminacije in stigmatizacije v družbi. Zato pojav nasilja v družini nad LGBTIQ+ osebami še vedno ostaja v družbi neviden in je njegova raziskovalna obravnava še toliko bolj potrebna.

2 Metoda pridobivanja podatkov: izvedba fokusnih skupin z LGBTIQ+ osebami

Vpogled v izkušnje in percepcije nasilja v družini nad LGBTIQ+ osebami v Sloveniji smo pridobili na osnovi dveh fokusnih skupin.³ Respondenti in respondentke obeh fokusnih skupin so bile osebe iz LGBTIQ+ skupnosti, pogovor z njimi pa se je nanašal na dve osrednji temi: 1. razumevanje notranje dinamike LGBTIQ+ skupnosti in njenih podskupin ter 2. izkušnje in percepcije sovražnega nasilja, ki so ga bili respondenti in respondentke deležni. V sklopu druge teme so respondenti in respondentke spregovorili tudi o nasilju v družini. Postavljena so jim bila naslednja vprašanja: kakšne so vaše izkušnje z nasiljem v družini? Kako ga razumete in doživljate? Kje poiščete pomoč v primeru nasilja v družini?

Z namenom, da bi zagotovili raznolikost glasov, so bile k sodelovanju v fokusnih skupinah povabljene osebe različnih podskupin znotraj LGBTIQ+ skupnosti (glede na spolni izraz, identiteo in usmerjenost) v Sloveniji. Prva fokusna skupina je trajala 3 ure in 30 minut, druga pa 2 uri in 20 minut. Skupaj je sodelovalo 11 respondentov in respondentk (5 v prvi fokusni skupini in 6 v drugi). Zastopanost glede na spolno usmerjenost, spolno identiteto ali izraz je naslednja: gej (5), lezbijka (2), biseksualec (1), queer (1), trans/nebinarna/queer identiteta (1) in identificiranje z nobeno oznako (1). Respondenti in respondentke so bili v povprečju stari 26,2 leta. Najmlajša oseba je bila stara 17 let, najstarejša pa 37 let. Večina respondentov in respondentk trenutno prebiva v mestu (8 od 11). Večina jih je zaposlenih (8 od 11), preostali pa so študenti. Največ jih ima višješolsko izobrazbo (6), preostali pa imajo srednješolsko (4) in osnovnošolsko (1).

---

o sovražnem nasilju nad LGBTIQ+ osebami. Projekt, pri katerem je poleg Slovenije sodelovalo še devet partnerskih institucij iz različnih držav EU, je financirala Evropa komisija. Slovenske partnerje sta predstavljali Filozofska fakulteta UL (koordinator: red. prof. dr. Roman Kuhar) in društvo Legebitra (koordinatorica: Lana Gobec).

3. Izvedba fokusnih skupin je potekala v juniju 2018, v prostorih društva Legebitra.

3 Analiza ugotovitev

Na podlagi odgovorov respondentov in respondentk smo prepoznali tri osrednje ugotovitve o izkušnjah in percepcijah nasilja v družini nad LGBTIQ+ osebami v Sloveniji, ki jih podrobneje predstavljamo v nadaljevanju.

3.1 Izvorna družina kot okolje, v katerem je največ sovražnega nasilja

Respondenti in respondentke so poudarili, da je izvorna družina okolje, v katerem so doživeli nasilje precej bolj kot na drugih področjih v širši družbi (npr. v šoli, med vrstniki, na delovnem mestu, v širši javnosti). Ta oblika nasilja je po mnenju respondentov in respondentk še posebej travmatična zaradi čustvene navezanosti na ožje družinske člane in članice. Kot je povedal Jan (25):

Mislim, da lahko nekatere stvari požreš kot samoumevne in jih morda predvidiš. Težava je, ko jih ne predvidiš in če takšne prakse izvajajo ljudje, na katere si čustveno navezan, kot so starši, prijatelji in vsi tisti, ki te lahko huje prizadenejo kot oseba, ki mi reče, da fukam pse na Prešernovem trgu, to pač lahko spregledam.

Respondenti in respondentke so tudi navedli, da so oblike nasilja v izvorni družini različne in da se fizično nasilje ne dojema kot najhujši del. Veliko hujša oblika nasilja je na primer, ko starši ne sprejmejo otrokove spolne identitete, ampak jo razumejo zgolj kot »fazo« ali kot nekaj, kar je treba zdraviti. Zgovorna je izkušnja Ceneta (23), ki sta ga starša poskušala osamiti od prijateljev in njemu »podobnih ljudi«, kot sta se izrazila. Zato je pristal na oddelku za mladostniško psihiatrijo, kamor je bila zaradi podobnih razlogov hospitalizirana večina najstnikov:

Približno štiri mesece sem bil hospitaliziran na Enoti za adolescentno psihiatrijo, predvsem zato, ker sem bil v situaciji, ko nisem imel druge izbire, ker nisem mogel od doma, saj sem bil še srednješolec. Živel sem v okolju, ki mi ni nudilo nobene podpore, in še tisto podporo, ki sem jo imel, sta starša razbila s svojimi mehanizmi. Izolirala sta me, to sta mi naredila večkrat v življenju [...] Presenetilo me je to, da je bilo med vsemi tam hospitaliziranimi 90 % LGBT oseb, ki so bile hospitalizirane iz podobnih razlogov kot jaz, vsaj po mojem mnenju. Nekatere so imele še hujše izkušnje kot jaz, tudi javno linčanje in podobno.

3.2 Podpora družine kot ključni dejavnik pri vplivu sovražnega nasilja

Podpora družine je bistvena, ko respondenti oziroma respondentke razmišljajo o vplivih in posledicah nasilja iz sovraštva zaradi njihove spolne usmerjenosti, spolne identitete ali spolnega izraza. Sašo je (32) na podlagi lastne izkušnje ponazoril pogubne posledice družinske zavrnitve:

Če ti lastna mama reče, da si potrebna psička in da bi bilo bolje, če bi te splavili [...], to močno uniči tvojo samozavest; tukaj je odvisno od tega, kako je bilo vaše otroštvo strukturirano. Če si imel babico, ki ti je nudila podporo, potem v resnici ni tako zelo hudo, ker imaš še en steber. Če pa je mama edina oseba, ki te je oblikovala, potem si popolnoma izgubljen.

Respondenti in respondentke, ki imajo močno družinsko podporo, so manj obremenjeni z zunanjimi mnenji, njihovo samoizražanje v javni sferi pa je manj obremenjeno s tesnobo in strahom. Jan (25), ki je tudi javno viden kot LGBTIQ+ oseba, poudarja, da ga ustrahovanja in žalitve, ki jih je doživel v javnosti, niso bistveno prizadele, kar pripisuje močni podpori družine:

Nimam nobenih izkušenj s psihičnim ali fizičnim nasiljem v družini. [...] Te stvari sem sicer izkusil, ampak vedno iz družbe [...], od ljudi, ki se zgražajo, ko opazijo, da se na ulici približuje Parada ponosa, ki pljuvajo in kričijo name, da fukam pse in podobno. Ko to doživim, ni lepo, nima pa bistvenega vpliva name v smislu, da bi se počutil slabo zaradi tega, ker na koncu se vrnem v okolje, ki me sprejema.

3.3 Pomanjkanje institucionalne podpore v primeru nasilja v družini

Respondenti in respondentke so tudi poudarili, da se morajo počutiti varne in imeti nekoga, ki mu lahko zaupajo, ne da bi se bali, da bi jih obsojali zaradi njihove spolne identitete, spolne usmerjenosti ali spolnega izraza. Mija (32) je poudarila pomembnost tega, da uradne institucije (npr. policija) resno obravnavajo tvojo izkušnjo:

Občutek, da te slišijo in tvojo izkušnjo jemljejo resno, je pomemben, kajti ko pomislim, da bi šla na policijo in da bi nekdo tam rekel, da to ni takšen problem, da naj to kar ignoriram in grem naprej s svojim življenjem [...] To je to velika težava, medtem ko bi bilo slišati ,usedi se, se bova pogovorila o tem' res zelo v redu.

Pri soočanju s posledicami morebitnega nasilja so respondenti in respondentke poudarili vlogo institucionalne podpore, ki so jo označili kot pomanjkljivo. To pomanjkanje vodi v hudo stisko, saj se LGBTIQ+ osebe, ki so žrtve nasilja (predvsem mlajše, ki so še vedno odvisne od družine), znajdejo v brezizhodnem položaju. To je še zlasti očitno v primeru Ceneta (23), ki je bil dolga leta žrtev nasilja v družini in neustreznih institucionalnih odzivov, dokler ni pobegnil od doma in našel zatočišča v društvu Legebitra, ki mu je pomagalo pri pridobivanju neodvisnosti od izvorne družine:

Ko si doma, si tarča nasilja in zaradi tega nasilja sem pristal na Enoti za adolescentno psihiatrijo, z možnostjo vikend izhodov. Rekli pa so mi, da naj ne grem za vikend domov, ker takrat ne gre za zdravljenje, saj bi tako lahko ostal v bolnišnici celo leto in se ne bi nič spremenilo. Kljub temu pa niso imeli vzpostavljenih mehanizmov, s katerimi bi lahko našli kakšno drugo možnost nastanitve. [...] To je eno od področij, ki v Sloveniji ni obravnavano, tudi psihiatrične delavke nimajo konkretnih izkušenj, še posebej ne z LGBT posamezniki [...], kar pomeni, da ne vedo, kako se nam približati.

Večina respondentov in respondentk poudarja pomanjkanje sistemskih rešitev in institucionalne podpore v primeru nasilja. Glede na to ne preseneča, da jih večina ne išče podpore v institucijah, kot je policija, ampak raje uporabijo svoja osebna omrežja in se obrnejo na nevladne organizacije. Kljub napredku v zadnjih letih je nezaupanje v policijo še vedno veliko, kot so opozorili respondenti in respondentke. Z drugimi besedami, zaradi predsodkov do LGBTIQ+ oseb v javnosti te težje poiščejo pomoč, saj imajo nizko zaupanje v organe pregona ter tudi druge institucije. Posledično redko prijavijo nasilje, ki so ga doživeli.

4 Razprava in zaključek: pomanjkanje ustreznega institucionalnega odziva

V prispevku smo obravnavali izkušnje in percepcije nasilja v družini nad LGBTIQ+ osebami v Sloveniji. Ugotovili smo, da je nasilje v družini najpogosteje povezano z nesprejemanjem spolne identitete, spolnega izraza ali spolne usmerjenosti respondentov in respondentk s strani njihovih družinskih članov in članic ter da jih nasilje v družini prizadene precej bolj kot nasilje zunaj doma. Dokler se v družinskem okolju počutijo sprejete, je njihovo samo-izražanje v javni sferi manj obremenjeno s tesnobo in strahom, poleg tega pa se lažje soočajo z nesprejemanjem v širši družbi. Prav tako smo zasledili, da imajo nižje zaupanje v uradne institucije. Nasilje redkeje prijavo pristojnim organom prav zaradi strahu pred dodatno stigmatizacijo in diskriminacijo.

Navedene ugotovitve nam kažejo, da ima nasilje v družini, ki ga doživljajo LGBTIQ+ osebe, nekatere posebnosti, na katere bi morali biti v družbi in v preventivnem delu še posebej pozorni. Kot ključno se je pokazalo pomanjkanje ustreznega institucionalnega odziva pri soočenju s problematiko nasilja v družini nad LGBTIQ+ osebami (npr. zagotavljanje ustrezne nastanitve za mlade LGBTIQ+ osebe). Podobno kot v nekaterih drugih študijah (Braga in dr., 2018; O'Halloran, 2015) tudi v naši raziskavi poudarjamo potrebo po oblikovanju ustreznih sistemskih rešitev ter dodatnem usposabljanju in senzibiliziranju predstavnikov in predstavnic uradnih institucij (policija, zdravstvo, socialno delo, sodstvo) za ustrezno ukrepanje v primeru soočenja s pojavom nasilja v družini nad (mladimi) LGBTIQ+ osebami.

Zaradi nabora respondentov in respondentk, ki je zajemal predvsem mlade LGBTIQ+ osebe, smo dobili vpogled v nasilje v njihovih primarnih družinah, ne pa tudi v morebitno intimno-partnersko nasilje nad LGBTIQ+ osebami na splošno (npr. Brown in Herman 2015), ki je lahko nadaljnji raziskovalni korak na področju proučevanja obravnavane teme. Kljub nekaterim omejitvam⁴ najine študije meniva, da sva osvetlila nekaj pomembnih značilnosti nasilja v družini nad LGBTIQ+ osebami, ki jih razumeva kot pomemben vir za ozaveščanje o tej družbeni problematiki in nastavek za nadaljnje raziskovalno delo.

Viri in literatura

- Antić-Gaber, Milica, Dobnikar, Mojca in Irena Selišnik (2009): Gendering Violence against Women, Children and Youth: From NGOs via Internationalization to National States and Back? V M. Antić-Gaber (ur.): Violence in the EU Examined. Policies on Violence against Women, Children and Youth in 2004 EU Accession Countries: 17–31. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Arts.
- Braga, Iara Falleiros, de Oliveira, Wanderlei Abadio, da Silva, Jorge Luiz, de Mello, Flávia Carvalho Malta in Marta Angélica Iossi Silva (2018): Family violence against gay and lesbian adolescents and young people: a qualitative study. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 71 (3): 1220–1227.

---

4. Omenjena raziskava ima glede tematiziranega vprašanja še nekaj dodatnih omejitev, ki jih je pomembno omeniti. Primarni fokus raziskovanja ni bilo nasilje v družini, ampak sovražno nasilje v splošnem. Ker pa so v okviru pogovorov sodelujoče osebe v raziskavi na lastno pobudo dale velik pomen in posebno težo na nasilje v družinskem okolju, je ta tema v okviru projekta dobila posebno mesto. Druga pomembna omejitev pri omenjeni raziskavi je relativna majhnost vzorca, zato bi bilo treba raziskavo v prihodnje ponoviti na večjem vzorcu in s primarnim fokusom na nasilju v družini.

- Brown, Taylor N. T., in Jody L. Herman (2015): *Intimate Partner Violence and Sexual Abuse among LGBT People*. Los Angeles: The Williams Institute, UCLA School of Law. Dostopno prek: <https://ncmedr.org/wp-content/uploads/2017/09/Intimate-Partner-Violence-and-Sexual-Abuse-among-LGBT-People.pdf> (14. 7. 2022).
- Filipčič, Katja (2002): *Nasilje v družini*. Ljubljana: Bonex.
- Koletnik, Linn Julian (2019): *Raziskava Vsakdanje življenje transspolnih oseb v Sloveniji: povzetek in priporočila*. Ljubljana: Zavod Transfeministična Iniciativa TranAkcija.
- Kuhar, Roman, in Švab, Alenka (2014): *Nasilje nad lezbijkami in geji v Sloveniji: primerjava podatkov iz raziskav 2003–2004 in 2014–2015*. Časopis za kritiko znanosti, 47 (275): 11–29.
- Leskošek, Vesna, Urek, Mojca, in Zaviršek, Darja (2010): *Nacionalna raziskava o nasilju v zasebni sferi in partnerskih odnosih: končno poročilo 1. faze raziskovalnega projekta*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Martin, Tara E., Gover, Angela R., in Langton, Lynn (2022): *The Relationship Between Formal Help-Seeking and Sexual Orientation Among Victims of Domestic Violence*. *Journal of Interpersonal Violence*, marec 2022.
- O'Halloran, Kate (2015): *Family violence in an LGBTIQ context*. *DVRCV Advocate*, 10–13. Dostopno prek: <https://search.informit.org/doi/pdf/10.3316/informit.780800157553683> (15. 7. 2022).
- Perger, Nina, Muršec, Simona, in Vesna Štefanec (2018): *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb v Sloveniji, ali: »To, da imam svoje jebene pravice!«*. Ljubljana: Društvo Parada ponosa.
- Podreka, Jasna (2017): *Bila si tisto, kar je molčalo: Intimnopartnerski umori žensk v Sloveniji*. Ljubljana: Založba FF.
- Švab, Alenka, in Kuhar, Roman (2005): *Neznosno udobje zasebnosti. Vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Transakcija (2015): *Rezultati Raziskave potreb transspolnih oseb v Sloveniji*. Ljubljana. Dostopno prek: <http://transakcija.si/wp-content/uploads/2016/09/Rezultati-Raziskave-potreb-transspolnih-oseb-v-Sloveniji.pdf> (14. 7. 2022).

ALEKSANDRA KANJUO MRČELA

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ELA ETEROVIĆ

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

INCELI: SPLETNI EKSTREMIZEM PROTI ENAKOSTI SPOLOV

Povzetek: *Trendi emancipacije žensk ter spreminjanja družbenih vlog spolov v 21. stoletju nimajo nevprašljive podpore. V zadnjem času smo priča vse bolj mizogini in tudi nasilni opoziciji feminizmu. Enega najbolj radikalnih uporov najdemo v manosferi oz. med inceli. Velik del skupnosti deluje na spletu. Nekateri avtorji povezujejo njihova dejanja ne samo z zločini iz sovraštva, temveč tudi s teroristično dejavnostjo in jih imajo za primer spletnega ekstremizma. Spletni ekstremizem, mizogini terorizem in indoktrinacija naraščajočega števila mladih moških so novi izzivi, ki vplivajo na spolno družbeno ureditev. Analiza prispeva k razumevanju problematike spletnega ekstremizma na področju razprave o odnosih med spoli v družbi.*

Ključne besede: *manosfera, inceli, upor feminizmu, enakost spolov, nasilje, spletni ekstremizem.*

1 Uvod

V 20. stoletju so kompleksne družbene, politične in gospodarske spremembe prispevale k povečevanju enakosti spolov. Feministična teorija in gibanje, ki sta temu prispevala, sta od nekdaj deležna kritik, v zadnjih desetletjih pa so te utemeljene na trditvi o »spolnem potresu«, ki naj bi povzročil »ženski prevzem« družbene moči, pri čemer naj bi moški postali žrtve diskriminacije (Bradley in dr. 2000). Del teoretskih in praktičnih napadov proti enakosti spolov se artikulira v manosferi (the manosphere), ki obsega različne skupine moških: od progresivnih aktivistov (ki se ukvarjajo z vprašanji, kot so zdravje moških, moška suicidalnost, družbene neenakosti po spolu idr.) do uporabnikov temnih kotičkov spleta, kjer se prepletajo do žensk sovražna kultura, seksizem in ekstremna mizoginija, kot so inceli (Nagle 2017; Ging 2017; Van Valkenburgh 2018). Inceli so mednarodna skupina mladih moških, ki svojo življenjsko situacijo opisujejo kot nehoteni celibat in za svoje neuspehe krivijo ženske in feminizem.

2 Inceli proti ženskam in feminizmu

Manosfera je postala prevladujoča arena za promocijo pravic moških v zahodni kulturi. Razvila se je kot konglomerat sodobnih moških gibanj z različnimi ideološkimi stališči. Velik del diskurza teh gibanj ima izhodišče v seksizmu in patriarhatu, feminizem pa je njihov skupni sovražnik in temelj strukturne viktimizacije moških in globalne mizandrije. Po njihovem mnenju je družba bolj osredotočena na ženske in je feminizem spodkopaval družbeno vlogo moških ter povzročil njihovo sistemsko zaničevanje (Preston in dr. 2021; Pease 2000). Dober primer za to so inceli.

Kljub močni želji inceli ne najdejo partneric in posledično nimajo spolnih odnosov, za to pa krivijo v sodobni družbi opolnomočene ženske. Incel je okrajšava za »involuntary celibates« (neprostoVOLjno v celibatu). Gre za kontroveržno mednarodno spletno skupino moških, ki je razvila mizogino spletno kulturo. Njihove ključne tematike so antifeminizem, odobravanje in spodbujanje nasilja nad ženskami, zavzemanje za odvzem pridobljenih pravic ženskam, samosovražnost in rasizem (Chang 2020; Jaki in dr. 2019).

Ta subkultura se je v resnici formirala kot spletna skupnost za podporo vrstnikom, ki so osamljeni in neuspešno iščejo spolnega partnerja (Bratich in Banet-Weiser, 2019: 5015). Nastanek skupnosti incelov na spletnem blogu leta 1997 težko povežemo s sedanjo antifeministično in kontroveržno vsebino. Ironično je, da je ta izraz pravzaprav skovala ženska, mlada Kanadčanka, v blogu o osebnih izkušnjah s spolnostjo. Blog je celo prejel nagrado LGBT-skupnosti (Preston in dr. 2021: 825).

Mladi moški in ženske, ki so odraščali v negotovih časih začetka 21. stoletja, so doživljali posledice različnih socialno-ekonomskih sprememb in kriz. V tem času se je spreminjala tudi skupnost incelov (Chang 2020). Novoustvarjene spletne strani so začele razvijati novo kulturo globoke sovražnosti do žensk. Za incele je značilen agresiven in mizogin jezik in ideologija, ki krivi slabo genetiko, družbo in zlasti ženske za prisilno spolno abstinenco moških (Barcellona 2022). Mladi moški izražajo jezo, ker izgubljajo nekaj, do česar se čutijo upravičeni, in za to obtožujejo ženske (Bratich in Banet-Weiser 2019: 5006).

Fenomen incelov je pritegnil pozornost javnosti leta 2014; to leto je postalo prelomnica za subkulturo incelov in za širitev njene nasilne ideologije. Takrat je 22-letni Elliot Rodger, zloglasni predstavnik skupnosti, ubil šest in ranil štirinajst ljudi v mestecu Isla Vista v Kaliforniji. Preden je sam sebi odvezl življenje, je objavil svoj »manifest« na youtuBU (video »Maščevanje Elliota Rodgerja«)¹, v katerem vabi vse incele v vojno proti ženskam. Kljub ogorčenju javnosti je Rodger za vedno pustil pečat. Skupnost incelov je pohvalila in podprla njegova dejanja, drugi inceli pa so po objavi zakrivali nekaj večjih množičnih umorov v Severni Ameriki (Bratich in Banet-Weiser 2019; Hoffman in drugi 2020) in še naprej pozivajo na maščevanje in nasilje v imenu »upora incelov« in »vstaje betov« (»Incel Rebellion« in »beta uprising«). Čeprav so tarče napadov ženske, so bili med žrtvami v številnih streljanjih in namernih avtomobilskih nesrečah, ki so se zgodili na univerzah, srednjih šolah, nakupovalnih središčih in na mestnih ulicah, vsi prisotni in mimoidoči, tudi moški, otroci in starejši (Hoffman in dr. 2020).

3 Teorija biološke in družbene zarote

Inceli menijo, da jim je odvzeta »naravna pravica« dostopa do ženskih teles in spolnih odnosov. Zato močno sovražijo ženske, ki namesto njih izbirajo »alfa samce«, spolno privlačne in aktivne moške (Young 2019). Specifičen sistem prepričanj incelov je utemeljen na biološkem determinizmu. Čeprav nekateri inceli verjamejo, da bogastvo in status pripeljejo do spolnosti, večina vidi fizično privlačnost kot najpomembnejši dejavnik pri privabljanju partnerja in – kar je ključnega pomena – dostopu do spolnih odnosov (European commission 2021). Zase pa menijo, da so ženskam fizično neprivlačni zaradi genetike in biologije.

1. Februarja 2020 je Mednarodni center za boj proti terorizmu v Haagu te umore retroaktivno označil za dejanje mizoginega terorizma (DiBranco 2020).

Osrednjo vlogo v ideologiji incelov ima filozofija rdeče tabletko (red pill philosophy) (Barcellona 2022: 175). Govori o končni osvoboditvi moških od feministične zablode.² Podporniki rdeče tabletko opozarjajo, da je zatiranje žensk mit, ki ga feminizem širi, da bi izkoriščal in zatiral moške (Van Valkenburgh 2018; Ging 2019; Chang 2020).

Obstaja še tako imenovana filozofija črne tabletko, ki je nova raven koncepta rdeče tabletko (Barcellona 2022: 175) in pomeni sprejeti dejstvo, da »je konec« in da »manjvredni« moški nimajo nobene možnosti, da bi kdaj vzpostavili spolni odnos z ženskami (Preston in dr. 2021: 826). To osvetli še eno posebnost narativa o incelih. Običajne človeške izkušnje, kot je romantična zavrnitev, prikazujejo kot nespremenljivo negativno stanje, ki naj bi prizadelo samoince. Takšen pogled prinaša dodatne občutke frustracije, ponižanja in samoprezira. Inceli sprejmejo vlogo in miselnost žrtve, promovirajo in verjamejo v fatalistično vizijo, da življenje vodijo zunanji dogodki in dejavniki, na katere nimajo vpliva. Incelovska (samo) viktimizacija močno vpliva na pomanjkanje občutka odgovornosti in spodbuja antisocialno vedenje in radikalizacijo (Brzuszkiewicz 2020 v Barcellona 2022: 175).

4 Spletne ekstremizem incelov

Novi mediji, družbena omrežja in forumi so plodna tla za širjenje idej in zbiranje mednarodne publike, ki podobno razmišlja. Spletne platforme spreminjajo način interakcije in dojemanja posameznikov. Anonimnost je ključni dejavnik, da se uporabniki počutijo varno.

Incelski ekstremizem je na spletu pogosto neopažen, ker večinoma uporabljajo ironijo, (črni) humor in kodiran jezik. Tako svoje ideje razredčijo v komične podobe, navidezno neškodljive »meme«, ki pa imajo kodirana sporočila koncepta rdeče tabletko. Tako neopazno rekrutirajo in radikalizirajo noveince (Chang 2020: 3). Uporabljajo specifično besedišče, ki ga lahko prepoznajo in razumejo le pripadniki skupnosti incelov. Jezik (tako kot subkultura incelov), ki se je razvil v spletnem ekosistemu, na družbenih omrežjih, različnih blogih in forumih, podpira indoktrinacijo in potrjuje ideologijo incelov (Chang 2020).

Inceli se običajno zavedajo omejitev zasebnosti podatkov in možnosti spletnega nadzora, zato sprejmejo ukrepe za zaščito svoje zasebnosti na spletu (European Commission 2021; Preston in dr. 2021). Priljubljena spletna mesta za razpravo, kot so reddit in 4chan, so povezana s pojavi, kot so »online bullying«, »internet trolling«, »shitposting« (spletne nadlegovanje, spletno teženje in spletno drekanje). To so načini razširjanja spletne mizoginije, seksizma in sovraštva do feminizma (Preston in dr. 2021). Za spletne trole so značilni transgresiven in nespodoben humor, nesramnost in amoralnost. Značilno je, da vznemirjajo druge uporabnike spleta le zaradi lastne zabave (Chang 2020). Čeprav nekateri pripadniki skupnosti incelov neposredno ne izvajajo nasilja, uporabljajo specifično sovražno retoriko s ciljem, da razčlovečijo ženske, in tako spodbujajo mizoginijo, nadlegovanje in agresijo. Na primer izraz »femoid« (ženski humanoid ali ženski android) konstruira ženske kot objekte in spodbuja nasilje in sovražnost do žensk. Inceli pogosto označujejo žensko kot »foid«, kar pomeni »ženski humanoidni organizem« – čemur sledi zaimek »to« namesto »ona« (Chang 2020; Brzuszkiewicz 2020 v Barcellona, 2022).

---

2. V filmu Matrica iz leta 1999 mora protagonist Neo vzeti bodisi modro bodisi rdečo tabletko: modra tabletko mu omogoča, da še naprej živi življenje v mirni zablodi, medtem ko mu rdeča tabletko razsvetli grde življenjske resnice. Podobno je filozofija rdeče tabletko incelom razbila iluzijo in razkrila »pravo naravo« feminizma.

Incelsi so primer spletnega ekstremizma. Evropska komisija (2021) ocenjuje, »da spletna skupnost incelov predstavlja tveganje za javno zdravje in javno varnost.« Nekateri avtorji povezujejo njihova dejanja ne samo z zločini iz sovraštva, temveč tudi s terorizmom (Barcellona 2022). Omenjeni dogodki incelovskega nasilja so primeri zločinov iz sovraštva oziroma mizoginega terorizma (Manne 2018: 34–41); povežemo jih lahko z novimi terorističnimi trendi, ki se hitro širijo po svetu in so povezani z drugimi terorističnimi gibanji (Hoffman in dr. 2020). Prepričevanje in prisila sta ključna vidika terorizma. Teroristi uporabljajo različne načine nasilja za ustvarjanje strahu pri določeni skupini – s ciljem, da bi spremenili obstoječo politično in/ali družbeno ureditev. Žrtve terorizma so lahko natančno (npr. politiki, diplomati itd.) ali naključno izbrane (npr. napadi na javna prevozna sredstva), bistveno pri tem je, da napad prenese natančno določeno sporočilo. V primeru incelov je to napad na ženske in širjenje mizoginij (Barcellona 2022). Mizoginija ima pomembno vlogo v procesu radikalizacije in indoktrinacije incelov, njihova nasilna dejanja in svetovni nazor pa temeljijo na želji po podrejanju in zatiranju žensk. Čeprav na prvi pogled ideologija in narativ incelov nista povezana s političnimi cilji in spremembami, sta njihova zamera in frustracija usmerjeni proti strukturi sodobne družbe, za katero menijo, da je nepravilna in pristranska v korist žensk in »alfa moških« (Hoffman in dr. 2020; Barcellona 2022). Mizoginija in seksizem nista razširjena samo med inceli, temveč tudi med drugimi skupinami manosphere (Jaki in dr. 2019).

5 Sklep

Danes smo priča radikalizaciji nasprotovanja feminizmu. Čeprav so inceli že skoraj desetletje pod lupo medijev, sta njihova ideologija in narativ še vedno premalo raziskana.³ Ta skupnost razvija vse bolj toksične in nevarne zamisli. Del njihovega mizoginega in seksističnega delovanja vodi neposredno v nasilje. Gibanje incelov se je, tako kot ostala podgibanja manosphere, razvilo na spletu, ki je lahko arena za razvoj različnih teorij zarot, prostor izolacije, indoktrinacije in radikalizacije posameznikov. Tako smo od marginalne, dobronamerne spletne skupnosti dobili zelo škodljivo in nevarno mednarodno gibanje. Inceli niso izoliran primer v družbi. Izhajajo iz že zdavnaj določenih družbenih struktur. Chang (2020) pravi, da je manosfera le ena od sodobnih oblik starodavnega in institucionalnega procesa zaničevanja žensk. Mizogine ideologije, ki podpirajo diskurz manosphere in incelov, gradijo na »naši mitološki in verski dediščini«, ki sta bili ključni za vzpostavitev zahodnega političnega reda. Ideologija in dejanja incelov niso anomalija, ampak simptomatika družbe, ki je zasidrana v mizoginiji in negotovosti (Chang 2020). V preteklosti se je model moškega hranilca razvil iz nesrečnega zakona med kapitalizmom in patriarhatom. Manosfera in inceli so danes posledica kombinacije neoliberalizma in patriarhalne ideologije.

Literatura

- Barcellona, Marta (2022): Incel violence as a new terrorism threat: A brief investigation between Alt-Right and Manosphere dimensions. *Sortuz: Oñati Journal of Emergent Socio-Legal Studies*, 11(2): 170–186.
- Bradley, Harriet, in dr. (2000): Myths at work. *Polity*.
- Bratich, Jack, in Banet-Weiser, Sarah (2019): From pick-up artists to incels: Con (fidence) games, networked misogyny, and the failure of neoliberalism. *International Journal of Communication*, 13, 25.

3. To še posebej velja za slovensko okolje.

- Chang, Winnie (2020): The monstrous-feminine in the incel imagination: investigating the representation of women as »femoids« on/r/Braincels. *Feminist Media Studies*: 1–17.
- DiBranco, Alex (February 10, 2020): »Male Supremacist Terrorism as a Rising Threat«. International Centre for Counter-Terrorism. The Hague. Dostopno prek: <https://icct.nl/publication/male-supremacist-terrorism-as-a-rising-threat/> (15. 7. 2022).
- European Commission (2021): Incels: A First Scan of the Phenomenon (in the EU) and its Relevance and Challenges for P/CVE (2021). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Dostopno prek: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2021-10/ran_incels_first_scan_of_phenomen_and_relevance_challenges_for_p-cve_202110_en.pdf (15. 7. 2022).
- Ging, Debbie (2017): Alphas, betas, and incels: Theorizing the masculinities of the manosphere. *Men and Masculinities*, 22(4): 1–20.
- Hoffman, Bruce, in dr. (2020): Assessing the threat of incel violence. *Studies in Conflict & Terrorism*, 43(7): 565–587.
- Jaki, Sylvia, in dr. (2019): Online hatred of women in the Incels. me forum: Linguistic analysis and automatic detection. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 7(2), 240–268.
- Manne, Kate (2017): *Down girl: The logic of misogyny*. Oxford University Press.
- Nagle, Angela (2017): *Kill all normies: Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right*. John Hunt Publishing.
- Pease, Bob (1999): *Recreating men: Postmodern masculinity politics*. Sage.
- Preston, Kayla, in dr. (2021): The black pill: new technology and the male supremacy of involuntarily celibate men. *Men and Masculinities*, 24(5): 823–841.
- Van Valkenburgh, Shawn P. (2018): *Digesting the red pill: Masculinity and neoliberalism in the manosphere*. Men and Masculinities: 1–20. Sage Publications.
- Young, Olivia (2019): *What Role Has Social Media Played in Violence Perpetrated by Incels?*

MILICA ANTIĆ GABER

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

JURE SKUBIC

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

SPOLNO ZAZNAMOVANO NASILJE IN MIZOGINIJA USMERJENA PROTI ŽENSKAM V POLITIKI NA DRUŽBENIH OMREŽJIH

Povzetek: *Prispevek se ukvarja s problematiko spolno zaznamovanega nasilja in mizoginije usmerjene proti ženskam v politiki na družbenih omrežjih. To obliko nasilja obravnava kot novodobno posledico hitrega razvoja spletnih komunikacijskih platform, kamor uvrščamo družbena omrežja, ki, namesto da bi javni prostor demokratizirala, bolj služijo kot medij za širjenje sovražnega in seksističnega govora in mizoginij napadov na ženske, aktivne v politiki (na različnih ravneh). S prispevkom želiva opozoriti na ključna vprašanja pri raziskovanju nasilja nad ženskami v politiki na družbenih omrežjih ter na prisotnost in nevarnost, ki ju spolno zaznamovano nasilje na spletu predstavlja za ženske v politiki, za tiste, ki v politiko šele vstopajo, in za tiste, ki politično delujejo v civilni družbi. Pričujoča empirična študija ugotavlja, da so mizoginij in nasilnih obravnav na družbenih omrežjih deležne predvsem tiste kandidatke oziroma aktivne udeleženke predvolilnih soočenj, ki imajo velike izvolitvene možnosti, hkrati pa tudi tiste političarke, ki so kritične do aktualne oblasti. Namen takšnih sovražnih aktivnosti je med političarkami vzbuditi strah in občutek manjvrednosti ter jih s tem odvrniti od aktivnega političnega delovanja.*

Ključne besede: *spolno zaznamovano nasilje, mizoginija, političarke, družbena omrežja, kritična analiza diskurza*

1 Uvod

Nasilje v politiki ni nov fenomen niti nov problem, a ob številčnejšem vstopu žensk v politiko lahko zaznamo razlike med nasiljem nad moškimi v politiki in nasiljem nad ženskami.¹ Če je nasilje nad moškimi v politiki obarvano predvsem ideološko, je nasilje nad ženskami obarvano spolno in seksualno. Kot ugotavljajo Kumar in dr. (2021), so se zlasti družbena omrežja v zadnjem času izkazala za »vroče točke« (ang. *hotspots*), kjer so mizoginija, grožnje in nasilje najbolj prisotni in usmerjeni predvsem proti ženskam, ki imajo javno izpostavljene vloge. Ta novodobna oblika nasilja je v družbi še vedno (pre)pogosto spregledana in slabo raziskana. O tem priča tudi podatek, da je znanstvenih raziskav s področja spolno zaznamovanega nasilja na družbenih omrežjih v tem trenutku izredno malo (pri nas še nobene). Nasilje nad ženskami v politiki (ang. *violence against women in politics* – VAWIP) tuje raziskovalke (Ballington 2018, Barker in Jurasz 2020, Krook in Restrepo Sanin 2020)

1. Čeprav se prispevek osredotoča na političarke, je treba poudariti, da so tudi druge javno izpostavljene ženske (novinarke, aktivistke, itd.) pogosto tarča spolno zaznamovanega nasilja na spletu in družbenih omrežjih.

najpogosteje opredelijo kot nasilje nad ženskami v javni in politični sferi; kaže se v obliki fizičnega, spolnega in psihičnega nasilja, ki ženskam onemogoča realizacijo njihovih političnih pravic in politično participacijo, npr. povzroča omejevanje volilne pravice, pravice do kandidature za vodilna politična mesta, pravice do zbiranja ter omejevanje svobode govora in lastnega mnenja. Zaradi onemogočanja normalnega delovanja v politiki se takšno nasilje razume kot huda oblika kršenja človekovih pravic (Ballington 2018, El Sherief in dr. 2017). Tri glavne značilnosti takšnega nasilja (NDI 2016) so: usmerjeno je proti ženskam zaradi njihovega spola, izvaja se v obliki seksističnih groženj in spolnega nasilja ter političarke odvrča od aktivne participacije v politiki (Holm 2020). Cilj takšnega nasilja ni le diskriminacija žensk, ampak tudi utrjevanje strukturnih in spolno zaznamovanih neenakosti (Šimonovič 2018), hegemonih političnih struktur ter prikazovanje žensk kot nekompetentnih in nevidnih (Kuperberg 2021). Nasilje nad ženskami v politiki je širok pojem, ob preveč ozkem definiranju se lahko zgodi, da se iz opredelitve izgubi spletno nasilje nad ženskami, ki pa je ena ključnih kategorij 21. stoletja (Krook 2017).

Tovrstno nasilje se torej pojavlja v različnih oblikah: kot seksistične in mizogine izjave, javno blatenje in agresivno vedenje do žensk, spolno zaznamovano nasilje in mizoginija na spletu oz. družbenih omrežjih, kjer je spolno zaznamovano nasilje nad ženskami v politiki vse pogostejše, saj spletne platforme storilcem² nudijo nove možnosti za izvajanje nasilja (Holm 2020, Kumar in dr. 2021). Kot ugotavljata Barker in Jurasz (2020), se spolno zaznamovano nasilje nad ženskami na spletu večinoma manifestira v obliki sovražnega govora, spletnega nadlegovanja in mizoginih groženj ter se preko objav in komentarjev lahko nenadzorovano hitro širi. Storilec pa družbena omrežja z uporabo lažnih oziroma anonimnih uporabniških profilov omogočajo varnost pred potencialno kazensko odgovornostjo. Anonimnost storilcev omogoča zelo agresivne oblike spletnega nasilja (Chen in dr. 2020), žrtvam povzroča dodaten stres, ker ne vedo, kdo je resnični storilec, poleg tega pa onemogoča možnost identifikacije in kazenskega pregona storilcev (West 2014). Problem spolno zaznamovanega nasilja na spletu je tudi razumevanje, saj se takšno nasilje pogosto razume kot manj škodljivo in manj nevarno kot nespletno (angl. *offline*) nasilje oziroma se ga obravnava kot normalno posledico spletne participacije, na katero bi se ženske, če želijo sodelovati v javni sferi, morale navaditi ali jo celo ponotranjiti (Barker in Jurasz 2020).

2 Ugotovitve nekaterih raziskav

Ker v Sloveniji raziskav s področja spletnega spolno zaznamovanega nasilja nad političarkami praktično ni, se naslanjamo na (sicer maloštevilne) raziskave tujih raziskovalk_cev. Tudi te se sicer v večini s spletnim nasiljem ukvarjajo v kontekstu nasilja nad ženskami v politiki (angl. *online violence against women* – OVAW).

Eno odmevnejših kvalitativnih študij je opravila Interparlamentarna unija (IPU) leta 2016. Vključenih je bilo 55 članic parlamentov iz 39 držav in petih svetovnih regij, zajela je vse starostne skupine in pokazala, da je kar 81,5 odstotkov respondentk v času svoje politične kariere doživelo eno od oblik psihičnega nasilja (sovražni govor in nadlegovanje, grožnje s

---

2. Omeniti je treba, da žrtve nasilja na spletu niso samo ženske, pač pa tudi moški, enako kot storilci niso vedno le moški, pač pa so lahko nasilne tudi ženske. Vendar raziskave (Lewis in dr. 2016) kažejo, da so v večini primerov žrtve nasilja ženske, storilci pa moški. To potrjujejo tudi rezultati raziskave, predstavljeni v nadaljevanju.

smrtjo, posilstvom, fizičnim nasiljem ali ugrabitvijo). Skoraj 60 odstotkov teh primerov se je zgodilo na družbenih omrežjih. Še obsežnejša je bila njihova študija iz leta 2018, ki je zajela 45 evropskih držav in ugotovila, da je bilo 85,2 odstotkov respondentk v času svoje kariere žrtev ene od oblik nasilja in okrog 59 odstotkov takih, ki so bile žrtve spolno zaznamovanega nasilja na družbenih omrežjih; žrtve so bile predvsem ženske, mlajše od 40 let, ki so si prizadevale za enakost spolov.

Kuperberg (2018) je z metodo kritične analize diskurza analizirala, kako se je nasilje nad ženskami na platformi Twitter v politiki v Izraelu razlikovalo glede na strankarsko pripadnost in politično orientacijo. Ugotovila je, da so ženske iz strank levega in desnega političnega pola doživljale veliko več nasilja kot političarke sredinskih strank. Objave in komentarji so bili odkrito seksistični, islamofobni in rasistični, diskurz pa mizogin in nasilen, kar je potrdila tudi raziskava leta 2020.

V finski raziskavi (Van Sant, Fredheim in Bergmanis-Koräts 2020) ugotavljajo, da se napadi na spletnih platformah v zadnjem času usmerjajo predvsem na ženske, ki zasedajo visoka mesta v politiki; da so ministrice (in predsednica vlade) v obdobju spremljanja prejele nesorazmerno več žaljivih sporočil kot ministri; in da je bil velik del teh napadov tako latentno kot odkrito seksističen. Pet najpogostejših tarč je bilo pet ministric, ki so bile deležne mizoginih napadov ter dvomov o njihovih sposobnostih odločanja in vodenja države. Da bi spodkopali avtoriteto vlade, ki jo vodijo ženske, in te prikazali kot politično radikalne, so jih zmerjali z izrazi, kot sta »feministični kvintet« in »feministična agenda«. Ministrice so bile tarča seksističnih sporočil ne glede na politični dogodek, objavo ali temo.

3 Metodologija in vzorec

Pričujoča empirična študija se osredotoča na identifikacijo spolno zaznamovanega nasilja nad političarkami (in morebitnimi bodočimi političarkami) na družbenih omrežjih Twitter in Facebook. Nabor podatkov je potekal od 9. 2. 2022, uradno razpisanega datuma parlamentarnih volitev, do volilne nedelje 24. 4. 2022.

Bazo podatkov so tvorili odzivi na Twitterju, namenjeni tistim političarkam (in njihovim političnim strankam), ki so aktivno sodelovale v volilni kampanji in/ali se udeleževale javnih diskusij in diskusij na družbenih omrežjih ali bile kako drugače javno izpostavljene. V analizo so bile vključene naslednje političarke in njihove politične stranke: Tanja Fajon, Emilija Stojmenova Duh, Petra Culletto (Socialni demokrati), Alenka Bratušek, Maša Kociper, Angelika Mlinar (Stranka Alenke Bratušek), Lidija Divjak Mirnik, Jerca Korče (Lista Marjana Šarca), Urška Klakočar Zupančič, Marta Kos, Mojca Šetinc Pašek, Tamara Vonta (Gibanje Svoboda), Aleksandra Pivec (Naša dežela), Romana Tomc (Slovenska demokratska stranka) in Ljudmila Novak (Nova Slovenija – Krščanski demokrati). V bazo so bile zajete samostojne objave, ki so bile v svojem jedru mizogine,³ in komentarji pod objavami, ki so jih (po)objavile političarke same, njihove politične stranke ali tretje osebe in ki v osnovi niso izražali mizoginih stališč, so se pa navezovali na parlamentarne volitve. Za analizo pridobljenih informacij in podatkov je bila uporabljena kritična analiza diskurza.

3. Mizoginijo lahko definiramo različno. Za potrebe pričujoče analize jo razumemo kot izražanje različnih oblik sovražnosti, predsodkov do žensk, zato ker so ženske in ker se nameravajo vmešati v politiko, prav z namemom, da bi jih od tega odvrnili.

Poleg tega so bili za vsako od analiziranih besedil upoštevani še naslednji metapodatki: datum objave komentarja oziroma objave; uporabniško ime avtorice_ja objave ali komentarja; spol avtorja oziroma avtorice objave ali komentarja; profil avtorice_ja (resnični ali fiktivni); ali je šlo za komentar ali samostojno objavo. Glede spola avtorice_ja objave je bil upoštevan spol, uporabljen v uporabniškem imenu. Določitev profila je potekala na podlagi tega, ali uporabnica_k v uporabniškem imenu uporabi ime in priimek ter profilno sliko (resnični profil), drugi so bili označeni kot fiktivni.

4 Analiza in zaključek

V analizi 266 objav⁴ (originalnih tvitov in komentarjev nanje) je bilo avtorstvo tvitov in reakcij po spolu razporejeno takole: 71 odstotkov moških, 17 odstotkov žensk, spola 12 odstotkov objav pa ni bilo mogoče razbrati. Profil avtorice oz. avtorja je bil v 52 odstotkih resničen, v 25 odstotkih fiktiven in v 23 odstotkih nedoločljiv. Večina gradiva v najini analizi so komentarji na izvorni tvit, največ pa se jih je pojavilo takoj po kakšnem televizijskem soočenju.

Po pregledu zbranega gradiva sva ugotovila, da se je daleč največ tvitov in komentarjev nanašalo na nastope Tanje Fajon (skoraj 40 odstotkov), ki je tudi najbolj aktivna na družbenih omrežjih in velja za kritično do tedanje oblasti, zato tudi delež seksističnih in žaljivih komentarjev ne preseneča. Tudi drugo mesto Alenke Bratušek s sicer precej manjšim deležem žaljivih komentarjev (7 odstotkov) ne preseneča, saj spada med t. i. nevarne političarke in je že ves čas delovanja v politiki deležna seksističnih napadov (Kalin Golob, Kanjuo Mrčela, Šterk, Mikić 2018). Prav tako ni presenetljivo, da se je na tretjem mestu z nekaj več kot 6 odstotki sovražnih izjav znašla Urška Klakočar Zupančič, predstavnica stranke Gibanje Svoboda, ki so ji meritve dobro kazale. Zanimivo, a hkrati pričakovano je, da v tem času kljub velikemu številu nastopov ni bila nobenega žaljivega komentarja deležna Aleksandra Pivec, ki ji meritve niso kazale visoke podpore na volitvah. Kronski dokaz »potrebe« po blatenju kandidatk tistih strank, ki jim na meritvah volilnih preferenc kaže dobro, pa najdemo pri Marti Kos (Gibanje Svoboda), ki je v našem spremljanju zasedla peto mesto in se je na visoko mesto oblatenih povzpela po enem samem televizijskem soočenju.

Na osnovi diskurza, ki je bil uporabljen v izvornih tvitih in komentarjih, sva tvite in komentarje v grobem razvrstila v naslednje kategorije obravnave:⁵

1. **Ženske vdirajo v politično polje, kjer jim ni mesto:** Ženske so razumljene kot nekompetentne, nesposobne, neumne, nore: »Ta butara resno rabi zdravnika«; »Gospa, vi imate puding v glavi«; »Bizarno glupe in nesposobne, delate škodo vsem nam«; »FaTa je preneumna, da bi ločila šovinista od rasista«.
2. **Domestifikacija žensk:** Javno delovanje ni za ženske, naj ostanejo doma, v polju zasebnosti. »Ženske za šporget«; »... pojdi domov dojit otroka namesto napadati v DZ!!!!«; »Seveda je prostor za ženske, doma jih pridno čakajo z skuhanim kosilom.«

---

4. Skupno je celotna baza podatkov vsebovala nekaj manj kot 400 objav in komentarjev na družbenih omrežjih Twitter in Facebook. Nekaj objav torej ni bilo vključenih v končno analizo, in sicer iz več razlogov: le posredno so bile namenjene političarkam; osredotočale so se bolj na novinarke in druge javno izpostavljene ženske; bile so metodološko neustrezne; ali pa so vsebovale nasilje nad političarkami na splošno in jih tako nismo mogli pripisati nobeni konkretni političarki.

5. Pri dobesednem navajanju zapisov imena političark niso omenjena, da ne bi bile ponovno izpostavljene nasilju.

3. **Objektifikacija žensk, ženske kot objekt pogleda:** »Pa dobro lepe punce očitno nočejo v politiko. Sam grdaviš babji na Slo. političnem parketu«; »A se men sam zdi, al se je mal zredila? Tko ... ene 50 kilc ...«; »Mal je vampkasta«; »Edino, kar je pokazala, so njene krace«.
4. **Animalistično dehumaniziranje žensk:** »Koza«, »kuzla«; »Ne vem, če bo kaj s to trojansko kobilo ...«; »Ni ravno telica, je pa kot ovca. Poslušna in zvesta svojemu nadšefu«; »Ko se bodo te kokoši med sabo zrvsale, bo veselica gledat, kako bo perje frlelo«; »... arogantna, vzvisena polna sovratstva. Se vprasam, je sploh zenska ali kača, ker stalno sika«; »Ti si ogabna svinja!«.
5. **Seksualna objetifikacija žensk:** »Saj ... se rada vleže, kakor čujem ...«; »Se nam obeta kurbenhaus«; »A se bosta z ... zlizala? Al sta se že?«; »Morda pa tudi ta čaka na pregled mednožja?«; »Ejejej.jalovka.le kateri bedak te jebe«; »vidi se pomanjkanje sexa ...«; »Na njenem mestu se rajsi ne bi kazal! Vidis, kaka stiska je to zenske, ki ji ne pride! ...«.
6. **Utišanje žensk, če je treba, tudi z nasiljem:** »Pod kijklco bi vam morali smodnik nastaviti. Da vas odnese v vesolje.«; »NI VREDNA ŽIVLJENJA---NESNAGA ...«; »Plunite jo v ksiht« ipd.

Mogoče bi kdo ob prikazanem samo zamahnil z roko, saj da se s tem res ni treba ukvarjati, da je to pač Twitter ali pa da gre za svobodo izražanja. Vendar gre v tem primeru za vzbujanje strahu, sramotenje, utišanje, mržnjo in nadzor nad ženskami. Vplivi takšnih dejanj, ki so jih analizirali tudi v raziskavi IPU leta 2018, so daljnosežni. Večina žensk je bila zaradi njih pretresena in šokirana. Nekatere zaradi tega niso mogle normalno opravljati svojega političnega dela. Nekatere so se izogibale javnim nastopom, druge so bile previdnejše pri izražanju političnih stališč, spet tretje so se umaknile z družbenih omrežij ipd. Zaznani in prikazani diskurz pogosto močno vpliva na delovanje žensk v politiki, ne le na individualni, ampak tudi na kolektivni ravni, saj kot pravi Mona Lena Krook (2020), je namen takšnih dejanj izganjanje žensk iz politike in je kot takšno tudi grožnja demokratični ureditvi. Prav to moramo imeti pred očmi pri nadaljnjem raziskovanju te problematike.

Literatura in viri

- Ballington, Julie (2018): Turning the Tide on Violence against Women in Politics: How Are We Measuring Up?. *Politics & Gender* 14 (4): 695—701.
- Barker, Kim, in Olga Jurasz (2020): Online violence against women as an obstacle to gender equality: A critical view from Europe. *European Equality Law Review*, 1: 47—60.
- Chen, Gina Masullo, Paromita Pain, Victoria Y. Chen, Madlin Mekelburg, Nina Springer, in Franziska Troger. (2020): 'You really have to have a thick skin': A cross-cultural perspective on how online harassment influences female journalists. *Journalism* 21(7): 877—895.
- ElSherief, Mai, Elizabeth Belding in Dana Nguyen (2017): #notokay: Understanding gender-based violence in social media. In Eleventh international AAAI conference on web and social media.
- Golob, Monika Kalin, Kanjuo Mrčela, Aleksandra, Šterk, Karmen, in Jasna Mikić (2018): Še vedno drugi spol? Analiza poročanja o volilni kampanji pomlad 2018. *Javnost-The Public*, 25 (1): S34—S51.
- Holm, Malin (2020): Violence against women in politics: emerging perspectives, new challenges. *European journal of politics and gender* 3 (2): 295—297.
- IPU (2016): Sexism, harassment and violence against women parliamentarians. Dostopno na: <https://www.ipu.org/resources/publications/issue-briefs/2016-10/sexism-harassment-and-violence-against-women-parliamentarians> (10. 6. 2022)

- Krook, Mona Lena, in Juliana Restrepo Sanín (2020): The cost of doing politics? Analyzing violence and harassment against female politicians. *Perspectives on Politics* 18 (3): 740—755.
- Krook, Mona Lena (2017): Violence against women in politics. *Journal of Democracy* 28 (1): 74—88.
- Kumar, Priya, Anatoliy Gruzid in Philip Mai (2021): Mapping out Violence Against Women of Influence on Twitter Using the Cyber–Lifestyle Routine Activity Theory. *American behavioral scientist* 65 (5): 689—711.
- Kuperberg, Rebecca (2018): Intersectional violence against women in politics. *Politics & Gender* 14 (4): 685—690.
- Kuperberg, Rebecca (2021): Antisemitic and Islamophobic semiotic violence against women in politics in the United Kingdom. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 9 (1): 100—126.
- Lewis, Ruth, Rowe, Michael, in Claire Wiper (2016): Online abuse of feminists as an emerging form of violence against women and girls. *The British Journal of Criminology*, 57 (6): 1462—1481.
- NDI (2016): *#NotTheCost Stopping the Violence against women in politics*: Program Guidance. Washington.
- Šimonović, Dubravka (2018): Violence against Women in Politics. Dostopno na: <https://digitallibrary.un.org/record/1640483?ln=en>. (10. 6. 2022)
- Van Sant, Kristina, Fredheim, Rolf, in Bergmanis-Korats, Gundars (2021): Abuse of power: Coordinated online harassment of Finnish government ministers. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence.
- West, Jessica (2014): *Cyber-Violence against Women*. University of British Columbia, Vancouver, Kanada.

ALEKSANDRA KANJUO MRČELA

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

JASNA MIKIĆ LJUBI

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ŠPELA KOPRIVNIKAR

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

VEČNO AKTIVNI SPERMIJI IN »ZMATRANI« JAJČNIKI: DRUŽBENE POSLEDICE OSPOLJENOSTI MEDICINSKIH SPOZNANJ

Povzetek: V pričujočem prispevku razpravljamo o povezanosti medicinske obravnave biološke reprodukcije in reproduktivnih zmožnosti ter sociološkega diskurza o spolnosti, reprodukciji in staranju žensk in moških. Zaznane biološke karakteristike vplivajo na družbene vloge posameznikov in posameznic. Že dolgo vlada prepričanje, da se ženske rodijo z določenim številom jajčec, ki se tekom njihovega življenja zmanjšuje, ob vstopu v menopavzo pa postanejo neplodne. Za moške na drugi strani velja, da ostajajo plodni dalj časa in da spolne celice proizvajajo skozi celotno reproduktivno obdobje, ki traja mnogo dlje od ženskega. Ta prepričanja močno vplivajo na predstavo o drugačnih procesih staranja ter spolnih praks moških in žensk, kljub temu da nedavne raziskave izpostavljajo nova dejstva, ki govorijo o podobnosti moških in ženskih reproduktivnih zmožnosti. Namen prispevka je ovrednotiti pomen medicinskih spoznanj in jih umestiti v sociološko razpravo o ospoljenem razumevanju staranja in spolnega obnašanja moških in žensk.

Ključne besede: biološki spol, družbeni spol, reproduktivne vloge žensk in moških, spolnost starejših, staranje.

1 Uvod

Twigg (2004) ugotavlja, da »biomedicinska odkritja zavzemajo privilegiran in prevladujoč položaj« v razumevanju starajočega se telesa v družboslovju, Small (2007) pa trdi, da je prevlada medicinskega diskurza o staranju moških in žensk, ki temelji na poudarjanju upadanja telesnih in mentalnih zmožnosti osebe, nevarna, saj ustvarja in utrjuje negativen odnos do starosti. Razlaga starosti na podlagi bioloških »dejev« je še posebej prisotna na področjih reprodukcije in spolnosti. Po drugi strani feministična analiza že dolgo (De Beauvoir 1949, 1970; Greer 1991) opozarja na družbeno umeščenost razlag bioloških »dejev« glede spola in starosti. V medicini je bilo tradicionalno sprejeto, da imajo ženske – za razliko od moških – ob rojstvu določeno število neobnovljivih jajčec, od katerih bo določeno število izbrano za ovulacijo skozi reproduktivno dobo, dokler bazen jajčec ni izrpan. Vendar novejši podatki govorijo o tem, da je za jajčnike značilna večja stopnja plastičnosti, kot se je prej mislilo, in da se jajčeca ustvarjajo tudi kasneje pri odraslih ženskah (Truman in dr. 2017; Albu in Albu 2018). Podatki kažejo tudi, da staranje prizadene moške in ženske

reproduktivne zmožnosti na podoben način (Albu in Albu 2018). Vendar pa Gross (2022) opozarja, da nekatera v medicini že znana dejstva, ki nasprotujejo uveljavljenim razlagam reproduktivnega in spolnega delovanja moških in žensk, niso zadosten razlog za njihovo spremembo. Spregledanost teh znanj lahko razumemo kot posledico delovanja uveljavljenih diskurzov o starosti in spolnosti žensk in moških in kot razlog za njihovo reprodukcijo.

Namen prispevka je predstaviti nekatera doslej znana medicinska spoznanja o reprodukciji moških in žensk, jih dopolniti z novejšimi spoznanji na tem področju ter pripomoči k osvetlitvi umeščenosti medicinske obravnave biološke reprodukcije v delujoči diskurz o spolnosti in staranju žensk in moških, ki temelji na tradicionalnih pričakovanih glede spolnosti bolj aktivnih moških in manj aktivnih žensk. Pri tem nas bo zanimalo predvsem, kako na bioloških »dejavstvih« utemeljene podobe moških in žensk vplivajo na obstoječe odnose moči med spoloma v družbi.

Več desetletij je v sociološki in feministični razpravi (o reprodukciji) navzoče spoznanje o potrebi po presejanju tradicionalne binarne spolne delitve v okviru razumevanja biološkega in družbenega spola (Annandale in Clark 1996). Glavne posledice takšne delitve vključujejo univerzalizacijo spolnih razlik in neupoštevanje učinkov, ki jih ima lahko diskurz (ki izhaja iz takšnih predpostavk) na družbene in spolne vloge. Omejitve pričujoče raziskave so tako večplastne: poleg pomanjkljive znanstvene obravnave teme (vpliva medicinskega diskurza na družbene vloge spolov in tudi drugih tem, npr. ženskega spolnega zdravja in spolnosti starejših) je pomembna omejitev tudi dejstvo, da analiza temelji na podatkih in analizah dveh spolov in heteroseksualne spolne orientacije. Zato opozarjamo na potrebo, da se tematika v prihodnje poglobi in razširi, tako da ne reproducira heteronormativnosti in spolnega binarizma pri analizi spolnosti in staranja ter pomaga pri celovitejšem razumevanju spolnosti (nevezane na biološko reprodukcijo).

2 Ospoljeno reproduktivno zdravje: medicinski diskurz in družbene vloge

Medicina je skozi zgodovino v večini proučevala moško anatomijo in fiziologijo, medtem ko se je pri ženskah dlje časa osredotočala zgolj na reproduktivno funkcijo in zanemarjala ostale vidike ženskega spolnega zdravja (Gross 2022a). Marginalizacija žensk v medicinski znanosti je tesno povezana z marginalizacijo ženskega telesa v družbi in vzrok za nepoznavanje njegovega delovanja (in posledično nezmožnosti preprečevanja ali zdravljenja bolezni).¹

Medtem ko je ženska močno zaznamovana z reproduktivno vlogo, moški v reproduktivnem procesu igrajo sekundarno vlogo (partnerjev, družinskih članov in zdravstvenih delavcev). Ženskost in identiteta ženske sta pogosto enačeni z materinstvom, za moškost in očetovstvo pa ne velja enaka povezanost. Izključenost moških iz diskurza o rojevanju je del zgodovinskega razvoja reproduktivnih vlog (Annandale in Clark 1996). Ob tem pa sociologi in sociologinje opozarjajo, da medikalizacija rojevanja prispeva k patologizaciji žensk v reproduktivnem zdravju (Annandale in Clark 1996).² Ob razvoju biomedicine se odgovornost za reprodukcijo pripisuje ženskam in se zdravljenje neplodnosti osredotoča

-
1. Velika težava v družbenem dojemljanju in razumevanju spolnosti in spolnih vlog pa tudi v skrbi za spolno zdravje je občutek sramu, povezan s človeško (predvsem žensko) anatomijo.
  2. Moški reproduktivni sistem se pogosto označuje kot učinkovit, žensko reproduktivno zdravje pa kot slabo ali šibkejšo.

bolj na njihovo telo, kljub temu da se tudi moški soočajo z neplodnostjo (Halcomb 2018).³ Ta ženske v družbenem pogledu zaznamuje mnogo bolj. Podobno velja za zaščito pred nosečnostjo, katere odgovornost v praksi v večini prevzemajo ženske (kontracepcijske tablete ali postopki sterilizacije), moški pa v zelo majhni meri (vazektomija), kljub temu da gre pri njih za veliko bolj enostaven poseg (Intihar 2022). Podatki za leto 2018 za Slovenijo kažejo, da so sterilizacijo opravili 303 moški in 1080 žensk,⁴ razlike med sterilizacijami moških in žensk pa so v povprečju kar 4,7-kratne (NIJZ 2020). Obravnava spolnega zdravja je povezana z razumevanjem spolnih vlog v družbi. Tako medicinski kot širši družbeni diskurz temeljita na razumevanju spolov kot nasprotnih si, poudarjata osredotočenost na posameznika/posameznico in zapostavljata odnos med njima. Nova medicinska spoznanja o delovanju ženskega reprodukativnega sistema, podprta z dolgo trajajočimi prizadevanji predvsem feminističnih in LGTBQ+ raziskovalcev in raziskovalk, so v zadnjih letih osnova spremembe v dolgo zakoreninjenih stališčih. Pomembno je k razumevanju ženskega reprodukativnega sistema pripomogel Jonathan Tilly,⁵ ki je s svojim delom izpodbil tradicionalne predstave o zapadlosti ženske reprodukativne sposobnosti s staranjem. V nedavni študiji so Truman, Tilly in Woods (2017) pojasnili upad plodnosti in endokrine funkcije maternice, ki se odvija tekom staranja ženske. Izpostavili so potencial matičnih celic v maternici in razvoj terapij, ki temeljijo na njih ter omogočajo možnost dolgoročnega podaljšanja reprodukativne funkcije (Truman in dr. 2017).

3 Staranje in spolnost žensk in moških

Obravnava staranja se pogosto osredotoča na procese, ki zadevajo spremembe telesa (s poudarkom na zdravstvenih vprašanjih) (Ghillani 2021). Pri tem se kažejo velike razlike v razumevanju starosti in staranja po spolu. Norme glede fizičnega videza so močno spolno pogojene, saj se ženske in moški soočajo z različnimi pričakovanji, ko gre za videz. Dvojni standard ocenjuje starejšo ali starajočo se žensko s strožjimi kriteriji kot starejšega oz. starajočega se moškega (Sontag 1972). Starejši moški pridobijo v starosti večji ugled in seksapil (Sontag 1997), nasprotno pa so definicije lepote žensk povezane le z mladostjo, zato se starejše ženske s staranjem soočajo z družbeno pozabo (Calasanti in Slevin 2001; Cruikshank 2003). Številne študije so pokazale, da so starejši moški manj zaskrbljeni zaradi svojega videza in s starostjo povezanih sprememb v svojem telesu ter imajo v primerjavi s starejšimi ženskami višjo samozavest v poznejšem življenju (Demarest in Allen 2000; Ferraro in dr. 2008). Ker dojemanje ženske v veliki meri temelji na njeni reprodukativni sposobnosti, ima zaključek

3. Feministična analiza opozarja pri tem na reprodukcijo moške dominanc, ki z izključevanjem moških iz zdravljenja štiti konstrukt moškosti, saj bi v primeru enakovredne obravnave z ženskami le-ta postala ranljiva (Annandale in Clark 1996).
4. Gre za število sterilizacij pri starih od 15 do 49 let; več informacij o izvedbi raziskave je dostopnih na NIJZ (2020).
5. Jonathan Tilly je profesor na Northeastern University, College of Science (ZDA), ki se raziskovalno ukvarja s staranjem, biologijo zarodnih celic, neplodnostjo, regenerativno medicino in biologijo matičnih celic. Leta 2012 sta z Dori Woods izvedla študijo, ki je človeško reprodukativno biologijo postavila na glavo. Šlo je za raziskavo, v kateri sta ugotovila, da se v človeških jajčnikih nahaja populacija izvornih celic (kot predhodnic človeških jajčnih celic) in s tem dokazala, da je možna tudi nova tvorba jajčec. Odkritje je razblinilo idejo, da imajo jajčniki le določeno število jajčnih celic oz. jajčec, ki jih lahko proizvedejo (Haggerty 2022).

reproduktivnega obdobja pomemben vpliv na njeno percepcijo v družbi in vlogo, ki ji je pripisana.⁶ Germanie Greer (1991) opozarja na družbene norme, ki povečujejo mladost in jo povezujejo s plodnostjo, ter pomen medicinskega diskurza, ki norme soustvarja. Družbeni pritiski so pomemben dejavnik, zaradi katerega mnoge ženske v tem obdobju doživljajo močan stres, ki ne izhaja iz fizičnih in psihičnih simptomov menopavze, temveč iz strahu pred izgubo mladosti, lepote in ljubezni.⁷

Starizem, diskriminacija na podlagi starosti, je utemeljen na negativnih družbenih stereotipih, ki zadevajo vsa področja življenja starejše osebe, vključno s spolnim življenjem. Wiley in Bortz (1996) izpostavljata pogost stereotip, da starejši ljudje niso spolno aktivni. Ta stereotip je ovrglo več raziskav, ki kažejo, da posameznice in posamezniki v poznejšem življenju, zlasti pa tisti, ki so v partnerskem odnosu, cenijo spolnost in jo razumejo kot pomemben del svojega življenja (Gott in Hinchliff 2003). Kljub temu pa podatkov, ki bi razkrivali podrobnosti spolnega življenja starejših, primanjkuje, saj se sociologija staranja malo ukvarja s spolnostjo starejših. Zapostavljanje tematike spolnosti se v družbenem okvirju odraža v še večjem tabuiziranju spolnosti starejših, kar omogoča dodatno utrjevanje in povečevanje starostnih predsodkov in stereotipov. Posledično se v družbi ustvarja splošno prepričanje o aspolnosti starejših. Sinković in Towler (2018) ugotavljata, da se spolna neaktivnost v starejšem obdobju v večji meri pripisuje ženskam kot moškim, saj je njihov prehod v obdobje neplodnosti pogosto enačen z opuščanjem spolne aktivnosti (Rienzo 1985). Domnevno krajša aktivna reproduktivna doba žensk vpliva na podobo prej starejših žensk v primerjavi s podobo dlje vitalnih moških, pri katerih kasnejše staranje zmanjšuje spolne in reproduktivne zmožnosti. Danes veliko žensk živi kvalitetno (spolno) življenje še dolgo po menopavzi (Ghillani 2021), kljub temu da družbeni vidik staranja daje vtis, kot da se je večji del (aktivnega in vitalnega) življenja za njih že končal.

Tematika spolnosti starejših ljudi ostaja zapostavljena tema tudi v medicinskem diskurzu, ki se predvsem osredotoča na probleme (kot so težave z erektilno disfunkcijo, nezmožnost klimaksa, bolečine med spolnim odnosom), za reševanje katerih zdravnikom primanjkuje znanj, saj je to področje le redko vključeno v pristop k skrbi za starejše in v njihove pogovore z zdravstvenimi strokovnjaki in strokovnjakinjami. S tem se zanemarja pomemben dejavnik v kvaliteti življenja posameznikov in posameznic (Granville in Pregler 2018). Heaphy (2007) izpostavlja pomembnost naslavljanja spolnosti v kasnejšem življenjskem obdobju, ne da bi se jo razumelo kot zgolj osebno in zasebno zadevo. Poudarja nujnost razumevanja in raziskovanja spolnosti v starosti in priznavanja visoke diverzitete spolnih izkušenj ter spolnih identitet.

---

6. Ta se s prehodom v menopavzo redefinira – iz vloge potencialne matere v vlogo potencialne babice (Ghillani 2021).

7. Različne hormonske terapije in druge oblike zdravljenja, ki se jih ženske poslužujejo pred in med menopavzo, se pogosto izkažejo za bolj uničujoče v primerjavi z naravnim potekom procesa prehoda v neplodnost. Pri tem medicina ne naslavlja negativnih učinkov takšnih oblik zdravljenja, ampak prizadevanja žensk za zakrivanje simptomov priznava kot upravičena. S tem se okrog tematike menopavze ustvarja družbeno sprejeto prepričanje, da so simptomi nenaravni in vredni sramu (Greer 1991).

4 Sklep

Predstavljeni podatki prispevajo k razumevanju ospoljenosti biomedicinskih spoznanj in privilegirane položaja biomedicinskih spoznanj pri razumevanju spolnosti in staranja. Spoznanja o bioloških telesih imajo pomemben učinek na dožemanje družbenih teles in na status, ki ga ženske in moški zavzemajo v družbi, so pa tudi umeščena v družbeno sprejete in prevladujoče spolne vloge. Ženske so v veliki meri definirane na podlagi njihove reproduktivne zmožnosti, ki pa je, v primerjavi z reproduktivno zmožnostjo moških, predstavljena kot hitreje upadajoča. Ta predstava močno vpliva na družbeno podobo in vlogo žensk in moških, saj se ustvarja razkorak med starejšimi ženskami, ki naj bi bile nezainteresirane za spolnost, in še vedno aktivnimi in vitalnimi starejšimi moškimi. Staranje in prehod v menopavzo predstavljata pomembno točko redefiniranja vloge žensk v družbi in ima za ženske negativne posledice. Na bioloških »dejavstvih« utemeljene podobe o moških in ženskah prispevajo k vzdrževanju odnosov moči med spoloma v vseh družbenih sferah. Ker je spolnost prepletena z družbenim spolom, lahko njeno zatiranje ustvarja negativne posledice tudi v družbenih odnosih. Kljub novim odkritjem na področju reproduktivnih zmožnosti, ki govorijo o podobnih (in istočasnih) procesih staranja ženskih in moških teles, pa ukoreninjenost predstav o starosti in spolnosti žensk in moških otežuje razpravo in preizpraševanje uveljavljenih pogledov, ki obravnavajo žensko z uporabo drugačnih standardov in jo postavljajo – tudi na tem področju – v neenakovreden položaj z moškim.

Literatura

- Albu, Alice Ioana, in Albu, Dragos (2018): Differences between Ovaries and Testes. V: A. Darwish (ur.): Testes and Ovaries: Functional and Clinical Differences and Similarities: 15–35. Rijeka: InTech.
- Annandale, Ellen, in Clark, Judith (1996): What is gender? Feminist theory and the sociology of human reproduction. *Sociology of Health & Illness*, 18(1): 17–44. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.ep10934409>
- de Beauvoir, Simone (1949): *Drugi spol*. Ljubljana: Krtina.
- de Beauvoir, Simone (1970): *The Coming of Age*. London: André Deutsch Ltd and George Weidenfeld and Nicolson Ltd.
- Calasanti, Tony M., in Slevin, Kathleen F. (2001): *Gender, social inequalities, and aging*. New York: AltaMira Press.
- Cruikshank, Margaret (2003): *Learning to be old: Gender, culture and aging*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Demarest, Jack, in Allen, Rita (2000): Body image: Gender, ethnic, and age differences. *The Journal of Social Psychology*, 140(4): 465–472. <https://doi.org/10.1080/00224540009600485>
- Ferraro, Feliciano Richard, in dr. (2008): Aging, body image, and body shape. *The Journal of General Psychology*, 135(4): 379–392. <https://doi.org/10.3200/GENP.135.4.379-392>
- Ghillani, Francesca (2021): Thoughts on the Aging Body. *Journal on Population Aging*, 14: 425–435. <https://doi.org/10.1007/s12062-021-09342-6>
- Gott, Merryn, in Hinchliff, Sharron (2003): How important is sex in later life? The views of older people. *Social Science and Medicine*, 56(8): 1617–1628. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(02\)00180-6](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(02)00180-6)
- Granville, Lisa MD, in Pregler, Janet MD (2018): Women's Sexual Health and Aging. *Journal of The American Geriatrics Society*, 66(3): 595–601. <https://doi.org/10.1111/jgs.15198>

- Greer, Germaine (1991): *The Change: Women, Aging, and the Menopause*. New York: Fawcett Columbine.
- Gross, Rachel E. (2022): Ovaries Are Prone to »Exhaustion« and »Fatigue«. Or Are They? Opinion. *Financial Times*, 3. 2022. Dostopno prek: <https://www.nytimes.com/2022/03/29/opinion/ovaries-stem-cells-fertility.html> (30. 3. 2022).
- Gross, Rachel E. (2022a): *Vagina Obscura: An Anatomical Voyage*. New York: W.W. Norton & Company.
- Haggerty, Noah (2022): A Northeastern-led team is uprooting modern reproductive biology. Dostopno prek: <https://cos.northeastern.edu/news/a-northeastern-led-team-is-uprooting-modern-reproductive-biology/> (13. 9. 2022).
- Halcomb, Laura (2018): Men and infertility: Insights from the sociology of gender. *Sociology Compass*, 12(10). <https://doi.org/10.1111/soc4.12624>
- Heaphy, Brian (2007) Sexualities, Gender and Ageing: Resources and Social Change. *Current Sociology*, 55(2): 193–210. <https://doi.org/10.1177/0011392107073301>
- Intihar, Anja (2022): Vazektomija – preprost poseg, a »pogumnežev« pri nas še zmeraj malo. *DELO*, 8. 7. 2022. Dostopno prek <https://www.delo.si/novice/slovenija/vazektomija-preprost-poseg-a-pogumnezev-pri-nas-se-zmeraj-malo/> (16. 6. 2022).
- NIJZ (2020): Zdravstveno varstvo na sekundarni in terciarni ravni. Dostopno prek https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/publikacije/letopisi/2020/6.4_sterilizacije_2020.pdf (13. 9. 2022).
- Rienzo, Barbara A. (1985): The Impact of Aging on Human Sexuality. *Journal of School Health*, 55(2): 66–68. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.1985.tb04081.x>
- Sinkovič, Matija, in Towler, Lauren (2019): Sexual Aging: A Systematic Review of Qualitative Research on the Sexuality and Sexual Health of Older Adults. *Qualitative Health Research*, 29(3): 1239–1254. <https://doi.org/10.1177/1049732318819834>
- Small, Helen (2007): *The long life*. Oxford University Press.
- Sontag, Susan (1972): The double standard of aging. *The Saturday Review*: 29–38.
- Sontag, Susan (1997): The double standard of aging. V: M. Pearsall (ur.): *The other within us: Feminist explorations of women and aging*: 19–24. Boulder, CO: Westview Press.
- Truman, Alisha M., Tilly, Jonathan L., in Woods, Dori C. (2017): Ovarian regeneration: The potential for stem cell contribution in the postnatal ovary to sustained endocrine function. *Mol Cell Endocrinol*, 445: 74–84. <https://doi.org/10.1016/j.mce.2016.10.012>
- Twigg, Julia (2004): The body, gender, and age: Feminist insights in social gerontology. *Journal of Aging Studies*, 18(1): 59–73. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2003.09.001>
- Wiley, Diana, in Bortz, Walter M. 2nd (1996): Sexuality and Aging -- Usual and Successful. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 51(3): M142–M146. <https://doi.org/10.1093/gerona/51a.3.m142>

PEDAGOŠKA SEKCIJA

Strokovni prispevek

POLONA STRNAD BENSA

Gimnazija Srečka Kosovela, Sežana

AKTIVNO OKOLJEVARSTVO DIJAKOV V OKVIRU SOCIOLOGIJE

Povzetek: V naslednjem povzetku bom podala nekaj predlogov za dopolnitev vsebine pri poglavju *Okoljska ekološka kriza pri predmetu sociologija v gimnazijskem in strokovnih programih srednješolskega izobraževanja*. Poudarek je na iskanju možnosti aktivnejšega ponotrnanja vzgoje okoljevarstva in na opredelitvi pojma odpadek, ter z možnostjo aktivnega vključevanja dijakov v procese ohranjanja širšega socialnega okolja. Pri pisanju bom povzela nekaj mnenj strokovnjakov, ki preučujejo kognitivne načine aktivnega vključevanja mladostnikov v pouk ekologije, katerega namen je trajnostna vzgoja, za razvoj bodočih generacij v odgovorne zemljane, z razvojem takega sloga potrošnje in proizvodnje, da bi ga lahko zemeljski ekosistem še prenesel. (povzeto po: *Okoljska vzgoja v šoli II/2000, str 4*).

Ključne besede: odpadek, aktivna vzgoja, ekologija v praksi

1 Različni modeli in pristopi pri okoljevarstveni vzgoji

Šola omogoči učencu, dijaku, da spozna okoljske vsebine že v OŠ ali v srednji šoli in v okviru drugega predmeta ali pa kot izbirno vsebino. V Evropi je le peščica držav, ki ima okoljevarstvo/ekologijo kot obvezni predmet učnega programa. (BE (FL), BI, FR, GR ES) (Duh, M., 2008, str. 37).

Pri pouku je dijaku sicer omogočeno, da spozna specifična okoljevarstvena znanja na osnovi katerega izoblikuje svoj pogled in držo, ima možnost, da sodeluje v akcijah v kolikor so te organizirane na lokalni ravni ali v okviru šole, učitelj spodbuja iniciativnost in odgovornost, ter spodbuja k odpiranju navzven (sodelovanje s sošolci, drugimi šolami, strokovnjaki in lokalnimi oblastmi) in ne nazadnje omogoča izvedbo terenskega dela in neposredno spoznavanje okolja izven šole. Pa vendar je **aktivnih mladih okoljevarstvenikov** precej manj kot bi jih potreboval planet, da bi ga ohranili.

Okoljska vzgoja v Slovenskem gimnazijskem programu nastopa v okviru naravoslovnih predmetov v obliki znanstvenih analiz snovi ali pa v obliki opozoril kot teoretično družbenega imperativa. Dragoceni podatki ne pustijo mladostnika hladnega, vendar podatkovnost v sporadični manifestaciji ne prinese dolgotrajno željenih učinkov. Če šolsko okolje ne emanira okoljevarstvene impregnacije, na nek način ustvarja diskrepanco med dijakom in ekološko ozaveščenostjo stanja v realnem svetu. Dijak na ta način ostaja pasiven udeleženec ekološke problematike. Stik dijakov z odpadki je zreduciran na ločevanje odpadkov v domačem gospodinjstvu oz. so nanjo sporadično opozorjeni preko medijev, ko poročajo o jedrski nesreči ali izlitju nafte, ko pride do izpusta toksičnih snovi v lokalno reko ali ko mediji poročajo o

naslednjem koraku katere od svetovno znanih nevladnih organizacij v boju za čisti planet npr. Greenpeacea, Ekologov brez meja, našega aktivista Uroša Macerla ali o mladi švedski aktivistki Greti Thumberg.

2 Aktivna vključenost dijakov v okoljevarstvo

Prvi korak pri spoznavanju možnosti aktivnega ohranjanja okolja je poznavanje temeljnih pojmov, začenši z definicijo pojma **odpadek**. Slednji naj bi predstavljal tisti material, ki smo ga že procesirali in je v bistvu ostanek, ki ga je možno le odložiti in nima nobene uporabne vrednosti več. (Okoljska vzgoja v šoli 1-2/2001, str. 54).

Veliko stvari, ki jih doma zavržemo sploh ne spadajo med odpadke. Lahko bi jih preprosto predelali, uporabili na drug način ali jih komu podarili, saj so še vedno uporabni. Npr. obleka, obutev, stari gospodinjski aparati, ki še delujejo, stroji, pohištvo, knjige, učbeniki, volna, blago, prazne baterije, ki jih lahko ponovno napolnimo, stara kolesa, idr. Po predalih šolskih miz in omar se skriva paleta barvic, flomastrov, popolnoma ali delno praznih starih zvezkov, šolskih potrebščin, ki bi jih lahko »do konca uporabili« ali zamenjali v »šolski izmenjevalnici« na način, kot deluje v centrih za ravnanje z odpadki mesto, kjer zaposleni odlagajo še uporabne zavržene predmete.

Na šoli bi lahko ustanovili »šolsko bolho«, kjer bi oddali še uporabne šolske potrebščine idr. Namesto, da bi šel v trgovino po nove *trendovsko* oblikovane hlače (obogatene z raztrganinami in navidezno ponošene), dijak sam predela majice in hlače po lastnem okusu. Poskrbi, da v šoli pripravljeno hrano poje do konca, oz. da si vzame tako količino in tisto, kar lahko poje. Da se izogne uporabi plastičnih lončkov in steklenic, v šolo prinese svoj lonček in svojo steklenico v katero natoči pijačo.

Prebere in spoštuje navodila pri polnjenju telefona, da bi podaljšal njegovo življenjsko dobo.

Ko gre po nakupih, gre v nakup v »oblačil iz druge roke«. Ob uporabi sredstev naj prebere sestavo in porabo energentov, ki so botrovali proizvodnji in distribuciji le-tega.

Je obveščen o uspešno izvedenih projektih na drugih šolah in je povabljen, da sam predlaga aktivnost. Npr. primer prof. Vere Granfol iz Gornje Radgone, ki je prepričala deset dijakov, da so sto dni nosili ena in ista oblačila in je bila zaradi tega šola z mentorico nagrajena s prestižnim nazivom najboljše globalne učiteljice.

3 Doda(t)ni cilji okoljske vzgoje

Cilji okoljske vzgoje so med seboj prepleteni. Želja je, da bi dijaki v neposrednem stiku z okoljem razvili zavest njegove vrednosti, ranljivosti, lepote ter občudovanje in spoštovanje pa tudi željo po ohranjanju okoljskih vrednot. Pri tem postopno prehajajo iz vrednostnega sistema egocentrične etike na stopnjo antropocentrične in nekateri na stopnjo ekocentrične etike (Duh, M. str. 41).

V omenjenem osnutku so avtorji izpostavili pomembnost čustveno - vrednostnih ciljev (Razvojno-raziskovalni koncepti ekologije od vrta do fakultete in naprej v prakso, 2008, str. 41). Pri čustveni vključenosti gre predvsem za (ne)varnost, strah, zaskrbljenost, pa tudi občudovanje, ljubezen, spoštovanje in čudenje (Duh, M., 2008, str. 43). Za slednje bi bilo idealno, da bi bili »šola in njena okolica model okoljsko ozaveščenega ravnanja« v katerega se dijak z vsakodnevnim vstopom vanj dobesedno »potopi« (Povzeto po: Okoljska vzgoja v šoli I/2009 str.8) pri čemer bi dijak nekatera spoznanja dobesedno »posrkal vase«.

Glede vrednot pa so strokovnjaki mnenja, da je pomembno privzgojiti dejstvo, da je narava in vse kar nas obdaja, skupna dediščina človeštva, da je naša dolžnost varovanje le-te, da je potrebno skrbno ravnati z viri in da vsak posameznik lahko prispeva k zaščiti okolja in narave. (Rems-Arzenšek, G., 2006, str. 28)

Viri

<https://ebm.si/prispevki/projekt-tovarna-dela-tekstil-se-izteka-prihaja-nova-zgodba-tekstilnica>

https://www.pomurec.com/vsebina/65120/Vera_Granfol_postala_najboljsa_uciteljica_globalnega_ucenja_

Duh, M. (Ed.). (2008). *Razvojno-raziskovalni koncepti ekologije od vrtca do fakultete in naprej v prakso*. Pedagoška fakulteta; RIS Dvorec.

Družina, B. (2001). Postopki procesiranja odpadkov in možnosti njihove uporabe na odpadkih, ki jih proizvedemo v Sloveniji. In M. Naji (Ed.), *Zbornik seminarja Okoljska vzgoja v programih srednjih šol, Radenci 15. do 17. februar 2001: izziv za učitelje in motivacija za učence* (pp. 53–54). Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Organizacijska enota.

Marentič-Požarnik, B. (2000). Okoljska vzgoja kot vzgoja za trajnostno prihodnost. *Okoljska Vzgoja v Šoli*, 2(1), 4–9.

OKROGLA MIZA: SEKSUALNO DELO V SLOVENIJI SKOZI PRIZMO POKLICNIH TVEGANJ IN ZMANJŠEVANJA ŠKODE

Seksualno delo je v zadnjih desetletjih zaradi hitrega prilagajanja družbenim spremembam postalo priljubljen vir znanstvenih razlag sodobnih procesov digitalizacije, prekarizacije in platformizacije dela. Hkrati je v feministični skupnosti tema sprožila neke vrste vojno okrog vprašanja ali lahko v primeru prostitucije sploh govorimo o delu in posledično, kako naj se nanjo odzove država. V znanstveni literaturi, ki prostitucijo obravnava skozi perspektivo dela, je bilo že večkrat izpostavljeno, da obstoječe politike večinoma ne upoštevajo resničnih potreb seksualnih delavk_cev, ampak izhajajo iz prizadevanji za zaščito morale, varnosti in javnega zdravja ali pa se uporabljajo za uveljavljanje migracijskih politik in nadzor meja, kar povzroča represijo, izključevanje in segregacijo seksualnih delavk_cev (Doezema 1998; Graham 2017; Mathieu 2011). Seksualni delavke_ci so izključeni iz oblikovanja državnih politik, javnega življenja in prostorov (Pajnik, Fabijan, Frelih in Šori 2017; Pajnik in Šori 2014; Šori 2005). V Sloveniji država obravnava prostitucijo predvsem s kazensko zakonodajo (Frelih 2017; Šori & Pajnik 2018), kar sovпада s prakso »upravljanja prek kriminala« (Simon 2007), ki postavlja varnost pred druga področja delovanja države, ignorira nerepresivne odgovore na socialne probleme in ustvarja kulturo strahu. Poleg tega je v Sloveniji in v večini evropskih držav »informirano« oblikovanje politike ovira pomanjkanje natančnih in zanesljivih raziskovalnih podatkov, tudi o najbolj elementarnih parametrih prostitucije, kot je število oseb v seksualnem delu v določenem nacionalnem kontekstu (Wagenaar 2017).

Na okrogli mizi bomo navedene izzive naslovili z obravnavo seksualnega dela skozi perspektivo poklicnih tveganj in zmanjševanja škode. Seksualno delo definiramo kot sporazumno izmenjavo seksualnih storitev, predstav ali izdelkov med odraslimi, ki lahko zavzema različne oblike, od prostitucije do telefonskega seksa, striptiza, erotične masaže, storitev na internetu in pornografije (Weitzer 2003; WHO 2016; Martin et al. 2017). Predstavili bomo rezultate temeljnega raziskovalnega projekta Poklicna tveganja v seksualnem delu na presečiščih politik in družbene stigme (<https://www.mirovni-institut.si/projekti/poklicna-tveganja-v-seksualnem-delu-na-preseciscih-politcnega-okvirja-in-druzbene-stigme-oris/>), znotraj katerega smo izvedli sistematične preglede slovenske in tuje literature, fokusne skupine in anketo med seksualnimi delavkami_ci ter socio-pravno analizo sodnih spisov, ki se nanašajo na izkoriščanje prostitucije.

Člani_ce raziskovalne skupine bodo skupaj s publiko diskutirali o vprašanih, kako seksualno delo preči druge sektorje in industrije, vključujoč koncepte »emocionalnega« (Hochschild, 1983), »umazanega« (Ashforth and Kreiner, 1999; Anderson, 2000) in »telesnega« dela (Cohen 2011; Twigg 2006; Wolkowitz 2006, 2002). Ali lahko poklicna tveganja zmanjšajo do seksualnih delavk_cev bolj inkluzivne politike (Östergren 2017) in profesionalizacija (Garofolo & Maciotti 2016)? Kakšno vlogo ima pri tem internet? Kako se

stigma kot poklicno tveganje reproducira skozi politike, institucije in programe pomoči? Kako lahko prispevamo k opolnomočenju seksualnih delavk_cev in vplivamo na obstoječa razmerja moči znotraj prostitucije? Naslovili bomo tudi potrebo po inkluzivnih metodoloških pristopih k raziskovanju seksualnega dela ter predstavili naš model in izzive, s katerimi smo se srečevali pri njegovi implementaciji.

Sodelujejo: MAJDA HRŽENJAK,
ROMAN KUHAR,
LEJA MARKELJ,
TJAŠA UČAKAR.

Moderira: **IZTOK ŠORI**

METODOLOŠKA SEKCIJA

ANDREJA PRAČEK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

VASJA VEHOVAR

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ŠTUDENTSKE EVALVACIJSKE ANKETE: INTERPRETACIJA MEJNIH VREDNOSTI POVPREČIJ NA ORDINALNIH MERSKIH LESTVICAH

Povzetek: Študentske evalvacijske ankete so danes v uporabi na praktično vseh univerzah po svetu. V prispevku se osredotočamo na specifičen metodološki vidik interpretacije njihovih rezultatov, ki je nad vse pomemben, saj se ti rezultati ne uporabljajo le za ocenjevanje poučevanja ampak tudi za namene kadrovskega odločanja. Cilj prispevka je proučiti, katere vrednosti na ordinalnih merskih lestvicah se na univerzah uporabljajo kot mejne pri interpretaciji povprečnih ocen teh anket ter vrednosti primerjati glede na značilnosti univerz. V ta namen smo pregledali literaturo in izvedli spletno anketo med 1.400 najuglednejšimi univerzami na svetu. Ugotovili smo, da so mejne vrednosti univerz v praksi strožje kot v literaturi. Azijske univerze imajo najstrožje meje, severnoameriške meje so manj stroge, evropske pa najblažje. Višje meje pa so tudi na naravoslovnih univerzah.

Ključne besede: študentske evalvacijske ankete, mejne vrednosti, univerze, interpretacija, primerjava.

1 Uvod

Študentske evalvacijske ankete (v nadaljevanju SET – angl. *student evaluation of teaching*) se z namenom ocenjevanja in izboljšanja učinkovitosti poučevanja danes uporabljajo na skoraj vseh univerzah po svetu. Na evropskih univerzah so npr. v uporabi v 98 % (Gaebel in dr. 2018: 69). Kljub prvotnemu formativnemu namenu pa se SET vedno bolj uporabljajo tudi za namene kadrovskega odločanja (sumativna uporaba). Sumativna uporaba je namreč značilna kar za 87 % evropskih univerz (prav tam), čeprav stroka temu vse pogosteje ugovarja (glej npr. Stark in Freishtat 2014). Razlog za to je naraščajoče število avtorjev, ki trdijo, da SET ne merijo učinkovitosti poučevanja temveč zadovoljstvo študentov (Uttl in dr. 2017: 23). Nekateri celo ugotavljajo, da je povezanost med učinkovitostjo poučevanja in SET ocenami negativna (glej Stark in Freishtat 2014: 3).

SET so pogosto kritizirane tudi zaradi pomanjkanja strokovnih priporočil za interpretacijo rezultatov, kar predstavlja spodbudo za pričujoči prispevek. V njem želimo raziskati način interpretacije povprečnih SET ocen pedagogov med najuglednejšimi visokošolskimi institucijami po svetu (v nadaljevanju univerze) ter ga primerjati glede na

njihove značilnosti: kontinent, tip, velikost univerze in vrsta programov.

Pri interpretaciji SET obstajata dva glavna pristopa: interpretacija glede na kriterij¹ (angl. *criterion-referenced interpretation*), kjer se rezultati primerjajo z vnaprej določenimi standardi, in interpretacija glede na normo (angl. *norm-referenced interpretation*), kjer so ocene interpretirane glede na ocene drugih pedagogov. V nadaljevanju pa obravnavamo le najpogostejši pristop – kriterije. V tem okviru analiziramo višine mejnih vrednosti², ki se uporabljajo pri interpretaciji povprečnih SET ocen pedagogov pri danem predmetu v praksi na vodilnih univerzah³ ter tiste, ki jih navaja literatura. Mejne vrednosti univerz primerjamo glede na značilnosti univerz in z literaturo.

2 Metodologija

Mejne vrednosti v literaturi: Problematiko mejnih vrednosti smo najprej pregledali v literaturi. Pri tem smo uporabili orodje Google Učenjak. Literaturo smo iskali s pomočjo podobnih iskalnih nizov, kot je npr. »*student evaluation of teaching benchmarks*« (skupno smo uporabili 12 različnih nizov). Za vsak niz smo pregledali prvih deset strani rezultatov, pri čemer ima stran največ deset zadetkov. Po pregledu mejnih vrednosti, ki jih za SET ocene določa literatura, ugotavljamo, da te vrednosti navaja malo avtorjev. Skupno smo namreč uspeli identificirati zgolj 12 enot literature, ki so navedle vsaj eno mejno vrednost (Praček 2021).

Anketa med najuglednejšimi univerzami: Izvedli smo tudi spletno anketo med 1.400 najuglednejšimi univerzami glede na uvrstitve po seznamih Quacquarelli Symonds World University Rankings (2020), Quacquarelli Symonds World University Rankings (2022), ShanghaiRanking Consultancy (2019) in ShanghaiRanking Consultancy (2021). Anketa je bila aktivna od maja do junija 2022. Vključevala pa je vprašanja o interpretaciji SET ocen (in tudi izvedbi SET). Na vabilo in opomnik, ki sta bila poslana prek elektronske pošte, se je skupno odzvalo 264 univerz, po čiščenju podatkov pa je ostalo 232 ustreznih respondentov, kar pomeni 17-% stopnjo odgovora (Praček 2022).

3 Rezultati

3.1 Primerjava mejnih vrednosti v literaturi in na univerzah

Ugotavljamo, da so mejne vrednosti v literaturi redko postavljene, še redkeje pa ustrezno argumentirane. Od 12 avtorjev sta namreč argumentacijo podala le dva: Hativa (1993: 3) postavi mejne vrednosti na osnovi analize odprtih odgovorov študentov na SET. Meja za nizke ocene je na lestvici 1-5 postavljena pri 3,1, ker imajo pedagogi z ocenami, nižjimi od 3,1, visok delež negativnih in nizek delež pozitivnih komentarjev pri odprtih vprašanjih. Nasprotno pa je nad pozitivno mejo 3,9 visok delež pozitivnih in zelo nizek delež negativnih komentarjev. Zelo podobno argumentacijo dajejo Fleming in dr. (2015: 3).

-
1. Tu gre zgolj za kvantitativni kriterij – višino skupne ocene ter za mejne vrednosti, ne pa za t. i. »vsebinske« kriterije (npr. pomen posameznih dimenzij ocene).
  2. Mejne vrednosti so analizirane na ordinalni merski lestvici 1-5 (1 – sploh se ne strinjam, 5 – popolnoma se strinjam), ki se tudi v praksi najpogosteje uporablja pri interpretaciji SET ocen.
  3. Odgovarjajoči empirični raziskavi sta bili izvedeni v Praček (2021) in Praček (2022).

V nasprotju z literaturo, kjer priporočil za interpretacijo primanjkuje, pa ima v praksi večina univerz (82 %) določene smernice za interpretacijo povprečnih SET ocen. Prevladujejo interpretacije glede na kriterij, ki jih ima skoraj polovica (46 %). Norme uporablja 41 % univerz, splošne smernice brez norm in kriterijev pa 40 %. Če primerjamo mejne vrednosti⁴ iz literature s tistimi, ki se uporabljajo v praksi na najuglednejših univerzah, lahko rečemo, da literatura postavlja blažje meje kot pa univerze. Primerjavo mejnih vrednosti si lahko ogledamo tudi v Tabeli 1.

Tabela 1: Primerjava mejnih vrednosti v literaturi in med univerzami (lestvica 1-5).

Mejne vrednosti	Literatura (n = 12)		Univerze (n = 51)	
	Povprečje	Modus	Povprečje	Modus
Kritično nizko	2,2	1,5, 2,0 in 3,0	2,7	3,0
Nizko	3,0	2,5 in 3,0	3,2	3,5
Pozitivno	2,9	2,5	3,9	4,0
Odlično	4,5	4,5	4,6	4,5

Glede interpretacije povprečnih SET ocen pedagogov na lestvici 1-5 ugotavljamo naslednje:

- Ocene pedagogov so v literaturi v povprečju interpretirane kot kritično nizke, če ne dosežejo meje 2,2, v praksi pa je ta meja enaka 2,7. Te ocene zahtevajo kritično pozornost s formalnim ukrepanjem ali posredovanjem.
- Meja za nizke ocene, ki nakazujejo potrebo po izboljšavah ali pozornosti, je v literaturi 3,0, na univerzah pa 3,2.
- Največja razlika je pri pozitivnih ocenah, ki izpolnjujejo splošna pričakovanja glede odličnosti. Univerze zanje v povprečju postavljajo za 1,0 višje meje (3,9) kot avtorji (2,9).
- Odlične ocene, ki so formalno ali neformalno nagrajene, pa se v literaturi začnejo pri 4,5 in v praksi pri 4,6.

3.2 Primerjava mejnih vrednosti glede na analizirane značilnosti univerz

Ugotavljamo, da obstajajo med univerzami določene razlike pri uporabi mejnih vrednosti. Tabela 2 prikazuje povprečja mejnih vrednosti glede na obravnavane značilnosti univerz. Celice, kjer so razlike statistično značilne⁵ (analiza variance) pri 5 % stopnji značilnosti, so označene z dvema zvezdicama (**), če je povezanost značilna pri 10 % stopnji značilnosti pa z eno zvezdico (*).

Najopaznejše razlike v interpretaciji so pri kontinentu. Azijski sistem ima najstrožje meje, evropski pa najblažje. Meja za kritično nizke ocene je v Aziji 3,2, v Severni Ameriki 2,7, v Evropi pa 2,5. Meja za nizke ocene je v Aziji 3,8, v Severni Ameriki 3,2 in v Evropi 3,0.

4. Mejne vrednosti univerz in avtorjev, ki ne uporabljajo ordinalne merske lestvice 1-5, so pretvorjene na lestvico 1-5. Za izračun modusov pa so vrednosti zaokrožene na 0,5 ocene natančno.
5. Opozoriti velja, da ta prispevek ne proučuje vzorca, ampak populacijo najuglednejših univerz na svetu. Zato statistično sklepanje, kot je npr. preverjanje domnev, v tem primeru ni smiselno. Imamo namreč prave in točne populacijske vrednosti. Kljub temu se v tem primeru obnašamo, kot da so enote naše populacije zgolj vzorec iz neke večje hipotetične populacije in zato statistično značilnost danih razlik med povprečji tudi preverimo.

Tabela 2: Primerjava mejnih vrednosti glede na značilnosti univerz (lestvica 1-5).

	n	Mejne vrednosti – povprečja			
		Kritično nizko	Nizko	Pozitivno	Odlično
Kontinent					
Azija	9	3,2**	3,8**	4,2	4,6
Evropa	26	2,5**	3,0**	3,8	4,6
Severna Amerika	9	2,7**	3,2**	4,0	4,7
Tip univerze					
Javna	34	2,7	3,2	3,9	4,6
Zasebna	10	2,6	3,3	4,0	4,7
Število vpisanih študentov					
Do 10.000	9	2,9	3,4	4,0	4,7
10.001 do 20.000	12	2,4	3,1	3,8	4,6
20.001 in več	23	2,7	3,2	4,0	4,6
Število članic na univerzi					
Do 20	23	2,7	3,2	3,9	4,6
Več kot 20	21	2,6	3,2	4,0	4,6
Vrsta študijskih programov, ki prevladuje					
Naravoslovje	11	2,7	3,4	4,2*	4,8*
Naravoslovje in družboslovje	32	2,7	3,2	3,8*	4,6*
Religijski študijski programi					
Ne	19	2,8	3,2	3,8	4,6
Da	16	2,5	3,0	3,8	4,6
Medicina					
Ne	8	2,7	3,3	3,9	4,5
Da	26	2,6	3,1	3,8	4,6
Akademija umetnosti					
Ne	16	2,8	2,9	3,9	4,6
Da	18	2,6	3,2	3,8	4,5

Pri višini mejnih vrednosti pa se nakazuje tudi večja strogost naravoslovnih univerz (tu se pozitivne ocene začnejo pri 4,2 in odlične pri 4,8) v primerjavi z družboslovno-naravoslovnimi (kjer sta odgovarjajoči meji 3,8 in 4,6).

4 Zaključek

V prispevku smo proučili kriterije za interpretacijo SET ocen, s katerimi študenti ocenjujejo poučevanje pedagogov. Gre za nadvse aktualen metodološki vidik, saj se te ocene, kljub številnim metodološkim težavam in strokovnim pomislekom, v praksi vse pogosteje uporabljajo za namene kadrovskega odločanja.

Odras omenjenih pomislekov avtorjev bi lahko bila bistveno nižja strogost njihovih mejnih vrednosti v primerjavi z univerzami. Ugotavljamo namreč, da so z izjemo kriterija

odličnosti (4,5) modusi mejnih vrednosti v praksi (4,0 za pozitivno, 3,5 za nizko in 3,0 za kritično nizko oceno) bistveno višji kot v literaturi.

Med univerzami so si meje presenetljivo podobne, kar govori o znatni standardizaciji SET procesov. Odkrili smo predvsem večjo strogost azijskih univerz v primerjavi z zahodnimi, kar lahko pojasnimo z ugotovitvami avtorjev Sofyan in dr. (2021), da se SET med azijskimi raziskovalci še naprej dojemajo kot veljavna in zanesljiva metoda ocenjevanja poučevanja, kar pa ne velja za Zahod. Strožje kriterije imajo tudi naravoslovne univerze, ki praviloma veljajo za zahtevnejše od ostalih.

Seveda pa dejstvo, da je pri interpretaciji SET dosežen določen nivo standardizacije, še nikakor ne kaže na primernost ali neprimernost SET za sumativno uporabo.

Kot zanimivost naj omenimo še, da se na slovenskih javnih univerzah za interpretacijo večinoma uporabljajo norme. Na Univerzi v Ljubljani mora npr. 10 % najnižje ocenjenih pedagogov na razgovor z dekanom (Pravilnik o študentski anketi na Univerzi v Ljubljani 2014, 13. člen), 10 % najvišje ocenjenih pa lahko prejme do tri točke za pridobitev nazivov visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev (Merila za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev Univerze v Ljubljani 2021, 50. člen).

Opozoriti je treba tudi na omejitve raziskave. Ena izmed teh je pretvorba ordinalnih lestvic (npr. 1-7) v lestvico 1-5, pri čemer lahko pride do sprememb in poenostavitve. Druga omejitev je nizko število enot pri določenih vprašanjih o mejnih vrednostih in končna stopnja odgovorov (17 %). Teoretičen razlog za različnost nerespondentov sicer ne obstaja in tudi sicer so razlike med različnimi tipi univerz razmeroma majhne, zato napaka zaradi neodgovorov verjetno ni kritično velika. Spomniti tudi velja, da je naša raziskava omejena le na najuglednejše univerze, zato ugotovitev ne moremo posploševati na vse univerze.

Literatura in viri

- Fleming, Patrick, in dr. (2015): Making Medical Student Course Evaluations Meaningful: Implementation of an Intensive Course Review Protocol. *BMC Medical Education*, 15 (1): 1–6. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12909-015-0387-1> (21. 7. 2022).
- Gaebel, Michael, in dr. (2018): Learning and Teaching in the European Higher Education Area. *European University Association asbl*. Dostopno prek: https://www.usj.edu.lb/intranet/actu/pdf/6862_503.pdf (21. 7. 2022).
- Hativa, Nira (1993): Student Ratings: A Non-comparative interpretation. *Instructional Evaluation and Faculty Development*, 13 (2): 1–4. Dostopno prek: <https://www.researchgate.net/publication/257139133> (21. 7. 2022).
- Merila za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev Univerze v Ljubljani (2021): Sprejeta s strani Senata Univerze v Ljubljani, v veljavi od 17. junija 2021.
- Praček, Andreja (2021): Študentske evalvacijske ankete: interpretacija mejnih vrednosti povprečij na ordinalnih merskih lestvicah. Dostopno prek: <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=144975&lang=slv> (21. 7. 2022).
- Praček, Andreja (2022): Študentske evalvacijske ankete v globalnem kontekstu: Metodološki vidiki izvedbe in interpretacije rezultatov. Dostopno prek: <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=158853&lang=slv> (21. 7. 2022).
- Pravilnik o študentski anketi na Univerzi v Ljubljani (2014): Sprejet s strani Senata Univerze v Ljubljani, v veljavi od 24. junija 2014.

- Quacquarelli Symonds World University Rankings (2020): QS World University Rankings 2020. Dostopno prek: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2020> (21. 7. 2022).
- Quacquarelli Symonds World University Rankings (2022): QS World University Rankings 2022. Dostopno prek: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022> (21. 7. 2022).
- ShanghaiRanking Consultancy (2019): 2019 Academic Ranking of World Universities. Dostopno prek: <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2019> (21. 7. 2022).
- ShanghaiRanking Consultancy (2021): 2021 Academic ranking of world universities. Dostopno prek: <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2021> (21. 7. 2022).
- Sofyan, M., in dr. (2021): Teacher Effectiveness in Asian Higher Education Contexts: A Systematic Review. *Teaching in Higher Education*: 1–25. DOI: <https://doi.org/10.1080/13562517.2021.1952567> (21. 7. 2022).
- Stark, Philip B., in Freishtat, Richard (2014): An Evaluation of Course Evaluations. *ScienceOpen Research*: 1–7. DOI: <https://doi.org/10.14293/S2199-1006.1.SOR-EDU.AOFRQA.V1> (21. 7. 2022).
- Uttl, Bob, in dr. (2017): Meta-Analysis of Faculty's Teaching Effectiveness: Student Evaluation of Teaching Ratings and Student Learning Are Not Related. *Studies in Educational Evaluation*, 54: 22–42. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2016.08.007> (21. 7. 2022).

GREGOR ČEHOVIN

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

VASJA VEHOVAR

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ANKETE V SODOBNEM DRUŽBOSLOVNEM RAZISKOVANJU: ALI NEVERJETNOSTNI SPLETNI PANELI LAHKO NADOMESTIJO VERJETNOSTNE VZORCE?

***Povzetek:** Zaradi tehnološkega razvoja in naraščajočih stroškov zbiranja podatkov se anketne raziskave vse pogosteje izvajajo prek spleta. Pri raziskovanju splošne populacije to pomeni predvsem uporabo spletnih panelov, kjer člani za določeno nagrado soglašajo z rednim sodelovanjem v različnih anketah. Večina tržnih in javnomnenjskih raziskav ter znaten delež družboslovnih raziskav je že prešlo na neverjetnostne spletne panele, ki člane rekrutirajo na neverjetnostne oziroma priložnostne načine (npr. spletni oglasi). Neverjetnostni spletni paneli so zato bistveno cenejši od verjetnostnih anket, kjer mora biti verjetnost za vključitev vnaprej pozitivna in znana za vse enote v populaciji. V članku najprej pregledamo globalne metaštudije, ki so neverjetnostne spletne panele evalvirale predvsem z vidika pristranskosti anketnih ocen, nato pa predstavimo dva primera neverjetnostnih spletnih panelov v Sloveniji.*

***Ključne besede:** spletne ankete, spletni paneli, verjetnostno vzorčenje, neverjetnostno vzorčenje, anketne ocene.*

1 Uvod

Anketne raziskave se vse bolj usmerjajo v spletno anketiranje, kjer je rekrutiranje enot splošne populacije nadvse težavno, saj ni seznama elektronskih naslovov splošne populacije (Callegaro in dr. 2015), zato je treba izbrati enot v vzorec izvesti na drage tradicionalne načine (osebno, telefonsko, pisemsko). Posledično se povečuje vloga spletnih panelov, ki imajo velike baze respondentov (v Sloveniji deset tisoče enot, v večjih državah pa milijone enot), ki za določeno nagrado (npr. gotovina, loterija, točke zvestobe) vnaprej soglašajo z rednim sodelovanjem v različnih spletnih anketah, kjer vsakokratno drago rekrutiranje enot v vzorec ni potrebno.

Večina tržnih in javnomnenjskih raziskav ter določen delež družboslovnih raziskav je že prešla na **neverjetnostne spletne panele** (v nadaljevanju NSP), kjer se osebe rekrutira na različne priložnostne načine (npr. vabila na spletu, ob nakupu, ob klasičnih anketah), zato verjetnosti za vključitev enot v panel niso znane. Med glavne prednosti teh panelov seveda sodi bistveno nižja cena (npr. Breton in dr. 2017).

V statistični znanosti je bil pri sklepanju na osnovi neverjetnostnih vzorcev dosežen precejšen napredek (Vehovar in dr. 2016), vseeno pa ni mogoče povsem odpraviti pristranskosti v anketnih ocenah zaradi neverjetnostne izbire enot v vzorec (Chang in Krosnick 2009). Poseben izziv so raziskave, kjer so pomembne skupine z manjšo digitalno pismenostjo (npr.

starejši, brezposelni, manj izobraženi). Na drugi strani je prednost NSP tudi njihova velikost, saj omogočajo veliko večje vzorce in ciljanje majhnih populacijskih segmentov. Tudi v Sloveniji so se komercialni NSP izrazito uveljavili, ne le na marketinškem področju, ampak so postali glavni vir kontinuiranega merjenja stališč splošne populacije (npr. Nacionalni inštitut za javno zdravje 2021; Valicon 2021). Vse pogosteje jih srečujemo tudi v akademskem raziskovanju.

Posebej vladne, uradne in akademske raziskave pa se zaradi upoštevanja načel verjetnostnega vzorčenja velikokrat selijo na bistveno kakovostnejše in dražje verjetnostne spletne panele, kjer so verjetnosti za vključitev enot v panel pozitivne in znane vnaprej. Enote so slučajnostno izbrane iz seznama celotne populacije (npr. register prebivalstva) in povabljene h kontinuiranemu sodelovanju v panelu. V Sloveniji kontinuiranega verjetnostnega spletnega panela še nimamo, obstajajo le pilotne izvedbe panela CRONOS (Villar in dr. 2018) v okviru Evropske družboslovne raziskave. Raziskovalci v Sloveniji so zato prepuščeni izboru med drago vključitvijo anketnega vprašalnika v ankete na osnovi verjetnostnega vzorca, kjer se uporabljajo tradicionalni načini anketiranja (npr. Petrovič in dr. 2022), in med bistveno cenejšo vključitvijo v NSP (npr. Kuhar in Zager Kocjan 2021). Na voljo je seveda tudi lastna izvedba neverjetnostne spletne ankete (npr. Oblak Črnič in Brečko 2022).

V članku si zastavljamo naslednje raziskovalno vprašanje: *Ali pristranskost anketnih ocen zaradi neverjetnostne izbire enot v NSP zahteva, da moramo v akademskem družboslovnem raziskovanju uporabiti bistveno dražje verjetnostne vzorce?* Na to vprašanje odgovarjamo v dveh smereh. Na eni strani pregledamo globalne metaštudije, ki so evalvirale NSP. Na drugi strani problematiko ilustriramo z dvema primeroma NSP v Sloveniji. Pri tem evalvacije temeljijo predvsem na primerjavi pristranskosti anketnih ocen (glej Callegaro in dr. 2015).

2 Metaštudije primerjav neverjetnostnih spletnih panelov

V evalvacijah se NSP običajno primerjajo z verjetnostnimi spletnimi paneli (npr. Miller 2007) ter s tradicionalnimi verjetnostnimi anketami, ki temeljijo na telefonskem (npr. Pasek 2016), osebem terenskem (npr. Dassonneville in dr. 2020) in pisemskem (npr. Walker in dr. 2009) načinu anketiranja. Rezultati konsistentno kažejo, da so z vidika nepristranskosti anketnih ocen verjetnostne ankete veliko uspešnejše od NSP (Brüggen in dr. 2016; Copas in dr. 2020; Cornesse in dr. 2020; Dutwin in Buskirk 2017; MacInnis in dr. 2018; Malhotra in Krosnick 2007; Miller 2007; Pasek in Krosnick 2020; Pennay in dr. 2018; Sturgis in dr. 2018; Walker in dr. 2009; Yeager in dr. 2011).

Primerjave so tudi pokazale, da je uteževanje podatkov le v majhni meri zmanjšalo pristranskost anketnih ocen NSP (npr. Brüggen in dr. 2016; Copas in dr. 2020; Dutwin in Buskirk 2017; Walker in dr. 2009). Posebej velike razlike v anketnih ocenah so bile zaznane v primerjavah vprašanj s področja sociodemografije (npr. MacInnis in dr. 2018), volitev (npr. Malhotra in Krosnick 2007), zdravja (npr. Yeager in dr. 2011) in spolnega vedenja (npr. Copas in dr. 2020) ter tudi v analizi trendov skozi čas (npr. Pasek in Krosnick 2020).

Na drugi strani so nekatere primerjave pokazale, da so anketne ocene NSP lahko dovolj točne za modeliranje volilnih izidov (npr. Dassonneville in dr. 2020; Gelman in dr. 2016; Pasek 2016; Wang in dr. 2015) in političnih stališč (npr. Ansolabehere in Schaffner 2014) ter preučevanje korelacij (npr. Goel in dr. 2015).

3 Analiza izbranih neverjetnostnih spletnih panelov v Sloveniji

3.1 Primer SI-PANDA

Raziskava o pandemski izčrpanosti (SI-PANDA) je preučevala vedenja in stališča v povezavi s covid-19. Potekala je v NSP od decembra 2020 do decembra 2021 v devetnajstih valovih na vzorcu približno 1.000 oseb od 18 do 74 let (Hočevar Grom in dr. 2022). Na to temo je bila izvedena še presečna raziskava na verjetnostnem vzorcu 8.000 polnoletnih oseb s kombinacijo spletnega in pisemskega anketiranja (Berzelak in dr. 2021). Primerjava zajema podatke od 5. do 9. vala NSP in presečne raziskave v obdobju od januarja do marca 2021.

Anketne ocene NSP večinoma niso statistično značilno odstopale od presečne raziskave, kar velja tako za poročanje o okužbi, samooceno finančne situacije, kot za odnos do teorij zarot. Na drugi strani so nastala večja odstopanja pri covid-19 zdravstveni pismenosti. V presečni raziskavi so namreč respondenti izražali bistveno večjo stopnjo razumevanja in upoštevanja priporočil, npr. za delo oziroma šolanje od doma (povprečje na lestvici 1–7 je znašalo 4,5 v NSP in 6,0 v verjetnostni anketi). Ta primerjava ilustrira tipičen pojav pri ocenah na osnovi NSP, kjer je večina ocen lahko nepristranska, za določen segment ocen pa se nepričakovano pojavi večja pristranskost, ki je pogosto ni mogoče pojasniti.

3.2 Primer Spletno oko

Gre za primerjavo verjetnostne spletne ankete, ki je v treh valovih sledila raziskavi Slovensko javno mnenje 2020/3 (Hafner-Fink in dr. 2021), ter NSP (Jerar in dr. 2022). Vprašanja o Spletnem očesu so bila vključena v prvi val verjetnostnega spletnega panela (februar in marec 2021), kjer je na osnovi dodatnega pisemskega vabila sodelovalo 597 oseb (skupna stopnja odgovora 26,5 %). Raziskava v NSP je potekala januarja 2022 na vzorcu 600 oseb.

Primerjava je pokazala, da večji delež respondentov NSP (18 %) pozna Spletno oko v primerjavi z respondenti v verjetnostni spletni anketi (13 %). Navedena razlika ilustrira tipično lastnost NSP, kjer anketne ocene v večji meri odražajo stališča respondentov, ki so nadpovprečno informacijsko pismeni. Posledično bolje poznajo pojave, povezane z digitalno družbo.

4 Sklep

Iz analiz ni možno podati enoznačnega priporočila glede primernosti oziroma neprimernosti NSP v družboslovnem raziskovanju, zato je odločitev za NSP odvisna od vrste okoliščin (glej Vehovar in dr. 2016). NSP so lahko primerni za proučevanje določenih problematik v splošni populaciji, npr. splošnih stališč v povezavi s covid-19 (Berzelak in dr. 2021). Obstajajo pa primeri, kjer se NSP ne izkaže najbolje, npr. samoocena zdravstvene pismenosti (prav tam). Takšne rezultate na osnovi metaštudij precej enotno navaja tudi globalna literatura (npr. Cornesse in dr. 2020; Yeager in dr. 2011). Pri odločitvi za NSP je zato potrebno natančno proučiti predhodne izkušnje s spremenljivkami, ki jih uporabljamo v lastni anketni raziskavi, ter siceršnje kriterije odločanja o uporabi neverjetnostnih vzorcev (Vehovar in dr. 2016).

Za nadaljnje raziskovanje je pomembna predvsem dilema, ali boljša kakovost podatkov v verjetnostnih vzorcih odtehta višje stroške (Karr in Last 2006) v primerjavi z NSP. Stroški NSP so namreč lahko 15-krat nižji od primerljivih telefonskih anket in več kot 50-krat nižji od osebnega anketiranja (npr. Breton in dr. 2017). V Sloveniji je vključitev anketnih vprašanj

v NSP običajno 4–6-krat cenejša kot v verjetnostne vzorce. Kljub temu pa evalvacije NSP vidika stroškov ne uvrščajo med kriterije (Vehovar in Beullens 2018), ampak se izvajajo predvsem na primerjavi anketnih ocen oziroma pristranskosti. Navedeno je tudi osnovni problem tovrstnih primerjav in pomembna smer bodočega raziskovanja.

Literatura

- Ansolabehere, Stephen, in Schaffner, Brian F. (2014): Does Survey Mode Still Matter? Findings from a 2010 Multi-Mode Comparison. *Political Analysis*, 22 (3): 285–303. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/pan/mpt025> (21. 7. 2022).
- Berzelak, Nejc, in dr. (2021): Primerjava uporabe spletnega panela in verjetnostnega vzorca za oceno pandemske izčrpanosti. Strokovni posvet o spletnih panelih in kombiniranih načinih anketiranja. Dostopno prek: <https://www.1ka.si/spikna> (21. 7. 2022).
- Breton, Charles, in dr. (2017): Telephone versus Online Survey Modes for Election Studies: Comparing Canadian Public Opinion and Vote Choice in the 2015 Federal Election. *Canadian Journal of Political Science*, 50 (4): 1005–36. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1017/S0008423917000610> (21. 7. 2022).
- Brüggen, Elisabeth, in dr. (2016): Establishing the Accuracy of Online Panels for Survey Research. Statistics Netherland. Dostopno prek: <https://www.cbs.nl/en-gb/background/2016/15/establishing-the-accuracy-of-online-panels-for-survey-research> (21. 7. 2022).
- Callegaro, Mario, in dr. (2015): *Web Survey Methodology*. London : SAGE Publications.
- Chang, Linchiat, in Krosnick, Jon A. (2009): National Surveys Via Rdd Telephone Interviewing Versus the Internet: Comparing Sample Representativeness and Response Quality. *Public Opinion Quarterly*, 73 (4): 641–78. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/poq/nfp075> (21. 7. 2022).
- Copas, Andrew, in dr. (2020): An Evaluation of Whether Propensity Score Adjustment Can Remove the Self-Selection Bias Inherent to Web Panel Surveys Addressing Sensitive Health Behaviours. *BMC Medical Research Methodology*, 20 (1): 251. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1186/s12874-020-01134-4> (21. 7. 2022).
- Cornesse, Carina, in dr. (2020): A Review of Conceptual Approaches and Empirical Evidence on Probability and Nonprobability Sample Survey Research. *Journal of Survey Statistics and Methodology*, 8 (1): 4–36. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/jssam/smz041> (21. 7. 2022).
- Dassonneville, Ruth, in dr. (2020): The Effects of Survey Mode and Sampling in Belgian Election Studies: A Comparison of a National Probability Face-to-Face Survey and a Nonprobability Internet Survey. *Acta Politica*, 55 (2): 175–98. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1057/s41269-018-0110-4> (21. 7. 2022).
- Dutwin, David, in Buskirk, Trent D. (2017): Apples to Oranges or Gala versus Golden Delicious? Comparing Data Quality of Nonprobability Internet Samples to Low Response Rate Probability Samples. *Public Opinion Quarterly*, 81 (S1): 213–39. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/poq/nfw061> (21. 7. 2022).
- Gelman, Andrew, in dr. (2016): High-Frequency Polling with Non-Representative Data. V D. Schill, R. Kirk in A.E. Jasperson (ur.): *Communication in Real Time: Theoretical and Applied Research Approaches*: 117–33. New York: Routledge. Dostopno prek: <https://doi.org/10.4324/9781315669083-17> (21. 7. 2022).
- Goel, Sharad, in dr. (2015): Non-Representative Surveys: Fast, Cheap, and Mostly Accurate. Dostopno prek: <https://adamobeng.com/download/FastCheapAccurate.pdf> (21. 7. 2022).
- Hafner-Fink, in dr. (2021): Slovensko javno mnenje 2020/3 – Poročilo o izvedbi raziskave in sumarni pregled rezultatov. Dostopno prek: https://www.cjm.si/wp-content/uploads/2021/03/SUM_SJM_2020_3_v1-1.pdf (21. 7. 2022).

- Hočevar Grom, in dr. (2022): Izsledki spletne raziskave o vplivu pandemije na življenje (SI-PANDA), 19. val. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje. Dostopno prek: <https://www.nijz.si/sl/izsledki-panelne-spletne-raziskave-si-panda> (21. 7. 2022).
- Jeras, Manca, in dr. (2022): Analiza spletnih panelov v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <https://www.1ka.si/uploadi/editor/doc/1658173376N4.2AnalizaspletnihpanelovvSlovenijiCDI.pdf> (21. 7. 2022).
- Karr, Alan F., in Last, Michael (2006): Survey Costs: Workshop Report and White Paper. Research Triangle Park: National Institute of Statistical Sciences. Dostopno prek: <https://www.niss.org/sites/default/files/surveycost-whitepaper200609-final.pdf>.
- Kuhar, Metka, in Zager Kocjan, Gaja (2021): Associations of adverse and positive childhood experiences with adult physical and mental health and risk behaviours in Slovenia. *European Journal of Psychotraumatology*, 12 (1): 1924953. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1080/20008198.2021.1924953> (21. 7. 2022).
- MacInnis, Bo, in dr. (2018): The Accuracy of Measurements with Probability and Nonprobability Survey Samples: Replication and Extension. *Public Opinion Quarterly*, 82 (4): 707–44. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/poq/nfy038> (21. 7. 2022).
- Malhotra, Neil, in Krosnick, Jon A. (2007): The Effect of Survey Mode and Sampling on Inferences about Political Attitudes and Behavior: Comparing the 2000 and 2004 ANES to Internet Surveys with Nonprobability Samples. *Political Analysis*, 15 (3): 286–323. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/pan/mpm003> (21. 7. 2022).
- Miller, Jeff (2007): Burke Panel Quality R&D Summary: ARF Online Research Quality Council. Dostopno prek: <http://www.websm.org/db/12/15975/> (21. 7. 2022).
- Nacionalni inštitut za javno zdravje (2021): Raziskava o vplivu pandemije na življenje (SI-PANDA) 2020/2021. Dostopno prek: <https://www.nijz.si/sl/raziskava-o-vplivu-pandemije-na-zivljenje-si-panda-20202021> (21. 7. 2022).
- Oblak Črnič, Tanja, in Brečko, Barbara Neža (2022): Enhancing sociality, self-presentation, and play: a case study of digital scenarios among schoolchildren in an epidemic context. *Information, Communication & Society*, 25 (4): 552–69. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1994632> (21. 7. 2022).
- Pasek, Josh (2016): When Will Nonprobability Surveys Mirror Probability Surveys? Considering Types of Inference and Weighting Strategies as Criteria for Correspondence. *International Journal of Public Opinion Research*, 28 (2): 269–91. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/ijpor/edv016> (21. 7. 2022).
- Pasek, Josh, in Krosnick, Jon. A. (2020): Relations Between Variables and Trends Over Time in Rdd Telephone and Nonprobability Sample Internet Surveys. *Journal of Survey Statistics and Methodology*, 8 (1): 37–61. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/jssam/smz059> (21. 7. 2022).
- Pennay, Darren, in dr. (2018): The Online Panels Benchmarking Study: A Total Survey Error Comparison of Findings from Probability-Based Surveys and Non-Probability Online Panel Surveys in Australia. Canberra: ANU Centre for Social Research and Methods. Dostopno prek: <https://csr.m.cass.anu.edu.au/research/publications/online-panels-benchmarking-study-total-survey-error-comparison-findings> (21. 7. 2022).
- Petrovčič, Andraž, in dr. (2022): The Role of Proxy Internet Use in Sequential Pathways of Digital Exclusion: An Empirical Test of a Conceptual Model. *Computers in Human Behavior*, 128 (marec): 107083. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.107083> (21. 7. 2022).

- Sturgis, Patrick, in dr. (2018): An Assessment of the Causes of the Errors in the 2015 UK General Election Opinion Polls. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 181 (3): 757–81. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1111/rssa.12329> (21. 7. 2022).
- Valicon (2021): „#Novanormalnost“. Dostopno prek: <https://www.valicon.net/sl/novanormalnost/> (21. 7. 2022).
- Vehovar, Vasja, in Beullens, Koen (2018): Cross-National Issues in Response Rates. V D.L. Vannette in J.A. Krosnick (ur.): *The Palgrave Handbook of Survey Research*: 29–42. Cham: Springer International Publishing. Dostopno prek: https://doi.org/10.1007/978-3-319-54395-6_6 (21. 7. 2022).
- Vehovar, Vasja, in dr. (2016): Non-probability sampling. V C. Wolf, D. Joye, T.W. Smith in Y. Fu (ur.): *The SAGE Handbook of Survey Methodology*, 329–46. Dostopno prek: <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/the-sage-handbook-of-survey-methodology/book242251> (21. 7. 2022).
- Villar, Ana, in dr. (2018): Cross-national online survey (CRONOS) panel: Data and documentation user guide. Dostopno prek: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/cronos/CRONOS_user_guide_e01_1.pdf (21. 7. 2022).
- Walker, Robert, in dr. (2009): The Foundations of Quality Initiative: A Five-Part Immersion into the Quality of Online Research. *Journal of Advertising Research*, 49 (4): 464–85. Dostopno prek: <https://doi.org/10.2501/S0021849909091089> (21. 7. 2022).
- Wang, Wei, in dr. (2015): Forecasting Elections with Non-Representative Polls. *International Journal of Forecasting*, 31 (3): 980–91. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2014.06.001> (21. 7. 2022).
- Yeager, David S., in dr. (2011): Comparing the Accuracy of RDD Telephone Surveys and Internet Surveys Conducted with Probability and Non-Probability Samples. *Public Opinion Quarterly*, 75 (4): 709–47. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/poq/nfr020> (21. 7. 2022).

MAY DOUŠAK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

PRIPRAVLJENOST NA SODELOVANJE PRI SPLETNIH IN OSEBNIH ANKETAH V IZJEMNIH OKOLIŠČINAH

Povzetek: Anketno raziskovanje obsega mnogo več kot zgolj pripravo vprašalnika in terensko zbiranje podatkov. Izvedbo mnenjskih anket načrtujemo glede na več ključnih parametrov, kot so na primer ciljna populacija, namen, tema, časovni okvir, zelena stopnja odzivnosti in ne nazadnje razpoložljiva sredstva. Vsaka nova raziskava zato zahteva ustrezen metodološki premislek, ki terja čas.

Na izvedbo raziskav med vnaprej pričakovanimi družbenimi spremembami oz. dogodki se lahko predčasno pripravimo, s čimer poskrbimo za ustrezno kakovost zbranih podatkov. Med izjemnimi in nepričakovanimi dogodki pa smo metodologi postavljeni pred težjo dilemo: podatke je treba zbrati hitro, po možnosti prek spleta, pri tem pa zagotoviti ustrezno kakovost, ki med drugim izhaja tudi iz ustrezne stopnje odzivnosti. V nedavni pandemiji smo pri Evropski družboslovni raziskavi doživeli izjemno slabo pripravljenost na sodelovanje v metodološko dodelanem pristopu; po drugi strani pa so nas presenetili odlični rezultati metodološko »šibkejših« izvedb. Pojavila se je vprašanje, ali obstajajo okoliščine, v katerih prinese metodološko enostavnejši pristop kakovostnejše podatke od klasičnega, kompleksnega pristopa. Preizkusili smo, kaj se zgodi s stopnjo odzivnosti, če med izjemnimi okoliščinami v spletni anketi uberemo vrsto bližnjic, s katerimi bistveno prihranimo na času priprave, izvedbe in posledično tudi sredstvih. Rezultati preizkusa nakazujejo, da lahko v izjemnih okoliščinah (izbranim) metodološkim bližnjicam navkljub dosežemo ustrezno stopnjo sodelovanja in reprezentativnosti vzorca.

Ključne besede: stopnja sodelovanja, anketiranje v izjemnih okoliščinah, kombiniranje načinov anketiranja, prehod na splet, spletno anketiranje

1 Uvod

Osebnostno anketiranje s pomočjo anketarja velja za zlati standard anketiranja, s katerim lahko ob ustreznem pristopu poleg pregovorno kakovostnih podatkov dosežemo tudi relativno visoko stopnjo sodelovanja. Anketarke¹ lahko namreč z ustreznim pristopom prepričajo marsikaterega oklevajočega anketiranca, pa tudi sicer je zavrnitev v živo (čustveno) zahtevnejša od zavrnitve prek telefona, pisma ali spletne pošte (de Leeuw, 2005; Stoop, 2005).

Pri osebnem anketiranju so zaradi ustreznih okoliščin anketiranja (eksterni anketni kontekst) anketiranci v celoti posvečeni anketi, ob osebnem stiku z izkušeno anketarko pa tudi čas, potreben za daljšo anketo, mine dovolj hitro, da je predčasni prekinitveni sorazmerno malo.

---

1. Subjekti, zapisani v slovnični obliki ženskega ali moškega spola, so uporabljeni kot nevtralni in veljajo za oba spola.

Spletno anketiranje bi lahko glede na karakteristike označili kot povsem drugačno od osebne: stika z anketarjem ni, komunikacija poteka prek pisnega kanala, sama rekrutacija pa je neosebna, saj poteka prek pisem ali še slabše, elektronske pošte (Groves idr., 2009). Znano je, da imajo anketiranci zaradi omenjenih karakteristik pri spletni anketi večji občutek zasebnosti, zato je tak način še posebej primeren za merjenje občutljivejših tematik - če anketiranci v anketi sodelujejo in ne prekinajo sodelovanja sredi (morda predolgega) anketnega vprašalnika (Berzelak, 2014; Cobanoglu idr., 2001).

Ko imamo izbran način anketiranja, določen vzorčni okvir in pripravljen vprašalnik, moramo določiti tudi vrsto drugih podrobnosti ter se ustrezno pripraviti. Navadno poskrbimo za ves čas dosegljivo telefonsko linijo, namenjeno podpori anketirancev (v praksi tudi konverziji); pri osebni anketiranju pripravo (šolanje) terenskega osebja, pripravo pošiljanje obvestilnih pisem ter vrsto drugih pomembnih podrobnosti.

Pri pisemskih in spletnih anketah je treba v rekrutacijo vložiti nemalo truda; referenca na tem področju je še danes Dillmanova metoda »Total survey design«, ki jo je avtor v praksi potrdil in izbrusil skozi desetletja raziskav (Dillman, 1978, 2013, 2017).

Ne glede na izbrani način anketiranja zahteva torej kakovostno zbiranje podatkov predano metodološko pripravo, ki terja čas in sredstva.

Težava nastopi, ko želimo zaradi izjemnih dogodkov zbrati podatke hitro, kakovostno ter z omejenimi sredstvi. Ali naj pripravimo tipsko anketo brez posebnih daril in podpore anketirankam, ter tvegamo slabo stopnjo sodelovanja, ali naj se ustrezno pripravimo, zagotovimo ekipo in sredstva, ter ob tem tvegamo zamujeno priložnost ali celo utrujenost od anketiranja, do katere bi lahko prišlo zaradi konkurence, ki se je zganila hitreje? Ta dilema je še posebej pereča v mednarodnih primerjalnih raziskavah, kjer želimo meriti v primerljivem kontekstu.

Ker je literatura na temo zgornje dileme redka, smo se odločiti preveriti izplen podatke večih raziskav, izvedenih med pandemijo. Izvedli smo tudi eksperiment, pri katerem smo namerno ubirali bližnjice in preverjali, kakšna bo končna stopnja sodelovanja.

2 Raziskave

Na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (v nad.: *Centru*) uporabljamo vse v danem času aktualne načine anketiranja, ki jih za posamezno raziskavo določimo predvsem glede na ciljno populacijo, namen, temo, časovni okvir in ne nazadnje razpoložljiva sredstva. Za daljše mnenjske ankete na splošni populaciji, na primer raziskavi *Slovensko javno mnenje* (SJM) se tradicionalno odločamo za osebno anketiranje, saj lahko traja raziskava z okoli 400 spremenljivkami tudi celo uro. Pri anketiranju profesionalnih respondentov, na primer podjetnikov, zdravnikov ali interesnih skupin, pa se raje odločamo za nekoliko krajše spletne ankete, ki jih lahko izpolnijo, kadar jim to dopušča čas.

Ne glede na izbrani način anketiranja pa poskrbimo za ustrezno metodološko pripravo in izvedbo raziskave.

2.1 Kompleksni raziskavi: SJM 2020/1 in SJM 2020/3

Spomladi 2020 smo imeli na Centru že povsem pripravljeno raziskavo *Slovensko javno mnenje*. Osebno anketiranje takrat ni bilo možno, zato smo se odločili za izvedbo spletne ankete.

Zaradi skromnih pričakovanj glede pripravljenosti za sodelovanje, smo se odločili za metodološko dodelan in drag »push-to-web« pristop vzporednega kombiniranja načinov (samo-)anketiranja (Dillman, 2017; Mauz idr., 2018).

Vsem vzorčnim enotam smo poslali ustrezno sestavljeno pisemsko vabilo k sodelovanju v spletni raziskavi, ki je bilo osebno naslovljeno in barvno natisnjeno na debelejšem, 100-gramskem svetlečem papirju. Sodelujočim smo obljubili vrednostno kartico večje trgovske verige v vrednosti 10 €, v vabilu so bili zapisani tudi kontakti za podporo anketirancem in pošiljanje pisemske ankete.

Prek pošte smo poslali še dva opomnika, kjer smo nekoliko spremenili retoriko in trgovsko verigo, ki je prisotna skorajda v vsaki slovenski vasi, poimenovali (Mercator). V dveh mesecih (natančneje med 1. 4. 2020 in 31. 5. 2020) smo s 44,4 % krepko presegli pričakovano vzorčno realizacijo (CJM, 2022).

Ob izvedbi jesenske raziskave SJM 2020/3 smo želeli izboljšati rezultat pomladne raziskave, zato smo ob enako kompleksnem in dragem pogonu dodali še tretji opomnik, raziskavo pa podaljšali na skoraj tri mesece (potekala je med 10. 11. 2020 in 31. 01. 2021). Rezultat je bil odličen, a ne bistveno boljši: dosegli smo 46 % vzorčno realizacijo (CJM, 2022).

2.2 Enostavnejše raziskave: Občutki in izkušnje bolnikov ter zdravstvenega osebja med zdravljenjem koronavirusne bolezni 2019; predpisovalne navade zdravnikov ob zdravljenju koronavirusne bolezni 2019; izkušnje poslovnih ob nastali situaciji

Vzporedno s *SJM* smo prek spleta raziskovali tudi občutke in izkušnje bolnikov, ki so se zaradi resnejše oblike koronavirusne bolezni 2019 zdravili na kliniki za infektivne bolezni in vročinska stanja UKC LJ, ter doživljanje situacije v zdravstvu s strani zaposlenih na oddelkih za intenzivno nego UKC LJ.

V prvo raziskavo so bili povabljeni vsi pacienti, ki so bili po zdravljenju na Kliniki, predani v domačo oskrbo, v drugo pa zdravstveno in administrativno osebje, ki je delovalo na Kliniki.

Ob iskanju dobrih in manj dobrih praks pri zdravljenju koronavirusne bolezni 2019 smo v sodelovanju s kolegi in kolegicami iz medicinskih krogov izvedli tudi raziskavo o predpisovalnih navadah zdravnikov ob zdravljenju koronavirusne bolezni 2019 (Beović idr., 2020); skupaj s kolegi z Inštituta za ekonomska raziskovanja pa izkušnje poslovnih ob nastali situaciji.

Vse zgornje štiri raziskave so potekale v dveh valih, tako da smo lahko skupaj s *SJM 2020/1* in *SJM 2020/3* v zgolj nekaj mesecih izvedli deset faz terenskega zbiranja podatkov, kar bi bilo z osebnim anketiranjem nemogoče tudi v najboljših časih.

Zdravstveno osebje je bilo v tem obdobju izjemno obremenjeno, zato je potekalo zbiranje podatkov pri njih izjemno počasno; v vseh drugih raziskavah je bila odzivnost nad pričakovanji, pripravljenost za sodelovanje pa visoko nad preteklimi izkušnjami s samoanketiranjem. Tega ne gre pripisati »zaprtju« ali »zdolgočasnosti«, saj so v raziskavah nadpovprečno sodelovali poslovneži, zdravniki in negovalno osebje z intenzivnih oddelkov kot tudi splošna populacija. Pri vabilih smo uporabili vsa glede na način vzorčenja možna sredstva: telefonske klice, opomnike prek sporočilnih platform (*Viber*; *SMS*); dodelana e-poštna sporočila in celo osebno rekrutacijo.

2.3 Eksperiment: ponovitev raziskave o izkušnjah poslovnih ob nastali situaciji

Pri izvedbi drugega vala raziskave o učinkih covid-19 na gospodarstvo smo eksperimentalno namenoma poenostavili rekrutacijo.

Namesto osebnih opomnikov in telefonskih klicev, (kasneje izpolnjenih) obljub o dostopu do sicer plačljivega poročila ter drugih malih uslug smo prek e-pošte vabili z enostavnim »tipskim« vabilom.

Rezultati ponovljene ankete so bili kljub enostavnejši metodologiji v ekonomsko »resnejših« razmerah bistveno boljši: 21 % proti 13 % vzorčne realizacije.

2.4 Ostale raziskave, ki potrjujejo tezo, da metodološko najboljša rešitev ni nujno vedno najboljša

Številke ob ponovnem zagonu osebnega anketiranja niso bile bistveno boljše od števil, ki smo jih na Centru pridobili prek spleta: *Evropsko družboslovno raziskavo* smo ob počasni drugi etapi zaključili s 56,2-odstotno vzorčno realizacijo, pri *SJM 2022* pa po dokaj težavnem terenu pričakujemo zgolj 50,1-odstotno vzorčno realizacijo (CJM, 2022). Po pandemiji smo imeli težave tako z manjšo pripravljenostjo anketirancev na sodelovanje kot tudi z nekoliko manjšim številom anketarjev, saj so nekateri med zaprtjem poiskali drugo zaposlitev.

Podobno ugotavljajo tudi partnerice pri *Evropski družboslovni raziskavi*. Avstrija in Nemčija sta prešli na spletno anketiranje, pri čemer sta bili zelo uspešni, saj sta prek spleta (in papirja za neuporabnike) dosegli vzorčno realizacijo, primerljivo osebnem anketiranju, zbiranje podatkov pa je bilo izjemno hitro (ESS, 2022).

Po drugi strani je imela marsikatera od držav, ki so vztrajale pri osebnem načinu anketiranja, z izvedbo dela na terenu nemalo težav. Razlogi so bili podobni izkušnjam v Sloveniji: anketiranci so bili manj pripravljeni na sodelovanje v živo, prenekateri anketar pa se je prekvalificiral oz. poiskal delo v drugem sektorju. V negativnem smislu izrazito izstopa Združeno kraljestvo, ki bo imelo po napovedih po več kot 50 tednih terena (!) pod 20 % vzorčne realizacije. Uradni podatki bodo objavljeni na podatkovnem portalu Evropske družboslovne raziskave (ESS, 2022).

3 Zaključek

Podatki, zbrani prek spleta, seveda niso povsem primerljivi s podatki, zbranimi v živo. Posebej kompleksna je primerjava časovnih vrst, ki je problematična že znotraj enega sociokulturnega okolja. Tudi hitrost zbiranja podatkov ne more in ne sme biti med ključnimi merili kakovostne izvedbe – *počasnost* izvedbe, ki lahko sega prek večjih sprememb eksterne globalnega anketnega konteksta, pa je lahko po drugi strani zelo problematična.

Ugotavljamo, da klasična izbira načina anketiranja in pristopa k rekrutaciji, pri čemer naj bi visokokakovostne in primerljive podatke pridobili z metodološko kompleksnim osebnim anketiranjem, ni vedno optimalna. Izkušnje na Centru, kot tudi mednarodni podatki 10. vala Evropske družboslovne raziskave namreč kažejo, da je v nekaterih okoliščinah dinamičen pristop, pri katerem se s prehodom na splet ali kombiniranjem načinov anketiranja *približamo anketirancu* ustrežnejši od »klasičnega« »rigidnega« pristopam, kjer ne odstopamo od standardiziranega osebnega načina anketiranja.

Instrument med različnimi načini anketiranja resda ni povsem primerljiv, so pa tako zbrani podatki vsekakor uporabnejši od podatkov, ki jih ni, ali pa so zbrani skozi različne eksterne globalne kontekste (primer Združenega kraljestva).

Viri

- Beović, B., Doušak, M., Ferreira-Coimbra, J., Nadrah, K., Rubulotta, F., Belliato, M., Berger-Estilita, J., Ayoade, F., Rello, J., & Erdem, H. (2020). Antibiotic use in patients with COVID-19: A 'snapshot' Infectious Diseases International Research Initiative (ID-IRI) survey. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy*, 75(11), 3386–3390. <https://doi.org/10.1093/jac/dkaa326>
- Berzelak, J. (2014). *Mode effects in web surveys*. University of Ljubljana.
- CJM. (2022, december 8). *E-gradiva*. Center Za Raziskovanje Javnega Mnenja. <https://www.cjm.si/gradiva/>
- Cobanoglu, C., Moreo, P. J., & Warde, B. (2001). A Comparison of Mail, Fax and Web-Based Survey Methods. *International Journal of Market Research*, 43(4), 1–15. <https://doi.org/10.1177/147078530104300401>
- de Leeuw, E. D. (2005). To Mix or Not to Mix Data Collection Modes in Surveys. *Journal of Official Statistics*, 21(2), 233–255.
- Dillman, D. A. (1978). *Mail and telephone surveys: The total design method*. Wiley.
- Dillman, D. A. (2013, december 12). *Achieving Synergy Across Survey Modes: Mail Contact and Web Responses from Address-based Samples*. Pacific Chapter of the American Association for Public Opinion Research.
- Dillman, D. A. (2017). The promise and challenge of pushing respondents to the Web in mixed-mode surveys. *Survey Methodology*, 43(1), 3–30.
- ESS. (2022, december 8). *European Social Survey*. Data Portal. <https://ess-search.nsd.no/>
- Groves, R. M., Jr, F. J. F., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E., & Tourangeau, R. (2009). *Survey Methodology*. John Wiley & Sons.
- Mauz, E., von der Lippe, E., Allen, J., Schilling, R., Müters, S., Hoebel, J., Schmich, P., Wetzstein, M., Kamtsiuris, P., & Lange, C. (2018). Mixing modes in a population-based interview survey: Comparison of a sequential and a concurrent mixed-mode design for public health research. *Archives of Public Health*, 76(1), 8. <https://doi.org/10.1186/s13690-017-0237-1>
- Stoop, I. (2005). *The Hunt for the Last Respondent: Nonresponse in Sample Surveys*. Sociaal en Cultureel Planbu.

MITJA HAFNER FINK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

VALENTINA HLEBEC

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

SAMO UHAN

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

RAZUMEVANJE SUBJEKTIVNEGA SOCIALNEGA STATUSA V ANKETAH: PREIZKUS S KOGNITIVNIM INTERVJUJEM

Povzetek: V mednarodno družboslovno anketno raziskavo ISSP so raziskovalci kot dimenzijo družbeno-ekonomskega statusa vključili tudi t.i. »subjektivni socialni status« (SSS). Gre za anketno vprašanje, kjer se anketiranci uvrščajo v družbeno hierarhijo na številski lestvici. Tak tip vprašanja lahko srečamo tudi v številnih drugih družboslovnih anketah. Problem takega kvantitativnega kazalnika družbenega položaja pa je v tem, da navidezno natančna številka ocena ne more »ujeti« vsega, kar anketirancem družbeno-ekonomski status pomeni. Sklepamo, da se anketiranci med seboj razlikujejo glede razumevanja vsebine tega vprašanja, ne le na ravni mednarodnih primerjav, ampak celo v isti državi. To je bilo glavno izhodišče za razkrivanje subjektivnih vidikov razumevanja družbeno-ekonomskega statusa s kognitivnimi intervjuji med prebivalci Slovenije (N=55). Ugotavljamo, da pri razumevanju (in odgovarjanju) na to anketno vprašanje raziskave ISSP med anketiranci res lahko prihaja do različnih pojmovanj družbeno-ekonomskega statusa.

Ključne besede: subjektivni socialni status, anketa, kognitivni intervju, glasno razmišljanje, ISSP

1 Uvod

V anketnih raziskavah družbenih neenakosti raziskovalci kot dimenzijo družbeno-ekonomskega (razrednega) položaja pogosto vključijo tudi tako imenovan »subjektivni socialni status« (SSS). Običajno gre za vprašanje, kjer se anketiranci uvrščajo v družbeno hierarhijo na kvantitativni (številski) lestvici. Takšen kazalnik je vključen tudi v ISSP (International Social Survey Programme) modul o družbenih neenakostih (ISSP 2009) (kot standardna »demografska« spremenljivka pa je uporabljen pri vseh drugih ISSP modulih). O pomenu in »vrednosti« takega kazalnika govorijo tudi študije, v katerih raziskovalci preverjajo napovedno moč objektivnega socio-ekonomskega statusa (SES) za subjektivno uvrščanje na družbeni lestvici (npr. Evans in Kelly 2004). V analizah, ki temeljijo na anketnih podatkih, se v primeru, ko ni na razpolago podatkov za vse dimenzije SES, pogosto kot kazalnik SES uporabi kar kazalnik za posamezno dimenzijo SES (npr. dohodek ali dosežena stopnja izobrazbe). Postavlja se vprašanje, ali bi bilo za ta namen sprejemljivo uporabiti kazalnik za merjenje SSS. V primeru, da to naredimo, se seveda zastavljajo vprašanja, kako anketiranci razumejo SSS, kako izbirajo odgovore na ponujeni številski lestvici (se morda primerjajo z drugimi ali sami s sabo v preteklosti, ipd.) ter koliko je SSS dejansko primerljiv z objektivnimi kazalci

SES v smislu, da se osebe z visokim SES statusom uvrščajo visoko na SSS in obratno, osebe z nizkim SES uvrščajo nizko tudi na SSS. Takšna primerljivost bi namreč veljala le v primeru, če bi vsi anketiranci na enak način razumeli vprašanje o uvrščanju na družbeno lestvico – in s tem mislimo tako na enakovrednost v smislu odzivanja na tehnične značilnosti samega merskega instrumenta, morda pa še bolj v smislu razumevanja samega koncepta družbene lestvice oziroma veljavnosti merskega instrumenta SSS.

V raziskavi, katere rezultate tukaj predstavljamo, je bil naš osrednji raziskovalni cilj odgovoriti na vprašanje, kako bi anketiranci v okviru anketne raziskave razumeli koncepte povezane s samouvrščanjem na družbeni lestvici oziroma, kaj anketiranci razumejo kot SSS. Za ta namen smo izvedli kognitivne intervjuje o anketnih vprašanjih iz mednarodne anketne raziskave ISSP na temo družbenih neenakosti. Zanimal nas je torej proces, ki se v običajni anketni situaciji odvija v ozadju odgovarjanja na anketna vprašanja in vključuje štiri faze: razumevanje vsebine, priklic informacij, procesiranje informacij in oblikovanje odgovora na vprašanja (Tourangeau 1984, Strack in Martin 1987).

V širšem smislu gre za proces, ki v celoti opredeljuje pogoje za *interpretacijo rezultatov*. Kot ugotavlja Davidson (1988:25) je izrečeno/povedano mogoče dekodirati šele, ko raziskovalci razumejo odnos anketirancev do njihovih lastnih izjav. Za popolno interpretacijo rezultatov torej ne zadostuje, da vemo zakaj je anketiranec nekaj izjavil, temveč moramo poznati tudi njegovo lastno interpretacijo tega, kar izjavlja in njegovo prepričanje o tem, kako bodo drugi razumeli njegove besede. Pogosta napaka, ki jo raziskovalci zagrešimo je, da za izhodišče interpretacije rezultatov jemljemo njeno koherentnost oziroma združljivost z empiričnim materialom temelječem na teoretskem modelu, in ne njeno sprejemanje s strani anketirancev. Z uporabo tehnike »glasnega razmišljanja« / »think-aloud« (Willis, 2005) smo pričakovali, da bodo anketiranci opisali svoje razumevanje konceptov, ki se pojavijo v anketnem vprašanju.

2 Problem subjektivnega socialnega statusa

Različne študije ugotovljajo, da je objektivni družbeni status (merjen z običajnimi kazalniki kot so poklic, izobrazba, dohodek) še vedno pomembna determinanta subjektivnega družbenega statusa (npr. Evans in Kelley 2004; Haddon 2015; Singh-Manoux 2003). Vendar študije tudi kažejo, da samouvrščanje v hierarhijo družbe ni zgolj rezultat *objektivnega družbenega položaja* (neenakosti), ampak tudi *socialnega okolja* in *referenčnih skupin* (npr. Evans in Kelly 2004, Jackman in Jackman 1973). Zdi se, da drugi dejavniki (pripadnosti, referenčne skupine...) »zgolj« blažijo, ne pa povsem brišejo razredne in/ali statusne razlike, ko gre za subjektivno zaznavo lastnega položaja v družbeni hierarhiji (Evans in Kelley 2004: 29). Ob dejanskem (objektivnem) družbenem položaju ter vplivu socialnega okolja in referenčnih skupin pa se kot dejavnik subjektivnega uvrščanja omenja tudi t.i. proces »kognitivnega povprečenja« (»cognitive averaging«), ko se pri samouvrščanju upošteva pretekle, sedanje in pričakovane socio-ekonomske vire (Andersson 2015, Singh-Manoux 2003: 1331). Čeprav se torej zdi, da kvantitativni indikatorji subjektivnega družbenega statusa relativno dobro odlikavajo dejanski SES anketirancev, pa vendarle ne morejo v celoti vključiti in opisati (ali razkriti), kaj anketirancem »razred« (ali »družbeni status«) v vsej kompleksnosti pomeni. In prav ta »pomanjkljivost« je lahko razumljena kot dobro izhodišče za kvalitativne študije fenomena subjektivnega »razreda« in »družbenega statusa« (Haddon 2015: 750). Korak v tej smeri so lahko tudi kognitivni intervjuji (Willis 2005), s katerim se preverja razumevanje merskega instrumenta za SSS oz. (samo)uvrščanje na družbeni lestvici.

V želji, da bi anketna vprašanja bila ustrezne kakovosti (zanesljiva in veljavna), raziskovalci že od osemdesetih let prejšnjega stoletja razvijajo metode, s katerimi je mogoče raziskati in ugotoviti, kako anketiranci razumejo anketna vprašanja in na kak način, z uporabo katerih miselnih procesov, oblikujejo odgovore nanje. Za odkrivanje miselnih procesov v ozadju odgovarjanja na anketna vprašanja so še posebej primerne metode kognitivnega laboratorija (Mohorko in Hlebec 2013), med katere sodijo tudi kognitivni intervjuji z uporabo tehnike »glasnega razmišljanja«. Kognitivne intervjuje kot metodo za odkrivanje miselnih procesov so sicer razvili za proučevanje miselnih procesov pri reševanju matematičnih problemov (Ericsson in Simon 1980), vendar so hitro našli pot v anketno metodologijo (Willis 2005: 42-45). Tehnika glasnega razmišljanja je zasnovana s ciljem, da udeleženci sporočajo (izrekajo) svoje misli («na glas») med reševanjem problema (v našem primeru med odgovarjanjem na anketno vprašanje). Udeleženci ubesedujejo svoje razmišljanje ali tok misli brez dodatnega pojasnjevanja ali utemeljevanja odgovora (na primer, zakaj sem na vprašanje o SSS izbral odgovor 7). Ločimo dve tehniki glasnega razmišljanja (več v Mohorko in Hlebec, 2013) in sicer, *sočasno ali takojšnje* (oziroma med samim odgovarjanjem na anketno vprašanje) in *retrospektivno* (oziroma zamaknjeno, po podanem odgovoru na anketno vprašanje). Po priporočilih Willisa (2005) je zaželeno, da je čas med odgovarjanjem na anketno vprašanje in glasnim razmišljanjem čim krajši oziroma, da je za opazovanje miselnega procesa med odgovarjanjem na anketno vprašanje primernejša tehnika sočasnega glasnega razmišljanja. Običajno se kognitivni intervju snema in prepíše. Raziskovalci nato analizirajo posnetke (angl. *protocol analysis*, Ericsson in Simon 1984) tako, da jih kodirajo in klasificirajo. Pri tem jih zanima, kako so udeleženci razumeli ključne pojme in kako so (iz)računali rešitve (če gre za matematične probleme) oziroma kako so oblikovali odgovor na anketno vprašanje.

3 Informacije o raziskavi

S Kognitivnimi intervjuji smo raziskali 19 anketnih vprašanj iz ISSP modula 2009 *Družbene neenakosti (Social Inequality)* (ISSP 2009). Tukaj predstavljamo rezultate *glasnega razmišljanja* pri vprašanju o subjektivnem socialnem statusu.

Opravljenih je bilo 55 intervjujev (od tega jih je bilo 54 uporabnih za analizo protokola), ki so jih izvedli študenti sociologije v okviru seminarskega (raziskovalnega) dela v marcu in aprilu 2017. Vzorec udeležencev je vključeval intervjuvance iz ruralnih in urbanih predelov Slovenije, pripadnikov različnih slojev in poklicev z različno ravno izobrazbe (od osnovne do doktorata), obeh spolov in različnih starosti.

Intervjuvanci so imeli pred sabo vprašalnik z vprašanji, kakor jih vidijo anketiranci v okviru ISSP ankete. Oseba, ki je vodila kognitivni intervju, pa je imela svoj vprašalnik, ki je pri vsakem anketnem vprašanju vključeval tudi navodilo za izvedbo glasnega razmišljanja ter morebitna podvprašanja. Vprašanja v intervjuju so sledila vrstnemu redi vprašanj, kakršen je bil v modulu *Družbene neenakosti* in kot je bil tudi izveden v dejanski anketi

4 Glasno razmišljanje ob samouvrščanje na družbeno lestvico

Vprašanje o subjektivnem statusu anketirancev je del ISSP modula Družbene neenakosti, vendar pa je tudi sicer standardno vprašanje v sklopu t.i. demografskih spremenljivk, ki so redno vključene v vse letne raziskave ISSP (ne glede na vsebino vsakokratne raziskave). Vprašanje je postavljeno takole:

N10a V naši družbi so skupine ljudi, ki so blizu vrha, ter skupine, ki so bolj na dnu. Spodaj je lestevica, ki sega od vrha do dna. Kam bi vi uvrstili samega sebe na tej lestevici?

10	vrh / visoko
09	
08	
07	
06	
05	
04	
03	
02	
01	

98 – ne vem, ne morem izbrati

V izhodišču smo od intervjuvancev pričakovali, da bodo ob odgovoru na vprašanje glasno razmišljali – razkrivali tok misli ob odgovarjanju na anketno vprašanje (npr. na kaj so pomislili ob vprašanju, kaj so razumeli s ključnimi koncepti, ki jih zajema vprašanje, ali je bilo vprašanje težko). Nato pa sta bili postavljeni še dve podvprašanji:

Podvprašanje 1

Kako ste prišli do tega odgovora?

Ali je bilo to vprašanje za vas težko ali lahko?

Podvprašanje 2

Kdo so po vašem mnenju tisti, ki so čisto na vrhu lestvice in tisti ki so čisto na dnu?

Podvprašanje »Kako ste prišli do tega odgovora?« je bilo postavljeno samo tistim intervjuvancem, ki ob odgovarjanju na anketno vprašanje niso glasno razmišljali. Tako smo za nadaljnje kodiranje »glasnega razmišljanja« uporabili »spontano« razmišljanje in odgovore na to podvprašanje (retrospektivno).

Rezultati kodiranja (analitična indukcija) pokažejo, da lahko govorimo o šestih kategorijah razlag odgovora na vprašanje o samouvrščanju na družbeni lestvici. Govorimo lahko o neke vrste kognitivnih sidrih, ki jih anketiranci uporabijo pri oblikovanju odgovora na anketno vprašanje.

V prvi kategoriji gre za *pomene*, ki se ujemajo s prevladujočim teoretskim razumevanjem koncepta *socio-ekonomskega statusa*. Med sidri so torej klasični kazalniki socio-ekonomskega statusa, kot so materialni položaj, družbena vloga, in drugi (simbolni) vidiki družbenega položaja.

Sledijo štiri kategorije, ki vključujejo interpretacije (*pomene*) na podlagi instrumentalizacije stališč, s katerimi se želi doseči nek socialni učinek oz. artikulacijo podobe o sebi (npr. Ule 2000: 118-119). Gre za te štiri kategorije:

- zadovoljstvo z življenjem,
- investicija – lastni vložek v doseženo,

- primerjave z drugimi,
- skrb za samopodobo.

Šesta kategorija pa pokriva *različne vidike težav z odgovorom*, od nerazumevanja do prikrivanja lastnega položaja. Sklepamo, da gre za občutek nelagodja ob izrekanju oz. oblikovanju mnenja.

5 Diskusija in sklep

Rezultati kažejo, da v veliki meri lahko potrdimo »ujemanje« razumevanja subjektivnega socialnega statusa med anketiranci s prevladujočim teoretskim konceptom socio-ekonomskega statusa. Hkrati pa se v pomembnem delu pojavijo tudi interpretacije in razumevanja SSS, ki presega »klasični« nabor enoznačnih dimenzij in kazalnikov socio-ekonomskega statusa. Kaže se torej potreba po kompleksnejši obravnavi SSS z vključevanjem dimenzij, ki so povezane s specifičnimi atributi posameznikov ter z njihovim družbenim okoljem. Zato je smiselno, da se SSS obravnava kot poseben koncept, ki pa lahko bolj ali manj korelira s SES.

Reference

- Andersson, Matthew A. (2015): How do we assign ourselves social status? A cross-cultural test of the cognitive averaging principle. *Social Science Research*, Vol. 52: 317–329. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2015.02.009> (7.8.2017).
- Davidson, Donald (1988): Raziskave o resnici in interpretaciji. Ljubljana: ŠKUC in Filozofska fakulteta.
- Ericsson, K. Anders, in Simon, Herbert A. (1980): Verbal reports as data. *Psychological Review*, 87(3): 215–251. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.87.3.215> (11.8.2022).
- Ericsson, K. Anders, in Simon, Herbert A. (1984): Protocol analysis. Verbal reports as data. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Evans, M. D. R., in Kelley, Jonathan (2004): Subjective social location: Data from 21 nations. *International Journal of Public Opinion Research*, 16(1): 3–38.
- Haddon, Edward (2015): Class identification in New Zealand: An analysis of the relationship between class position and subjective social location. *Journal of Sociology*, 51(3): 737–754. DOI: 10.1177/1440783314530529.
- International Social Survey Programme: Social Inequality IV - ISSP 2009 (ISSP 2009). GESIS Data Archive, Cologne. Dostopno prek: https://search.gesis.org/research_data/ZA5400 (9.8.2022).
- Jackman, Mary R., in Jackman, Robert W. (1973): An Interpretation of the Relation Between Objective and Subjective Social Status. *American Sociological Review*, 38(5): 569–582.
- Kelley, Sarah M. C., in Kelley, Claire G. E. (2009): Subjective social mobility. Data from thirty nations. V M. Haller, R. Jowell in T. W. Smith (ur.): *The International Social Survey Programme 1984–2009. Charting the globe: 106–124*. London, New York: Routledge.
- Miyakawa, Michiko, Magnusson Hanson, Linda L., Theorell, Töres, in Westerlund, Hugo (2011): Subjective social status: its determinants and association with health in the Swedish working population (the SLOSH study). *European Journal of Public Health*, 22(4): 593–597. Dostopno prek: <https://academic.oup.com/eurpub/article/22/4/593/483396> (21.4.2022).
- Mohorko, Anja, in Hlebec, Valentina (2013): Razvoj kognitivnih intervjujev kot metode pretestiranja anketnih vprašalnikov. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, 50(1): 62–95. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/TiP2013_1_Mohorko_Hlebec.pdf (11.8.2022).
- Nastran Ule, Mirjana (2000): *Temelji socialne psihologije* (3. izdaja). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

- Singh-Manoux, Archana, Adler, Nancy E., in Marmota, Michael G. (2003): Subjective social status: its determinants and its association with measures of ill-health in the Whitehall II study. *Social Science & Medicine*, 56(6): 1321–1333. Dostopno prek: [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(02\)00131-4](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00131-4) (23.7.2022).
- Strack, Fritz., in Martin, Leonard L. (1987): Thinking, Judging, and Communicating. A Process Account of Context Effects in Attitude Surveys. V HJ Hippler, N. Schwarz in S. Sudman (ur.): *Social Information Processing and Survey Methodology. Recent Research in Psychology: 123-148*. New York, NY: Springer. Dostopno prek: https://doi.org/10.1007/978-1-4612-4798-2_7 (9.8.2022).
- Tourangeau, Roger (1984): Cognitive Science and Survey Methods. V T.B. Jabine, M.L. Straf, J.M. Tanur in R. Tourangeau (ur.): *Cognitive Aspects of Survey Methodology. Building a Bridge Between Disciplines: 73-100*. Washington, DC: National Academy Press.
- Willis, Gordon B. (ur.) (2005): *Cognitive Interviewing. A Tool For Improving Questionnaire Design*. Thousand Oaks: Sage Publications.

OTTO GERDINA

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

STARI, STAREJŠI, SENIORJI, STAROSTNIKI ALI OSTARELI? SOCIOLOŠKI RAZMISLEK O TERMINOLOŠKI ZAGATI

Povzetek: *Priča smo vse pogostejšim pobudam, da bi izraze kot so stari, seniorji, starostniki in ostareli zamenjali z besedami, ki le posredno nakazujejo, da je oseba stara ali da se približuje starosti, kar že samo po sebi nakazuje nelagodje, ki ga povzroča stigma starosti. V trenutnih razpravah je precej enostransko slišati, ter da je izraz starejši ljudje edini današnjemu času primeren, spoštljiv in nežaljav izraz za naslavljanje starih ljudi, saj namesto stanja implicira, da je starost proces, odraža heterogenost starih ljudi, je manj povezan z negativnimi starostnimi stereotipi in ga neredko pozdravljajo tudi stari ljudje sami. Te argumente v prispevku izpostavljam sociološkemu premisleku o družbenih in političnih posledicah, ki jih izraz starejši ljudje dejansko in potencialno prinaša.*

Ključne besede: *nereflektirana raba jezika, srednja leta, starost, stari ljudje, starejši ljudje*

1 O domnevni superiornosti izraza ‚starejši ljudje‘

Jezik je pomemben način izražanja, saj svet razumemo prek skupnega ustvarjanja pomena in vzpostavljanja realnosti (Hall 1996). Čeprav je večina izrazov, ki jih v vsakdanjem besedišču uporabljamo za naslavljanje starih ljudi, prikladna, lahko zaradi njihove splošnosti, stereotipizirajo ljudi (Avers in dr. 2011) ali pa so celo staristični (Makita in dr. 2019). Način, na katerega govorimo o starih ljudeh, ne vpliva le na to, kako jih vidimo, ampak tudi na to, kako jih obravnavajo politike, zakonodaja, katere prakse se vzpostavijo pri zagotavljanju formalne oskrbe in kako stari ljudje izkusijo svet (Gerdina 2022).

V Sloveniji¹ se od leta 2019 krepi razprava o potrebi po reflektirani uporabi jezika za opisovanje starosti, na kar kažejo tudi vse bolj pogoste strokovne okrogle mize, novinarski prispevki in institucionalni odzivi glede izrazoslovja za naslavljanje starih ljudi. Leta 2019 je na primer potekala okrogla miza Iskanje meja v jeziku o starosti in staranju – dialog s skupnostjo² (Zbornik F3ŽO 2019); leta 2021 okrogla miza O besedah o starejših ne brez starejših³ (Zbornik F3ŽO 2021) in leta 2022 okrogla miza O smislu politične korektnosti v

1. Čeprav se s temi terminološkimi težavami srečujejo tudi v angleško govorečih okoljih, jih zaradi omejitev formata v tem prispevku ne bomo obravnavali.
2. Na okrogli mizi so sodelovali član programskega sveta F3ŽO dr. Milan Pavliha, znanstveni svetnik Inštituta Franceta Ramovša dr. Marko Snoj, dolgoletna ravnateljica vrtca Jelka Nada Verbič in direktorica zavoda Integra Sonja B. Eisenreich. Pogovor je moderiral direktor Inštituta Antona Trstenjaka dr. Jože Ramovš.
3. Na okrogli mizi so poleg dr. Marko Snoja in Sonje B. Eisenreich sodelovali še predsednica Društva Srebrna Nit – Združenja za dostojno starost Biserka M. Meden, predsednica društva novinarjev Petra L. Tušek, predsednica Lektorskega društva Slovenije Kristina M. Pučnik. Pogovor je moderiral dr. Milan Pavliha.

znanosti: problem naslavljanja starih ljudi⁴. Vprašanje o primernosti izrazov za naslavljanje starih ljudi je decembra 2021 obravnavala terminološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša (ZRC SAZU, 2021), o tem vprašanju so pisali v tudi časopisu Delo (npr. Fajfar 2021) in v reviji Kakovostna starost (npr. Ogrin 2021).

Omenjenim razpravam je skupen poudarek, da je najprimernejši izraz starejši ljudje (tudi starejše osebe, starejši odrasli in podobne izpeljanke). V tem prispevku se omejujem na refleksijo domnevne superiornosti izraza starejši ljudje in preverjam štiri najpogostejše argumente o njegovih prednostih.

1. Izraz starejši ljudje implicira, da starost ni stanje ampak proces.

V sodobni gerontologiji vsekakor velja, da starost ni stanje ampak proces (Ferraro 2018), kar izraz starejši ljudje primerno nakazuje. Vendar je njegova prednost dosežena na račun sočasne relativizacije meje starosti na subjektivni ravni. Beseda starejši ljudje je vedno v relaciji do nečesa, kar vzamemo kot osnovo za primerjavo. Pri starostnih kategorijah so zlati standard za primerjavo ljudje v srednjih letih, saj v odnosu do srednjih let opredeljujemo vsa druga življenjska obdobja (van Dyke 2016). Ker so srednja leta prav tako nedoločena in fleksibilna, lahko za izraz starejši ljudje trdimo, da je manj specifičen in natančen od izraza stari ljudje ter posledično manj primeren.

2. Izraz starejši ljudje je pomensko širši in v večji meri kot druge sopomenke odraža heterogenost starih ljudi.

Temu, da so stari ljudje med seboj precej različni (Ferraro 2018), nikakor ne gre oporekati, ni pa povsem jasno, kako oznaka starejši ljudje v primerjavi z izrazom stari ljudje manj homogenizira ljudi v zadnjem življenjskem obdobju, saj homogenizacija izhaja iz procesa kategorizacije in opredelitve starosti (ne oznake za starost). Tudi domnevno večja pomenska širina ni jasna, na primer, če z izrazom starejši ljudje razumemo vse, ki lahko uživajo dejavno življenje in dobro zdravje, in hkrati iz opredelitve izključujemo vse, ki se soočajo z vse večjimi zdravstvenimi težavami in manjšo družbeno vključenostjo.

3. Izraz starejši ljudje je v primerjavi z drugimi sopomenkami bolj nevtralen (manj kontaminiran z negativnimi starostnimi stereotipi).

Omenili smo že, da če oznaka starejši ljudje poudarja izbiro, avtonomijo, samoizražanje in porabo, potem izključuje pozno starost. Ljudje v pozni starosti, ki potrebujejo pomoč drugih in se spoprijemajo z zmanjšano avtonomijo, so izključeni iz na novo vzpostavljene skupine starejših ljudi. Šele s to izključitvijo se lahko oznaka starejši ljudje poveže s pozitivnimi podobami. Povedano drugače, oznaka starejši ljudje zadnje življenjsko obdobje razdeli na dva dela, ki v grobem sovpadata z distinkcijo med tretjim in četrtem življenjskim obdobjem. Prvo obdobje označuje ‚dobra‘ starost, ki je zdrava, krepostna, dejavna in v katerem se lahko ljudje zanašajo nase, drugo pa ‚slaba‘ starost z vrsto bolezni, odvisnosti in prezgodnjih smrti (Gilleard in Higgs 2010). Biggs (2004, 1997) na primer opaža, da nekateri ljudje v tretjem življenjskem obdobju prelagajo ‚starost‘ tako, da prevzemajo življenjski slog, ki temelji na potrošniški kulturi, uperjeni v boj s

---

4. Na okrogli mizi so poleg Biserke M. Meden sodelovali profesorica s Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani Monika K. Golob, soustanoviteljica Univerze za tretje življenjsko obdobje Dušana Findeisen, ter raziskovalec na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani Otto Gerdina. Pogovor je moderirala raziskovalka s Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani dr. Jasna M. Ljubi.

staranjem. To zmanjšuje možnost za identifikacijo s starostjo in z drugimi starimi ljudmi ter poganja visokokomercializiran kompleks boja proti starosti. Pravzaprav oznaka star človek šele z vpeljavo besede starejša oseba postane izraz za slabotno in upešano telo četrtega življenjskega obdobja (pred vpeljavo novega izraza se oznaka starost nanaša tudi na zdravo in dejavno starost).

4. Stari ljudje izraz starejši ljudje doživljajo bolj pozitivno kot druge sopomenke. To, da ljudje, predvsem stari, sami menijo, da je oznaka starejši ljudje primernejša od oznake stari ljudje, je gotovo močan argument za njegovo uporabo. Toda raziskave, ki jih je opravil Mead (1997), so že zdavnaj pokazale, da sami oblikujemo lastna pojmovanja o sebi, ki temeljijo na izjavah in obnašanju drugih, ki se nanašajo na nas. Ker so stari ljudje del družbe, v kateri živijo, so pogosto tudi sami nosilci negativnih predstav o starosti. Hummert, Garstka in Shaner (1997) so na primer ugotovili, da stari ljudje enako verjetno kot mladi obrazom starih ljudi pripisujejo manj pozitivne značilnosti. Skupine ljudi, ki se spoprijemajo s stereotipi in predsodki, ki se nanašajo na lastno skupino (npr. ljudje, ki se rodijo s hendikepom) že zgodaj v življenju, navadno razvijejo obrambne mehanizme in krepijo skupinsko identiteto. Stari ljudje pa se z negativnimi stereotipi o starosti srečajo veliko pred tem, preden so sami stari, in jih zato verjetneje nekritično prevzamejo (Voss in dr. 2018). Verjetno je, da bodo v starosti enako zaničljivo gledali na starost in se kot vsi drugi skušali izogniti identifikaciji s starimi ljudmi. Povedano drugače, stari ljudje niso nič bolj kot druge starostne skupine odporni, ko pride do negativnih stereotipov in predsodkov o starosti. Njihove preference so odraz okolja in dokler bo okolje negativno gledalo na starost, jo bodo tudi sami negativno doživljali in preferirali tisto oznako za starost, ki je od starosti najbolj oddaljena: »[S]tari so edina družbena skupina, za katero vemo, da kaže tako močan negativen odnos do lastne skupine kot tisti zunaj nje« (Levy and Banaji 2002: 67). Njihove presoje izrazov za označevanje starosti so tako lahko prav toliko staristične kot presoje katerekoli druge starostne skupine.

2 Rešitev terminološke zagate

Namen pričujoče refleksije je bil oceniti argumente, ki jih najpogosteje uporabljajo zagovorniki uporabe izraza starejši ljudje. Skleniti pa bi žele še s sociološkega vidika ključnim opozorilom glede promoviranja in uporabe izraza starejši ljudje.

Uporaba izraza starejši ljudje pomeni približevanje starosti srednjim letom, oziroma zmanjševanje družbene distinkcije med ljudmi v srednjih letih in ljudeh v tretjem življenjskem obdobju. To lahko na dolgi rok privede do sprememb v organizaciji in regulaciji starosti iz vidika povprečnega pripadnika srednjih let. Izraz starejši ljudje slabi družbeni konsenz, da imajo stari ljudje v tretjem življenjskem obdobju posebne značilnosti in potrebe glede zdravja, dohodka in socialnega varstva, s tem pa zmanjšuje legitimnost programov socialne države, ki varujejo stare ljudi. S tem odpira možnosti za uvajanje neoliberalnih politik, kot so denimo dvig upokojitvene starosti in znižanje pokojnin za vse, ki so še dela zmožni (Macnicol 2015). Še več, lahko vodi v družbo, kjer v tretjem življenjskem obdobju ne bo več upokojenecv, temveč samo posamezni trgu podvrženi državljani, ki imajo »kapaciteto, da delajo kot ,odrasli delavci‘, ,odrasli potrošniki‘, ,odrasli podjetniki‘, ,odrasli volonterji‘ oziroma so vključeni v katerokoli (ekonomsko in družbeno) produktivno aktivnost za odrasle« (Lessenich 2015: 174).

Namesto, da bi sprejemali skrite domneve, da je starost v tretjem življenjskem obdobju enaka neskončnemu nadaljevanju vzorca srednjih let, kar implicira izraz starejši ljudje, raje

sprejmimo, da starost vključuje tudi marsikatero omejitve in tveganja. Dojemanje staranja kot neugodne in nepovratne spremembe ni vrednotno nevtralnno. Fizični in psihološki procesi, ki jih povezujemo s starostjo (npr. počasnost pri gibanju, težave s spominom, počasnejša odzivnost) so neugodni zgolj v odnosu do prevladujočih družbenih norim in vrednot, ki so povezane s srednjimi leti, denimo produktivnost, neodvisnost in učinkovitost, ter učinkujejo na ljudi v vseh fazah življenja.

Na podlagi zapisanega menim, da je izraz stari ljudje bolj spoštljiv do starosti, saj ne zanika njenega svojskega pomena in značaja. V primerjavi z oznako starejši ljudje je primernejši, ne le ker je specifičen (ni relativen) in natančen (ima en pomen), temveč tudi, ker promovira takšno dojemanje in poimenovanje starosti, ki zagovarja ohranjanje socialne države in njenih starostnih politik.

Literatura

- Avers, Dale, in dr. (2011): Use of the term 'elderly'. *Journal of Geriatric Physical Therapy* 34: 153–154.
- Biggs, Simon (1997): Choosing not to be old? Masks, bodies and identity management in later life. *Ageing and Society* 17(5): 553–570.
- Biggs, Simon (2004): New ageism: Age imperialism, personal experience and ageing policy. V S. O. Daatland, in S. Biggs (ur.): *Ageing and diversity*: 95–106. Bristol: The Policy Press.
- Ferraro, F. Kenneth (2018): *The gerontological imagination: An integrative paradigm of aging*. New York: Oxford University Press.
- Gerdina, Otto (2022): *Reprezentacije starosti v slovenskih dnevnikih časopisih*. [Doktorska naloga]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Gilleard, Chris in Higgs, Paul (2010): Aging without agency: Theorizing the fourth age. *Aging & mental health*, 14(2): 121–128.
- Hall, Stuart (1996): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Newbury Park, CA: Sage Publishing.
- Hummert, Mary Lee, in dr. (1997): Stereotyping of older adults: The role of target facial cues and perceiver characteristics. *Psychology and aging*, 12(1): 107–114.
- Lessenich, Stephan (2015): From retirement to active aging: changing images of 'old age' in the late twentieth and early twenty-first centuries. V C. Torp (ur.): *Challenges of Aging*: 165–177. London: Palgrave Macmillan.
- Levy, R. Becca in Banaji, R. Mahzarin (2002): Implicit Ageism. V T. D. Nelson (ur.): *Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Persons*: 49–76. Cambridge: The MIT Press.
- Macnicol, John (2015): *Neoliberalising old age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Makita, Meiko, in dr. (2021): Ageing, old age and older adults: a social media analysis of dominant topics and discourses. *Ageing & Society*, 41(2): 247–272.
- Mead, George Herbert (1997): *Um, sebstvo, družba*. Ljubljana: Krtina
- Van Dyk, Silke (2016): The othering of old age: Insights from postcolonial studies. *Journal of Aging Studies*, 39: 109–120.
- Voss, Peggy, in dr. (2018): Ageism: The relationship between age stereotypes and age discrimination. V A. Liat in C. Tesch-Römer (ur.): *Contemporary perspectives on ageism*: 11–31. Cham: Springer.

Viri

- Fajfar, Simona (2021): Ne stari in ne starostniki, ampak starejši. Delo (4. 10. 2021)
- Ogrin, Alenka (2021): Kako se izogniti stereotipom o staranju. *Kakovostna starost* 24(1): 66–67.
- Zbornik F3ŽO (2019): Zbornik prispevkov strokovnega programa 19. Festivala za tretje življenjsko obdobje. Ljubljana: Proevent, d.o.o.
- Zbornik F3ŽO (2021): Zbornik prispevkov strokovnega programa 20. Festivala za tretje življenjsko obdobje. Ljubljana: Proevent, d.o.o.
- ZRC SAZU (2021): Terminološki kandidat: Starejša oseba. Dostopno prek: <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/starejsa-oseba> (21.7.2022).

SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

ANA JAGODIC

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

EMOCIONALNO DELO KOT VIDIK SKRBSTVENEGA DELA ZA STAREJŠE

Povzetek: V prispevku obravnavamo emocionalno delo kot vidik skrbstvenega dela za starejše, pri čemer se opiramo na empirične podatke doktorske raziskave Večgeneracijsko skrbstveno delo srednje generacije. Proučujemo, kako osebe srednje generacije, ki zagotavljajo skrbstveno delo starejšim družinskim članom, doživljajo naraščajoče skrbstvene potrebe in posledične spremembe v odnosu s starejšo osebo ter na kakšne načine ob tem upravljajo lastna čustva in čustva starejše osebe glede na identificirana pravila čustvovanja in izkazovanja čustev v danih družinskih kontekstih. Identificiramo nekatere tehnike emocionalnega dela ter opozorimo na potencialne negativne vplive dolgotrajnega intenzivnega emocionalnega dela na medosebne odnose ter zdravje in počutje oseb, ki zagotavljajo skrbstveno delo. V zaključku izpostavimo potrebo po večji podpori formalnih skrbstvenih storitev.

Gljučne besede: emocionalno delo, čustva, skrbstveno delo, skrb za starejše

1 Uvod

Emocionalno delo se nanaša na upravljanje in izražanje čustev v skladu z družbenimi normami v danem kontekstu, natančneje na vzbujanje odsotnih (zaželenih ali pričakovanih) čustev ter na spreminjanje ali potlačanje prisotnih (nezaželenih) čustev (Hochschild 1979, 2012). Je zavedanje o lastnih čustvih in čustvih drugih ljudi ter prizadevanje za njihovo regulacijo v skladu s pravili čustvovanja in pravili izkazovanja čustev v različnih odnosih, situacijah in vlogah (prav tam). Avtorica koncepta, A. Hochschild, razlikuje med neplačanim emocionalnim delom v zasebni sferi (ang. *emotion work*) in emocionalnim delom kot plačanim delom, ki je ključna značilnost številnih poklicev (ang. *emotional labour*). V prispevku pa se osredotočamo na emocionalno delo kot vidik neplačanega skrbstvenega dela v družini.

Opiramo se na empirične podatke, pridobljene v okviru doktorske raziskave Večgeneracijsko skrbstveno delo srednje generacije. V kvalitativni raziskavi je sodelovalo 30 oseb, žensk in moških, starih od 34 do 71 let, ki bivajo v Sloveniji, večkrat tedensko oz. več ur tedensko zagotavljajo skrbstveno delo osebam starejše generacije (staršem, partnerjevim staršem, drugim sorodnikom) in osebam mlajše generacije (otrokom, vnukom). Empirični podatki so bili zbrani s kombinacijo dveh kvalitativnih metod: dnevnikov in polstrukturiranih poglobljenih intervjujev. Analizirali smo jih s tematsko analizo (Ritchie in dr. 2014).

Podatki, zbrani v okviru raziskave, se nanašajo na skrbstveno delo za mlajšo in starejšo generacijo, za namen prispevka pa se osredotočamo na emocionalno delo kot vidik

skrbstvenega dela za starejšo generacijo. V analizi obravnavamo prakse emocionalnega dela v izbranih skrbstvenih odnosih s starejšimi družinskimi člani. Zanima nas, kako osebe srednje generacije doživljajo spremembe v odnosu s starejšo osebo (ob njihovih naraščajočih skrbstvenih potrebah) ter na kakšne načine upravljajo lastna čustva in čustva starejše osebe glede na (latentna) pravila čustvovanja in izkazovanja čustev v danih družinskih kontekstih.

2 Rezultati

Podatki kažejo, da emocionalno delo predstavlja enega izmed osrednjih vidikov skrbstvenega dela v družini. Skrb za starejše sorodnike vključuje redno emocionalno podporo in intenzivno emocionalno delo. Rezultati potrjujejo ugotovitve drugih raziskav¹, da se osebe, ki zagotavljajo skrbstveno delo starejšim družinskim članom, zavedajo pravil čustvovanja in izkazovanja čustev, ki v splošnem predpostavljajo vedenje v skladu z normami skrbnih oseb (Herron 2019) oz. ljubečih družinskih članov in "dobrih" skrbnikov (Rae 1998; Simpson in Acton 2013). V konkretnih situacijah in skrbstvenih odnosih se pogosto kaže neskladje med čustvovanji in identificiranimi pravili čustvovanja (Halevi Hochwald in dr. 2022; Herron 2019; Simpson in Acton 2013), kar zahteva intenzivno upravljanje čustev in lahko vodi v različne stiske.

Razpršenost in nepredvidljivost skrbstvenega dela otežuje usklajevanje različnih vlog in obremenitev, kar zlasti pri sodelujočih, ki skrbijo za starejše z večjimi skrbstvenimi potrebami (npr. s težjo obliko demence, slabše pokretne), ki živijo doma, vodi v občutke ujetosti. Doživljajo nenehno skrb glede varnosti in zdravja starejših ter strah, da bi se ob njihovi odsotnosti zgodilo kaj nepredvidenega. Nezmožnost umika in oddiha (npr. udeležbe na dogodkih, izletov, počitnic, počivanja ob boleznih) vodi v kopičenje napetosti v odnosih in stisk sodelujočih. Ko skrb za starejše od njih terjaja večje prilagoditve (v življenjskem slogu, drugih družinskih vlogah in odnosih) se kažejo občutki izgube avtonomije, pri nekaterih sodelujočih tudi jeza zaradi občutkov nezadostne podpore s strani drugih družinskih članov. Ob zagotavljanju skrbstvenega dela se soočajo z velikimi spremembami v medosebnih odnosih in družinskih vlogah. Skrbstveno delo spremlja soočanje s staranjem, boleznijo, smrtjo, sodelujoči pa istočasno upravljajo družinske vloge in vlogo skrbnika.

In pač to, ta preklap v glavi, da je treba nekaj opustiti, da je treba nekaj spustiti, da več ne more tako biti, je zanj ful težek, zame pa tudi, ker meni je oče en tak res un ideal. I.../ Ni fajn, v bistvu pol kar prevzameš nekako vlogo nekoga, ki mora skrbeti za starše. V bistvu, kot da bi reka zdaj začela navzgor teči, ne navzdol, a ne. Tako da ne ... to je tak težek občutek, no (Kristina).

Soočanje s spremenjenimi razmerji odvisnosti in recipročnosti ter upadom fizičnih ali kognitivnih sposobnosti je čustveno zahtevno tako za starejše kot za njihove skrbnike. Poleg negativnih sprememb v odnosih, kot so naraščajoče napetosti in konflikti, nekateri sodelujoči navajajo tudi pozitivne spremembe, predvsem večjo hvaležnost oz. izražanje hvaležnosti za opravljeno delo s strani starejše osebe, večjo povezanost in (obojestransko) vlaganje truda v funkcionalen odnos, tudi uspešnejše zaznavanje in razumevanje skrbstvenih potreb. Za upravljanje čustev se poslužujejo različnih tehnik. Pri več sodelujočih je izraženo pripisovanje

1. Navedene raziskave (Halevi Hochwald in dr. 2022; Herron 2019; Rae 1998; Simpson in Acton 2013) proučujejo emocionalno delo v odnosih z osebami z demenco. Vzorec naše raziskave vključuje, vendar ni omejen na, osebe z diagnozo demence.

vedenja bolezní, zdravstvenemu stanju ali starosti in ne osebi. Udeleženci na podlagi izkušenj poskušajo predvideti vedenje in razpoloženje starejše osebe ter se z upravljanjem lastnih čustev (npr. zapustijo prostor, da se pomirijo, se ne odzivajo na pripombe, ki jih vznemirjajo) ali čustev starejše osebe (npr. spodbujajo pozitivne občutke s pogovorom o priljubljenih temah in osebah, obujanjem prijetnih spominov, spodbujajo k družabnim aktivnostim) poskušajo izogibati napetostim, konfliktom – tako z namenom ohranjanja zdravja in dobrega razpoloženja starejše osebe kot z namenom umirjanja odnosov in uravnavanja lastnih obremenitev.

In začne kar stopnjevati tisto ... srd, jezo na vse to. l.../ In jaz ji pol hočem preusmeriti pogovor nekam drugam. Ne, ona je v tistem svojem... In samo tisto se hoče zgovarjat. Tko da včasih moram prav parkrat, recimo ... Najlažje usmerim pogovor na unuke pa na pravnuke, a ne. To takrat pol, zato ker jih ima zelo rada vse, a ne, in takrat mogoče se da jo malo, spremeniti ji tudi njene emocije, a ne (Saša).

Več sodelujočih navaja tudi načrtno izogibanje dogodkom, temam pogovora in zamolčanje informacij, ki bi starejšo osebo lahko vznemirili (npr. lastne bolezni ali zdravstvenih težav drugih družinskih članov).

Tako da, zato ji nisem ... Ker če bi pa jaz še to njo obremenila, bi bilo pa zame neznosno. Ker bi bila jaz obremenjena s tem, potem bi bila pa še ona in potem bi mogla jaz to regulirat. Jaz nisem v stanju. Tako da, to je v splošno dobro. Če bi bila pa ona mlajša, bi ji pa povedala, seveda. Imam tudi nekoliko, ne bom rekla ravno slabo vest, ampak lejte, vsi vejo. Vi veste, pa vas zdaj prvič slišim. Moja mama, ko bi pa prva mogla vedeti, kaj je z njenim otrokom, pa ne, ne (Nina).

Skrbstveno delo je tudi telesno delo (Twigg 2000), sodelujoči pa ob negi in skrbi za osebno higieno starejših regulirajo občutke sramu, gnusa ter se soočajo z osebnimi mejami in predstavami (lastnimi in starejše osebe) glede intimnosti in staranja, ki so spolno zaznamovane ter vezane tudi na specifične družinske vloge in razmerja.

Značilnosti skrbstvenega odnosa v sedanosti so pogojene tudi s specifikami odnosa v preteklosti. Koliko sta obe osebi vlagali v odnos skozi čas in kako se je ta razvijal ali spreminjal se odseva v percepcijah vzajemnosti in recipročnosti. To je posebej razpoznavno pri sodelujočih, ki navajajo velike razlike v odnosih z različnimi družinskimi člani (npr. z mamo in očetom, z mamo in taščo). Značilnosti odnosa vplivajo tudi na doživljanje obremenitev, nesoglasja in napetosti v odnosu s starejšo osebo pri sodelujočih vzbujajo odpor, zagotavljanje skrbstvenega dela pa v primeru slabših odnosov predstavlja večje breme in čustveni napor.

Dolgotrajni pritiski sprožajo čustvene odzive, ki kršijo pravila čustvovanja (npr. jeza, bes) in izkazovanja čustev (npr. nepotrpežljivost, napadalnost) v skrbstvenih odnosih in jih sodelujoči percipirajo kot odklon od svojega siceršnjega vedenja in čustvovanja. Zavedanje kršenja pravil vzbuja tudi občutke krivde.

Da sem se jaz začela spreminjati, da sem se sama sebe bala. Res tako prav en bes ali en ... Prav vseeno mi je bilo. Drugače res ne preklinjam, ampak takrat mi je bilo vseeno, takrat tisti čas vem, da sem toliko preklinjala, ej. l.../ Tako do lastne matere, do sestre, da sem ji pač povedala kar ji, mislim, kar ji gre, tako da nisem bila nič tako kaj dosti spoštljiva pa se nisem zadrževala z besedami pa tudi, ne, tako kakšne grde besede pa to. l.../ Pa tisto jezo skoz, ej. Pa tisti bes, a veš. l.../ Sem rekla joj, to nisem jaz, to nisem jaz, jaz res nisem taka. Ampak enostavno te pripeljejo stvari toliko, da res, da si rečeš, a bom jaz res na psihiatriji pristala ali kaj (Laura).

Dolgotrajno intenzivno emocionalno delo ter usklajevanje različnih družinskih, skrbstvenih, življenjskih vlog se kaže kot potencialni vzrok (emocionalne) izčrpanosti. Pri tem sodelujoči prepoznajo kompetentnost kot pomembno dimenzijo skrbi. Izpostavljajo pomen znanja, veščin, presoje (in njihovega učenja) glede prepoznavanja skrbstvenih potreb in odzivanja nanje, vključno z veščinami upravljanja lastnih čustev in čustev drugih ter vzpostavljanja distance in postavljanja meja v odnosu s starejšo osebo. Prepoznavanje in naslavljanje lastnih skrbstvenih in emocionalnih potreb se kaže kot predpogoj za zadovoljevanje potreb drugega.

3 Zaključek

Upravljanje čustev je delo, ki zahteva trud, čas in veščine, je spolno zaznamovano in je v primerjavi z drugimi dimenzijami skrbstvenega dela pogosteje spregledano in manj družbeno vrednoteno (Erickson 2005; Šadl 2002). Analiza podatkov nakazuje, da lahko dolgotrajno intenzivno emocionalno delo negativno vpliva na medosebne odnose ter zdravje in počutje oseb, ki ga zagotavljajo. Pri soočanju z obremenitvami in učenju veščin, ki jih terjajo naraščajoče skrbstvene potrebe starejših, pa se kaže potreba po večji podpori formalnih skrbstvenih storitev – predvsem po boljši odzivnosti sistema dolgotrajne oskrbe, možnosti kratkotrajnih namestitev ter olajšanem dostopu do informacij in izobraževanju.

Literatura

- Erickson, Rebecca J. (2005): Why emotion work matters: Sex, gender, and the division of household labor. *Journal of Marriage and Family*, 67: 337–351. <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2005.00120.x>
- Halevi Hochwald, Inbal, Aireli, Daniella, Radomyslsky, Zorian, Danon, Yehuda in Nissanholtz-Gannot, Rachel (2022): Emotion work and feeling rules: Coping strategies of family caregivers of people with end stage dementia in Israel—A qualitative study. *Dementia*, 21 (4): 1154–1172. <https://doi.org/10.1177/14713012211069732>
- Herron, Rachel V., Funk, Laura M. in Spencer, Dale (2019): Responding the “wrong way”: The emotion work of caring for a family member with dementia. *The Gerontologist*, 59 (5): 470–478. <https://doi.org/10.1093/geront/gnz047>
- Hochschild, Arlie Russell (1979): Emotion work, feeling rules, and social structure. *The American Journal of Sociology*, 85 (3): 551–575. Dostopno prek: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/227049> (22.7.2022).
- Hochschild, Arlie Russell (2012): *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- Rae, Hazel Mac (1998): Managing feeling: Caregiving as emotion work. *Research on Aging*, 20 (1): 137–160. <https://doi.org/10.1177/0164027598201007>
- Ritchie, Jane, Lewis, Jane, McNaughton Nicholls Carol in Ormston, Rachel (ur.) (2014): *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*. London; Thousand Oaks; New Delhi; Singapore: Sage Publications.
- Simpson, Cherie in Acton, Gayle (2013): Emotion work in family caregiving for persons with dementia. *Issues in Mental Health Nursing*, 34: 52–58. <https://doi.org/10.3109/01612840.2012.720649>
- Šadl, Zdenka (2002): Emocionalno delo in intimni odnosi v pozni modernosti. *Družboslovne razprave*, 18 (39): 59–71. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr39sadl.PDF> (22.7.2022).
- Twigg, Julia (2000): Carework as a form of bodywork. *Ageing & Society*, 20 (4): 389–411. <https://doi.org/10.1017/S0144686X99007801>

SINJA ČOŽ

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

IZRAŽANJE MOČI SKOZI ODLOČITVE O(B) KONCU ŽIVLJENJA

Povzetek: *Ob srečanju s smrtjo ljudje občutimo nemoč, ki razkriva našo odvisnost od družbenih struktur. Te osebam določajo (z)možnosti odločanja v vsakdanjem življenju, tudi ob koncu življenja. Na primeru darovanja organov po smrti bom prikazala, da odločanje o koncu življenja ni samo stvar posameznika_ce, ampak delovanja celotne družbe. Na podlagi pregleda literature in empiričnih podatkov, pridobljenih s kvalitativnim raziskovanjem, bom predstavila, kako je individualna odločitev za darovanje organov po smrti vpeta v širše družbene procese, predvsem pa, kako se v odločitvi za darovanje organov po smrti ali proti temu manifestirajo razmerja moči med posameznikom, družbenimi institucijami in sistemom.*

Gljučne besede: *smrt, darovanje organov po smrti, odločitev o koncu življenja, zaupanje v sistem, privolitev*

1 Uvod

V sodobnih zahodnih družbah imamo zaradi medicinskih dosegov in tehnološkega napredka na voljo vse več načinov za uspešno spopadanje z lastno umrljivostjo in trenutek smrti pomikamo vse bolj v pozno starost (Kallehear 2007; Brown 2019). Vzporedno s tem smrt postane vse manj prisotna v vsakdanjem življenju ljudi, saj je odmaknjena v zdravstvene in skrbstvene institucije, ki predstavljajo učinkovit mehanizem za zmanjševanje učinka smrti na potek družbenega življenja (Blauner 1966). Ker se ljudje v dolgoživih družbah vse manj srečujemo s smrtjo, je ne dojemamo kot resne možnosti, ki nas lahko doleti v bližnji prihodnosti (Kastenbaum 2000), ampak pričakujemo, da se z vprašanji konca življenja ne bomo srečali pred pozno starostjo. Zato ne čutimo potrebe, da bi sprejemali odločitve o koncu življenja. Te vključujejo vnaprej izraženo voljo, med drugim na primer o prepovedi priklopa na življenjsko podporo ali odtegnitev od nje, zavrnitvi zdravljenja ali oživljanja in soglasje za darovanje organov po smrti (DOPS) (Pietsch in Braun 2000). Ta izražena volja služi kot glavno vodilo v stanjih, ko oseba ni več zmožna sprejemanja lastnih odločitev. Pri DOPS se na primer večina organov pridobiva po ugotovljeni možganski smrti¹ (Domínguez - Gil 2019).

2 Kontekst opredelitve odločitve o darovanju organov po smrti

Opredelitev volje o DOPS je ključna, saj omogoča izvajanje transplantacijske dejavnosti, ki osebam z odpovedjo organov predstavlja dejansko edini učinkovit pristop zdravljenja in veliko ljudem tudi drugo priložnost za življenje. Problem za osebe, ki čakajo na presaditev organov, je dejstvo, da je potreba po organih povsod po svetu večja kot zmožnost pridobivanja

---

1. V nekaterih državah je uspešno že pridobivanje organov po nadzorovani srčni smrti, tj. po odtegnitvi življenjske podpore, vendar še vedno predstavlja manjšino presaditev (Domínguez - Gil, 2019).

(Domínguez - Gil 2019). Delovanje transplantacijske dejavnosti je odvisno od zaupanja ljudi vanjo, zato je ključno, da darovanje organov vedno temelji na prostovoljni odločitvi posameznice_ka (Avsec in Šimenc 2013). Vsaka država ima zato področje transplantacijske dejavnosti zakonsko urejeno tako, da zaščiti ljudi pred potencialnimi zlorabami, obenem pa jim omogoča dostop do zdravljenja s presaditvijo organov, pri čemer je zelo pomemben zakonski okvir za pridobivanja privolitve v DOPS (Falomir - Pichastor in dr. 2013).

V Sloveniji imamo od leta 2017 mešani sistem za pridobivanje privolitve v DOPS kot vnaprej izražene volje o koncu življenja. Od leta 2004 je bil v Sloveniji uzakonjen sistem *opt-in*, ki pomeni, da se morajo ljudje med svojim življenjem opredeliti **za** darovanje v temu namenjenem nacionalnem registru. Junija 2017 so zakon dopolnili z uvedbo dodatnega registra oseb za opredelitev **proti** darovanju (Avsec in Uštar 2018). Pri tem imajo svojci umrle osebe pravico do veta odločitve umrle osebe (Avsec in Šimenc 2013). Formalna opredelitev volje umrle osebe ima ključno vlogo pri odločanju o DOPS v realnih situacijah, saj se svojci največkrat odločijo skladno z željo umrle osebe (Rodrigue in dr. 2006; Sque in dr. 2007). V Sloveniji je bilo do maja 2022 v registru opredeljenih 12.123 oseb, tj. manj kot 1 % ljudi, od tega 83 proti darovanju (Slovenija-Transplant 2022). Medtem ko sta po zadnjih raziskavah skoraj dve tretjini ljudi pripravljene darovati lastne organe po smrti, od tega je 80 % pripravljene darovati tudi organe umrlih svojcev (Kamin in dr. 2017; Berzelak in dr. 2019). To pomeni, da se pripravljenost za DOPS ne odraža v stopnji opredelitev za DOPS, se pa dobro odraža v stopnji privolitve v darovanje organov umrlih svojcev, ki je v letu 2021 znašala kar 84 % (Avsec in Uštar 2022).

Opravili smo kvalitativno raziskavo², s katero smo pridobili boljše razumevanje razkoraka med pripravljenostjo za DOPS in neopredeljenostjo v nacionalnem registru. Pogovarjali smo se s 17 osebami³, ki svoje odločitve o DOPS še niso opredelili v nacionalnem registru. Od tega so vsi podpirali transplantacijo organov kot način zdravljenja bolezni. Večina je tudi izrazila pripravljenost za DOPS zase in za svoje bližnje, tri osebe pa so izrazile nepripravljenost darovanja svojih organov. Osredinila se bom na ugotovitve, ki kažejo, da se pri odločitvi o DOPS izrazi potreba po prevzemu nadzora, ki ga na točki smrti (svoje ali bližnjega) nimamo, pri čemer lahko oseba izkoristi smrt v dobro drugim ali zaščiti mrtvega pred tem, da bi ga drugi izkoriščali.

3 Med izkoriščanjem smrti in izkoriščanjem mrtvih

Kot enega izmed najbolj podpornih stališč do DOPS, ki je odražalo pripravljenost zanj, smo v naši raziskavi identificirali izkoriščanje smrti z DOPS. V tem DOPS predstavlja redko priložnost, da se tragični dogodek, kot je smrt, spremeni v nekaj dobrega oz. koristnega za druge. To stališče je izrazilo več udeležencev, pri čemer je prevladovalo mnenje, da se koristne

2. Raziskava je potekala v sklopu doktorske disertacije pod mentorstvom dr. Tanje Kamin z naslovom Družbeno-kulturni vidiki smrti in vedenja pri darovanju organov po smrti, pri čemer nas je zanimalo, kakšno mesto ima darovanje organov po smrti v družbeno-kulturnem okviru smrti ter v posameznikovem_činim osebnem razumevanju smrti.
3. Opravili smo polstrukturirane poglobljene intervjuje med julijem in septembrom 2021. Vzorec je bil namenski in izbran na podlagi iskanja raznolikosti po naslednjih merilih: spol, starost, izobrazba, zaposlitveni status, verska pripadnost, starševski/skrbniški status, izkušnja kronične ali terminalne bolezni, kraj prebivanja in odraščanja, izguba bližnje osebe v zadnjem letu in krvodajalsko vedenje. Intervjuji so bili snemani in nato dobesedno pretipkani. Podatke smo analizirali po metodi reflektivne tematske analize (Braun in Clarke 2021).

organe uporabi, da ne gredo v nič ali da se smrt izkoristi za nekaj dobrega, če se je že morala zgoditi, in tudi, da se opravi darovanje, če imamo na voljo znanje, s katerim lahko pomagamo drugim ljudem.

Po drugi strani pa smo kot enega najbolj zaviralnih stališč do DOPS, ki se je odražalo v nepripravljenosti zanj, prepoznali izkoriščanje mrtvih z DOPS. To stališče vključuje prepričanje o skorumpiranem zdravstvenem sistemu s prav takšnim osebjem, ki jim ne gre zaupati ali dati priložnosti, da bi se okoristili s smrtjo osebe. Peščica udeležencev je izrazila to stališče, pri katerem sta bila prisotna zaskrbljenost, da bi zdravniki zlorabili svojo moč, in prepričanje o črnem trgu organov, od katerega se okoriščajo predvsem bogati na račun drugih, predvsem revnih.

Pri prisotnosti stališča izkoriščanja mrtvih smo opazili, da prevladuje potreba po tem, da mrtve zaščitimo pred izkoriščanjem, in sicer tako, da zavrnamo DOPS kot izraz odpora proti nepravničnemu, skorumpiranemu sistemu. Medtem pa so tisti, ki so v posmrtnem darovanju organov videli priložnost za izkoriščanje smrti, dojemali zdravstvene institucije in zdravstvene delavce kot uslužbenke družbe, katerih namen je izboljšati življenja ljudi, tudi če obstajajo znotraj koruptivnega sistema. V teh primerih torej ljudi ni treba zaščititi pred sistemom, njihova osredotočenost pa gre zato k prevzemu nadzora nad smrtjo, pri čemer DOPS ljudem omogoči, da iz najhujših situacij potegnejo najboljše in »podarijo življenje« nekemu drugemu.

4 Diskusija: družbeni pomen darovanja organov po smrti

Odločitev osebe za DOPS je individualna, prostovoljna, je pa vpeta v širši družbeni kontekst. Sodobne zahodne družbe, v katere se umešča tudi Slovenija, ki slavijo mladost, produktivnost, zdravje, življenje itn., so smrt prek institucionalizacije odmaknile od vsakdanjih življenj ljudi (Blauner 1966). Z individualizacijo in s sekularizacijo se je tudi razkrojilo skupno razumevanje sveta in osmišljanje smrti je padlo na pleča posameznika_{ce} (Kellehear 2007), ki pa zaradi tega, kar smrt v zahodnih družbah predstavlja⁴, postaja vedno težje. V takšnem družbenem kontekstu lahko odločitev za DOPS predstavlja pomemben obrat, da nesmiselno smrt⁵ osmisli in ji da nov pomen, tj. reševanje življenj drugih oz. ‚dar življenja‘ (Ralph 2014). Poleg tega je odločitev skladna z družbenimi vrednotami zahodnih družb, saj umrla oseba ostaja koristna ali produktivna tudi v smrti, tako da omogoči življenje, zdravje drugim. Za to odločitev pa je, kot smo že opozorili, ključno zaupanje v medicinsko stroko in zdravstvene institucije ter v zakonski sistem, ki omogoča osebam svobodno izbiro za darovanje. Brez tega lahko ljudje dojamajo DOPS prej kot žrtvovanje, nekaj, kar je »vzeto« mrtvim, namesto dar življenja, nekaj, kar je »dano« od mrtvih (Sque in dr. 2006; Prabhu 2019).

V Sloveniji imamo še vedno javno zdravstvo, ki tekom desetletij ohranja visoko stopnjo zaupanja (Toš in dr. 2004; Valicon 2021). Isto ne velja za politične strukture, ki imajo pri nas nizko stopnjo zaupanja (prav tam). Prav te politične strukture že od osamosvojitve potiskajo javno zdravstvo v krizo s konstantnimi pritiski po neoliberalizaciji in privatizaciji (Lipovec Čebren in Udovč 2022). V družbah, v katerih prevladujejo politične in ekonomske sile, ki individualizirajo probleme in odgovornost, čeprav ljudje že dolgo zares nimajo moči odločanja,

---

4. Smrt velja v naši družbi za nezaželen izid, medicinski neuspeh, predvsem pa za tabu (Bradbury 1999).

5. Pri darovanju organov po smrti gre največkrat za predčasne, nenadne, tragične smrti mlajših oseb, torej gre za vrsto smrti, ki jo je najtežje razumeti in sprejeti.

postane lastno telo zadnje prizorišče, na katerem lahko posameznik deluje in izvaja nadzor (Reiner in Arko 2021). To se preslika tudi na odločanje o mrtvem telesu, kot je pokazala naša raziskava, v kateri se je v poziciji proti DOPS zrcalil tudi upor proti skorumpiranemu sistemu. V tem primeru odločitev o DOPS ni le osebna odločitev, ampak tudi politična.

Odločitev o DOPS torej predstavlja eno izmed priložnosti za izražanje moči, ko je v resnici nimamo, pri čemer lahko nekdo izkoristi smrt za družbeno dobro ali zaščiti mrtve pred izkoriščanjem – kar koli je za odločevalca med odločitvijo najbolj pereče.

Financiranje

Doseženi raziskovalni rezultati so nastali v okviru nalog, ki so bile (so)financirane iz državnega proračuna po pogodbah, ki so bile sklenjene med ARRS in izvajalcem.

Literatura

- Avsec Danica in Šimenc, Jana (2013): Mobilising the public for deceased donations in Slovenia: actions taken by Slovenija-Transplant. *Organs, Tissues & Cells*, 16: 183–188.
- Avsec, Danica in Uštar, Barbara (ur.) (2018): Daj življenju priložnost – donorska in transplantacijska dejavnost v Sloveniji v letu 2017. Ljubljana: Zavod RS za presaditve organov in tkiv Slovenija-transplant.
- Avsec, Danica in Uštar, Barbara (ur.) (2022): Daj življenju priložnost – donorska in transplantacijska dejavnost v Sloveniji v letu 2021. Ljubljana: Zavod RS za presaditve organov in tkiv Slovenija-transplant.
- Berzelak, Nejc, in dr. (2019): Reluctance and willingness for organ donation after death among the Slovene general population. *Zdravstveno varstvo*, 58 (4): 155–163.
- Blauner, Robert (1966): Death and social structure. *Psychiatry*, 29 (4): 378–394.
- Bradbury, Mary (1999): *Representations of death: A social psychological perspective*. London, New York: Routledge.
- Braun, Virginia in Clarke, Victoria (2021): Can I use TA? Should I use TA? Should I not use TA? Comparing reflexive thematic analysis and other pattern-based qualitative analytic approaches. *Counselling and Psychotherapy Research*, 21 (1): 37–47.
- Brown, Guy (2017): *The future of death and the four pathways to immortality*. V M. H. Jacobsen (ur.): *Postmortal society: Towards a sociology of immortality*: 40–56. London, New York: Routledge.
- Domínguez - Gil, Beatriz (2019): International figures on organ, tissue & haematopoietic stem cell donation & transplantation activities. EDQUM.
- Falomir - Pichastor, Juan M., in dr. (2013): Social psychological factors of post-mortem organ donation: a theoretical review of determinants and promotion strategies. *Health Psychology Review*, 7 (2): 202–247.
- Kamin, Tanja, in dr. (2017): Mind the gap: Social aspects of willingness for post-mortem organ donation in Slovenia. *Teorija in praksa*, 54 (5): 732–746.
- Kastnebaum, Robert (2000): *The psychology of death* (3rd ed.). New York: Springer.
- Kellehear, Allan (2007): *A social history of dying*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipovec Čebren, Uršula (intervjuvanka) in Udovč, Lea (novinarica) (2022): »Iz tujine me sprašujejo, ali bom imela težave in ali potrebujem azil«. N1 SLO. Dostopno prek: <https://n1info.si/pogljobljeno/iz-tujine-me-sprasujejo-ali-bom-imela-tezave-in-ali-potrebujem-azil/>
- Pietsch, James H. in Braun, Kathryn L (2000): Autonomy, advance directives, and the patient self-determination act. V K. L. Braun, J. H. Pietsch in P. L. Blanchette (ur.): *Cultural issues in end-of-life decision making*: 37–54. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

- Prabhu, Pradeep Kumar (2019): Is presumed consent an ethically acceptable way of obtaining organs for transplant? *Journal of the Intensive Care Society*, 20 (2): 92–97.
- Ralph, A., in dr. (2014): Family perspectives on deceased organ donation: Thematic synthesis of qualitative studies. *American Journal of Transplantation*, 14 (4): 923–935.
- Rener, Tanja (intervjuvanka) in Arko, Jasna (novinarka) (2021): Tanja Rener: »Odpor proti načinu ukrepanja te vlade je smiseln, razumen, celo nujen«. *Primorske novice*. Dostopno prek: <https://www.primorske.si/2021/11/18/odpor-proti-nacinu-ukrepanja-te-vlade-je-smiseln-r>
- Rodrigue, J. R., in dr. (2006): Organ Donation Decision: Comparison of Donor and Nondonor Families. *American Journal of Transplantation*, 6 (1): 190–198.
- Slovenija-Transplant (2022, 3. junij): [Objavljamo redno mesečno statistiko Slovenija-transplant]. [Poslovna stran]. Facebook. Dostopno prek: <https://www.facebook.com/SloTransplant/photos/a.541528645859629/6035867289759043/>
- Shepherd, L., in dr. (2014): An international comparison of deceased and living organ donation/transplant rates in opt-in and opt-out systems: A panel study. *BMC Medicine*, 12 (1): 131.
- Sque, Magi, in dr. (2006): Gift of life or sacrifice?: Key discourses to understanding organ donor families' decision-making. *Mortality*, 11 (2): 117–132.
- Sque, Magi, in dr. (2008): Why relatives do not donate organs for transplants: »Sacrifice« or »gift of life«? *Journal of Advanced Nursing*, 61 (2): 134–144.
- Toš, Niko (ur.) (2004): Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK. (Dokumenti SJM; 10).
- Valicon (2021): Valicon Ogledalo Slovenije marec 2021 – II: Zaupanje v institucije in poklice. Dostopno prek: <https://www.valicon.net/sl/2021/03/valicon-ogledalo-slovenije-marec-2021-ii/>
- Willis, Brian H. in Quigley, Muireann (2014): Opt-out organ donation: On evidence and public policy. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 107 (2): 56–60.

NINA PERGER

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

TANJA KAMIN

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ANDREJA VEZOVIK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ANDREJA ŽIVODER

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

SARA ATANASOVA

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

KDO SO MLADI V SLOVENIJI, KI ZAUPAJO ZNANOSTI? SKUPINE MLADIH MED TEORIAMI ZAROTE IN ZNANOSTJO V KONTEKSTU CEPLJENJA PROTI COVIDU-19

Povzetek: V kriznih obdobjih, kot je tudi pandemija covid-19, naj bi znanost pomembno prispevala k oblikovanju odgovorov na krizne razmere. Študije zaupanja v znanost nakazujejo, da gre za kompleksen pojav, ki presega zgolj posedovanje objektivne vednosti in ki se ne izključuje s poseganjem po alternativnih razlagah in t. i. teorijah zarote. Temu pritrjujejo tudi raziskave na splošni populaciji, redkeje pa so študije, ki se osredotočajo na skupino mladih, tudi v povezavi z izraženo namero po cepljenju proti covidu-19. Namen tega prispevka je identificirati skupine mladih v Sloveniji glede na njihov odnos do cepljenja proti covidu-19, teorij zarot, povezanih s covidom-19, in zaupanje v znanost ter proučiti njihove sociodemografske in druge značilnosti. Prispevek temelji na podatkih, zbranih z anketnim spletnim panelom med mladimi v Sloveniji, starimi med 15 in 30 let ($n = 507$). Z metodo razvrščanja v skupine identificiramo tri segmente mladih. Izsledki omogočajo oblikovanje ciljno usmerjene in segmentom prilagojene komunikacije za krepitev zaupanja v znanost z namenom naslavljanja kriznih razmer, v katerih se je znašla tudi znanost sama.

Ključne besede: mladi, cepljenje proti covidu-19, zaupanje v znanost, teorije zarote, razvrščanje v skupine

1 Uvod

Splošno zaupanje v znanost, kot kažejo študije (Hamilton in Safford 2021), skozi čas ostaja razmeroma stabilno, z izjemo specifičnih polariziranih tem, pri katerih je zaupanje v znanost bolj izpostavljeno političnim oziroma ideološkim prepričanjem. V kriznem času pandemije covid-19 se je z diskusijami o cepljenju proti covidu-19 izpostavila ena izmed takšnih primerov polarizacije družbenih mnenj. Študije odnosa do cepljenja in namer za cepljenje proti covidu-19 kažejo na večje mednarodne razlike v odnosu do cepljenja (Thaker 2021) in ugotavljajo, da gre za pojav, na katerega vplivajo številni dejavniki, med njimi je

pomemben dejavnik tudi zaupanje v znanost in znanstvenikom (Viswanath in dr. 2021; Kricorian in dr. 2021; Thaker 2021; Aglej in Yunyu 2021).

Izpostavljenost pandemiji v formativnih letih (18–24 let) lahko učinkuje negativno na zaupanje znanstvenikom (Thaker 2021; Eichengreen in dr. 2021), ne vpliva pa nujno na splošno zaznavo znanosti (Eichengreen in dr. 2021). Študije tako nakazujejo, da odnosa do cepljenja ni moč reducirati na posedovanje objektivne vednosti (Barello in dr. 2020), čemur pritrjujejo tudi študije vsakdanjih strategij za spoprijemanje s tveganji in negotovostmi. Te namreč temeljijo na kompleksnem prepletu kognitivnih elementov in afektivnih dimenzij ter utelešeni »praktični vednosti« (Zinn 2016; Alaszewski in Brown 2007; Ojala 2021). Zaupanje, ki je eden izmed pomembnejših konstitutivnih elementov oblikovanja odnosa do cepljenja, je tako bolj kot stvar racionalnega odločanja pravzaprav stvar bolj ali manj habitualizirane praktične orientacije v vsakdanjem življenju, kar nakazuje na nezadostnost strategij, osredotočenih na kognitivno raven, za naslavljanje družbenih tveganj (Lidskog 1996).

Aglej in Yunyu (2021) izpostavljata, da je nagnjenost k poseganju po alternativnih razlagah, še posebej t. i. »zarotniškem mišljenju«, večja v kriznih obdobjih, medtem ko študija Juanchicha in dr. (2021) kaže, da tisti, ki izražajo nagnjenje k poseganju po teorijah zarote, izražajo nižjo namero za cepljenje proti covidu-19. Z vidika pojavnosti takšnih načinov spoprijemanja pa podatki kažejo, da tretjina ljudi posega po vsaj enem elementu teorij zarot, povezanih s covidom-19. Tipologija populacije glede na odnos do znanosti in teorij zarot sicer kaže, da izrazito prevladuje tista skupina, ki izraža zaupanje znanosti in najmanj zaupanja teorijam zarote (70,15 %) (Aglej in Yunyu 2021). Poleg tega se kaže, da vprašanje zaupanja znanosti in/ali teorijam zarote ne daje nujno dihotomnih odgovorov (tj. *ali* zaupanje znanosti *ali* zaupanje teorijam zarote) (Aglej in Yunyu 2021): kar ločuje skupino, ki v največji meri izraža zaupanje znanosti in v najmanjši meri teorijam zarote, ni toliko to, čemur zaupa (tj. znanosti), temveč to, čemur *ne* zaupa (teorijam zarote), saj je v drugih skupinah v različnih deležih prisotno zaupanje tako znanstvenim kot zarotniškim naracijam.

Dosedanje raziskave, ki so proučevale odnos do cepljenja proti covidu-19 in njegovih dejavnikov, so se pretežno osredotočale na odraslo populacijo, pri tem pa zanemarile dejstvo, da študije kažejo, da je v splošni populaciji nižja namera cepljenja proti covidu-19 prav med mladimi (Sherman in dr. 2021), kar velja tudi za Slovenijo (NIJZ 2021). Nekatere študije mladih so bile pretežno opravljene na priložnostnih vzorcih študentske populacije (gl. npr. Kecojevic in dr. 2021; Barello in dr. 2020), v manjši meri pa so opravljene na reprezentativnem vzorcu in le redko na presečišču zaupanja znanosti in/ali teorij zarote. Namen tega prispevka je identificirati skupine mladih v Sloveniji glede na njihov odnos do cepljenja proti covidu-19, teorij zarot, povezanih s covidom-19, in zaupanje v znanost ter proučiti njihove sociodemografske in druge značilnosti.

2 Metodologija

2.1 Zbiranje podatkov in značilnosti anketirancev

Študija temelji na reprezentativnem vzorcu ($n = 507$) mladih, starih med 15 in 30 let, ki so del raziskovalnega projekta *Odziv mladih na epidemijo COVID-19 v Sloveniji* (Kamin in dr. 2021). Podatki so bili zbrani s spletnim panelom JazVem (Valicon), zbiranje podatkov je potekalo med 11. in 17. avgustom 2021. Uporabljeno je bilo kvotno vzorčenje na podlagi predhodne stratifikacije glede na spol, starostne skupine in statistično regijo. V raziskavi je sodelovalo 46,4 % žensk in 51,6 % moških. V povprečju so bili anketiranci stari 24,4 leta

(SD = 4,4). Večina anketirancev je imelo dokončano štiriletno srednjo šolo (46 %), imeli so študentski status (36,5 %) ali pa so bili zaposleni (34,4 %). Kot so poročali v raziskavi, je bilo cepljenih proti covidu-19 (z enim ali dvema odmerkoma) 45,8 % anketirancev, 11,7 % se jih je nameravalo cepiti v naslednjih šestih mesecih, 12,3 % mladih je bilo glede cepljenja neodločenih, 30,2 % pa se jih ni nameravalo cepiti. V raziskavi so bili uporabljeni uveljavljeni in validirani merski instrumenti (več informacij pri vodji projekta T. Kamin).

2.2 Metode analize podatkov

Podatki so bili najprej analizirani z metodo razvrščanja v skupine v dveh korakih (*two-step cluster analysis*). Razvrščali smo jih na podlagi namere cepljenja, zaupanja v znanost in tendence k teorijam zarote, povezanih s covidom-19. Uporabljena je bila razdalja, temelječa na logaritmu funkcije verjetja, in Schwartz-Bayesov informacijski kriterij (BIC) razvrščanja za oceno optimalnega števila skupin. Za analizo razlik med identificiranimi skupinami mladih na podlagi različnih sociodemografskih in drugih značilnosti (spremenljivk) je bila uporabljena multivariatna analiza variance (MANOVA), ki ji je sledila serija univariatnih analiz variance ANOVA (Welch) za posamezne odvisne spremenljivke in pripadajoči post-hoc testi (Games-Howell). V primeru nominalnih spremenljivk (spol in pripadnost verski skupnosti ali duhovnemu gibanju) je bil izveden hi-kvadrat test.

3 Rezultati

Tabela 1: Značilnosti z razvrščanjem identificiranih skupin mladih glede na namero cepljenja, zaupanje v znanost in tendenco k teorijam zarote, povezanih s covidom-19.

	Skupina 1: Zaupljivi in odločeni za cepljenje (n = 256, 50,5 %)	Skupina 2: Ambivalentni (n = 112, 22,1 %)	Skupina 3: Spogledljivi s teorijami zarote in odločeni proti cepljenju (n = 139, 27,4 %)
Namera cepljenja	Vsi cepljeni	Neodločeni ali se še nameravajo cepiti	Se ne nameravajo cepiti
Zaupanje v znanost	Visoko zaupanje v znanost (Povp. = 3,86, SD = 0,60)	Srednje visoka raven zaupanje v znanost (Povp. = 3,53, SD = 0,60)	Srednja raven zaupanje v znanost (Povp. = 3,09, SD = 0,73)
Tendenco k teorijam zarote	Nizka tendenco k teorijam zarote (Povp. = 1,97, SD = 0,95)	Srednja raven tendenco k teorijam zarote (Povp. = 2,81, SD = 0,89)	Srednje visoka raven tendenco k teorijam zarote (Povp. = 3,63, SD = 0,95)

Razvrščanje v skupine na podlagi namere cepljenja, zaupanja v znanost in tendence k teorijam zarote je razkrilo tri skupine mladih (Tabela 1): (1) *zaupljivi in odločeni za cepljenje* (n = 256, 50,5 %), v kateri so vsi cepljeni mladi, ki imajo visoko zaupanje v znanost in nizko tendenco k teorijam zarote, (2) *ambivalentni* (n = 112, 22,1 %), ki jo sestavljajo neodločeni mladi ali takšni, ki se še ne nameravajo cepiti proti covidu-19, in imajo srednje visoko raven zaupanja v znanost ter srednjo raven tendence k teorijam zarote, in (3) *spogledljivi s teorijami zarote in odločeni proti cepljenju* (n = 139, 27,4 %), v kateri so mladi, ki se ne nameravajo

cepiti, imajo srednjo raven zaupanja v znanost in srednjo visoko raven tendence k teorijam zarote, povezanih s covidom-19.

Multivariatna analiza variance (MANOVA) je pokazala, da obstajajo statistično značilne razlike med tremi skupinami mladih glede na obravnavane spremenljivke (glej Tabela 2, Pillai-Bartlettova sled $V = 0,73$, $F(46, 900) = 11,22$, $p < 0,001$, Wilksova lambda $\Lambda = 0,34$, $F(46, 898) = 14,09$, $p < 0,001$).

Tabela 2: Značilnosti skupin mladih s predstavitvijo opisnih statistik in primerjav v povprečjih med skupinami po odvisnih spremenljivkah (MANOVA in ANOVA).

Spremenljivke (lestvica)	Celotni vzorec mladih (n = 507)		Skupina 1: Zaupljivi in odločeni za cepljenje (n = 256, 50,5 %)		Skupina 2: Ambivalentni (n = 112, 22,1 %)		Skupina 3: Spogledljivi s teorijami zarote in odločeni proti cepljenju (n = 139, 27,4 %)		ANOVA (Welch)/ Hi-kvadrat ¹ (p vrednost)
	Povp.	SD	Povp.	SD	Povp.	SD	Povp.	SD	
Spol (0 = moški, 1 = ženski)	0,53	0,50	0,50	0,50	0,54	0,50	0,58	0,50	$\chi^2 = 2,56$ (p = 0,28)
Starost (15–30)	24,2	3,96	24,21	3,61	23,76	4,33	24,35	4,27	$F(2, 242) = 0,64$, p = 0,53
Izobrazba (1–3)	2,34	0,61	2,43 ^{ab}	0,56	2,26 ^b	0,64	2,24 ^a	0,64	$F(2, 247) = 6,06$, p = 0,003
Izobrazba matere ali skrbnice (1–7)	3,34	1,25	3,53 ^a	1,21	3,29	1,32	3,02 ^a	1,22	$F(2, 254)$, p < 0,001
Ocena zdravstvenega stanja (1–5)	3,65	0,81	3,65 ^{ab}	0,80	3,42 ^{b,c}	0,78	3,85 ^{a,c}	0,80	$F(2, 262) = 9,20$, p < 0,001
Finančno shajanje skozi mesec (1–6)	4,01	1,51	4,13 ^a	1,18	3,86 ^a	0,99	3,91	1,21	$F(2, 272)$, p = 0,044
Pripadnost verski skupnosti ali duhovnemu gibanju (0 = nepripadni, 1 = pripadni)	0,62	0,49	0,57 ^a	0,50	0,70 ^a	0,46	0,64	0,48	$\chi^2 = 6,07$ p = 0,048
Zaznane koristi cepljenja (1–5)	3,12	1,26	3,95 ^{ab}	0,87	2,90 ^{a,c}	0,85	1,76 ^{b,c}	0,80	$F(2, 265) = 318,16$, p < 0,001
Strah pred covid-19 (1–5)	2,56	1,13	2,79 ^a	1,05	2,89 ^b	1,08	1,85 ^{ab}	1,01	$F(2, 260) = 46,06$, p < 0,001

Zaupanje v cepivo (1-4)	3,01	1,32	3,89 ^{ab}	0,95	2,79 ^{ac}	0,90	1,58 ^{bc}	0,76	F(2,270) = 347,92, p < 0,001
Skrb za zdravje (1-5)	3,57	0,89	3,55	0,89	3,53	0,83	3,64	0,95	F(2,262) = 0,64, p = 0,53
Spremljanje dogajanja v zvezi s pandemijo (1-5)	2,88	0,98	3,09 ^a	0,95	2,89 ^b	0,88	2,47 ^{ab}	0,99	F(2,264) = 18,13, p < 0,001
Pogostost pridobivanja informacij s strani strokovnjakov (1-5)	2,47	0,96	2,58 ^a	0,93	2,51 ^b	0,91	2,22 ^{ab}	1,01	F(2,259) = 6,12, p = 0,003
Pogostost pridobivanja informacij s strani zdravilcev ali alternativnih zdraviljenj (1-5)	1,64	1,01	1,50 ^a	0,97	1,91 ^a	1,03	1,68	1,02	F(2,254) = 6,77, p = 0,001
Pogostost pridobivanja informacij iz knjig in znan. člankov (1-5)	1,90	0,97	1,97	1,02	1,88	0,94	1,80	0,89	F(2,270) = 1,57, p = 0,211
Pogostost pridobivanja informacij iz spletnih forumov, klepetalnic, družbenih omrežij (1-5)	2,02	0,89	2,00	0,90	2,08	0,88	1,97	0,88	F(2,247) = 0,44, p = 0,642
Pogostost pridobivanja informacij s strani zdravstvenih ustanov in organizacij (npr. NIJZ, WHO) (1-5)	2,29	0,97	2,47 ^a	1,00	2,22	0,92	2,02 ^a	0,88	F(2,255) = 9,58, p < 0,001
Pogostost pridobivanja informacij iz domačih in tujih medijev (1-5)	2,51	0,99	2,64 ^a	1,01	2,54 ^b	0,98	2,25 ^{ab}	0,91	F(2,251) = 7,01, p = 0,001
Zaupanje v informacije strokovnjakov (1-5)	3,45	0,91	3,85 ^{ab}	0,69	3,53 ^{ac}	0,73	2,65 ^{bc}	0,93	F(2,242) = 89,94, p < 0,001
Zaupanje v informacije iz knjig in znan. člankov (1-5)	3,46	1,18	3,88 ^{ab}	1,02	3,38 ^{ac}	1,02	2,76 ^{bc}	1,23	F(2,253) = 43,73, p < 0,001

Zaupanje v informacije iz spletnih forumov, klepetalnic, družbenih omrežij (1–5)	2,02	0,89	1,95 ^a	0,86	2,20 ^a	0,91	2,00	0,89	F(2,255) = 3,03, p = 0,05
Zaupanje v informacije iz domačih in tujih medijev (1–5)	2,52	0,98	2,84 ^{a,b}	0,92	2,57 ^{a,c}	0,92	1,90 ^{b,c}	0,82	F(2,264) = 54,55, p < 0,001
Zaupanje v informacije zdravstvenih ustanov in organizacij (npr. NIJZ, WHO) (1–5)	3,15	1,21	3,69 ^{a,b}	1,05	3,17 ^{a,c}	0,86	2,14 ^{b,c}	1,07	F(2,274) = 97,07, p < 0,001
MANOVA: Pillai-Bartlettova sled $V = 0,73$, $F(46, 900) = 11,22$, $p < 0,001$, Wilksova lambda $\Lambda = 0,34$, $F(46, 898) = 14,09$, $p < 0,001$; Post-hoc Games-Howell. ¹ V primeru nominalnih spremenljivk (spol in pripadnost verski skupnosti ali duhovnemu gibanju) je bil izveden hi-kvadrat test. ^a Skupina ima statistično značilno različno povprečje ($p < 0,05$) pri navedeni spremenljivki v primerjavi s povprečjem skupine, ki ima enako oznako (post-hoc Games-Howell). ^b Skupina ima statistično značilno različno povprečje ($p < 0,05$) pri navedeni spremenljivki v primerjavi s povprečjem skupine, ki ima enako oznako (post-hoc Games-Howell). ^c Skupina ima statistično značilno različno povprečje ($p < 0,05$) pri navedeni spremenljivki v primerjavi s povprečjem skupine, ki ima enako oznako (post-hoc Games-Howell).									

V skupini *zaupljivi in odločeni za cepljenje* so v primerjavi z drugima skupinama v povprečju višje izobraženi mladi, ki imajo tudi višje izobraženo mater ali skrbnico. V primerjavi z drugima skupinama mladih v tej skupini posamezniki ocenjujejo svoje zdravstveno stanje kot srednje dobro in z lahkoto finančno shajajo skozi mesec. V povprečju je v primerjavi s preostalima skupinama v tej skupini manj mladih, ki pripadajo verski skupnosti ali duhovnemu gibanju in v največji meri zaznavajo koristi cepljenja in imajo najvišje zaupanje v cepivo (Tabela 2). Strah pred boleznijo covid-19 je v povprečju višji kot v skupini *spogledljivih s teorijami zarote in odločenimi proti cepljenju*, vendar v povprečju nižje kot v skupini *ambivalentnih*. V tej skupini so tudi mladi, ki so v povprečju pogostejše kot drugi spremljali dogajanje v zvezi s pandemijo, so pogostejše pridobivali informacije s strani strokovnjakov na področju zdravstva in medicine, s strani zdravstvenih ustanov in organizacij ter domačih in tujih medijev. V primerjavi z drugima dvema skupinama so v tej skupini tudi mladi, ki v povprečju bolj zaupajo v informacije, ki jih dobijo od strokovnjakov, iz knjig in znanstvenih člankov, domačih in tujih medijev ter od zdravstvenih ustanov in organizacij (Tabela 2).

Posebnost skupine *ambivalentnih* mladih je v tem, da v povprečju izkazujejo slabšo oceno zdravstvenega stanja kot drugi dve skupini, finančno slabše shajajo skozi mesec in imajo v povprečju najvišjo opredeljenost pripadnosti verski skupnosti ali duhovnemu gibanju. Prav tako v povprečju izkazujejo najvišji strah pred boleznijo covid-19 in v primerjavi z drugima dvema skupinama informacije najpogosteje pridobivajo od zdravilcev ali se zatekajo k alternativnim načinom zdravljenja, čeprav je glede na povprečje to še vedno redko (Tabela 2).

V skupini *spogledljivih s teorijami zarote in odločenih proti cepljenju* so v primerjavi s preostalima dvema skupinama v povprečju nižje izobraženi mladi, ki imajo tudi nižje izobraženo mater ali skrbnico, prav tako pa najboljše ocenjujejo svoje zdravstveno stanje (Tabela 2). Ni presenetljivo, da v tej skupini mladi v primerjavi z drugima dvema skupinama v povprečju najnižje zaupajo v cepivo, v najnižji meri zaznavajo koristi cepljenja in izražajo najnižji strah pred boleznijo covid-19. Prav tako so v tej skupini mladi, ki so v povprečju najmanj pogosto spremljali dogajanje v zvezi s pandemijo. Če pa so to počeli, so v primerjavi z drugima skupinama v povprečju najmanj pogosto pridobivali informacije od strokovnjakov, zdravstvenih ustanov in organizacij ter iz domačih ali tujih medijev. Prav tako imajo v tej skupini mladi v primerjavi s preostalima dvema skupinama v povprečju najnižje zaupanje v informacije o covidu-19, ki jih podajajo strokovnjaki, so objavljene v knjigah in znanstvenih člankih, jih posredujejo zdravstvene ustanove in organizacije ter objavljajo domači in tuji mediji.

4 Diskusija in zaključek

Z vidika medpresečnosti vsakdanjih strategij za spoprijemanje s tveganji in negotovostmi ter zaupanja v znanost so podatki pomenljivi: na eni strani potrjujejo nedihotomni značaj orientacije do znanosti *in* teorij zarote (Agley in Yunyu 2021), saj skupina *spogledljivih s teorijami zarote in odločenih proti cepljenju* izkazuje srednjo raven zaupanja v znanost, hkrati pa tudi srednje visoko raven zaupanja v teorije zarote. To nakazuje na kompleksnost pojava zaupanja, ki je v splošnem sicer lahko stabilno in na visoki ravni, se pa pomembno polarizira pri določenih temah. Ojala (2021) v študiji zaupanja v znanost v relaciji s podnebnimi spremembami izpostavlja, da lahko nezaupanje v znanost pravzaprav deluje kot strategija spoprijemanja z emocionalnimi vidiki, ki jih poraja pojavnost specifičnih negotovosti v vsakdanjem življenju in ki lahko spodbujajo tudi poseganje po alternativnih razlagah, ki omogočajo vzdrževanje običajnega vsakdanjega življenja (gl. npr. Lidskog 1996). V tem primeru se namesto aktivnega spoprijema z negotovostmi te relativizirajo (tudi skozi zaznavo institucij, tudi znanstvenih, kot tistih, ki te negotovosti – s tem pa tudi individualno odgovornost za spoprijem z njimi – precenjujejo (Ojala 2021; gl. tudi Maftei in Holman 2020). Pri tem je, še izpostavlja Ojala (2015), tak tip spoprijemanja z negotovostmi bolj značilen za tiste osebe, ki posedujejo manj družbene moči in s tem tudi manjši maneverski prostor spoprijemanja z negotovostmi.

Segmentacija mladih na ozadju izbranih dejavnikov je pomembna z vidika oblikovanja strategij za spoprijemanje z epidemijo in ustreznega komuniciranja priporočenih ukrepov: zaradi kompleksnosti pojava zaupanja v znanost se te ne morejo zanašati zgolj na komuniciranje znanstvenih dejstev, temveč morajo ciljnim skupinam prilagojeno naslavljati tudi druge dejavnike, ki vplivajo na individualne orientacije k znanosti in teorijam zarote, tudi v smislu afektivnega doživljanja negotovosti in tveganj ter spoprijemanja z njimi (gl. tudi Metag in dr. 2017; Krange in dr. 2019).

Literatura

- Agley, Jon, in Xiao, Yunyu (2021): Misinformation about COVID-19: evidence for differential latent profiles and a strong association with trust in science. *BMC Public health*, 21(89). doi: 10.1186/s12889-020-10103-x
- Alaszewski, Andy, in Brown, Patrick (2007): Risk, uncertainty and knowledge. *Health, risk and society*, 9(1), 1–10. doi: 10.1080/13698570601183033

- Barello, Serena, Nania, Tiziana, Dellafiore, Federica, Graffigna, Guendalina, in Caruso, Rosario (2020). 'Vaccine hesitancy' among university students in Italy during the COVID-19 pandemic. *European journal of epidemiology*, 35, 781–783. Doi: 10.1007/s10654-020-00670-z
- Eichengreen, Barry, Aksoy, Cevat Giray, in Saka, Orkun (2021): Revenge of the experts: will COVID-19 renew or diminish public trust in science? *Journal of public economics*, 193. doi: 10.1016/j.jpubeo.2020.104343
- Hamilton, C. Lawrence, in Safford, G. Thomas (2021): Elite cues and the rapid decline in trust in science agencies on COVID-19. *Sociological perspectives*, 64(5), 988–1011. doi: 10.1177/07311214211022391
- Juanchich, Marie, Sirota, Miroslav, Jolles, Daniel, in Whiley, A. Lilith (2021): Are COVID-19 conspiracies a threat to public health? Psychological characteristics and health protective behaviours of believers. *European Journal of Social Psychology*, 51(6), 969–989. doi: 10.1002/ejsp.2796.
- Kamin, Tanja, in dr. (2021): Odziv mladih na epidemijo COVID-19 v Sloveniji: Prvi izsledki. Dostopno prek: <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/2020-21/v-priponki.pdf?sfvrsn=0> (23. 6. 2022).
- Kecojevic, Aleksandar, Basch, H. Corey, Sullivan, Marianne, Chen, Yen-Tyng, in Davi, K. Nicole (2021): COVID-19 Vaccination and Intention to Vaccinate Among a Sample of College Students in New Jersey. *Journal of Community Health*, 46, 1059–1068. Doi: 10.1007/s10900-021-00992-3
- Krange, Olve, Laltenborn, P. Bjørn, in Hultman, Martin (2019): Cool dudes in Norway: climate change denial among conservative Norwegian men. *Environmental sociology*, 5(1), 1–11. Doi: 10.1080/23251042.2018.1488516.
- Kricorian, Katherine, Civen, Rachel, in Equils, Ozlem (2021): COVID-19 vaccine hesitancy: misinformation and perceptions of vaccine safety. *Human vaccines and immunotherapeutics* 18(1). doi: 10.1080/21645515.2021.1950504.
- Lidskog, Rolf (1996): In science we trust? On the relation between scientific knowledge, risk consciousness and public trust. *Acta sociologica*, 39, 31–56. doi: 10.1177/000169939603900103.
- Maftai, Alexandra, in Holman, Andrei-Corneliu (2020): Beliefs in conspiracy theories, intolerance of uncertainty, and moral disengagement during the coronavirus crisis. *Ethics and behaviour*, 32(1), 1–11. Doi: 10.1080/10508422.2020.1843171.
- Metag, Julia, Fuchslin, Tobias, in Schäfer, S. Mike (2017): Global warming's give Germanys: A typology of German's views on climate change and patterns of media use and information. *Public understanding of science*, 26(4), 434–451. Doi: 10.1177/0963662515592558.
- NIJZ (2021): Precepljenost proti covid-19 v Sloveniji. Dostopno prek <https://tinyurl.com/mupu2pw8>, 28. julij 2022.
- Ojala, Maria (2015): Climate change scepticism among adolescents. *Journal of Youth Studies*, 18(9), 1135–1153. Doi: 10.1080/13676261.2015.1020927.
- Ojala, Maria (2021): To trust or not to trust? Young people's trust in climate change science and implications for climate change engagement. *Children's geographies*, 19(3), 284–290. doi: 10.1080/14733285.2020.1822516.
- Sherman, Susan M., Smith, Louise E., Sim, Julius, Amlôt, Richard, Cutts, Megan, Dasch, Hannah, Rubin, James G., in Sevdalis, Nick (2021): COVID-19 vaccination intention in the UK: results from the COVID-10 vaccination acceptability study (CoVAccS), a nationally representative cross-sectional survey. *Human vaccines and immunotherapeutics*, 17(6), 1612–1621. Doi: 10.1080/21645515.2020.1846397.

- Thaker, Jagadish (2021): The persistence of vaccine hesitancy: COVID-19 vaccination intention in New Zealand. *Journal of health communication*, 26(2), 104–111. doi: 10.1080/10810730.2021.1899346.
- Viswanath, K., Bekalu, Mesfin, Dhawan, Dhriti, Pinnamaneni, Ramya, Lang, Jenna, in McCloud, Rachel (2021): Individual and social determinants of COVID-19 vaccine uptake. *BMC Public health*, 21(818), doi: 10.1186/s12889-021-10862-1.
- Zinn, O. Jens (2016): ‘In-between’ and other reasonable ways to deal with risk and uncertainty: A review article. *Health, risk and society*, 18(7–8), 348–366. doi: 10.1080/13698575.2016.1269879.

ANDREJA VEZOVNIK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

MESO IN OKOLJSKI IZZIVI: SLOVENSKA MLADINA IN NJIHOV ODNOS DO MESA IN MESNIH NADOMESTKOV

Povzetek: *Vpliv hrane, zlasti mesa in mesnih izdelkov na okolje je tema, ki je v zadnjih petnajstih letih prišla na znanstveno, medijsko in politično agendo. Vedno glasnejši pozivi k zmanjšanju potrošnje mesa zaradi njegovih vplivov na okolje so se začeli kazati tudi na politični, industrijski in potrošniški ravni. V zahodnem svetu se vse bolj povečuje skupina potrošnikov, ki jih definiramo kot fleksitarijance. To so osebe, ki iz različnih razlogov zmanjšujejo vnos mesa in/lali ga nadomeščajo z mesnimi nadomestki. Prispevek se osredotoča na odnos do mesa pri mladih, njihovo pripravljenost za zmanjševanje potrošnje mesa in za nadomeščanje mesa z mesnimi alternativami (rastlinski mesni nadomestki, laboratorijsko vzgojeno meso in insekti). Prispevek sloni na poglobljenih intervjujih z mladimi fleksitarijanci in na anketi z mladimi potrošniki v Sloveniji.*

Ključne besede: *meso, mesne alternative, fleksitarijanstvo, okolje, zdravje, hrana*

1 Uvod

Organizacija za hrano in kmetijstvo, ki deluje v okviru Združenih narodov (UN/FAO 2006), opozarja, da reja živali znatno prispeva k degradaciji okolja. Živinoreja povzroči približno 14,5 % vseh globalnih antropogenih emisij toplogrednih plinov (Gerber in dr. 2013). Vse od leta 2006, ko je UN/FAO objavil poročilo *Livestock's long shadow*, se v javnosti pojavljajo pozivi k bolj odločnim tehnološkim in političnim ukrepom za omejevanje vplivov živinoreje na okolje. Zaskrbljenosti ne izražajo zgolj mednarodne organizacije, nevladne okoljevarstvene organizacije, politiki in mediji, temveč na to opozarjajo tudi znanstvene raziskave (D'Silva in Webster 2010; Campbell in dr. 2017; Poore in Nemecek 2018). Z rastjo globalne populacije se bo potreba po preskrbi z mesom še povečala (Popkin 2001), četudi potrošnja mesa v razvitih državah v zadnjem času nekoliko upada.

V skladu s tem trendom je prehranska industrija ob pomoči biotehnologije v zadnjih dveh desetletjih začela pospešeno razvijati mesne alternative. Te zajemajo visokotehnološke proizvode na osnovi rastlinskih beljakovin (grah, soja, gobe, alge), pridobivanje beljakovin s fermentacijo in mikroorganizmi, laboratorijsko vzgojeno meso in procesiranje insektov. Izmed omenjenih alternativ so na trgu trenutno najbolj prisotne rastlinske alternative.

Zdi se torej neizogibno, da se bo način prehranjevanja z beljakovinami spremenil, vendar so te spremembe kompleksen proces, ki zajema spremembe politik, spremembe v prehranski industriji in spremenjene navade potrošnikov. Eno temeljnih vprašanj je zato, kako spremeniti navade mesojedih potrošnikov, ki predstavljajo kar 92–95 % zahodne populacije (De Bakker in Dagevos 2012). Iz raziskav vemo, da je spreminjanje prehranskih navad, posebej ko govorimo o mesu in mesnih izdelkih, izjemno trdovratno. Potrošniki niso pripravljeni zmanjšati vnosa mesa (Graça in dr. 2014; Graça in dr. 2015; Campbell in dr. 2016; Piazza in dr. 2015; de Bakker in Dagevos 2012) in so pretežno skeptični do mesnih alternativ, posebej do tistih,

ki niso rastlinskega izvora (Hoek in dr. 2011; Wansink in dr. 2005; Weinrich in dr. 2019; Bryant in Barnett 2018; Wilks in Phillips 2017; Eurobarometer 2020; BEUC 2020).

Kljub temu so študije identificirale posebno skupino potrošnikov, ki bi lahko delovali kot narekovalci prehranskih sprememb. To so fleksitarijanci, potrošniki, ki namenoma zmanjšujejo količino zaužitega mesa in/ali ga vsaj deloma nadomeščajo z drugimi viri beljakovin (Dagevos 2016). Takih potrošnikov je v državah EU v povprečju približno 30 %, odstotek pa se še povečuje (Dagevos in Voodrouw 2013; Dagevos 2016; BEUC 2020; Eurobarometer 2020).

V Sloveniji potrošniki v povprečju vsako leto pojedjo 88 kg mesa na prebivalca (SURSTAT 2020), kar nas umešča med vodilne svetovne potrošnike mesa. Afiniteta do mesa in mesnih izdelkov je v Sloveniji visoka, zato se Slovenci večinoma niso pripravljene odpovedati mesu in ga nadomestiti z mesnimi alternativami.

V okviru Centra za socialno psihologijo, ki deluje na Fakulteti za družbene vede, smo izvedli raziskavi, ki se osredotočata na odnos mladih do mesa in mesnih alternativ. Mladi so namreč družbena skupina, ki pogosto narekuje prihodnje trende, in so nosilci družbenih sprememb. Mladi so potencialno vplivni akterji družbeno-ekoloških sprememb tudi s spodbujanjem sprememb v ekonomskem sistemu ter s spreminjanjem vrednot in potrošniških vzorcev. Zato bi moralo razumevanje mnenj, potreb in skrbi mladih v soočenju z globalnimi spremembami postati prednostna raziskovalna naloga na področjih, povezanih z okoljem, pravičnostjo in socialno pravičnostjo (Barraclough in dr. 2021).

2 Metodologija in opis raziskave

V nadaljevanju prispevka strnjeno predstavim raziskavi, ki sta bili izvedeni na Centru za socialno psihologijo. Osredotočali sta se na potrošniške in prehranske stile mladih, na njihov odnos do mesa in mesnih nadomestkov ter etične potrošnje. Najprej je bila izvedena kvalitativna študija na mladih fleksitarijancih. Na podlagi rezultatov te študije smo pripravili anketni vprašalnik za izvedbo kvantitativnega dela študije. Podatki so bili nato triangulirani. Prva raziskava (Vezovnik in Kamin 2021), na katero se naslanjam, je bila kvalitativna in se je osredotočala na prehranske prakse mladih fleksitarijancev in fleksitarijank. Temeljila je na 15 poglobljenih intervjujih z mladimi Slovenci in Slovenkami, starimi med 18 in 35 let, ki smo jih rekrutirali s pomočjo namenskega vzorca. Demografsko so bili udeleženci in udeleženke raziskave heterogeni po spolu, starosti, kraju bivanja, sestavi gospodinjstva, izobrazbi in poklicnem statusu. Intervjuji so bili izvedeni junija in septembra 2021. V povprečju so trajali 2 uri in 20 minut. Zaradi epidemične situacije so bili izvedeni preko aplikacije Zoom, posneti in nato dobesedno prepisani. Podatke sem analizirala sproti, s programom MAXQDA2020. Druga raziskava (Kamin in dr. 2022), na katero se naslanjam, je bila kvantitativna. Vanjo je bilo vključenih 1023 udeležencev in udeleženek, starih med 18 in 35 let. V anketi so sodelovali člani in članice spletnega panela JazVem. Vzorčenje je bilo kvotno. Kvote so bile določene po stratifikaciji vseh članov na kvotne celice kot kombinacija spola, štirih starostnih skupin in 12 statističnih regij. Zbiranje podatkov je potekalo med 9. in 16. decembrom 2021. Povprečno trajanje ankete je bilo 26 minut in 39 sekund. V raziskavi je sodelovalo 47,5 % žensk in 52,4 % moških. 71,3 % respondentov in respondentk je bilo rojenih med letoma 1990 in 2003, preostali pred letom 1990. Večina anketirancev in anketirank ima dokončano štiri- ali petletno srednjo šolo (59,2 %) in je zaposlenih (54,8 %). Večina anketirancev in anketirank je v partnerski zvezi (63,0 %), največ jih živi z izvorno družino (34,4 %). Največ anketirancev

in anketirank prihaja iz Osrednjeslovenske (29,4 %) in Podravske (15,8 %) statistične regije. Večina anketirancev in anketirank se identificira s prehranskim slogom vsejedosti (89,2 %).

3 Mladi in meso

Mladi v Sloveniji še vedno pojedjo razmeroma veliko mesa, saj ga redno uživajo večkrat tedensko (Kamin in dr. 2021). Goveje meso vsaj dva- do trikrat tedensko uživa 26,6 % vprašanih. 39,5 % jih prav tako pogosto uživa svinjsko meso, še večji odstotek, 68,6 %, perutnino. Skoraj 65 % je takih, ki vsaj dva- do trikrat na teden uživajo mesne izdelke, torej procesirano meso. V anketi je 25,4 % anketiranih mladih dejalo, da so v zadnjem letu zmanjšali vnos mesa. Priljubljenost mesa med mladimi v Sloveniji je velika in sovпада z idejo, da je uživanje mesa naravno in inherentno človeku. Navezanost na meso pri moških je nekoliko višja kot pri ženskah. Analiza je pokazala, da je večja navezanost na meso povezana tudi z manjšo pripravljenostjo žrtvovati se v dobro okolja, manjšo mero poznavanja vplivov okoljskih problemov na vsakdanje življenje, manjšim strinjanjem s trditvijo, da bi, če bi želeli, brez težav jedli meso največ dvakrat na teden, manjšim strinjanjem s trditvijo, da imajo anketiranci popoln nadzor nad tem, kako pogosto bi lahko iz svoje prehrane izpuščali meso, in majhno verjetnostjo, da bodo v prihodnosti jedli rastlinske mesne nadomestke (Kamin in dr. 2021). Fleksitarijanci iz kvalitativne raziskave so meso povezovali predvsem z okoljskimi problemi, s slabim telesnim počutjem, nekateri s trpljenjem živali in odporom do okusa ali vonja mesa. Podobne razloge so kot najpogostejše navajali tudi anketiranci, le da pri slednjih okoljski vpliv ni bil v ospredju. Le 10,6 % jih je dejalo, da konvencionalno pridelano meso predstavlja zelo resen vpliv na okolje. Pričakovano se zato obremenjenost naravnega okolja ni kazala kot poglobitveni razlog za neuživanje določenih vrst mesa. Druga dva razloga sta bila občutek, da določene vrste mesa slabo vplivajo na njihovo zdravje in trpljenje živali. V splošnem so se fleksitarijanci delili na dve skupini: na tiste, ki so meso reducirali na način, da so še vedno občasno uživali predvsem lokalno pridelano meso, in tiste, ki so meso skušali nadomestiti z rastlinskimi nadomestki, predvsem z izdelki iz pšenice in soje ter z visokoproceniranimi mesnimi analogi, pri čemer zanje ni bila pomembna lokalnost, neprocesiranost in zdravost živila. Večina intervjuvancev je meso uživala samo še ob obrokih z mesojedo družino, da bi se izognila morebitnim konfliktom. Nekaj jih je meso uživalo občasno, ker so ob tem uživali ali pa alternative mesu niso bile dostopne (npr. v restavraciji). Fleksitarijanci so meso uživali največ trikrat tedensko, pri čemer so ga namerno zmanjševali (Vezovnik in Kamin 2021).

4 Mladi in mesni nadomestki

Delež mladih, ki je že kdaj poskusil mesne nadomestke rastlinskega izvora (npr. veganski burgerji, polpete, paštete, medaljoni, tofu, sojino meso, tempeh, pšenično meso), je razmeroma visok, takih je bilo 55,7 % vprašanih v anketi. Med prevladujočimi razlogi za uživanje mesnih nadomestkov so navajali, da radi poskušajo nove jedi ter da so veliko slišali o rastlinskih nadomestkih in so bili radovedni. Med mladimi, ki so v zadnjem letu zmanjšali uživanje mesa, je bilo kar 68,8 % takih, ki so že poskusili rastlinske nadomestke. Tudi večina (51,2 %) tistih, ki v zadnjem letu niso zmanjšali vnosa mesa, je že poskusila te nadomestke. Ob predpostavki široke dostopnosti mesa rastlinskega izvora bi to meso jedlo približno 30 % vprašanih (Kamin in dr. 2021).

Nove visokotehnološke mesne nadomestke iz rastlinskih virov, insektov in matičnih celic mesa (laboratorijsko vzgojeno meso), ki jih industrija ponuja kot rešitev okoljskih

problemov, mladi načeloma pozdravljajo. Večinoma so jih pripravljene poskusiti, manj pa jih želijo redno uživati. Fleksitarijanci pozdravljajo predvsem laboratorijsko meso, in sicer zaradi manjšega okoljskega vpliva, a v redno prehrano ga ne bi vključili, ker mesa ne pogrešajo. Za razliko od anketiranih jih ne moti nenaravnost tovrstnega mesa, temveč jih skrbijo varnost, okusnost in cenovna dostopnost. Pri anketirancih so zadržki do laboratorijsko vzgojenega mesa predvsem predpostavljena nezdravost, nenaravnost, nepriljubljenost, neokusnost in visoka cena. Laboratorijsko vzgojeno meso bi bilo pripravljenih poskusiti 38 % vprašanih, nepripravljenost pa je izrazilo 26 % vprašanih. Verjetno ali zelo verjetno bi približno 30 % vprašanih jedlo laboratorijsko vzgojeno meso, če bi bilo to široko dostopno v trgovinah in restavracijah (Vezovnik in Kamin 2021; Kamin in dr. 2021).

Pri alternativah, ki vsebujejo insekte, pomembno vlogo igra »fuj faktor«. Anketa je pokazala, da je razlog za zavračanje teh živil občutenje gnusa, mišljenje, da so nepriljubljeni, predpostavljena neokusnost, ogabnost in nehygieničnost. Večina anketirancev še meni, da so prehranski izdelki iz insektov nepotrebni. 54,8 % jih je dejalo, da teh živil ne bi bili pripravljene niti poskusiti, medtem ko jih je 16,5 % reklo, da bi jih poskusili. Približno 13 % jih je v prihodnosti pripravljenih jesti izdelke s procesiranimi insekti (moka, beljakovinski prah, testenine). Odstotek takih pade za več kot polovico, ko vprašanje zadeva uživanje celih insektov (ličink mokaarja, kobilic).

5 Zaključek

Iz raziskav, ki sem jih povzela, lahko na kratko sklenemo dvoje: (1) ozaveščenost glede okoljskega vpliva potrošnje mesa je med slovensko mladino razmeroma nizka, izjema so fleksitarijanci. (2) Mladi so močno navezani na meso, a so hkrati vsaj načeloma odprti za nekatere alternative. (3) Količina zaužitega mesa pri mladih je še vedno razmeroma visoka, več kot 90 % mladih še vedno redno uživa meso. Vse to nakazuje, da so mladi sicer prehransko konservativni, a še dovolj odprti za spremembe, zato bi bilo treba kampanje in politike za doseganje prehranskih sprememb usmerjati v mlade, predvsem v tiste, ki imajo lastno gospodinjstvo, v katerem niso več pod vplivom prehranskih vzorcev svojih staršev (gl. Vezovnik in Kamin 2021). To odpira prostor za nadaljnje sociološke in interdisciplinarne raziskave, saj so za doseganje vedenjskih sprememb te nujne in prepotrebne. Skladno s tem je nujno oblikovati tudi nacionalno strategijo za doseganje vedenjskih sprememb, ki bo v zmanjševanje potrošnje mesa vključila več ministrstev, tudi ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, skupaj s trgovci, katerih sporočila so za sedaj usmerjena v povečevanje potrošnje mesa in mlečnih. Za zmanjševanje potrošnje mesa morajo biti spremembe večnivojske. Zgoditi se morajo na ravni politik, na ravni industrije in trgovine ter na ravni potrošnika.

Literatura

- Barracough, Alicia Donnellan, in dr. (2021): Stewards of the future: accompanying the rising tide of young voices by setting youth-inclusive research agendas in sustainability research. *Sustain Earth*, 4 (2): n. pag.
- Beuc – The European Consumer Organization (2020): Consumer and the transit to sustainable food: Analysis of the survey of European consumers on attitudes towards sustainable food. Brussels: BEUC.
- Bryant, Christopher, in Barnett, Julie (2018): Consumer acceptance of cultured meat: a systematic review. *Meat Science*, (143): 8–17.

- Campbell, M. Bruce, in dr. (2017): Agriculture production as a major driver of the Earth system exceeding planetary boundaries. *Ecology and Society*, 22 (4): n. pag.
- Campbell, J. Gabriel, in dr. (2016): Young people's perception of the environmental impact of food and their willingness to eat less meat for the sake of the environment: a qualitative study. *Proc. Nutr. Soc*, 75 (E224): n. pag.
- D'Silva, Joyce, in Webster, John (2010): *The meat crisis: developing more sustainable production and consumption*. London: Earthscan.
- Dagevos, Hans, in Voordouw, Jantine (2013): Sustainability and meat consumption: is reduction realistic? *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 2 (9): 60–69.
- Dagevos, Hans (2016): Exploring flexitarianism: meat reduction in a meat-centred food culture. V: T. Raphaely in D. Marinova (ur.): *Impact of meat consumption on health and environmental sustainability: 233–243*. Pensilvanija: IGI Global.
- De Bakker, Erik, in Dagevos, Hans (2012): Reducing meat consumption in today's consumer society: questioning the citizen-consumer gap. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, (25): 877–894.
- Eurobarometer (2020): *Special Eurobarometer 505: making our food fit for the future – citizen's expectations report*. European Commission.
- UN/FAO (2006): *Livestock's long shadow: environmental issues and options*. Retrieved from FAO. Dostopno prek: <http://www.fao.org/3/a-a0701e.pdf> (14. 7. 2022).
- Gerber, P. J., in dr. (2013): *Tackling climate change through livestock: a global assessment of emissions and mitigation opportunities*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Graça, João de Sousa, Calheiros, Maria Manuela, in Oliveira, Abilio (2014): Moral disengagement in harmful but cherished food practices? An exploration into the case of meat. *J Agric Environ Ethic*, (27): 749–765.
- Graça, João de Sousa, Oliveira, Abilio, in Calheiros, Maria Manuela (2015): Meat, beyond the plate: data-driven hypotheses for understanding consumer willingness to adopt a more plant-based diet. *Appetite* (90): 80–90.
- Hoek, in dr. (2017): Shrinking the food-print: a qualitative study into consumer perceptions, experiences and attitudes towards healthy and environmentally friendly food behaviours. *Appetite*, (108): 117–131.
- Kamin, Tanja, in dr. (2022): *Prehranjevalne navade mladih v Sloveniji (raziskovalno poročilo)*. Univerza v Ljubljani, Center za socialno psihologijo, Fakulteta za družbene vede.
- Piazza, Jared, in dr. (2015): Rationalizing meat consumption: the 4Ns. *Appetite*, 1 (91): 114–128.
- Poore, J., in Nemecek, T. (2018): Reducing food's environmental impact through producers and consumers. *Science*, 360 (6392): 987–992.
- Popkin, M. Barry (2001): An overview on the nutrition transition and its health implications: the Bellagio meeting. *Public Health Nutrition*, 1A (5): 93–103.
- SURS – Statistični urad RS (2020): dostopno prek: <https://www.stat.si/statweb> (14. 7. 2022).
- Vezovnik, Andreja, in Kamin, Tanja (2021): *Mladi fleksitarijanci v Sloveniji (raziskovalno poročilo)*. Univerza v Ljubljani, Center za socialno psihologijo, Fakulteta za družbene vede.
- Wansink, Brian, in dr. (2005): Increasing the acceptance of soy-based foods. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 17 (1): 35–55.
- Weinrich, Ramona, Strack, Micha, in Neugebauer, Felix (2019): Consumer acceptance of cultured meat in Germany. *Meat Science*, (162): n. pag.
- Wilks, Matti, in Phillips, C. J. Clive (2017): Attitudes to in vitro meat: a survey of potential consumers in the United States. *PLoS ONE*, 12 (2): e0171904.

DORA MATEJAK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

INDIVIDUALIZACIJA ODGOVORNOSTI ZA TRAJNOSTNE PREHRANSKE ODLOČITVE V EVROPSKI POLITIKI

Povzetek: Resnost vpliva sodobnega prehranskega sistema na okolje je danes priznana na ravni EU. Kot ključne akterje pri reševanju okoljskih vprašanj se vse bolj poudarja potrošnike in potrošnice ter njihovo individualno odgovornost, da v vsakdanjem življenju izbirajo in kupujejo trajnostno hrano. V prispevku je uporabljen koncept »vladnosti«, skozi katerega je utemeljena analiza individualizacije odgovornosti za trajnostno izbiro hrane na ravni EU. Prispevek uporablja kritično analizo diskurza dveh ključnih evropskih strategij, ki se ukvarjata s trajnostnim prehodom – Evropski zeleni dogovor in Od vil do vilic. Argumentira, da je poudarek na opolnomočenju in izobraževanju potrošnikov o trajnostni izbiri hrane kot načinu reševanja okoljskih vprašanj prehranskega sistema, prenos odgovornosti za reševanje okoljskih vprašanj prehranskega sistema s politične arene na posameznike in posameznice.

Ključne besede: potrošništvo, trajnostno prehranjevanje, evropske okoljske politike, vladnost, individualizacija odgovornosti

1 Trajnostna potrošnja hrane kot odgovornost posameznikovih odločitev

Priporočila in predloge o korakih, ki naj bi jih potrošniki in potrošnice upoštevali, da bi pozitivno vplivali na okoljske in družbene spremembe, danes pogosto najdemo v medijih, priporočilih podjetij in politikah. Ko gre za trajnostno potrošnjo hrane, se ti koraki najpogosteje osredotočajo na dejanja potrošnikov in potrošnic, ki bi morali kupovati »odgovorno« ter se odločati za trajnostno, lokalno in sezonsko hrano namesto netrajnostnih prehranskih možnosti (Lyon 2006; Dowler 2008). S tem se odgovornost za reševanje širših družbenih vprašanj preloži na ramena posameznikov in posameznice, ki se bodo odločili »racionalno« oziroma trajnostno, če se bodo le zavedali vpliva svoje potrošnje na okolje, družbo ali svoje zdravje (Lemke 2001: 201; Giesler in Veresiu 2014; Pyysiäinen in dr. 2017: 218). Individualizirana potrošniška odgovornost za okoljska in družbena vprašanja je že raziskana (Kjærnes 2012; Soneryd in Uggla 2015; Schoolman 2019) in kritizirana (Miller in Rose 1997; Allen 2010), a celo z rastjo ozaveščenosti, da je treba okoljska vprašanja razumeti kot zapletena vprašanja globalne razsežnosti, preproste potrošniške rešitve za spopadanje z globalno ekološko krizo postajajo vse bolj prisotne in jih je treba nasloviti.

Da bi bila individualizirana odgovornost za trajnostno potrošnjo hrane sprejeta, mora biti odgovorna oseba aktivirana, motivirana in dobro vodena skozi proces sprejemanja odločitve (Giesler in Veresiu 2014). Na ta način je mogoče odgovornega potrošnika ali potrošnico mobilizirati, da svoje vedenje poveže z različnimi ekonomskimi in političnimi cilji, vključno z reševanjem okoljskih problemov (Miller in Rose 1997; Boström in Klintman 2009). Avtorji (Lockie 2009; Allen 2010; Isenhour 2011) trdijo, da gre pojav diskurza individualizacije

odgovornosti za trajnostno potrošnjo z roko v roki s pojavom neoliberalizma v globalni ekonomiji in politiki. Namesto da bi se vladna zaščita in posredovanje (davki v maloprodaji hrane ali ukrepi za varnost preskrbe s hrano) razumela kot potrebna za blaginjo državljanov, se znotraj diskurza individualizacije obravnavata kot ovira svobodni volji potrošnikov in potrošnic ter racionalnemu odločanju (Isenhour 2011). Od vladajočih se pričakuje, da potrošnikom in potrošnicam zagotovijo le potrebne informacije in izobraževanje, da bodo lahko sprejeli »moralno pravilno« odločitev, ki naj bi koristila njim, drugim in okolju (Lockie 2009: 195).

Takšen način pripisovanja odgovornosti posameznikom in posameznicam presega ekonomsko racionalizacijo. Diskurz individualizacije tudi oblikuje razumevanje o tem, kdo je odgovoren potrošnik ali potrošnica, kaj počnejo in bi morali početi (Lockie 2009: 197). V nasprotje postavljajo trajnostno, etično in dobro vedenje ter netrajnostne, neetične in slabe potrošniške izbire, ko se kupuje poceni industrializirana hrana (Probyn 2011). Hkrati racionalizacija diskurza individualizacije preusmerja fokus stran od politične in industrijske sfere, njune vloge pri zagotavljanju trajnostne hrane in varovanja okolja ter njenega vpliva na izbiro hrane potrošnikov in potrošnic (Lockie 2009: 196). Kot poudarja Appadurai (2008: 59), se potrošnika in potrošnico prepričuje »da so akterji, v resnici pa v najboljšem primeru samo lahko izbirajo«. Poleg tega lahko racionalizacija pravilnega vedenja potrošnikov, ki zastopa najboljši interes družbe, pomaga oblikovalcem politik, da vplivajo na naše vsakdanje odločitve, »brez omejevanja svobode izbire, uvajanja novih davkov ali davčnih olajšav« (Hansen in Jespersen 2013: 4). Zato je ključnega pomena premisliti o tem, kaj pomeni biti trajnosti potrošnik ali potrošnica hrane, s kakšnim namenom je pojem nastal, komu ta diskurz koristi ter kakšna je odgovornost drugih državnih in nedržavnih akterjev, kot so podjetja, v praksi trajnostne potrošne hrane.

2 Individualizacija odgovornosti – posledica svobodne izbire ali vladanja?

»Naprednih liberalnih družb« (Rose 1999) ne oblikuje le vlada, ki deluje skozi neposredne intervencije, na primer z zakonodajo ali obdavčenjem, ampak je zanje vedno bolj značilna razmeroma nova oblika vladanja, ki vodi in ureja posameznike in posameznice ter njihovo vedenje, ne da bi jo razumeli kot obliko vladnega ukrepanja. Namesto tega si ta oblika vladanja »skuša preoblikovati čutenje, celo subjektivnost posameznikov« (Pyysiäinen idr. 2017: 217), da bi razumeli širše družbene probleme kot projekte samoupravljanja namesto odgovornost zunanjih akterjev (Lemke 2001: 201–203). S tovrstno reorganizacijo vladanja se je odgovornost za upravljanje družbe in reševanja širših družbenih vprašanj, kot je okoljska kriza, premaknila z regulacije države na individualno raven, kjer so odgovorne osebe (potrošniki in potrošnice) spodbujane k sodelovanju pri skupnem oblikovanju rešitev, a tudi subtilno prepričane, da so njihove ali njene odločitve nujne za vzpostavitev temeljev za pozitivno spremembo (Foucault 1991: 100).

Kot poudarja Quastel (2008: 27), je Foucault raziskoval ustvarjanje subjekta in zaželeno delovanje subjekta skozi različne institucije, kot so šole, psihiatrične bolnišnice ali zapori, medtem ko njegove ugotovitve lahko razširimo na potrošniško sfero, da bi razumeli utemeljitev odgovornega trajnostnega potrošnika in potrošnice hrane. Zato se ta članek obrača k razumevanju pojava racionalnih potrošnikov in potrošnic kot odgovornih za trajnostno porabo hrane kot prizadevanja vladnosti.

Vladnost deluje skozi preoblikovanje političnih racionalnosti, vključno z okoljskimi in etičnimi, s pomočjo samoupravljanja ali, kot to imenuje Foucault, »tehnologij sebstva« (Foucault 1988). Responsibilizacija je primer takšne tehnologije (Shamir 2008: 4), kjer je »vsak človek /.../ odgovoren za svojo usodo« (Rose 2000: 324), kar lahko prenesemo tudi na področje trajnostne potrošnje hrane. Posameznikov in posameznic ne obravnavamo več kot državljane in državljanke, temveč kot potrošnike in potrošnice, ki morajo svojo hrano izbirati pametno in odgovorno, da omogočijo delovanje trajnostnega prehranskega sistema. Kar daje temu vladajočemu modelu moč za delovanje, je splošna pozitivna konotacija, ki jo imajo te strategije na ljudi in njihovo vsakdanje življenje (poudarjanje, da je hrana, ki je dobra za okolje, dobra tudi za zdravje in dobro počutje). V nasprotju s tem pa imajo neposredni posegi vlad skozi različne oblike prisilnih dolžnosti in obveznosti negativne asociacije (Rose 1999). Nadalje, kar še posebej omogoča uspeh te vladajoče preureditve, je poudarek na svobodni volji in svobodi izbire, ki je temeljna potrošniška pravica (Soneryd in Ugglä 2015: 914–917; Pyysiäinen idr. 2017: 219). Za potrošnike in potrošnice ni formalnih obveznosti, da kupujejo trajnostno hrano. Vendar pa bodo »racionalne« in »pravilne« odločitve omogočile zaželen življenjski slog, stabilnost vsakdanjega življenja, blaginjo gospodarstva in zaščito okolja.

3 Diskurzi individualizacije odgovornosti v evropski politiki

Quastel (2008) poudarja ključno vlogo diskurzov pri oblikovanju subjekta. Vendar se jih ne sme razumeti kot naraven proces izmenjave idej in pomenov, temveč kot politično motivirane, saj omogočajo ali onemogočajo morebitne akcije in politike. Identifikacija diskurzivnih strategij, ki podpirajo cilje oblasti, omogoča zaznavanje razmerij moči, ki stojijo za prevladujočimi diskurzi. Kar nam pristop vladnosti omogoča, je, da te diskurzivne strategije razumemo kot orodja, ki povezujejo težnje tistih na oblasti z želenimi družbenimi praksami in vsakdanjem življenju skozi utemeljitev individualne odgovornosti za trajnostno potrošnjo hrane kot primer tehnologij sebstva (Pyysiäinen in Vesala 2013: 59).

Individualizacija odgovornosti je postala priljubljeno diskurzivno orodje zelenega upravljanja, zlasti na globalnem severu (Soneryd in Ugglä 2015: 916), enak trend pa lahko opazimo tudi v Evropski uniji (EU). Pregled političnih diskurzov, ki naslavljajo prehod EU v nizkoogljično družbo, kar vključuje prehod na trajnostno hrano, kaže na ključno vlogo posameznikov in posameznic pri omogočanju teh prehodov. Posamezniki in posameznice, ki prebivajo v EU, so formulirani kot glavna sila, ki »poganja pomembne spremembe na trgu hrane« (*Strategija od vil do vilic*, 2020: 3). Kot taki so posamezniki in posameznice vzpostavljeni kot ključni subjekti, ki lahko s svojim delovanjem in odločitvami preoblikujejo prehranski sistem. Hkrati se jim pripisujejo »kolektivne pravice in odgovornosti« (Lockie 2009: 194), pri čemer se prehod na trajnostni prehranski sistem dojema kot skupna naloga, pri kateri se pričakuje, da vsi sodelujejo. Navsezadnje je »jasno, da do prehoda ne bo prišlo brez spremembe v prehrani ljudi« (*Strategija od vil do vilic*, 2020: 3).

Čeprav posamezniki in posameznice niso prisiljeni v trajnostno ukrepanje ali formalno zavezani k izbiri trajnostne hrane, jih privabi večplastna korist, ki jo to vedenje omogoča, saj je trajnostna poraba hrane izražena kot »priložnost za izboljšanje življenjskega sloga, zdravja in okolja« (*Strategija od vil do vilic*, 2020: 2). Čeprav se državljani lahko prostovoljno odločimo za preoblikovanje svojega vedenja, smo še vedno povezani v kolektiv z »etično obvezo – bodisi do oddaljenih drugih, sebe in pomembnih drugih ali nečloveškega sveta« (Evans idr. 2017:

1404). Zato je, kot navaja strategija, »jasno, da moramo narediti veliko več, da ohranimo sebe in planet zdrave« (*Strategija od vil do vilic*, 2020: 2).

Ker je prepričanje, da je trajnostno obnašanje posameznikov in posameznic koristno za osebno zdravje in za okolje, je izbira trajnostnih prehranskih možnosti označena kot razumna potrošniška izbira. Odločanje za racionalno oziroma trajnostno hrano »bo koristilo vsem zainteresiranim stranem«, zato je »povečanje ozaveščenosti javnosti in povpraševanja po trajnostni hrani« enako pomembno kot »nove tehnologije in znanstvena odkritja« (*Evropski zeleni dogovor*, 2019: 11). Torej, ključnega pomena je oblikovati pravilne strategije za podporo in vodenje posameznikove svobodne volje. Kar je poudarjeno kot nujno, je osredotočanje na obogatitev znanja potrošnikov in potrošnic o prednostih trajnostne potrošnje in »opolnomočenje potrošnikov, da izberejo trajnostno hrano« (*Strategija od vil do vilic*, 2020: 3).

4 Zaključek

Razumevanje individualizacije odgovornosti za trajnostno porabo hrane skozi vladnost je pomemben pristop pri preučevanju prednostnega političnega odločanja, ki se osredotoča na spopadanje z okoljskimi izzivi. Ne le da nam omogoča razumeti načine bivanja in delovanja, ki jih spodbujajo tisti na oblasti, ampak nam tudi pomaga razumeti, kako preferenčni diskurzi oblikujejo način, kako posamezniki in posameznice razumejo sebe in svojo vlogo v družbi. Spodbujanje individualizacije odgovornosti za trajnostno potrošnjo hrane se osredotoča na opolnomočenje posameznikov in izobraževanje o koristih, ki jih prinašata sprememba življenjskega sloga in politično akterstvo s pomočjo potrošnje hrane. S tem ko se te oblike subtilnega vladanja zdijo racionalne in naravne, si prizadevajo »ustvariti družbeno realnost, za katero nakazujejo, da že obstaja« (Lemke 2001: 203).

Financiranje

Doseženi raziskovalni rezultati so nastali v okviru nalog, ki so bile (so)financirane iz državnega proračuna po pogodbah, ki so bile sklenjene med ARRS in izvajalcem.

Literatura

- Allen, P. (2010). Realizing justice in local food systems. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(2), 295–308.
- Appadurai, A. (2008). Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. V J.T. Inda in R. Rosaldo (ur.), *The Anthropology of Globalization: A Reader* (str. 47–65). Blackwell.
- Boström, M. in Klintman, M. (2009). The green political food consumer. *Anthropology of food*.
- Dowler, E. (2008). Food and health inequalities: The challenge for sustaining just consumption. *Local Environment*, 13(8), 759–772.
- Evropska komisija. (2019). *Evropski zeleni dogovor. COM(2019) 640*.
- Evropska komisija. (2020). *Strategija od vil do vilic. COM(2020) 381*.
- Foucault, M. (1988). *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. V G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality: With Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault* (str. 87–104). University of Chicago Press
- Giesler, M., in Veresiu, E. (2014). Creating the Responsible Consumer: Moralistic Governance Regimes and Consumer Subjectivity. *Journal of Consumer Research*, 41(3), 840–857.

- Hansen, P. G., in Jespersen, A. M. (2013). Nudge and the Manipulation of Choice: A Framework for the Responsible Use of the Nudge Approach to Behaviour Change in Public Policy. *European Journal of Risk Regulation*, 4(1), 3–28.
- Isenhour, C. (2011). Can Consumer Demand Deliver Sustainable Food?: Recent Research in Sustainable Consumption Policy and Practice. *Environment and Society*, 2(1), 5–28.
- Kjærnes, U. (2012). Ethics and Action: A Relational Perspective on Consumer Choice in the European Politics of Food. *Journal of Agricultural & Environmental Ethics*, 25(2), 145–162.
- Lemke, T. (2001). “The birth of bio-politics”: Michel Foucault’s lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society*, 30(2), 190–207.
- Lockie, S. (2009). Responsibility and agency within alternative food networks: Assembling the “citizen consumer.” *Agriculture and Human Values*, 26(3), 193–201.
- Lyon, S. (2006). Migratory imaginations: The commodification and contradictions of shade grown coffee. *Social Anthropology*, 14(3), 377–390.
- Miller, P., in Rose, N. (1997). Mobilizing the Consumer: Assembling the Subject of Consumption. *Theory, Culture & Society*, 14(1), 1–36.
- Probyn, E. (2011). Feeding the World: Toward a Messy Ethics of Eating. V T. Lewis in E. Potter (ur.), *Ethical Consumption: A Critical Introduction* (str. 103–115). Routledge.
- Pyysiäinen, J., in Vesala, K. M. (2013). Activating farmers: Uses of entrepreneurship discourse in the rhetoric of policy implementers. *Discourse & Communication*, 7(1), 55–73.
- Pyysiäinen, J., Halpin, D., in Guilfoyle, A. (2017). Neoliberal governance and ‘responsibilization’ of agents: Reassessing the mechanisms of responsibility-shift in neoliberal discursive environments. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 18(2), 215–235.
- Quastel, N. (2008). Ethical Consumption, Consumer Self-Governance, and the Later Foucault. *Dialogue: Canadian Philosophical Association*, 47, 25–52.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge University Press.
- Rose, N. (2000). Government and Control. *The British Journal of Criminology*, 40(2), 321–339.
- Schoolman, E. D. (2019). Doing Right and Feeling Good: Ethical Food and the Shopping Experience. *Sociological Perspectives*, 62(5), 668–690.
- Shamir, R. (2008). The age of responsibilization: On market-embedded morality. *Economy and Society*, 37(1), 1–19.
- Soneryd, L., in Uggla, Y. (2015). Green governmentality and responsibilization: New forms of governance and responses to consumer responsibility. *Environmental Politics*, 24(6), 913–931.

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO POLITIKE IN DRUŽBE

SREČO DRAGOŠ

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

EKOLOGIJA NEENAKOSTI

Povzetek: Tudi za ekologijo velja, da nismo vsi v istem čolnu. Posledice ekološke krize in odgovornost zanje so porazdeljene izrazito neenakomerno in če temu ne bo sledila tudi porazdelitev stroškov, ne bo mogoč konsenz o tem, kako jih poravnati. To velja za vse tri scenarije ekološke sanacije: če bo neuspešna, če bo le delno uspešna kot tudi v primeru, če bi povsem uspela. V vseh primerih bodo stroški neizbežni in ogromni. Ali jih bomo zmogli, ni odvisno od informiranosti o problemu niti od ekonomske rasti, pač pa od redistributivne pravičnosti. Konsenz o tem je v razmerah neenakosti možen samo s predpostavko, da si bomo tudi stroške razdelili neenako. Brez tega pogoja konsenza ne bo, brez njega pa tudi ne ekološke sanacije. Omenjena teza je v prispevku ponazorjena s podatki v zvezi s slovensko družbo kot tudi z globalnim nivojem.

Ključne besede: ekologija, konsenz, pravičnost, odpadki, socialna država

1 Uvod

Naslov tega prispevka aludira na soodvisnost treh »veznih posod«: prva posoda je ekologija, druga je ekonomija in tretja neenakost. Glavna težava ni nepreglednost povezav o tem, kako spremembe znotraj ene posode vplivajo na drugi dve. Večji problem od informacijske kompleksnosti je ignoranca tretje posode - neenakosti. Pri regulaciji razmerij med prvima dvema posodama, med ekologijo in ekonomijo, se je pomemben svetovni premik zgodil v EU z uvedbo trgovanja z emisijami toplogrednih plinov. Pa ne zaradi uspešnosti tega ukrepa, pač pa zaradi učinkovitosti, saj je bila realizacija možna šele, ko so dvomi o povezanosti ekonomije z ekologijo izginili znotraj nacionalnih ravni. To je bil pogoj, da je lahko pred sedemnajstimi leti prišlo do vzpostavitve evropskega konsenza o stroškovnem, torej ekonomskem preusmerjanju kolektivnih onesnaževalcev v ekološko smer. Težje bo s tretjo vezno posodo, ki jo določa redistributivna pravičnost, saj se ju še vedno ignorira tudi znotraj nacionalnih meja.

Najnovejši bizaren primer je Združeno kraljestvo, peta največja ekonomija na svetu. Ravno v času, ko tam beležijo rekordne dobičke družb (zlasti energetskih) in rekordno zaposlenost, narašča tudi inflacija.¹ Na alarmantne podatke o revščini² se je britanska vlada odzvala z nasveti o tem, da se naj revni sloji pred draginjo zaščitijo tako, da si povečajo ure

---

1. Ta je, tako kot v Sloveniji, največja v zadnjih desetletjih, predvsem zaradi podražitve energentov, goriva in hrane. Podatki s spletne strani evropske borze z energijo (European Energy Exchange) kažejo, da bo že naslednje leto, 2023, stala megavatna ura 242 evrov, kar je zvišanje za 42 odstotkov glede na sedanjo vrednost, v letu 2024 pa je napoved zvišanja za deset odstotkov

plačanega dela, da si naj poiščejo bolj plačano službo ali pa se naj naučijo kuhati poceni obroke, saj naj bi bil problem revnih v tem, da ne obvladajo kuharskih veščin (Rojas 2022; Waker 2022). Hkrati s temi nasveti iz britanskega parlamenta se je tudi pri nas pojavil časopisni članek na isto temo; v njem svetujejo, da »ko gre za hrano, se lahko proti druginji borimo tudi z bolj premišljenim kupovanjem« (Morozov 2022).

2 Tretja posoda

V zvezi z ekološkimi ukrepi je podcenjevanje tretje vezne posode (neenakosti) prisotno tudi v EU. Poslanci evropskega parlamenta - vključno s slovenskimi – so v začetku letošnjega junija podprli predlog o prepovedi prodaje novih avtomobilov z motorjem na notranje izgorevanje po letu 2035. Ukrep je škodljiv zaradi treh razlogov. Ker obstoječi načini proizvodnje in distribucije elektrike niso prilagojeni za realizacijo tega cilja, ker so prav v času sprejema omenjenega ukrepa nekatere države napovedale ponovni zagon termoelektrarn na premog,³ hkrati pa bo ukrep najbolj prizadel revne in nižje srednje sloje, ki si ne morejo privoščiti bistveno dražjih električnih avtomobilov. Kombinacija teh neugodnih dejavnikov bo najbolj dramatična v državah z nerazvitim javnim prevozom in s pomanjkljivimi socialnimi politikami. Med temi državami je tudi naša. Kajti kljub evropsko podpovprečni stopnji revščine in družbene neenakosti v Sloveniji smo po ključnih socialnih in zdravstvenih kazalcih ena najslabših držav v EU (Dragoš 2021). Čeprav je pri nas delež revnih manjši kot v drugih državah, pa imamo rekord pri globini revščine, kar je razvidno iz tabele 1.

(Gubina 2022: 4). Poanta: inflacija je mala šola distribucije ekoloških stroškov, ki prizadenejo vse, a nikakor ne enakomerno.

2. Direktorica britanskega Urada za nasvete državljanom, Clare Moriarty, je opisala vpliv inflacije na revne sloje, »ki se umivajo v svojih kuhinjskih pomivalnih koritih, ker si ne morejo privoščiti vroče prhe; starši izpuščajo obroke, da bi nahranili svoje otroke« (Moriarty 2022). Več kot dva milijona Britancev si ne more privoščiti niti enega dnevnega obroka, še več jih je prisiljenih zmanjševati število ali pa količino dnevnih obrokov, še višje pa je število tistih državljanov, ki jih skrbi, ali bodo za prehrano sploh imeli dovolj denarja, takšnih je kar 7,3 milijona Otočanov, med njimi 2,6 milijona otrok (Kastelic 2022).
3. Med prvimi državami, ki so že napovedale omenjen ukrep, sta Nemčija in Avstrija, temu pa bo zelo verjetno sledila tudi Slovenija (Hreščak 2022; 2022a; Legradič 2022), saj alternative nimamo. Kajti za dokončno opustitev termoelektrarn bi morali zgraditi petnajst novih nefosilnih elektrarn, v skupni vrednosti devetih milijard evrov (Babič in Damjan 2022), kar je v slovenskih razmerah neizvedljivo.

Tabela 1: Potrebno število dodatnih delovnih ur⁴ na teden za izhod iz revščine (OECD 2021).

Država	Samska oseba brez otrok	Brezposelni par	
		brez otrok	2 otroka
EU (28)	20	27	31
OECD (41)	21	28	31
Rusija	28	40	40
Hrvaška	23	33	43
Romunija	16	23	24
Grčija	15	22	25
UK	14	20	6
ZDA	22	31	34
Danska	19	0	0
Japonska	14	10	2
Bivše socialistične države (11, brez SI)	24	35	37
Slovenija	30	46	29
Rang Slovenije v OECD (41)	1.	1.	26.

Kot vidimo iz zgornje tabele, je med vsemi državami OECD v najslabšem položaju tista oseba, ki se znajde pod pragom revščine v Sloveniji, saj potrebuje največ dodatnih ur dela, če se hoče izkoptati iz revščine. Pri nas se lahko revež dvigne nad prag revščine šele s 30 urami dela na teden, torej s 50 odstotki dodatnega delovnega navora v primerjavi z evropskim povprečjem, oziroma s 43 odstotkov večjim naporom glede na povprečje OECD. Po tem kriteriju so od slovenskih revežev občutno na boljšem celo romunski, grški, hrvaški in ameriški revni sloji, prvič v večstoletni zgodovini pa nas je po istem merilu prehitela celo Rusija. Še slabše se godi brezposelnemu revnemu paru (brez otrok) v Sloveniji; iz revščine se lahko izkoplje s 70 odstotkov večjim delovnim naporom, kot pa velja za evropsko povprečje. Pri nas smo sicer res nominalno zvišali minimalne plače, a kljub temu še vedno sodimo med tiste države EU, kjer se minimalna plača realno znižuje (Eurofound 2022: 11-12), medtem ko bivalni stroški naraščajo.⁵ Če teh trendov ne vrednotimo skozi neenakost, jih podcenjujemo.

4. Predpostavka: plačilo delovne ure je mišljeno v višini 67 % povprečne plače v državi. Podatek je v zvezi s povprečno ceno delovne sile in višino (ne)zadostnih prejemkov, ki so jih osebe, ki so pod pragom revščine, deležne z naslova socialnih prejemkov.
5. Nominalni stroški za stanovanje, vodo, elektriko, plin in drugo gorivo (porabljeno v gospodinjstvu) so se od leta 2000 pa do 2018 povečali za 113 odstotkov, stroški prevoza pa v istem obdobju za 104 odstotke (SiStat 2022). Pri tem velja, da je bilo leto 2018 še pred-inflacijsko, za razliko od letošnjega, ko je slovenska inflacija že večja od povprečja EU.

3 Primer odpadkov

Medtem ko v Sloveniji beležimo stalen porast komunalnih odpadkov kot tudi zavržene hrane⁶, je odgovornost za odpadke porazdeljena izrazito neenako, kot je razvidno iz tabele 2.

Tabela 2: Regionalna porazdelitev revščine in odpadkov v Sloveniji v letu 2020 (SiStat 2022b).

REGIJE	Stopnja tveganja revščine (%)	Št. prebivalcev	Komunalni odpadki		Razmerje: odpadki/revščina
			v tonah	kg/preb.	
SLOVENIJA	12,4	2.100.000	1.026.010	488,6	Povprečje: 39,4 kg/odst.tč.
Koroška	17,7	70.835	25.889	365,5	nadpovprečna revščina: 15,1 % + podpovprečni odpadki: 448,0 kg/preb. = 29,7 kg/odst.tč.
Podravska	16,5	326.510	156.184	478,3	
Obalno-kraška	15,8	116.871	63.458	543,0	
Zasavska	15,4	57.148	24.619	430,8	
Pomurska	15,1	114.397	50.73	437,7	
Primorsko-notranjska	12,5	53.092	23.020	433,6	
Savinjska	12,4	258.345	115.439	446,8	
Goriška	11,4	118.421	58.508	494,1	podpovprečna revščina: 9,9 % + nadpovprečni odpadki: 489,3 kg/preb. = 49,4 kg/odst.tč.
Osrednjeslov.	9,8	554.823	307.881	554,9	
Jugovzhodna S.	9,7	145.859	69.448	476,1	
Posavska	9,4	75.983	34.586	455,2	
Gorenjska	9,2	207.842	96.905	466,2	

V skupini tistih slovenskih regij, ki so obremenjene z nadpovprečno revščino, se ustvari podpovprečna količina odpadkov, nadpovprečne odpadke pa najdemo v regijah s podpovprečno revščino. Če stroški ekološke sanacije ne bodo porazdeljeni glede na odgovornost, torej neenako, ne bo možen konsenz o njihovem plačilu. Enako velja tudi v svetovnem merilu, kar kaže tabela 3.

6. Količino komunalnih odpadkov smo med leti 2016 in 2020 povečali za 5,2 %, količino odpadne hrane pa za 4,3 % (SiStat 2022a).

Tabela 3: Ogljični odtis na prebivalca v tonah CO₂ (po decilih in svetovnih regijah; WIR 2022).⁷

Regija	CO ₂ odtis: v tonah CO ₂ na prebivalca				Izpusti spodnjih 50 % glede na zgornjih: 10 % oz. 1 %
	Spodnjih 50 %	Srednjih 40%	Zgornjih 10 %	Zgornji 1%	
Vzhodna Azija	3,1	7,9	38,9	/	8,0 %
Kitajska	3,0	7,2	36,4	138,9	2,2 %
Južna in jugovzhodna Azija	1,0	2,5	10,6	/	9,4 %
Indija	1,0	2,0	8,8	32,4	3,1 %
Evropa	5,1	10,6	29,2	/	17,5 %
Nemčija	5,9	12,2	34,1	117,8	5,0 %
Severna Amerika	9,7	21,7	73,0	/	13,3 %
ZDA	9,7	22,0	74,7	269,3	3,6 %
Rusija in centralna Azija	4,6	10,2	35,1	/	13,1 %
Rusija	6,8	11,7	41,7	186,1	3,7 %
Bližnji vzhod in sever. Afrika	2,3	7,3	33,6	/	6,8 %
Izrael	6,7	13,0	40,3	130,3	5,1 %
Latinska Amerika	2,0	4,7	19,2	/	10,4 %
Mehika	1,9	4,5	20,0	83,7	2,3 %
Pod-saharska Afrika	0,5	1,7	7,3	/	6,8 %
JAR	3,0	6,5	31,3	116,4	2,6 %

Ekonomsko šibkejša polovica svetovnega prebivalstva izpusti v ozračje samo 8 do 17 odstotkov celotne količine CO₂, ki jo pridela zgornjih 10 odstotkov najbogatejših. V primerjavi z najbogatejšim enim odstotkom je razmerje še bolj ekstremno, velikost emisij polovice človeštva obsega zgolj 2 do 5 odstotkov izpustov, ki jih pridela »top 1«. Če distribucija stroškov ekološke sanacije ne bo vsaj približno sledila omenjenim razmerjem, bodo ekološki projekti neizvedljivi in sicer ne glede na stopnjo razpoložljive tehnologije, kar velja tako za globalno kot za nacionalno raven.

3 Konsenz?

Pri odločanju o stroških ekološke sanacije nas ovirata dve dogmi, ki še vedno vztrajata tudi po zadnji ekonomski krizi, to sta generaliziranje in solidarnost. Generaliziranje je izmišljotina zato, ker nikakor ni res, da nihče ne more biti izvzet iz neugodnih ekoloških posledic. To je (neoliberalna) varianta tiste prisposobe o plimi, ki da dviguje vse čolne enakomerno. Ni res. Ekološke katastrofe so smrtonosne samo za nekatere, za druge so neugodne, medtem ko se jim manjšina izogne in se z njimi okorišča. Dogma o solidarnosti pa je napačna zaradi perversije. Sklicevanje na solidarnost predpostavlja, da smo krivi vsi in da naj bodo bogatejši solidarni do revnejših, ker slednji nimajo sredstev za pokritje ekoloških stroškov. Ni res.

7. Osební ogljični odtisi vključujejo emisije iz domače potrošnje, javnih in zasebnih naložb kot tudi uvoz in izvoz ogljika, vgrajenega v blago in storitve, s katerimi se trguje s preostalim svetom.

Kajti solidarnost je kategorija civilne družbe, kjer se dajalec (za razliko od prejemnika) lahko prostovoljno odloči, ali bo pokrtil še del stroškov nekoga drugega ali pa zgolj svoje, hkrati pa se ignorira vprašanje krivde oz. pravičnosti stroškov in izstavljenih računov. Dokler bodo računi nepravilni, ne bo konsenza o tem, kdo naj bi jih plačal.

Poanta tega prispevka je, da imamo tudi v Sloveniji enak problem, čeprav smo med najbolj egalitarnimi in najbogatejšimi državami na svetu. Kakšno je vrednotenje tretje vezne posode (neenakosti) v primerjavi z ekološko in ekonomsko, je razvidno iz tabele 4.

Tabela 4: Frekvenca besed (ne glede na sklon) v programih političnih strank z zadnjih državnozborskih volitev 2022.8

Politična stranka	(a) neenakost	(b) prekarost	(c) revščina	(č) okolje + ekologija	(d) gospodarstvo + ekonomija	
uvršitev v parlament	Svoboda	1	7	2	13	28
	SDS	0	0	3	32	39
	NSi	1	2	9	45	74
	SD	16	43	40	140	271
	Levica	8	27	34	85	73
izven parlamenta	LMŠ	1	10	2	56	80
	PoS	0	0	1	9	8
	Resni.ca	0	0	0	25	33
	SAB	0	0	0	31	60
	GZD	0	0	0	6	6
	SNP + DD	0	1	4	6	27
	Pirati	8	3	12	149	132
	ND	0	0	0	4	5
	SNS	0	0	1	1	17
	Vesna	13	3	10	83	42
Skupaj	48	96	118	685	895	
				1580		
% od č+d	3 %	6 %	7 %	100 %		

Omenjene tri vezne posode so v programih političnih strank zastopane izrazito neenako. Medtem ko se največkrat omenjajo besede *ekonomija* oz. *gospodarstvo* (stolpec d) in pa *ekologija* oz. *okolje* (č), je problematika neenakosti (a + b + c) prisotna le simbolično. Glede na skupno število pojavljanja okoljskih in ekonomskih izrazov (č+ d) so besede iz tretje posode - *neenakost*, *prekarost* in *revščina* - zastopane le v 17 odstotkih. Dodaten problem je v tem, da je kar 64 odstotkov vseh besed iz tretje posode (a + b + c) prisotnih zgolj v programih dveh strank, SD in Levica, ki pa sta v vladajoči koaliciji najšibkejši člen. Takoj za omenjenima strankama sta samo še dve takšni, ki se zavedata teže tretje posode (Pirati, Vesna), a se sploh nista uvrstili v parlament.

8. Tabelarično zaporedje navedenih strank je v skladu z volilnim rezultatom na volitvah 24. 4. 22; stranke, ki so prejele manj kot en odstotek izmerjenih glasov, niso vključene v preglednico.

4 Sklep

Če ekološko sanacijo realiziramo v celoti, samo na pol ali pa je sploh ne izpeljemo, bomo v vseh treh primerih soočeni z visokimi stroški. Z generaliziranjem ekoloških posledic in s pozivanjem na solidarnost ne moremo priti do konsenza o tem, kako pokriti izstavljen račun. Rešitev je v strategijah, ki bi tretji vezni posodi (neenakosti) namenile enako težo kot drugima dvema (ekologiji in ekonomiji). Sodeč po programih političnih strank nismo na dobri poti.⁹

Literatura

- Babič, Drago in Damijan, Jože P. (2022): Zakaj v Sloveniji obnovljivi viri energije ne morejo nadomestiti fosilnih goriv in kakšna strategija je potrebna. *Damijan blog*, 4. 1. ,20. Dostopno prek: <https://damijan.org/2020/01/04/zakaj-v-sloveniji-obnovljivi-viri-energije-ne-morejo-nadomestiti-fosilnih-goriv-in-kaksna-strategija-je-potrebna/> (23. 7. 2022).
- Dragoš, Srečo (2021): Ideologija in strukturno nasilje. *Socialno delo* 60 (2): 135-152.
- Eurofound (2022): *Minimum wages in 2022: Annual review*. Luxembourg: Publications Office of the EU.
- Gubina, Andrej F. (2022): Vsaj tri leta bodo energetska težka. *SPL novice*, pomlad-poletje ,22.
- GZD (2022): Gibanje Zdrava družba. *Krizni načrt*. Dostopno prek: <https://www.zdravadruzba.si/krizni-nacrt/> (24. 4. 2022).
- Hreščak, Anja (2022): V krizi bomo zagnali stare termoelektrarne. *Dnevnik*, 19. 7. ,22. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042993235/slovenija/v-krizi-bomo-zagnali-stare-termoelektrarne> (20. 7. 2022).
- Hreščak, Anja (2022a): HSE bi v času rekordnih cen kupoval premog. *Dnevnik*, 22. 7. ,22. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042993416/slovenija/hse-bi-v-casu-rekordnih-cen-kupoval-premog> (22. 7. 2022).
- Kastelic, Brane (2022): Draginja prisilila Otočane k izpuščanju obrokov. *Dnevnik*, 19. 5. ,22, str. 6.
- Legradič, Vid (2022): Vrnitev premoga: v Sloveniji bi (teoretično) lahko sami začeli proizvajati nafto in plin. *Metrotrendi*, 22. 6. ,22. Dostopno prek: <https://www.metropolitan.si/trendi/zeleno/nemcija-se-vraca-k-premogu-v-sloveniji-pa-bomo-morda-kar-sami-privarovali-proizvajati-zemljiski-plin/> (22. 6. 2022).
- Levica (2022): *Prihodnost za vse, ne le za peščico*. Dostopno prek: <https://www.levica.si/wp-content/uploads/2022/03/levica-program-2022-online.pdf> (24. 4. 2022).
- LMŠ (2022): Lista Marjana Šarca. *Normalizacija. Rešitve. Razvoj*. Dostopno prek: <https://www.strankalms.si/wp-content/uploads/2021/11/LM%C5%A0-program-2022-2026-dokument.pdf> (24. 4. 2022).
- Morozov, Sebastjan (2022): Lahko se nasitimo s petimi ali 30 evri. *Dnevnik*, 17. 6. ,22. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042991321/slovenija/lahko-se-nasitimo-s-petimi-ali-30-evri> (17. 6. 2022).
- Narocki, Claudia (2021): *Heatwaves as an occupational hazard: The impact of heat and heatwaves on workers' health, safety and wellbeing and on social inequalities*. Brussels: European Trade Union Institute (ETUI).
- ND (2022): Naša dežela, stranka dr. Aleksandre Pivec. *Program*. Dostopno prek: <https://nasadezela.si>

---

9. Korelacija med dejanskim ravnanjem političnih strank in njihovimi predvolilnimi programi ni v tem, kar v programih piše, pač pa v tistem, kar je v programih odsotno.

- si/program/ (24. 4. 2022).
- N.Si (2022): Nova Slovenija – krščanski demokrati. *Verjamemo v sodelovanje*. Dostopno prek: <https://nsi.si/wp-content/uploads/2021/11/programNSi-2022-2026-predlog.pdf> (24. 4. 2022).
- OECD (2021): Working hours needed to exit poverty. Dostopno prek: <https://data.oecd.org/benwage/working-hours-needed-to-exit-poverty.htm> (20. 6. 2022).
- Pirati (2022), *Volilni program*. Dostopno prek: <https://next.piratskastranka.si/s/TkTiRmMEZsJito5> (24. 4. 2022).
- Povežimo Slovenijo (2022): *Poslanstvo in program*. Dostopno prek: <https://povezimoslovenijo.si/sub/700/povezimo-slovenijo> (24. 4. 2022).
- Resni.ca (2022): Državljansko gibanje Resni.ca. *Memorandum*. Dostopno prek: https://stranka-resnica.si/wp-content/uploads/2022/04/Memorandum-Resni.ca_.pdf (24. 4. 2022).
- Rojas, John-Paul F. (2022): Cost of living crisis. *Sky News*, 16. 5. ,22. Dostopno prek: <https://news.sky.com/story/minister-says-people-should-work-more-hours-or-move-to-a-better-job-to-protect-themselves-from-cost-of-living-surge-12614360> (20. 6. 2022).
- SAB (2022): Stranka Alenke Bratušek. *Naredimo, kar je treba*. Dostopno prek: https://sab.si/wp-content/uploads/2022/02/SAB_volilni-program-2022-NAREDIMO-KAR-JE-TREBA.pdf (24. 4. 2022).
- SD (2022): Socialni demokrati. *Drugače*. Dostopno prek: https://socialnidemokrati.si/wp-content/uploads/2022/02/sd_drugace_2022.pdf (24. 4. 2022)
- SDS (2022): Slovenska demokratska stranka. *Za napredek in razvoj Slovenije*. Dostopno prek: <https://www.sds.si/sites/default/files/inline-images/Program-SDS.pdf> (24. 4. 2022).
- SiStat (2022): Izdatki gospodinjstev za življenjske potrebe, Slovenija. <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/H154S.px/table/tableViewLayout2/>
- SiStat (2022a): *Kazalniki proizvodnje in porabe, Slovenija, letno*. Dostopno prek: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/2683901S.px> (21. 7. 2022).
- SiStat (2022b): *Količine nastalih, zbranih in odloženih komunalnih odpadkov*. Dostopno prek: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/2706105S.px/table/tableViewLayout2/> (28. 4. 2022).
- SNP + DD (2022): Skupna lista Naša prihodnost in Dobra država. *Naša prihodnost 2030*. Dostopno prek: <https://nasaprihodnost.si/wp-content/uploads/2022/03/SNP-predlog-osnutka-programa.pdf> (24. 4. 2022).
- SNS (2022): *Program*. Dostopno prek: <https://sns.si/program/> (24. 4. 2022).
- Svoboda (2022): Gibanje svoboda. *Zaslužimo si*. Dostopno prek: https://gibanjesvoboda.si/wp-content/uploads/2022/03/SVOBODA_volilni-program.pdf (24. 4. 2022).
- Vesna (2022), Vesna – zelena stranka. *Program*. Dostopno prek: <https://www.vesnazelenastranka.si/wp-content/uploads/2022/02/vesna-PROGRAM-v06.pdf> (24. 4. 2022).
- Waker, Peter (2022): Tory MP blames food poverty on lack of cooking skills. *The Guardian*, 11. 5. ,22. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/may/11/tory-mp-condemned-after-blaming-food-poverty-on-lack-of-cooking-skills> (16. 5. 2022).
- WIR (2022) = Chancel, Lucas, Piketty, Thomas, Saez, Emmanuel in Zucman, Gabriel (2022): *World Inequality Report 2022*. World Inequality Lab. Dostopno prek: https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2021/12/WorldInequalityReport2022_Full_Report.pdf (20. 6. 2022).

GORAZD KOVAČIČ

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

MOŽNOSTI ZA ZELENI SOCIALNI SPORAZUM V SLOVENIJI

Povzetek: Članek analizira možnosti institucionalnega in vsebinskega okvira za sklenitev družbenega dogovora o zelenem oz. postogljičnem prehodu in pravični tranziciji v Sloveniji. Najprej preuči ustreznost obstoječega institucionalnega okvira socialnega partnerstva (predvsem Ekonomsko-socialnega sveta) za razširitev na okoljsko agendo in ugotovi, da bi glede na njegovo sestavo, vsebinsko tradicijo in ekonomistično usmeritev sindikatov in delodajalskih združenj pobuda za to lahko prišla le od vlade. V nadaljevanju preuči ideje o družbeni koordinaciji zelenega prehoda v predvolilnem programu vodilne vladne stranke in v koalicijski pogodbi za mandat 2022–2026. Program Gibanja Svoboda predpostavlja, da se bo zeleni prehod s poudarkom na solarizaciji energetike odvil kot partnerstvo med zasebnimi investitorji in vlado in da bo financiral samega sebe, ker naj bi samodejno prinašal višjo dodano vrednosti. Te teze v koalicijski pogodbi, katere predloga je program vodilne stranke, sicer ni, a njen idejni okvir ostaja liberalen in je zato brez načrtov za socialno partnersko usmerjanje zelenega prehoda.

Ključne besede: zeleni prehod, ekološka modernizacija, socialno partnerstvo, Gibanje Svoboda, Program za delo koalicije 2022–2026

1 Uvod

Evropo bremeni akutna energetska kriza, ki je posledica zahodnih sankcij proti Rusiji zaradi njenega napada na Ukrajino, že pred tem pa so povišanje inflacije sprožili monetarna in finančna ekspanzija in zastoji v dobavnih verigah, kar je oboje povezano z omejitvami javnega življenja v pandemiji covida-19. Sočasno vse hujše posledice podnebnih sprememb krepijo zavedanje o nujnosti razogljičenja proizvodnje energije in usmeritve celotne družbe v omejevanje materialne potrošnje in rabe naravnih virov. Dosedanji energetske sistemi so temeljili na veliki porabi poceni fosilnih goriv in na elektroenergetskih sistemih, ki so jim stabilnost zagotavljale velike elektrarne, pri katerih je imela proizvodna cena prednost pred okoljskim odtisom. Razogljičenje energetike zahteva velika javna in zasebna vlaganja v rabo obnovljivih virov energije (OVE) in v nadgradnjo prenosnih elektroenergetskih omrežij. Podobno velja za prestrukturiranje industrije, prometa in kmetijstva, pri čemer opuščanje gospodarskih dejavnosti z velikim okoljskim odtisom zahteva socialno pravično tranzicijo (Rosemberg 2010; Stevis in Felli 2015). Stroški ekološke modernizacije (Spaargaren in Mol 1992; Hayden 2014) bodo veliki, zato je zanjo potreben širok družbeni dogovor o ciljnih, ukrepih, časovnici, delitvi bremen in kompenzacijah.

Tovrsten družbeni dogovor je pred državnoborskiimi volitvami 2022 napovedovala kasneje zmagovita stranka Gibanje Svoboda (2022b: 61–71). Kakšen bi lahko bil institucionalni okvir dogovarjanja o ekološki modernizaciji ali zelenem prehodu? Ali je obstoječi okvir socialnopartnerske koordinacije interesov primerna osnova zanj? Kakšne ideje o tem imajo vodilni politični akterji vladnega mandata 2022–2026? Na ta vprašanja bomo odgovorili z

metodo analize politik. Najprej bomo analizirali dosedANJI fokus socialnih partnerjev na zeleni prehod, nato pa predvolilni program Gibanja Svoboda in koalicijsko pogodbo za mandat 2022–2026. Vlada se je v začetku mandata osredotočila predvsem na blaženje posledic akutne energetske krize in inflacije. Poleg tega je v javnost lansirala idejo o investicijah prebivalcev v velike skupnostne sončne elektrarne (Odmevi 2022), vendar ukrepov še ni.

2 Ali je slovenski sistem socialnega partnerstva mogoče razširiti v koordinacijo zelenega prehoda?

V Sloveniji se je v prvi polovici 90. let 20. stoletja v razmerah gospodarske in socialne krize zaradi razpada jugoslovanskega trga in povišane stopnje inflacije vzpostavil sistem socialnega partnerstva s kolektivnimi pogajanjmi. Sindikati in delodajalska združenja so s sklepanjem kolektivnih pogodb z razširjeno veljavnostjo postali sotvorci delovnega prava, s sklepanjem socialnih sporazumov pa sooblikovalci makroekonomske politike. Socialni sporazumi so v jedru usmerjali plačno politiko. S političnimi menjavami je kapital pridobil socialni mir in možnost za razvojno usmerjeno razširjeno reprodukcijo kapitala, delavci pa so ohranili primerjalno visoko raven delavskih pravic in socialne države ter vpliv na širok nabor zakonodaje. (Stanojević 2010a) Prvi socialni sporazum iz leta 1994 je konstituiral Ekonomsko-socialni svet (ESS) kot krovni tripartitni pogajalski forum. ESS kljub konfliktnim fazam in prekinitvam delovanja še vedno deluje, saj usklajevanje širokega spektra zakonskih predlogov na njem zagotavlja legitimnost sprejetih zakonov in omejuje možnosti blokad v zakonodajnem procesu.

Zgodovina socialnega partnerstva v Zahodni Evropi kaže, da so zanj ugodne razmere, ko sovpadajo zvišana stopnja inflacije in nevarnost inflacijske spirale zaradi zviševanja plač, znatna moč sindikatov in leva vlada (Stanojević 1996). Te okoliščine so danes spet v precejšnji meri izpolnjene, spremlja jih stopnjujoča se podnebna kriza. Inflacija je po več desetletjih ponovno povišana. Sindikati so v Sloveniji in Evropi sicer šibkejši kot pred desetletji, toda delavcem daje moč na trgu dela močna konjunktura s polno zaposlenostjo, zato lahko z mobilnostjo uveljavljajo svoje zahteve po zviševanju plač. Ker lahko zviševanje plač poganja inflacijsko spiralo, njihovo zaviranje pa lahko sproži recesijo, je na ta položaj mogoče odgovoriti bodisi s krepitvijo socialno partnerske koordinacije interesov in politik, bodisi s sprožitvijo recesije prek zaostritve monetarne in fiskalne politike, kar zviša stopnjo brezposelnosti in oslabi zahteve delavstva po višjih plačah. Izbiri sta razredno pristranski, a prva je bolj racionalna, saj energetska krizo kot ključni generator inflacije sprožajo nepredvidljivi zunanji geopolitični in podnebni šoki.

Teorija kaže na jasno povezavo med uspešnim socialnim partnerstvom in učinkovito okoljsko politiko v Zahodni Evropi v zadnjih desetletjih (Dryzek 2018; Scruggs 1999; 2001; 2003; Jahn 1998; Lundqvist 1997). Toda ali je uveljavljeni institucionalni ustroj slovenskega socialnega partnerstva po vsebini in sestavi mogoče razširiti v koordinacijo ekološke modernizacije vključno s pravično tranzicijo?

ESS sestavljajo samo subjekti ožjih industrijskih odnosov in vlada, ne pa tudi druge vrste organizacij z agende zunaj polja razrednih interesov. Pripravljenosti za vključitev drugih organizacij doslej ni bilo, ker člani ESS črpajo svojo moč iz ekskluzivnega in partnerskega statusa tega organa. Okoljske teme so doslej zelo redko prišle na dnevni red ESS. Vedno, kadar so prišle, jih je predlagala vlada (Kavčič 2014; Stanojević 2014). Slovenski sindikati so bili doslej zadržani do okoljske agende, saj prvenstveno branijo ekonomske interese svojega

članstva in njegov temeljni interes so zaposlitve, še zlasti odkar so se v lastni krizi usmerili v ekonomistično strategijo (Stanojevič 2015). Enako je z delodajalskimi združenji, zlasti odkar je država leta 2006 ukinila obvezno članstvo v GZS in s tem sprožila radikalizacijo delodajalskega združenja, ki je tradicionalno bolj od ostalih izkazovalo sistemsko racionalnost in ne le diskurza individualnih kapitalov o konkurenci (Stanojevič 2010b: 131). Glede na dosedanjo odsotnost okoljske agende v ESS in glede na ekonomistično naravnost sindikatov in delodajalskih združenj lahko le z vladne strani pride pobuda za zeleni socialni dogovor vključno s finančno shemo in načrtom pravične tranzicije.

3 Ali program vodilne vladne stranke in koalicijska pogodba za mandat 2022–2026 predvidevata zeleno socialno partnerstvo?

1.) Program vodilne vladne stranke, Gibanje Svoboda, je zaznamovan s tem, da njen predsednik in minister, pristojen za energetiko, prihajata iz elektroenergetskega podjetja Gen-I, ki izvaja partnerske investicije v sončne elektrarne skupaj z malimi vlagatelji. Ena ključnih obljub stranke je obljuba o zelenem prehodu energetike in gospodarstva. Krajši volilni program (Gibanje Svoboda 2022b) na področju energetike poudarja lažje umeščanje elektrarn na OVE v prostor, kar implicira predvsem zasebne investicije vanje, in povečanje investicij v elektrodistribucijsko omrežje. Sredstva za državni del financiranja zelenega prehoda napoveduje iz prestrukturiranja Načrta za okrevanje in odpornost (NOO), iz naslednjega Operativnega programa kohezijskih sredstev in iz namenskih obveznic (prav tam: 8, 13, 19). Obsežnejši programski dokument Gibanja Svoboda s podnaslovom »Vizija 2030« v začetnem delu navaja poleg zgoraj omenjenih ukrepov še davčne spodbude podjetniškim vlaganjem v zeleni prehod in okrepitev vlaganj v šolstvo, znanost in inovacije za krepitev zelenega prehoda. (Gibanje Svoboda 2022a: 18–19, 21–22) Ideje o zelenem prehodu so širše razdelane v poglavju »Zeleni preboj«, ki je eno od petih glavnih poglavij dokumenta. Zeleni prehod je tu opredeljen kot razogljičenje energetike in prometa (prav tam: 64). Med ukrepi se najprej ponovita olajšanje prostorskih pogojev za investicije v elektrarne iz OVE in nadgradnja elektrodistribucijskega omrežja. Poleg tega poglavje navaja še razogljičenje sistemov daljinskega ogrevanja in hišnih ogrevalnih naprav, spodbujanje alternativnih pogonskih goriv, usmerjanje dobičkov podjetij v državni lasti in investicije v OVE, pospešitev elektrifikacije kopenskega prometa ter razvoj železnic, javnega potniškega prometa, sopotništva in kolesarstva (prav tam: 64–65, 70–75). Oba dokumenta brez dokazovanja postavljata tezo, da bo zeleni prehod samodejno prinesel precejšen dvig dodane vrednosti na zaposlenega, kar naj bi bilo temelj za financiranje zelenega prehoda in ostalih potreb družbe (Gibanje Svoboda 2022b: 8; 2022a: 18). Vtis, da je to dvoje povezano, ustvarja heterogena struktura poglavja »Zeleni preboj«. Vanj je uvrščeno podpoglavje o spodbujanju podjetništva z modnimi recepti, kot so spodbujanje zagonskih podjetij, usmeritev v propulzivne panoge ali pametna specializacija (prav tam: 67–69). Vtis o povezavi med podjetništvom in zelenim prehodom je intuitivno podan v prvem ukrepu tega podpoglavja, ki omenja podjetniške ideje ob »novih možnosti[h], ki jih ponujata digitalni in zeleni prehod« (prav tam: 68). Podobno velja za podpoglavje »Nizkoogljično in digitalizirano gospodarstvo«, kjer se uvodni stavek glasi: »Na dvig konkurenčnosti in produktivnosti vpliva tudi zeleni prehod v nizkoogljično gospodarstvo« (prav tam: 70). Nadaljevanje obljublja spodbujanje krožnega gospodarstva kot strategije za zmanjšanje ogljičnega odtisa v proizvodnji (prav tam: 70–71), a z intuitivno predpostavko, da bodo potrebne investicije rentabilne in ne bodo zmanjševale, temveč zviševale profite. Če bi bilo tako, bi se kapitalizem že sam usmeril h

krožnemu gospodarstvu in za to ne bi potreboval državnih regulacij in ga ne bi bilo potrebno vključevati v programe političnih strank. Namesto tematizacije delitve stroškov uvedbe krožnega gospodarstva in širšega zelenega prehoda tudi to podpoglavje preplete temo krožnega gospodarstva z drugimi vsečnimi temami, kot so digitalizacija, trajnostni turizem, lokalne prehranske verige in delitvena ekonomija. Teza programskih dokumentov Gibanja Svoboda, da bo zeleni prehod financiral samega sebe s samodejnim višanjem dodane vrednosti in nižanjem proizvodnih stroškov, je v funkciji izogibanja vprašanju stroškov prehoda in njihove razporeditve med kapital, državo, delavce in potrošnike.

Svobodin program na področju zelenega prehoda najbolj izpostavlja solarizacijo proizvodnje elektrike, zato kot ključna akterja zelenega prehoda vidi na eni strani državo (z infrastrukturnimi investicijami, subvencijami, davčnimi spodbudami in regulacijami) in na drugi strani zasebne ekonomske subjekte, predvsem investitorje v OVE, do neke mere pa tudi potrošnike. V programu so podzastopani ostali vidiki ekološke modernizacije, vključno s socialno pravično tranzicijo. Zato v njem ni delavcev, niti kot subjektov zelenega prehoda, niti nasploh, in program tudi ne izraža potrebe po kakšnem kompleksnejšem družbenem dogovoru. Edini izjemi sta dve mesti, kjer omenja »obremenitev okoljsko obremenjujočih dejavnosti« (prav tam: 19) in pravičen prehod ob opuščanju premoga, kar naj bi zagotovil poseben zakon (prav tam: 65) po zgledu tistega iz leta 2000 za opustitev premogovništva v Zasavju. Program Gibanja Svoboda torej v vlado prenaša investicijsko shemo podjetja Gen-I, ki pa svoje visoke dodane vrednosti ne dosega z investiranjem v solarne elektrarne, temveč s trgovanjem z električno energijo na debelo.

2.) Koalicijska pogodba za mandat 2022–2026 v poglavju o javnih finančah navaja zeleno proračunsko reformo z obremenitvijo okoljsko obremenjujočih dejavnosti, vključno s potratnimi avtomobili, in odpravo okolju škodljivih subvencij in davčno spodbujanje vlaganj v zeleni prehod, sofinanciranje zelenega prehoda z namenskimi obveznicami, iz NOO in kohezijskih sredstev (Program za delo koalicije 2022: 15–18). Posebno poglavje z enakim naslovom »Zeleni preboj« in enako strukturo podpoglavij kot v programu vodilne stranke vsebuje nekoliko širši nabor ciljev (npr. tudi zaščito voda, gozdov, varovanih habitatov) in ukrepov (npr. trajnostno kmetovanje, širjenje brezplačnega javnega potniškega prometa). V zvezi z enim od dodanih ciljev, »sprejeti podnebni zakon« (prav tam: 50), je stranka Levica med pogajanjem o koalicijski pogodbi zagovarjala navedbo ustanovitve Podnebnega sveta kot nosilca večpartitnega socialnega dogovarjanja o ekološki modernizaciji in pravičnem prehodu, vendar v sprejeti koalicijski pogodbi ni tega cilja, ker ga je vodilna stranka ocenila kot preveč konkretnega (Omladič 2022).

Če je širši program Gibanja Svoboda tekstovna osnova koalicijske pogodbe, ki sta ji manjša koalicijska partnerja uspela dodati le nekaj ciljev in ukrepov, je glavna razlika med dokumentoma ta, da v koalicijski pogodbi ni več teze, da zeleni prehod samodejno ustvarja višjo dodano vrednost in da se bo tako financiral sam (Program za delo koalicije 2022: 54–58). Ta dokument implicira zavedanje, da zeleni prehod zahteva obsežno državno finančno udeležbo (investicije, subvencije) in širok družbeni dogovor o prioritetah družbene porabe. Tak dogovor bi potreboval ustrezen forum, vendar glede tega v koalicijski pogodbi ni jasnih zavez, saj so leve vsebine v njej predvsem dodane k osnovnemu besedilu iz liberalnega programa vodilne stranke. Ta predpostavlja, da so družbeni procesi, vključno z zelenim prehodom, predvsem rezultat partnerstva med vlado in med zasebnimi investitorji in potrošniki.

4 Sklep

Zeleni prehod bo zaradi velikih stroškov zahteval širok družbeni dogovor o razporeditvi bremen. V Sloveniji obstaja utečena tradicija socialno partnerske koordinacije razrednih interesov v ESS, toda zaradi fokusa na ekonomske interese baze so bili sindikati in delodajalska združenja doslej zadržani do okoljskih tem. Razširitev delokroga ESS na zeleni prehod ali ustanovitev novega namenskega usklajevalnega telesa lahko zato iniciira predvsem vlada. Problem Golobove vlade je, da razume izvedbo zelenega prehoda predvsem kot partnerstvo med vlado in zasebnimi investitorji v OVE, kar je prenos modela podjetja Gen-I na državo, pri tem pa spregleda razredne idr. družbene razsežnosti zelenega prehoda. V programu vodilne stranke in v koalicijski pogodbi se ne pojavljajo niti delavci, niti ideje o zelenem socialnem partnerstvu. Manjšinska koalicijska partnerka Levica sicer razume tenzijo med okoljskim in razrednim vprašanjem, ki ju povezuje kapitalizem, a njen vpliv na okoljski del koalicijske pogodbe je bil fragmentaren. Podnebni zakon bo lahko ustanovil koordinacijski okvir za celovit družbeni dogovor o zelenem prehodu. Brez tega bodo podnebni rezultati aktualne vlade verjetno omejeni predvsem na širitev solarizacije.

Literatura in viri

- Dryzek, John S. (2018): *Politika Zemlje: Okoljski diskurzi*. Ljubljana: Inštitut ČKZ.
- Hayden, Anders (2014): *When Green Growth Is Not Enough: Climate Change, Ecological Modernization, and Sufficiency*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Jahn, Detlef (1998): *Environmental Performance and Policy Regimes: Explaining Variations in 18 OECD-Countries*. *Policy Sciences* 31 (2): 107–131.
- Kavčič, Franček (2014): *Ekonomsko-socialni svet 2004–2013*. V F. Kavčič in N. Berlec (ur.): *Ekonomsko-socialni svet / Economic and Social Council of Slovenia: 2004–2014: 17–60*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Lundqvist, Lennart J. (1997): *Sweden*. V M. Jänicke in H. Weidner (ur.): *National Environmental Policies: A Comparative Study of Capacity Building: 45–71*. Berlin: Springer.
- Rosemberg, Anabella (2010): *Building a Just Transition: The Linkages between Climate Change and Employment*. *International journal of labour research* 2(2): 125–161.
- Scruggs, Lyle (1999): *Institutions and Environmental Performance in Seventeen Western Democracies*. *British Journal of Political Science* 29 (1): 1–31.
- Scruggs, Lyle (2001): *Is There Really a Link Between Neo-Corporatism and Environmental Performance? Updated Evidence and New Data for the 1980s and 1990s*. *British Journal of Political Science* 31 (4): 686–692.
- Scruggs, Lyle (2003): *Sustaining Abundance: Environmental Performance in Industrial Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spaargaren, Gert, in Mol, Arthur P. J. (1992): *Sociology, Environment, and Modernity: Ecological Modernization as a Theory of Social Change*. *Society & Natural Resources: An International Journal*, 5 (4): 323–344.
- Stanojević, Miroslav (1996): *Socialno partnerstvo: Modeli industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja*. Ljubljana: Enotnost.
- Stanojević, Miroslav (2010a): *Social Pacts in Slovenia*. V P. Pochet, M. Keune in D. Natali (ur.): *After the Euro and Enlargement: Social Pacts in the EU: 317–344*. Brussels: European Trade Union Institute.

- Stanojević, Miroslav (2010b): Vzpon in dezorganizacija neokorporativizma v Republiki Sloveniji. V Dragoš, Srečo et al.: Neosocialna Slovenija?: 107–139. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.
- Stanojević, Miroslav (2014): Socialni dialog v Sloveniji v preteklem desetletju: Kaj se je spremenilo?«. V F. Kavčič in N. Berlec (ur.): Ekonomsko-socialni svet / Economic and Social Council of Slovenia: 2004–2014: 7–16. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Stanojević, Miroslav (2015): Sindikalne strategije v obdobju krize. Teorija in praksa 52 (3): 394–416.
- Stavis, Dimitrisi, in Felli, Romain (2015): Global Labour Unions and Just Transition to a Green Economy. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 15: 29–43.
- Gibanje Svoboda (2022a): Zaslužimo si: Volilni program 2022. Dostopno prek: https://gibanjesvoboda.si/wp-content/uploads/2022/03/SVOBODA_volilni-program.pdf (23. 7. 2022).
- Gibanje Svoboda (2022b): V kakšni Sloveniji želimo živeti v letu 2030: Vizija 2030. Dostopno prek: https://gibanjesvoboda.si/wp-content/uploads/2022/04/SVOBODA_program-Vizija-2030.pdf (23. 7. 2022).
- Program za delo koalicije 2022–2026: 15. Vlada Republike Slovenije. Dostopno prek: <https://www.levica.si/wp-content/uploads/2022/05/GS-SD-Levica-Program-za-delo-koalicije-2022-26.pdf> (23. 7. 2022).
- Odmevi (2022): Intervju s predsednikom vlade Robertom Golobom, TV Slovenija, 14. 7. 2022. Dostopno prek: <https://www.rtvlo.si/rtv365/arhiv/174886794?s=tv> (23. 7. 2022).
- Omladič, Luka, intervju, 23. 7. 2022.

MARKO HOČEVAR

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

PROTISLOVJA ZELENE DRŽAVE

Povzetek: Cilj prispevka je pokazati na protislovja koncepta zelene države v razmerah kapitalističnega produkcijskega načina in »zelenjenja« kapitalizma. Soočanje s podnebnim zlomom sili države, da prek uveljavljanja novih konceptov poskušajo preprečiti najhujše scenarije. Posledično se vloga države v odnosu do družbe in gospodarstva spreminja – postopoma se v okvirih kapitalističnega produkcijskega načina oblikuje zelena država, ki pa mora hkrati skrbeti za reprodukcijo kapitalizma in »zelenjenje« le-tega, kar prinaša le omejene učinke pri soočanju s podnebnim zlomom. V tem okviru v prispevku najprej razložim, izhajajoč iz teorije Robyn Eckersley, koncept zelene države. V drugem delu v razpravo vpeljem dva današnja hegemonika okoljska diskurza – ekološko modernizacijo in trajnostni razvoj – in razložim, kako sta oba vpeta v reprodukcijo kapitalističnega statusa quo. V tretjem delu razložim, zakaj so poskusi oblikovanja zelene države na osnovi teh dveh okoljskih diskurzov znotraj kapitalizma obsojeni na zelo omejen uspeh.

Ključne besede: zelena država, kapitalizem, ekološka modernizacija, trajnostni razvoj.

1 Uvod

Vprašanja onesnaževanja okolja, zaščite le-tega in boj zoper podnebne spremembe nikoli niso bili bolj pomembni, saj je jasno, da vsakoletne klimatske spremembe močno vplivajo na življenje vseh nas. Mnoge države so sprejele številne zaveze za zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov in k prehodu na obnovljive vire energije. Oblikujejo se tudi vedno novi koncepti – zeleni dogovor, krožno gospodarstvo, zelena država ipd. –, ki naj bi naslavljali obstoječe nevzdržne razmere in tudi ponujali nove rešitve, kako se izogniti najbolj črnim scenarijem uničenja planeta.

V pričujočem prispevku analiziram določene predlagane in obstoječe koncepte v kontekstu zelenega prehoda. Najprej na kratko razložim koncept zelene države, kot ga razvije Robyn Eckersley. Po tem obravnavam dva prevladujoča okoljska diskurza danes: trajnostni razvoj in ekološko modernizacijo, ki sta v samem temelju oblikovanja zelene kapitalistične države. V sklepnem delu izpostavim protislovja oblikovanja zelene države na podlagi trajnostnega razvoja in ekološke modernizacije v razmerah kapitalističnega produkcijskega načina.

2 Zelena država in ekološka demokracija

Robyn Eckersley, avstralska politologinja, je na začetku novega tisočletja, ko je bilo jasno, da se bomo podnebnemu zlomu, o katerem se sicer takrat ni tako veliko govorilo, težko izognili, utemeljila koncept »zelene države« in »ekološke demokracije« kot nadgradnje kapitalistične liberalnodemokratske države.

Njena osnovna predpostavka je, da kapitalistična liberalnodemokratska država ni zmožna na ustrezen način nasloviti, kaj šele rešiti okoljskih problemov prek vključevanja le-teh v demokratične postopke in procese. Pot k zeleni državi vidi Eckersley prek vpeljevanja ekološke demokracije, ki je prvi pogoj za »zelenjenje države«. Koncept ekološke demokracije pomeni nadgradnjo liberalne demokracije; Eckersley ga umesti med Habermasovim (1996)

idealnim modelom komunikacijske skupnosti in Heldovim (1995) konceptom kozmopolitske demokracije. Ekološka demokracija temelji na deliberativni demokraciji (gre za zeleno deliberacijo) ter odgovarja na potrebo po sodelovanju in predstavljanju vseh, ki jih ukrepi javne oblasti prizadenejo, ne glede na nacionalno ali razredno pripadnost, spol ali vrsto. Ekološko demokracijo razume Eckersley »ne toliko kot demokracijo prizadetih, temveč kot demokracijo za prizadete« (Eckersley 2019: 155). Gre v bistvu za ekocentrični pristop ter za »inkluzivnost« in celo »ekumenskost« (Eckersley 2019: 112), ki jo Eckersley poskuša zaobjeti s konceptom ekološke demokracije.

V tem okviru Eckersley zelene države ne razume kot zgolj liberalnodemokratično državo, »ki jo menedžira vlada zelene stranke z vrsto okoljskih ciljev v svojem programu, čeprav bi bilo upravičeno pričakovati, da bi se taka država lahko precej verjetno razvila iz liberalnodemokratičnih ali socialnodemokratičnih držav«, temveč kot državo, »katere regulativni ideali in demokratični postopki se bolj ravna po načelih ekološke demokracije kot liberalne demokracije« (Eckersley 2019: 13). Gre torej za državo, ki temelji na ekološki demokraciji in ki nadgrajuje liberalno demokracijoin liberalnodemokratično državo z novimi procedurami in pravicami ter v središče postavlja okoljske probleme. Oblikovanje zelene države naj bi privedlo do tega, da se oblikuje vlada, ki bi »v imenu širše rizične skupnosti omogočala ter po potrebi izvrševala ekološko odgovornost«, kar pa radikalno »spremeni sam namen države, prav tako pa tudi preokvirja demokratična načela in proceduralne zahteve, s katerimi se državi podeljuje legitimnost« (Eckersley 2019: 320).

Pomembno je, da takšen koncept zelene države, kot ga oblikuje Eckersley, nikakor ne pomeni negacije kapitalizma, temveč je združljiv tako z »zelenjenjem« kapitalizma kot tudi z bolj radikalnimi projekti poskusa odprave kapitalističnih lastninskih odnosov in tudi nenehne gonje po rasti, ki je v temeljih kapitalizma in je ključni problem, zaradi katerega drvimo proti podnebnemu zlomu (D'Alisa, Demaria in Kallis 2019). Vendar pa je danes ravno projekt zelenjenja kapitalizma in kapitalistične države najbolj razširjen, pri čemer so v ospredju zelo specifični načini, kako to doseči.

3 Hegemonija zelenjenja kapitalizma

John Dryzek (2018) je v knjigi *Politika zemlje: okoljski diskurzi* razkril devet različnih okoljskih diskurzov, ki na različne načine obravnavajo okoljske probleme in tudi predlagajo drugačne rešitve. Gre za med seboj povezane in protislovne diskurze, ki se marsikdaj prepletajo in dopolnjujejo.

Tabela: Okoljski diskurzi (Dryzek 2018).

	Reformizem	Radikalizem
	1. Razreševanje problemov	2. Omejitev in preživetje
Proazičnost	1.1 Administrativni racionalizem	2.1 Preživetjenizem
	1.2 Demokratični pragmatizem	2.2 Neomejena rast (prometejstvo)
	1.3 Ekonomski racionalizem	
	3. Trajnostnost	4. Zeleni radikalizem
Imaginativnost	3.1 Trajnostni razvoj (zelena rast)	4.1 Zelena zavest
	3.2 Ekološka modernizacija	4.2 Zelena politika

Danes je jasno, da sta prevladujoča okoljska diskurza v zadnjih dveh desetletjih trajnostni razvoj in ekološka modernizacija (Wanner 2015; Stegemann in Ossewaarde 2018; Hajer 2020). Trajnostni razvoj je postal globalno zelo razširjen že v 90. letih, po objavi poročila Bruntlandine komisije leta 1987. Trajnostni razvoj izhaja iz predpostavke, da je gospodarska rast nujna, toda le-ta mora biti hkrati okoljsko vzdržna in ne sme ogroziti rasti in razvoja prihodnjih generacij: »Ekonomsko rast je torej treba spodbujati, a hkrati voditi na načine, ki so okoljsko neškodljivi in družbeno pravični« (Dryzek 2018: 185).

Ekološka modernizacija je specifični projekt in diskurz, ki ravno tako izhaja iz določenih omejitev, ki nam jih postavlja narava, vendar pa konkretne rešitve in premagovanje teh ovir in omejitev vidi predvsem v razvoju »zelenih« tehnologij. Ekološka modernizacija »pomeni prestrukturiranje kapitalistične politične ekonomije v okoljsko bolj zdravi smeri, a ne tako, da bi bil potreben popolnoma drugačen političnoekonomski sistem« (Dryzek 2018: 200). V ospredju so predvsem tehnološke rešitve, ki jih sam trg ne more sam prinesiti. Zato mora biti v ospredju vladno reguliranje in sodelovanje z industrijo (Hajer 2020).

Ne preseneča, da sta danes ravno ta dva diskurza v ospredju pri različnih projektih oblikovanja zelene države, saj ne trajnostni razvoj ne ekološka modernizacija ne preizprašujeta temeljnih strukturnih določitev kapitalistične ekonomije, temveč odpirata prostor za širitev trga in za razvoj novih tržnih niš znotraj kapitalističnega produkcijskega načina. V ospredju sta predvsem razvoj zelenih tehnologij in zeleno potrošništvo, pri čemer se zelo malo pozornosti posveča strukturnemu protislovju kapitalizma – to pa je nuja nenehne gospodarske rasti, kar pomeni tudi vedno večje potrebe po naravnih resursih, ki bodo omogočali to rast. Večja poraba resursov in zasledovanje gospodarske rasti pa nikakor nista združljiva s preprečitvijo podnebnega zloma (D'Alisa, Demaria in Kallis 2019; Kallis in dr. 2020).

4 Zelena država onkraj kapitalizma?

Politično odločanje, ki je utemeljeno na ekološki modernizaciji in trajnostnem razvoju, pomeni vključevanje drugačnih konceptov, več deliberacije in predvsem ozelenjevanje kapitalizma. Vendar je problem kapitalizma, tudi »zelenega« kapitalizma, v tem, da ima vedno potrebo po rasti, ki pa je možna prek povečanega izkoriščanja narave zaradi produkcije novih, bolj ali manj zelenih stvari v razširjenem obsegu (D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis 2019). V tem kontekstu lahko govorimo o zeleni državi, toda o zeleni državi v kapitalizmu, ki še vedno mora iskati ravnovesje med reprodukcijo akumulacije in poskusom (ne)uničevanja planeta. Zaradi primarnosti prvega – kar samodejno pomeni nezmanjšanje obsega produkcije, temveč zasledovanje rasti – in sekundarnosti drugega pa takšna zelena država v kapitalizmu – ali zelena kapitalistična država, ki je ujeta v diskurzivni in praktični okvir ekološke modernizacije in trajnostnega razvoja – ne ponuja rešitve za preprečitev podnebnega zloma, temveč prek »zelenih« tehnologij in prostorskega premeščanja okoljskih kriz proizvaja zelenjenje države in kapitalizma na specifičnih lokacijah.

Največkrat se dogaja, da se umazana produkcija seli iz jedrnih držav kapitalističnega svetovnega sistema na periferne, hkrati pa se tudi odlaganje nevarnih snovi izvaža v periferne države, iz katerih se tudi uvažata največ nujno potrebnih elementov za »zelene« tehnologije v razvite države, pri čemer ti postopki niso nikakor tako zeleni, kot se jih prikazuje, hkrati pa tudi ta tehnologija ni »zelena«, temveč izjemno umazana in vodi k onesnaževanju lokalnih okolij, kjer se redki elementi, ki so nujni za novi, bolj »zeleni« tehnološki razvoj, pridobivajo (tipičen primer je litij). Takšna strategija, ki torej temelji na okoljskem rasizmu (Low in

Gleeson 2021) in na reprodukciji kapitalizma na globalni ravni, na klimatske spremembe ne more imeti nikakršnega učinka, saj so podnebja in geografski prostori še vedno omejeni na naš skupni planet – onesnaževanje na enem delu pomeni podnebne spremembe nekje drugje.

Vendar teorija Robyn Eckersley ponuja možnost tudi za drugačno interpretacijo koncepta zelene države. Poleg koncepta ekološke demokracije Eckersley kot temeljna elementa zelene države poudarja tudi koncepta enakosti in pravičnosti. In v tem okvirju je jasno, da trajnostni razvoj in ekološka modernizacija, kot sta zastavljena, nikakor ne prinašata več enakosti, še manj pa več pravičnosti, saj temeljita na ohranjanju razrednih neenakosti in reprodukciji kapitalističnih lastninskih odnosov. Zato zelena država v tem okvirju ponuja pot za mišljenje in prakso vpeljevanja in vključevanja novih eksistenčnih problemov v politično odločanje, kar pomeni naslavljanje neenakosti, ki izhajajo iz kapitalističnega produkcijskega načina (Swyngedouw 2011). V tem kontekstu bi bila lahko zelena država združljiva z novo prakso in diskurzom, ki ga Dryzek še ni tematiziral. Gre za koncept odrasti, ki z vsemi svojimi protislovji utemeljuje strukturne rešitve za predrugečenje obstoječega sveta na poti k preprečitvi podnebnega zloma (glej: Hočevar in Vodovnik 2018; D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis 2019; Hickel 2020; Kallis in dr. 2020). Koncept zelene države, ki temelji na odrasti, je po definiciji nujno povezan tudi s spremembo produkcijskega načina, saj ekološka in okoljska pravičnost ne moreta obstajati brez »demokratizacij[e] tako proizvodnje kot njene regulacije« (Low in Gleeson 2021: 292).

Literatura

- Dryzek, John S. (2018): *Politika zemlje: okoljski diskurzi*. Ljubljana: Inštitut ČKZ.
- Eckersley, Robyn (2019): *Zelena država: premišljanje demokracije in suverenosti*. Ljubljana: Inštitut ČKZ.
- Giorgos Kallis, Susan Paulson, Giacomo D'Alisa and Federico Demaria (2020): *The Case for Degrowth*. Cambridge, Medford: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Hajer, Maarten A. (2020): *Politika okoljskega diskurza: ekološka modernizacija in polisi proces*. Ljubljana: Inštitut ČKZ.
- Held, David (1995): *Cosmopolitan Democracy and the Global Order: Reflections on the 200th Anniversary of Kant's »Perpetual Peace«*. *Alternatives*, 20 (4): 415–429.
- Hickel, Jason (2020): *Less is more. How degrowth will save the world*. London: William Heinemann.
- Hočevar, Marko, in Vodovnik, Žiga (2018): *Političnost odrasti: buen vivir in politična rekonpozicija*. *Časopis za kritiko znanosti*, 46 (273): 47–64.
- Kallis, Giorgos, Demaria, Federico in D'Alisa, Giacomo (2019): *Uvod: Odrast*. V: G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), *Odrast: besednjak za novo dobo*: 31–49. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Low, Nicholas, in Gleeson, Brendan (2021): *Pravičnost, družba, narava: preiskovanje politične ekologije*. Ljubljana: Inštitut ČKZ.
- Smith, Richard (2015): *Green Capitalism: The God that Failed*. World Economics Association.
- Stegemann, Laura, in Ossewaarde, Marinus (2018): *A sustainable myth: A neo-Gramscian perspective on the populist and post-truth tendencies of the European green growth discourse*. *Energy Research & Social Science*, 43: 25–32.
- Swyngedouw, Erik (2011): *Depoliticized Environments: The End of Nature, Climate Change and the PostPolitical Condition*. *Royal Institute of Philosophy Supplement*, 69: 253–274.

- Wanner, Thomas (2015): The New »Passive Revolution« of the Green Economy and Growth Discourse: Maintaining the »Sustainable Development« of Neoliberal Capitalism. *New Political Economy*, 20 (1): 21–41.
- Wright, Christopher, in Nyberg, Daniel (2015): *Climate Change, Capitalism, and Corporations*. Cambridge: Cambridge University Press.

MLADEN ZOBEC

Centre for Southeast European Studies, University of Graz

PROLETARIAN ENTREPRENEURS IN A WORKERS' STATE: ALBANIAN PRIVATE CRAFTSMEN IN SOCIALIST SLOVENIA

Abstract: *During Yugoslav socialism, Albanians were overrepresented among the internal-migrant businesses and crafts, and were synonymous with bakers, ice-cream sellers, and vegetable vendors. Despite this ubiquity, the peculiar experience of Albanian privateers in Yugoslavia remains poorly understood. Relying on archival research and qualitative methods, this paper shows that Albanian migrants from Macedonia oftentimes opted for family businesses over social sector employment despite less favourable working conditions. The paper explains how political and economic conditions in socialist Yugoslavia interacted with Albanian cultural legacies to enable the proliferation of ethnic and family businesses in Slovenia and elsewhere in Yugoslavia. In doing so, three interconnected factors are explored: the Yugoslav socialist unemployment, discrimination of Yugoslav Albanians, and the Albanian complex family.*

Keywords: *Albanian migration, Southeast Europe, socialist Yugoslavia, ethnic entrepreneurship, social history*

1 Introduction¹

With 8% of the total population, Albanians were the largest non-Slavic ethnic group in socialist Yugoslavia. By the time of the country's dissolution, their share was larger than that of Macedonians or Montenegrins and the same as Slovenes. Despite their considerable share in the federation, little has been researched about how Yugoslav Albanians experienced Yugoslavia, with the exception of the Kosovo crisis in the 1980s. The purpose of this article is to begin to fill this gap by examining Albanian migrant businesses in Slovenia. Private in their character, Albanian family businesses present a phenomenon so common in Yugoslavia that it appears mundane, yet, upon closer inspection, it proves to be poorly understood. Here, I therefore discuss potential reasons for why Albanian migration was so much characterised by involvement in private businesses. Such a microhistory can tell us a lot about the socialist Yugoslavia itself. An inspection into the phenomenon of Albanian businesses firstly opens a debate on Yugoslavia's uneven development and centre-periphery relations, secondly, addresses the question of discrimination and ways in which Albanians were Othered, and thirdly, critically interrogates the persistence of traditional and patriarchal family relations inside Yugoslavia's Albanian communities.

1. This work was supported by the Austrian Science Fund (FWF) under Grant P 32345 (Project "To the Northwest! Intra-Yugoslav Albanian migration" led by Dr. Rory Archer)

This paper focuses on Albanians from the socialist Republic of Macedonia that owned or worked in private businesses in socialist Slovenia, usually in the confectionery and hospitality trade. The relevance of the studied topic, however, is not confined to Macedonia as a sending republic, or Slovenia as a destination republic. There are similar instances of Albanian craftsmen from Kosovo: bakers from Has, goldsmiths from Prizren, and fruit and vegetable vendors from Korisha². These examples are not in the focus of the present paper, but they nevertheless hint at the common, yet specifically Albanian experience of migration within Yugoslavia.

The goal of the research behind this paper is double-folded. Most importantly, it contributes to the social history of Albanians in Yugoslavia. Additionally, it turns to historical sociology in an attempt to understand *why* Albanian migrant trajectories were so much characterised by involvement in private businesses³. In achieving these two goals, archival research and semi-structured biographical interviews are employed as the main research methods.

I hypothesise that an interplay of factors pertaining to different social realities enabled the proliferation of Albanian migrant businesses, and made the Albanian migration experience in Yugoslavia unique. These factors include: discrimination of Albanians in Yugoslavia, complex family structures, and socialist unemployment.

The existing literature on Albanian family businesses in the northern Yugoslav republics is limited in scope. While the lived experience of Albanian entrepreneurs in Zagreb and Istria has been marked by religion-dependent occupational differences (Orlić and Djerić 2014; Rajković Iveta and Geci 2017), the scholarly account of Albanian entrepreneurs in Slovenia has been, until recently, interested mainly in comparative advantages that ethnic firms might offer from a contemporary business perspective (Vadnjal 2014). Only recently has there been an attempt at understanding the emergence of Albanian businesses in Slovenia in line with social and economic processes of socialist Yugoslavia. By focusing on the 'kiosk culture' of Macedonian-Albanian migrants in Velenje, Ana Kladnik (2020) has shown how Albanian private initiative complemented the incomplete urbanisation process by providing catering facilities in a newly constructed industrial town of Velenje.

2 Social history of polog confectioners

2.2 Translocal contours of migration

Based on semi-structured biographical interviews with 20 migrants in Slovenia, I was able to reconstruct the story of Albanian migration from Polog, a region between the towns of Gostivar and Tetovo in what is today North Macedonia. It is almost exclusively those few villages that provided hundreds of small and large towns and cities around Yugoslavia with

-
2. Information gathered by preliminary interviews with Albanian fruit and vegetable vendors interviewed in Ljubljana and in Celje.
  3. The overrepresentation of Albanian migrants in private crafts and businesses compared to other main migrant groups in socialist Slovenia is evident from the archival records containing craft licences (*obrtna dovoljenja*) that I have analysed for Ljubljana, Maribor, Kamnik, Vrhnika, Domžale, Murska Sobota, Lendava, and Ruše.

many confectioners⁴. What started at first as a continuation of a pre-World War II pattern of migration, resembling *pečalba/gurbet*⁵, proliferated greatly during socialism. While the confectionery tradition started before the second world war, it was the rural population that most of the time migrated from Polog to Slovenia and not already established craftsmen.

In the early socialist period, this type of migration had a strong seasonal character. Only men would migrate for a few summer months. Upon return to the home village, they would participate in the agricultural activities of the household which were long regarded as the family's main economic activities. As Ulf Brunnbauer (2004) has observed on the case of Albanians from Macedonia, remittances were not spent towards urbanisation of the family, but were invested in the household's agricultural capacity. The money earned by migrants in Slovenia most often belonged to the family as a whole, but was under the control of the 'head of the family'⁶. Corresponding to the Balkan complex family structure (Kaser 1994), even the adult male migrants were sometimes obliged to hand over earned money to the father or grandfather, whoever was considered the 'head of the family'.

In a translocal context, traditional family relations remained integral throughout the socialist period, although important changes were nonetheless underway. Like elsewhere (Antman 2013), traditional family patterns were gradually disintegrating albeit at a slower pace. By the 1980s, migration in many instances ceased to be exclusively seasonal, and instances of whole families migrating to Slovenia became a rather normal occurrence.

Confectionery shops were at first selling affordable consumer products (ice-cream, lemonade, sweets) in the economic context characterised by the growing purchasing power among the general population (Duda 2005: 40). Many businesses later added coffee, beverages and fast food to their assortment and catered to the needs of the growing domestic and migrant working class⁷.

2.2 Discrimination: a matter of policy or a mere reflex?

Interviews and archival research have shown that Albanian businesses in Slovenia were oftentimes met with suspicion and received unfavourable treatment from the authorities. Upon application for a craft licence, local authorities in many cases switched between reasons

-
4. Villages of *Pirok*, *Dobridol*, *Kamenjan* were most prominent, although others were notable as well (*Vrapčiče*, *Gradec*, *Negotino*)
  5. Pattern of traditional male seasonal labour mobility in the Balkans, associated mainly with the Ottoman period. For more info on *Pečalba/Gurbet/Kurbet* see Bielenin-Lenczowska (2010) and Hristov (2015).
  6. The term 'head of the family' is used here for the lack of a better term. While some narrators have used the term frequently, others have noted that they regard it as partially incorrect since in an ideal situation, members of the family would decide on matters consensually, and the 'head of the family' would only take initiative in the case that the consensual decision was not possible.
  7. Many respondents mentioned setting up businesses close to workers' accommodations (*samski dom*) or their customers at the height of their business' success being mostly workers from the factories or industrial areas of a town/city. Confectionery shops, cafes or fast-food stands were a popular destination before and after the work shift or during the lunch break.

for not granting a craft licence to ‘oriental’ confectioners⁸. When one type of argument was exhausted, they used another one. The arguments ranged from formal requirements to vaguely defined ‘local need’, unsatisfactory hygiene and even to reproaches of laziness⁹. However, in some instances, Albanian confectioners successfully complained to the republican authorities which in turn criticised the unfair treatment exercised by the municipal authorities.

3 From social history to historical sociology

Against the background of fieldwork research presented above, I will argue in this chapter that an interplay of three societal factors contributed to migration trajectory that is specific for Albanian privateers¹⁰. These factors include:

1. Discrimination
2. Socialist unemployment
3. Albanian extended family

To begin with, it is worthwhile briefly inspecting the sources of disadvantageous treatment that Albanian migrants experienced. A continuity of mutual distrust between the Yugoslav state and Albanians existed from before WW2, and was exacerbated by the wartime alliances. The Albanian population, reserved towards Yugoslavia, did not participate in the Partisan struggle in great numbers (Ströhle 2016). Importantly, the continuation of the attitude of mutual distrust was in part a result of the new socialist state not being able to offer a viable vision of socialist modernisation that would include Albanians. While access to public and social sector employment was made easier for Macedonia’s Orthodox population (Gruber and Pichler 2020), scholars have also shown how Albanians in Macedonia oftentimes willingly remained outside the social sector and instead opted for (self)employment in the private sphere, either at home or as migrants (Brunnbauer 2004). To understand why, it is crucial to return to the question of family.

It is not a mere historic peculiarity that business-owning Albanians in Slovenia were principally members of large complex families/households. On the contrary, this was part and parcel of a subsistence model where private businesses and family structures formed a symbiotic relationship. Such businesses often found their niches in places where social sector capacities were not capable of taking care of the growing demand. Ana Kladnik (2020) has for instance shown how Albanian fast-food kiosks supplemented incomplete urbanisation in socialist Velenje.

The prices of products could be kept relatively low due to low wages, extremely long working hours¹¹ and frequently non-monetary (as opposed to wage) compensations of family members. Lowering the costs of labour was thus possible only to the extent that the traditional family relations were involved in the private business. In-group transfer of knowledge and joint management of family resources made business expansion possible, which in turn allowed for the inclusion of new family members.

-
8. A pre-WW2 administrative term for Albanian confectioners used also in the early socialist period in Slovenia.
  9. All of the mentioned archival documents can be found in: Ljubljana History Archives, LJU 475/3 MLO Ljubljana industrija in obrt 1945-1955. Obrtni spisi, Serija 3. Ljubljana.
  10. The term ‘privateer’ serves here as an English translation for the Slovenian, Croatian and Serbian term ‘privatnik’, denoting a selfemployed businessman or craftsman in Yugoslavia.
  11. Respondents frequently mentioned 14- or even 16-hour shifts.

Lastly, I argue that the socialist unemployment as conceptualised by Susan Woodward (1995) was a key factor that made the rise of Albanian businesses possible. While unemployment is only one, rather distinctive feature of Yugoslav political economy, it analytically functions as an entry point in understanding the general contours of the Yugoslav political economy. While socialist Slovenia experienced very low unemployment, parts of Yugoslavia inhabited by Albanians were areas most severely affected by high unemployment. The consequences were twofold. First, it made Albanians 'confined to the private sector' as a way of mitigating the effects of unemployment (Woodward 1995: 342). Second, high unemployment functioned as the main push factor for emigration to the northern republics. Related to this political-economic aspect was developmental disparity between the Yugoslav north and south. Living standard differences enabled Albanian confectioners and fast-food caterers from Macedonia to establish a business model that relied on very low labour costs. Such a condition could exist only in the context of severely unequal economic development that made wage differences possible.

4 Conclusion

I have presented the main characteristics of migration of Albanian craftsmen from Macedonia to Slovenia during socialism. By employing qualitative semi-structured interviews and archival research of craft-related documents, it was shown that the Albanian complex family was a crucial component of businesses established by Albanian migrants in the confectionery and hospitality trade. Such businesses could not have proliferated in Slovenia without the patriarchal and hierarchical family relations. By turning to historical sociology, I have then argued that the emergence of a symbiotic relationship between the complex family and the migrant business was enabled only by two other factors: discrimination of Yugoslav Albanians and socialist unemployment.

It would be futile to attempt to evaluate to which extent each of the three factors contributed to the wide-spread phenomenon of Albanian migrant businesses in Yugoslavia. Understood separately, each of the factors is in itself insufficient to explain the proliferation of said businesses. Moreover, there were parts of the Yugoslav population whose life experiences shared one or two factors with Albanians, yet it is mainly among Albanians that all three factors could be found.

Sources

Biographical non-structured interviews with 18 interviewees, Albanian migrants in Slovenia to Mladen Zobec, Slovenia and Polog (North Macedonia), May 2021 – July 2022
Ljubljana Historical Archives, LJU 475/3 MLO Ljubljana industrija in obrt 1945-1955. Obrtni spisi, Serija 3. Ljubljana.

Bibliography

Bielenin-Lenczowska, Karolina (2010): Different Models of Labour Migration in Contemporary Macedonia – or What Does Pečalba Mean Today?. *Ethnologia Balkanica*, 14: 11–26.
Brunnbauer, Ulf (2004): Fertility, Families and Ethnic Conflict: Macedonians and Albanians in the Republic of Macedonia, 1944–2002. *Nationalities Papers*, 32 (3): 565–98.
Duda, Igor (2005): U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih. Zagreb: Srednja Europa.

- Gruber, Siegfried, and Pichler, Robert (2020): Social Cleavages and Interethnic Conflict in the Socialist Republic of Macedonia. Findings from Two Villages in Western Macedonia. In S. Gruber et al. (eds.): *From the Highlands to Hollywood: Multidisciplinary Perspectives on Southeastern Europe*, Festschrift for Karl Kaser and SEEHA: 287–307. Vienna: LIT Verlag.
- Hristov, Petko (2015): The Balkan Gurbet: Traditional Patterns and New Trends. In H. Vermeulen et al. (eds.): *Migration in the Southern Balkans: From Ottoman Territory to Globalized Nation States*: 31–46. Cham: Springer International Publishing.
- Kaser, Karl (1994): The Balkan Joint Family: Redefining a Problem. *Social Science History*, 18 (2): 243–269.
- Kladnik, Ana (2020): Dobri Dol - Sweet Village. Albanians and Their Ice-Cream Shops in Socialist Slovenia. In R. Fotiadis et al. (eds.): *Brotherhood and Unity at the Kitchen Table? Cooking, Cuisine and Food Culture in Socialist Yugoslavia*: 219–237. Zagreb: Srednja Evropa.
- Orlić, Ivona, and Nikolić Djerić, Tamara (2014): Filigran u Istri: Od "bratstva i jedinstva" do multikulturalizma. *Etnoantropološki problemi*, 9 (4): 1045–62.
- Rajković Iveta, Marijeta, and Geci, Rina (2017): Albanski zlatari i pekari s Kosova u Zagrebu: Migracije i etničko poduzetništvo. *Studia ethnologica Croatica*, 29 (1): 279–304.
- Ströhle, Isabel (2016): Of Social Inequalities in a Socialist Society: The Creation of a Rural Underclass in Yugoslav Kosovo. In R. Archer et al. (eds.): *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism*: 124–143. London: Routledge.
- Vadnjal, Jaka (2014): The Importance of Social Capital within an Ethnic Community: Albanian Entrepreneurs in Slovenia. *Two Homelands*, 40: 123–137.
- Woodward, Susan L. (1995): *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton: Princeton University Press.

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ZNANOSTI

RENATA ŠRIBAR

Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani

EKOSISTEM NEZAUPANJA: PREZRTO POLJE BIOPOLITIKE V DIGITALIZIRANEM ZDRAVSTVU

Povzetek: *Zainteresiranost za digitalizacijo zaradi kapitalskih dobičkov je zasenčila nujno prepričljivega preverjanja zdravstvenih tveganj zaradi pospeševanja neionizirajočega sevanja. Obenem ni posluha za posledično večplastno zdravstveno diskriminacijo določenih družbenih skupin in celotnega prebivalstva v revnih državah. Avtorica implicitno naslavlja nosilce/ke vse bolj aktualne globalizirane biopolitike z imperativom prevzemanja odgovornosti ob indikaciji obstoječih praks nelegitimnega izvajanja oblasti, ki normirajo sektorske zdravstveno-medicinske politike. Z namenom preverjanja možnosti za prestrukturiranje obstoječega odnosa med nezaupljivim prebivalstvom in obravnavanim sektorjem, ki ne sledi praviloma dobrobiti ljudi, avtorica uvede koncept globalizirane bioetike skrbi (Tong 2022) s pristavkom, da ta ne sme biti ospoljene narave.*

Gljučne besede: *digitalizacija, zdravstvo, biopolitika, globalna bioetika, ekosistem nel zaupanja*

1 Uvodna zastavitev

Odločitve, povezane z digitalizacijo zdravstva, se sprejemajo na ravni državnih in naddržavnih politik, ki presejajo sprego digitalizacije, zdravja in povezanih znanosti. Poleg vezi različnih ravni politike s tržnim gospodarstvom, v našem primeru z »veliko« farmaceutsko industrijo (angl. *big pharma*), gre za široko, sektorsko pluralno mrežo industrij IKT in digitalizacije. Vpogled v dosedanjo gospodarsko prakso s perspektive zdravja nam pove, da tu ni moč pričakovati odgovornosti (Benatar 2011), ki bi se morala odzivati na kompleksnost odnosov med človeško dobrobitjo v družbenem in naravnem okolju in tehnološkimi razvojem. Naveza družbeno neodgovornega gospodarstva s politiko se odraža v njenih ambivalentnih stališčih in delovanjih. Vzpostavlja se ekosistem, v katerem se očitno in tudi medijsko široko tematizirano plodi nezaupanje uporabnic_kov storitev zdravstvenega sektorja in državljanske javnosti. V dinamični prepredenosti družbenih skupin ljudi, njihovih naravnih in družbenih okolij z virusi in bakterijami ... postane nezaupanje v vrednotno vprašljiv status političnih odločevalcev v sektorju zdravstva (in povezanih drugih sektorjih) sestavni del strukturnega ravnovesja družbenopolitičnih nasprotij.

2 Misliti odgovornost

V znanstveno-strokovnem sektorju digitalizacija zdravstva poleg informacijsko-komunikacijskih tehnoloških ved in naravoslovja vključuje različne tradicionalne humanistične discipline, denimo lingvistiko in filozofijo. Slednja je znatno udeležena s podpodročjem etike in bioetike, ki tako ni samo stvar medicine. Tudi študije spolov in feministična teorija posegajo na področje zdravstva na različne načine, denimo s kritično refleksijo etike skrbi in taksonomijo nevednosti, ki je vzniknila prav v kritikah določene spolno specifične medicinske obravnave žensk. Upoštevanje znanosti in strok, ki se stikajo in prepletajo v sferi zdravstva, napeljuje k izhodiščnemu preverjanju koncepta odgovornosti. Singapurska izjava o raziskovalni integriteti (2nd WCRI 2010) uporablja v izvornem, angleškem jeziku dva izraza za odgovornost. *Accountability* (poslovenjeno »sprejemanje odgovornosti«) je eno izmed štirih vodilnih načel raziskovalne integritete. Konceptualizira in udejanja se na pozicijah vodenja znanstvenega raziskovanja. *Responsibility* (slovensko »odgovornost/i«) se plasirajo na dveh ravneh, najprej kot generalno poimenovanje niza odgovornosti v raziskovalnem procesu, nato v obrazložitvi teh odgovornosti. Prva med njimi je poimenovana z »integriteto«. Gre za želeno lastnost raziskovalk_cev, poštenost oz. celovito osebnostno skladnost, ki zagotavlja verodostojnost raziskovanja. Za digitalizacijo zdravstva v spregi z navezujočimi se znanostmi in strokami je pomembno oboje: sprejemanje odgovornosti v funkciji vodenja raziskovanja in odgovornost kot delo integritete v zagotavljanju verodostojnosti raziskovanja. Verodostojna znanost pa ni tista, ki deluje tako, kot da so njene ugotovitve dokončne in nad vsakim dvomom. Je (samo)reflektirana in omejena na določeno perspektivo. Kot taka je v sebi skladna oz. celovita in odprta za premene in nadgrajevanja znanstvenih spoznanj. V pričujoči miselni matrici je širša družbeno-politična odgovornost znanosti predvsem na znanstvenih oblasteh, da ne prezrejo »negotovosti« (Muršič 2022), značilnih za znanstveno raziskovanje, in da ne promovirajo in izkoriščajo rezultatov raziskovanj kot univerzalno veljavnih in neomajnih v teku časa. Na političnih oblasteh pa je tista končna odgovornost, da tam, kjer se porajata dvom in tveganje in s tem na individualni ravni tudi eksperimentiranje glede rezultatov ukrepov, ne vsiljujejo medicinskih postopkov in farmakoloških rešitev. V Sloveniji bi to pomenilo usklajenost z ustavo, ki takole prepoveduje tovrstne avtoritarne odločitve oblasti: »Na človeku je prepovedano delati medicinske ali druge znanstvene poskuse brez njegove svobodne privolitve.« (Ustava Republike Slovenije, 18. člen) Pojmovanje odgovornosti oblasti, ki se prepozna v konceptu integritete in ki v domeni vodenja in upravljanja zagotavlja verodostojno raziskovanje, je širšega dometa, saj velja za izvajanje oblasti in poklicev na vseh strokovnih in nasploh delovnih področjih, vključno s politiko. Hipotetično je integriteta oblasti garant verodostojnega odločanja, ki dopušča dvom in se zato lahko krepi skozi sodelovanje, vključevanje in približevanju idealu konsenza različnih interesnih skupin.

3 Transparentnost politike proti biopolitiki

V zdravstvenem sektorju je norma odgovornosti vodstva sistemsko v domeni države in normirana tudi z institucijami EU in SZO. Potemtakem je opredeljena skozi politične oblasti, ki na različnih zunajsektorskih ravneh vodijo in upravljajo s sektorjem.

Preizkus odgovornosti in s tem integritete političnih oblasti je v možnostih vpogleda v njihovo delovanje in s tem neovirana preglednost mehanizmov in učinkov vodenja in upravljanja. Zato je uresničevanje pravice do varstva zdravja (ki je v evropskem kontekstu

najbolj neposredno zapisana v 11. členu Evropske socialne listine) teoretsko preverljivo z uporabo Foucaultovega koncepta biopolitike. Avtor jo je konceptualiziral v predavanjih na Collège de France (1975–1976) tako, da ustreza tudi za sodobno rabo. Človeško množstvo (pri Foucaultu gre še vedno za skupnost generično-človeško zastavljenih moških) s koncem 18. stol. neha biti množica teles v procesu raziskovanja anatomije. Mnoštvo človeških bitij prične obvladovati »nova tehnologija« in to »v razsežnosti, ko, nasprotno, oblikujejo globalno maso, ki jo prizadevajo obči procesi, značilni za rojstvo, smrt, produkcijo, bolezen in tako dalje ...« (Foucault 2003: 242–243). Biopolitika, prepoznana kot tista, ki »prizadeva«, ne meri na odgovorno ravnanje. Zdravstvenim oblastem in povezani znanosti/stroki dopušča ali celo veleva, naj bioetiko umerjajo po interesih, ki so onkraj »varstva zdravja« in načela transparentnosti. Zaznamujejo jo ideologija, podvrženost diktaturi kapitala, statusa in z vidika prebivalstva vzpostavljanje in vzdrževanje nepravičnih človeških hierarhij.

4 Sled oblastniških diskurzov

Digitalizacija je v Evropi osnovana na tehnologiji 5G in satelitu Galileo. Tvorna razlika med 4G in 5G z vidika skrbi za zdravje je v visokofrekvenčnih pasovih. V Sloveniji je ACOS – Agencija za komunikacijska omrežja in storitve RS na lanski dražbi ponudila frekvenčne pasove od 700, 1500, 2100, 2300 in 3600 MHz in milimetrskе valove 26 GHz. Mimogrede – od operaterjev je na njej pridobila 164.236.603 EUR (Ropret 2021). Biotehnoška znanost nudi kontradiktorne podatke in interpretacije o škodljivosti sevanja 5G, edina si je v tem, da izpostavljene dele telesa ogreva, s čimer lahko povzroči zdravstvene težave. Toda s strani oblasti marginalizirana znanost dokazuje, da je škoda za zdravje lahko tudi onkološka. Pomemben pomislek je povezan s kopičenjem tovrstne radiacije (Hewings-Martin 2019). Na tej točki se najbolj odraža neodgovornost političnih oblasti, njihov *prezír* do »negotovosti« znanosti, ki participira v nagli digitalizaciji zdravstva. Prav *prezír* do znanstvenih ambivalenc je simptom kapitalske sprege med politično oblastjo in znanostjo, o kateri pišeta referenčna Lennart Hardell in Michael Carlberg (2020). Pri nas se politične oblasti spretno izogibajo odgovornosti s sklicevanjem na smernice Mednarodne komisije za varstvo pred neionizirajočimi sevanji (ICNIRP) in Svetovne zdravstvene organizacije (gl. Vlada RS 2020), ki kljub nasprotovanju pomembnega dela znanstvene srenje uvrščata obravnavano tehnologijo 5G med radiacijske dejavnike brez zdravstvenega tveganja. Po poročanju časnika Delo je med največjimi zasebnimi donatorji SZO (angl. WHO) Bill Gates (Kosec 2020), saj redni prispevki nanesejo manj kot 20 odstotkov njenega budžeta (WHO 2021).¹

Druga najpogosteje tematizirana dilema digitalizacije zdravja je odtujitev sektorja določenim prebivalstvenim skupinam: tehnološko neukim starejšim, ekonomsko prikrajšanim in zato tehnološko neopremljenim osebam, v globalni razsežnosti pa zlasti prebivalstvu revnih držav, kjer že sedaj ni niti osnovnih državno zagotovljenih zdravstvenih storitev. Manj tematizirana, bolj prikrita in zato tudi svetovno prebivalstvo ogrožajoča diskriminacija pa

1. Zasebno donatorstvo Billa Gatesa, ki z ženo Melindo French Gates skozi njun dobrodelni sklad prispeva 10 odstotkov budžeta SZO, je tudi s strani enega pomembnih notranjih poznavalcev razmerij prepoznano kot škodljivo za delovanje te globalne zdravstvene falange, saj je pristransko (Crawford 2021), razvidno podrejeno vplivu digitalizacijskega kapitala. Ob tem SZO tako z mehкими kot trdimi prijemi diktira globalne zdravstveno-medicinske trende v državah članicah (NIJZ Objave SZO). Zato tudi ICNIRP, ki jo pretežno financirajo države, ni prav prepričljiva s trditvijo, da njeno delovanje ni »zainteresirano« (ICNIRP Funding & Governance).

se zastavlja na ravni varovanja osebnih zdravstvenih podatkov. Svetovna človeška skupnost skozi močno kapitalsko tendenco postaja v skrajni radikalnosti foucaultovska človeška »masa«, ranljiva v svojem bivanju skozi mehanizme oblasti, prikrite z rutinami zdravja in bolezni. Možnost kritične refleksije je v razgradnji ekosistema nezaupanja, ki krepi normalizacijske prakse oblasti: pri digitalizaciji zdravstva v imenu samoumevnosti t. i. civilizacijskega napredka, pri »farmatizaciji« (angl. *pharmatization*) obolenj zaradi covid-19 v imenu domnevno brezprizivne znanosti.

5 Zaključek: k bioetiki (razspoljene) skrbi

Možnost morebitnega zadržanja trenda digitalizacije in njegovega ozadja ali vsaj možnost verodostojne, prepričljive kritike in divergentne usmeritve najdejam v viziji ekosistema, ki bi presegal vzajemno spodbujajoči se antagonistični par nezaupanja do odločitev oblasti, ki so v spregi s korumpirano znanostjo, in ciničnega oblastniškega odziva z omalovaževanjem in etiketiranjem s »teoretiki zarote« vseh povprek, tudi izpostavljaajočih dokazljive znanstvene kontroverze. Opustitvi tovrstnih kontraproduktivnih pozicioniranj bi lahko sledila vzpostavitev ekosistema, utemeljenega na zaupanju v divergentne rešitve globalnih civilizacijskih problemov na lokalnih ravneh. V optimalnih, sedaj še parcialnih, mikro praksah je vodenje družbeno transformativno, izvaja se v obliki moderiranja, odločitve so kar najbližje konsenzu vseh udeleženi. Biopolitiko nadomeščajo teorija in poskusi praks »globalne bioetike«, ki poleg tradicionalnega biomedicinskega referenčnega okvira vključuje socialne in okoljske pogoje obstoja vsega, kar je, ne zgolj živečega. Dominantni označevalec je feministična etika skrbi, vrednotno presegajoča pravičnost (Tong 2022); refleksivni pogoj tako zastavljene bioetike je *razspoljenje* koncepta skrbi. Gre delegiranje skrbi na vse ne glede na spol, kar je v nasprotju z obstoječim verjetjem v skrbstveno delo, ki naj bi bilo predvsem odgovornost žensk in ena od značilnosti »ženskosti« ali »poženščenosti«, če ga izjemoma opravljajo moški.

Literatura in viri

- Benatar, Solomon R., Gill, Stephen, Bakker, Isabella (2011): Global health and the global economic crisis. *American Journal of Public Health*, 101 (4): 646–653. Dostopno prek: doi/10.2105/AJPH.2009.188458 (30. 6. 2022).
- Crawford, Julia (2021): Does Bill Gates have too much influence in the WHO? *Swissinfo.ch*. International Geneva, 10. 5. 2021. Dostopno prek: <https://www.swissinfo.ch/eng/politics/does-bill-gates-have-too-much-influence-in-the-who-/46570526> (25. 9. 2022)
- Foucault, Michel (2003): *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France 1975–1976*. London: Allen Lane.
- Hardell Lennart, in Carlberg Michael (2020): Health risks from radiofrequency radiation, including 5G, should be assessed by experts with no conflicts of interest. *Oncology Letters*, 20 (4): 15. Dostopno preko: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7405337/> (1. 8. 2022).
- Hewings-Martin, Yella (2019): Is 5G technology bad for our health? Fact checked article. *Medical News Today*, 23. 8. 2019. Dostopno prek: [5G technology: Is it bad for our health? \(medicalnewstoday.com\)](https://www.medicalnewstoday.com/) (2. 8. 2022).
- ICNIRP Funding & Governance. Dostopno prek: <https://www.icnirp.org/en/about-icnirp/funding-governance/index.html> (27. 9. 2022)
- Kosec, Jure (2020): WHO postaja še bolj odvisna od Billa Gatesa. *Novica*. Delo, 16. 4. 2020. Dostopno prek: <https://www.delo.si/novice/svet/who-postaja-se-bolj-odvisna-od-billa-gatesa/#!logout> (3. 8. 2022).

- Muršič, Zarja (2022): Intervju. Televizija Slovenija, Odmevi, 28. 7. 2022 (15.22 do 22.20). Dostopno prek: <https://www.rtv slo.si/rtv365/arhiv/174889511?s=tv> (28. 7. 2022).
- NIJZ Objave Svetovne zdravstvene organizacije. Dostopno prek: <https://www.nijz.si> (26. 9. 2022)
- Ropret, Matjaž (2021): Frekvence za 5G razdeljene: Akos, A1, Telekom in Telemach so z izidom dražbe lahko zadovoljni, T-2 najbrž ne. Strokovni članek. Tehnozvezdje, 17. 4. 2021. Dostopno prek: <https://tehnouzvedje.si/frekvence-za-5g-razdeljene-akos-a1-telekom-in-telemach-so-z-izidom-drazbe-lahko-zadovoljni-t-2-najbrz-ne/> (2. 8. 2022).
- Služba Vlade RS za zakonodajo (1991): Ustava Republike Slovenije, 18. čl. Dostopno prek: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1> (4. 8. 2022).
- Tong, Rosemarie (2022): Towards a feminist global ethics. *Global Bioethics*, 33 (1):14–31. Dostopno prek: DOI: 10.1080/11287462.2021.2011002 (26. 7. 2022).
- Vlada RS (2020): Odziv ministrstva za javno upravo na vprašanja in mnenja v zvezi s tehnologijo 5G. Komuniké. Dostopno prek: <https://www.gov.si/novice/2020-03-31-odziv-mju-na-vprasanja-in-mnenja-v-zvezi-s-tehnologijo-5g/> (15. 7. 2022).
- WCRI-2 (2010): Singapore Statement on Research Integrity. Dostopno prek: <https://wcrif.org/guidance/singapore-statement> (27. 7. 2022).
- WHO (2021): How WHO is funded? Topic Funding. Dostopno prek: <https://www.who.int/about/funding> (10. 8. 2022).

MARUŠA GORIŠEK

Inštitut za razvojne in strateške analize in
Fakulteta za informacijske študije v Novem mestu

IZZIVI UPORABE ZNANJA V DRUŽBENIH KRIZAH: KAJ SE LAHKO NAUČIMO IZ PANDEMIJE?¹

Povzetek: Živimo v času produkcije izjemne količine znanja, a izkušnje spopadanja z nedavno pandemijo pa vzbujajo dvom, da smo kot družba sposobni to znanje tudi uporabiti v širšo družbeno korist, predvsem takrat, ko je to nujno potrebno. Pri tem ne gre le za vprašanje, v kolikšni meri politika pri odločanju upošteva znanost in eksperte, ampak za kompleksnejša razmerja. Eksperti namreč niso enotna skupina, ki v imenu znanosti nastopa soglasno in neodvisno od zunanjega okolja in širše javnosti.

Prispevek na podlagi analize različnih virov in kritične analize diskurza podrobneje obravnava kompleksne odnose med eksperti, politiko, javnostjo ter med različnimi skupinami ekspertov in znotraj ekspertnih skupin v času spopadanja s pandemijo. Mednarodne in domače izkušnje kažejo omejitve in izzive, tako z vidika razumevanja znanosti in ekspertov s strani politike in javnosti, kot tudi z vidika delovanja znanosti in znanstvene skupnosti. Te omejitve je treba nasloviti predvsem v luči prihajajočih kriz, ki bodo ponovno zahtevale reakcijo celotne družbe.

Ključne besede: pandemija covida-19, vloga ekspertov, znanost, znanje, postfaktična družba

1 Uvod

Pandemija covida-19 nam ponuja odlično priložnost za odgovor na vprašanja, ali smo v sodobnih družbah hitrega znanstvenega in tehnološkega napredka ustvarjeno znanje sposobni uporabljati v skupno dobro, ko je to zares pomembno in kakšne izzive pri tem srečujemo. V javnosti so ta vprašanja večinoma osredotočena na to, v kolikšni meri je politika pri oblikovanju in sprejemanju ukrepov poslušala znanost oz. eksperte. V tem prispevku prikazujemo, da gre za precej kompleksnejša razmerja, v katera je vključenih več akterjev. Prispevek temelji na analize večjega števila primarnih in sekundarnih dokumentov ter kritične analize diskurza², pri čemer se osredotočamo na evropski in predvsem slovenski kontekst.

1. Nekateri deli prispevka so del doktorske disertacije z naslovom *Priložnosti in omejitve meritokracije za celovit družbeni razvoj v kontekstu družbe znanja*, ki jo je avtorica zagovarjala 16. 9. 2022 na programu Sociologija na Fakulteti za uporabne družbene študije v Novi Gorici pod mentorstvom doc. dr. Igorja Bahovca in somentorstvom prof. dr. Franeta Adama. Nekateri poudarki empiričnega dela bodo objavljeni tudi v zborniku, ki ga v okviru projekta CRP - *Analiza učinkovitosti obvladovanja epidemije v Sloveniji – mednarodno-primerjalni in interdisciplinarni pristop*, ki ga izvaja Inštitut za razvojne in strateške analize.
2. Gre za ugotovitve dveh povezanih analiz, kritične analize diskurza na vzorcu 536 izjav za javnost, ki jih je slovenska vlada objavila po novinarskih konferencah, ki se osredotoča na razmerja moči

2 Vključevanje ekspertov v politično odločanje v Evropi

Reakcije držav ob pojavu pandemije so bile najprej usmerjene v varovanje javnega zdravja in življenj³, kar je bilo v nekaterih primerih možno le s strogimi ukrepi, ki so močno posegli v svoboščine in pravice državljanov (t. i. lockdown, omejitve gibanja ...). Vlade so od ekspertov potrebovale strokovne nasvete za ukrepanje, hkrati pa so strokovno utemeljenost tako rigoroznih ukrepov zahtevale tudi različne javnosti (splošna in strokovna, predvsem pravna).

V grobem v Evropi lahko ločimo države, kjer so ključno svetovalno vlogo prevzele že vzpostavljene strokovne institucije (najpogosteje inštituti za javno zdravje⁴), na primer Finska, Danska in Švedska, ter države, kjer so vlade ustanovile nova delovna telesa oziroma posvetovalne strokovne skupine, kot na primer v Franciji, Italiji, na Irskem in v Sloveniji. Poseben primer je Bolgarija, kjer je premier oblikoval dve ekspertni skupini. Ena je podpirala stroge ukrepe zapiranja, druga pa je temu izrazito nasprotovala (Loblova idr. 2021).

Vodje in člani strokovnih skupin večinoma prihajajo iz biomedicinskih ved⁵, pogosto so vključeni tudi strokovnjaki s področja modeliranja, sociologije in antropologije. Države so se za nove strokovne skupine odločile zaradi želje po večji fleksibilnosti in dostopnosti ekspertov, ki niso vpeti v administrativne in birokratske postopke, pa tudi kot signal, da je vlada aktivna pri upravljanju pandemije (Rozenblum 2021). Na drugi strani pa takšen pristop lahko povzroči zmedo glede delitve dela in odgovornosti, lahko vodi tudi do vprašljive neodvisnosti ekspertov, ki so bili neposredno imenovani s strani vlade.

Podrobnejši vpogled v primer Slovenije kaže, da je strokovna skupina vladi podajala mnenja za spopadanje s pandemijo in se opredeljevala do predlogov, vlada pa je te predloge različno upoštevala, pogosto tudi z zamikom. Pri tem pa je vlada upoštevala tudi druge akterje in interesne skupine, predvsem gospodarske. Tudi podrobnejša analiza diskurza kaže, da je vlada nastopala s položaja moči in da so bili eksperti sicer pomembna, a ne edina skupina, katere mnenje je bilo vključeno v pripravljanje predlogov. Tovrstno sprejemanje odločitev je sicer logično, saj je vlada tista, ki ima legitimnost in odgovornost za sprejemanje odločitev, in ne eksperti (Lavazza in Farina 2020).

3 Stroka ni enoten in soglasen akter

Obravnavane izkušnje kažejo, da noben pristop ni imun na nesoglasja med eksperti. Na Švedskem je bil pristop glavnega epidemiologa kritiziran do te mere, da je Švedska akademija znanosti ustanovila lastno ekspertno skupino z namenom analize spoprijemanja s pandemijo

---

med politiko in eksperti, ter poglobljeno vsebinsko analizo 32 zapisnikov strokovne skupine za zajezitev in obvladovanje epidemije pri Ministrstvu za zdravje, kar smo dopolnili z informacijami iz medijskega poročanja in javno objavljenimi intervjuji. Obe analizi se osredotočata na časovno obdobje 1. 10. 2020 do 31. 5. 2021, ki z vidika smrti in zasedenosti bolnišnic velja za najhujši val epidemije v Sloveniji.

3. Evropske države so se skoraj brez izjeme osredotočile na omejitve širjenja virusa do točke, ko zdravstveni sistem še zmore obravnavati vse bolnike s težjim potekom bolezni. Ključni kazalniki so bili torej povezani s kapacitetami bolnišničnega sistema.
4. Tudi te pa so v večini primerov oblikovale nove skupine namenjene zgolj covidu.
5. Pri tem ne gre nujno za epidemiologe, pač pa tudi za infektologe, virologe in druge specialiste s področja medicine.

(Olofsdotter 2021). V Nemčiji je poveden primer dveh najbolj znanih nemških virologov, ki sta v javnosti pogosto imela nasprotujoča si mnenja glede spoprijemanja z epidemijo. Ker oba zdaj zasedata mesto v novi strokovni skupini, se pojavljajo nekateri dvomi glede učinkovitosti te skupine (Scholz 2020). To priča o tem, da *stroka* razumemo kot skupino soglasnih ekspertov, ki delujejo v imenu znanosti, ki pozna eno in edino resnico. Takšno razumevanje znanosti in ekspertov pa je problematično⁶. Zaradi različnega pogleda in teoretskega okvirja obravnave se razlikujejo pogledi že med različnimi strokami. V Sloveniji smo lahko na primer opazovali konflikt med epidemiologi in infektologi. V strokovni skupini so prevladovali slednji, medtem ko so se v javnosti in politiki, pogosto pojavljali očitki, da je epidemiološka stroka zapostavljena (Klipšteter 2021; G. K. in Z. M. 2021). To je spodbudilo debato o *pravi in nepravi* stroki in kritiko, da je vlada poslušala eksperte iz *napačne* stroke. A razlike se dogajajo tudi znotraj istih ekspertnih ved. O tem pričajo tudi nasprotujoče si mednarodne deklaracije, ki so jih v letih 2020 in 2021 podpisovali različni eksperti⁷.

Težava nastane že pri osnovnih parametrih, okoli katerih se znanost ali *stroka* ne poenoti. Medtem ko uradne številke beležijo okoli 6,4 milijona covid smrti po svetu, se ocene celotnih presežnih smrti močno razlikujejo med seboj. WHO za leti 2020 in 2021 ocenjuje skupno 14,9 milijona presežnih smrti zaradi covida, Institute for Health Metrics and Evaluation to število ocenjuje na 18,2 milijona, The Economist pa na 17,7 milijona (Jha idr. 2022). Podobno je tudi v Sloveniji, kjer Sledilnik covid-19 in NIJZ zaradi drugačne metodologije štetja prikazujeta različno številko skupnih smrti. Ta razlika je vidna tudi v mednarodnih bazah. To so osnovni parametri, na podlagi katerih se delajo analize in mednarodne primerjave, torej so tudi razlike izsledkov neizogibne. Neustrezna pojasnitev teh razlik odpira možnosti za dvom v raziskave in znanost. Manjka torej vidik usklajevanja, ocenjevanja zanesljivosti ter transparentne in kritične obravnave podatkov.

4 Izzivi post-faktične družbe in pomemben vidik širše javnosti

Definicije ekspertov temeljijo na vprašanju nivoja znanja in usposobljenosti na posameznem področju, družbene signifikance in na epistemični asimetriji, torej na razlikovanju med eksperti in laiki (človek s ceste, Schutz v Gros 2017). Legitimnost, ki naj bi jo eksperti posedovali na podlagi znanja, je odvisna tudi od zaupanja. Več avtorjev (Nichols 2019; Collins 2014) opozarja na spremembe v teh razmerjih v zadnjih desetletjih, kjer se oblikuje in utrjuje krog skeptikov do znanosti, ki eksperte enači s politično elito ter išče razlage v alternativnih virih, ki niso utemeljeni na znanstvenih dognanjih. Sodobna informacijska družba in socialna omrežja omogočajo še hitrejšo širjenje tovrstnih lažnih novic. Poleg znanja

-
6. Prav nerazumevanje narave znanosti in znanstvenega raziskovanja je pogosto glavna ovira pri odnosu med eksperti in znanstveniki ter laiki, pa tudi med eksperti in politiki. Prepogosto se od znanstvenikov in ekspertov pričakuje, da bodo imeli odgovore na vsa vprašanja, ter se od njih zahteva natančne predikcije. A znanost je proces, je kolektivna aktivnost, ki napreduje na podlagi sodelovanja in medsebojne kritike znanstvenikov (Knight 2019; Nichols 2019).
  7. Prva je bila deklaracija The Great Barrington (Kulldorff idr. 2020) ki so jo lansirali trije ameriški oz. angleški profesorji in se zavzema za čredno imunost in nasprotuje večini rigoroznih ukrepov za zajezitev širjenja virusa. V njen odgovor je nastal memorandum Johna Snowa (Alwan idr. 2020), ki svari pred nevarnostjo in neskladnostjo te ideje s splošnim znanstvenim konsenzom. Na evropski ravni je nastala tudi peticija Contain COVID-19 (Priesemann idr. 2021), ki stremi k skupni evropski strategiji spopadanja z epidemijo in spodbuja hitro, intenzivno ukrepanje.

bi lahko rekli, da se ustvarja tudi neznanje, govorimo lahko o postfaktičnih družbah⁸. To smo opazovali tudi med pandemijo, kjer so se praktično povsod pojavljali odpor in protesti dela populacije proti ukrepom za zajezitev epidemije⁹ ter hitro širjenje teorij zarot.

Podatki za Slovenijo kažejo, da javnost sicer bolj zaupa ekspertom kot politikom, a tudi v primeru ekspertov vedno obstaja vsaj 20 % ljudi, ki jim ne zaupajo (Valicon 2020). Če velja zgornja teza o ekspertih kot delu politične elite, se moramo vprašati po merilih določanja, kdaj je nekdo ekspert in kakšno vlogo pri tem igrata profesionalna integriteta in etika. Eksperti, ki jih politika imenuje v strokovne odbore, so hitro lahko tarča očitkov o politični pristranskosti. Tu pridemo do koncepta meritokracije in vprašanja, kaj štejejo kot zaslužnost. Večinoma se zanašamo na stopnjo izobrazbe in funkcije, ki jih podeljujejo institucije, manj pozornosti pa namenjamo dejanskim znanstvenim dosežkom. V slovenski javnosti na primer ni bilo debate o pomanjkanju znanstvenih objav slovenskih epidemiologov.

5 Sklepne misli - izzivi vloge znanja in znanosti v sodobnih družbah

Globlji vpogled v razmerja med javnostjo, politiko in znanostjo oz. eksperti odpira širša družbena vprašanja uporabe znanja v sodobnih družbah. Soočamo se s kompleksnimi družbenimi izzivi, hkrati pa spremljamo izrazito specializacijo disciplin in razdrobljenost na ozka področja. Razumevanje stroke kot soglasne skupine ekspertov se kaže za izrazito problematično, pogosto se zanemarja tudi vidik širše javnosti. Znanost lahko poskrbi za hitra odkritja, politika lahko ta odkritja upošteva in uzakoni, kar pa ne pomeni, da bo družba ta odkritja tudi sprejela.

Pomembno vlogo igrajo tudi dezinformacije in lažne novice. Živimo v postfaktični družbi, kjer znaten del družbe zanika znanstvena spoznanja in razlage išče v alternativnih virih. Deloma je to povezano z nerazumevanjem narave znanosti, a mora svoj del odgovornosti sprejeti tudi znanost sama in priznati pretirano zaprtost, pomanjkanje interdisciplinarnega sodelovanja in reflektivnosti. Na tem mestu je aktualna ideja post-normalne znanosti (Funtowicz in Ravetz 2003) in pristop državljanske znanosti (Adam 2018), posebej na mestu pa je koncept »sodelovanja nasprotnikov« oz. *adversarial collaboration* (Clark in Tetlock 2022). Ti razmisleki so predvsem pomembni v luči prihodnjih izzivov, predvsem globalnih okoljskih sprememb, kjer bo odziv širše javnosti morda še pomembnejši kot v pandemiji.

-
8. Pri tem pa je pomembno, da pri postfaktičnosti ne gre za problematiko družb, ki bi bila omejena na politiko ali medije ter na katero bi odgovor enoznačno predstavljala znanost. Adam (Adam 2020: 11) razlaga, da je postfaktična tudi znanost, saj veliko enostranskih in nepremišljenih informacij prihaja prav iz znanosti, podatkov anket in uradne statistike. Več je tudi raziskav, ki ugotavljajo, da ima veliko današnjih znanstvenih objav težave s ponovljivostjo eksperimentov in preglednostjo, pogoste so tudi hude metodološke pomanjkljivosti.
  9. Med njimi so bili tudi posamezniki oz. skupine z biomedicinsko izobrazbo ki so zavzele popolnoma drugačno stališče od znanstvenega konsenza, namreč da virus ni nevaren, da so vsakršni ukrepi nepotrebni in celo škodljivi, ter s temi stališči aktivno nastopala v delu javnosti. Pri tem so pogosto širili lažne in napačne raziskave ter neresnice, zaradi katerih se je odzvalo več strokovnjakov in institucij, v Sloveniji tudi Zdravniška zbornica.

Viri in literatura

- Adam, Frane. 2018. „Citizen Science Pilot Experiment in High Schools“. *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences* 11 (2). doi:10.12959/issn.1855-0541.IIASS-2018-no2-art3.
- . 2020. *Med meritokracijo in populizmom, O kakofoniji podatkov v postfaktični družbi. Druga, dopolnjena izdaja*. Ljubljana: IRSA - Inštitut za razvojne in strateške analize.
- Alwan, Nisreen A, Rochelle Ann Burgess, Simon Ashworth, Rupert Beale, Nahid Bhadelia, Debby Bogaert, Jennifer Dowd, idr. 2020. „Scientific Consensus on the COVID-19 Pandemic: We Need to Act Now“. *The Lancet* 396 (10260): e71–72. doi:10.1016/S0140-6736(20)32153-X.
- Clark, Cory J., in Philip E. Tetlock. 2022. „Adversarial Collaboration: The Next Science Reform“. V *Political Bias in Psychology: Nature, Scope, and Solutions*, uredil C. L. Frisby, R. E. Redding, W. T. O'Donohue, in S. O. Lilienfeld. New York: Springer.
- Collins, Harry. 2014. *Are we all scientific experts now?* Cambridge, Malden: Polity Press.
- Funtowicz, Silvio, in Jerome Ravetz. 2003. „Post-normal science“. *International Society for Ecological Economics (ed.), Online Encyclopedia of Ecological Economics at <http://www.ecoeco.org/publication/encyc.htm>*.
- G., K., in Z. M. 2021. „Fafangel pred preiskovalno komisijo: Nekaterih ukrepov nisem mogel strokovno zagovarjati“. *RTVSLO.si*. https://www.rtvlo.si/slovenija/fafangel-pred-preiskovalno-komisijo-nekaterih-ukrepov-nisem-mogel-strokovno-zagovarjati/586394?fbclid=IwAR3JA7azlvARllgN NQkSFu_mbAu_ntRftFuGLaAxxgnLzRDuhsK0CsFFOR_.
- Gros, Alexis Emanuel. 2017. „The Typicality and Habituality of Everyday Cognitive Experience in Alfred Schutz's Phenomenology of the Lifeworld“. *META: Research in Hermeneutics, Phenomenology, and Practical Philosophy* IX (1): 63–85.
- Jha, Prabhat, Patrick E Brown, in Rashid Ansumana. 2022. „Counting the Global COVID-19 Dead“. *The Lancet* 399 (10339): 1937–38. doi:10.1016/S0140-6736(22)00845-5.
- Klipšteter, Tomaž. 2021. „Odstop iz strokovne skupine za covid-19: Mario Fafangel noče igrati boga“. *Dnevnik*, zima. <https://www.dnevnik.si/1042953619>.
- Knight, Andrew J. 2019. *Science, Risk, and Policy*. London, New York: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Kulldorff, Martin, Gupta Sunetra, in Jay Bhattacharya. 2020. „The Great Barrington Declaration“. <https://gbdeclaration.org/>.
- Lavazza, Andrea, in Mirko Farina. 2020. „The Role of Experts in the Covid-19 Pandemic and the Limits of Their Epistemic Authority in Democracy“. *Frontiers in Public Health* 8: 356. doi:10.3389/fpubh.2020.00356.
- Loblova, Olga, Julia Rone, in Endre Borbath. 2021. „Covid-19 in Central and Eastern Europe, Focus on Czechia, Hungary and Bulgaria“. V *Coronavirus Politics, The Comparative Politics and Policy of COVID-19*, uredil Scott Greer, Elizabeth King, Elize Massard da Fonseca, in Andre Peraltasantos, 413–35. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Nichols, Tom. 2019. *The Death of Expertise - The Campaign against Established Knowledge and Why It Matters*. Paperback. Oxford: Oxford University Press.
- Olofsdotter, Anika. 2021. „What can we learn from the pandemic? Research syntheses and recommendations for the future - the Royal Swedish Academy of Sciences' Expert Group on COVID-19“. Stockholm: The Royal Swedish Academy of Sciences. https://s3.eu-de.cloud-object-storage.appdomain.cloud/kva-image-pdf/2021/11/covidrapport_slutrapport_sammanfattning_211130_eng.pdf.
- Priesemann, Viola, Rudi Balling, Simon Bauer, Philippe Beutels, André Calero Valdez, Sarah Cuschieri, Thomas Czyplionka, idr. 2021. „Towards a European Strategy to Address the COVID-19

Pandemic“. *The Lancet* 398 (10303): 838–39. doi:10.1016/S0140-6736(21)01808-0.

- Rozenblum, Sarah. 2021. „France’s multidimensional covid-19 response, Ad-Hoc Committees and the Sidelineing of Public Health Agencies“. V *Coronavirus Politics, The Comparative Politics and Policy of COVID-19*, uredil Scott Greer, Elizabeth King, Elize Massard da Fonseca, in Andre Peralta-Santos, 264–79. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Scholz, Kay-Alexander. 2020. „Germany’s new approach to COVID-19 crisis management“. *Deutsche Welle*, december 15. <https://www.dw.com/en/germanys-new-approach-to-covid-19-crisis-management/a-60134296>.
- Valicon. 2020. „Zaupanje v ključne predstavnike vlade in stroke“. Valicon. <https://www.valicon.net/sl/2020/11/zaupanje-v-kljucne-predstavnike-vlade-in-stroke-2/>.

IGOR JUREKOVIČ

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

EPIGENETIKA IN SOCIOLOGIJA: TEORETSKA IN ANALITIČNA SOPOTJA

Povzetek: *Epigenetika je brsteča znanost v zadnjih dveh desetletjih. Prodorne epigenetske študije ne premikajo zgolj meje genetike in molekularne biologije, temveč tudi humanistike in družboslovja. Kolikor nam je znano, slovenska sociologija ne pozna obravnave osnovnih dognanj epigenetike. Zaradi tega v prispevku odgovorimo na osnovni vprašnji: kaj je epigenetika ter kakšne so njene implikacije za humanistiko in družboslovje? Na kratko razložimo epigenetske mehanizme, katerih naloga je aktivacija in deaktivacija genov ter uravnavanje jakosti izražanja aktiviranih genov. Nato predstavimo različne podvrste epigenetske znanosti, ki specializirajo na različnih okoljskih področjih. Implikacije epigenetike za sociologijo razdelimo na empirične in teoretske. Med slednjimi izpostavimo zlasti pomen epigenetike za sociološko konceptualizacijo telesa, ki bi lahko zaobšla pasti biološkega determinizma in družbenega konstruktivizma.*

Ključne besede: *epigenetika, molekularna biologija, sociologija, telo, utelešeni konstruktivizem*

1 Uvod

Epigenetika predstavlja izjemno popularno znanstveno zanimanje v zadnjih dveh desetletjih – sprva na ravni genetike in molekularne biologije, katerih dognanja so temelj kasnejših družboslovnih zanimanj. Število znanstvenih člankov, ki imajo v naslovu »epigenetsko« ali »epigenetika« se je v prvem desetletju 21. stoletja povečalo za desetkrat na pram zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja. Samo leta 2010 je bilo objavljenih 1300 znanstvenih člankov, vezanih na epigenetiko, pred letom 2000 pa nobeno leto ni videlo objavljenih več kot sto takšnih člankov (Haig 2012: 13–14). Sodobne številke variirajo glede na iskalne nize – nekateri pregledi tako že leta 2011 najdejo do 20 tisoč člankov, povezanih z epigenetiko. Trenutno se ne zdi, da bi se pospešeno znanstveno zanimanje upočasnilo (Meloni in Testa 2014: 432). Izjemna popularnost epigenetike je prav tako opazna v številu mednarodnih projektov (*International Human Epigenome Consortium* ali *NIH Roadmap Epigenomics Mapping Consortium*), kakor tudi v številu novih znanstvenih revij (npr. *Epigenetics*, *Epigenetics and Chromatin*, *Clinical Epigenetics*), strokovnih organizacij (npr. *Epigenetics Society*, *clinical Epigenetics Society*), ki so se pojavile v zadnjih dveh desetletjih.¹ Popularnost epigenetike pa ni omejena le na molekularno biologijo ter biomedicinsko stroko, saj se z njenimi dognanji spopadajo tudi strokovnjaki bioetike, človeške geografije, politologije,

---

1. Morda je težje trditi, da je epigenetika zasedla enako popularno mesto v slovenskem znanstvenem (ali javnem) prostoru, čeprav podatkovne baze SICRIS kažejo, da je med 2009 in 2020 potekalo osem različnih znanstvenih projektov oziroma programov, povezanih z epigenetiko. Četudi so skupaj nabrali skoraj 15 tisoč različnih publikacij (gre za publikacije, ki so nastale v sklopu programov, glede na podatkovno bazo SICRIS), lahko znanstvene članke v slovenščini, ki že v

pravne teorije, epidemiologije, filozofije in sociologije (prav tam). Četudi še ni povsem jasno, ali epigenetika nemara ne predstavlja le najnovejše modne muhe, ki jo bo v tekmovanju za projektnim denarjem spodrinila neka nova, vendarle drži, da epigenetika predstavlja »zastavo napredka novega znanstvenega gibanja« (Haig 2012: 15). Korak z znanstveno drži tudi javna popularnost epigenetike (Dubois in dr. 2019), kar sta mdr. ponazorili leta 2010 objavljeni naslovnici *Der Spiegel* z naslovom »Zmaga nad genom« (*Der Spiegel* 2010) in revije *Time* z naslovom »DNA ne predstavlja vaše usode« (Cloud 2010).

Kolikor nam je znano, slovensko družboslovje ne pozna niti socioloških orisov epigenetike, niti tehtanj njenih spoznanj. Verjamemo, da je skrajni čas, da tudi slovenska sociologija spozna temelje epigenetike, saj nemara predstavlja doslej nesluteni most povezovanja dognanj humanističnih in družboslovnih vednosti na eni strani, ter bioloških na drugi strani. V tem besedilu bomo zato (formatu primerno) odgovorili na dve osnovni vprašanji: kaj je epigenetika? Katere implikacije epigenetike lahko razločimo za področji humanistike in družboslovja?

2 Temelji epigenetike

Termin »epigenetika« je že leta 1942 vpeljal Conrad Waddington, razvojni biolog, s čimer je želel zajeti »vzročne interakcije med geni in njihovimi produkti, ki omogočajo fenotipsko izražanje« (Tollefsbol 2011: 1). V zadnjih dvajsetih letih je biološka znanost termin nekoliko preoblikovala, s čimer so se pojavile tudi različne variacije (Meloni 2019: 112) siceršnjega dogovora, da epigenetika pomeni nabor »dedljivih sprememb fenotipa, ki so posledica tistih procesov, ki se pojavijo neodvisno od sprememb sekvence DNA« (Tollefsbol 2011: 1). Oziroma z drugimi besedami: epigenetika zajema spremembe v izražanju genov, ki niso posledica sprememb zaporedja DNA², so pa lahko mitotsko ali mejotsko dedne (Armstrong 2014: 1; Kouter in Videtič Paska 2018: 418), torej za njih lahko velja medgeneracijska epigenetska dednost. Ali enostavneje: epigenetika preučuje vpliv *okolja* na izražanje genotipa. Okolje v epigenetiki pomeni veliko različnih stvari – od celičnega in molekularnega okolja pa vse do prehrane in socialno-ekonomskega statusa (SES) posameznika. Zatorej velja v grobem ločiti med bazičnim celično-molekularnim okoljem ter družbenim okoljem³.

DNA ali deoksiribonukleinska kislina je organska molekula, ki je nosilka genetskih informacij o zgradbi in delovanju celice. Z nekaj izjemami lahko rečemo, da je DNA prisotna v vseh celicah,⁴ a tam ne plava prosto v celičnem jedru, temveč je izjemno strukturirana. Dvojna

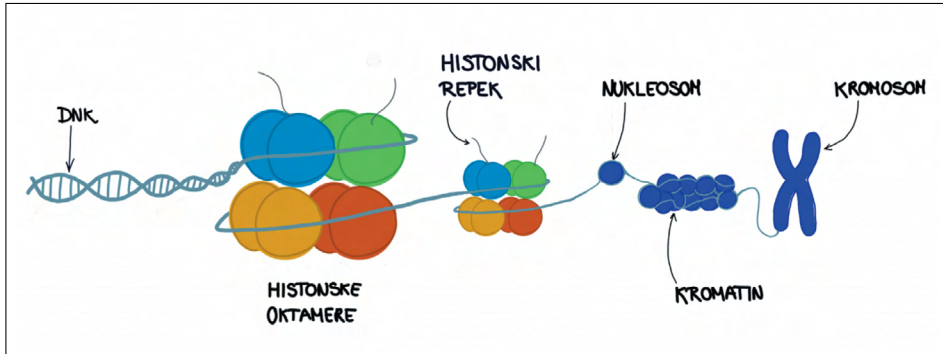
---

naslovu nosijo variacijo besede "epigenetika", preštejemo na prste obeh rok. Čeprav to dejstvo nemara več pove o "naravi" znanstvenega objavljanja v naravoslovju, kakor pa o nepozornosti slovenske znanosti za epigenetiko, vseeno lahko trdimo, da tudi zaradi tega ne opazimo podobne stopnje javnega zanimanja za epigenetiko v Sloveniji.

2. Epigenetika je s tem pod vprašaj postavila t.i. osrednjo dogmo molekularne biologije, po kateri tok genetskih informacij teče enosmerno iz DNA do RNA do beljakovin (Crick 1970: 561): »Osrednja dogma molekularne biologije [...] trdi, da takšne informacije ne morejo potekati od beljakovin do beljakovin ali nukleinske kisline«.
3. Pri čemer velja imeti v mislih, da se mora družbeno okolje molekularizirati na ravni celic, da bi to sploh lahko imelo epigenetski vpliv (Niewöhner 2011).
4. Od tod izvira tudi osnovno zanimanje, ki je gnalo orise epigenetike. Namreč, če ima sleherna celica, npr. nevronska in mišična, identičen genski zapis, kako potem celica 've', katere celica naj bi bila? Epigenetski pojavi so v tem smislu že dolgo poznani (Moore 2015: 20), tisto, kar je

vijačnica DNA je ovita okoli niza struktur, ki so tvorjene iz osem beljakovinskih molekul – histonov. V vsakem celičnem jedru najdemo več milijonov takšnih histonskih oktamer, ki se nadalje navijajo, da bi tvorili nukleosome, ki oblikujejo kromatin (gl. Slika 1). Poznavanje natančne strukture DNA je pomembno za odkrivanje delovanja epigenetskih mehanizmov. Eni izmed ključnih mest epigenetskih sprememb so namreč ti. histonski repki, na katere se med drugim prilepijo molekularne modifikacije, ki (epigenetsko) zavirajo izražanje genov.

Slika 1 Poenostavljen prikaz oblike DNK Vir: Projekt Lokus

Epigenetske spremembe so plod različnih epigenetskih mehanizmov, ki uravnavajo izražanje genov. Med njimi poznamo tri ključne: metilacijo DNA, posttranslacijske modifikacije histonov in delovanje nekodirajočih RNA (Kouter in Videtič Paska 2018: 418–422; Tollefsbol, 2011: 1–2), pri čemer je najbolj raziskan in najbolj stanovit prvi mehanizem (Meloni 2015: 127).⁵ Gre za tri mehanizme, ki so v praksi pogostokrat v medsebojnem odnosu. Njihovo delovanje bi lahko opredelili kot, prvič, *aktivacijo in deaktivacijo izražanja genov*, in drugič, kot *regulacijo intenzivnosti izražanja aktiviranih genov* (Carey 2021). Za sociologijo je najbolj pertinenten mehanizem metilacije DNA, za katero je najnatančneje dokazano, da je posledica običajnih okoljskih dejavnikov kot so prehrana, toksini in (družbeni) stres (Champagne 2018). Pri tem moramo imeti stalno v mislih, da se sama DNA *ne spremeni*, kajti to dejstvo je tisto, ki je revolucionarno za epigenetiko, saj zaobide genetski determinizem.

Odkritju osnovnih epigenetskih mehanizmov je sledil nastanek specializiranih področij epigenetike, ki se osredotočajo na različne okoljske dejavnike, ki bi znali (patološko) vplivati na izražanje genov. Tako lahko uporabno ločimo med (Meloni 2019: 112–116): medicinsko epigenetiko raka, ki se osredotoča zlasti na stopnjo metilacije DNA kot možen signal za

novo v zadnjih desetletjih, pa je spoznanje dejanskih molekularnih mehanizmov, na podlagi katerih pride do različnih izrazov identičnega genoma (nevronska *vs* mišična celica, na primer). Sedaj lahko tudi povemo, da je osnovna naloga epigenetskih mehanizmov zagotavljanje celične diferenciacije ter celične uniformnosti določenega tkiva (Armstrong 2014: 171–181; Carey 2021; Holliday 2006: 76–78). Margaret Lock (2013: 305, poudarki dodani) npr. zapiše: »Epigenom, ki je deloma produkt interakcije genoma z okoljem, predstavlja *molekularni temelj celične diferenciacije in razvoja tekom življenja*«. Gl. tudi Champagne (2018: 230): »Vloga epigenetike v regulaciji genov in celična diferenciacija je znana že desetletja; toda relativno mlado odkritje je, da te [epigenetski] mehanizmi oblikuje ali 'sproži' okolje«.

5. Omejitve formata onemogočajo izdatnejšo razpravo, zato je ta del neizbežno splošen. Za izdatnejši prikaz epigenetskih mehanizmov gl. npr. Armstrong (2014: 39–109) in Tollefsbol (2011).

razvoj rakave patologije; nevrološko epigenetiko, ki se ukvarja s preučevanjem različnih sindromov duševnega zdravja, ki nastanejo zaradi epigenetskih mehanizmov; nutricaoistično epigenetiko, ki se osredotoča na vpliv prehrane na različne epigenetske spremembe⁶; antična epigenetika s pomočjo epigenetske tehnologije odkriva epigenetske modifikacije v fosilnih materialih pradednih človeških populacij ali izumrlih organizmov; ter naposled, družbena epigenetika (Champagne 2018), kateri se posvetimo v prihodnjem poglavju.

3 Pomen epigenetike za sociologijo

Epigenetika ponuja veliko število prepletenih premislekov in pomislekov za sociologijo, ki jih lahko v grobem razdelimo na empirične in teoretske. Družbena epigenetika, katere empirični izsledki so najpomembnejši za analitično sociologijo, »razkriva odnose med kvaliteto družbenega okolja, epigenetskimi variacijami, in variacijami delovanja« (Champagne 2018: 228). Družbena epigenetika preučuje, kako se lastnosti socialno-ekonomskega statusa (SES) prevajajo – utelešajo – preko epigenetskih mehanizmov v posameznikovo biologijo. Te raziskave so že tako napredne, da lahko z gotovostjo trdimo, da obstajajo korelacije med epigenetičnimi spremembami in SES, čeprav vseh podrobnosti še ne poznamo (Landecker in Panofsky 2013: 343–348; McGuinness idr. 2012; Stringhini in Vineis, 2018). Raziskave se praviloma osredotočajo na kritično obdobje zgodnjega razvoja človeškega bitja vse od materničnega okolja do adolescence otroka. Študije na primer dokazujejo, da povečan stres matere med nosečnostjo povzroči večje tveganje za razvoj anksioznih motenj pri potomcih, ki bi znali to isto nagnjenost prenesti na svoje potomce.⁷ Družbena epigenetika ima tudi pomembne implikacije v študijah globalnega juga, saj kaže na biološke (in dedne) patologije, ki so npr. posledice neenakega družbenega razvoja. V tem smislu izsledki raziskav tvorijo tudi znanstveni temelj zahtev po (ekonomskih) reparacijah zgodovinsko (družbeno-ekonomsko) zatiranih populacij (gl. npr. Nelson 2016).⁸

6. Waterland in Jirtle (2003) sta v klasični nutricaoistični študiji, ki predstavlja tudi temelj družbene epigenetike, odkrila, da nizkometilna prehrana brejih agouti miši povzroči očitne epigenetske spremembe potomcev. Ti so imeli rumeno dlako in so imeli bistveno višjo telesno težo, kakor genetsko identični potomci mater, ki so bile hranjene z normalno količino metila. Specifična dieta je pri drobnih miših sprožila metilacijo genov, kar je vodilo v spremenjeni fenotip.
7. Klasična študija, ki predstavlja drugi temelj družbene epigenetike, je proučevala vpliv materinstva na razvoj mišjih mladičev (Weaver idr. 2004; povezano tudi Weaver idr. 2005). Ta študija je vzela dva tipa materinstva pri genetsko identičnih miših. Za prvo skupino potomcev je skrbela, 'dobra' mama, ki je svoje mladiče veliko lizala in jih čistila (ang. *licking and grooming*). Za drugo skupino miši je skrbela, 'slaba' mama. Študija je pokazala, da so potomci druge, 'slabe' mame bistveno manj odporni na stres ter so manj iznajdljivi v stresnih situacijah. Te epigenetske modifikacije so potomci prenašali na naslednjo generacijo, čeprav so bile modifikacije v nekaterih primerih zavrte, če potomce, 'slabe' mame socializiramo v družini, 'dobre' mame (Weaver idr. 2005). O vlogi in pomenu opisanih eksperimentov v oblikovanju družbene epigenetika gl. Champagne (2018: 232–235). Pri tem velja opozoriti, da te raziskave ne pomenijo, da lahko njih zaključke neposredno prenesemo na področje pojasnjevanje človeškega delovanja – vendarle pa predstavljajo temelj, na podlagi katerega lahko predpostavljamo – in nato raziskujemo – podobne učinke na ravni človeka (npr. Monk in dr. 2012; Poznamo namreč tudi podobne študije primatov (Ruppenthal in dr. 1976; Radtke in dr. 2011).
8. Primer epigenetskega raziskovalnega programa, ki se primarno ukvarja z razvojem metaboličnih in srčno-žilnih obolenj na globalnem jugu, se imenuje (Gluckman in dr. 2016) 'razvojni izvori zdravja in bolezni' (ang. *developmental origins of health and disease*) oziroma DOHaD.

Na podlagi dognanj družbene epigenetike se uvajajo pojmi kot sta biodružbeno in biokulturno, da bi presekali strogo delitev na družbeno in biološko. Ravno to pa je širši teoretski doprinos epigenetike. Ko govorimo o epigenetiki z vidika sociološke teorije, namreč, v prvi vrsti govorimo o konceptualizaciji *telesa*, s čimer ima sociologija nemalo težav (Burkitt 1999; Shilling 2003; Turner 2008). Bryan Turner, nemara najznamenitejši sociolog telesa, ločuje med štirimi sociološkimi perspektivami telesa (2009: 517–522): telo kot družbeni konstrukt, tj. antiessencializem; telo kot reprezentacija družbenih moči, tj. telo kot »besedilo, ki predstavlja odnose moči« (prav tam, str. 517); fenomenologija telesa; in telesno izražanje priučenih praks ali tehnik. Na takšnem seznamu bomo zaman iskali sociološko konceptualizacijo telesa oziroma individuuma, ki bo *zares* predpostavila, da je družbeni akter *utelešen*, torej tudi biološki. Prav dognanja in razvoj epigenetike lahko pomembno prispevajo k sociološkim teorijam utelešenosti, s katerimi se družboslovje in humanistika poskušata otresti »sterilnih nasprotij« (Meloni, 2015: 136) med redukcionističnim biomedicinskimi determinizmom in družbenim konstruktivizmom, ki telesa ne vidi kot biološki subjekt⁹. Utelešeni konstruktivizem, kot bi lahko imenovali ta pristop po Meloniju (2015: 136), opredeljuje »nehierarhično in relacionalno ontologijo, v sklopu katere lahko družbene strukture *vidimo kot vir, kakor tudi učinek*, bioloških dejavnikov« (prav tam, poudarki dodani). Epigenetika izrisuje molekularne mehanizme, zaradi katerih so družbene strukture »neposredno in vzročno povezane z gensko strukturo in regulacijo genov« (Landecker in Panofsky 2013: 346). Skratka, epigenetika sociologiji odpira vrata novim premislekom opredelitve telesa, ki bi – za razliko od modernističnih koncepcij – lahko vključile večji poudarek na plastičnosti telesa (Goodman 2013; Jablonka 2012; Meloni 2019; Papadopoulos 2011).

4 Zaključek

Revija *Nature* je pred desetimi leti objavila uvodnik, v katerem je neposredno pozvala sociologe, naj pristopijo k skupnemu preučevanju vpliva okolja na delovanje ljudi. Kljub priznavanju tradicionalnega darvinističnega determinizma, so zapisali, da so (naravoslovni) znanstveniki že dolgo nazaj opustili kakršenkoli biološki determinizem: »Sedaj je neizpodbitno dokazano, da naši geni niso statični, da je njihovo izražanje v visoki meri odvisno od vplivov okolja. Trenutni izziv je preučiti način, kako točno okolje vpliva na naše biološko tkivo in nas spremeni« (Nature 2012). V tej luči so se v uvodniku pritožili, da »le peščica sociologov opaža, da se odpira novo področje brez njihovega prispevka« (prav tam), ter da je »veliko sociologov še vedno zaprtih v svojih trdnjavah« (prav tam), zaradi česar »niso zmožni držati tempa razprave, ki se je premaknila od narava-ali-okolje k narava-in-okolje, ali pa se ne znajo otresti nezaupanja do [naravoslovnih] znanstvenikov, saj se bojijo, da bodo igrali drugo violino na svojem lastnem področju: okolju« (prav tam).

Mislimo, da bi se pozivu morali odzvati, ne glede na to, da je to ob tradicionalni zavezanosti družbenemu konstruktivizmu težko (ali pa ravno zaradi tega!). Resno vzeti epigenetiko namreč predstavlja tako potrjevanje določenih tez družbenega konstruktivizma, kakor tudi njegovo negacijo, saj prepozna (tudi) biološkost določenih determinant družbenega življenja. Sociologi imamo dolžnost spoznavanja za naše raziskovanje relevantne naravoslovne dosežke – to spoznavanje naj bo seveda kritično in naj pod kritično lupo postavi tudi sodobno znanstveno produkcijo (Meloni in Testa 2014). Seveda, naj ne gre za naivno kopiranje epigenetskih izsledkov v sociološke paradigme. Vendarle pa menimo, da bi se z nakazanimi izsledki morali seznaniti,

---

9. Tu ne govorimo o bioloških danosti, kot da bile te dane vnaprej in nespremenljive. Vsekakor pa telo prepoznati – njegovo biologijo – kot nabor sodoločajočih mehanizmov družbenega delovanja.

ter do njih zavzeti stališče, saj bi ti znali pomembno vplivati na razvoj sociologije, ki bi resneje vzela temeljni postulat sociologije telesa, ki trdi, da je individuum *utelešen* (Turner 2009: 514). Tako tudi Maurizio Meloni (2014: 141) opiše dve ključni posledici epigenetike za sociologijo¹⁰: denaturalizacija genske loterije ter poglobljanje koncepta utelešenosti, tj. »brisanje sleherne distance med biološkim in družbenim v ontologiji človeških bitij« (prav tam). Podobno sta svoj pregled pomena epigenetike za sociologijo zaključila Hannah Landecker in Aaron Panofsky (2013: 353): »Čas je za novo izpogajanje in preoblikovanje biološkega in družbenega, ter njune medsebojne prepletенosti, pri čemer naj sociologija igra pomembno vlogo«. Upamo, da bo pričujoči prispevek igral skromno vlogo v slovenskih socioloških spoprijemih z epigenetiko.

Literatura

- Armstrong, Lyle (2014): *Epigenetics*. New York: Garland Science.
- Burkitt, Ian (1999): *Bodies of Thought*. Londont: SAGE Publications.
- Carey, Nessa (2021): *Epigenetics: An Introduction*. [Videoposnetek]. <https://www.youtube.com/watch?v=vDlkgdILiU&t=1993s>
- Champagne, Frances (2018): *Social and Behavioral Epigenetics: Evolving Perspectives on Nature-Nurture Interplay, Plasticity and Inheritance*. V M. Meloni, J. Cromby, D. Fitzgerald in S. Lloyd (ur.): *The Palgrave Handbook of Biology and Society*: 227–250. London. Palgrave Macmillan.
- Cloud, James (2010): *Why your DNA isn't your Desity*. *Time Magazine*, 6. januar (?).
- Crick, Francis (1970): *Central Dogma of Molecular Biology*. *Nature*, 227: 561–563.
- Dubois, Michel, Louvel, Severine, Le Goff, Anna, Guaspere, Catherine. in Allard, Patrick. (2019): *Epigeneitics in the public sphere: interdisciplinary perspectives*. *Environmental Epigenetics*, 5(4): 1–11.
- Gluckman, Peter, Buklijas, Tatjana in Hanson, Mark (2016). *The Developmental Orgins of Health and Disease (DOHaD) Concept: Past, Present and Future*. V C. Rosenfeld (ur.): *The Epigenome and Developmental Origins of Health and Disease*: 1–15. Amsterdam, Elsevier.
- Goodman, Alan (2013): *Bringing Culture into human Biology and Biology Back into Anthropology*. *American anthropologist*, 115 (3): 359–373.
- Haig, David (2012): *Commentary: The epidemiology of epigenetics*. *International Journal of Epidemiology*, 41: 13–16.
- Holliday, Robin (2006): *Epigenetics: Historical Overview*. *Epigenetics*, 1(2): 76–80.
- Jablonka, Eva (2012): *Epigenetic inheritance and plasticity: The responsive germline*. *Progress in Biophysics and molecular Biology*, 30: 1–9.
- Kouter, Katarina in Videtič Paska, Alja (2018): *Epigenetika in samomorilno vedenje*. *Zdravniški Vestnik*, 87(9–10): 417–428.
- Landecker, Hannah in Panofsky, Aaron (2013): *From Social Structure to Gene Regulation, and Back: A Critical Introduction to Environmental Epigenetics for Sociology*. *Annual Review of Sociology*, 39: 333–357.
- Lock, Margaret (2013): *The Epigenome and Nature/Nurture Reunification: A Challenge for Anthropology*. *Medical Anthropology*, 32(4): 291–308.

10. Kot tudi za politično teorijo in pravo. Ena izmed ključnih implikacij epigenetike je namreč kritika pojma individualne odgovornosti. Kako bi lahko v obdobju odkrivanja epigenoma govorili o avtonomnem posamezniku, ki je individualno odgovoren za svoja dejanja? Oziroma: »kako naj živimo s poroziim telesom, telesom, v katerem so družbene stvari vtisnjene na molekularnem nivoju tako, da imajo trajne posledice na celične procese?« (Meloni, 2018: 132).

- McGuinness, Dagmara, McGlynn, Liane idr. (2012). Socio-economic status is associated with epigenetic differences in the pSoBid cohort. *International Journal of Epidemiology*, 41: 151–160.
- Meloni, Maurizio (2015): Epigenetics for the social sciences: justice, embodiment, and inheritance in the postgenomic age. *New Genetics and Society*, 34(2): 125–151.
- Meloni, Maurizio (2019): *Impressionable Biologies: From the Archaeology of Plasticity to the Sociology of Epigenetics*. New York: Routledge.
- Meloni, Maurizio in Testa, Giuseppe (2014): Scrutinizing the epigenetics revolution. *BioSocieties*, 9(4): 431–456.
- Moore, David (2015): *The Developing Genome: An Introduction to Behavioral Epigenetics*. Oxford: Oxford University Press.
- Nature (2012): Editorial: Life stresses. *Nature*, 490(143): <https://doi.org/10.1038/490143a>
- Nelson, Alondra (2016): *The Social Life of DNA: Race, reparations and reconciliation after the Genome*. Boston: Beacon Press.
- Niewöhner, Jörg (2011): Epigenetics: Embedded bodies and the molecularisation of biography and milieu. *BioSocieties*, 6(3): 279–298.
- Papadopoulos, Dimitris (2011). The imaginary of plasticity: neural embodiment, epigenetics and ecomorphs. *The Sociological Review*, 59(3): 432–456.
- Radtke, Karl, Ruf, Martina, Gunter, Helena, Dohrmann, Katalin, Schauer, Maggie, Meyer, Axel in Elbert, Thomas (2011): Transgenerational impact of intimate partner violence on methylation in the promoter of the glucocorticoid receptor. *Translational Psychiatry*, 1(7): 1–6.
- Ruppenthal, Gerald, Arling, Gary, Harlow, Harry, Sackett, Gene in Suomi, Stephen (1976): A 10-year perspective of motherless-mother monkey behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, 85(4): 341–349.
- Shilling, Chris (2003): *The Body and Social Theory*. Longon: SAGE Publications.
- Stringhini, Silvia in Vineis, Paolo (2018): Epigenetic Signatures of Socioeconomic Status Across the Lifecourse. V M. Meloni, J. Cromby, D. Fitzgerald in S. Lloyd (ur.): *The Palgrave Handbook of Biology and Society*: 541–560. London. Palgrave Macmillan.
- Tollefsbol, Trygve (2011): »Epigenetics: The New Science of Genetics«. V T. Tollefsbol (ur.): *Handbook of Epigenetics: The New Molecular and Medical Genetis*: 1–6. Amsterdam: Elsevier.
- Turner, Bryan (2008): *The Body & Society: Explorations in Social Theory*. London: SAGE Publications.
- Turner, Bryan (2009): *The Sociology of the Body*. V B. Turner (ur.): *The New Blackwell Companion to Social Theory*: 513–532. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Waterland, Robert in Jirtle, Randy (2003): Transposable Elements: Targets for Early Nutritional Effects on Epigenetic Gene Regulation. *Molecular and Cellular Biology*, 23 (15): 5293–5300.
- Weaver, Ian, Champagne, Frances, Shelley, Brown, Dymov, Sergiy, Sharma, Shakti, Meaney, Michael in Szyf, Moshe (2005). Reversal of Maternal Programming of Stress Responses in Adult Offspring through Methyl Supplementation: Altering Epigenetic Marking Later in Life. *Journal of Neuroscience*, 25 (47): 11045–11054.
- Weaver, Ian., Cervoni, Nadia, Champagne, Frances, D'Alessio, Ana, Sharma, Shakti, Seck, Jonathan, Dymov, Sergiy, Szyf, Moshe in Meaney, Michael (2004): Epigenetic programming by maternal behavior. *Nature Neuroscience* 7: 847–854.

Vir

Projekt Lokus (b. d.): Epigenetika. Dostopno preko: <https://projektlokus.si/genetika/epigenetika/>
Zadnji dostop: 11. julij 2022

FRANC MALI

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

TVEGANJA RAZVOJA NOVIH NAPREDNIH TEHNOLOGIJ IN S TEM POVEZANA PRO-AKCIJSKA IN SVARITELJSKA NAČELA

Povzetek: Znanstveno-tehnološki napredek, ki smo mu priča v zadnjih dveh desetletjih, razkriva svoj dvojni značaj. Po eni strani izredni razvoj novih naprednih tehnologij utrjuje prepričanje, da bomo edinole s pomočjo novih znanosti in tehnologij dosegli družbeno blagostanje in družbeni napredek. Po drugi strani pa se ravno tako srečujemo z mnenjem, da tveganja, ki so povezana z razvojem novih znanosti in tehnologij, lahko privedejo do škodljivih in nepopravljivih posledic za naravo, družbo in človeka. Ne glede na to, kateremu pogledu sledimo, sta znanost in tehnologija vedno v centru družbenega dogajanja. Predstavljata - če parafraziramo nemškega sociologa Ulricha Becka - hkrati problem in rešitev. V luči tega spoznanja je glede na sprejemanje nove (evropske) paradigme družbeno odgovorne znanosti in inovacij izredno pomembno najti ustrezno ravnovesje med proakcijskimi in stvariteljskimi načeli pri družbeni regulaciji novih znanosti in tehnologij. V prispevku na primeru tehnologije genskega editiranja opozarjam, da nas pretirani strahovi, ki v ospredje postavljajo predvsem tveganja, pozabljajo pa koristi, ne bi smeli ovirati, da ne storimo še kakšnega koraka naprej v razvoju te revolucionarne tehnologije.

Gljučne besede: tehnologija genskega editiranja, postopki genskega zagona, znanstveno-tehnološko tveganje, stvariteljsko načelo, proakcijsko načelo

1 Uvod

Soočamo se s hitrim napredkom tistega področja bioznanosti oziroma biotehnologije, ki ga označujemo kot »tehnologija genskega editiranja« (ang.: genome editing technology). Z razvojem te tehnologije so znanstveniki, če uporabimo to metaforo¹, prešli od »branja knjige življenja« k »pisanju knjige življenja«. Človek kot najvišje razvita prirodna vrsta (homo sapiens) je dobil v roke »orodje«, ki mu omogoča, da se postavi nad načela evolucije in da mimo zakonov evolucije začne spreminjati naravne pogoje lastnega življenja in življenja drugih prirodnih vrst. Izredni razvoj, ki so ga je dosegla biotehnologija v zadnjih dveh desetletjih, spremljajo strokovne in širše javne razprave o družbenih koristih in tudi možnih tveganjih razvoja tehnologij genskega preoblikovanja. Gre za eno najbolj revolucionarnih tehnologij, ki bi nam lahko prinesla vrsto družbenih koristi. Seveda pa ta tehnologija nosi v sebi vrsto neznank. Zato se zastavljajo vprašanja, ali tehnologija ne predstavlja prevelikega tveganja za našo družbo. Dvom v katerokoli vrsto nove tehnologije sam po sebi ni nič novega. Tudi v preteklosti smo bili ob vsakokratnem nastopu novih revolucionarnih

1. Uporaba metafor v znanosti presega njihovo zgolj (formalno) semantično funkcijo. Z njihovo ustrezno uporabo lahko pomembno vplivamo na širše vsebinsko razumevanje posameznega znanstvenega odkritja, ki sicer ostaja »ujeto« v ozko specializirani in zato javnosti nerazumljiv jezik.

znanstvenih in tehnoloških sprememb priča dvomom in s tem povezanim pozivom, da te predstavljajo preveliko tveganja za ljudi in okolje, zato je treba njihov razvoj zaustaviti. Ta dvom v nove tehnologije se je neredko sprevrgel v iracionalno obliko tehnofobije. Tisto, po čemer se današnje zavedanje glede možnih tveganj nadaljnega razvoja tehnologij genskega editiranja razlikuje od preteklih situacij, je kompleksnost vprašanj, ki se nam v zvezi s tem zastavljajo. V kakšnem svetu sploh želimo živeti, kolikor bi se vsi potenciali teh tehnologij dejansko uresničili? In, še bistveno bolj pomembno, kakšne koristi in tveganja nam prinaša ta nova napredna tehnologija? O tej problematiki, namreč o koristih in tveganjih teh tehnologij in mehanizmih za njihovo regulacijo bom na kratko spregovoril v nadaljevanju moje razprave.

V prvem poglavju se bom osredotočil na tisto zvrst tehnologij genskega editiranja, ki jih običajno označujemo kot »tehnologije genskega zagona« (ang.: »technology of gene drive«). Glede na to, da se v strokovni in tudi širši javnosti v zadnjem času bistveno bolj ukvarjamo z vprašanjem razvoja tehnologij genskega editiranja človeških somatskih in zarodnih celic, kar je posledica oznanitve prvega rojstva dveh genetsko modificiranih dvojčic na Kitajskem, se včasih zdi, kot da so problemi, ki zadevajo poseg teh novih tehnologij v celotni prirodni ekosistem, nekoliko potisnjeni v drug plan. Neupravičeno, saj tehnologije genskega zagona, ki posegajo oziroma bodo v prihodnosti še bolj posegale v naš ekosistem, ravno tako predstavljajo velik izziv za človeštvo. V drugem poglavju me bo zanimalo, zakaj je v okviru ocen tveganj in koristi takšnih novih naprednih tehnologij, kot so to tehnologije genskega zagona, težko najti širše družbeno soglasje. Glede na skopo odmerjeni prostor se bom te tematike dotaknil zelo površno. V zaključku bom podal kratek rezime moje razprave.

2 Družbena vloga in pomen tehnologij genskega editiranja

Ko je govor o razvoju novih tehnologij genskega editiranja, se pod to občo oznako ne razume samo preoblikovanja celotnega genoma, temveč tudi specifično preoblikovanje posameznih genov ali njihovih delnih verig. Pri tej tehnologiji gre za načrtno oziroma ciljno določeno spreminjanje DNK-a zaporedij v celicah živih organizmov, ki na področju (bio) znanosti predstavlja pravo revolucijo. Ta revolucionarni mejnik je predstavljalo odkritje CRISPR-Cas 9 postopkov (Barrangou in Horvath 2017). Revolucionarni značaj CRISPR-Cas 9 bi lahko nekoliko poenostavljeno opisali na naslednji način: v okviru omenjenih postopkov gre za imitacijo zelo sofisticiranih oblik samo-obrambe najnižje vrste živih organizmov, kot so bakterije. Funkcija CRISPR sistema v bakterijskih organizmih je shranjevanje DNK kateregakoli virusa, ki je napadel bakterijo. Na ta način CRISPR sistem, ki ga bakterije vsebuje, prepozna in onesposobi viruse, ki bi ponovno napadli in vdrli v bakterijo. S CRISPR-jem povezani encim Cas 9, ki se v primeru ponovnega vdora virusa v bakterijo aktivira, omogoča odstranitev tega virusa. Kot da bi zarezal v virus s škarjami in odrezal njegov nezaželeni del. Cas 9 namreč odreže DNK virus natančno na mestu, ki ga določi delček RNA-ja.

Znanstveniki so odkritja, ki so sicer izvorno vezana na delovanja bakterijskih organizmov, začeli uporabljati za nadzorovano in programirano odstranjevanje natančno določenih DNK zaporedij genomov vseh živih prirodnih organizmov in njihovo morebitno nadomeščanje z drugimi specifičnimi DNK zaporedji. Na primer, v okviru CRISPR-Cas 9 tehnologije je mogoče okvarjeni del DNK-ja nadomestiti z novim, zdravim DNK-jem. CRISPR-Cas 9 tehnologija omogoča znanstvenikom, ki se ukvarjajo z genskim inženiringom, da na temelju enostavnih in hitrih postopkov preoblikujejo strukturo DNK-ja vsakega

živega organizma. Tukaj lahko zgolj ponovimo besede, ki jih je izrekel Bruce Conklinom, biogenetik iz Inštituta Gladstone v San Franciscu: »CRISPR-Cas 9 je vse obrnil na glavo.« (Ledford 2015: 22).

S CRISPR-Cas 9 tehnologijo se bioznanost lahko loti preoblikovanja celotnih ekosistemov. V zadnjem času se tako razvijajo postopki »genskega zagona« (v ang.: »gene drive«). Pri genskem zagonu gre za specifično uporabo tehnologije genskega preoblikovanja, s katero je mogoče »prikrajati« dedne zmožnosti genov v celotni prirodni vrsti. Takšen postopek lahko privede do popolnega odmika od danih genskih linij v prirodnih vrstah. Tehnologija genskega zagona je nazoren primer, kako se lahko človek z novimi znanstvenim odkritji zoperstavi naravnemu toku evolucije. Namreč, če se v naravnem procesu evolucije genske spremembe živih organizmov dogajajo zelo počasi, saj se v okviru normalne spolne reprodukcije živega organizma mutacije, ki se dogodijo na enem paru kromosomov, podedujejo samo na polovici potomstva, potem lahko tehnologija genskega zagona, ki omogoča mutacijo vseh kromosomov v neki vrsti živih organizmov, doseže, da potomstvo te vrste organizmov že v eni generaciji podeduje celotno gensko spremembo. (Brossard et al. 2019; Gene Drives on the Horizon 2016). Ta zmožnost tehnologije genskega zagona lahko prinese številne koristi, seveda pa lahko njena nespametna uporaba vodi tudi k uničenju našega planeta. Koristi, ki bi jih lahko prinesel nadaljni razvoj tehnologije genskega zagona, so neprecenljive. Temeljni izzivi današnjega sveta so, kako zagotoviti prehrambeno varnost, obnovljive vire na področju surovin in goriv ter preprečiti podnebno katastrofo. Tehnologije genskega zagona bi se lahko oziroma se že uspešno spopadajo s temi izzivi.

Če navedemo nekaj najbolj vidnih obetov tehnologije genskega zagona v zadnjem času, potem so to predvsem posegi, ki (1) spreminjajo gensko zgradbo insektov, ki so nosilci različnih bolezni (2) iztrebljanje invazivnih rastlinskih vrst ter (3) krepitev odpornosti poljščin zoper različne vrste herbicidov in pesticidov (EASAC policy report 2017). V prvem primeru se že nakazuje uspešno spopadanje z najrazličnejšimi boleznimi, ki jih prinašajo insekti, kot so malarija, mrzlica denga, rumena mrzlica, itd. Vzemimo naslednji primer: malarija, katere prenašalci so komarji, je vzrok smrti več kot pol milijona ljudi na leto, dodatno 200 milijonov jih zboli, od tega večina otrok. V drugem primeru nova tehnologija lahko veliko prispeva k ohranjanju biodiverzitete na našem planetu, saj so v nekaterih predelih sveta avtohtone vrste rastlin zaradi invazivnih tujerodnih rastlin že povsem izkoreninjene. Tretjega primera niti ni potrebno posebej pojasnjevati, saj so težave s pridelavo poljščin znane v vseh delih sveta. Ob vseh že otipljivih koristih in obetih, ki jih prinaša razvoj novih tehnologij genskega preoblikovanja, ne smemo pozabiti na vsa možna tveganja, ki jih prinaša razvoj teh tehnologij. Nevarnost predstavlja vsak nespametni poseg, v naravo, kjer bi tehnologije genskega preoblikovanja širile eno živalsko ali rastlinsko vrsto na račun druge, s čimer obstaja nevarnost porušitve ravnovesja celotnega ekosistema. Negativno plat bi lahko predstavljalo tudi pretirano povečevanje antropocentrizma in antropomorfizma. Kot je znano, obadva nazora, ki vsebujeta več primesi ideologije kot znanosti, izhajata iz načela stroge hierarhije prirodnih vrst. Na vrhu je vedno človek. Zaradi omejenosti prostora se na tem mestu ne bomo lotili obravnave tega sicer izredno zanimivega vprašanja.

3 Ali je v okviru evropskih politik mogoče najti ravnovesje med svariteljskimi in pro-akcijskimi načeli?

Iz dosedanje razprave izhaja, da bo v prihodnjem razvoju tehnologije genskega zagona pomembno vlogo igrala znanstvena in tehnološka politika, ki si bo prizadevala za čim bolj soglasno oceno koristi in tveganj, ki jih prinašajo nove napredne tehnologije. Zdi se, da smo še daleč od tega cilja. Če se omejim na prostor Evropske Unije, kateremu pripadamo, potem lahko hitro opazimo, da tako Evropska komisija kot tudi vlade članic Evropske Unije pripisujejo pri oceni tveganj tehnologij genskega editiranja in tehnologij genskega zagona skoraj izključno vlogo svariteljskim načelom² Proakcijska načela (ang. proactionary principles) so potisnjena v drugi plan. Zato bi lahko težko govorili o doseženem soglasju in večji harmoniji v okviru izvajanja praktičnih znanstveno-tehnoloških politik. Svariteljsko načelo izhaja iz naslednje »filozofije«, kar zadeva razvoj novih naprednih tehnologij: ne stori nobenega koraka naprej, če je stopnja tveganja neke nove tehnologije ni do potankosti prepoznana! To načelo je zapisano tudi v 191. člen Pogodbe o delovanju Evropske Unije. Bolj celovite razlage in interpretacije njegove vsebine pa so podana v številnih spremnih dokumentih Evropske komisije. (glej na primer: Treaty on the Functioning of the European Union 2016; Communication from the EC on the precautionary principle 2000)

V nasprotju s svariteljskim načelom pro-akcijsko načelo daje prednost oceni koristi pred oceno škodljivih učinkov novih naprednih tehnologij. Če želijo znanstveno-tehnološke politike, ki izhajajo iz svariteljskega načela, preprečiti najslabši možni rezultat, potem želijo znanstveno-tehnološke politike, ki izhajajo iz proakcijskega načela, promovirati vse možnosti, ki so na razpolago. Nekateri avtorji so uspeli na dokaj izvirni način predstaviti razlike v epistemologiji obeh načel. Steve Fuller in Vera Lipinska pravita, da je osnovna razlika med obema načeloma v tem, da svariteljsko načelo dela ostro razliko med aktualnim in prihodnjimi možnimi svetovi, pri čemer predpostavlja, da se v neki situaciji, ko ne vemo, kako naprej, ne bomo nikoli izbrali možnosti, da vendarle storimo korak naprej, medtem ko je proakcijsko načelo pripravljeno žrtvovati celo vrsto današnjih pogojev za to, da bi bila vrata za vstop v prihodnost čim bolj na široko odprta. (Fuller in Lipinska 2014)

V primeru tehnologij genskega zagona zagovorniki svariteljskega načela izpostavljajo nevarnost, da bi posegi v naravni ekosistem vodili k nepredvidljivim in katastrofalnim posledicam. Zato niso redki med njimi, ki pravijo, da je zaradi možnih tveganj nadaljnji razvoj teh tehnologij potrebno upočasniti ali celo zaustaviti. Sam ne delim tega mnenja, saj tehnološki »defetizem«, ki v končni fazi lahko celo zaustavi ves razvoj, predstavlja največje družbeno tveganje. Pri oceni prihodnjega tehnološkega razvoja namreč ni mogoče vedno poudarjati samo potencialnih nevarnosti, temveč je treba upoštevati tudi vse potencialne koristi. Ravno v zvezi z vprašanjem razvoja in uporabe tehnologij genskega zagona se že uporabljajo številni preventivni ukrepi, katerih namen je zmanjšati možne škodljive učinke. Na primer, razvoj in testiranje tehnologij genetskega zagona, ki hipotetično lahko vodi v porušenje ekološkega ravnovesja, se najprej izvaja v laboratorijih, ki so locirana v okoljih, kjer naravni organizmi, ki so podvrženi genetskim spremembam, ne morejo preživeti. Nadalje,

---

2. Svariteljska načela so bila zapisana v zakonodajo Evropske Unije že daljnega leta 1992, vendar so se šele leta 2001 razširila iz sektorja okoljskih politik na vse ostale politike. Danes so v glavnem sprejeta kot normativni temelj tudi za področje evropske raziskovalno-razvojne politike. (Owen et al. 2021)

uporablja se kombinirane postopke genskega zagona z namenom, da se morebitne negativne učinke prvega postopka nevtralizira z drugim postopkom. Uporabljati je mogoče tudi številne druge postopke, ki pa jih na tem mestu zaradi omejitve prostora ne bom navajal.

Iz vsega povedanega sledi, da je potrebno zlasti v državah Evropske Unije zmanjšati strahove pred prihodnjim razvojem vseh novih naprednih tehnologij, ne samo pred tehnologijami genskega editiranja. Koristi in tveganja novih tehnologij bi morali obravnavati glede na vsakokratni primer, ne pa se prepustiti njihovi »en bloc« kritiki ali celo tehnofobiji. Razen tega bi se moral v razpravo o tveganjih in koristih vključiti čim širši krog deležnikov, predvsem kritična civilna javnost. Vse z namenom, da se zmanjšajo strahovi v družbi pred novimi tehnologijami. Čeprav obstajajo velike razlike med posameznimi državami, članicami Evropske unije, kar zadeva vključevanje kritične civilne javnosti v razprave o tveganjih in mehanizmih regulacije novih naprednih tehnologij, na splošno še vedno lahko ugotavljamo, da v evropskem prostoru nekih zelo pomembnih premikov, tudi potem, ko se je začela promovirati strategija odgovornega raziskovanja in inoviranja (Von Schomberg 2019), še ni bilo storjeno. Eksperti in politični odločevalci se premalo zatekajo k uporabi različnih mehanizmov (konsenzualne konference, civilna razsodišča, fokusne grupe, itd.), ki bi omogočali lažje vključevanje civilne javnosti v procese ocenjevanja in odločanja. O tem vprašanju sem več pisal na drugih mestih (Mali 2017; Mali 2009).

4 Zaključek

V prispevku sem skušal opozoriti na nujnost bolj usklajenega delovanja med napredkom novih naprednih (bio)tehnologij in mehanizmi družbene regulacije. Pri tem se mi je zdelo potrebno še posebej izpostaviti nujnost bolj usklajenega pristopa pri oceni koristi in tveganj najbolj naprednih tehnologij genskega editiranja. Te predstavljajo po odkritju CRISPR-Cas 9 sistemov pravo znanstveno in tehnološko revolucijo. Najprej sem na kratko predstavil tisto uporabo tehnologije genskega editiranja, ki je vezano na možnost preoblikovanja celotnih ekosistemov. Gre za tehnologije »genskega zagona«. V drugem delu moje razprave sem se na kratko ustavil pri vprašanju, zakaj zlasti v evropskem prostoru v okviru vzpostavljenih družbenih mehanizmov neprimerno bolj protežiramo svariteljsko kot proaksijsko načelo. To dokazuje, da se ukvarjamo predvsem s tveganji novih tehnologij, manj pa nas zanimajo številne koristi. Menim, da bi bilo potrebno glede ocen koristi in tveganj novih naprednih tehnologij najti bolj uravnotežen pristop.

Viri

- Barrangou Rodolphe in Philippe Horvath (2017): A decade of discovery: CRISPR functions and applications. *Nature Microbiology*, 2: 1-9.
- Brossard Dominique, Pam Belluck, Fred Gould, and Christopher Wirz (2019): Promises and perils of gene drives: Navigating the communication of complex, post-normal science. *PNAS*, 116 (16): 7692-7697.
- Communication from EC on the precautionary principle (2000): Brussels, 2.2.2000 COM(2000) 1 final; dostopno prek: [https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0001.\(11.7.2022\)](https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0001.(11.7.2022)).
- EASAC policy report (2017): Genome editing: scientific opportunities, public interests and policy options in the European Union, EASAC policy report 31, March 2017.
- Fuller Steve and Vera Lipinski (2014): *The Proactionary Imperative*. Basigstoke and New York: Palgrave Macmillan.

- Gene Drives on the Horizon (2016): Advancing Science, Navigating Uncertainty, and Aligning Research with Public Values. The National Academies of Science, Engineering, Medicine, The National Academies Press. Washington DC.
- Ledford Heidi (2015): CRISPR, The Disruptor. *Nature*, 522 (7554): 20-24.
- Mali Franc (2017): Razvoj novih tehnologij kot izziv sodobnim bioetičnim pogledom na človeka in svet. *Analiza - časopis za kritično misel*. 21 (3-4): 5-18.
- Mali Franc (2009): Bringing converging technologies closer to civil society : the role of the precautionary principle. *Innovation : the European journal of social science research*. 22 (1): 53-75.
- Owen Richard, René von Schomberg, Phil Macnaghten (2021): An unfinished journey? Reflections on a decade of responsible research and innovation. *Journal of Responsible Innovation*, 8 (2): 217-233.
- Treaty on the Functioning of the European Union (2016): Union policies and internal actions. *Official Journal of the European Union*, 7.6. 2016.. dostopno prek: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/art_191/oj (9.7.2022)
- Von Schomberg René (2019): Why Responsible Innovation. V Von Schomberg R. in Hankins J. (eds.): *The International Handbook on Responsible Innovation. A Global Resource*: 12-32. Cheltenham in Northampton: Edward Elgar Publishing.

JENNIE OLOFSSON
Mid Sweden University

THE BECOMING OF SANITARY SYSTEMS

Abstract: *Sanitary systems are crucial in contemporary life as they allow for provision of drinking water as well as efficient removal of sewage. As such, they contribute to maintaining the idea of bodily cleanliness (Quitzeau 2004), and in turn, the distinction between clean and dirty (Douglas 1966). The positioning of sanitary systems in the underground (Williams 2008) however, renders them invisible to most of us at the same time as it opens up for encounters with nonhuman forces. Drawing on interviews with Swedish and Slovenian actors engaged in water and waste water management, this presentation discusses sanitary infrastructures as enviro-technical systems (Pritchard 2011) whose ability to transport water and waste water is connected to encounters with nonhuman forces such as clay, trees and root systems, but also human repair activities. Hence, while sewage systems serve as mediators of the public-private distinction (Hawkins 1996) they are also 'inherently relational' (Benson 2015: 120), in that the provision of drinking water and treatment of waste water cannot be isolated from nonhuman forces, nor is it distinct from the undertakings of human actors.*

Keywords: *sanitary systems, engineering practices, nonhuman forces, agency, interconnectedness*

1 Introduction

Dichotomies such as culture/nature, human/non-human public/private, and clean/dirty have pervaded much of western thought. Seeking to challenge some of these dichotomies, this paper discusses sanitary infrastructures as *enviro-technical systems* (Pritchard 2011), whose function is contingent on more or less fleeting moments of interconnectedness with *nonhuman forces* (Benson 2015). Drawing on interviews with Swedish and Slovenian actors engaged in water and waste water management, it suggests that sanitary infrastructures do not only comprise assemblages of human and non-human forces; their function is – to borrow from Karen Barad (2007), Anna Tsing (2015) and Donna Haraway (2016) – the result of continuous intra-actions between these forces. From a sociological perspective, it is noteworthy that the informants' thoughts on clay, frost and root systems help to demonstrate the materialization of sanitary infrastructures as the effect of fleeting moments of interconnectedness between human, and non-human forces rather than the sole result of engineering practices. As such, they challenge the assumed dichotomy between culture (technology) and nature as well as the thought of human mastery over, and distinctiveness from the latter.

2 Previous research

Sanitary infrastructures are crucial in contemporary life as they allow for provision of drinking water as well as efficient removal of sewage. What might initially appear as the sole result of engineering practices however, is in fact the materialization of enviro-technical assemblages, characterized by the status of sanitary infrastructures as “always in formation and [...] always coming apart” (Anand 2017: 13). Interconnectedness then, it is suggested, is about staying attuned to these movements and transitions. This paper finds

sanitary infrastructures of particular interest, not at least as they provide drinking water at the same time as they assume the task of taking care of bodily effluents. Hence, the worth of, and feelings towards the kind of content being transported, used, discharged and treated is subjected to change depending on which step of the process that is explored. Sanitary infrastructures are of interest also as they act as mediators of the public-private distinction (Hawkins 2006). Sanitary infrastructures then, to draw on the works on Nikhil Anand (2017) and Jessica Stamatopoulou-Robbins (2021), foster a particular kind of citizenship, i.e. a particular kind of relation between the state and the individual citizen, much through the provision of water services.

Apart from serving, and materializing societal macro structures, sanitary infrastructures breed communication between human and nonhuman forces, for instance through their earthly embeddedness, which helps to maintain stable water temperatures. The reliance of gravitation to transport sewage is yet another example of this. The very functioning of sanitary infrastructures then, is also dependent on the cooperation of non-human actors in order to work (Anand 2017: 32). This however, does not equate to a harmonious merge of synergy and balance. Nature, as recent works within new materialism have it, is able to bite back and spur actions in rather unpredictable ways (see for instance Barad 2007; Tsing 2015; Haraway 2016). In relation to the purposes of this paper, at the same time as sanitary systems' ability to provide drinking water and remove sewage is largely supported by nonhuman forces, this ability is also sometimes disrupted and hampered, precisely *because of* these nonhuman forces. Saying this, disruption, support and attunement do not merely assume each other in some sort of serial order; they happen simultaneously, and within the same infrastructural assemblage. Here, practices of interconnectedness might also form a sign of life (Reno 2014).

3 Methods and material

This paper draws on 15 semi-structured interviews with Swedish and Slovenian actors engaged in water and waste water management, on national, regional or municipal levels. All interviews but one were conducted through digital communication platforms. The interview that took place face to face was also complemented with a guided tour on the amenities of this company. The interviews lasted between 50 minutes and almost two hours, during which notes were taken. The interviews were recorded and later on transcribed. As I sought to capture diverse municipal experiences, I selected sparsely populated areas as well as urban regions, municipalities in the north of Sweden as well as in the south, both maritime, and inland regions.

The rest of this paper is divided in three section, where I introduce some of the nonhuman forces that were mentioned by my informants, as well as their part, both in obstructing and facilitating for the functioning of sanitary systems. After that, some concluding remarks are provided.

3.1 Clay

Drinking water pipes, at least in Slovenia and Sweden, were traditionally made out of cast iron. While durable, and therefore still in use, these pipes' embeddesness in, and exposure to, particular soils and ground waters renders them prone to corrosion. This was clear as one informant (2022-04-22) outlined historical measures to protect drinking water pipes from corroding.

There have been mining activities for 1000 years in this town [...] and this might result in a rather aggressive ground water with things corroding rather quickly. We had one old area here and we thought, we need to swap the water pipes. Because we did not understand how they [the pipes] held it together, in this damn ground water. We talk about the end of the 19th century, beginning of the 20th century [when] they assembled these pipes [...] And when we removed the earth to dig up the cast iron pipes, we found that they had smeared them with some yellow clay. They were almost brand-new. So, already at that time, they realized that this ground water is evil, and that we need to do something [...] They got it, already last century that if we cover this in yellow clay, it will protect the pipe so that it does not corrode.

The yellow clay's protective characteristics aptly demonstrates the utility of nonhuman forces. In this case, the yellow clay helped to prevent corrosion of the cast iron pipes, and by this, it prolonged their infrastructural life. The clay's protectiveness also stands in stark contrast to what is referred to as the aggressive and evil nature of the town's ground water. Here, the status of the cast iron pipes is subjected, both to the workings of clay and ground water. The cast iron pipes then, comprise far from an independent unit, but come into being in relation to the agencies of clay and ground water.

3.2 Frost

It was mentioned above that the earthly embeddedness of sanitary infrastructures' helps to maintain stable water temperatures. In the north of Sweden, this location (two meters deep or more below the surface) also commonly means that the pipes are protected from frost. Sometimes however, additional measures are needed to prevent the pipes from freezing during the lengthy winter months. Saying this, knowing where, when and how requires long-term engagement and experiences from working with sanitary infrastructures. Here, the operational staff brings valuable insights regarding, for example harsh winter conditions and their effects of sanitary infrastructures.

Often, when we are about to embark on new projects, we gather a work group and discuss previous mistakes. [We] try to listen to the operational staff, so that we just don't follow the prospector, build and then [we are asked] why did you do like that? As we live where we live, we have problems with frost in the water pipes, and here, those who have [long-term experiences ask] but why didn't you just put in a heating cable? You don't even have to connect it; the day when it starts to get [cold], just pull in a splice cord and run some heat through it. Perhaps, we should have thought about these things sometimes. If the operational staff says that you need to consider this. We live in a municipality [in the north of Sweden]; things are freezing (2022-05-11).

The above example shows that in order for human efforts, and technologies such as heating cables as splice cords, to minimize the effects of frost, staying attuned to seasonal changes is key. "The day when it starts to get [cold]..." speaks to the (human) need to be sensitive to temperature fluctuations. Hence, while technologies alone do not prevent pipes from freezing, human attentiveness coupled with heating cables as splice cords might diminish the disruptiveness of nonhuman forces. Here, interconnectedness between technological measures and seasonal changes is about staying attuned to the ways in which nonhuman forces affect the infrastructural workings of sanitary systems.

3.3 Root systems

One of the everyday activities that the informants (or rather, their co-workers) engage in is water leak detection. Water leakage has a number of causes, but is most often a fact when joints no longer sit together very well, and when gaskets are drying out. When it comes to sewage pipes, and in particular their content, the subsequent spaces and cracks attract root systems in their search for nutrition.

“Small leakages of untreated waste water are most often found in urban environments, much appreciated by the trees that grow in these environments. Otherwise, they would not receive much nutrition (2022-02-16).”

Willow is probably the worst tree I think. They have rather creative... or big root systems [...] You don't need many tenths of millimeters for a root. We know how delicate they are. So, they find their way in [to the waste water pipe], for where is the nutrition? Well, in the waste water pipes. There is so much nutrition in there (2022-04-13).

While severely hampering the function of sewage systems, and providing hardships to the operational staff who literally have to mill out yarns of root systems from the sewage pipes, this particular interconnectedness of sewage, cracks and willow roots signals life (Reno, 2014). In fact, it is much thanks to the cracks in the sewage pipes that trees can prosper in urban areas.

4 Concluding remarks

This paper has demonstrated that sanitary systems are ‘inherently relational’ (Benson 2015: 120), in that provision of drinking water and treatment of sewage –assumingly highly engineered practices – cannot be isolated from nonhuman forces, nor is it distinct from the undertakings of human actors. From an engineering perspective, nonhuman forces seem to spur a range of concerns, frost and trees’ root systems being two examples. At the same time, the interviews have shown that nonhuman forces, as is the case with clay, actually facilitates the workings and life span of sanitary infrastructures, to the extent that it is impossible to draw a clear-cut line between culture (technology) and nature. Rather, attentiveness towards nonhuman forces such as temperature changes is key in order to minimize the effects of frost. In sum, the informants’ thoughts on clay, frost and root systems help to demonstrate the materialization, and workings of sanitary infrastructures as the effect of fleeting moments of interconnectedness between human, and non-human forces rather than the sole result of engineering practices.

Literature

- Anand, Nikhil (2017): Hydraulic city. Water and the infrastructures of citizenship on Mumbai. London & Durham: Duke University Press
- Benson, Etienne (2015): Generating infrastructural invisibility: Insulation, interconnection, and avian excrement in the Southern California power grid. *Environmental Humanities*, 6: 103-130.
- Barad, Karen (2007): Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning. London & Durham: Duke University Press.
- Douglas, Mary (1966): Purity and danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo. London: Routledge and Kegan Paul.

- Haraway, Donna (2016): *Staying with the trouble: Making kin in the Chthulucene*. London & Durham: Duke University Press.
- Hawkins, Gay (2006): *The ethics of waste. How we relate to rubbish*. Oxford: Rowman & Littlefield
- Pritchard, Sara (2011): *Confluence: the nature of technology and the remaking of the Rhône*. Cambridge, MA & London: Harvard University Press.
- Quitza, Maj-Britt. 2004. Changing ideas of bodily cleanliness. Accessed at: Microsoft Word - endelig version.doc (orgprints.org) (12.09.2022).
- Reno, Joshua (2014): Toward a new theory of waste: from 'matter out of place' to signs of life. *Theory, Culture & Society*, 31 (6): 3-27.
- Stamatopoulou-Robbins, Jessica (2021): Failure to build: Sewage and the choppy temporality of infrastructure in Palestine. *EPE: Nature and Space*, 4 (1): 28-42.
- Tsing, Anna, Lowenhaupt (2015): *The mushroom at the end of the world: On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton: Princeton University Press.
- Williams, Rosalind. (2008): *Notes on the underground: An essay on technology, society, and the imagination*. Cambridge, MA & London: MIT Press

PREDSTAVITEV AVTORJEV IN AVTORIC

Milica ANTIĆ GABER je redna profesorica na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer predava različne predmete na dodiplomskem in podiplomskem študiju ter koordinira doktorski program Študiji spola. Bila je gostujoča predavateljica in raziskovalka na Centralno-Evropski Univerzi v Budimpešti, Centru za ženske študije v Beogradu, Meduniverzitetnem centru v Dubrovniku, Birkbeck Collegeu v Londonu, Centru za ženske študije v Novem Sadu in Univerzi Pompeu Fabra v Barceloni. Sodelovala je in/ali koordinirala nacionalne in mednarodne projekte s področja enakosti spolov. Trenutno koordinira slovensko raziskovalno skupino mednarodnega projekta Gearing Roles na temo enakosti spolov v akademskem polju. Bila je članica Ekspertne skupine Evropskega inštituta za enakost spolov, predsednica Slovenskega sociološkega društva (2010-2016) in članica izvršnega odbora Evropskega sociološkega združenja (2017-2021).

Sara ATANASOVA je docentka na Centru za metodologijo in informatiko (FDV, UL). V svojem raziskovanju se osredotoča na proučevanje učinkov informacijske in komunikacijske tehnologije na različne družbene vidike zdravja in zdravstva s pomočjo kvalitativnih in kvantitativnih metod raziskovanja.

Igor BAHOVEC (1961), dipl. fizik in dr. socioloških znanosti, deluje kot docent na Teološki fakulteti, Univerza v Ljubljani in kot raziskovalec na Inštitutu za razvojne in strateške analize v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s skupnostjo, civilno sfero, socialnim kapitalom, postmoderno kulturo, religijo in duhovnostjo. Zanima ga tema pristnega dialoga v medosebnih stikih in odnosih med kulturami in religijami. V zadnjem času se posveča vprašanju velikih družbeno-kulturnih sprememb in možnim ustvarjalnim odgovorom na izzive sodobne krize, zlasti glede zahodne civilizacije in Evrope.

Tadej BEVK je krajinski arhitekt. Doktoriral leta 2020 na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je trenutno zaposlen kot asistent in raziskovalec. Znanstveno-raziskovalno se ukvarja s področji krajinskega načrtovanja rabe obnovljivih virov energije ter ugotavljanjem, presojanjem in zmanjševanjem vplivov rabe OVE in javnomnenskimi raziskavami o njih.

Sonja BEZJAK je sociologinja, zaposlena v Arhivu družboslovnih podatkov, kjer je zadolžena za urejanje zbirke podatkov ADP, usposabljanje raziskovalcev za pripravo načrta ravnanja z raziskovalnimi podatki ter nasploh za promocijo odprtih podatkov.

Urban BOLJKA je zaposlen kot strokovno raziskovalni sodelavec na Inštitutu RS za socialno varstvo. Raziskovalno se ukvarja z naslednjimi področji: socialno in družinsko politiko, kakovostjo življenja otrok in mladine, državo blaginje, družbeno pravičnostjo in univerzalnim temeljnim dohodkom.

Gregor ČEHOVIN je raziskovalec na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njegova raziskovalna področja vključujejo anketno metodologijo, kakovost anketnih odgovorov, internetno raziskovanje, družboslovno metodologijo in metaanalizo. Med primere njegovega sodelovanja v mednarodnih raziskavah spadata projekt EU/EUROSTAT »Better data to assess the impact of ICT, R&D and Innovation on the economy« ter slovensko-izraelski projekt »Digitalna transformacija kvantitativnega zbiranja podatkov v družboslovnem raziskovanju: Združevanje anketnih podatkov, masovnih podatkov in parapodatkov z namenom proučevanja družbenega vedenja«.

Jožica ČEHOVIN ZAJC je docentka, ki na Fakulteti za družbene vede UL raziskovalno deluje v okviru Centra za proučevanje organizacij in človeških virov, na Zdravstveni fakulteti UL pa pedagoško pri metodoloških predmetih in raziskovalno v okviru mednarodnega projekta SmartNurse. V doktorski disertaciji se je interdisciplinarno ukvarjala z oblikovanjem stališč na primeru gensko spremenjenih organizmov, v zadnjem času pa se ukvarja s širokim spektrom sociologije dela in zdravja.

Sinja ČOŽ je raziskovalka na Centru za socialno psihologijo, FDV UL in asistentka za področje tržnega komuniciranja. Zaključila je doktorski študij na programu Študije vsakdanjega življenja na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani z doktorsko disertacijo Družbeno-kulturni vidiki smrti in vedenja pri darovanju organov po smrti. Na isti fakulteti je diplomirala in magistrirala iz tržne komunikologije, kjer se je začela ukvarjati s socialnim marketingom ter doseganjem pozitivnih vedenjskih in družbenih sprememb. Raziskovalno deluje tudi na področju javnega zdravja, in sicer se ukvarja z zaščito zdravja mladih, specifično z omejevanjem porabe alkoholnih in tobačnih izdelkov.

Lucija DEŽAN je mlada raziskovalka na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper in doktorska študentka na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Pripravlja doktorat na temo družbenih dejavnikov uspešne integracije priseljenih otrok in mladih. Raziskovalno se ukvarja s temami, ki sodijo na področje sociologije migracij ter sociologije mladine.

Annechien DIRKJE HOEBEN je doktorska študentka in asistentka na Inštitutu za inovacije in raziskave trajnostnega razvoja na Univerzi v Gradcu. Ima diplomu s področja varstva gozdov in narave z Univerze Wageningen ter magisterij iz trajnostnega razvoja z Univerz Ca'Foscari v Benetkah. Trenutno raziskuje odpornost evropskih gozdov in z njim povezanih storitev in gospodarskih dejavnosti, na podnebne spremembe.

May DOUŠAK je raziskovalec na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede. Vpet je v delo na domačih in mednarodnih primerjalnih družboslovnih raziskavah, ukvarja pa se predvsem s kakovostjo terenskega dela in uvajanjem novih tehnologij v raziskovalni proces.

Srečo DRAGOŠ, sociolog in socialni delavec, predavatelj Fakultete za socialno delo, Univerza v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja predvsem s področji splošne sociologije, s socialno politiko, družbenimi neenakostmi in s socialnim delom.

Ela ETEROVIĆ, magistrica Sociologije - upravljanje organizacij, človeških virov in znanja je živela in delala v različnih državah, kjer je pridobila bogato teoretično in praktično znanje. Področja njenega dela in raziskovalni interesi so na področjih človeških virov, kulture in organizacije, sociologije spola, posebej sociologije moškosti v današnjem času (Inceli, manosfera in posledice modernih družbenih in ekonomskih sistemov/struktur na odnos med spoloma). Trenutno dela kot IT Rekruter za beneluški trg na Nizozemskem.

Maša FILIPOVIČ HRAST je izredna profesorica za področje sociologije in znanstvena sodelavka na Centru za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Pri svojem raziskovalnem delu se ukvarja z vprašanji sprememb in razvoja socialne politike, stanovanjsko politiko ter s proučevanjem položaja izključenih in ranljivih skupin v družbi.

Otto GERDINA je raziskovalec in asistent na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Je avtor in urednik več znanstvenih in strokovnih del s področja sociologije staranja. Redno sodeluje pri raziskovalnih in drugih projektih zavoda OPRO, katerih cilj je izboljšati položaj in razumevanje starih ljudi v družbi. Doslej je za svoje delo prejel Svečano listino za najboljše študijske dosežke Univerze v Ljubljani (2016), Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani (2017) in priznanje Slovenskega sociološkega društva Mladi sociološki up (2018).

Mojca GOLOBIČ je krajinska arhitektka. Trinajst let je kot raziskovalka delala na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije, od leta 2003 pa je redna profesorica na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete UL. Od leta 2010 vodi raziskovalni program »Urejanje krajine kot bivalnega okolja»; med leti 2012-2020 je bila prodekanja za področje krajinske arhitekture na Biotehniški fakulteti. Njeno pedagoško in raziskovalno delo vključuje vrednotenje krajine, metode okoljskega in prostorskega načrtovanja, raziskovanje pomena odprtega prostora za kakovost bivanja ter strateško presojo politik.

Maruša GORIŠEK je magistrica politologije in doktorica sociologije. Kot mlada raziskovalka je bila zaposlena na Inštitutu za razvojne in strateške analize, kjer še vedno sodeluje v programski skupini dr. Franeta Adama z naslovom Sociokulturni in organizacijski vidiki prenosa znanja in tehnologije ter na drugih projektih inštituta. Raziskovalno se ukvarja predvsem s tematiko meritokracije, vloge znanja in ekspertov v družbi, zadnji dve leti pa te teme povezuje tudi s pandemijo covid-19. Kot asistentka je zaposlena tudi na Fakulteti za informacijske študije v Novem mestu, kjer sodeluje pri vsebinah, povezanih s komuniciranjem, virtualnimi skupnostmi in razmerji med družbo in tehnologijo. Je tudi članica Nacionalnega odbora programa za upravljanje z družbenimi spremembami (MOST) pri Slovenski nacionalni komisiji za UNESCO in dobitnica štipendije ASEF Junior Fellow 2021.

Barbara GORNIK je znanstvena sodelavka na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper (ZRS). Objavila je različna dela s področja azila, beguncev, otrok migrantov, mednarodnega prava človekovih pravic, Izbrisanih prebivalcev Slovenije in antropologije človekovih pravic. Med njenimi najpomembnejšimi akademskimi dosežki je pridobitev projekta Obzorje 2020 (Research and Innovation Action) »Otroci migranti in skupnosti v

spreminjajoči se Evropi« (MiCREATE); gre namreč za prvi projekt s področja družboslovnih ved, v katerem slovenska institucija nastopa kot vodilni partner. Barbara Gornik je delovala pri Evropski komisiji kot strokovnjakinja za ocenjevanje projektnih predlogov. Leta 2021 je postala članica Znanstveno-raziskovalnega sveta za humanistiko, stalnega strokovnega organa Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Trenutno vodi projekt Svoboda mnenja in izražanja skozi naracije izrednega stanja: antropološka študija slovenske (anti)demokratske zavesti v času epidemije Covid-19 (ARRS, 2022-2024).

Ana HAFNER je doktorica sociologije, zaposlena na Fakulteti za informacijske študije v Novem mestu, predava pa tudi na DOBA fakulteti in Fakulteti za uporabne družbene študije. Od oktobra dalje sodeluje tudi v Javnem raziskovalnem zavodu Rudolfovo v Centru za prenos tehnologij in intelektualno lastnino. Inovacije in intelektualna lastnina sta področji, ki se jima tudi raziskovalno najbolj posveča. Za pričujoči članek hvaležno pripoznava sofinanciranje Evropske unije, prek mehanizma Erasmus + Aliances for Innovation (ERASMUS-EDU-2021-PI-ALL-INNO), projekta »Developing skills in Intellectual Property Rights Open Data for sustainability and circularity« (IPR4SC), številka projekta 101056129. Zaslužna je za zasnovo raziskave, pridobila je podatke in opravila analizo, sodelovala pri interpretaciji in zaključkih in pripravila besedilo.

Mitja HAFNER FINK je izredni profesor družboslovne metodologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Vodi raziskovalni program Slovensko javno mnenje na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na FDV. Njegov raziskovalni interes vključuje naslednja področja: družboslovna metodologija, družbene neenakosti ter različne teme s področja politične sociologije.

Valentina HLEBEC je redna profesorica na Fakulteti za družbene vede. Predava predmete s področja družboslovne metodologije. Kot raziskovalka deluje v Centru za proučevanje družbene blaginje na FDV, z letom 2022 pa je tudi članica programske skupine Slovensko javno mnenje. Raziskovalno se ukvarja s področjem metodologije, predvsem s kakovostjo merjenja, integracijo metod, analizo omrežij in sociologijo staranja.

Marko HOČEVAR je asistent na Fakulteti za družbene vede (UL). Raziskovalno se ukvarja s politično teorijo, družbenimi gibanji, teorijami demokracije in teorijami države. Zanimajo ga alternative kapitalizmu ter spreminjajoči se odnos med ekonomijo in državo v 21. stoletju. Od leta 2019 je generalni sekretar Slovenskega politološkega društva.

Miriam HURTADO MONARRES je raziskovalka na Centru za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in doktorska študentka sociologije. Njeno raziskovalno delo vključuje socialno politiko, izključene in ranljive skupine in področje starejših ljudi.

Miroljub IGNJATOVIĆ je docent na Fakulteti za družbene vede (UL) in raziskovalec pri Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede (UL). Njegovi raziskovalni interesi vključujejo analizo trga delovne sile (zaposlovanje, politike zaposlovanja, fleksibilizacijo in prekarizacijo delovne sile), industrijskih odnosov, poklicnega izobraževanja in usposabljanja, socialne politike in postmoderne družbe.

Ana JAGODIČ je mlada raziskovalka na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij ter asistentka na Katedri za analitsko sociologijo na Fakulteti za družbene vede. Trenutno zaključuje doktorsko disertacijo na temo večgeneracijskega skrbstvenega dela srednje generacije.

Maca JOGAN (1943), diplomirana sociologinja, je zaslužna profesorica Univerze v Ljubljani (redna profesorica v pokoju na Fakulteti za družbene vede). Težišča njenega raziskovalnega in pedagoškega dela so (bila): razvoj socioloških teorij, zgodovina sociologije na Slovenskem in sociologija spolov. V zadnjih štirih desetletjih je največ spoznavnega zanimanja usmerila v raziskovanje različnih vidikov in področij družbene neenakosti spolov. Doslej je v domačih in tujih znanstvenih časopisih in knjigah objavila vrsto člankov in razprav ter izdala naslednje knjige: *Sociologija reda* (1978), *Ženska, cerkev in družina* (1986), *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma* (1990), *Sodobne smeri v sociološki teoriji* (1995), *Seksizem v vsakdanjem življenju* (2001), *Sociologija in seksizem* (2014), *Katoliška cerkev in družbeno zlo* (2016, e-knjiga) in *Pisma* (2019).

Damir JOSIPOVIČ je socialni geograf in demograf ter višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Diplomiral je s področja politične geografije prekomejnega območja v Zgornjem Obkolpju, magistriral je s področja dejavnikov rodnostnega obnašanja v agrarni, industrijski in terciarizirani sredini, doktoriral pa s področja notranje jugoslovanskih migracij in teorije migracij na Oddelku za geografijo Univerze v Ljubljani. Ukvarja se s študiji meja, mejnosti, etničnosti, rodnosti, migracij, postsocializma in družbeno-ekonomskega razvoja Slovenije. Poleg člankov in drugih znanstvenih del ter soavtorstva monografij je med drugim objavil temeljna dela: *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji* (2004), *Učinki imigracije v Sloveniji po II. svetovni vojni* (2006) in v soavtorstvu monografijo *Slovensko-Hrvaški obmejni prostor* (2010).

Igor JUREKOVIČ je mladi raziskovalec na oddelku za sociologijo Filozofske fakultete UL. V doktorski disertaciji se ukvarja s preučevanjem konceptualizacije telesa v sociološkem preučevanju karizmatičnega krščanstva. Primarni raziskovalni interesi se tičejo teorije religije, utelešenosti, karizmatičnega krščanstva ter sociologije znanosti.

Tanja KAMIN je vodja raziskovalnega Centra za socialno psihologijo, pedagoško pa deluje na Katedri za tržno komuniciranje in odnose z javnostmi (FDV UL). Stičišče njenih raziskovalnih tem so družbene in vedenjske spremembe, in sicer predvsem na področju zdravja in hrane.

Aleksandra KANJUO MRČELA je profesorica sociologije. Na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani predava predmete *Sociologija dela*, *Ekonomska sociologija*, *Ekonomija in družba* ter *Gender, Work and Organisations*. Je vodja Centra za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede. Njen raziskovalni interesi vključujejo analizo dela in zaposlovanja žensk in moških v sodobnih kapitalističnih družbah, industrijske odnose, procese ekonomske demokratizacije. Je sourednica časopisa *Social Politics* pri Oxford University Press.

Špela KASTELIC je asistentka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije, ZRC SAZU, kjer je tudi sourednica znanstveno-strokovnerevije AEMI Journal. Dodiplomski študij kulturologije je končala na Fakulteti za družbene vede, magistrski študij socialne in kulturne antropologije pa na mednarodnem magistrskem programu KREOL. Že vrsto let je dejavna na področju migracij, kot prostovoljka pri učenju slovenskega jezika, med leti 2015 in 2016 pa tudi kot terenska delavka za UNHCR in Pravno-informacijski center nevladnih organizacij. Trenutno je doktorska kandidatka na interdisciplinarnem doktorskem programu Varstvo okolja, njena disertacija pa se osredotoča na raziskovanje podnebne ranljivosti in podnebnih migracij v evropskem prostoru.

Andrej KOHONT je zaposlen na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, kjer je nosilec predmetov menedžment človeških virov, karierni menedžment, voditeljstvo in strateški menedžment človeških virov ter soskrbnik podiplomskega programa Menedžment človeških virov, znanja in organizacij. Raziskovalno deluje na Centru za proučevanje organizacij in človeških virov, kjer v skupini za analizo trga dela in zaposlovanja proučuje menedžment človeških virov, menedžment talentov, internacionalizacijo poslovanja, vodenje, reforme visokega šolstva in karierno orientacijo. Sodeluje v raziskovalnih mrežah Cranet in NICE ter na FDV vodi Horizon 2020 projekt Global Entrepreneurial Talent Management. Je član Slovenskega sociološkega društva, Slovenske kadrovske zveze, Strokovnega sveta Andragoškega centra Slovenije in Uradniškega sveta.

Špela KOPRIVNIKAR je maturantka Gimnazije Kranj, ki svojo akademsko pot nadaljuje na Fakulteti za družbene vede, kjer obiskuje program Sociologija – kadrovski menedžment. V sklopu obštudijskih dejavnosti je trenutno po končanem prvem letniku aktivna pri pisanju prispevka v okviru Slovenskega sociološkega društva ter pri urejanju sociološkega gradiva pod avtorstvom Zdravka Mlinarja. Poleg aktivnosti pod okriljem fakultete je kot študentka zaposlena na Ameriški gospodarski zbornici, kjer je predvsem aktivna v komunikaciji, koordinaciji in organizaciji dogodkov. Občasno opravlja tudi novinarsko delo za študentsko revijo Zapik Kluba študentov Kranj ter prostovoljno delo v okviru Rotaract kluba Kranj, v katerem bo z naslednjim študijskim letom prevzela funkcijo sekretarke.

Gorazd KOVAČIČ je sociolog. Doktoriral je iz koncepta družbe pri Hannah Arendt. Zaposlen je kot visokošolski učitelj na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s politično in ekonomsko sociologijo. Objavil je knjigi Proti družbi: Koncept družbenosti pri Hanni Arendt in meje sociologije ter Misliti prelome, lomiti ideologije. Je član uredniškega odbora Založbe /*cf. in predsednik Visokošolskega sindikata Slovenije.

Helena KOVAČIČ je docentka na Fakulteti za družbene vede, kjer na dodiplomskem študijskem programu sodeluje pri predmetih Krizni menedžment, Sociologija organizacije, Gospodarsko pravo in Kadrovska praksa. Je raziskovalka na Raziskovalnem centru za strategijo in upravljanje. Med leti 2010 in 2020 je delovala kot nacionalni korespondent za Evropsko fundacijo za izboljšanje delovnih in življenjskih razmer iz Dublina. Vrsto let je bila tudi članica programskega in organizacijskega odbora mednarodne konference „Management poslovnih procesov“. Vključena je bila v več mednarodnih raziskovalnih projektov (ERASMUS+

»NUTSHELL«; Norway Grants »EQPOWEREC-Enakost spolov pri razdelitvi ekonomske moči«; EU OSHA »Safer and healthier work at any age«; ERASMUS »HEGESCO-Higher Education as a Generator of Strategic Competences«).

Slavko KURDIJA je sociolog in višji znanstveni sodelavec za področju metodologije družboslovnega raziskovanja. Je stalni član raziskovalne skupine Slovensko javno mnenje (SJM) in vodja infrastrukturnega programa primerjalnih družboslovnih raziskav v Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na FDV (UL). Od leta 2007 je nacionalni koordinator raziskave ESS (European Social Survey).

Blaž LENARČIČ je višji znanstveni sodelavec na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper. Primarno področje njegovega raziskovanja so informacijsko-komunikacijske tehnologije in njihov vpliv na mikro in makro družbeni nivo, v zadnjih letih pa se ukvarja tudi s preučevanjem migracij.

Tinca LUKAN je mlada raziskovalka na Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani.

Franc MALI je predavatelj za področje epistemologije in sociologije znanosti in predstojnik Centra za preučevanje znanosti na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. V zadnjem obdobju se raziskovalno ukvarja z družbenimi in etičnimi vidiki razvoja novih tehnologij, delovanjem nacionalnih znanstvenih in inovacijskih sistemov ter vprašanji znanstvene evalvacije in znanstvenih omrežij. Sodeluje v številnih evropskih raziskovalnih projektih in mednarodnih uredništvih znanstvenih revij s področja sociologije znanosti. Je avtor okrog sto znanstvenih člankov in poglavij knjig s področja družbenih študij znanosti in tehnologije ter epistemologije družbenih ved. Kot avtor ali soavtor objavlja znanstvene članke v različnih mednarodnih revijah s področja družbenih študij znanosti in tehnologije, kot so NanoEthics, Human and ecological risk assessment, Science and Public Policy, Science & Technology Studies, Scientometrics, Neuroethics, Science and Communication, etc. Je tudi avtor treh knjig izdanih pri slovenskih založbah: Znanost kot sistemski del družbe (1994), Razvoj moderne znanosti (2002) in Epistemologija družbenih ved (2006). V okviru Slovenskega sociološkega društva opravlja funkcijo vodje sekcije za sociologijo znanosti.

Dora MATEJAK je mlada raziskovalka v Centru za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani. V okviru doktorske disertacije trenutno raziskuje diskurze o trajnostni potrošnji hrane, ki se reproducirajo in reformirajo skozi politike na evropski ravni, ter kako se ti diskurzi odražajo v vsakdanjem življenju prebivalstva nižjega ekonomskega razreda. Njena interesna področja so okoljske študije in trajnostne politike, predvsem na področju hrane in energije ter v povezavi s študijami spolov in razrednimi teorijami. Sodeluje tudi v civilnodružbenih skupinah, ki si prizadevajo za pravični prehod v trajnostne oblike življenja.

Jasna MIKIĆ LJUBI je doktorirala je na temo jezika in družbenih neenakosti spolov na trgu delovne sile. Kot raziskovalka je zaposlena na Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Sodelovala je na štirih

(nacionalnih in mednarodnih) projektih, ki obravnavajo temo spola in trga delovne sile. Je tudi docentka na področju sociologije pri predmetih Sociologija dela, Spol, jezik in moč, Kadrovska praksa in Magistrsko delo. Jasna je avtorica knjige Spol in jezik (2021), članica uredniškega odbora revije Review of Economics and Economic Methodology (REEM) in vodja terminološke sekcije pri Slovenskem sociološkem društvu.

Dolores MODIC je izredna profesorica s področja inovacij in managementa na Nord University Business School, Univerza Nord, Norveška. Sodeluje tudi s Fakulteto za informacijske študije in v Javnem raziskovalnem zavodu Rudolfovo v Sloveniji. Njeno področje raziskovanja so pravice intelektualne lastnine in njihovo upravljanje, prenos tehnologij, zadnje čase pa jo zanimajo predvsem inovacije za krožno gospodarstvo. Za pričujoči članek hvaležno pripoznava sofinanciranje Evropske unije, prek mehanizma Erasmus + Aliances for Innovation (ERASMUS-EDU-2021-PI-ALL-INNO), projekta »Developing skills in Intellectual Property Rights Open Data for sustainability and circularity« (IPR4SC), številka projekta 101056129. Zaslužna je za pomoč pri zasnovi raziskave, metodologiji, svetovala je pri analizi in sodelovala pri interpretaciji in zaključkih.

Miguel MORENO je doktorski študent in asistent na Inštitutu za sistemske znanosti, inovacije in raziskave trajnostnega razvoja na Univerzi v Gradcu. Ima diplomo s področja upravljanja gostov z Univerze v Madridu in magisterij iz gozdne ekologije in upravljanja z Univerze v Helsinkih. Raziskovalno se ukvarja z biološko-osnovanimi inovacijami v gozdnem sektorju v kontekstu podnebnih sprememb in krožnega gospodarstva.

Tamara NARAT je kot raziskovalka zaposlena na Inštitutu RS za socialno varstvo. Ukvarja se s preučevanjem kakovosti življenja in blaginje otrok. Raziskovalna dela objavlja v znanstvenih in strokovnih člankih in monografijah. Leta 2017 je souredila zbornik Generaciji navidezne svobode: otroci in starši v sodobni družbi.

Maruša NOVAK je mlada raziskovalka na Fakulteti za družbene vede in asistentka na Centru za proučevanje kulture in religije. Že v sklopu magistrskega dela se je poglobljeno ukvarjala z ameriškimi evangelijski kot trdno volilno bazo republikanski stranki, v sklopu doktorske disertacije pa se ukvarja z raziskovanjem področja religije in ekologije.

Jennie OLOFSSON (associate professor) works as a senior lecturer at the Institution of Humanities and Social Sciences, Mid Sweden University. Between the years of 2018 and 2020, she also worked at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. Her research interests concern waste and waste management. Jennie has a background as a gender scholar and holds a PhD in gender and technology. Her dual affiliation with gender and technology studies and discard studies is complemented with longstanding experiences of ethnographic fieldwork.

Nina PERGER je raziskovalka na Centru za socialno psihologijo in asistentka na Katedri za analitsko sociologijo. Ukvarja se z raziskovanjem vsakdanjega življenja, s poudarkom na študijah spola in seksualnosti.

Jasna PODREKA je zaposlena kot raziskovalka in asistentka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Je tudi dolgoletna prostovoljka Društva SOS Telefon. V svojem raziskovalnem in prostovoljskem delu se primarno ukvarja z vprašanjem nasilja nad ženskami, intimnopartnerskega nasilja, intimnopartnerskih umorov in femicida. Na temo intimnopartnerskih umorov je naredila tudi pionirsko raziskavo v slovenskem prostoru, objavljeno v znanstveni monografiji z naslovom *Bila si tisto kar je molčalo: Intimnopartnerski umori žensk v Sloveniji*. Je tudi članica mednarodnega observatorija za femicid.

Lea PRIMOŽIČ je doktorska študentka na Fakulteti za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije Univerze na Primorskem ter strokovnjakinja za odnose z javnostmi v InnoRenew CoE Centru odličnosti za raziskave in inovacije na področju obnovljivih materialov in zdravega bivanjskega okolja. Diplomirala je na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, na smeri Komunikologija – tržno komuniciranje in odnosi z javnostmi. Za magistrski študij je izbrala Ekonomsko fakulteto Univerze v Ljubljani. V letu 2017 je skupaj s kolegico sodelovala in zmagala na natečaju Inkubator priložnosti. Za svoj odličen komunikacijski načrt sta na Slovenski konferenci o odnosih z javnostmi (SKOJ) prejeli nagrado MINI PRIZMA. Je tudi članica mednarodnega častnega združenja najboljših študentov in diplomantov poslovnih ved BGS (Beta Gamma Sigma). V InnoRenew CoE opravlja delo s področij koordiniranja komunikacijskih aktivnosti v slovenskem in v angleškem jeziku, raziskovalno pa se osredotoča na komuniciranje znanosti in na promoviranje novih konceptov trajnosten gradnje različnim deležnikom.

Andreja PRAČEK je zaposlena kot raziskovalka na Centru za družboslovno informatiko na Fakulteti za družbene vede na Univerzi v Ljubljani. Leta 2021 je na Fakulteti za družbene vede pod mentorstvom prof. dr. Vasje Vehovarja diplomirala iz družboslovne informatike. Leta 2022 pa je, prav tako pod mentorstvom prof. dr. Vasje Vehovarja, z uspešnim zagovorom dela Študentske evalvacijske ankete v globalnem kontekstu: Metodološki vidiki izvedbe in interpretacije rezultatov postala magistra družboslovne informatike. Istega leta se je zaposlila tudi na Centru za družboslovno informatiko, kjer kot raziskovalka trenutno dela na projektu Verjetnostni spletni paneli v državni statistiki za osebe in gospodinjstva in sodeluje pri razvoju orodja IKA.

Tatjana RAKAR je izredna profesorica za področje sociologije in znanstvena sodelavka na Centru za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s socialno in družinsko politiko, z razvojem civilnodružbenih organizacij in socialnega podjetništva.

Minea RUTAR je doktorska študentka na Oddelku za psihologijo Univerze v Mariboru, kjer se prvenstveno ukvarja z raziskovanjem družbeno ekonomskih vplivov na duševno zdravje mladih. Poleg tega se raziskovalno ukvarja s proučevanjem družbenih neenakosti, vedenjsko ekonomijo in drugimi temami na preseku (socialne) psihologije in (ekonomske) sociologije.

Tibor RUTAR (1989) je docent na Univerzi v Mariboru, kjer na Oddelku za sociologijo (FF) predava historično, politično in ekonomsko sociologijo. V zadnjih letih so bili njegovi članki objavljeni v revijah, kot so *Journal for the Theory of Social Behaviour*, *Social Science Information*, *Journal of Peace Research*, *Journal of Historical Sociology* idr. Njegovi najnovejši knjigi sta *Capitalism for Realists* (Routledge, 2022) in *Rational Choice and Democratic Government* (Routledge, 2021).

Jure SKUBIC je leta 2019 zaključil dvopredmetni pedagoški študij anglistike in sociologije in je po izobrazbi magister profesor anglistike in sociologije, trenutno pa študent študijskega programa 3. stopnje Študiji spolov na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V okviru svojega doktorskega študija pod mentorstvom red. prof. dr. Milice Antić Gaber raziskuje spolno zaznamovano nasilje nad javno izpostavljenimi ženskami na spletu in predvsem na družbenih omrežjih. Na Oddelku za sociologijo ima status asistenta. Trenutno je zaposlen kot asistent in raziskovalec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, kjer dela na mednarodnem projektu ParlaMint 2. V sklopu tega projekta raziskuje značilnosti parlamentarnih govorov in političnega diskurza (predvsem v povezavi s spolom), sodeluje pri pripravi parlamentarnih korpusov za različne evropske države, ukvarja pa se tudi s približevanjem korpusnega raziskovanja družboslovnim znanostim, predvsem sociologiji, zgodovini in politologiji.

Ana SLAVEC je podoktorska raziskovalka v InnoRenew CoE Centru odličnosti za raziskave in inovacije na področju obnovljivih materialov in zdravega bivanjskega okolja. Leta 2016 je doktorirala iz statistike na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, kjer je bila zaposlena kot raziskovalka na Centru za družboslovno informatiko in kasneje v Arhivu družboslovnih podatkov. Tema njene doktorske disertacije je bila izboljševanje ubeseditve anketnih vprašanj z jezikovnimi viri. Je soavtorica več znanstvenih člankov in poglavij v zbornikih, svoje delo pa redno predstavlja na znanstvenih konferencah doma in v tujini. Piše in ureja tudi poljudnoznanstvena besedila. Leta 2015 je za blog Udomačena statistika prejela priznanje Statističnega društva Slovenije za odličnost statističnega poročanja v medijih. Na raziskovalnem inštitutu InnoRenew CoE se raziskovalno osredotoča na uporabo statistike na področju raziskovanja inovacij in trajnostne gradnje.

Rok SMRDELJ je asistent in mladi raziskovalec na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Trenutno zaključuje doktorski študij, na katerem je pripravil doktorsko disertacijo *Konstrukcija begunske krize v Sloveniji z vidika hibridnega medijskega sistema*. Njegovi raziskovalni interesi se nanašajo na področje sociologije medijev in komuniciranja s poudarkom na proučevanju medijskih reprezentacij družbenih manjšin.

Tobias STERN je redni profesor na področju inovacij in raziskav prehoda in vodja Inštituta za sistemske znanosti, inovacije in raziskave trajnostnega razvoja na Univerzi v Gradcu. Ima magisterij s področja gozdarstva in doktorat s področja trženja in upravljanja inovacij z Univerze za naravne vire in znanosti o življenju (BOKU) na Dunaju. Njegovi raziskovalni interesi vključujejo trajnost v biološko-osnovanih vrednostnih verigah, procese nadomeščanja, širjenje bioekonomskih inovacij, bioekonomski prehod in ocenjevanjem učinka tehnologij.

Matija SVETINA je profesor za razvojno psihologijo na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Poučuje predmete s področja razvojne in okoljske psihologije, raziskovalno pa se ukvarja z vprašanji razvoja mišljenja in socialnih odnosov ter problemi motivacije za trajnostno vedenje. Raziskovalno in pedagoško sodeluje z različnimi univerzami v Avstriji, Veliki Britaniji, ZDA in na Kitajskem.

Maja ŠKAFAR je kot višja raziskovalka zaposlena na Inštitutu RS za socialno varstvo. Ukvarja se z metodologijo raziskovanja in analizami podatkov. Pred tem je bila zaposlena na Fakulteti za družbene vede in kot samostojna raziskovalka. Glavno področje njenega dela je načrtovanje, izvedba in analiza socioloških raziskav.

Rade ŠKORIĆ je diplomirani ekonomist in magister mednarodne ekonomije (Univerza Vzhodno Sarajevo) ter magister mednarodnega razvoja (Univerza na Dunaju). V magistrskih nalogah se je ukvarjal z vplivom države in politike na gospodarske odnose in priložnosti v opazovanih državah. Trenutno je doktorski študent na Fakulteti za informacijske študije v Novem mestu. Njegova doktorska naloga se ukvarja z vlogo javnih politik v procesu prehoda na krožno gospodarstvo v avtomobilski industriji. V pričujočem članku je sodeloval pri zasnovi raziskave in interpretaciji rezultatov.

Renata ŠRIBAR je pogodbeno delujoča izredna profesorica za antropologijo (AMEU-ISH) in v postopku za obnovitev naziva docentke za socialno in kulturno antropologijo (UL FF). V študijskem letu 2022/23 kot že nekaj let poprej opravlja predavateljske obveznosti na UL PEF in FSD ter kot preteklo leto tudi na UNM FZV. Je izkušena raziskovalka, najbolj suverena v epistemološkem uokvirjanju kvalitativnega raziskovanja in specializirana predvsem na področjih (trans)spolnih študij, odraščanja v digitaliziranih okoljih in etike v znanosti in raziskovalne integritete. V obdobju zadnjih nekaj let postopoma udejanja in teoretizira transformativne prakse in uvide tako v pedagogiki kot raziskovanju, katerega polje širi s kritično analitičnim vpogledom v digitalizacijo in nove specifične zdravstvenega sektorja.

Janez ŠTEBE je raziskovalec na Fakulteti za družbene vede, predavatelj na Magistrskem programu Uporabna statistika Univerze v Ljubljani in predstojnik Arhiva družboslovnih podatkov.

Samo UHAN je izredni profesor za področje metodologije družboslovnega raziskovanja na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Raziskovalno deluje kot član skupine v okviru Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na FDV. Njegovo raziskovalno delovanje in zanimanje je usmerjeno v proučevanje procesov raziskovanja javnega mnenja, še posebej na področjih, ki se povezujejo s fenomeni politične kulture, državljske participacije in vrednot.

Vasja VEHOVAR je redni profesor za statistiko na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in predstojnik Centra za družboslovno informatiko. Njegova raziskovalna področja so indikatorji informacijske družbe, statistika, družboslovna metodologija in anketna metodologija. Na teh področjih je vodil številne domače in mednarodne projekte. V letih 1996–2013 je vodil nacionalni projekt Raba interneta v Sloveniji. Sodeloval je pri

razvoju portala WebSM za metodologijo spletnega anketiranja, na tej osnovi pa je nastala tudi monografija *Web Survey Methodology* (Sage, 2015). Vodi tudi projekt Safe.si za varnejši internet in od leta 2008 razvija odprtokodno aplikacijo za spletno anketiranje 1KA. Aktivno sodeluje pri Evropski družboslovni raziskavi in je eden najbolj citiranih slovenskih družboslovnih znanstvenikov.

Andreja VEZOVIK je pedagoginja in raziskovalka na Fakulteti za družbene vede. Trenutno se najbolj posveča raziskovanju mesne industrije, živinoreje in biotehnoških inovacij na področju mesnih alternativ. To počne na več ravneh: potrošniškem, industrijskem, medijskem, promocijskem in politično-ekonomskem. Njeno delo na področju hrane in vsakdanjega življenja obsega vrsto publikacij s področja hrane ter nacionalne, spolne in razredne identitete, s poudarkom na obdobju socializma in postsocializma. Njeno delo na področju migracij, kulturne, etnične in nacionalne identitete pa se osredotoča predvsem na razdelave medijskih in političnih diskurzov. A. Vezovnik je bila v preteklosti urednica Družboslovnih razprav, je članica DESIRE: Center of the study of democracy, signification and resistance, bivša Fulbrightova štipendistka (2022), soustanoviteljica mreže FoodKom, članica organizacijskega odbora konference Food & Communication itd.

Simona ZAVRATNIK, diplomirana novinarka in doktorica sociologije je predavateljica, docentka sociologije, in raziskovalka na Fakulteti za družbene vede, v Centru za prostorsko sociologijo. Ukvarja se z vprašanji migracij in begunstva, družbenimi manjšinami in neenakostjo, globalizacijo ter družbenimi gibanji in upori. O teh vprašanji je objavljala sociološke prispevke v domačih in mednarodnih družboslovnih revijah in zbornikih ter predstavljala analize na konferencah. Je članica uredniških odborov revij *Časopis za kritiko znanosti* (od 2014) in *Dve domovini* (od 2020). Kot gostujoča raziskovalka je bila je prejemnica štipendije nemške vlade (DAAD) na Univerzi v Frankfurtu (2013), predavala je tudi na Ohio State University v Columbusu v ZDA (2016) ter na Panteion Univerzi za družbene in politične študije v Atenah (2018).

Mladen ZOBEC is a doctoral researcher at the Centre for Southeast European Studies at the University of Graz, working on the project 'To the Northwest! Intra-Yugoslav Albanian migration (1953-1989),' supported by the Austrian Science Fund (FWF) and led by Rory Archer. His dissertation focuses on Albanian migration to Slovenia during socialist Yugoslavia with a special emphasis on private business owners. His research interests are centred on the social and political history of the Balkans. He is an author of a monthly radio show *Južni Vetar* at Radio Študent (Ljubljana) and the moderator of the Balkan Academic News (BAN) mailing list.

Andreja ŽIVODER je docentka za področje sociologije in raziskovalka na Centru za socialno psihologijo (FDV UL). Raziskovalno se ukvarja s tematikami vsakdanjega življenja, življenjskih potekov in prehodov, študijami mladine in družbenimi vidiki zdravja.

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede